Alpay Kabacalı

ALTIN KİTAPLAR

TÜRKİYE'DE SİYASAL CİNAYETLER

Alpay Kabacalı / TÜRKİYE'DE SİYASAL CİNAYETLER

ALTIN GENÇLİK DİZİSİ: 8

ALPAY KABACALI

TÜRKİYE'DE SİYASAL CİNAYETLER

ISBN 975 - 405 - 400 - 2
93-34-y-0131-201

Yayın Hakları © ALPAY KABACALI
ALTIN KİTAPLAR YAYINEVİ
Kapak Resmi ŞAHİN KARAKOÇ
Kapak Düzeni FATMA BOZKURT
Dizgi EKRAN DİZGİ
Baskı ALTIN KİTAPLAR BASIMEVİ
1. BASIM / NİSAN 1993

Bu kitabın her türlü yayın hakları
Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince
Altın Kitaplar Yayınevi'ne aittir.

Celâl Ferdi Gökçay Sk. Nebioğlu İşhanı
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 526 80 12 - 522 40 45
511 32 26 - 511 51 00
Faks: 526 80 11

İÇİNDEKİLER

Giriş	7
Uğur Mumcu'nun Anısına	11
Kuleli Vakası	13
Selanik Olayı (Kız Olayı)	19
Abdülaziz'in Ölümü	23
Çerkez Hasan Vakası	29
Çırağan Vakası	34
Kleanti Skalieri - Aziz Bey Komitesi	43
Midhat ve Damat Mahmud Paşaların Boğdurulması	47
Abdülhamid'e Bombalı Suikast Girişimi	57
Tevfik Nevzad'ın Kuşkulu Ölümü	62
Şehremini Rıdvan Paşa Cinayeti	67
İkinci Meşrutiyet Öncesinde Makedonya'da Siyasal Cinayetler	71
Fehim ve İsmail Mahir Paşa Cinayetleri	80
Gazeteci Hasan Fehmi Cinayeti	88
31 Mart Ayaklanması Sırasında İşlenen Cinayetler	98
Gazeteci Ahmed Samim'in Öldürülmesi	114
Gazeteci Zeki Beyin Öldürülmesi	127
Şair Hüseyin Kâmi'nin Ölümü	141
Bâbıâli Baskını	143
Mahmud Şevket Paşaya Suikast	156
Cadı Kazanı:	
Hasan Rıza Paşa Cinayeti	170
Resneli Niyazi'nin Öldürülmesi	172
Abbas Hilmi Paşaya Suikast Girişimi	173
Silahçı Tahsin'in Boğdurulması	175
Şerif Paşaya Başarısız Suikast	176

Boxtone Kardeşlere Suikast Girişimi 180
Basra Kadısının Öldürülmesi 183
Yahya Kaptan'ın Öldürülmesi 185
İki Mebusun Öldürülmesi 188
TKP Lideri Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının Öldürülmesi 193
Hindli Casus Mustafa Sagir'in Mustafa Kemal'e
Suikast Girişimi 211
Behbud Han Cevanşir Cinayeti (Torlakyan Davası) 216
İttihatçı Liderlere Suikastler
(Talât, Cemal, Said Halim Paşalar,
Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler) 224
Ali Kemal'in Linç Edilmesi 242
İştirakçi Hilmi'ye Suikast 249
Ali Şükrü Bey - Topal Osman Olayı 254
Halit Paşanın Meclis'te Vurulması 265
İzmir Suikasti 272
Hacı Sami Çetesinin Suikast Girişimi 276
Menemen Olayı 280
İngiltere Elçisine Suikast Girişimi 293
Von Papen'e Suikast Girişimi 295
Özalp Olayı (33 Kurşun Olayı) 302
İşkencede Ölüm: Hasan Basri Alp 317
Ankara Cinayeti (Dr. Neşet Naci Arzan Cinayeti) 322
Sabahattin Ali Cinayeti 331
Bulgaristan'dan Kaçırılan Uçakta Cinayet 344
Sütlüce'de İnfilak: Nuri Paşa ile 26 Kişinin
Ölümü Ardındaki Kuşkular 348
Ahmet Emin Yalman'a Suikast 354
Gaziantep ve Topkapı Olayları 360
Başbakan İsmet İnönü'ye Suikast Girişimi 367
On İki Mart'a Doğru... 369
Dipnotlar 375
Kaynakça 393

GİRİŞ

Dini siyasetin, siyaseti dinin belirlediği çağlarda da, siyasetle dinin birbirinden ayrıldığı dönemlerde de insanlar, insanların kurdu oldu. «İktidar» uğruna, terör yaratmak için, düşüncelerin yayılmasını önlemek için...

Osmanlı Devleti'nde padişah buyruğuyla verilen idam cezalarının birçoğu, gerçekte siyasal cinayetlerdir. Bunları, mahkeme kararıyla verilen ve padişahın onayından sonra yerine getirilen idam cezalarından ayırmak gerekir. Doğrudan doğruya padişah buyruğuyla verilen idam cezaları, «siyaseten katl» adını alır ve «İslam hükümdarının mutlak yetkesine dayanarak verdiği en ağır ceza» olarak tanımlanır.

Siyasal yetkenin buyruğundaki İslam hukukçuları, bunun İslama aykırı bir durum olmadığını, bir çeşit *ta'zir* cezası sayılması gerektiğini savunurlar. *Ta'zir*, «İslam ceza hukukunda belirtilmemiş, fakat zamana göre suç teşkil eden fiillere karşı yargıcın takdir hakkını kullanarak ceza vermesi»ni de kapsamına alan geniş bir hukuki kılıftır. Kimi hukukçular ise padişahın «siyaset» yetkisini şöyle açıklarlar: Bu, «kamu yararını korumak için verilmiş olan, bir çeşit sıkıyönetim idarelerine mahsus olağanüstü zor kullanma yetkisi»dir.[1]

Bir tür «ceza yöntemi» olarak kullanılan bu gibi siyasal cinayetlerin sayısı oldukça kabarıktır. «Sadece 1839 yılına kadar işbaşına gelen 182 vezirden 43 tanesinin bu yolla öldürülmüş olduğunu söylemek bir ipucu verebilir. Bu ölüm cezalarının çoğunda, saray entrikaları, padişahların akıl almaz keyfi tutumları önemli yer tutar. Savaş kaybetme, padişah emrini yerine getirmeyi başaramama gibi nedenlerle olduğu gibi, padişahın oğlanına göz koyduğu, sokaklardan araba geçmesi yasağını iyi uygulayamadığı, padişahın istediği gibi hareket etmesine engel olduğu gibi sudan gerekçelerle veya sadece bir şikâyet sonucu öldürülen vezirlerin sayısı az değildir.».[2]

Bu arada, «karşı düşünce» sahibi oldukları, bunları yaydıkları için de birçok şair ve «ulema» öldürülmüştür.

En çarpıcı örnek ise, «nizam-ı âlem için» gerekçesini uydurarak, saltanatta kalmak amacıyla kardeş kanı dökülmesini öngören ünlü «Kanunname»dir.

Padişahların yanısıra vezirler ve yerel yöneticiler de sık sık bu gibi «ceza»lar vermişler, başka bir deyişle siyasal cinayetler işlemişlerdir.

Can ve mal güvenliğinin sağlandığını sık sık belirten 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra, hukuk alanında düzeltimler (reformlar) yapılırken, yeni bir Ceza Kanunu yürürlüğe kondu (1840). «Bir önceki kanunun daha mükemmel şekli» diye nitelenebilecek yeni Ceza Kanunu'nun tarihi, 1851'dir.

Ceza hukuku alanında en önemli değişiklik, 1858 Ceza Kanunu ile sağlandı. Bu yasada da İslam hukukuna gönderme yapılmakla birlikte, suç ve cezaların belirlenmesi yoluna gidilmiş, bu amaçla Avrupa kanunlarına başvurulmuştu. Artık hükümdar, yargı kararı olmadan hiç kimse için kısas ya da siyaseten idam kararı veremiyordu. Yasaya bireyleri koruyan hükümlerin yanısıra hükümetleri ve padişahları koruyan maddelerin de konulmasını gerektiren bir anlayışa ulaşılmıştı. Siyasal gelişmeler de bunu zorunlu kılıyordu.

1858 Ceza Kanunu tasarısı Meclis-i Tanzimat'ta görüşülürken Avrupa Ceza Kanunlarının «hükümdarlara suikast»la ilgili maddeleri üzerinde de duruldu. Kaynak metinlerde, kişilere yönelik cinayet girişimi sonuçlanmazsa (nakıs teşebbüs derecesine kalırsa), suçluya idam yerine kürek cezası veriliyordu. Buna karşılık hükümdarlara yönelik suikastlerde, eylem «nakıs teşebbüs» halinde kalsa bile idam cezasına hükmediliyordu. Meclis-i Tanzimat üyelerinden Şevket Paşa, «Padişah hakkında suikast kimsenin aklına gelmemelidir. Bunu kanuna yazıp ilan etmek münasip olmaz,» deyince,(*) sözkonusu madde yasaya alınmadı.[3] İlk bölümde sözünü edeceğimiz Kuleli Vakası'ndan sonra sanıklara idam cezası verilmek istenecek, ancak yasanın bunu olanaklı kılmadığı anlaşılacaktı.

Artık siyasal cinayetlerin ya da cinayet girişimlerinin niteliği değişiyordu. Daha önce hükümdarlar, vezirler ve yerel yöneticiler «ceza» adı altında siyasal cinayetlere yönelmişlerken, bu kez doğrudan doğruya padişahı ve çevresindekileri hedef alan siyasal cinayetler çağı başlamıştı. Kitapta görüleceği gibi, Osmanh tarihinde bu tür girişimlerin sayısı fazla değildir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesindeki eylemlerle *örgütlü* siyasal cina-

(*) Daha sonra Abdülhamid sansürü de dış ülkelerdeki suikastlerin, suikast girişimlerinin yazılmasını aynı gerekçeyle yasaklamıştır.

yetler dönemi açılmış oldu. İktidara gelen İttihatçılar, bu kez aynı tür eylemlere «devlet terörü» yaratmak için başvurdular.

Cumhuriyet öncesindeki ve hemen sonrasındaki cinayetler, kadrolar arasında hesaplaşmaya, iktidar kavgasına yönelikti. Bu arada, eski İttihatçılara ve Ali Kemal'e karşı «intikam» almayı hedefleyen cinayetler işlendi.

1940'lardaki kimi cinayetler ise devlet terörünün sonucu olarak değerlendirilebilir.

«İrtica»nın yol açtığı olaylar ve bu olaylar sırasında işlenen cinayetler özellikle dikkati çekmektedir.

1960'ların sonlarında başlayan siyasal cinayet «furyası», kimi dönemlerdeki kesintiler bir yana, günümüze kadar sürüp geldi. Özellikle 1975 dolayında tırmanmaya başlayan ve 1980'de doruğuna ulaşan terör, günde beş on can aldı. Bu arada birçok tanınmış bilim adamı, gazeteci, sendikacı, aydın cinayete kurban gitti: Cavit Orhan Tütengil, Ümit Doğanay, Bedrettin Cömert, Ümit Kaftancıoğlu, Doğan Öz, Bedri Karafakioğlu, Nihat Erim, Kemal Türkler, Abdi İpekçi, vb...

12 Eylül dönemi, «gözaltında kaybolanlar»dan söz edildiği[1] tüyler ürpertici işkenceler ve cinayetler çağı olarak tarihe geçti.

Günümüzde de gazeteler «gözaltında kaybolan» başka kişilerin, «yargısız infaz»ların, birbiri ardınca işlenen siyasal cinayetlerin haberleriyle dolu... Bahriye Üçok, Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Turan Dursun, Musa Anter cinayetleri toplumda geniş yankılar uyandırdı...

Bu çalışmada, siyasal yetkenin «ceza» adı altında siyasal cinayet işlemesine son veren yasal düzenlemelerin gerçekleştirildiği Tanzimat döneminden 12 Mart'a uzanan yüzyılı aşkın bir süreç içerisinde yer alan siyasal cinayetlerin başlıcaları üzerinde duruluyor.

Son yirmi yılda işlenen siyasal cinayetlerin sayısı, buradakilerin neredeyse elli katı... Ancak, cinayetleri hangi güçlerin ve etkenlerin işlettiğine bakılarak, kitapta ele alınanlarla günümüzdekiler arasında paralellik kurmak olası. Elinizdeki kitaptan beklenen de budur: Son yılların ve günümüzün siyasal cinayetlerini değerlendirirken, tarih incelemelerinden beklenen amaç doğrultusunda, geçmişin bugüne ışık tutmasını sağlamak...

Bu kitapta, cinayetler'n hangi siyasal ortamlarda, hangi etkenlerle işlendiğini ortaya koymayı, olayların ardındaki ve içindeki kişiler üzerinde

durmayı, kaynak bulduğumuz oranda görgü tanıklarının ifadelerini yansıtmayı, belgelere yaslanmayı öngördük.

Siyasal eğilimlerden kaynaklanan saptırma ve önyargılar, öteden beri kimi olayların yanlış değerlendirilmesine, güvenilir belgeler ortaya konulmuş olmasına karşın yanlışların ısrarla savunulmasına yol açmaktadır. Ele aldığımız kimi olaylar dolayısıyla, yeri geldikçe bu gibi yanlışlar üzerinde duracağız.

Biz, her şeyden önce, tarih olayları incelenirken tarafsız olmak, eldeki belge ve bilgileri tam bir dürüstlükle değerlendirmek gerektiği ilkesine bağlı kalmaya özen gösterdik. Bu nedenle, kimi bölümlerde yerleşik yargılara aykırı sonuçlara ulaşıldığı da görülecektir.

Son yirmi yılın ve günümüzün siyasal cinayetlerinin aydınlanması için terörün gerçek nedenlerinin belirlenmesi, terör ağının nerelerden başlayıp nerelere uzandığının açıkça ve yüreklilikle ortaya konulması gerekiyor. 12 Eylül rejiminin üstüne bina edildiği terör ağının saydam bir biçimde görülmesini sağlayacak ortama henüz ulaşılamadı. Bu yüzden, çağımızın siyasal cinayetlerinin bütün boyutlarıyla ancak ilerde aydınlanacağına ve bu kitabın süreğinin ancak o zaman yazılabileceğine inanıyoruz.

Terörle, siyasal cinayetlerle hiçbir yere varılamayacağı açıktır. Evet, tarih kuyusunda siyasal cinayetlere kurban gitmiş insanların cesetleri vardır. Ama orada, cinayetlerle, işkencelerle, insan haklarına ve demokrasinin işlemesine aykırı her türlü yöntemle toplumu sindirmek, yönlendirmek, kargaşalık çıkarmak, iktidara gelmek, iktidarda kalmak isteyenlerin cesetleri de yer almaktadır. Bunlar, tarihin, kendilerinden sonraki kuşakların nefretle andığı ve anacağı adlar olmaktan hiçbir zaman kurtulamayacaklardır.

Unutmayalım ki, değişen dünyamız «kurt kanunu»nun geçerli olduğu bir cangıl olmaktan çıkmakta, pek yavaş da olsa, demokrasinin ve insan varlığının, insan haklarının ön planda tutulduğu yeni bir uygarlık çağına doğru evrimleşmektedir.

Eylül 1992

ALPAY KABACALI

UĞUR MUMCU'NUN ANISINA...

Kitabın son bölümleri üzerinde çalışmamı sürdürürken, toplumumuz Uğur Mumcu cinayetinin şokunu yaşadı. Ardından, teröre, düşüncelerin silahla susturulmasına karşı olduğunu tarihin hiçbir döneminde rastlanmayan görkemli bir kararlılıkla ortaya koydu.

Bu olay sırasında ortaya konulan tepkiden alınacak dersler vardır... Bütün siyasal cinayetler bir an önce aydınlatılmalı, aramızda dolaşan katiller yakalanmalıdır... Bunun için de, terör ağının nerelerde başlayıp nerelere uzandığı ortaya çıkarılmalıdır...

Bu kitabı, gazetecilik yaşamı boyunca bu tür araştırmalarıyla seçkinleşen, ödünsüz bir gözüpeklikle terörün ve siyasal cinayetlerin üzerine giden, demokrasiyi ve laikliği içtenlikle savunan sevgili UĞUR MUMCU*'nun anısına adıyorum.*

5 Şubat 1993

ALPAY KABACALI

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım sırasında «malzeme» yardımında bulunanlara, özellikle -Türkiye'de işlenen siyasal cinayetlerin eksiksiz bir zamandizinini ortaya koyma çalışmalarını sürdüren- Altın Kitaplar yöneticilerinden Hüsnü Terek'e, sahaf dostlarım Sami Önal, Murat Çulcu, Lütfü Seymen ve Nilgün-Kemal Özdemir'e teşekkür borçluyum.

KULELİ VAKASI

Osmanlı sultanı Abdülmecid'i öldürmeyi ve iktidar değişikliğini öngören bir gizli örgütün (bu örgüt aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk siyasal topluluk olarak nitelenebilir) başarıya ulaşmamış eylemi, Tanzimat sonrasının ilk siyasal suikast girişimidir.

Bu suikast girişiminin arkasındaki Fedailer Cemiyeti'nin yapısı üzerine yeterli bilgi sahibiysek de, Abdülmecid'i öldürmek ve kimi devlet adamlarını işbaşından uzaklaştırmak amacını güden cemiyetin hangi etkenlerle eyleme yöneldiğini, iktidar değişikliğinden sonra nasıl bir düzen kurulmasını amaçladığını ortaya koyacak ayrıntılı bilgi ve belgelerden yoksunuz.

Halkın Hoşnutsuzluğu

Abdülmecid'in saltanatının (1839-1861) son yıllarında halk arasında başgösteren iktidara yönelik hoşnutsuzluk giderek yayılmıştı.

Abdülmecid, Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanlarını ilan eden padişah olarak seçkinleşir. Onun döneminde, ilk kez öğrenim görmek üzere Londra'ya öğrenci gönderilmesi, Paris'te Mekteb-i Osmani'nin kurulması, saray tiyatrosunun, Batılı anlamda ilk bilim kuruluşu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin ve aynı anlamda öğretim veren çeşitli okulların, Meclis-i Maarif'in, bilimler akademisi niteliğindeki Encümen-i Daniş'in açılması gibi kültür hareketleri yer aldı. Gureba ve Haseki Hastaneleri gibi sağlık kuruluşları aynı dönemde açıldı, hukuk alanında düzeltimlere (reformlara) gidildi. Kısacası Abdülmecid, babası II. Mahmud'un ülkeyi yönelttiği yenileşme yolunda hızla ilerlemeye, siyasal, toplumsal ve kültürel alanda Batılaşmaya yönelik, zeki bir padişah olarak tanındı.

Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletlerine borçlanmasına, dolayısıyla ekonomik bakımdan bağımlı kalmasına yol açan bir ekonomi politikası izledi. Buna, geniş ölçüde, Dolmabahçe Sarayı'nın, Cemile ve Münire Sultan Saraylarının(*) yapımı ve saray çevresinin büyük boyutlu savurganlıkları yol açmıştı. Öte yandan, Kırım Savaşının giderleri,

(*) Fındıklı'daki Mimar Sinan Üniversitesi binaları.

devlet bütçesinin gerektiği gibi yönetilememesi ve dış borçlanmaların faizleri de önemli bir parasal bunalım yarattı.

Bunalımdan çıkılmasını sağlayamayan sadrazamlar birbiri ardınca görevden uzaklaştırılıyordu. Memur aylıklarında indirim yapılması, sarayların yapımında çalışan işçilere ücret ödenmemesi, kâğıt paranın (kaime) değerinin hızla düşmesi gibi olgular, halk arasındaki hoşnutsuzluğu giderek artırıyordu.

Sarayların yapımında çalışıp da ücret alamayan işçiler, 1859'da Dolmabahçe Sarayı çevresinde toplanarak bağırıp çağırdılar. Bu, Osmanlı tarihinde görülmemiş bir olaydı. Sultan Mecid, sarayların yapımını durdurdu ve dört bin kese altınını alacaklılara dağıttı. Ertesi yıl Saraydan alacaklı olan Hıristiyan esnaf, Bâbıâli'ye dilekçelerle başvuracak, bunlar kabul edilmeyince Dolmabahçe'ye gidip dilekçelerini padişaha kendileri vermek isteyeceklerdi. Serasker Rıza Paşa tarafından «işlerinize bakılacak» sözüyle savuşturulunca da, birkaç yüz alacaklı bir vapur kiralayıp Boğaziçi'ndeki Fransa, İngiltere, Rusya elçiliklerine giderek gösteriler yapacak, sarayı şikâyet dilekçelerini vereceklerdi.

Yine 1860'da, Tersane zindanındaki hükümlülerin dışarıyla ilişki kurup demirleri kırmaya yarayacak aletler elde ettikleri ortaya çıktı. Mahkûmlar, zindandan kurtulunca, kendilerine yardımcı olan kişilerce silahlandırılacak ve belki Bâbıâli'yi basmakta, bir hükümet darbesi yapmakta kullanılacaklardı.[5]

Aşağıda sözünü edeceğimiz Fedailer Cemiyeti'nin örgütlenmesinde, kuşkusuz ki bu hoşnutsuzluklar etken olmuştur.

Fedailer Cemiyeti

Cemiyeti kuranların veliahd Abdülaziz Efendiyi tahta çıkarmak istedikleri, bunun için de «Saray hayatının şeriat usullerine aykırı olarak cereyan ettiği ve bunun dışarıya yayılması sebebiyle de İslamiyetin hükümlerine herkesin riayette kusur ettiği, sarayın israflarının esas idareye dokunacak ve Osmanlı mali itibarını yok edecek bir raddeye geldiği ve iyi ve güzel fikirlere sahip olan veliahdın bu dertlere derman olacağı» yolunda propaganda yaptıkları[6] öne sürülmektedir.

Olayla ilgili başlıca belgeler, Başbakanlık arşivindeki kayıtlar ile gazetelerde yer alan resmi bildirimlerdir. Bunlarda da, gizli örgütün reisi olan Süleymaniyeli Şeyh Ahmed'in ve kimi sanıkların, Gülhane Hatt-ı Hümayu-

nu (1839 Tanzimat Fermanı) ve Islahat Fermanı (1869) ile Hıristiyan uyruklara tanınan hakları şeriata aykırı buldukları ve suikast girişiminden amaçlarının «ahkâm-ı şer'iyenin icrası» (şeriat hükümlerinin yerine getirilmesi) olduğunu itiraf ettikleri belirtilmektedir. Örneğin sanıklardan biri, Sinekli Medrese öğrencilerinden Harputlu Bekir, sözü geçen belgelere göre, duruşmada cemiyetin şeriatın korunması amacıyla kurulduğunu söylemiş; aynı medrese öğrencilerinden Mehmed ise, reis Şeyh Ahmed'in «şeriatın gereğini yerine getirmek vesilesiyle halkı toplayıp Şeyh Şamil gibi bir cemiyet kurmak» istediğini ifade etmiştir.

Fedailer Cemiyeti adı verilen[7] gizli örgütün kurucuları ve başlıca üyeleri şunlardır Süleymaniyeli Şeyh Ahmed (reis), Hüseyin Daim Paşa, Tophane kâtiplerinden Arif Bey (Didon Arif, genel yazman durumunda), Binbaşı Besim Bey, Cafer Dem Paşa, Tophane Müftüsü Bekir Efendi, Hezargradlı Şeyh Feyzullah Efendi, Kütahyalı Şeyh İsmail, Hoca Nasuh Efendi, Tophane Muzıka Başçavuşu Erzurumlu Mehmed, vb. Sanıklar arasında medrese öğrencilerinin de yer alması nedeniyle bu olay, 16. yüzyıldaki «suhte ayaklanmaları»ndan sonra yer alan ilk öğrenci hareketi olarak da değerlendirilmektedir.

Gizli bir örgüt kurularak suikast düzenlenmesini ilk ortaya atan, 46 yaşındaki Süleymaniyeli Şeyh Ahmed'dir. Beyazıt Medresesi'nde kalmakta, ders vererek ve rüya yorumu yaparak geçinmektedir. Olaydan beş altı ay önce, Kars'ta otururken, orada komutan olarak bulunan Ferik (Korgeneral) Hüseyin Daim Paşaya düşüncelerini söylemiş ve anlaşmışlardır. Örgütlenme çalışmaları yapılırken Hüseyin Daim Paşanın «nüfuz» ve parasından yararlanılmıştır; Paşa bir bakıma «ikinci reis» durumundadır. Örgüte ilk girenler Çerkez Hüseyin Daim ve Cafer Dem Paşalarla Arif ve Rasim Beylerdir. Hüseyin Daim Paşanın Rumeli'de görevlendirilmesi nedeniyle girişim bir süre için ertelenmiştir.

Yakalandıkları tarihte cemiyetin üye sayısı 45-50 dolayındadır. Üyelerden, «Süleymaniyeli Şeyh Ahmed ile aramızdaki ahdı (yeminli sözleşmeyi) kabul ettim ve ben yükümlenmiş fedaiyim» cümlesi yazılı imzalı kâğıtlar alınmaktadır.

Üyelerden büyük bir bölümü suikastı gerçekleştirebilecek nitelikte kimselerdir, bunlara «fedai» adı verilmektedir. Öte yandan üyelerden Hezargradlı Şeyh Feyzullah Efendi bin dolayındaki «mürid»iyle, Kütahyalı Şeyh İsmail Efendi de altı bin «mürid»iyle yardımda bulunacaklarını bildir-

mişlerdir. Böylece, yaklaşık yedi bin kişilik bir ayaklanmacı topluluğu hazırlanmıştır.

Müstantik (sorgu yargıcı) Mehmed Efendinin Başbakanlık Arşivi Yıldız Evrakı arasında bulunan raporuna göre,[8] suikast planı şöyle hazırlanmıştır:

Bir cuma günü «selamlık» töreni yapılırken örgüte bağlı fedailer Abdülmecid'i öldüreceklerdi. Bu olayın Avrupa'ya yansımaması için telgraf tellerini kesecekler, vapur vb. deniz araçlarının İstanbul'dan ayrılmasına izin vermeyeceklerdi. Olay sırasında halkın yılgıya kapılmaması için de, amaçlarını ortaya koyan bildiriler yayımlayıp dağıtacaklardı. Suikast gerçekleşirken yüksek tepelere bayraklar asarak herkese haber vereceklerdi. Bütün büyükelçiliklere de, güvence vermek üzere birer bildiri göndereceklerdi.

Örgüt Üyeleri Yakalanıyor

Tophane Muzıka Başçavuşu Erzurumlu Mehmed, örgüte girdikten sonra durumu Kolağası (Önyüzbaşı) Hasan Ağaya açmış, o da Karadeniz Boğazı Mirlivası (Tuğgeneral) Hasan Paşaya haber vermişti. Ayrıca Arif Bey (Didon Arif), Hasan Paşayı örgüte alma girişiminde bulunmuştu. Olup biteni bu iki kaynaktan öğrenen Hasan Paşa,(*) kimseyi kuşkulandırmadan Serasker Rıza Paşaya haber verdi.

13 Eylül 1859 perşembe günü Kılıç Ali Paşa Camisi'nde toplanan örgüt üyeleri yakalanıp Kuleli Kışlasına (bugün Çengelköy'de Kuleli Askeri Lisesi) götürüldüler ve sorguya çekildiler. Bundan dolayı olay, «Kuleli Vakası» adıyla anılageldi. Ayrıca kuşkulanılan kişiler de tutuklandığından, bir gece yarısı Kuleli'ye götürülen sanık sayısı üç yüz dolayındaydı. Bunlardan Cafer Dem Paşa yolda kendisini kayıktan atarak intihar etti.

Sorgulardan sonra olayla ilgisi bulunmayan sanıklar salıverildi. Reis Şeyh Ahmed'in evinde yükümlenme belgeleri ele geçirilen üyeler ile üye olduğu sanılan kırk bir kişi tutuklandı. Rumeli'den getirtilen Hüseyin Daim Paşa da sanıklar arasındaydı.

Vükelâ Meclisi (Bakanlar Kurulu) olay günü sadrazam Âli Paşanın,

---

(*) *Sicill-i Osmani*'ye göre bu Tatar Hasan Paşa'nın rütbesi, olayı ihbar etmesinden dolayı ferikliğe (korgeneral) yükseltildi. Kısa süre sonra da gözden düşüp görevinden uzaklaştırıldı.

ertesi gün Yusuf Kâmil Paşanın yalısında toplanarak durumu görüştü. Sorgunun müstantik Fındıklılı Mehmed Efendi ve Meclis-i Vâlâ ikinci kâtibi Midhat Efendi (Paşa) tarafından yapılması kararlaştırıldı.

Gizli örgütün üyeleri arasında ünlü yazar ve gazeteci Şinasi'nin de yer aldığı öne sürülmüşse de, bu konuda herhangi bir kanıt yoktur.

Bazı sorgu aşamalarında Sadrazam Âli, Kıbrıslı Mehmed, Mütercim Rüştü Paşalarla Şeyhülislam Sadettin Efendi de bulundular.

Dönemin vakanüvisi Ahmed Cevdet Paşanın yazdığına göre, kışlada duruşmalar sürerken, örgütün ele geçmemiş üyeleri medreselere, cami avlularına gizlice «yaftalar» yapıştırıyorlardı. Bu bildirilerde halka seslenerek, «Hasmın kadı olursa, yardımcın Allah olsun. Ey ümmet-i Muhammed, sizin din ve şeriatınızı ortaya çıkarmak için uğraşan din kardeşleriniz Kuleli'de mahpus olup kimisini öldürecek, kimisini cezalandıracaklar. Din ve hamiyyet kalmadı mı, niçin gidip onları kurtarmıyorsunuz?» diyorlardı. Yine Ahmed Cevdet Paşaya göre, mahkeme hükümlerinin kesinleştiği sıralarda padişahın başkâtiplik dairesine bir küfe kavun içinde, imza yerinde tanınmayan bir mühürün bulunduğu bir mektup iletildi. Mektupta, «Millet Âli ve Fuad Paşaları istemiyor. Bunlar görevden ayrılırsa devlet yönetilemez sanılmasın. Yönetecek kimlerdir denilirse, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Rüştü Paşa pederlerimiz ile Vefik Efendi ve Rıza Beydir,» deniliyordu.[9]

Sanıkların sorgularının tutanakları (istintakanameler) heyet-i vükelâya sunuldu. Ve sonunda her sanık için, olayla ilişkisi gözönüne alınarak ceza verildi. Cürüm dört dereceye ayrıldı; birinci derece suçlu görülen beş kişi (Şeyh Ahmed, Hüseyin Daim Paşa, Arif ve Rasim Beyler ile kendini denize atmış bulunan Cafer Dem Paşa) yaşam boyu küreğe konulma cezasına mahkûm edildiler. İkinci derecede suçlu bulunanlar yaşam boyu kalebendlik, üçüncü derecede suçlu görülenler değişik sürelerle kalebendlik cezasına çarptırıldı. Dördüncü derecede suçlu görülenler için sürgün, askerlikten uzaklaştırma, belirli sürelerle «zaptiyede prangaya konulma» gibi cezalar verildi. Altı sanık için «salıverilmesi», «salıverilerek vilâyetine gönderilmesi» yolunda karar verildi. Muzıka Başçavuşu Erzurumlu Mehmed ise, olayı Kolağası Hasan Ağaya anlattığı için, «ödüle değer» (şâyân-ı mükâfat) bulundu.

1858 Ceza Kanunu hazırlanırken, Avrupa kanunlarından hükümdarlara suikastte bulunanlara, eylemleri girişim aşamasında da kalsa, ölüm cezası verilmesini öngören madde «padişah hakkında suikast kimsenin aklına gelmemelidir» gerekçesiyle alınmamıştı.(*) Bu olayda, birinci dere-

(*) Giriş bölümüne bakınız.

cede sorumlu görülen sanıklara idam cezası verilmek istendi, ancak yasa bunu olanaklı kılmıyordu. Âli ve Fuad Paşalar, kanunun hazırlanmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuş olan Ahmed Cevdet Paşayı çağırtarak, bu sanıkların idamını sağlayacak madde bulunmasını istediler. Cevdet Paşa, komisyondaki görüşmeyi anlatıp sözkonusu maddenin yasaya alınmadığını belirterek yapacak bir şey bulunmadığını bildirdi. Âli ve Fuad Paşalar, «kanunnameyi nâkıs (eksik) bıraktıklarına teessüf ettiler.».[10]

Abdülmecid'in kararı onaylamasından sonra Şeyh Ahmed ve Arif Bey Magosa'da, Hüseyin Daim Paşa ile Rasim Bey Akkâ'da kalebend edildiler. Öteki sanıklar, cezalarını çekmek üzere çeşitli vilâyetlere gönderildiler.

Değerlendirme

Kimi tarihçi ve yazarlar, Kuleli Vakası'nı Yeni Osmanlılar hareketine ve meşrutiyet ilanına, dolayısıyla yenileşmeye yol açan gelişmelerin başlangıcı sayarlar.[11] Yukarıda sözünü ettiğimiz, ilk kez Uluğ İğdemir'in *Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma* adlı kitabında[12] ortaya konulan belgeler ve bunlarda yer alan sanık ifadeleri, cemiyetin yenileşme amacı gütmediğini kanıtlamaktadır. Tam tersine, reis Şeyh Ahmed'in ifadesinden, örgütü «Gülhane Hattı'yla ve Islahat Fermanı'yla Hıristiyan uyruklara verilen hukuki eşitliği şeriata aykırı görerek, şeriat hükümlerinin meydana çıkarılması için» kurduğu anlamı çıkarılmaktadır.[13]

Karşı görüşü savunanların dayanakları çok zayıftır. Bunlardan ilki, Namık Kemal'in Magosa'da sürgünken tanıştığı Şeyh Ahmed'le ilgili övücü satırlar ve kullandığı «Ebü'l-ahrâr» (özgürlük yanlılarının babası) sözüdür. İkincisi ise, sanıklardan, cemiyetin genel sekreteri durumundaki Arif Beyin kişiliğiyle ilgili bir tanıklıktır: «O vakte göre şık giyinir, frenk usulü tavırlar takınır, tırnaklarını uzatır, daima aydın fikirli görünür ve ihtilâlci geçinirdi ve 'Ah bir revolüsyon (devrim) olsa bayrağı çekip öne geçeceğim' diye söyler idi.».[14]

Bu notu yazan tanık, haklı olarak, hemen şunu ekliyor:

«Teşebbüsün sebepleri arasında dini hükümlere riayet edilmemesi de sayıldığından, Arif Bey bu gibi kayıtlardan zaten azade bir kimse olduğundan (...) Vehbi Molla 'Haydi diğerlerine bir şey demeyelim, fakat şu din davasında Didon Arif'in işi ne?' der idi.»

Kısacası, eldeki belgeler, suikast girişiminin ardında yenileşme hareketlerine karşıt kimselerin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

SELANİK OLAYI (KIZ OLAYI)

Abdülmecid döneminin (1839-1876) sonlarında birbiri ardınca patlak veren iç ve dış olaylar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu çalkantılar içinde yaşamaya başlamıştı. Mahmud Nedim Paşanın son sadrazamlığı döneminde bu olaylar ivme kazandı. Bunun nedenlerinden biri de, «Nedimof», «Moskof Nedim» gibi adlarla anılan sadrazamın körü körüne Rusya yanlısı olması, devlet işlerini Rus elçisi İgnatiyev'in etkisi altında yürütmesidir. Onun icraatını «irtica» ve «iktidarsızlık» sözcükleriyle özetleyen Enver Ziya Karal, dış siyasette de Tanzimat ilkelerinden ayrılındığını belirtir:

«Âli Paşa, imparatorluğun iç işlerine müdahale etmeyen bir Rusya ile dostluk yaparken hiçbir vakit Avrupa büyük devletlerini bir tarafa bırakmayı düşünmemişti. Halbuki Mahmud Nedim Paşa, (...) 'Uzak devletlere dayanmaktan ise, komşu olan bir devlet ile her nasıl olursa olsun uyuşup da hoş geçinmek evlâdır (yeğdir)' demekte idi.».[15]

Gerek bu yöndeki dış politika, gerek Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ve Balkan ülkelerine yönelik siyasal tutumları, gerek Balkanların 19. yüzyıl ortalarından başlayarak ulusçuluk akımlarının da etkisiyle kaynayan kazana dönüşmesi, İmparatorluğun batısında birtakım ayaklanma dalgalarına yol açtı. Yayılan Bosna-Hersek (1875-76) ve Bulgar (1876) ayaklanmalarını bastırmak için kuvvet gönderilmesi sonucu Balkanlar kan ve ateş içinde kalır, bu durum kamuoyunda kaynaşmalara yol açarken, 6 Mayıs 1876'da Selanik Olayı patlak verdi.

Bu olayların İstanbul'da yarattığı hoşnutsuzluğa birtakım başka nedenler de eklenecek ve 11 Mayıs 1876'da «Medrese-i Ulûm İsyanı» patlak verecek, öğrenci gösterilerinin ardından Mahmud Nedim Paşa kaçarak canını kurtarabilecek ve görevinden alınacaktı. Bir yazara göre de, onu yıkan öğrenci gösterilerinin gerisinde İngiltere vardı.[16]

«Selanik Vakası», «Kız Vakası» gibi adlarla anılan olay şöyle özetlenebilir:[17]

Selanik'e bağlı Avrethisar'da yaşayan bir Bulgar kızı, dört ay önce Müslüman oluyor ve orada yaşayan bir teğmenle evleniyor. Annesi, kızının din değiştirmeye zorlandığını öne sürerek yöneticilere başvuruyor. Durum araştırılıp kendi isteğiyle Müslümanlığı kabul ettiği bildiriliyorsa da, bunu yeterli bulmayan kadın yeniden dilekçe vererek kızının Selanik'e

götürülüp orada il yöneticileri ve despot huzurunda sorguya çekilmesini istiyor. Vilayet, kızın getirilmesi için buyruk veriyor. Kız, kocası, kayınvaldesi, zenci cariyesi ve üç zaptiye neferiyle birlikte Selanik'e geliyor.

Trenden indiklerinde, yüz elli kişilik bir kalabalık çevrelerini sarıyor. Rus asıllı, Bulgar uyruklu Amerikan konsolosu Perikli Lazari'nin (Hacı Lazaro) getirdiği bu adamlar, kızı zaptiyelerin elinden zorla alıyor, yaşmağını ve feracesini parçalıyor, bir arabaya bindirip, koruma altında Amerikan konsolosluğuna götürüyorlar.

Olay, Selanik'in Müslüman halkının biraraya gelip hükümet konağı önünde büyük gösteriler yapmalarıyla gelişiyor. Göstericiler, validen kızın kurtarılmasını istiyorlar. Kimi kaynaklara göre vali girişimde bulunuyorsa da, kendisine cevap bile verilmiyor.

Aynı kalabalık, konsolosluk binasını sararak kızın kaçırılmasını engelliyor.

Ertesi gün de halk arasında Saatli Cami denilen Selimpaşa Camisi'nde toplanarak, kızın kurtarılması için ısrar edilmesi yolunda karar alıyorlar. Vali kızın serbest bırakılmasını sağlama girişimlerinde bulunurken, Fransız konsolosu Moulin ile Alman konsolosu Abbott, camiye gitmeye kalkışıyorlar. Yöneticiler bir yandan bunu önlemeye çalışıyor, bir yandan da çıkabilecek olayları bastırmak için Selanik limanındaki zırhlıdan tüfekli bahriyeliler ile kaledeki Redif Fırkasından erler getirtiyorlar.

Camiye giden konsoloslar halkı yatıştırmaya çalışıyor; kızın hemen oraya getirilmesini isteyen kalabalığa, Amerikan konsolosunun Selanik'te bulunmadığını, sabırlı olmak gerektiğini söylüyorlar. (Bir kaynağa göre, Alman konsolosu kızın kendi evinde bulunduğunu söyleyerek getirtilmesi için yazı yazıyor, uzun süre bekleniyorsa da kız gelmiyor.)

Coşup taşan halk, sonunda iki konsolosu camide öldürüyor.

Olayın Sonuçları ve Yankıları

Bosna, Hersek ve Bulgar ayaklanmacılarını destekleyen Avrupa devletleri ile kamuoyları da bu olaydan sonra coşup taşıyor...

İstanbul'daki elçilikleri aracılığıyla olayı protesto etmekle ve suçluların cezalandırılmasını istemekle yetinmeyip Selanik limanına savaş gemileri gönderen devlet sayısı beşti: Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya, İtalya.

O günlerde Mahmud Nedim Paşa görevden alınarak sadrazamlığa Mütercim Rüştü Paşa getirilmişti.

Osmanlı Devleti de Selanik'e savaş gemileri ve asker gönderdi; vali Baytar Mehmed Refet Paşayı görevden alıp başka bir vali atadı.

Avrupa gazeteleri ateş püskürüyordu. Örneğin Paris'te yayımlanan *Le Journal des Debats*'ın 10 Mayıs 1876 günlü sayısında şöyle deniliyordu: «Selanik'teki kanlı olaydan alınacak ders şudur: Osmanlı Devleti'nde idaresizlik artık dayanılmaz bir dereceye ulaşmıştır.».[18]

Kimi gazeteler de olayın sanıklarının tutuklanmadığını ifade ederek Avrupa kamuoyunun kendi hükümetleri üzerinde baskı yapmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Olayı çok değişik biçimlerde göstererek kötüye kullanan gazetelere de rastlanıyordu.

Bâbıâli (hükümet), elçiliklere şu yolda bildirimde bulunmak gereğini duydu:

«Hükümet-i Seniyye, Osmanlı Devleti toprakları üzerinde sükun ve asayişi sağlayacak güce sahip olduğu gibi, her türlü mal ve can güvenliğini ortadan kaldıranları cezalandıracak güce de her zaman sahiptir. Selanik'teki olayın tutuklanmış olan sanıkları yargılanacak ve adalet en kısa sürede yerini bulacaktır.»

Olayla ilişkileri bulunup bulunmadığını, varsa ilişkilerinin derecesini bilemediğimiz birtakım kişiler tutuklanıp ivedilikle yargılandı ve -ikisi siyahi olan- altı kişinin idamına karar verildi.[19] Bir yazara göre,[20] idam kararları o döneme kadar uygulanagelen yöntemlere aykırı olarak, Avrupa devletleri konsolos ve elçilerinin istedikleri bir tören düzeni içinde yerine getirildi, kimi istekler üzerinde pazarlık yapıldı.

Öldürülen konsoloslar için, memurların da katılmaya zorlandığı büyük cenaze törenleri düzenlendi. Ertesi günü ise idam edilen altı kişinin cenazeleri, Selanik'in Müslüman halkının katıldığı çok büyük bir kalabalıkla kaldırıldı.

Kızı kaçırmış olanlar için herhangi bir cezai kovuşturma yapılmamış olması dikkati çekiyordu. «Dünyanın her tarafında sürü sürü misyonerlerle insanları Hıristiyan dinini kabul ettirmeye kalkışmış olan Avrupalılara, Hıristiyan bir kızın kendiliğinden İslam olması tahammül edilmez bir hareket gibi»[21] görünüyordu. Başka bir deyişle, çifte standart uygulanıyordu.

Pek önemsenecek nitelik taşımayan bir olay, Osmanlı Devleti'nin zayıf bir döneminde bulunmasından yararlanan Avrupa devletlerinin ve basınının dayatmasıyla, savaşa yol açabilecek büyük bir sorun haline dönüştürülmüş, ancak ödünler verilerek bastırılabilmiştir.

Tam anlamıyla bastırılmış da sayılamaz, çünkü üç başbakanın o gün-

lerde hazırladığı Berlin Memorandumu, «Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı devlet uyruğunda olanlar ile Hıristiyan uyrukların güvencede olmadıkları Selanik Olayı ile anlaşılmıştır» sözleriyle başlıyor ve şöyle sürüyordu: «Bu gibi olayların tekrarlanmasına engel olmak için, Büyük Devletlerin tehlike hali olan bölgelere deniz kuvvetleri göndermeleri ve orada asayişi sağlayacak önlemler almaları mümkündür. Bosna-Hersek ayaklanmasının bir an önce bastırılması için de ayaklananlarla iki aylık bir ateşkes yapılmalı ve hemen düzeltimlere (ıslahat) girişilmelidir.»

Bu girişi, Bâbıâli ile ayaklanmacılar arasında aracısız olarak yapılacak görüşmelerde uyulması gereken ilkelerin yer aldığı bölüm izliyordu.

Bâbıâli'ye gönderilmeden önce Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin onayına sunulan memorandum, İtalya ve Fransa tarafından kabul edildi. İngiltere ise bunu reddetti ve Akdeniz filosunu Çanakkale önlerine yolladı. İngilizlerden destek görüldüğü şeklinde yorumlanan bu olayın hemen ardından, «Rus politikasına sempatisini türlü vesilelerle ortaya koymuş olan» Abdülaziz tahttan indirildi. Enver Ziya Karal, olayı bu yönden anlamlı bulmaktadır.[22]

ABDÜLAZİZ'İN ÖLÜMÜ

Hemen belirtelim: Abdülaziz'in bir siyasal cinayete kurban gitmediği anlaşılmıştır. Bu ara bölüme, sonraki bölümlerle bağlantıları sağlamak, ön bilgi vermek amacıyla gereklik duyulmuştur.

Sultan Abdülaziz, önceki bölümden de anlaşılacağı gibi, iç ve dış kargaşanın arttığı bir dönemde tahttan indirildi.

Mahmud Nedim Paşayı sadrazamlıktan almak zorunda kalan Abdülaziz, bu görevi istemeye istemeye Mütercim Rüştü Paşaya vermiş; şeyhülislamlığa (şeyhülislam da kabine üyesiydi) Hayrullah Efendi, seraskerliğe (milli savunma bakanlığı denilebilir) Hüseyin Avni Paşa getirilmişti. Midhat Paşa da «vükelâ heyetine memur» edilmişti. Bu, sandalyesiz devlet bakanlığı demekti.

Abdülaziz ile kabine arasında gerginlik sürerken, öteden beri onu devirip veliahd Murad Efendiyi tahta çıkarma planları yapan Serasker Hüseyin Avni Paşa, sırasıyla Midhat Paşaya, sadrazam Mütercim Rüştü Paşaya ve şeyhülislam Hayrullah Efendiye Abdülaziz'i tahttan uzaklaştırma (hal') görüşünü benimsetti.

Serasker, kendisine bağlı ordunun ve donanmanın komutanlarını da «ikna» ettikten sonra durumu veliahd Murad Efendiye bildirdi.

Bütün bunların ardından şeyhülislam fetvayı verdi: Abdülaziz, bilinci bozuk, siyaset işlerinden anlamayan, devlet mallarını ülkenin ve milletin dayanamayacağı ölçüde kişisel giderleri için harcayan, din ve dünya işlerini yürütemeyen, ülkeyi ve milleti tahrip eden bir kişiydi; hükümdarlık katında kalması ülke ve millet için zararlıydı.

Bunu, bir «darbe» izledi. Öngörülen askeri önlemler ve planlar uygulanarak saray kuşatıldı. Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu) komutanı Süleyman Paşa, veliahd Murad Efendiyi saraydaki dairesinden aldı. Hüseyin Avni Paşa onu karşılayıp «biat» ettikten sonra seraskerliğe götürdü. Orada bekleyen sadrazam, şeyhülislam ve Midhat Paşa da «biat» ettiler.

Sadrazam, Abdülaziz'e mühürünü geri gönderirken Şûra-yı Askeri

Reisi Redif Paşa da Darüssaade Ağası Cevher Ağayı, hal' edildiğini Abdülaziz'e bildirmekle görevlendirmişti. Dolmabahçe Sarayına giden Cevher Ağa durumu anlattı ve Abdülaziz'e yeni padişahın kendisi için Topkapı Sarayına götürülmesi buyruğu verdiğini bildirdi. Kentte, V. Murad'ın tahta çıktığını ilan eden «cülûs» topları atılmaktaydı...

Abdülaziz'in devlet başkanlığından ve halifelikten uzaklaştırılmasının gerçek nedeni bilinç bozukluğu değildir. Bu da, dinin siyasete alet edildiğini ortaya koyar. «Darbe»nin nedenleri araştırılırken, kuşkusuz ki Saray - Bâbıâli çekişmesinin rolü üzerinde durmak gerekir. Ancak başlıca neden, ekonomik - toplumsal - siyasal düzenin bozulmuş ve bir kargaşa dönemine girilmiş olunmasıdır. Darbeyi planlayanlar meşrutiyet yönetimine geçilmesi sorunu üzerinde durmuşlarsa da, kendi aralarında görüş birliğine ulaşamamışlardır.

30 Mayıs 1876'da tahta çıkan V. Murad (1840-1904) çok geçmeden akıl hastalığı belirtileri göstermeye başladı. Amcası Abdülaziz'in aşağıda anlatılacak ölümü ve bunun bir cinayet sonucu olduğuna inanması, korkulara kapılmasına, hastalığının artmasına yol açtı. Katına çıkan vükelâyı öpmek, kendisini havuza atmaya kalkışmak, «Kan istemem, saltanat istemem» diye bağırarak intihara yönelmek gibi belirtiler gösteriyordu. Cuma selâmlığına gitmediği için geleneksel «kılıç kuşanma» töreni yapılamıyordu. Elçilerin itimatnamelerini padişaha sunmamaları nedeniyle göreve başlayamamaları örneğindekine benzer, devlet yönetiminde sorun yaratan aksaklıklar başgösteriyordu.

Midhat Paşanın veliahd Abdülhamid'le görüşüp tahta çıktığında kanun-ı esasiyi (anayasa) ilan edeceğine ilişkin söz almasının ve birtakım hazırlıkların ardından, doktor raporu ve akıl hastalığı gerekçesine dayalı tahttan uzaklaştırma (hal') fetvasıyla V. Murad'ın üç aylık saltanat dönemi sona erdirildi (31 Ağustos 1876) ve II. Abdülhamid padişah oldu.

Tahttan indirildikten sonra Topkapı Sarayına gönderilen Abdülaziz'e, III. Selim'in öldürülmüş olduğu daire verilmişti. III. Selim ve IV. Mustafa'nın tahttan indirildikten sonra bu sarayda öldürüldüklerini, Serasker Hüseyin Avni Paşanın kendisine sonsuz kin beslediğini gözönüne alan Abdülaziz, öldürüleceğine inanmaya başlamıştı. Bu korku, intihar düşüncelerine yol açıyordu. Mehmed Memduh'un *Mir'at-ı Şuunat*'ına göre, «Be-

ni Sultan Selim gibi burada itmam etmek isterler», «Bundan böyle benim hayatım fitneye yol açacak, bir parça zehir bulamaz mısınız?» gibi sözler söylüyordu.

Sonunda V. Murad'a mektup yazarak başka bir yere gönderilmeyi rica etti ve Ortaköy-Beşiktaş arasındaki Fer'iye Sarayına götürüldü. Ancak, bu yeni hapishanesinde de korkularından sıyrılamadı.

Fer'iye Sarayına götürülmesinin üçüncü günü, odasında bilekleri kesilmiş olarak, ölü bulundu. Mabeyncisi Fahri Bey olayı şöyle anlatıyor:[23]

«...'Ben abdest alacağım' dedi. 'Pek güzel Efendim' dedim. Yanında yine hazinedarlar olmağla ben yine merdivende bulunduğum mahalle inip oturdum ve bir müddet durduktan sonra sofadan merdivene nâzır trabzana dayanmış olan hazinedarlardan Kevser namında bir hazinedar bana acele yukarı çıkmaklığımı işaret etmekle hemen yukarı çıktığımda Efendimizin bulunduğu odanın kapısını kapalı buldum ve Valide Sultan ile hazinedarlar ve diğer kalfalar oda kapısının önünde ve kadınefendilerden de bulunuyorlar idi. Kapının önünde bulunanlara sual eylediğimde Efendimiz sakalını düzeltmek için el aynasıyla makas istediğini ve üçüncü hazinedar Ebrukeman Kalfa(nın) Valide Sultanın emri ile verdiğini ve Valide Sultanı yanından çıkarıp odanın kapısını hiddetle kapadığını söylediler ve Efendimizin âdet-i me'lûfesi (alışkanlığı) üzere aralıkta sakalını düzeltmek için ayna ve makas ve cımbız gibi şeyler isteyip isti'mal eylediğini (kullandığını) cümleten ma'lûmumuz ise de Efendimizin böyle bir me'yusiyyet (üzünç) halinde validesini odadan çıkarıp ve odanın kapısını hiddetle kapaması cümlemize merak vermiş olduğundan o aralık cariyelerden biri koridordan gelip içerûdaki odanın köşe penceresinden Efendimizin oturduğu odanın köşe penceresi önünde Efendimiz oturmakta olup ve sakalını düzeltmekte bulunduğunu gördüğünü haber vermesiyle Valide Sultan bendenize hitaben 'haydi biz de gidip bakalım' dedi.

Birlikte gidip baktığımızda vâkıâ (gerçi) Efendimizin oturduğu odanın köşe penceresi görünüp kendilerini pencere önünde göremediğimizden Valide Sultan 'ihtimal ki kızların baktıklarını hissederek çekilmiştir' deyip Valide Sultan ile birlikte odadan çıkıp koridordan yani aralıktan gelirken Efendimizin kapısı önünde bulunan hazinedarlar feryâd ederek oda kapısından içerûya girmekte olduklarını gördük. Biz dahi Valide Sultan ile koşarak gelip odadan içerûya girdiğimizde oda-i mezkûrun (sözü geçen odanın) deniz tarafından sağ köşesi penceresi önündeki köşe minderi üstünde yastığa dayanarak sağ tarafı üzerine yatmakta, minderin önü

yerler kan içinde kalmış ve sol kolundan hızını almış olan kan akmakta ve gözlerini gülümseyerek açıp kapamakta olduğunu Efendimizin gördüğümüzde Valide Sultan hemen oğlunu kucaklayıp ağlamağa ve bağırmaya başladı ve ikinci hazinedar da ayaklarına sarıldı.

O aralık hazinedarlar bağırarak birbirlerine 'ah, ne için makas verdiniz' dediklerinde 'böyle yapacağını bileydik hiç verir mi idik' deyû söylemekte [idiler]. Bir taraftan oda içinde bulunanların ve diğer taraftan koşup gelenlerin ah u figanlarına tahammül olunup canlar dayanmadığı gibi şu hâl-i ye's-i pür-melâli bihakkın ta'rifden âcizim (şu son derece sıkıntılı keder halini gereğince tanımlamaktan âcizim).

Ben bir gün evvel karakolda iken orada İzzet Bey ile zırhlı kumandanı Arif Paşa hekim lakırdısını ettiklerinden bir berriye (karacı) ve bir de bahriyyeden (denizci) olmak üzere doktor tayin ettiklerini işitmiş idim. Efendimizin yanında bulunan kadınlara kanın tutulması maddesine (konusuna) bakmalarını tenbih ederek karakolda hekim bulunmak mülâhazasıyla (düşüncesiyle) hemen çağırmak üzere odadan çıkıp bir taraftan dahi feryad u figan olmakta bulunduğu halde koşarak Çırağan Sarayı cihetinde vâki' daireler tarafındaki olan kapıya vardığımda kapı kapalı olup kapıyı vurarak açılmasını icbâr [ihtâr] eylediğimde açmamak istediler ise de vukuatı beyan eylediğimde (olup biteni anlattığımda) orada hazır bulunan nevbetçi (nöbetçi) zabiti hemen anahtar ile kapıyı açtı ve yanında iki nevbetçi nefer dahi var idi. Karakol tarafındaki kapıya gitmeyip bu taraftaki kapıdan çıkmamın sebebi karakol tarafındaki kapı kapalı olup anahtarları İzzet Beyde olup işlemediğinden bu kapı ise Beşiktaş'tan gelmiş ve gelmekte olan eşyalar ve akşam sabah gelen yemekler o kapıdan içeriye girdiğini bildiğimden ve ben dahi karakola iki kere bu kapıdan çıkıp girdiğimden daima bu kapı işlediği ecilden (nedeniyle) anın için o tarafa gidilip ve o kapıdan çıkılıp karakola koşmakta iken rıhtım üzerinde birtakım askerle İzzet Beye rast geldim ve vak'ayı söyleyip hekim sordum. İzzet Bey 'hekim mekim yoktur' dedi.

Bir yandan dairede mevcut olanların feryad u figan avazeleri âsumâna (çığlıkları göğe) çıkıp ve dairenin camları ve kafesleri kırılıp düşmekte idi. Karakol tarafındaki kapının anahtarlarını ısmarlayıp kapıya doğru döndü ve askere kumanda verip tüfenkler ile korkutmak için pencerelere nişan aldırdı. Bunun üzerine feryad u figanları daha ziyade âsumâna çıktı. Koşarak İzzet Beyin yanına gittim, 'ne yapıyorsun, tüfenkleri geri aldır' dedim. Mumaileyh (adı geçen) kumanda ile tüfekleri geri aldırdı. Bunun

üzerine İzzet Bey hemen karakol tarafındaki kapıyı anahtar ile açtırıp ve askeri silahla içeri koyarken yetiştim, 'Ne yapıyorsun, silahları bıraktır' dedim. Bunun üzerine tüfenkler ile kasaturaları bıraktırttı.

Askerle içerûya girdiler. Ben de birlikte girdim. Bu esnada kalfalar askerin üzerine hücum ederek dövüşmeye başladılar ki bu hale tahammül olunmaz idi. Dairede olanların ekserisi Efendimizin olduğu tarafa gelmiş olduklarından pek çok kalabalık ve ah u figanlarına tahammül olunmaz derecede idi. Bu hal ve gürültüsü arasında güçlükle merdivenden çıkılıp Efendimizin olduğu odanın kapısı önüne vardığımda Efendimizin biraz sonra teslim-i ruh etmiş olduklarını söylediklerinden artık tahammül edemeyeceğimden odaya girmedim. O aralık askerler kadınları tefrik ederek (ayırarak) diğer bölüğe nakl etmekte ve gürültüyü men'e (önlemeye) çalışmakta bulunuyorlar idi.»

Bugüne kadar süregelmiş «cinayet mi, intihar mı?» tartışmalarına yol açan olayın görgü tanığı bunları anlatıyor.(*)

Daha sonra olay yerine gelen Hüseyin Avni Paşa cenazeyi karakola taşıttırdı ve erlerden birinin yatağına yatırdı. Bir pencereden kopardığı perdeyi üstüne örttü.

Durumu öğrenen kabine toplandı ve yukardaki anıların yazarı Fahri Beyi çağırtıp olup biteni anlattırdı. Ardından Abdülaziz'in doktoru Marko Paşa ile elçilikler doktorları (toplam 19 hekim) çağrıldı ve ceset kendilerine gösterildi. Ancak Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in kol ve bileklerini göstermekle yetindi; «Bu cenaze Ahmet Ağa, Mehmet Ağa değildir, bir padişahtır. Onun her tarafını açtırıp size gösteremem,» dedi.

Doktorların düzenledikleri raporda, makasla damarların kesilmesinin ölüme yol açtığı belirtiliyordu. Bu rapora dayanılarak Abdülaziz'in intihar ettiği resmen ilan olundu.

(*) *Tarih Konuşuyor* dergisinde (S. 5, Haziran 1964) «Sultan Aziz'in İntiharını Mah-ı Melek Kalfa Anlatıyor» başlığı ile çıkan yazıda, görgü tanığı olan bu saray kalfasının Kuşçubaşı Eşref Beye anlattıkları aktarılmaktadır. Ağızdan ağıza aktarılmış, sonunda yazıya geçirilmiş bu anlatımın altı çizilecek cümleleri şunlar : «(Kapı kırıldıktan sonra) Biz içeriye girerken Sultan Aziz'in yüzü bizden yana idi, yatağında yatıyordu ve bizi görünce diğer tarafında bulunan duvara doğru bütün vücuduyla dönerek yüzünü duvara çevirdi. Bu esnada yatağın içini, kurbanda kesilen bir koyundan daha çok kanlar içinde gördük, feryat figanlar. Padişahımızın üstüne kapanarak biçare efendimizi didiklemeye başladık. (...) Oldukça zaman geçti. Kan akmada. Nihayet uzun şapkalı bir doktor geldi. Hemen çarşaf içine aldırttı. Ne hikmet bilmiyorum, koridora çıkarın, dedi. Koridora çıkarırken efendimiz daha sağdı. Konuşmuyordu, baygın gibiydi. Fakat nefes alıyordu. Koridora çıkarıldıktan sonra dikkat ettim hiç hareket ve nefes kalmamıştı.»

Olay, kamuoyunda, saray çevrelerinde, devlet ileri gelenleri arasında ve elçiliklerde tartışılıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, Abdülaziz'in intihar etmeyip cinayete kurban gittiği kanısına varanlar çoğunluktaydı. Padişah V. Murad da inanmayanlar arasındaydı.

«Cinayet mi intihar mı?» tartışmalarına yol açacak olay, ilerde sözü edilecek cinayetlerin etkenlerinden olacaktır:

- Çerkez Hasan Vakası,
- Midhat ve Damat Mahmud Paşaların Taif'te boğdurulması.

Bu sonuncusu da, Yıldız'da kurulan bir mahkemenin, Abdülaziz'in ölümünde adı geçen paşaların rolü olduğu yolundaki kararıyla başlayan olaylar zincirinin son halkasıdır.

Öte yandan, Midhat Paşanın özgürlükçü ve ilerleme yanlısı bir kişi oluşu, tutucu çevrelerin bu mahkemenin kararını öne sürerek onu karalamalarına yol açmıştır. Başka bir deyişle, o dönemden beri süregelen «ileri-geri» ya da «çağdaşlaşma-taassup» çatışmasının bayrak kişilerinden biri de Midhat Paşadır. Bu yüzden, tutucu çevreler Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğünü ısrarla savunagelmişlerdir.

ÇERKEZ HASAN VAKASI

Abdülaziz'in tahttan uzaklaştırılmasının, kendisinin Bağdat'a atanmasının intikamını almak isteyen Yüzbaşı Çerkez Hasan,(*) 16 Haziran 1876 gecesi vükelânın (kabine) toplandığı Midhat Paşa konağına giderek Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Hariciye Nazırı Raşid Paşayı öldürdü. Olay sırasında üç görevli de yaşamını yitirdi.

İlk bakışta kişisel nedenlere dayanır görünen suikast, Abdülaziz'in tahttan uzaklaştırılması gibi bir siyasal olaya dayandığı ve Çerkez Hasan sorgusunda «Öyle bir şey yapmak istiyordum ki, ibret olsun, bundan sonra kimse padişah hal' edemesin. Aynı zamanda devlet büyüklerinin yeter derecede korunmadıklarını da eylemli olarak kanıtladım. Gerek zât-ı şahane (V. Murad), gerek vükelâ sanırım bundan sonra maiyetlerinde bulunanlara ve korunmalarına büyük ölçüde dikkat edeceklerdir,» dediği için, siyasal yönü ağır basan bir eylemdir.

Hareketli bir polisiye olayı andırması nedeniyle kimi kaynaklarda uzun uzun, ayrıntılarıyla anlatılan olay, ana çizgileriyle şöyle gelişip sonuçlandı:

Mekteb-i Harbiye'yi bitiren Çerkez Hasan yüzbaşılığa yükselmiş, Dâr-ı Şûra-yı Askeri yaverliğinde bulunmuş, daha sonra şehzade Yusuf İzzeddin Efendinin yaverliğine getirilmişti.

Abdülaziz'in ölümünden sonra bu görevden alınıp Bağdat'a atandı. Gitmemekte direnince tutuklandı ve tutuklu olarak gönderilmesi kararlaştırıldı. Bunun üzerine Dâr-ı Şûra-yı Askeri Reisi Redif Paşaya haber göndererek bir gün için serbest bırakılmasını istedi; ertesi gün görev yerine hareket edeceğini bildirdi.

Hasan Bey, o akşam tabancalarını ve çerkez hançerini yanma alarak Serasker Hüseyin Avni Paşanın yalısına gitti. Seraskerin Beyazıt Soğanağa'da, Midhat Paşanın konağında bulunduğunu öğrenince kayıkla Sirkeci'ye geçti, oradan Beyazıt'a yollandı.

Vükelâ, Girit olaylarını görüşmek üzere toplantı yapılmasına karar

---

(*) Abdülaziz'le yakınlığı vardı. Kimi kaynaklara göre, Abdülaziz'in eşlerinden Neş'erek Kadınefendi, Çerkez Hasan'ın ablasıydı. Abdülaziz'in ölümünden sonra, olayların etkisiyle, gönderildiği Topkapı Sarayında ölmüştü. Bu da cinayetin etkenlerinden biri olmalı.

vermiş, ancak konu çok önemli sayılmadığından, yaz dolayısıyla Boğaz'daki yalılarında oturanların dilerlerse toplantıya katılmayabilecekleri öngörülmüştü.

Midhat Paşanın konağındaki toplantıya kabine üyelerinden Sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa, Şûra-yı Devlet reisi Midhat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Tophane Müşiri Rıza Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa, Maarif Nazırı Cevdet Paşa, Maliye Nazırı Yusuf Paşa, Hariciye Nazırı Raşid Paşa, Ticaret Nazırı Halet Paşa, Meclis-i Âli'ye memur Şerif Hüseyin Paşa ile Sadaret Müsteşarı Said Efendi, Âmedci (Meclis-i Vükelâ başkâtibi) Mahmud Bey, Sadaret Mektupçusu Memduh Bey katılmışlardı.

Adı geçenler yemekten önce ve yemekte biraz içki içtiler. Sofradan kalkınca görüşmeye başladılar. Olay sırasında Girit ve Karadağ'da ayaklanma belirtileri görüldüğü yolundaki haberler üzerinde tartışıyor, gereken buyrukları yazdırıyorlardı.

Yaver üniforması taşıdığı için dış kapıdan rahatça girebilen Çerkez Hasan, toplantının yapıldığı odaya girerken de önemli bir engelle karşılaşmadı. II. Abdülhamid'in isteği üzerine olayı kaleme alan Cevdet Paşa'nın tanıklığı şöyle:[24]

«Oturduğumuz sofanın sağ tarafında Rüştü Paşa, alt tarafında Avni ve sonra Kaptan Paşalar oturup daha alt tarafta bir odaya girilir bir kapı vardı. O kapının alt tarafındaki sandalyede kulları (kendisi) oturup alt tarafımda Rıza Paşa ve onun alt tarafında Midhat Paşa oturuyorlardı. Karşı tarafta da Raşid Paşa ve alt tarafında merhum Şerif Hüseyin Paşa ile Maliye Nazırı Yusuf Paşa oturmuşlardı. Halet Paşa da kâh o tarafta ve kâh bu tarafta dolaşıyordu. Sağ tarafta rüzgâr olmadığından kulları sıkılmakta idim. Ve karşı tarafta güzel rüzgâr olup Raşid Paşa ise hava cereyanından sakınmakta olduğundan yerlerimizin değiştirilmesini rica etti. Kulları da çok memnun olarak karşıya geçip onun yerine oturdu. O da kullarının yerine gelip oturdu.

O sırada merdivenden kaput sırtında bir subay çıkıp beri tarafa doğru gelirken biraz duraksayıp 'Davranma Serasker Paşa' diyerek hızla yürüdü. Bu soytarı herif tuhaflık edecek sandım. Oysa Raşid Paşa hizasına gelir gelmez elindeki rovelver tabancasını Avni Paşanın göğsüne çaktı. Ev sahibi, Rıza Paşa ile birlikte hemen harem kapısından içeri savuştukları sırada Şerif Hüseyin Paşa ile Yusuf Paşa da yanlarındaki odaya girerlerken kulları da birlikte o odaya girdim. O sırada selâmlık merdiveninden

sofaya doğru bir kalabalık çıkmaktayken avluda da tabanca sesleri işitiliyordu. Sofada da gürültü büyüdü. Bir isyancılar topluluğu toplantıyı basmış olmak sanısından başka akıllara bir şey gelmiyordu. Bu sırada Şerif Hüseyin Paşa ile Yusuf Paşa birer tarafa savuşmuş olduklarından kulları da o odanın öteki kapısından çıktım. Meğer sofanın kiler merdiveni başına varmışım. Hademeden (hizmet edenlerden) bir güruh, silahlı olarak bu kapıyı tutmuş bulunduklarından, kullarına karşı koymak istediler. Gerideyse rovelver kurşunları işlemekte olduğundan, heriflere 'Ne yapıyorsunuz? Beni yabancı mı sanıyorsunuz?' dedim. Hele içlerinden birini tanıdım ve onun aracılığıyla merdivenden aşağı indiğimde kendi uşağıma rastladım ki, hep ağalar silaha sarıldıkları sırada o da bir bıçak bulup bir koruyucu durumunda duruyordu. Durumu ondan sordum. 'Yukardan ve avludan tabancalar atılıyor, ne olduğunu anlayamadık' dedi. Bir küçük izbe oda vardı, odaya girdim ve uşaktan bıçağı alıp kapı önünde durdum. Durumu araştırmak için uşağa 'şu avluya doğru bak, dışarda nasıl adamlar var' dedim. O gece merhum Kenan Beyin Koska'daki konağında kalacak olduğumdan arabacı oradan kulları için fener getirmiş ve avludan içeriye girerken uşağa rastlamış. Uşak geldi. 'Haydi çabuk gidelim'dedi. Avlunun etrafını sordum. 'Kimseler yok' dedi. Meğer ki yukardan revolver sesleri işitildiği gibi, Midhat Paşanın ihtiyar kahvecisinin çevreden işitilsin de imdada gelsinler diye havaya kubur sıkmakta olduğu sonradan işitildi. O sırada yukarıki sofada hâlâ kurşunlar vızıldıyordu. Bu bakımdan, aşağıda bulunanlar hâlâ yukarıyı bir kalabalık basmış sanırlardı. Yalnız Çerkez Hasan olduğu kimsenin aklına gelmiyordu. Bu sırada uşak ve fener getiren arabacıyla birlikte ve bıçak da yanımızda olduğu halde avluya çıktık. Meğer Yusuf Paşa bir arabanın altına saklanmış imiş. Bizi görünce ortaya çıktı. Hemen savuşup gitti.

Kulları da sokağa çıkıp işin ne olduğunu anlamaya çalışırken Koska' daki asker karakolundan kol geldi. Konağa girdi. Artık bu halde ben de dönmek gereğini duydum ve durumu öğrendim. Şöyle ki, yukarda belirtildiği gibi Midhat Paşa ile Rıza Paşa harem dairesine, Şerif Hüseyin Paşa ve Yusuf Paşa ile kulları da selâmlık dairesine savuştuğumuzda Avni Paşa ağır yerinden yaralanmış olduğu halde yanında revolver bulunduğundan galiba davranmak üzere çabalamaktaymış ki, Çerkez Hasan onun üzerine doğru yürüyünce Kayseriyeli (Kayserili) Ahmed Paşa, Çerkez Hasan'ın arkasından yetişip kollarını tutmuş. Rüşdü Paşa hemen üst taraftan kalkıp onların arkasından dolaşarak Raşid Paşanın yanındaki kapıdan içeri taraf-

taki odaya girmiş, Halet Paşa da o odanın öteki kapısından girip Rüşdü Paşa ile birleşmişler. Çerkez Hasan ise sol elindeki kama ile Kayserilinin kulaklarını yırtmaktayken Avni Paşa can havliyle yerinden sıçrayıp ve büyük sofaya çıkıp düşmüşse de, Çerkez Hasan, avını kaçırmış avcı gibi kendisini silkip Kayserilinin de gücü kesilmekle bırakıp o da yanındaki kapıdan Rüşdü Paşanın bulunduğu odaya girmiş. Çerkez Hasan, büyük sofaya çıkıp Avni Paşaya bir iki kurşun sıktığına inanamayarak kamayla karnını yarmış ve çok yerini parça parça etmiş ve sonra sofanın anılan belalı yerine gelince görmüş ki Raşid Paşa hâlâ sandalyesi üzerinde oturuyor, başına bir kurşun sıkmış. Asla kımıldamamış olduğuna göre daha önce korkusundan can vermiş olduğu anlaşılmışken ihtiyaten kamayla boğazını açmış ve sonra o kapıya hücum ederek zorla açmaya çalışmışsa da Rüşdü Paşa soba demiriyle kapının aralığından eline vurarak def edince, Çerkez Hasan odanın öteki kapısına hücum etmişse de o kapıyı da Halet Paşa muhafaza etmiş. Çerkez Hasan, Rüşdü Paşaya 'Sen bu milletin babasısın. Rıza Paşa da velinimetimdir, size bir şey yapmam. Kayseriliyi verin' demiş. Rüşdü Paşa da, 'Evladım olmaz. Şimdi hiddetlisin, savuş git' demekle Çerkez Hasan kapılara kurşun sıkmakta ve zorlayıp açmaya çalışmaktayken Midhat Paşanın Ahmet Ağa adında bir uşağı yatağan bıçağıyla Çerkez Hasan'ın arkasından vurmuşsa da(*) temrini ve yeteneği olmadığından gereği gibi kestirememiş. Hasan ise derhal onu da kurşunla düşürmüş.

Ancak o sırada asker yetişerek onu yaralı olarak ele geçirip aşağı indirirler. Çizmesinde gizli olan revolveri çıkarıp uğuruna gelen bir subayı(**) da öldürmüş. Buraları kullarınca görülmeyip işitilmiş şeylerdendir. Fakat Rüşdü ve Midhat ve Rıza Paşaların haremin alt katında bir odada bulundukları haber alınmakla görmek için oraya giderken sözü geçen subayın cesedi yanından ve akan kanlar içinden geçildi ve kendileriyle görüşüldü. Daha sonra izin isteyerek Kenan Bey konağına gittim.»

Çerkez Hasan'ın Sonu

Olay yerine gelen askerlerden biri de Çerkez Hasan'ın kurşunlarıyla öldüğünden, ölü sayısı beşe ulaşmıştı. Yaralı sayısı üzerine, kaynaklarda 2-10 arasında değişen rakamlar verilmektedir.

(*) Çerkez Hasan'ı ensesinden yaralıyor.

(**) Bahriye Kolağası Şükrü Bey.

Bâb-ı Seraskerî'ye (bugün Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi merkez binası) götürülüp sorguya çekilen Çerkez Hasan, yaralarını tedavi etmek üzere gönderilen cerrahı, ya asılacağı ya da kurşuna dizileceği için tedaviye gerek bulunmadığını söyleyerek geri gönderdi.

Sorgusunda Hüseyin Avni Paşa ile birlikte, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rolü olan Kayserili Ahmed Paşayı da öldürmek istediğini söyledi. (O sırada Bahriye Nazırı olan Ahmed Paşa, bahriye askerlerini donanma sandallarına bindirerek Abdülaziz'in oturduğu Dolmabahçe Sarayının denizle bağlantısını kesmişti.)

Beş kişiden oluşan sıkıyönetim mahkemesi (Divan-ı Harp) önce Çerkez Hasan'ın askerlikten çıkarılmasına, ardından ölüm cezasına çarptırılmasına karar verdi. Bu ceza askerlik sıfatı sürerken verilseydi, kurşuna dizilmesi gerekecekti.

Çerkez Hasan ertesi gün Bâb-ı Seraskerî'nin Beyazıt alanına açılan büyük kapısı yanındaki dut ağacına asılarak idam edildi.

Olaydan sonra yeniden toplanan vükelâ, bunun bir ayaklanma başlangıcı olabileceğini düşündüler ve V. Murad'ın yaşamakta olduğu Yıldız Sarayına haber göndererek sarayın önlem almasını sağladılar. Yıldız, Taşkışla'dan gönderilen ve dikkati çekmeyecek yerlere yerleştirilen dört bölük askerle korumaya alındı. Başlangıçta İstanbul halkı ve elçilikler de olayı bir ayaklanma girişimi olarak değerlendirmişlerdi. Çok geçmeden yayımlanan hükümet bildirisinde, suikastin Hüseyin Avni Paşayı hedef alan bir kişisel düşmanlıktan kaynaklandığı ifade edildi.

O günlerde ve sonradan olay üzerine çeşitli yorumlar yapılmış, birtakım söylentiler çıkarılmıştır. Bunların en ilginci, Midhat Paşa ile meşrutiyet yanlılarının diktatör tavırları içerisindeki Hüseyin Avni Paşanın ortadan kalkmasını ve kanun-ı esasi (anayasa) ilanını sağlamak için, Çerkez Hasan'ı bu suikaste yönelttikleri yolundaki söylentidir. Bu, belgelerle kanıtlanmış değildir.

ÇIRAĞAN VAKASI

30 Mayıs 1876'da tahta çıkarılan V. Murad, çok geçmeden akıl hastalığı belirtileri göstermeye başladı. Abdülaziz'in ölümü, hastalığın ilerlemesine yol açtı. Öldürülmekten korkuyor, tutarsız davranışlar gösteriyordu. Devleti Mehmed Rüştü Paşa ile Midhat Paşa yönetiyor, padişahın hastalığını kamuoyundan gizlemeye çalışıyorlardı. Bu arada, bir yandan padişahın tedavisiyle, bir yandan da içinde bulunulan durumdan kurtulmanın yollarını araştırmakla uğraşıyorlardı.

İngiltere elçisinin salık vermesiyle Viyana'dan getirtilen sinir hastalıkları uzmanı D. Leidsdorff, padişahın hastalığının uykusuzluktan ve olayların etkisinden kaynaklandığını belirterek, bu beyinsel ve ruhsal 'depresyon'un sürekli ve sistemli bir tedaviye gereksinim gösterdiğini ifade etti.

Daha sonra başka doktorların da katıldığı bir konsültasyon yapıldı ve padişahın tam anlamıyla iyileşemeyeceği yolunda bir rapor verildi. Ord. Prof. Enver Ziya Karal, «Raporların tam metinleri neşredilmediği için bu hususta karanlık noktalar mevcuttur,» diyor. «Doktorun uzun bir tedaviye lüzum göstermesi ve bazı tarihlerde rastlandığı gibi, Sultan Murad'ı Viyana'daki kliniğe götürmek teklifinde bulunmuş olması muhtemeldir. Buna karşılık vükelânın (bakanlar) da, Osmanlı geleneklerinin böyle bir teklifi kabul etmeye imkân vermediğini ileri sürerek ve Raison d'Etat (hikmet-i hükümet) prensibine dayanarak doktordan hastalığın tedavi edilmez cinsten olduğuna dair bir rapor elde etmiş olmaları mümkündür.».[25]

Bu rapor üzerine 31 Ağustos 1876'da Topkapı Sarayında devlet ileri gelenlerinin ve «ulema»nın katıldığı bir toplantı düzenlendi.

Toplantıda, önceden hazırlatılmış olan, akıl hastası bir kimsenin halifelik ve padişahlık yapamayacağı yolundaki şeyhülislam fetvası okundu. Ardından, ülkeyi meşrutiyetle yöneteceğine, kanun-ı esasi'yi (anayasa) ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamid tahta geçti.

Midhat Paşanın hazırladığı Kanun-ı Esasi tasarısı üzerinde tartışmalar sürerken, II. Abdülhamid, yaşanılan çalkantılı dönemden çıkılmasını sağlayacağı düşüncesiyle, 20 Aralıkta Midhat Paşayı sadrazamlığa getirdi.

23 Aralıkta Kanun-ı Esasi ilan edildi. Çok geçmeden de Abdülhamid, yetkilerini sınırlandıran bu anayasayı hiçe sayarak Bâbıâli'den (hükü-

met) gelen birtakım önerileri kabul etmez oldu. Bu yüzden, Midhat Paşa ile arası açıldı. İlerde yeniden üzerinde durulacağı üzere, 5 Şubat 1877'de Midhat Paşayı sadrazamlıktan uzaklaştırıp tutuklatarak *İzzettin* vapuruyla Avrupa'ya sürgüne gönderdi. Kanun-ı Esasi'nin birtakım tartışmalara yol açmış olan 113. maddesine dayanıyordu.

Birkaç ay önce başlayan ve eski tarih kitaplarında «93 Harbi» diye anılan 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlandı. İmzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'yla Romanya, Sırbistan, Karadağ Osmanlı egemenliğinden kurtularak bağımsızlık kazandı; yeni kurulan Büyük Bulgaristan Prensliği Avrupa'daki Osmanlı topraklarını ikiye ayırdı. Bosna ve Hersek'in Rusya ile Avusturya'nın isteklerine göre yönetilmesi kabul ediliyor; Kars, Ardahan, Batum ve Bayezit Rusya'ya bırakılıyordu. Osmanlı Devleti ayrıca Girit, Teselya ve Arnavutluk'ta yapacağı düzeltimlerle (ıslahat) ilgili olarak Rusya'dan görüş almayı da kabul ediyordu.

Bu büyük yenilgi, elden çıkan Rumeli topraklarından İstanbul'a görülmemiş bir göçmen akınına yol açtı. Öte yandan, savaşın yıkımlarından olan açlık ve yoksulluk ülkenin dört yanını sarmıştı. II. Abdülhamid, bu hava içinde, savaşı bahane ederek Meclis'i kapatmış, Kanun-ı Esasi'yi uygulamaktan vazgeçmişti.

Ali Suavi'nin Kişiliği

Siyasal durumla ilgili bu özetin ardından, bu bölümün konusu olan Çırağan Vakası'nın başlıca kahramanlarından Ali Suavi'nin kişiliği üzerinde duralım.

Yoksul bir aileden gelen Ali Suavi, 1839'da İstanbul'da doğdu. Rüşdiye öğreniminden sonra bir yandan devlet memurluğunda bulundu, bir yandan medresede öğrenim gördü. Hacca gidip döndü. Medrese ve rüşdiye öğretmenliği, devlet memurluğuyla süren yaşamının akışı, Filibe Tahrirat Müdürlüğü görevine son verilmesi üzerine yön değiştirdi. İstanbul'a döndü, *Muhbir* gazetesinde yayımlanan siyasal yazılarıyla muhalefet yapmaya girişti. Aynı zamanda gazetenin yöneticisiydi. Yazılarında hükümetin dış politikasına eleştiriler yöneltmekle yetinmiyor, 'satır aralarında' özgürlük yanlısı bir tutum izliyordu.[26] Gazete Matbuat Müdürlüğü tarafından kapatıldı. Sadrazam Âli Paşanın basına sansür getiren «Kararname-i Âli»yi yayımlamasının ardından, Ali Suavi Kastamonu'ya sürgün edildi (1867).

Mustafa Fazıl Paşanın yardımıyla Kastamonu'dan gizlice İstanbul'a geldi ve Avrupa'ya kaçtı. Önce Paris'te yaşadı, oradan Londra'ya geçerek Türkiye dışındaki ilk Türkçe muhalefet gazetesi *Muhbir*'i çıkardı. Ancak Yeni Osmanlılarla anlaşamaması ve Mustafa Fazıl Paşanın desteğinden yoksun kalması üzerine gazeteyi kapatmak zorunda kaldı. Daha sonra Paris'te *Ulûm* gazetesini yayımladı; gazeteye ek olarak verdiği *Kamusü'l-Ulûm ve'l-Maarif* Osmanlı basınında Batılı anlamda ansiklopediciliğin ilk örneklerindendi. 1871 Fransız-Alman Savaşı sırasında gazetesini Lyon'a taşıyarak *Muvakkaten Ulûm Gazetesi Müşterilerine* adıyla yayımladı.

Abdülhamid tahta çıkınca Ali Suavi'yi affetti. Bundan yararlanarak «muallimesi» sıfatını taşıyan, gerçekte nikâhsız eşi olan «çok güzel, çok şık, çok genç» bir İngiliz kadınıyla İstanbul'a döndü ve padişahın özel danışmanlığı (müşavir-i has) ile Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) müdürlüğüne getirildi. Ancak çok kısa bir süre sonra her iki görevine de son verildi ve gözaltında tutulur oldu.

Bu tarihten sonra *Basiret* gazetesinde yazan Ali Suavi, bir yandan da Çırağan Baskını'nın hazırlıklarına girişti.

Medreseden yetişen tek Yeni Osmanlı'ydı. Osmanlı-Türk düşünce tarihinde birtakım yeniliklerin öncüsü oldu. Öteki Yeni Osmanlılar gibi şeriat düzenine bağlı kalınmasından yana değildi. Bir ara halifeliğin kaldırılmasını savundu. İslamlığın günün gereklerine uydurulmasından ve İslam adaleti kavramına bağlı «İyi bir hükümdar»dan yana olmuş, bir anlamda laikliği benimsemiştir. Namaz surelerinin Türkçeleştirilmesini de savunan Ali Suavi, aynı zamanda Türkçülük akımının öncülerinden biridir. Orta Asya Türklüğünden söz eden *Hive* adlı bir kitabı[27] vardır. Latin harflerinin alınmasını ve bilimsel terimlerin Latinceden olduğu gibi aktarılmasını da gerekli görmektedir.

Ali Suavi'nin karakterine gelince...

«İlk Türkçü», «Sarıklı İhtilâlci», «Başveren İnkılâpçı» gibi sanlarla anılmış, kimi kez Türkçülük kimi kez ilericilik adına övgüler düzülmüş olan Ali Suavi, kendisini tanıyanların yazdıklarından anlaşıldığına göre benmerkezci (égocentrique) bir kişidir. Midhat Cemal Kuntay, ciddi bir incelemeye dayanan kitabında, «Olaylar ve insanlar hep kendisine izafetindi,» diyor.[28] Yükselme tutkusu sonsuzdu. Bundan dolayı yaşamında ve düşüncelerinde birtakım çelişkiler gözlemlenmiştir. Örneğin, padişahlar için «sümüklü halifeler» dediğini unutmuş ve II. Abdülhamid'e «müşavir-i has» olmaktan, ona yaranmak için Midhat Paşayı ve meşrutiyeti yeren

yazılar yazmaktan geri kalmamıştır. Ali Ekrem Bolayır'a göre, «Bugün *libre penseur* (fikri hür), yarın mütedeyyin (dindar), şimdi edip (edebiyatçı), şimdi âlim; şu dakikada siyasi, biraz sonra mütefennin (fen bilgini) geçinen»[29] bir kişidir o...

II. Abdülhamid ise beklemeyi, kinini gizlemeyi bilir. Özel danışman ve Mekteb-i Sultani'ye müdür yaptığı Ali Suavi'yi, günün birinde kendisine karşı çıkacağını düşünerek görevlerinden almıştır. (Abdülhamid, yalnız onu değil, bütün Yeni Osmanlıları çeşitli yollarla ortadan kaldırma, etkisizleştirme siyaseti izlemiş ve başarılı olmuştur.)

Olayın önemli nedenlerinden biri budur. Ali Suavi'nin, arasının açıldığı öteki Yeni Osmanlıların ulaşmadığı bir başarıya erişme tutkusu. Bu tutku, onu 1877-78 savaşından sonra ülkenin içinde bulunduğu hoşnutsuzluktan, yoksulluk ve yoksunluktan yararlanmaya yöneltmiştir. Ayrıca, halk arasında dolaşan, tahttan indirilen V. Murad'ın iyileştiği yolundaki söylentilerden de yararlanmak istemiştir.

Kısacası, çevresine topladığı birkaç kişi ve elde ettiği Rumeli göçmenleriyle, sonucu önceden kestirilebilecek bir serüvene atılmıştır. Bu yüzden, «Suavi'nin mecnun olduğu anlaşıldı,» diyen Abdülhak Hamid'e[30] hak vermek bile olasıdır. Bir başka yoruma gidilerek, sözü geçen savaşın «fikir ve ihtilâl adamını harekete getirmesi ve etrafına kendisi gibi düşünürleri toplamak istemesi gibi bir refleks ürünü» de denilebilir.[31]

Çırağan Baskını

Ali Suavi, Çırağan Sarayım basıp V. Murad'ı yeniden tahta çıkarma (kimi kaynaklara göre, bir İngiliz gemisiyle Balkanlardaki Rodop'a kaçırıp orada savaşımın başına geçirme) hazırlıklarına girişmişti. Olay sırasında Abdülhamid'in öldürülmesinin düşünüldüğünü öne sürenler de vardır.

Hazırlıklar Ali Suavi'nin Üsküdar Şemsipaşa'da kiraladığı Direkli Yalı'da yapıldığından, onun ve çevresindekilerin oluşturduğu gizli örgüte «Üsküdar Komitesi» de denilmiştir. Ali Suavi'nin bir yazısında Sem'ü Taat Cemiyeti sözünün(*) kullanılmış olması dolayısıyla, örgütü böyle adlandıranlar da vardır.

Ali Suavi bir yandan Filibe'den tanıdığı kişiler aracılığıyla Rumeli

(*) Suavi, bu adı *Kuran*'daki «Kalû Semi'nâ ve ata'nâ» (İnananlar derler ki: İşittik ve itaat ettik) âyetinden alıyordu.

göçmenlerini elde etmeye, bir yandan da divan şairi ve V. Murad'ın yakınlarından Süleyman Asaf Sopasalan, Filibeli Hacı Ahmed Paşa, Üsküdarlı Hafız Nuri Bey, Hacı Mehmed, Hafız Ali gibi kişilerle toplanıp tasarılar yapmaya koyuldu. Fatih ve Ayasofya Camilerinde propaganda yapılarak halkın Abdulhamid yönetimine karşı kışkırtıldığı, bu arada komutanlarla ilişki kurularak bir fırka asker sağlandığı öne sürülmüştür.

1) Mayıs 1878 günlü *Basiret* gazetesinde Ali Suavi'nin şu yazısı (ya da «parolalı çağrısı») yer aldı:

«Herkes ve gazeteler bugünkü durumun tehlikesinden söz etmektedirler. Bendeki büyük inanca göre söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine kuşkum yoktur.

Bugünkü tehlike çok büyüktür. Ama çaresi pek kolaydır.

Yarınki sayıda, herkesin izniyle, bu çareyi kısaca belirtip açıklayacağım. Bugün şu mektubum, yarınki yayına genel dikkati çekmek içindir efendim.»

Ertesi gün öğleden önce, Suavi'nin Kuzguncuk'tan sandallara doldurduğu Rumeli göçmenleri Çırağan Sarayı rıhtımına çıktılar. Bir grup göçmen de Tophane yolundan gelmişti. Göçmenlerin sayısı, çeşitli kaynaklara göre 200 ile 1000 arasında değişmektedir.

Gelenler Beşiktaş Muhafızlığına bağlı askerlerin tüfeklerine hedef oldu. Silah sesleri Yıldız Sarayında işitilip de «Sultan Murad'ı tahta çıkaracaklar» sözleri ortalığa yayılınca, Abdülhamid ile saray adamları kılıçlarını kuşanıp silahlarını taktılar. Çırağan'a hemen birkaç tabur asker gönderen Abdülhamid, ayrıca üniformasını da giyerek -yaşamında ilk ve son kez- savaşmaya hazırlandı.

Yanında bulunanlardan Eğinli Müşir Said Paşa, «Curnal» adını verdiği günlük defterinde olayı şöyle anlatıyor:[32]

«Çırağan Sarayına Beşiktaş Karakolundan Hasan Paşa, zaptiye askerleri ile girip oradaki fesatçıları vurmuş ve yaralamış olduğundan, bu fesadın önü saat yedide (alaturka) alındı. Bu işte Hasan Paşa güzel hizmet etti. Sarayda tutulup Yıldız'a getirilen göçmenlerden anlaşıldığına göre, bu fesada kalkışanların çoğu Filibe göçmenlerinden olup, Ali Suavi reisleri olduğu halde, bir gün önce 'Balkan'a asker gönderileceğinden yarın saat üçte Tophane'de toplanıp orada silahlarınızı alacaksınız,' diyerek bir ihtiyar göçmen ve Çerkez kılığında bir adam aracılığıyla sözü geçen göçmenlere bildirilmiş olmakla, Çırağan'ın Paşa Dairesi kapısında birkaç yüz göçmen toplanıp, karakolun (nöbetçinin) silahını alıp, onu yaralayarak

bahçeye girdikten sonra, deniz tarafında bulunan köşkün camlarını kırarak saraya dahil olmuşlardır. Suavi, Murad Efendi Hazretlerinin (V. Murad) kolundan tutup, 'Aman efendim, gel, bizi Moskoflardan kurtar' diyerek fesatçı ve ahmakça niyetiyle, avenesiyle birlikte dışarıya çıkarmaya çalışırken, açıklandığı şekilde içeriye giren zaptiye askerleri tarafından karşı konularak, yirmi üç kadar adam öldüğü gibi, on beşi aşkını da yaralı olmak üzere geri kalanları ele geçirilmiştir. Ali Suavi ile ihtiyar göçmen ölenler arasındadır. Bu feci olayın Suavi'den başka düzenleyicileri olup olmadığını anlamak için Yıldız Sarayında sorgu kurulu oluşturuldu.»

Sultan Murad'ın odasına kadar girerek onu dışarıya çıkarmış olan Suavi, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa tarafından öldürüldü. Okur yazar olmayan, imzasını Arap sayılarından 7 ile 8'i yazıp arasını bir çizgiyle birleştirerek (Hasan anlamına geliyordu) attığı için «Yedi Sekiz Hasan Paşa» diye anılan bu zat, Ali Suavi'nin başının sol yanma sopayla hızla vurmuş, hemen orada düşüp ölmesine yol açmıştı.

Dolmabahçe Sarayı önünde duran savaş gemilerinden deniz erleri de gönderilerek olay bastırıldı.

Soruşturma Sonuçları

Kurulan soruşturma komisyonunun on gün sonraki tarihi (18 Mayıs 1294 / 30 Mayıs 1878) taşıyan «Fezleke»sinde (Başbakanlık Arşivi, Yıldız Evrakı, Ks. 28, No. 1107, Zrf 114)[33] olay şöyle anlatılmaktadır:

«İşbu cemaziyelevvel ayının 17'nci pazartesi günü (20 Mayıs 1878) saat dört buçuk sularında Çırağan Sarayı çevresindeki Mecidiye Camisi önünde toplandıktan sonra, Çırağan Sarayının Paşa Dairesiyle köşkünün önüne gidip nizamiye askeri ve zaptiyeden oluşan üç nöbetçi ere hücum edip tüfek ve kasatura'larını aldıktan sonra, kendilerini yaraladılar. Sonra Saltanat Kapısına bakan merdiven başındaki pencerelerin camlarını kırıp içeriye girdiler. Sultan Murad'ı divan yerine götürdükleri sırada askerler yetişerek Ali Suavi ile yoldaşlarından bir kısmını öldürdüler, bir kısmını da yaraladılar. On ikisini de yakaladılar. Bu iş hakkında soruşturmanın yapılması taraf-ı âcizanemize (bizlere) havale buyurulduğuna dair çıkan padişah buyruğu üzerine ilk defa Yıldız Köşkünde ve daha sonra da Seraskerlikte toplanılarak önce olayın çıkışı incelendi.

Padişahça Çırağan Sarayına bakmakla görevlendirilen Dilaver Ağa, adı geçen kişilerin toplandıktan sonra saray-ı hümayûn çevresindeki talim

yerinde bulunan askerlerin subayına durumu bildirmiş, subay da altı erle olay yerine yetişmişti. Onlar gelinceye kadar Ali Suavi, arkadaşlarıyla Harem Dairesinin kapısını kırıp içeri girmiş bulunuyordu. Sultan Murad'ı Harem Dairesinden dışarı çıkaran Ali Suavi, «Yaşa Sultan Murad» diye bağırarak arkadaşlarını Sultan Murad'ı alkışlamaya teşvik etmiş, arkadaşları da alkışlamışlardır. Bu olaydan amacın ne olduğunu soran çevresine, bazı kışkırtıcı kelimeler söylediği de yapılan sorgu sırasında bildirilmiştir. Tam bu sırada Dilaver Ağanın emriyle orada bulunan erler süngü takmışlar; Dilaver Ağanın haberi üzerine yeteri kadar nizamiye askeri ve Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa komutasındaki zaptiye erleriyle olay yerine gelmiş; adı geçen Hasan Paşa elindeki sopayı Ali Suavi'nin başına indirip tepelemiştir. Dilaver Ağa'nın emriyle askerlerin açtığı ateşle Ali Suavi'nin adamlarından on altı kişinin öldüğü, on üçünün de yaralandığı alman ifadelerden anlaşılmıştır.

Bu işte en çok aranılacak sorun, bu fesat cemiyetinin kurulup şekillenmesiyle amacın neden ibaret olduğudur. Fesat cemiyetinin başı Ali Suavi ile olay sırasında fesat ve karşı koymaya çalıştıkları haber verilen Arnavut Salih, Hacı Ahmed, Molla Mustafa olay sırasında ölmüşlerdir. Elde edilen on iki kişi de yoksul ve âciz göçmenlerden olup, ifadelerinden anlaşıldığına göre yapmaya kalkıştıkları cinayetin içyüzünü ve zararlı sonuçlarını algılayıp değerlendirmekten âciz olup Ali Suavi'nin bazı önemli yayınlarıyla aldatmalarına kapılarak bu cemiyette bulunmuşlardır. Adı geçen fesat cemiyetinin kuruluşu ve amacı hakkında aranılan bilgiye sahip olmadıkları halde Ali Suavi ile uzun zamandan beri dostluk ve arkadaşlık edip, iki aydan beri de Üsküdar'da kiraladığı yalıda birlikte oturmuş olan Filibe'nin ileri gelenlerinden Ahmed Paşa, damadı Hafız Nuri ile Hasköylü Hacı Ahmed ve Hafız Ali'nin ifadelerinden başka soruşturmanın genişletilmesini kolaylaştıracak bir kaynak bulunamamıştır.

Hafız Nuri verdiği ifadede olaydan on beş gün önce İzzet Paşazade Süleyman ve Bağdatlı Süleyman Beyler ile Evkaf Gelir Dairesi eski kâtiplerinden olup, Sultan Murad'ın Harem Dairesi mensubu olduğu haber verilen Üsküdarlı Nuri Bey, Çırağan Sarayından geçen lâğımın daha önceden kapatılmış olduğunu ve o çevrede yeniden bir ev sağlanarak yeniden lâğım açılmasından söz ettiklerini, misafirlere kahve getirdiği sırada işittiğini ve fakat kahveyi verip çıktığından verilen kararı bilmediğini, ancak olaydan birkaç gün önce Ali Suavi'nin kendisi vasıtasıyla Sultan Murad'a bir mektup gönderdiğini, cevabını da aldığını söylemiştir. Bu mektubun

içerisinde Sultan Murad için dilekleri ve tasarladıkları durumu kolaylaştırıcı şekilde, İngiltere'ye gönderilmek üzere bir mektup istendiğini, Sultan Murad'dan gelen cevabın içerisinde de bazı avamca yazılar bulunduğunu, hatta Ali Suavi'nin göçmenlerden birtakımını kendi yanına alarak Sultan Murad hakkında bir davaya kalkışmaktan ibaret olan yazıyı yayımlamasının olaya yol açtığını ve fakat kendisinin ne Suavi'nin Sultan Murad'a yazdığını söylediği, ve ne de onların Londra'ya gönderilmek üzere ona gönderdiği mektupları görmediğini, bunların içeriklerini kendisine söylemediğini belirtmiştir.

Bunlardan Hacı Mehmed ve Hafız Ali de Suavi ile eski tanışıklıkları olmadığı halde Hafız Nuri'nin aracılığıyla olaydan bir gün önce Suavi'nin yalısına gittiklerini, orada Sultan Murad'ın övüldüğü ve savaştaki yenilginin zararlarının giderilmesi için Sultan Murad'ın yeniden tahta çıkmasına dair sözler söylediği ifadelerinden anlaşılmıştır.

Bunlar Ali Suavi'nin kendilerini fesada karıştırmak istediğini söylemişlerse de işin yasadışı ve sonucunun da vahim olduğunu bildiklerinden Ali Suavi'nin fesadına aldanmayıp uymadıklarından, evinden çıkıp gittiklerini ve fakat bu durumu hükümete haber vermemekte kusurları bulunduğunu bildiklerini, başka türlü girişim ve bilgileri olmadığını büyük yeminlerle ifade etmişlerdir.

Filibeli Hacı Ahmed Paşa da, Ali Suavi'nin evine çağrılı olarak bir kere gittiğini, Suavi cemiyete girmesine pek çok çalışmışsa da boyun eğmediğini ileri sürmüştür. Suavi'nin ve annesinin evleri ihtiyaten zabıtaca araştırıldığı halde bu işe dair herhangi bir evrak bulunamamıştır. Komisyona gönderilen kâğıtların bir kısmı kendisinin ve birtakımı da eşinin kendilerine ait adi mektuplardan ibaret olduğu görülmüştür. Hafız Nuri ile adları geçen Süleyman ve Nuri Beylerin evlerinde bulunan evrak da yine kendilerine ait olup, bu işe dair bir şey çıkmamıştır.»

Göçmenlerin, Abdülhamid karşıtı propagandadan etkilendikleri ve V. Murad'ı tahta çıkarmak için harekete geçtikleri söylenemez. Birçoğu, Çırağan önüne hangi amaç için getirildiklerinin ayırdında değillerdi. Kimisi de «Komite»nin Kırcaali'de kıyıma uğrayanlara yardım amacıyla kurulduğuna inanmıştı ve padişahtan ihsan (bağış) beklemekteydi.

Olaydan sonra birçok semtlerden göçmenlerin, halkın ve esnafın duydukları üzüntüyü, Abdülhamid'e bağlılıklarını ifade etmek üzere başvurularda bulunmuş olmaları, üç ay tahtta kalabilmiş V. Murad'a büyük bir bağlılık duyulmadığını ortaya koymaktadır.

Mabeyn Başkâtibi Said Paşanın (sonra birkaç kez sadrazamlık yapan Küçük Said Paşa) başkanlığında toplanan bir komisyonca hazırlanan soruşturma belgeleri, Alyanak Mustafa Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harb-i Örfi'ye (sıkıyönetim mahkemesi) gönderildi. Sanıklar, çok geçmeden ortaya çıkarılan Kleanti Skalieri - Aziz Bey Komitesi üyeleriyle birlikte Taşkışla'da yargılandılar. Ekim 1878'de yargılama sona erdi; sanıklar idam, hapis ve sürgün cezalarına çarptırıldılar. Abdülhamid idam cezalarını yaşam boyu hapse çevirdi.

Ali Suavi'nin mektubunu *Basiret* gazetesinde yayımlayan (Basiretçi) Ali Efendi Kudüs'e sürüldü[34] ve İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar (30 yıl) orada yaşadı.

Olayın öteki sonuçları şöyle özetlenebilir: V. Murad'ın annesinin Mekke'ye gönderilmesi, akıl hastası V. Murad için hastane ve hapishane olarak kullanılan Çırağan Sarayının bir zindana dönüştürülmesi, II. Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılma kuruntusunun tıp yönünden delilik sayılacak dereceye varması,[35] dolayısıyla baskı rejimini kökleştirmesi, Sadık Rıfat Paşanın sadrazamlıktan uzaklaştırılıp önce valiliğe atanması, ardından Limni adasında yaşamak zorunda bırakılması...(*)

Ali Suavi'nin İngilizlerle, Masonlarla, hatta askeri birliklerle ilişkisi bulunduğu yolundaki, kanıtlanamayan (olaydan sonra eşi, mektup ve belgeleri yakmıştır) iddialara, olayı Abdülhamid'in düzenlettiği yolundaki söylentiyi de eklemek gerekir. Ebüzziya Tevfik'ten[36] ve Suavi olayından sonra Abdülhamid'in sarayından uzaklaştırılan iki zattan (Nişli Mahmud Bey ile eski Serhafiye Yusuf Bey)[37] aktarılan bu söylentiye göre, Abdülhamid'in amacı Sultan Murad'ı Çırağan'dan çıkartmak, sonra da ülkede ihtilâl oluyor diye öldürmekti; bunun için Suavi'ye ve göçmenlere para vermişti. Ancak Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa bunu bilmediği için, zamanından önce yetişerek Suavi'yi öldürmüştü. Bu, hiçbir kanıta dayanmayan bir söylenti olmaktan öteye gitmez.

(*) Sadık Rıfat Paşanın ve kabinesinin görevine son verilmesine, olay patlak verdiği zaman saraya gerektiği kadar acele ederek gelmemiş bulunmalarının, makamlarında olayın sonucunu beklemelerinin yol açtığı öne sürülmüştür.

KLEANTİ SKALİERİ - AZİZ BEY KOMİTESİ

Yeter ayyuka çıktı tık tık artık
Çık ey bigâne meşreb çık çık artık
Neden çıkmazsın artık geldi saat
Kapıdan perdeden bakmak mı âdet
Bırakmazlar seni bir lâhza rahat
Çık ey bigâne meşreb çık çık artık

«Tıktık Beyannameleri»nden

V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmayı amaçlayan, sözünü edeceğimiz girişimin bu kitapta bizi ilgilendiren yönü, komite üyelerinin olay sırasında II. Abdülhamid'i öldürmeyi tasarlamış bulunmalarıdır.

Önce, V. Murad adıyla tahta çıkacak olan veliaht Murad Efendinin Mason dünyasıyla ilişkilerinden söz etmek gerekir. 20 Ekim 1872'de Proodos (İlerleyiş) locasına giren (tekris edilen) Murad'ın tahta çıkması kadar, tahttan indirildikten sonraki yaşamı da Mason çevrelerini ilgilendirmişti.

Bu çevreler ve «V. Murad mensupları» olarak niteleyebileceğimiz kimseler, Çırağan Sarayında bir mahkûm gibi yaşayan eski padişahın sağlığına ilgi duymuşlar ve onunla bağlantı kurma yolları aramışlar, başlangıçta bulmuşlardır da...

Kimi Mason çevrelerinin ise gerçeği kabul etmek, V. Murad'dan umudu kesmek yolunu tuttukları anlaşılıyor. Buna karşılık, «Sultan Aziz'in Avrupa gezisinde Murad'la şahsi dostluk kurmuş olan İngiliz veliahdının, Masonluk dayanışmasının da etkisiyle, onun sağlığıyla özel olarak ilgilenmesi de konunun güncelliğini sürdürmesine sebep oluyordu.».[38] V. Murad tahta çıktığı gün bir at üzerinde onu izlediği öne sürülen Proodos Locasının üstad-ı muhteremi Kleanti Skalieri (Cléanthi Scalieri) gibi Masonlar ise Murad'ın iyileşmesini bekliyorlar, iyileştiğine kendilerini ve çevrelerini inandırıyorlardı. Çünkü Murad tahttan indirildikten sonra Skalieri locada yolsuzluk ve para yediği yolunda suçlamalarla karşılaşmış, üstad-ı muhteremlikten ayrılmak zorunda bırakılmıştı.

Bu arada V. Murad yanlıları da eski padişahın iyileştiği söylentisini çıkarmışlardı. Onu saraydan kaçırıp Avrupa'ya götürerek sağlığına kavuşturduktan sonra yeniden tahta geçirmeye yönelik bir girişimden söz edilir olmuştu.

Öte yandan, Abdülhamid'in tahta çıkarken Midhat Paşa ve arkadaşlarına verdiği bir «senet»ten söz edilmektedir. «Maslak Mukavelenamesi» adıyla anılan bu belgeye göre, Abdülhamid, V. Murad sağlığına kavuşunca tahttan çekileceğini bildirmektedir. Birçok kaynakta sözü edilen, Midhat Paşanın öldürülmesine, kimi paşaların sürülmelerine yol açtığı öne sürülen böyle bir belgenin varlığı kanıtlanmamıştır. Ancak, kimi çevreler Abdülhamid'i bunun korkuttuğuna inanmaktadırlar.

Bu hava içerisinde Skalieri'nin Avrupa Mason localarına başvuruları sonucu, İngiltere veliahdı Prens Dügal, İstanbul'daki elçiliklerinden Murad'ın sağlık durumunun kesinlikle belirlenmesini istedi. Elçinin çabaları sonucu, İngiltere'den gönderilen Doktor Doni, Murad'ın annesinin cariyelerinden Nakşibend Kalfanın yardımıyla su yollarından Çırağan Sarayına girerek bir hafta kaldı. «Sabık sultanı günlük yaşamının her safhasında izledi. Belki de bir ruh hastasını tedaviye yarayacak psikoterapik uygulamalar yaptığından, sonradan kendisinden manyetizmacı diye bahsedilmiştir. Bir haftanın sonunda Doni, aynı yollardan dışarı çıktı ve Murad'ın tamamen iyileşmiş olduğu haberiyle ülkesine döndü.».[39]

Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi muavinlerinden Ali Şefkati Beyin de 1294 Ramazanında (Eylül-Ekim 1877) aynı yoldan birkaç kez eski padişahın yanına gittiği ve Skalieri'ye «ben iyiyim, beni buradan çıkarın» mesajları getirdiği de öne sürülmektedir.

1878 Şubatında, Osmanlı-Rus savaşı yıkımlarının gözle görülür elle tutulur duruma geldiği ve Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı kapattığı günlerde, Murad yanlıları İstanbul'un Beşiktaş, Ortaköy, Fatih, Beyazıt, Lâleli, Aksaray semtlerinde duvarlara -metni bu bölümün girişinde verilen- «Tıktık Beyannameleri» yapıştırıyorlardı.[40]

Gizli Örgüt

Aynı günlerde, V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak amacıyla, «Aziz Bey Komitesi» ya da «Kleanti Skalieri - Aziz Bey Komitesi» adıyla anılan gizli örgüt kuruldu.

Örgütün yöneticileri, yukarda adı geçen Kleanti Skalieri (reis), Nakşi-

bend Kalfa, Ali Şefkati Bey ile Evkaf Nezareti Senedat Odası muhasebecisi Aziz Bey (ikinci reis)di. Öteki üyeler Maliye Mektubi Kalemi hulefasından Muhtar Bey, Meclis-i Maarif azalığından açığa alınmış Vacid Bey, Hariciye Evrak Odası hulefasından Tevfik Bey, Saray mensuplarından Tütüncübaşı Hüseyin Bey, Valde Sultan Kahvecibaşısı İbrahim Efendi, İstintak Başkâtibi Esad Efendi, Saray mensuplarından Üsküdarlı Nuri Bey (Kız Nuri), Ali Bey oğlu Hacı Hüsnü Bey, Kavasbaşı Ömer Ağa oğlu Tevfik Bey, Tabip Agâh Efendi, Sultan Murad'ın dördüncü karini İsmail Bey, Hünkâr İmamı zade Ruhi Molla Bey, Haydarlı Nuri Bey, Ticaret Nezaretinde Maliye Mümeyyizi Mustafa Asım, Hassa Tahrirat Kalemi kâtiplerinden Ahmed Rıza Efendi, Seniha Sultanın kethudası Hacı Bekir Efendi, Darülmuallimin (Öğretmen Okulu) öğrencilerinden Filibeli Abdurrahim, Haseki Medresesi öğrencilerinden Filibeli Abdullah, Serasker Kapısı'nda asker Mustafa'dır.

Toplantılar çoğunca Aziz Beyin Cerrahpaşa'da, Avret Pazarı Caddesindeki evinde yapılmaktadır. Üye defteri tutulmuş, defterin başına «Milletin selâmeti için elimden geldiği kadar çalışmaya gayret etmeyi taahhüt ederim» cümlesi yazılmıştır. Örgüte girenler bu deftere imza atmakta ya da mühür basmaktadır.

Derneğin eylem planı şöyleydi: Daha önce Doktor Doni ile Ali Şefkati Beyin kullandıkları su yolundan yararlanarak V. Murad kaçırılacak, ardından yüksek makamların onayı alınacak ve halk, medrese öğrencileri ve hocalarla birlikte belirlenen yerlerden (Hırka-i Şerif, Serasker Kapısı, Fatih Camisi, Meclis-i Mebusan) birine götürülüp «biat» töreni yapılacaktı. Bu arada Abdülhamid'e suikast düzenlenecekti. Bu işi Doktor Agâh Bey üzerine almıştı.

Aynı amaçla girişilen Çırağan Baskını'nın başarısızlıkla sonuçlanmış olması, komiteyi çalışmaktan alıkoymadı. Üstelik, toplantılar sıklaştırılmıştı.

V. Murad'ın ikinci kâtibi Hacı Hüsnü Bey, komiteyi ele verdi. Bunun üzerine 6 Temmuz 1878 günü düzenlenen toplantı Abdülhamid'in buyruğuyla, Zaptiye Nazırı Mehmed Arif Paşanın yönetimindeki bir ekip tarafından basıldı. Aziz Beyin evi kuşatılarak başlıca üyeler tutuklandı.

Kleanti Skalieri, Ali Şefkati Bey ve Nakşibend Kalfa ülke dışına kaçmayı başardılar.

Alyanak Mustafa Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanan örgüt üyelerinden K. Skalieri, Aziz Bey, Nakşibend Kalfa ve Doktor

Agâh Bey idam cezasına çarptırıldılar. Cezaları II. Abdülhamid tarafından beşer yıl kalebendliğe dönüştürüldü.

Ali Şefkati Beye on iki yıl kalebendlik cezası, öteki sanıklar için değişik süreli cezalar verildi.

Sonuçta bu olay da, Abdülhamid'in kuruntusunu artırmaktan ve baskı rejimini kökleştirmeye yol açmaktan başka sonuç vermedi.

Ali Şefkati Bey Napoli ve Paris'te çıkardığı *İstikbal* gazetesi aracılığıyla Abdülhamid'e karşı ideolojik düzeyde savaşım verdi; Jön Türklerin öncülerinden oldu. Skalieri ve Nakşibend Kalfa Atina'ya yerleştiler.

Sonradan Skalieri ile Abdülhamid arasında kişisel düzeyde bir kampanya başladı. Abdülhamid onu zehirletmeye çalışmakla suçlandı; Skalieri'deki «gizli evrak»ı ele geçirmeye çalıştığı, bunun da yukarda sözü geçen «Maslak Mukavelenamesi» olduğu öne sürüldü. Abdülhamid bu belgenin Midhat Paşa'da bulunduğu kanısına varınca, onunla ve yanındaki (aralarında bir aşk ilişkisinin varlığından da söz edilmiştir) Nakşibend Kalfa ile ilgilenmekten vazgeçti.[41]

MİDHAT VE DAMAT MAHMUD PAŞALARIN BOĞDURULMASI

Yap görevini diye gürler Mithat Paşa
Duraklamış celladın göz pınarlarında korkudan
İki damla yaş büyür

Aydınlık karanlığa dönüştürülemez
Neredeyse uygulanamayacak sarayın buyruğu
Doğa direnir daha uğraş büyür

1923 mü 1960 mı 1983 mü çok uzaklar mı?
Nerelere yöneldiği belli değil
Donuk bakışları yavaş yavaş büyür

Yurt uğruna boğulurken öylesine kalır ki büyüklüğü
Kapsar ülkeyi artık
Yurttaş büyür.

FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA

Abdülaziz'in ölümünden ve Abdülhamid - Midhat Paşa ilişkilerinden daha önceki bölümlerde söz etmiştik.

Midhat Paşanın yaşamı ve hizmetleri üzerine kısa bilgi verdikten sonra konuya dönecek, cinayete yol açan gelişmelerle Midhat ve Damat Mahmud Paşaların Taif'te boğdurulmaları olayını ele alacağız.

1822'de İstanbul'da doğan Ahmed Şefik Midhat Paşa, pek küçük yaşta Divan-ı Hümayun kalemine girdi. Bir yandan da medrese derslerine devam ediyor, ayrıca özel öğretmenlerden dersler alıyordu. Çeşitli devlet görevleriyle Şam, Sayda, Konya, Kastamonu'da bulundu. İstanbul ve taşradaki görevlerinde gösterdiği başarılarla dikkati çekti. 1858'de altı ay kadar Avrupa kentlerini dolaşarak Fransızcasını ilerletti. Dönüşünde Serasker Rıza Paşa ile birlikte Kuleli Vakası'nın (1859) soruşturmasını yürütmekle görevlendirildi.

1861'de vezir rütbesiyle Niş Valiliğine atandı. Buradaki başarılı düzeltimlerinin (reformlar) ardından, bir genel düzeltim programı hazırlamakla

görevlendirildi. Çok geçmeden de Silistre, Vidin ve Niş'in birleştirilmesiyle kurulan «örnek vilâyet» Tuna'nın valiliğine getirildi. Bu görevi sırasında illerin yönetimini yeniden düzenleyen Vilâyet Nizamnamesi'nin başarıyla uygulanmasına öncülük etti. İlk vilâyet gazetesi *Tuna*'nın yayımlanmasını sağladı, bayındırlık ve eğitim hizmetlerini yaygınlaştırdı, bu hizmetleri düzenli yürütecek daire müdürlükleri kurdurdu. Bugünkü Ziraat Bankası'nın temeli olan Memleket Sandığı da onun çabasıyla oluştu. Ayrıca, vergi alanında birtakım düzeltimlere gidilmesini sağladı.

Bu başarılarının ardından İstanbul'a çağrıldı ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'yi yeniden düzenlemesi istendi. Midhat Paşa, bu kurumun Şûra-yı Devlet (sonra Danıştay) ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (sonra Yargıtay) olmak üzere iki ayrı şubede örgütlenmesini sağladı. Şûra-yı Devlet Başkanlığı sırasında da eğitim, maliye vb. alanlarında uygulanacak yeni nizamnameler hazırladı. Emniyet Sandığı'nın ve ilk sanayi mektebinin kurulmasına öncülük etti.

1869'da atandığı Bağdat Valiliği sırasında da, Tuna'da olduğu gibi başarılı düzeltimlere yöneldi. Mahmud Nedim Paşanın sadrazamlığı sırasında bu görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü. 1872'de Mahmud Nedim Paşanın yerine sadrazamlığa getirildiyse de, saraydan bağımsız bir tutum içinde olması, üç ay sonra azline yol açtı. 1873 başlarındaki Adliye Nazırlığı sırasında hazırladığı, yasama yetkisine sahip bir meclis kurulmasını öngören «lâyıha»sı, bu görevden de alınıp Selanik Valiliğine gönderilmesiyle sonuçlandı. 1875'te yeniden Adliye Nazırlığına getirildi. Bu kez de sadrazam Mahmud Nedim Paşa ile anlaşmazlığa düştü ve üç ay sonra istifa etti.

1876'da, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış karışıklıklar içinde bocaladığı bir dönemde Mehmed Rüşdü Paşa kabinesinde «Meclis-i Vükelâya memur» edilen (sandalyesiz devlet bakanlığı) Midhat Paşa, «Abdülaziz'in Ölümü» bölümünde anlatıldığı üzere, Sadrazam, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Seyhülislam Hayrullah Efendi ile anlaşarak Abdülaziz'in tahttan indirilmesini, V. Murad'ın padişah ilan edilmesini sağlayanlardan biri oldu.

Üç ay sonra, V. Murad'ın akıl hastalığı nedeniyle II. Abdülhamid tahta çıkarıldı. Abdülhamid, Kanun-ı Esasi ilan etmeyi ve meşrutiyet yönetimine geçilmesini kabul etmişti. Daha önce de değinildiği üzere, V. Murad iyileşirse tahttan çekileceğine ilişkin bir yükümlenme belgesi verdiği (Maslak Mukavelenamesi), sevmediği ve görüşlerine katılmadığı Midhat Paşayı bu belge yüzünden öldürttüğü öne sürülmektedir.

Midhat Paşanın Abdülhamid'le İlişkileri ve Tutuklanması

Tahta geçince sadrazamlığa yeniden Mütercim Rüşdü Paşayı getiren Abdülhamid, iç ve dış olayların zorlamasıyla onu görevden almak, Avrupa'da büyük saygınlığı olan Midhat Paşayı sadrazamlığa getirmek zorunda kaldı (20 Aralık 1876). Üç gün sonra da Midhat Paşa ile arkadaşlarının hazırladıkları Kanun-ı Esasi ilan edildi.

Abdülhamid, yandaşları aracılığıyla ya da doğrudan doğruya işe karışarak Kanun-ı Esasi tasarısına istediği yönü vermeye kalkışmış; bu arada padişahın, kuşkulandığı kişileri ülke dışına sürgün etmeye yetkili olduğu yolundaki 113. maddenin kabulünü sağlamıştı. Bu konuda Midhat Paşa ile aralarında anlaşmazlık çıkmış, ancak vekiller toplantısındaki görüşmelerde arkadaşlarından gereken desteği alamayan Midhat Paşa, anayasayı zedeleyecek bu hükmün konulmasına direndiği takdirde Abdülhamid'in meşrutiyet ilan etmekten vazgeçeceğini gözönüne alarak, fazla direnmemişti.

Daha önce değinildiği gibi, çok geçmeden Midhat Paşa ile Abdülhamid'in araları açıldı. Midhat Paşa, padişaha görev, yetki ve sorumluluklarını bildiren, Osmanlı tarihinde bir örneği bulunmayan bir mektup gönderdi. Bu, iplerin kopmasına yol açtı. Bu gerginlikten yararlanan kimi çevreler de, Midhat Paşanın cumhuriyet ilan edeceği yolunda söylentiler yayarak Abdülhamid'in kuruntusunu körüklüyorlardı.

5 Şubat 1877'de Midhat Paşayı sadrazamlıktan uzaklaştıran ve tutuklayan Abdülhamid, sözü geçen 113. maddenin verdiği yetkiye dayanarak onu *İzzettin* vapuruyla Avrupa'ya sürgüne gönderdi.

Midhat Paşa bir süre Avrupa'da yaşadı. Ertesi yıl Girit'e dönmesine izin verildi. Aralık 1878'de Suriye Valiliğine, Ağustos 1880'de Aydın Valiliğine atandı. Aydın vilâyetinin merkezi İzmir'de görev yaparken, Abdülhamid, Abdülaziz'in öldürüldüğü savıyla soruşturma başlattı.

Avrupa'ya sürgün edildiği sırada büyük saygı görmüş olan Midhat Paşa, birçok devlet adamıyla görüşmüş, ancak Abdülhamid ve Osmanlı Devleti karşıtı herhangi bir girişimde bulunmamıştı. Üstelik, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bir mektup yazarak hizmete hazır oldüğunu bildirmiş; Avrupa kamuoyuna bilgi vermek amacıyla Osmanlıların Hıristiyan uyruklarıyla ilişkilerini konu alan bir kitapçık yayımlamıştı.

Avrupa basını zaman zaman ondan söz ediyordu. Özgürlüksever ve

meşrutiyet yanlısı bir kişi olduğu belirtilerek övülmekteydi. Bu yayınlar Abdülhamid'i ürkütüyordu. Gittiği her yerden, padişahın kuruntusunu körükleyecek jurnallar da gönderilmekteydi.

Abdülhamid'in Bâbıâli'ye (hükümete) haber vermeden kurdurduğu soruşturma komisyonu, Abdülaziz'in öldürüldüğü önyargısıyla kanıt toplamaya girişmişti. Olaydan beş yıl sonra kurulan bu komisyonu oluşturan Süruri Efendi, Mahmud Nedim ve Cevdet Paşalar, «Midhat Paşa düşmanı» olarak tanınan kişilerdi.

17 Mayıs 1881'de padişah yaverlerinden Binbaşı Hüsnü Bey İzmir'e gönderildi ve Midhat Paşanın vali konağında tutuklanması için harekete geçildi. Saat 2.30 sıralarında, konağının, bitişikteki kışlada silahlandırılan ve bir süre sonra dikkati başka yöne çekmek üzere bir yangın başlamış gibi silah atmaya başlayan askerlerce kuşatıldığını gören Midhat Paşa, Fransız Konsolosluğuna sığındı.

Önce Osmanlı Devleti ile Fransa arasında sorun yaratan olay, çok geçmeden uluslararası bir soruna dönüştü. Paşa, İzmir'deki bütün yabancı konsolosları çağırtmış ve Fransız Konsolosluğuna sığınarak koruma istediğini, şimdi ise İzmir'de temsil edilen bütün devletlerin korumasına sığındığını bildirmişti. Bir tutanak düzenleyip imzalayan konsoloslar, durumu hükümetlerine bildirerek yönerge beklemeye başladılar.[42] Osmanlı Devleti ile Fransa ve İngiltere arasında diplomatik temaslar kuruldu.

Aynı gün Adliye Nazırı Cevdet Paşa, Fransız Konsolosluğundaki Midhat Paşaya bir telgraf gönderdi. Oraya sığınmasına, yabancı bir devletin güvence vermesi koşuluyla teslim olabileceğini söylemesine şaştığını ifade ediyor, yabancı devletlerin koruma altına alamayacaklarını bildiriyor ve ekliyordu:

«Mahkemelerimizin yerleşmiş bir tarafsızlık şöhreti vardır. Bir itham karşısında bulunuyorsunuz. Şu halde Usul Kanununun bütün şekillerine riayet edilecek, duruşmalar umuma açık olacak; hüküm, savunmanıza göre verilecektir. Size bir lütuf olarak Sultan, bana, benim başkanlığımda ilk soruşturmayı yapacak hakimlerle birlikte İzmir'e gitme ve soruşturmaları yönetme görevini verdi... Şu halde taleplerinizde artık ısrar etmeyiniz ve kanuna boyun eğdiğinizi ve adalete teslim olduğunuzu telgrafla bana bildiriniz. - Cevdet».[43]

Fransa, Osmanlı Devleti ile aralarındaki Tunus sorununu ve kapitü-

lasyonlarla tanınmış hakları gözönüne alarak(*) Midhat Paşaya sığınma hakkı tanımadı. Midhat Paşa da, başka çıkar yol bulamadığı için, Adliye Nazırının telgrafına güvenerek teslim olacağını bildirdi.

İstanbul vapuruna bindirilen ve yolda Cevdet Paşa tarafından sorguya çekilmeye başlayan eski sadrazam, Yıldız Sarayının bahçesindeki Çadır Köşküne götürüldü. Ertesi sabah da Süruri Efendi başkanlığındaki, savcı Lâtif, padişah yakınlarından (kurenadan) Ragıb Beyler ile sorgu yargıçlarından oluşturulan kurulun karşısına çıkarıldı.

Bu sırada gazeteler, Abdülhamid'le yakın ilişkiler kurmuş olan Ahmed Midhat Efendinin ve Ali Suavi'nin Midhat Paşa'yı yeren yazılarını yayımlamaktaydı...

Midhat Paşanın Yargılanması

O günlerde Damat Mahmud Celaleddin(**) ve Damat Nuri(***) Paşalar da tutuklandı ve sorgularına başlandı.

(*) «Türkiye ile Fransa arasındaki Tunus meselesinin hararetli bir zamanına rastlayan Midhat Paşanın Fransa Konsolosluğuna sığınması olayı, Türkiye'nin bu meseledeki tutumunu değiştirmesinde açıkça rol oynamıştır. Sultan İkinci Abdülhamid'in 'Midhat Paşayı ele geçirmek için Tunus'u elden çıkardığı, imparatorluğun koskoca bir köşesini bir paşa ile trampa ettiği' eldeki belgelerle, belki yüzde yüz kesinlikle söylenemez. Ama, Fransızların Midhat Paşayı derhal teslim etmeye karar vermeleri üzerine pek duygulanan sultanın, 'Tunus meselesinin iki ülke arasında 'geçici bir bulut' olduğunu, bu konuda 'ucuza anlaşılabileceğini' Fransız Büyükelçisinin kulağına iletmiş olduğu bir gerçektir.» Bilal N. Şimşir: *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu*, Ank. 1970, s. 50-51.

(**) «Abdülhamid'in hükümdar olması için çalışmış ve Sultan Murad'ın hal'ini ivedileştirmiş ve hatta rivayete göre bunu sağlamak için Sadrazam Mütercim Rüştü Paşayı tehdit bile etmişti. Damat Mahmud Paşa, Midhat Paşa ayarında korkulacak yüksek bir şahsiyet değildi. Okuyup yazması ise şöyle böyle idi; doğru dürüst iki satır yazı bile yazamazdı; buna rağmen Abdülhamid'in cülûsunu sağladığı için şımarmış ve ilk zamanlarında enistesi İngiliz Said Paşa ile birlikte Abdülhamid üzerinde nüfuz kurmuştu; fakat nedense sonra gözden düşmüş ve Sabri Paşanın yerine 1295 H. 1879 M. Ocakta Trablusgarb valiliğine tayin edilerek *Talia* vapuruyla gönderilmişti. Damat Mahmud Paşa Sultan Murad zamanında faaliyeti ve Abdülaziz vakasında rolü olduğu iddiası gibi sebeplerle yargılanmış ve idama mahkûm olmuştu.» Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, 2. bas., Ank. 1985, s. 5.

(***) «Abdülaziz'in ölümünde büyük rolü olduğu mahkemece belirlenen ve o tarihte Mabeyn Müşiri olarak sarayda en ziyade söz sahibi olan Damat Nuri Paşa da idama mahkûm olarak Taif'te hapsedilmişti. Bu, öğrenim yönünden Damat Mahmud Paşaya göre daha ileride idiyse de fazla şımarıktı; aynı zamanda Abdülaziz'e ait bazı eşya ve mücevheratın aşırılması bunun eliyle olmuş ve bundan dolayı Midhat Paşa hiddetlenerek şikâyette bulunmuştu.» İ.H. Uzunçarşılı, agy, s. 6.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sırasında sadrazam bulunan ve Murad Efendinin hükümdar olmasına karar veren kurulda yer alan Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa Manisa'daki çiftliğinde oturuyordu. Orada tutuklanarak İzmir'e götürüldü ve hasta olduğu için sorgusu İzmir'de yapıldı. Hastalığı raporlarla saptanacak olan Rüşdü Paşanın, isteği üzerine, Dahiliye Nezareti'nce Manisa'daki çiftliğine dönmesine izin verilecek, orada «muhafazası» istenecekti. Manisa'ya döndükten sonra on ay kadar yaşayacak, 1882 Martı başında ölecekti.

Öteki sanıklar, V. Murad'ın Birinci Mabeyncisi Fahri Bey, İkinci Mabeyncisi Seyyid Bey, Miralay İzzet Bey, pehlivan Yozgatlı Mustafa, Cezayirli Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmed, Binbaşı Necib Bey, Binbaşı Namık Paşazade Ali Beydi.

Yıldız Sarayının yakınında, Beşiktaş sırtlarındaki büyük bir çadırda kurulan cinayet (ağır ceza) mahkemesinde yargılama 27 Haziran 1881 günü başladı ve üç gün sürdü. Bu, görünüşte normal bir ağır ceza mahkemesiydi. Ancak, bir gözlemci olarak duruşmaları izleyen Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği İkinci Tercümanı M. Outrey'in anlatımına göre, «Bir divan-ı harp görünüşüyle, Adliye Nazırının gözleri önünde, büyük çoğunluğu Sultan'ın yaverlerinden mürekkep dinleyiciler huzurunda toplanmış olması durumu, mahkemeyi normal bir ağır ceza mahkemesi olmaktan çıkarıp, belki hükmünü duruşmalardan önce vermiş bir istisnai mahkeme, bir *ad hoc* (kısa süreli tek bir görev için kurulan) komisyon haline sokmuştu.» Bir «uğursuz komedi»ydi.[44]

Süruri Efendi başkanlığındaki mahkemenin üyeleri Rum Hıristofidi (Christophorides) Efendi, Macar dönmesi Emin Bey, Ermeni Takvor Efendi, Hüseyin Bey, Hacı Emin Beydi. Savcı ise Lâtif Beydi.

Duruşma aşamalarıyla ilgili yayınlar ve dönemin yabancı basını[45] incelendiğinde, bunun padişahça yönlendirilen güdümlü bir mahkeme olduğu ve elde kesin kanıt bulunmamasına karşın mahkûmiyet kararları verdiği açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim «Abdülaziz'in Ölümü» başlıklı geçiş bölümünde bu konuya ilişkin belgeleri ele almış; Abdülaziz'in öldürüldüğüne ilişkin kanıtlar elde edilemediğini belirtmiştik.

Mahkeme, Abdülaziz'i yatağında öldürdükleri gerekçesiyle, tahttan indirildikten sonra yaşadığı Fer'iye Sarayının korucu ve bekçileri Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmet, Mabeynci Fahri

Bey,(*) olay sırasında orada bulunan subaylardan Binbaşı Necib Bey, Namık Paşazade Binbaşı Ali Beyi ölüm cezasına, olayla ilişkili gördüğü Seyyid Bey (V. Murad'ın İkinci Mabeyncisi) ile Miralay İzzet Beyi onar yıla mahkûm etti. Midhat Paşa ile Abdülaziz'in damatları Mahmud Celaleddin ve Nuri Paşalar da cinayeti hazırladıkları öne sürülerek ölüm cezasına çarptırıldılar.

Mahkeme-i Temyiz Cinayet Dairesi (Yargıtay Ceza Dairesi) kararı onayladı. Abdülhamid, her türlü sorumluluktan kurtulmak için, vükelâ heyeti (bakanlar kurulu) ile eskiden bu heyette bulunmuş olanlardan, feriklerden, müşirlerden yirmi beş kişilik bir kurul oluşturdu ve kurula mahkeme kararını inceleme görevi verdi. Bunlardan on beşi kararın onaylanması yolunda oy kullandı.

Daha sonra ölüm cezalarını yaşam boyu hapse çeviren Abdülhamid, 28 Temmuz 1881'de mahkûmların hepsini Taif'e yollattı. Medine'de bulunan eski Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Abdülaziz'in tahttan uzaklaştırılması yolunda fetva verdiği için 1880 Ağustosunda «şeyhülharem»lik görevinden alınmış ve bir evde gözaltında tutulmaya başlanmıştı. Medeni haklarından yoksun bırakılan Hayrullah Efendi, daha sonra öteki mahkûmlar gibi Taif'e gönderildi.

Taif'te kışla binasına hapsedilen hükümlülerden üç paşalar ve Hayrullah Efendi dışındakilerin iki ayaklarına pranga vuruldu. Daha sonra sol ayaklarındaki demir çıkarılarak sağ ayaklarına eklendi. Bir süre sonra prangalar söküldü, kaçmamaları için pencerelere demir parmaklıklar konulup bazı yerler kapatıldı.[46]

1883'te Midhat, Celaleddin ve Nuri Paşaların kaçırılması girişiminde bulunulduğu, bu konuda Fransa'nın Cidde Viskonsolosundan yardım istendiği, konsolosun sorması üzerine Fransa Dışişleri Bakanlığının bu girişime katılınmaması yolunda yönerge verdiği anlaşılıyor.[47]

Bu sıralarda paşaların Sevakin'de bulunan İngiliz amirali tarafından

---

(*) Fahri Bey, *İbretnümâ* başlığıyla yayımlanan anılarında (Haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK, Ank. 1968) kendilerine gece gündüz işkence yapılarak ifade alındığını belirtir. Kitaba, mahkeme belgelerinden ikisi (Hey'et-i İthamiye Mazbatası ve İthamname) ile yapılan işkenceler sonucu cinayeti işlediklerini kabul etmek zorunda kalan Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa'nın «takrir»leri eklenmiştir. «Her üçü de Takrir'lerinde, Sultan Abdülaziz'in ölümü ile ilgili olarak başlarından geçeni, bu arada Yıldız Mahkemesinde sözde suçlarını itiraf etmeleri için kendilerine uygulanan işkenceleri etrafıyla anlatmakta ve işin doğrusunun Takrir'lerdeki gibi olduğunu yeminle temin etmektedirler.»

kaçırılacağı yolundaki bir telgraf, Abdülhamid'in büyük telaşa kapılmasına yol açtı. Telgrafı saraya gönderen, Hicaz Telgraf Başmüdürüydü. Abdülhamid bunun önüne geçilmesini, kaçacak olurlarsa öldürülmelerini istedi. İ.H. Uzunçarşılı, «Zannıma göre aslı olsun olmasın, Midhat ve Mahmud Paşaların kaçırılmak istenmesi, Abdülhamid'i kat'i olarak bunlardan kurtulmaya sevketmiş olduğuna şüphe yoktur; yani İngilizlerin bu iki paşayı kaçırma teşebbüsü fırsat arayan padişahı bunları öldürmeye sevk etmiştir,» diyor.[48]

Cinayet

Bu tarihten sonra mahkûmlar daha güç koşullarda ve baskı altında yaşadılar.

Öte yandan, Midhat ve Mahmud Paşaları sessiz sadasız öldürmek için yiyecek ve içeceklerine zehir konuyordu. Ancak paşalar dikkat ve özen gösteriyorlardı. Bu arada Midhat Paşanın ağası (uşağı) Arif'e, paşasını zehirleyecek olursa 1000, Mahmud Paşayı da zehirleyecek olursa ayrıca 500 lira verileceği bildirildi. Arif Ağa buna yanaşmadı. Kimseye ipucu vermemek üzere yemin ettirilmesine karşın durumu paşalara haber verdi. Bu arada Midhat Paşanın sağ omzunda çıkan küçük çıbanın «şirpençe» olduğu anlaşıldı. Çıban, Mahmud Paşanın bulduğu kocakarı ilacı ile iyileşmeye başladı.

Midhat Paşa 26 Nisan 1884'te ailesine gizlice yolladığı mektupta, «Bu mektubum ihtimal ki son mektubumdur,» diyordu. Sütüne, tenceredeki etine, su testisine zehir konulduğunu belirtiyor ve bunların farkına varıldığını ifade ettikten sonra muhafızları Binbaşı Çerkez Bekir'le Çerkez Hasan'ın, okul arkadaşlarından küçük rütbeli üç subayın bulundukları bölüme getirildiğini, bunlar tarafından öldürüleceklerini yazıyordu. Mektup şu cümlelerle sona eriyordu:

«Vücutlarımızı ortadan kaldırmak için İstanbul'dan her gün kesin buyruklar gelip dünkü gün de Mekke'den Miralay Çerkez Mehmed'in (Mehmed Lütfi) dahi gelmesi bunun için olduğundan dolayı, bu kadar hücuma karşı artık korunmanın hiçbir yolu olmayıp bizim için böyle bir kötü fiilin ortaya çıkma belirtileri kesinleşmiştir; ola ki mektubum varmazdan önce ölüm haberimi alırsınız; bundan dolayı aşırı keder ve üzüntü boşunadır. İnşallah Tanrı günahlarımızı kefaretiyle af ve merhamet ederek bir de bu yolda şehitliğe ulaştırınca, bundan büyük nimet olmaz.

Sizin için bırakacağım vasiyetin özü odur ki, ölümden sonra sizin İstanbul'a dönmenize müsaade edilir ve belki maaş da verilir; pek rica ederim, hepiniz konakta yerleşip kardeş gibi iyi geçinmelisiniz ve kız kardeşim Sıdıka Hanım'ı birlikte alıp kendisine terekenin üçte birinden yüz elli lira kadar bir şey vermelisiniz. Hepinizi Tanrıya emanet ederim. 10 Receb 1301, 14 Nisan 1300 (26 Nisan 1884) Midhat.».[49]

Olayın bundan sonrasını 1314/1898'de Cenevre'de Mizan Matbaası'nda basılmış olan *Midhat Paşa ve Damad Mahmud Paşa Hazeratının Sultan Abdülhamid'in Emriyle Keyfiyet-i Şehadetleri* başlıklı kitapçıktan aktaracağız:(*)

«...Nisanın yirmi altıncı çarşamba gecesi (8 Mayıs 1884) saat altı buçuk dolaylarında (alaturka) Midhat Paşa Hazretleriyle Mahmud Paşa Hazretler şehit olmuşlardır. Şöyle ki:

O gece Miralay Mehmed Lütfi ile Binbaşı Bekir kışla kapısı yanındaki odada bulunmuşlardır. Önceden düzenledikleri üzere mahpusların bulundukları dairenin dışı gereği kadar askerle kuşatılmış ve içerde bulunan askere gereği kadar cephane ve talimat verilmiştir. Yüzbaşı ile üç mülazım (teğmen) dairede bulundurulmuştur. Saat beş sıralarında Mahmud Paşa Hazretlerinin hizmetçisi Hacı Şükrü Ağa uykudan uyandırılıp kışlada Binbaşı Bekir'in yanına götürülerek orada bir odada tutuklanmıştır. Binbaşı Bekir de saat altı sıralarında kışladan kalkıp mahpusların olduğu daireye gelerek daha önce hazırlanan düzene göre her mahpusun oda kapıları önüne ikişer süngülü nefer konulmuş ve süngüleri tüfeklerine takılı ve cephaneleri bellerinde olduğu halde ayaklarından postalları çıkartmış ve başka gereken önlemler alınmıştır.

Yukarda belirtildiği üzere Midhat Paşanın hizmetçisi Arif Ağanın kışlada hapsedilip sıkıştırılması dolayısıyla yalnız kaldığından, Namık Paşazade Ali Bey onun odasında ve yanında yatmakta idi. Saat altı buçuk sıralarında herkes derin uykudayken odanın kapısı kırılarak Ali Bey dışarı alınmış ve adları geçen kişiler tarafından hemen Midhat Paşa boğularak şehit edilmiştir.

(*) İ.H. Uzunçarşılı, «Bu risaleyi yazan veya yazanların Hayrullah Efendi ile Namık Paşazade Ali Beyden birisinin veya ikisinin veyahut da diğer bazı mevkuflarla (tutuklularla) müştereken kaleme almış oldukları kuvvetli ihtimal dahilindedir.» kaydıyla, elyazması bir risalenin çevrimyazısını aktarmaktadır. Bizim Arap harflerinden Türkçeleştirerek son bölümünü aldığımız metin, sözü geçen risalenin biraz kısaltılmışıdır. Uzunçarşılı, «Bu vesikada yazılanların çoğu vesikalarla tetabuk etmektedir (çakışmaktadır).» kaydını da ekliyor.

Mahmud Paşanın da odasının kapısı kırılarak adı geçen erler içeriye girmişler ve önceden hazırlamış oldukları yağlı ve sabunlu ipi boynuna takmışlar ve pek çok uğraştıktan ve herbiri birer şekilde eziyet ve işkence ettikten sonra şehit etmişlerdir. Hatta içlerinden birisi çabuk ölsün diye husyesini büktüğü doğrulanmış söylentilerdendir. Katiller oda kapısını kırdıkları zaman Mahmud Paşa merhum uyanmış ve bunlarla bir süre uğraşıp karşı koyamayacağını anladığı zaman «Aman Allah» diye feryad ve figanı göğe çıkarmıştır. Bu feryadı içerde ve dışarda işitmeyen kalmamıştır!

Adı geçen şehit olur olmaz şiltelerine konulup derhal askerler vasıtasıyla kışlanın hastanesi bitişiğindeki gasilhaneye taşınmıştır. Orada sabaha kadar tutularak, geceden mezarcıya mezarları kazdırıldığından, cenazeleri yine askerler vasıtasıyla Taif'in kale duvarı dışında askerlere mahsus olan mezarlığa, toprağın rahmetine bırakılmıştır.»

Olaydan sonra Midhat Paşanın şirpençeden öldüğü yolunda sahte rapor düzenlendiyse de, buna ne yabancı devletler ve yabancı basın, ne de Osmanlı kamuoyu inandı.

Elde cinayetin Abdülhamid'in buyruğuyla işlendiğini ortaya koyan kesin kanıtlar yoksa da, gerek olayın akışı, gerek Taif'le saray arasındaki yazışmalar ve birtakım belgeler cinayetlerle Abdülhamid arasında doğrudan ilişki bulunduğunu, başka bir deyişle Abdülhamid'in haberi ve buyruğu olmadan bu cinayetlerin işlenemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Özgürlük savaşımının önderi olması ve Abdülhamid'le arasındaki öldürülmesine kadar varan çatışmanın anayasal bir düzene ulaşılması çabalarına dayanması nedeniyle, Midhat Paşa «Hürriyet Şehidi» sanına hak kazanmıştır.

ABDÜLHAMİD'E BOMBALI SUİKAST GİRİŞİMİ

Tırnaklarıyla bir kahır elinin, didik didik,
Yükseldi gökyüzüne bacak, kelle, kan, kemik...
Ey yüce darbe, ey öç alıcı duman,
Kimsin? Nesin?.. Bu saldırışa saik, sebep ne? Kim?

Kırıp yüzyılların boyunduruklarını, en çetin
Bir uykudan uyandırır budunları dehşetin.
Ey şanlı avcı, tuzağını boşuna kurmadın;
Attın... fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!

TEVFİK FİKRET

Abdülhamid'e suikastte bulunmak üzere çeşitli tasarılar yapıldığı bilinmektedir. Özellikle Jön Türkler, onu ortadan kaldırmanın yollarını çok aradılar; Avrupa ve İstanbul'da birtakım hazırlıklar yaptılar. Bunlar tasarı aşamasından girişim aşamasına bile geçirilemedi.

Ermeni komitacılarının «Bomba Olayı» adı da verilen girişimi ise, Abdülhamid'in birkaç dakikalık gecikmesi yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak, olay sırasında 26 kişi öldü, 58 kişi yaralandı, 20 at telef oldu, 17 araba parçalandı...

Ermeni komitacılarının amacı, padişahın ölümü üzerine çıkacak kargaşalıktan, Bâbıâli'nin (hükümetin) şaşkınlığa düşmesinden yararlanarak, elçilik, banka, kulüp, köprü, tünel vb. yerli ve yabancı kuruluşları, yapıları bombalayıp ülkede düzen ve güvenliği ortadan kaldırmaktı. Bunun sonucunda Avrupa devletlerinin işe karışacağım ve azınlıkların isteklerinin Osmanlı Devleti'ne kabul ettirileceğini umuyorlardı.

Yüzyıllar boyu kardeşçe yaşamış olan Türklerle Ermeniler arasında, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama amacına dayanan kışkırtmaları sonucu, bir süreden beri düşmanlık tohumları ekilmiş, çeşitli bölgelerde (Erzurum, 1890; Merzifon, Kayseri, Yozgat, 1892-93; Zeytun, 1895; Van, 1896; Sason, 1903 ve 1904, vb.) ayaklanmalar başgöstermiş; İstanbul'da da Kumkapı olayları (1890), Bâbıâli nümayişi (mitingi,

1895), Osmanlı Bankası'nın basılması (1896) gibi kargaşalıklar çıkmıştı. Osmanlıların «millet sistemi» içinde birarada yaşayan bu insanlar arasındaki kanlı olaylar sırasında kuşkusuz ki birçok siyasal cinayet de işlenmişti.

Ermeniler bütün bireyleriyle olayların içine çekilmek isteniyordu. Ancak olaylara öncülük edenler, «komitacı» denilen teröristlerdi. Bunların asıl amaçları, bir Ermeni krallığı kurulmasıydı. Birçok Avrupa ülkesinde -kimisi o ülkelerin hükümetleriyle bağlantılı olarak- bu komitacılara çeşitli yollardan yardımda bulunan çevreler vardı.

Abdülhamid Kurtuluyor

Ülke dışında yapılan birtakım toplantılardan ve uzun bir hazırlık döneminden sonra girişilen suikast sırasında olup bitenler şöyle özetlenebilir:

Abdülhamid, öteki Osmanlı padişahları gibi, cuma namazını camide kılardı. Bu törene «cuma selâmlığı», «selâmlık resmi», «selâmlık resm-i âlisi» gibi adlar verilirdi. Kuruntulu padişah uzak bir semte gitmek istemediğinden, tören Yıldız Sarayının kapısından üç yüz, beş yüz metre uzaklıktaki Yıldız Camisinde düzenlenirdi. «Caminin yeşil parmaklıklı bahçe kapısının karşısındaki binalar saray mensuplarının, muhafızların, ağaların daireleri idi. (...) Yolun iki tarafına padişahın muhafızları, süvari ve piyade hassa askeri iki sıra dizilir, mızıka Marş-ı Sultanî'yi çalar, devlet ileri gelenleri, askeri komutanlar bu törende hazır bulunurdu. Belirli ve alışılmış kişilerden başka kimse cuma namazı için padişahla beraber camiye giremezdi. Her tarafta bendeler, hafiyeler, sivil polisler de vardı.».[50]

O gün de saltanat arabasıyla camiye gelen Abdülhamid, namaz kılındıktan sonra bahçeye indi. Her zamanki gibi iki yanında selâma duranlar arasından geçerek arabasına binecek, hemen geri dönecekti. Ancak, ya Şeyhülislam Cemaleddin Efendi yolu üzerine çıkarak bir şeyler anlatmaya başladı, ya da Abdülhamid onu görünce konuşmak gereğini duydu.(*) Böylece, her zamankinden biraz daha geç kalmış oldu.

(*) «(Harbiye Mektebinde) sınıf arkadaşlarımızdan Kırşehirli Rıza'yı ikna (ettik)... 'Padişahım çok yaşa' duasıyla Sultan Abdülhamid'in tecessünü tahrik edecek hareketler yapan Rıza, hazırlanan istidayı Hünkâra sunmak istedi ve muvaffak da oldu. Lâkin Sultan Abdülhamid'in camide alışılmışın da dışında birkaç dakika fazla kalmasını icabettiren bu hareket, hakkında yapılan suikasttan hayatını kurtarmıştı. Çünkü Jores'in 21 Temmuz 1905 tarihinde

Tam o sırada korkunç bir patlama duyuldu ve her şey birbirine karıştı. İnsan kol ve bacakları, araba parçaları savruldu, ortalık toz duman içinde kaldı... Padişahın en sadık kulları başta olmak üzere herkes kaçışıyordu. Camiye sığınanlar vardı...

Abdülhamid hiç kımıldamadan olduğu yerde kalmış, çevresinde olup bitenleri izlemişti. Biraz sonra, ortalık yatışır gibi olunca, arabasına bindi ve her zamanki gibi arabayı kendisi kullanarak, seyircilerin ve askerlerin alkışları arasında Yıldız'a doğru ilerledi. Tören dairesinin önünden geçerken elçiler tarafından selâmlanan Abdülhamid, her cuma olduğu gibi yine Çit Köşkünde elçileri kabul etti. O gün ve ertesi sabah, geçmiş olsuna, kutlamaya gelenlerle ilgilendi. Avrupa devletleri krallarından da kutlama telgrafları geliyordu.

Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşaya göre o gün padişahı en çok düşündüren konu, bomba patladıktan sonra çıkan kargaşa sırasında Arap taburu erlerinden birinin şaşkınlıkla havaya bir el silah atmasıydı.

İlk önlem olarak taşıtların aranması buyruğu verilmişti. Abdülhamid, hemen olayı soruşturmakla ve suçluları cezalandırmakla görevli bir kurul oluşturdu. Başsavcı Necmeddin Molla Bey ile kendisine bağlı paşalardan Necib Melhame'nin de içinde bulunduğu bu komisyon hemen çalışmaya başladı ve o gün ilk ipucunu ele geçirdi. Yıldız'dan Beşiktaş'a inerken bir lastik parçası bulmuşlardı. Bu, o tarihe kadar eşini benzerini görmedikleri bir araba tekerleği lastiğiydi. Araştırmalar sürdürülerek araba parçaları elde edildi. Bunlar arasındaki Nesel Dofer sözüyle 11123 rakamı olayın aydınlatılmasına büyük katkıda bulundu.

Sözü geçen komisyonun hazırlayıp bastırarak Abdülhamid'e sunduğu 75 sayfalık, ayrıntılı planlar eklenmiş raporda[51] olay bütün ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

Uluslararası boyutları bulunan bu suikast girişiminin aşamaları şöyle özetlenebilir:

Sultan Abdülhamid'e karşı kullandığı ayarlı bomba tam bu sırada patlamış ve Rıza, Sultan Abdülhamid'in kurtulmasına istemeyerek sebep olmuştu.» Ahmed Bedevi Kuran'ın bu satırları *(Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* İst. 1959, s. 399) Mekteb-i Harbiye öğrencileri arasında kurulan «İhtilâlci Askerler Cemiyeti»nin Ermeni komitacılarıyla işbirliği yaptığı sonucuna götürüyor. Bu konuyla ilgili başka hiçbir bilgi ve belge yoktur.

Suikastin Öncesi ve Sonrası

Suikast hazırlıkları yapmak üzere 1905 Ekiminde İstanbul'a üç komitacı gelir: Bakû Ermenilerinden ve «Troşak Cemiyeti» yönetim kurulu üyelerinden Hıristofor Mikaelyan kod adlı Simoil Kayın, Rus Ermenilerinden Safo kod adlı Konstantin Kabulyan, Simoil Kayın'ın kızı olarak tanıtılan Robina Kayın.

Beyoğlu'ndaki Moraviç apartmanını kiralayan ve burada üç ay yaşayan üç komitacıya, Belçikalı anarşistlerden Edward Joris de katılır. Orada planlarını, hazırlıklarını tamamlarlar; kendilerine yardımcı olacak kimseleri bulurlar. Joris kuşkuyu çekmemek için Singer fabrikalarında memur olarak çalışır, ötekiler Avrupa'ya gidip iki ay sonra dönerler.

Joris'in çabalarıyla «Tedarik ve İcraat Komitesi» adı altında İstanbul'da oluşturulan terör örgütünde Arnavutköylü Viram Sabuh Kendiryan, Kirkor Varşam kod adını kullanan arabacı Jorj Petri Varşamof, Şarl Yuvanoviç Aşot kod adlı Karabet veledi Ohannes, Tereza Yuvanoviç Torkom kod adlı Ardaş veledi Haçik Kaptanyan, Tiflisli Madam Ancuva, «Köse Aristidi, Karlo Alfons Vugan» gibi kod adları kullanan Silviyo Riçi, arabacı Mıgırdıç veledi Serkis, seyis Yervant Frankolyan, Serkldoryan (Cercle d'Orient) kulübünde hademe Bitlisli Manok vb. kişiler yer almaktadır.

Simoil Kayın (Mikaelyan), Robina Kayın ve Madam Sofi Liparis, iki kez Yıldız'a giderek yabancılara ayrılan bölümden selâmlık törenini izlerler ve şu sonuca varırlar: Abdülhamid, binek taşından arabaya bindikten bir dakika kırk saniye sonra caminin dış kapısı önüne ulaşmaktadır. Bundan şu sonuç çıkarılır: O dönemdeki teknikle, bir saatli bomba padişahın arabaya bindiği anda çalıştırılır ve bir dakika kırk saniye sonraya ayarlanırsa, Abdülhamid caminin kapısı önüne geldiği anda, yanındaki kişilerle birlikte havaya uçacaktır.

Bu incelemeden sonra Viyana'ya giden komitacılar, oradaki Nesel Dofer araba fabrikasına çizdikleri tasarıma uygun olarak yapılmak üzere fayton siparişi verirler. Araba, her kılığa girebilen ve değişik kod adları taşıyan Silviyo Riçi aracılığıyla, gümrük memurlarına rüşvet verilerek parça parça gümrükten geçirilir.

Gümrükten geçen parçalar, Mıgırdıçyan'ın kardeşi Ohannes, yeğeni Hovsep ve seyis Yervant'ın yardımlarıyla, Şişli'deki bir ahıra götürülür ve monte edilir. Olay sırasında ve daha sonra kullanılması tasarlanan 148 kilo tutarındaki «Milinit» adlı patlayıcı madde de değişik yerlerde depo

edilir: Silviyo Riçi ile nişanlısı Mari Paskal'ın oturdukları evde, Avusturya Hastanesi'nde kapıcılık yapan Arakel'in Azapkapı'daki evinde, Beyoğlu'nda Serkldoryan (Cercle d'Orient) kulübünün ve Kroker (Crocker) Oteli'nin bodrum ve kovuklarında...

Soruşturma kuruluna itiraflarda bulunan Belçikalı anarşist Joris, baskı rejimlerine ve baskıcı hükümdarlara düşman olduğunu, kendisinden yardım istenince elinden geleni yaptığını; evinde düzenlenen toplantılarda olayın planlandığını anlatır. Eşi de kendisine yardımcı olmaktadır.

Komite hakkında bütün bilgilere sahip bulunan tutuklu sanıklardan Hacı Nişan Minayan ise, soruşturma kurulunca daha fazla sıkıştırıldığında, itirafta bulunmamak için ayakyolundaki teneke ibrikle bilek damarlarını ve karnını keserek intihar eder.

Araba, 80 kilo patlayıcı madde ve 20 kilo demir parçası yerleştirildikten, patlamayı sağlayacak olan ve Fransa'dan getirtilen mekanizma (buna «Machine infernale - Cehennem makinası» adı veriliyordu) monte edildikten sonra, ünlü tulûatçı Kel Hasan Efendiden satın alınan atlarla Yıldız Camisinin dış kapısı karşısına götürülüp bırakılır. Abdülhamid caminin kapısında görüldüğü anda «Cehennem makinesi»ni bir dakika kırk iki saniye sonra patlamak üzere ayarlayan Kristofor Mikaelyan kaçamaz ve patlama sırasında ölür.

21 Temmuz 1905'te yer alan olayda ölenlerin sayısı 26, yaralananların sayısı 58'dir. Ayrıca 20 at ve 17 araba parçalanır.

Soruşturma sırasında olayda parmağı olanlar birer birer ortaya çıkarılır ve tutuklanırken Yervant, Jorj Petri, Varşamof, Madam Sofi, Mıgırdıç ve Mikaelyan'ın kızı Matmazel Robina Kayın yurt dışına kaçarlar.

Geri kalanlar idam cezasma çarptırılır. Abdülhamid, her zaman olduğu gibi bunları yaşam boyu hapis cezasına çevirir...

Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa, anılarında[52] olayın birinci derecede suçlularından olduğu kanısına varılarak idama mahkûm edilmiş bulunan Belçikalı anarşist Joris'in sonunu şöyle anlatıyor:

«Bir gece Brüksel'den Yıldız'a bir telgraf geldi. Bu telgrafta Joris'in affı dileniyordu. Telgraf rica ve tehdit ile karışık bir ifade ile yazılmıştı. (...Joris) Hapishane hücresinden saraya getirildi, padişahla bilvasıta görüştü, Ermeni komitaları aleyhinde çalışmak ve bunların durumları, hareketleri hakkında bilgi vermek üzere para karşılığında Sultan Hamid'in hizmetine girdi, beş yüz altın yolluk bağışlanarak Sirkeci'den trene bindirildi ve gitti. Sultan Hamid'i ortadan kaldırmak için görev kabul etmiş olan Joris, çok geçmeden Sultan Hamid'in hafiyeliğini alarak Avrupa'ya döndü ve hayli hizmet etti.»

TEVFİK NEVZAD'IN KUŞKULU ÖLÜMÜ

Bilenlerle değildir pâdişahım bilmeyenler bir
Tarîk-i i'tisâfı yolcular reh-zenden öğrensin
Ma'at-ta'zîm gelsin şimdi diz çöksün huzurunda
Usûl-i zulm ü gadrı Engizisyon senden öğrensin.(*)

EŞREF

Siyasal eylemlerinden dolayı İstanbul'da üç yıl kalebendlik cezasına çarptırılan, bir süre İstanbul hapishanesinde kaldıktan sonra Adana hapishanesine gönderilen Tevfik Nevzad, 1906'da, cezasının bitmesine pek kısa bir süre kala hapishanede öldü. Kendisini kuyuya attığı yolunda resmi bir açıklama yapıldı ama bu kimseyi inandırmadı. Siyasal bir cinayete kurban gittiği kanısı yaygındır.

Ziya Somar tarafından «İzmir'in ilk fikir ve hürriyet kurbanı» olarak nitelenen[53] Tevfik Nevzad üzerine bilgilere pek az kaynakta rastlıyoruz.[54] Yaşamöyküsü şöyle özetlenebilir:

1865'te İzmir'de doğdu. Rüsumat dairesinde memurluk yaptı. 1888'de sınav vererek avukat oldu. Hukuk alanındaki çalışmaları dolayısıyla Fransız hükümetince *Palmes Académiques* nişanına ve *Officier d'Académie* unvanına değer görüldü. Avukatlık ve İzmir İdadisinde öğretmenlik yaparken Halid Ziya (Uşaklıgil) ile *Nevruz* dergisini (1884), Halid Ziya ve öteki arkadaşlarıyla İzmir'in ilk özel Türkçe gazetesi *Hizmet*'i (1886) yayımladı. Şiirlerini *Aheng-i Şebâb* (Gençlik Ezgisi) adlı kitabında topladı (1890).

1894'te İzmir Maarif Müdürü (İkinci Meşrutiyet'ten sonra bir ara Maarif Nazırı) Emrullah Efendi ile birlikte Paris'e kaçarak Jön Türklere katıldı(**) ve orada *Hizmet*'i taşbasma yöntemiyle çıkararak Türkiye'ye

(*) «Doğru yoldan sapmayı yolcular yol gösterenden öğrensin. Saygı ile gelsin şimdi diz çöksün huzurunda, acımasızlık ve zulüm usulünü Engizisyon senden öğrensin.» Eşref, Abdülhamid'e seslenen bu dörtlüğü Tevfik Nevzad'la birlikte mahkûm edilmeleri üzerine yazmıştır. Bk. A. Kabacalı: *Çeşitli yönleriyle Şair Eşref*. İst. 1988, s. 63, 220-221.

(**) Kardeşi Refik Nevzad, Paris'te yaşayan Jön Türklerdendi. Sonradan sol akımlar içinde yer aldı. Türkiye'ye 28 Ağustos 1951'de döndü; Ağustos 1953'te Osmanbey'deki evinde öldü. (Hemen bütün kaynaklarda yanlış tarihler verilmektedir. 24 Ağustos 1953 günlü *Cumhuriyet* gazetesine dayanarak doğru tarihi belirtiyoruz.)

gönderdi. Çok geçmeden affa uğrayarak İzmir'e döndüyse de sürekli izlendi. Bu kez *Ahenk* gazetesini yayımladı (1896).

1899'da üç arkadaşıyla birlikte Bitlis'e sürülen Tevfik Nevzad, ertesi yıl -Fransız hükümetince nişan ve unvan verilmesinin de etkisiyle- serbest bırakıldı.

1902'de Şair Eşref ve Hafız İsmail ile birlikte, «ayaklanmaya yol açacak hareketlerde bulunduğu» gerekçesiyle tutuklanıp İstanbul'a götürüldü. Eşref bir yıla, Tevfik Nevzad üç yıl kalebendliğe mahkûm edildi. Bir süre İstanbul hapishanesinde tutulduktan sonra Adana hapishanesine gönderildi.

Tevfik Nevzad ve iki arkadaşının yargılanmalarına yol açan olayı, Hakkı Tarık Us'un anlattığı biçimde özetleyelim:[55]

«Eskişehir'den Mestan İsmail ile Mehmet Ali Takiyeddin, biri Tıbbiye'de, biri Hukuk'ta öğrenim gören iki gençti. Doktor Abdülhak Adnan (Adıvar)'la Doktor Halit Naci (Tekin) o zaman Mestan'la sınıf, İzmirli Hafız İsmail de Takiyeddin'le oda arkadaşıdır. Takiyeddin'in Eskişehir'de Mestan'a yazdığı bir mektuptan, oradaki arkadaşlarından İzzet Ulvi ile Hoca Zübeyr haberlidirler; çünkü mektupta bir selâmlık alayını alaya alan bölümler vardır. Eskişehir o zaman Bursa'ya bağlı ve Bursa'da Arnavut Halil İbrahim Paşa adında bir vali hünkâra bağlılığını kanıtlamak için fırsat gözetiyor. Eskişehir'den gelen bir ihbar, bizzat gelen valinin baskınlarıyla sınırlarını genişletmiş, bu arada Takiyeddin de sıkıştırılmış ve kimbilir nasıl bir güdüyle sözlerine ve yukarıda sayılan adlara -sınıf ya da oda arkadaşlığı biçiminde olsun kendileriyle hiçbir ilgisi bulunmayan- birkaç ad daha karıştırmıştır: İzmir'de bu gençlerin varlığından habersiz oturup duran Eşref'le Tevfik Nevzad ve Abdülhalim Memduh da işte böylelikle bu işin siyasi değerini artıran suçlular olarak bu soruşturmada ele alınmıştır.»

Tevfik Nevzad'la birlikte 12 Aralık 1902'de tutuklanan Eşref, İstanbul'a götürülüşlerini, sorguya çekilmelerini, oradaki cezaevi yaşamlarını ve yargılanmalarını *Deccâl, İkinci Kitab*'da[56] anlatmaktadır. Yeni harflerle ilk kez *Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref* adlı kitapta yayımladığımız[57] ve «yergi şiirlerini araya sokabilmek için, kimi yerlerde abartmaya yöneldiği kanısındayız» kaydını koyduğumuz, İkinci Meşrutiyet öncesinin Abdülhamid'e karşı bir propaganda yayını olarak da değerlendirilebilecek kitapçıkta Eşref'in anlattıklarını kısaltarak veriyoruz:

«Kâğıtlarımızı topladılar. Bizi de aldılar. Hükümete götürdüler, gece

gündüz polis beklemek şartıyla on gün İzmir polis dairesinde dışarıyla ilişki yasaklanmış olarak kaldık. On gün sonra yukarda söylediğim üç kişi ile İzmir'den de üç polis eklenerek İstanbul'a götürmek üzere *Pandeliyona* vapuruna bindirdiler.

Polisler bizi Bâb-ı Zaptiye (Emniyet Genel Müdürlüğü) zindanına teslim ettikten sonra def olup gittiler. Cehennem olarak ayrı ayrı deliklere koydular. Böyle sıkı sıkıya havad ın, güneşten yoksun olarak günler geçti.

Bizim bilmediğimiz bizim iş için Başsavcı Cemal ve Bidayet (ilk soruşturma) Savcısı Necmeddin ile Dersaadet (İstanbul) sorgu yargıçlarından oluşan özel bir soruşturma komisyonu kurmuşlar.

Bana birkaç kez sorulan sorular da, daha birkaç kişiyle birlikte Eskişehirli Takiyeddin Efendi adında birisini tanıyıp tanımadığımdan ibaretti. Tanımıyordum. Ve kuşkusuz böyle cevap veriyordum.

Meğer o herif Eskişehir Şer'iye Mahkemesi Başkâtibi İzzet Efendi adında birisine mektup yazmış ve içinde hayvanca sözlerle Abdülhamid'in bazı deliliklerini anlatmaya yeltenmiş. O da her nasılsa o zaman Bursa valisi bulunup, bu gibi sebeplerle vezir olmak tutkusu içindeki, şimdiki Beyrut Valisi Halil Paşanın eline geçmiş. Takiyeddin İstanbul'da ve o zaman kendisi Eskişehir'de bulunduğundan Bursa Sorgu Yargıcını da Bursa'dan Eskişehir'e getirtmiş. İşi İstanbul'a daha velveleli göstermek için, besbelli Takiyeddin'de gördüğü kötülük eğilimi üzerine, kendisini kandırmaya başlayarak, 'bir adam bir fesat topluluğunu hükümete ihbar ederse, kendisi cezadan kurtulur,' demiş. O da eskiden bizim adlarımızı gazetede mi görmüş, yoksa bazı şiirlerimi mi okumuş, her nasılsa piyango çeker gibi adlarımızı hatırlayarak şu yolda bir cevher yumurtlamış.

Sözde İstanbul'dayken ve yukarıda adı geçen Hafız İsmail Efendiden bizim fesatçı kişilerden olduğumuzu işittiğini ve üyeleri Abdülhalim Memduh ve Nevzad olmak üzere benim başkanlığım altında bir fesat komitesi bulunduğunu yine İsmail Efendinin ifadesine gönderme yaparak söylemiş.»

Tevfik Nevzad, Eşref ve ötekiler, ilk sorgularından sonra altı ay boyunca yargılanmayı beklediler. Savcının 8 Mart 1319 / 21 Mart 1903 günlü iddianamesinde şu suçlamalar yer alıyordu:

«Tevfik Nevzad, Hafız İsmail ve Eşref'in de fesat (bozgunculuk) suçuna katıldıkları, sanıklardan Takiyeddin'in Bursa Sorgu Yargıçlığındaki ifadeleriyle sonraki sorgularındaki sözleri ve ihbarları ve Tevfik Nevzad'm geçmişteki tavırları yoluyla ve Eşref'in yanında iki adet kötülüğe yöneltici

kitapçık bulunmuş olması gibi durumların eklenmesiyle ve kanıtlar ve başka belirtilerle anlaşılmış...»(*)

Eşref'in, Tevfik Nevzad'ın ve ötekilerin, «çeşitli yerlerden, bin güçlükle» çektikleri telgrafların etkisiyle, tutukluluklarının yedinci ayında son duruşmaları yapılır. Hafız İsmail'in aklanmasına, Eşref'in zararlı kâğıtlar bulundurmaktan dolayı bir yıl mahkûmiyetine, Tevfik Nevzad ile öteki sanıkların üçer yıl kalebend edilmelerine karar verilir. Eşref, «Bu konuda kendim ne kadar suçsuzsam Nevzad'ın da o kadar suçsuz olduğunu bilirim,» diyor.

Kararın verilmesinden birkaç ay sonra, 10 Aralık 1903'te, o dönemde «Hapishane-i Umumi» denilen cezaevinin «Mehterhane» bölümüne naklolunurlar. Eşref cezasını -birkaç gün fazlasıyla- orada tamamlar. Nevzad, daha sonra Adana hapishanesine gönderilir.

Resmi açıklama, Nevzad'ın «kendisini kuyuya attığı» yolundadır. Bu, hiç kimseyi inandırmamış; öldürülüp kuyuya atıldığına inanılmıştır.

Halit Ziya Uşaklıgil, birlikte dergi ve gazete çıkardıkları arkadaşı Tevfik Nevzad'dan söz ederken, onu «Bugüne kadar uzaktan yakından tanıdığım binlerce insan tipleri arasında zekâsının hiç benzeri olmayan yüksekliği, vicdanının bir çocuk masumluğu kadar temizliği, liyakat ve iktidarının her zor işi bir oyuncak gibi sayacak kadar derinliğiyle onun ayarında sayılacak pek az kişiye rastladım,» diye övüyor. Ölümünden söz ederken de, romanlarındaki gibi, psikoloji çözümlemesine yönelmek gereğini duyuyor:[58]

«İşte bu müstesna adam bu günden sonra Abdülhamid idaresinin kancasına takılmış oldu, (...) bu sürekli işkencenin kısa uzun aralıklarında güya öldürülmek için hançerlenen bir mazlumu biraz daha dirilsin, biraz daha canlansın da tekrar öldürmeye başlansın diye ona nefes almak, suyun üstüne çıkmak, tekrar kendini derleyip toplayıp önünde gülümsemeye başlayan mesut bir yaşayışa doğru tekrar koşuyor görünce bir daha yakalayarak ortadan oraya sürüklediler; tekrar bir mekkâre semeri üstünde memleketi bir baştan bir başa geçirterek şifası olmayan bir hastalığa uğrattılar, iki kolunda iki kişiyi yerden kaldırıp dakikalarca tutacak kadar bir kayadan yaratılmış zannolunan vücudunu yıprattılar, çürüttüler, sonunda iler tutar bir yerini bırakmadıktan sonra bir taşra zindanına attılar. Ve

(*) Ziya Somar, *Tevfik Nevzad* kitabında şöyle diyor: «Bu vesika, korkunç ve sefil bir yalanın, devlet ve cemiyet adına, namuslu adamları nasıl mahvedebileceğini gösteren bir 'ibret' levhası olmaya değer.»

bir gün bu, hayat kabiliyetini çoktan kaybetmiş vücut zindanın kuyusunda bulundu. Vücut gücü iflâs ettikten sonra moral kuvveti de tükenmiş de bu son onun için mi oluştu? Yoksa moral gücünün bir türlü öldürülemeyeceğini akılları keserek sonunda onu bir kuyu dibinde söndürmek mi istemişti? (...) Muhakeme ederken ikinci ihtimali kabul ediyorum, hatta bunda şüpheye bile yer kalmıyor. Fakat muhakemeyi susturup da gözlerimi yumarak onu lakırdı edercesine kolayca şiir söylüyor, bir oyun oynarcasına süslü yazısıyla bir yandan dostlarıyla şakalaşarak bir yandan ehemmiyetli bir mevzu hakkında bir makale çırpıştırıyor, sonra ne olursa olsun, en gamlı ve hüzünlü zamanlarında bile, bütün hayatı şakrak kahkahalarla karşılayan neşesi taşıyor görürken onu bir türlü kuyuya atılıyor görmekten hayalim irkilerek sanki ben de birlikte kuyuya düşüyor gibi oluyorum.

O halde birinci ihtimal?

Yok, o da değil, o kadar gülen bir adam o kara şeye de mi gülerek koşmak için kuvvet buldu? Bunu da kabul etmek istemeyen bir inatla muammayı yine muamma halinde bırakmayı daha iyi buluyorum.»

Bezmi Nusret Kaygusuz ise, «kuyuya atılma» olayından söz etmeden, şu kesin sonuca varıyor:[59]

«Vali Kürt Bahri Paşanın Yıldız Sarayından aldığı emirle hapishane bekçileri tarafından oda kapısına asılmış ve intihar ettiği duyurulmuştur.»

ŞEHREMİNİ RIDVAN PAŞA CİNAYETİ

II. Abdülhamid döneminde on beş buçuk yıl şehreminliği (belediye başkanlığı) yapan Rıdvan Paşa, 1855'te İstanbul'da doğmuş, Bayezid rüşdiyesinde, devlet dairelerine kâtip yetiştiren Mahrec-i Aklâm'da öğrenim görmüş, ayrıca özel öğretmenlerden Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri almıştır. Genç yaşta Bâbıâli Tercüme Odası'na girmiş, daha sonra Trablusgarb Mektupçuluğunda, Mihaliç ve İnegöl kaymakamlıklarında bulunmuş, 1877'de açılan Meclis-i Mebusan'da başkâtiplik yapmış, Meclis'in kapatılmasından sonra Sicil-li Ahvâl Başkâtipliğine atanmıştı. Trabzon, Bursa ve Selanik'te müddeiumumilik (savcılık), Mabeyn Kâtipliği, Dahiliye Müsteşarlığı görevlerinden sonra 1890'da İstanbul şehreminliğine getirildi. Ertesi yıl vezir rütbesiyle paşalık verildi. II. Abdülhamid'in güvenini kazanmış olarak, şehreminliği görevini ölümüne kadar sürdürdü.

Doğruluğu ve görevine bağlılığıyla tanınan Rıdvan Paşanın uzun süren şehreminliği döneminde İstanbul'a sözü edilecek önemli hizmetlerde bulunmadığı; Abdülhamid'e bağlılığı dolayısıyla da halk arasında pek sevilmediği bilinmektedir.

Bedirhaniler ve Ali Şamil Paşa

Olayın öteki önemli kişileri Üsküdar Kumandanı Ferik Ali Şamil Paşa ile Mabeyn teşrifat memurlarından Abdürrezzak Beydir.

İlk önce, Ali Şamil Paşanın babası Bedirhan Beyden (Paşa) söz etmek gerekiyor.

Ünlü bir Kürt aşiretinden gelen Bedirhan Beyin soyunun Selahaddin Eyyubi ve Halid bin Velid'e ulaştığı, yedinci göbekten atasının *Şerefname* adlı Kürt tarihini yazmış olan Bitlis Hanı Birinci Şeref Han olduğu ifade edilmektedir.

Cizre Emiri Bedirhan Bey (1802-1868), aşiretinin egemen olduğu Cizre, Bohtan (Botan) ve Hacıbehram bölgeleri dışında da saygınlık kazanmış; Musul, Erzurum ve Van içlerine kadar uzanan bölgede sözünü geçirir olmuştur. Bu yüzden İran Şahı ona zaman zaman armağanlar göndermiş ve onu kendisine bağlamak istemiştir.

Kimi kez Osmanlı yönetiminin «isyan» saydığı girişimlerde bulunan Bedirhan Bey, 1845'te Hakkâri dolayındaki Nasturi aşiretlerini de egemenliği altına aldı. Musul'daki konsoloslar bu olay üzerine elçiliklerine «20 bin Nasturinin Bedirhan Bey tarafından kesildiği» yolunda bilgi verdiler. İngiltere ve Fransa elçilerinin sürekli girişimleri, Sadrazam Büyük Reşid Paşa'yı «Bedirhan Beyi egemen olduğu bölgeden uzaklaştırmak gerektiği» kanısına ulaştırdı.

Verilen buyruklara uymayan Bedirhan Bey, üzerine gönderilen kuvvetleri bozguna uğrattı. Sonunda Müşir Osman, Sabri, Ömer ve Mustafa Paşalar tarafından Orak (Oruh) kalesinde sarıldı. Burada kendisine Reşid Paşanın teslim olup İstanbul'a gelirse canına, malına ve ailesine dokunulmayacağı yolundaki mektubu iletildi.

1848'de teslim olup İstanbul'a gelen Bedirhan Bey, bir süre sonra ayaklanmacıları yola getirmek üzere Girit'e gönderildi. Böylece bir taşla iki kuş vurulmuş oluyordu. Oradaki «başarılarından» dolayı Bedirhan Beye «mirimiranlık» rütbesiyle paşa unvanı verildi ve on yıl sonra da İstanbul'a dönmesine izin çıktı.

Bir süre sonra yeniden Girit'e giden ve sekiz yıl daha kalan Bedirhan Paşa, Abdülaziz döneminde İstanbul'a dönerek sonradan Darüşşafaka Lisesi yapılan konakta geniş ailesiyle (34 karısından 96 çocuğu olduğu, öldüğü zaman 21'i kız 21'i erkek 42 evlâdının hayatta bulunduğu bilinmektedir) yedi yıl oturdu. Son iki yılını Şam'da geçirdi.

Ali Şamil Paşa, Bedirhan Paşanın oğludur. Birçok sefere katıldı. Abdülhamid'in yakınlarından olan ve amcası Mustafa Paşanın kızıyla evli bulunan Ebülhüda'yı döverek büyük bir olay çıkarınca Şam'a sürüldü. Çok geçmeden affedilerek İstanbul'a döndü ve Üsküdar Kumandanlığına getirildi.

Selimiye Kışlasına yerleşen Ali Şamil Bey, polis ve belediye işleri de içinde olmak üzere, hemen her şeye karışmaya başladı. Taşkın ve sinirli yaratılışıyla herkesi sindirdi. Saraya bağlı birçok kişiyi dövecek, hoşlanmadıklarını Selimiye Kışlasına kapatacak kadar ileri gitti. Bu yüzden Arnavutluk'a gönderildiyse de, çok geçmeden yeniden İstanbul'a alındı. Rütbesi de ferikliğe (korgeneral) yükseltilerek paşa unvanını aldı.

Bedirhanilerin birçoğuna devlet görevi ve yüksek mevkiler veren Abdülhamid, Ali Şamil Paşanın yeğeni Abdürrezzak Beyi de Mabeyn teşrifat memurluğuna atamıştı.

Düşmanlık ve Cinayet

Nişantaşı-Şişli arasındaki yeni konağının yolunun yaptırılması için Şehremini Rıdvan Paşaya başvuran Abdürrezzak Bey, isteğinin yerine getirilmemesi üzerine Rıdvan Paşanın ağası (uşağı) Ahmed Ağayı evinin bodrumuna hapsetti ve şehreminine haber gönderdi: «Yol yapılmadıkça adamını bırakmayacağım.»

Rıdvan Paşa durumu Mabeyn başkâtibine anlattı ve Abdülhamid'den bu yasa dışı duruma son verilmesi yolunda buyruk bekledi. Uzun süre cevap alamayınca da, «tanzifat amelesi» denilen çöpçüleri Abdürrezzak Beyin evine gönderdi. Kürekli, süpürgeli, sopalı altmış yetmiş (kimi kaynaklara göre yüz elli dolayında) işçi arasında silahlandırılmış kişiler de vardı. Bunlar evi basınca büyük bir çatışma oldu, iki taraf da silah kullandı. Olay sırasında Abdürrezzak'ın oğlu Bedirhan yaralandı, Ahmed Ağa kurtarıldı.

Adeta dağ yasalarının yürürlükte olduğu, bir yandan da Abdülhamid'e yakınlığıyla tanınan -ilerde sözünü edeceğimiz- Fehim Paşanın ortalığı kasıp kavurduğu İstanbul'da halk korku ve ürkü içindeydi. Abdühamid ikircikli davranıyor, bu konuda herhangi bir buyruk vermiyordu. Sonunda Sadrazam Mehmed Ferid Paşa, Abdülhamid'den işe Adliyenin el koyması gerektiğini belirten bir irade (padişah buyruğu) elde etmek ve bunu Adliye Nezaretine göndermek zorunda kaldı.

Soruşturma sırasında ifadesine başvurulan Rıdvan Paşanın, Ahmed Ağa kurtarıldığı için övünerek, «Her kuşun etinin yenmez olduğunu bu adamlara bildirmek gerekirdi,» dediği öne sürülüyor, iki taraf arasındaki düşmanlık giderek artıyordu.

Bu hava içinde Rıdvan Paşa 23 Mart 1906 günü cuma selâmlığından dönüşte, Göztepe'deki (sonradan bir ara Erenköy Kız Lisesi olan) evine gitmek üzere istasyonda trenden indiği sırada dört kişi tarafından tabancayla öldürüldü.

Artlarına düşen polislerce yakalanan katiller sorgularında, cinayeti Abdürrezzak Beyin yönlendirmesiyle işlediklerini söylediler.

Sadrazam Ferid Paşa, Adliye ve Dahiliye Nazırlarını yanına alarak Abdülhamid'le görüşmeye gitti ve günün birinde bütün devlet ileri gelenlerinin aynı şekilde öldürülebileceğini söyleyerek soruşturma açılmasını istedi. Kuruntulu padişah ise Bedirhan ailesinden olan on iki yaşından büyük bütün erkeklerin tutuklanıp Trablusgarb'a sürülmesi buyruğunu verdi.

Bunlar arasında olayla doğrudan ilişkisi bulunmayan Ali Şamil Paşa da vardı. O da eline zincir vurularak sürgün vapuruna bindirildi ve ölünceye kadar Trablusgarp'da yaşadı. Kahire'de Jön Türklerden Ahmed Kemal'in (Akünal) yayımladığı *Doğru Söz* gazetesine göre[60] sürgün edilenlerin sayısı 51'di.

Olayın sorumluları Trablusgarb'da yargılanıp mahkûm edildi. Bedirhan ailesinin İstanbul'da kalan kız çocukları ve yakınları polis gözetiminde tutuldu.[61]

Şehremini Rıdvan Paşanın öldürülmesi doğrudan doğruya bir siyasal nedene bağlanamasa da, bütün siyasal kadroları ilgilendiren bir cinayettir. O kadar ki, yurt dışındaki Jön Türkler bile bunu bir karşı propaganda vesilesi yaptılar, Abdülhamid yönetiminin «asayişsizliğini», suçsuz insanları bile sürgün etmesini ortaya koyan bir örnek olay olarak cinayetin üzerinde durdular. Mısır'da İctihad Matbaasında basılan *Emir Bedirhan* adlı kitapçık[62] bunun örneklerinden biridir. Mısır'da yayımlanan *Doğru Söz* gazetesi ise anılan sayısında Abdülhamid'in cinayette parmağı olabileceğini sananların çok olduğunu yazıyordu.

İkinci Meşrutiyet Öncesinde MAKEDONYA'DA SİYASAL CİNAYETLER

Osmanlı Devleti egemenliğinden yavaş yavaş kurtularak bağımsızlıklarına kavuşan ya da kavuşma savaşımı veren Balkan devletleri (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Romanya) bir yandan da, öteki Avrupa devletlerinin desteğiyle, Makedonya'daki Osmanlı topraklarını paylaşma uğraşısı içindeydiler. Kısacası, Abdülhamid döneminin sonlarına doğru Balkanlar bir barut fıçısı gibiydi. Sözü geçen ülkelerin Hıristiyan halkları da hem birbirleriyle boğuşuyor, hem Osmanlı Türklerine karşı çete savaşları veriyorlardı.

Abdülhamid yönetimi «idare-i maslahatçılık» denilen oportünist politikasıyla olayları önlemeye çalışıyor; öteki Avrupa devletlerinden gelen istekleri genel düzeltime (reformlara) gidileceğini ifade ederek geçiştiriyordu.

Bu hava içinde Abdülhamid yönetiminden umut kesen Makedonya' daki genç aydın ve subaylar, Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurdular (Eylül 1906). Bölgedeki karışıklıktan yararlanan cemiyet büyük bir gizlilik içinde ve hücre biçiminde örgütlenerek yaygınlık kazandı. Öteki özgürlükçü Osmanlı kuruluşları ile Bulgar çete eylemlerini yürüten Makedonya Komitesi (IMRO, İç Makedonya İhtilâl Örgütü) de böyle örgütlenmişlerdi.

İttihat ve Terakki Kuruluyor

«Cemiyetten (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti) bir üye, üye alınabilecek uygun bir kimseye rastlarsa, onu iyice araştırdıktan sonra cemiyete alınmasını öneriyordu. Cemiyet bunu kabul ederse, adaya, durumu kimseye açıklamamaya ant içmek şartıyla, teklifte bulunuluyordu. Razı gelirse, rehberi (onu tanıyan üye) onu gece vakti gözleri bağlı olarak Cemiyete girmek için ant içme töreninin yapılacağı eve getiriyordu. Eve girince, bir odaya sokuluyor, rehberi gözlerini açıp Cemiyete girmek konusunda ısrar edip etmediğini soruyordu. Olumlu cevap alırsa, adayın gözlerini yeniden bağlayarak başka bir odaya sokuyor ve bir masanın önündeki iskemleye oturtu-

yordu. Üç kişilik ant içme kurulundan biri yazılı bir söylevi ona okuyordu. Bunda, 'Milletin temel haklarının gasp olunmasının ve vatanın zayıflamaya yüz tutmasının' nedenleri anlatılıyordu. Sonra Cemiyete girmek niyeti yeniden soruluyordu. Israr etmesi halinde, aday ayağa kaldırılıyor, sağ eli masanın üzerindeki Kuran'a sol eli tabanca ve hançer üzerine konuyor ve şu yemin tekrar ettiriliyordu: 'Cemiyetin sırlarını ve mensuplarından rastlantı sonucu öğrendiklerinden hiçbirinin adını en şiddetli işkencelere uğrasa bile açıklamayacağına ve Osmanlı Devleti'nin Kanun-ı Esasi hükümleri çerçevesinde egemenlik hakkı en büyük evlâda geçmek üzere Osmanlı soyu üzerinde kalması ve tüm Osmanlı bireylerinin cins ve mezhep ayrılığı gözetilmeksizin mutluluk ve özgürlüğe kavuşması için ömrünün sonuna kadar çalışacağına ve felâkete uğrayan Cemiyet üyelerine ve ailelerine yardım edeceğine ve Cemiyetin kararlarını tümüyle yerine getireceğine ve eğer ihaneti kanıtlanırsa idam cezasına razı olduğuna ilişkin din, vicdan ve namusuna ve Tanrı'nın yüce adına...' Bu bitince loşlandırılan odada adayın gözleri açılıyor ve omuzlarından ayaklarına kadar kırmızı bir kumaşa bürünmüş, yüzleri, yalnız göz yerleri açık olan siyah maskeli ant içirme kurulunu görüyor ve 'heybete uğruyordu'. Bundan sonra artık Cemiyete girdiği, 'Kardeşlerinden' her türlü yardımı göreceği, bir ihanette bulunursa 'zorunlu olarak' öldürüleceği, Cemiyet numarasının ve Cemiyet emirlerinin rehberi aracılığıyla bildirileceği anlatılıyor ve gözleri bağlanarak ilk gözlerinin bağlandığı yerde yeniden açılıyordu.».[63]

İkinci ve Üçüncü Ordular içinde yaygınlaşan Cemiyet, özellikle Manastır, Resne, Ohri, Üsküp, Gevgili, Edirne, Kosova, Drama gibi merkezlerde örgütlendi. Eylül 1907'de, Paris'teki Jön Türklerin kurdukları Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleşmesi sonucu Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruldu. İkinci Meşrutiyet sonrasında aynı zamanda parti (fırka) olarak örgütlenecek ve 1908-1919 döneminde Osmanlı Devleti'nin yönetiminde önemli rol oynayacak olan «İttihat ve Terakki» böylece tarih sahnesine çıkıyordu.

Burada Cemiyetin örgüt yapısı ve etkinlikleri üzerinde uzun uzun duracak değiliz. Ancak, konumuzla ilgili olduğu için, «Fedai» örgütü üzerine bilgi vermek gerekiyor.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'de basılmış Teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesi'ne (İçtüzük) göre, Cemiyet, fedai üyelerden oluşan fedai şubeleri kurar. «Üyeler Cemiyetin kutsal amacı uğrunda hayatlarını feda etmeye 'mecbur' olmakla beraber, 'icraat-ı hususiye' ve Cemiyetin

'zabıta' görevlerinde fedailik için, üyeler tamamen gönüllü olarak adlarını idare heyetine bildirirler. Fedailik idare heyetlerinin denetimi altında yapılacağı gibi, bunların gösterdikleri süre içinde yerine getirilecektir. Kusurlu olarak görevini yapmayan ya da eksik yapanlar yirmi dört saat içinde cezalandırılacaklardır. Görülüyor ki gönüllü bir görev olan fedailik, bir kere fedailiği gerektiren ödev kabul edildikten (bu da gönüllüydü) sonra zorunlu bir iş olmaktadır. Ayrıca fedailer yapılacak işler konusunda tekliflerde bulunabilmekle birlikte, merkez heyetlerinin bilgisi dışında, kendi bağımsız teşebbüsleriyle iş göremezler (m. 52). Bu madde karşısında Hürriyetin ilanından (İkinci Meşrutiyet) sonra genellikle İttihat ve Terakki'ye maledilen suikastlerin -bunların İttihat ve Terakki tarafından yapıldıkları kabul edilirse- nasıl yapıldığı meraka değer. Zira buna göre İttihat Terakkililerin yapacakları her suikastten İttihat ve Terakki yetkililerinin haberli olmaları gerekiyordu. Madde 55'e göre de fedailerin yardıma ihtiyacı olan ailelerinin geçimi sağlanacak ve haklarında, hal tercümesi ile yaptıklarını anlatan kitaplar yazılacak ve 'arada sırada' kutsal mezarlarına gidilerek anma törenleri yapılacak, 'nutuklar irad' olunacaktır.»[64]

Makedonya'da bunalımın arttığı 1908 Mayısında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rusya dışındaki Büyük Devletlerin Manastır konsolosluklarına birer bildiri (lâyiha) göndererek Müslüman ve Hıristiyan bütün Osmanlıların işlere yabancıların karışmasına karşı olduklarını bildirdi. Baskı yönetiminin bütün ülkeyi ve Osmanlı milletlerini ezdiğini belirtiyor, herkesten ülkeyi mutlu kılmak için Cemiyetin savaşımına yardımcı olmalarını da istiyordu. Makedonya'da çoğunluğu oluşturan Müslümanların kışkırtmalar karşısında sabırlı davrandıkları ifade edilen bildiride, sabrın da sınırı olduğu anımsatılıyordu. Avrupa, eğer yardım etmek istiyorsa, Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olan Makedonya'ya müdahaleden vazgeçmeli, baskı yönetiminin aşırılıklarına son vermek için İstanbul'da terörü önlemek üzere Sofya, Atina ve Belgrad'da baskıda bulunmalıydı. Ancak, İstibdat yönetiminin perdesini yırtacak olan, Cemiyet'ti.[65]

Adını ilk kez bu bildiriyle duyuran Cemiyet, çok geçmeden, fedaileri aracılığıyla siyasal cinayetlere yöneldi.

Nâzım Beye Suikast Girişimi

Selanik Merkez Kumandanı, Saray yaverlerinden Kaymakam (Yarbay) Nâzım Bey, Cemiyetin varlığını öğrenince, Yunan ihtilâl komitesini

izlemek gerekçesiyle, otuz kişiden oluşan bir hafiye örgütü kurdu. Kayınbiraderi Enver Bey (Paşa) aracılığıyla onun olup bitenleri bildiğini, İstanbul'a gidip döndükten sonra da aylığının otuz lira artırıldığını, dolayısıyla sarayla ilişkisinin büsbütün pekiştiğini öğrenen Cemiyet merkezi, Nâzım Beyin öldürülmesine karar verdi.

Enver Beyin onayı alındıktan sonra, suikastı gerçekleştirme görevi Mülâzım-ı Evvel (Önyüzbaşı, Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Necib'e verildi.

İlk günlerde Nâzım Bey pek sakıngan davrandığından, bu karar yerine getirilemedi.

1908 Haziranı başında Nâzım Beyin yeniden İstanbul'a gideceği işitilince, suikastın planı hazırlandı. İttihat ve Terakki'nin «kâtib-i umumiliğini» (genel yazman) yapmış olan Midhat Şükrü (Bleda, 1874-1956), 11 Haziran 1908 günü gerçekleştirilen suikastı anılarında şöyle anlatıyor:[66]

«Merkez Kumandanı Nâzım Bey Yalılar'daki Akeretler'de bir evde otururdu. Misafirlerini alt katta caddeye bakan bir odada kabul ederdi. Uzun uzun düşünerek hazırladığımız plan şöyle idi: İsmail Canbolat bir gece geç saatlerde kapıyı çalacak. Enver Bey bu sırada eniştesinin yanında olacak ve Canbolat'ın geldiğini haber verecekti. Ziyaretin sebebi de şu idi: Canbolat o günlerde bir rütbe terfii için askeri makamlara başvurmuştu. Nâzım Beyden bu isteğinin yürürlüğe girmesi için süratle sonuçlandırılmasının sağlanmasını isteyecekti. İşte bu konuşma olurken, yaz mevsimi dolayısıyla açık duran pencerenin önünde duracak ve Merkez Kumandanı konuşmaya daldığı bir sırada onları gözetlemekte olan Mustafa Necib nişan alıp ateş edecekti.

Ne var ki tertiplenen plan tam anlamı ile tatbik edilemedi. Orada cereyan eden olayları Enver Bey sonradan bizlere şöyle nakletti:

- Canbolat kapıyı çaldığı zaman ben eniştemin yanında idim. Emireri yanına gelerek birisinin kendisini görmek isteğini haber verdi. Olayın nasıl geçeceğini merakla bekliyordum. Eniştem pencerede konuşurken ateş edildi, fakat kurşunlar yerine isabet etmedi ve Nâzım Bey yaralandı.

Olaydan sonra Mustafa Necib nefes nefese gelip bizi buldu. Telaş içinde idi ve Nâzım Beyle Canbolat'ın hafif yaralandıklarını anlattı. Mustafa Necib bundan başka izahat verebilecek durumda değildi, zira bu cüretkâr komitecinin suikast nedeni ile hafiyeler tarafından takip edildiği muhakkaktı. Biz de aynı şeyi düşünüyorduk. Bu durumda yapılacak ilk iş Mustafa Necib'i o civarda emniyetli bir evde saklamaktı. Biz de öyle yaptık.»

Cemiyet üyelerinden, Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşanın yaveri Kâzım Nami (Duru), anılarında suikastçının Nâzım Beyin kalbini nişan alarak ateş ettiğini, tabanca ateşlenirken Nâzım Bey ayağa kalktığından kurşunun kalçasını delip geçerek İsmail Canbolat'ın bacağına saplandığını yazıyor. Kâzım Nami'ye göre,[67] «Mustafa Necib silahını ateşleyince, kanunlar (inzibatlar) gürültüye koşmuşlar, Mustafa Necib'i uzaktan takip etmeye, arkasından tabanca sıkmaya başlamışlar. (...) Mustafa Necib, Sanayi Mektebi akaretlerini geçtikten sonra, mezarlığa daldı, kayboldu. Nâzım Beyi kimin vurduğunu kimse bilmiyordu.»

Kendine gelir gelmez durumu şifreyle Yıldız Sarayına bildiren Nâzım Bey, birkaç gün sonra İstanbul'a hareket etti.[68]

Abdülhamid, olayı soruşturmak ve Makedonya'da olup bitenleri öğrenip kendisine bilgi vermek üzere, İsmail Mahir Paşa başkanlığında bir kurulu Selanik'e gönderdi.

Selanik bu olayla çalkalanırken, yönetime başkaldıran gizli Cemiyetin gücü de her yanda duyumsanmaktaydı...

Şemsi Paşanın Öldürülmesi

Çok geçmeden Cemiyet üyesi subaylardan Resneli Niyazi, Enver, Eyüp Sabri, Selahaddin, Hasan Tosun ve Muhtar Beyler başta olmak üzere birçok subay birlikleriyle dağa çıktılar. Bu subayların ordu komutanlığına gönderdikleri telgraflar ve yöneticilerle hafiyelerin raporları, Abdülhamid'i telaşlandırdı. Müfettiş-i Umumi Hüseyin Hilmi Paşadan sürekli bilgi alınıyordu. Gizli örgütün gücü üzerine yeterli kanı edinmiş olan Paşa, İttihatçıları ele vermiyordu. Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa ise durumun «vahametini» kavramış değildi.

Abdülhamid, Serasker Rıza Paşanın görüşünü de aldıktan sonra, Cemiyetin eylemlerine engel olmak, Cemiyete girmiş subaylara ders vermek üzere, geniş yetkiler tanıdığı Birinci Ferik (Orgeneral) Şemsi Paşayı görevlendirdi. Er olarak orduya katılmış ve hızla yükselmiş olan Şemsi Paşa, Abdülhamid'in en güvendiği komutanlardandı.

Arnavutluk'ta (Mitoviçe) Tümen Komutanı Şemsi Paşa, iki taburla Selanik üzerinden Manastır'a ulaştı.

İttihatçıların Paşayı Selanik'te öldürmeyi planladıkları, ama orada başaramadıkları öne sürülmüştür.

Başlangıçta Ohri'ye gitmeyi planlayan, sonra karar değiştirerek iki

taburun Resne yönünde ilerlemesi emrini veren Şemsi Paşa, kıta komutanlarına telgrafhanedeki görüşmesi bitince kendisinin de yola çıkacağını bildirerek asker taşıyan trenden indi. Manastır telgrafhanesine giderek Saray Başkâtipliği ile Seraskerlik ve Müşirlik makamlarına şu yolda telgraf çekti:

«Bu sabah iki taburla Manastır'a ulaşılmış ve 69. Alay'ın Yakova'dan hareket ettirilen 4. Tabur'unun dahi yanımda bulunan kuvvete katılmak üzere şimendifere bindirilmiş olduğu ve Cemiyetin nerede bulunduğuna ilişkin hiç kimsenin bilgisi olmayıp yalnız yürütülen gizli soruşturmadan Kurmay Binbaşılardan Enver Beyin kılık değiştirerek fesat cemiyetine katılmak üzere hareket etmiş bulunduğu bilgilerinize sunulur.

Birinci Ferik Şemsi».[69]

İki uzun telgraf daha çekerek halkın padişaha bağlılığını anlattı, edindiği bilgileri aktardı, mıntıka kumandanının değiştirilmesini ve emrine başka birlikler verilmesini istedi, kurmay ve mektepli subaylardan yakındı. Ardından, Elbasan Mutasarrıflığı aracılığıyla, Niyazi Bey ve arkadaşlarının dağa çıktıkları bölgenin yakınındaki Elbasan kasabası ileri gelenlerine bir şifreli telgraf gönderdi. Ayaklanmacılar hakkında bilgi alınmasını ve bunun kendisine iletilmesini istiyordu.

Saraya son bir telgraf çekerek, daha önce ayaklanmacıları izleyip ortadan kaldırmakla görevlendirilen Hacı Nazmi Paşadan aldığı bilgiyi iletti; buyruğundaki iki taburun Resne'ye yollandığını bildirdi.

Ardında damadı Kaymakam (Yarbay) Rifat(*) ve kâtibi Mülâzım (Teğmen) Fahri Beylerle telgrafhanenin önüne geldiğinde, kendisini Resne'ye götürecek olan fayton orada bekliyordu. Faytonun çevresinde mülki ve askeri görevlilerle Belediye Reisi Hacı Rifat'ın Prizren'den getirdiği yirmi kişilik müfreze vardı. Kapıda rastladığı emireri Hüseyin Ağadan yukarda unuttuğu eldivenini istedi...

Olayın sonrasını Süleyman Külçe şöyle anlatıyor:[70]

«Hüseyin Ağa arkasını çevirip merdivenleri çıkmaya başladığı anda Paşa da kapının eşiğinde arabaya binmeye hazırlanırken arkası kesilmeksizin üç el silah sesi dan, dan, dan!.. diye etrafa dehşetle yayıldı. Ortalığı kısa bir sükûnet kapladı. Kapıyı ve arabaları kuşatan resmi şahıslardan başka silahşorlar, Arnavut muhafızlar şaşaladılar. Ve ansızın bir baskına uğradıkları sanısına kapıldılar. (Ateş eden) Genç fedai bu duraklamadan

(*) Bir yıl önce Cemiyete girmiş; rütbesi olaydan üç gün önce yükseltilmişti.

yararlanarak kaçışıp dağılmakta olan halkla beraber on beş, yirmi adım kadar uzaklaşabildiği sırada rovelverinde daha dört kurşun kalmıştı.

O, bunları kendisini takip edeceklere karşı kullanmak için saklamıştı.

Kendilerini toplayan ve işin bir baskın olmayıp tek kişiden gelen bir saldırı olduğunu gören silahşorlar, önden kaçan rovelverli gence ellerindeki mavzerleri yönelterek boşaltmaya başladılar.

Mesafenin yakınlığından nişangâh kullanmayan bu adamların attıkları kurşunlar fedainin orasından burasından vızır vızır geçip gidiyordu. Ortalık bir savaş meydanına dönmüştü. Bu anda bir tecrübeli Arnavut, söylentiye kalırsa Prizren Belediye Reisi Hacı Rifat Ağa, diz çöküp aziz gence nişan alıp atmaya başladı. Ve bu mermilerden biri fedaiyi bacağından yaraladı.

Bir kısım Arnavut muhafızlar rastgele silahlarını boşaltıyorlardı. Şaşkın seyircilerden bazıları kendilerini Drahor'a atıyorlardı.

Silahşorların yaylım ateşi fedainin köprü başına varmasına kadar devam etti. Genç kahraman Drahor boyundan belediye yönüne saparken ateş kesildi. Arkasından koşulmaya başlandı. Gürültü koparark koşuşanlar duruma büsbütün heybet veriyorlardı.»

İttihatçılar Şemsi Paşanın öldürülmesini Manyasizade Refik Beyin evinde yapılan toplantıda kararlaştırmış ve bunu Mülâzım (Teğmen) Atıf Bey (Cumhuriyet döneminde Çanakkale mebusu Atıf Kamçıl) üzerine almıştı.[71] Telgrafhane dolayındaki kahvede Şemsi Paşanın çıkmasını bekleyen Atıf Bey, onu vurduktan sonra bacağından yaralı olarak kaçıp bir kunduracı dükkânına saklandı. Kendisini kovalayan muhafız ve silahşorları şaşırtmak için, Kanun (askeri inzibat) Yüzbaşısı İşgrit Mehmet Bey yanlış yönler göstermiş ve böylece onun kaçışını kolaylaştırmıştı.

Ortalık yatışınca Atıf Bey, önceden kararlaştırıldığı üzere Yüzbaşı Mahmud Beyin evine gitti ve orada Cemiyet üyelerinden bir doktor tarafından yarası sarıldı. Ertesi akşam, kılık değiştirerek, arkadaşlarının hazırladığı arabaya binip Ohri'ye, Eyüp Sabri Beyin yanına gitti.[72]

Öteki Cinayetler

Meşrutiyete giden yolda olayların akışı ivme kazanmıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Firzovik'te başka bir amaçla toplanan Arnavutları ve öteki Müslüman halkı yönlendirerek 20 Temmuz 1908'de Saraya özgürlük ve Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulmasını isteyen 180

imzalı bir telgraf çektirdi. 22 Temmuzda çekilen ikinci telgrafta silahlı halkın beklediği bildiriliyordu.

Anadolu'dan gönderilen 18 bin asker arasında yapılan propagandalar da sonuç verdi: Askerlerin ve yeni gelen subayların büyük bölümü İttihatçıların yanında yer aldı.

Ayaklanan iki tabur, Niyazi Bey komutasındaki Resne Taburu ile Eyüp Sabri Bey komutasındaki Ohri Taburu, Şemsi Paşa'nın yerine Manastır Fevkalâde Kumandanlığına atanan Müşir Tatar Osman Paşayı 22/23 Temmuzda dağa kaldırdı.

Cemiyet, 23 Temmuz günü Manastır, Selanik, Preşova, Köprülü, Üsküp ve Serez'de toplar atarak meşrutiyeti ilan etti. Aynı gün kabineyi toplayan Abdülhamid (21/22 Temmuzda Avlonyalı Ferid Paşayı görevden alıp sadrazamlığa sürüp giden olaylara bir çözüm bulacağını umduğu Said Paşayı getirmişti), gazetelere bir ilan göndererek Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulduğunu açıkladı.

Bu kargaşalı günlerde Makedonya'da birkaç cinayet daha işlendi:

• 10 Temmuzda Manastır Topçu Alayı Müftüsü Mustafa Şevket Efendi öldürüldü. Bunun nedeni, Yıldız'a sürekli jurnaller göndermesi, Nâzım Beyin yaralanmasından sonra İstanbul'dan gönderilen Ferik İsmail Mahir Paşa başkanlığındaki, Cemiyetle ve son zamanlarda yer alan olaylarla ilgili soruşturma yapmakla görevli kurula bilgi vermiş olmasıydı. Midhat Şükrü Bleda şunları yazıyor:[73]

«(Müftünün) Bir gün Mabeynden gelen bir emirle İstanbul'a gitmek üzere hazırlığa giriştiğini öğrendik. Manastır örgütümüz bu adamın yaşamasının tehlikeli olduğunu bize bildirmişti. Müftü İstanbul'a gitmek için Selanik'e gelmişti. Bu yobazın mutlaka vücudunun ortadan kalkması gerekiyordu. Selanik'te Kolombo otelinde kaldığını öğrendik. Herifin çok şeyler bildiğini ve bir an evvel İstanbul'a gidip her şeyi efendisine anlatacağını anlamıştık. Esasen telaşından anlaşılıyordu bu seyahatinin önemi. Onun İstanbul'a gitmemesi lazımdı ve bunun için işi hemen oracıkta bitirecektik.

Bu defa fedaimiz Abdülkadir Efendi idi. Bu görevi alır almaz sırtındaki askeri elbiseyi çıkarıp sivil giyindi. Kolombo oteline gidip binanın önünde bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başlamıştı. İstanbul treni ertesi sabah erken saatlerde hareket edecekti. Bu sebeple kaybedecek vakti yoktu. Bütün gece gözüne uyku girmeyen Abdülkadir Efendi sabahın erken saatinde hocanın elinde çantası otelin merdivenlerini indiğini görmüş ve

tabancasını çekip müftü tam arabaya binerken kurşunu yapıştırmıştı. Müftü kanlar içinde yere yıkılmış, otel personelinin telaşı arasında kurşunun nereden geldiğini anlamak için kimse teşebbüse geçmemişti.»

• İsmail Mahir Paşa başkanlığındaki sözü geçen kurul, Selanik'ten dönerken 12 Temmuz günü gemide bir hukuk öğrencisinin saldırısına uğradı. İki kişi öldü, iki kişi yaralandı.[74]

• Manastır Mıntıka Kumandanı Osman Hidayet Paşa, 17 Temmuzda padişahın bir fermanını okurken vuruldu.

• 19 Temmuzda Debre Mutasarrıfı Hüsnü Bey öldürüldü.

Değişik kaynaklara dayanarak, bu dönemde işlenen, ancak tarihleri kesinlikle belirlenemeyen siyasal cinayetleri şöyle sıralayabiliriz:

• İttihat ve Terakki üyelerini ortaya çıkarmak için çalışan Polis Müfettişi Sami, Froşve bucağında öldürüldü.[75]

• İstanbul Şehremaneti üyelerinden Hacı Hakkı Bey, hafiyelik yapmak üzere Selanik'e gönderilmişti. Kâtibi Şuayb bir gece bilinmeyen kişilerce öldürüldü.[76]

• Hükümete bağlılıkları nedeniyle Pirlepe Kaymakamı, Debre Mutasarrıfı ve Serez Topçu Kumandanı öldürüldüler.[77]

• «Cemiyet düşmanı» olarak tanınan Avukat Sabir Efendi Üsküp'te vuruldu.[78]

• İsmail Mahir Paşanın soruşturma komisyonunda görevli Hakkı Bey öldürüldü.[79]

• Siyami adlı bir mülâzım-ı evvel (üsteğmen), Selanik rıhtımında hafiyelik eden Binbaşı Rıfkı'ya ateş etti. Binbaşı yaralandı. Kaçan Siyami'nin kimliği ortaya çıkmadı.[80]

• Yüzbaşı Giritli Bahaeddin Selanik'te, gümrüğün arkasındaki antrepolar arasında bir subay tarafından öldürüldü. Gerekçe, hafiye olduğu söylentisiydi. Ancak Cemiyetçe öldürülmesine karar verilmiş değildi. Kimin öldürdüğü de ortaya çıkmadı.[81]

• 23 Temmuz 1908'de (meşrutiyetin ilan edildiği gün), sabahleyin erkenden Kanun (İnzibat) Yüzbaşısı İbrahim, Merkez Kumandanlığında kanun zabitliği eden Süvari Yüzbaşısı Ali ve Selanikli bir sivil Selanik'te, Kışla dolayındaki mezarlıkta öldürüldüler. Bunların Saraya hafiyelik ettikleri söyleniyordu.[82]

Bu dönemde başka siyasal cinayetler de işlenmiş olabilir.

Hafiyelere yönelik siyasal cinayetlere İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra da rastlanacaktır.

İkinci Meşrutiyet Sonrasında
FEHİM VE İSMAİL MAHİR PAŞA CİNAYETLERİ

Makedonya'daki, hafiyelere yönelik cinayetler, baskı yönetimiyle özdeşleşen hafiyelik kurumuna ve hafiyelere duyulan tepkinin şiddetini ortaya koyuyordu.

Bu tepki dolayısıyla, İkinci Meşrutiyet'in ilanından (23 Temmuz 1908) iki gün sonra hafiye örgütü «ilga» edildi ve vilâyetlere hafiye ödeneklerinin kesildiği telgrafla bildirildi.

Her geçen yıl sayıları ve cesaretleri artmış olan hafiyeler hemen sindi, dağıldı... Kimi ünlü hafiyeler sürgüne gönderildi.

Birkaç yıl öncesine kadar hafiye örgütünün önde gelenlerinden biri olan, haraç alıp adam öldürerek, her türlü kötülüğe yönelerek İstanbul'u kasıp kavuran ve sonunda Bursa'ya sürülen Fehim Paşa ile Abdülhamid'in yüksek rütbeli hafiyelerinden biri olan İsmail Mahir Paşa da öldürüldü.

Fehim Paşanın Linç Edilmesi

Fehim, Abdülhamid'in esvapçıbaşısı ve süt kardeşi İsmet Beyin oğludur. Şehzadeliğinden beri Abdülhamid'in yanından ayrılmayan İsmet Bey, onun en yakın, en güvenilir adamlarındandı. O kadar ki, kendisine geceleri efendisi uyuyana kadar bir paravana ardında cinayet romanları okuma görevi verilmişti.

Oğullarından Fehim, Mekteb-i Harbiye'nin «Zadegân sınıfı»nı bitirdi ve yüzbaşı oldu. Çok geçmeden ferikliğe yükseltilerek «paşa» unvanını aldı. Babasına duyulan güven nedeniyle, kendisine bağlı geniş bir hafiye örgütü oluşturmasına izin verildi. Ona bağlı hafiye ağı giderek bir terör örgütüne dönüştü ve İstanbul'da, özellikle Beyoğlu'nda hemen herkesi yıldırdı. Haraç almaktan adam öldürmeye, kadınlara sarkıntılık etmeye ve saldırmaya, düzmece olaylar yaratıp sözde bunların «fail»lerini ele geçirerek Abdülhamid'in kuruntusundan ve güveninden yararlanmaya kadar, her türlü ahlak ve yasadışı eyleme başvuruyor ve Sarayca korunuyorlardı.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın deyişiyle, Fehim'in içi sarı ya da kırmızı atlastan döşenmiş açık faytonlarla gururlanarak, ezici bir tavır taki-

narak dolaştığını, Beyoğlu Cadde-i Kebîr'inden (İstiklal Caddesi) geçtiğini görenler, bu uğursuz adamın gözüne ilişmemek için kaçacak yer ararlardı. Abdülhamid'in hayat ve taht korkusuyla gözü hep veliahdın (Sultan Reşad) Dolmabahçe Sarayı yanındaki dairesine dikilmişti. Onun Zincirlikuyu'daki kasrına gidip gelmesi, Fehim'in gizli zabıta örgütünce izlenir, her saat başında Abdülhamid'e bildirilirdi. Veliahdın adının geçtiği her jurnalı yüzde yüz gerçektir diye değerlendirir ve iftiraya uğrayan, kurban olur giderdi.[83]

İstanbul'da her türlü yasadışı eylem bu örgüte mal edilmeye başlanmış ve söylentilerle gerçekler iç içe geçerek «fısıltı gazetesi» yoluyla ağızdan ağıza yayılır olmuştu.[84] Fehim'in Beyoğlu'na gelen sirklerden birinde çalışan Margarit adlı kızla ilişkileri de bunlar arasındadır. Anlatılanların ne kadarının gerçek, ne kadarının söylenti olduğunu kestirmek güçtür:

Margarit'i elde etmek isteyen Fehim, kızdan ve sirk yöneticisinden olumsuz cevap alır. Yakın adamlarından Süreyya araya girer; Margarit'le Fehim Paşa sahte nikâhla evlendirilir. İmam olarak tanıtılan kişi yakası açılmadık küfürler eder; nikâha katılan yabancılar ise dinsel tören yapıldığına inanmakta, bu küfürleri dua sanmaktadırlar. Beş on gün sonra Paşa, Margarit'i «boşar». Kızın Viyana'dan gelen babası da Fehim'i mahkemeye verir. Margarit ise Osmanlı paşasının adını kullanmayı sürdürerek kendi reklamını yapar. Abdülhamid, büyük bir para karşılığında sahtekârlığı örtbas edip Margarit'le babasının susmasını sağlar. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Margarit, çeşitli pozlarını kartpostallara bastırıp altına «Margarit Fehim Paşa» yazdırarak hem reklamını yapar, hem para kazanır.[85]

Fehim, yabancıları da tedirgin ediyordu. Birçok olayda Bâbıâli'ye ya da Saraya başvuran elçiler, Fehim Paşa örgütünün eylemleri üzerine kesin kanıt ele geçiremediklerinden, bu konuda susmayı yeğliyorlardı.

Sonunda Alman elçisi Baron Mareşal von Bristein bir fırsat ele geçirdi ve Bâbıâli'ye şikâyette bulundu. Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa da bunu «vesile» bildi; Abdülhamid'e Fehim Paşanın yasadışı eylemlerini anlattıktan sonra elçinin şikâyetinden söz ederek Fehim'in İstanbul'dan hemen uzaklaştırılmasının zorunlu olduğunu söyledi. Abdülhamid, Fehim Paşanın özellikle veliahdı izlemek gibi önemli bir görevi yerine getirdiği kanısındaydı; bu nedenle de başka bir çözümyolu bulunmasını istedi. Ancak, Dahiliye ve Hariciye Nazırlarının da ısrarı[86] üzerine, yabancılardan çekinerek, Fehim'in yirmi dört saat içerisinde İstanbul'dan çıkarılmasını ve Bursa'da bir ev tutularak orada kalmasının sağlanmasını, yeterli miktarda aylık bağlanmasını buyurdu.

Ertesi gün Teşvikiye Ihlamur Caddesindeki konağının eşyası arabalara yükletilirken, Fehim de hazırlanan vapura bindirilerek Bursa'ya gönderildi.

Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşanın 15 Şubat 1906'da Bursa'yı da içine alan Hüdavendigâr Vilâyetine gönderdiği şifreli telgraf şu yoldaydı:[87]

«Fehim Paşanın gençlik yöneltişinden ileri gelen durumlarından dolayı Dersaadet'ten Bursa'ya gönderilmesi padişahça uygun görülüp irade buyurularak, bugün ailesiyle birlikte hareketi kararlaştırılmış olduğundan, ikameti için İslam mahallesinde, ancak Kemaleddin'in (eski damat ve eski müşir) konutundan uzak yerde uygun bir ev kiralanıp sağlanması ve bir şeyle uğraşmaması ve yüce buyruklara aykırı davranmaması için tarafınızca bizzat gözetim altında tutulması padişah buyruğu gereğidir...»

Fehim Paşa, İstanbul'a dönmek için, padişaha içinde tehdit yollu sözlerin de yer aldığı[88] «istirhamname»ler gönderdi; ancak dönmesine izin verilmedi.

Fehim Paşanın Bursa'da, Çekirge'deki ünlü Çivici Köşkünde yaşamaya başladığını yazan Ziya Şakir, iki yıllık Bursa sürgünlüğü dönemini şöyle anlatıyor:[89]

«Zaman zaman 'Şahin' ve 'Yıldırım' adında iki cins at koşulu görkemli arabasıyla gezmeye çıkıyor, debdebe ve azametiyle Bursa halkını hayrette bırakıyordu. Az zaman içinde Çekirge'ye yakın Beşevler dolayında bir arazi elde etmiş ve burada bir çiftlik kurmaya girişmişti. Bir taraftan bunlarla uğraşırken öte taraftan da zevk ve sefahatten geri kalmıyordu.

Ancak, Fehim Paşanın Çekirge'de oturması, birçok zevk ehlinin keyfini kaçırmıştı. Kaplıcalara herkes istediği gibi gidip gelemiyor, hele köşkün köşesini oluşturan bahçede daima sandalye atıp oturan adamların önünden genç ve güzel kadınlar bir türlü geçemiyorlardı. Özellikle Fehim Paşa uykuya yattıktan sonra, köşkün önünden arabaların geçmesi yasaklanmıştı. Bu yasaktan haberi olmayan gafil arabacılar, kemikleri kırılıncaya kadar dayak yiyor ya da Liyon'un (köpeği) keskin dişleriyle didikleniyordu.»

Fehim Paşa, İkinci Meşrutiyet'in ilanını öğrenir öğrenmez vali Mehmed Tevfik Paşanın (Biren) evine giderek padişahın Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koymakla hata ettiğinden, bu kararı mutlaka geri alması gerektiğinden, ihtilalci bir halk olan İstanbul halkının baskı altında tutulmazsa padişahın başına çok işler açacağından, bu durumun kendisi için de tehli-

ke yaratacağından söz etti ve bütün bunları padişaha arzetmesini istedi. Tevfik Paşa padişaha böyle şeyler yazamayacağını söyleyince üzgün ve şaşkın dönüp gitti.

Bu sırada, Saraydaki görevine son verilerek Bursa'ya sürülmesi kararlaştırılan hafiyelerden Kabasakal (ya da Sakallı) Çerkez Mehmed Paşa da Mudanya yoluyla Bursa'ya gelmişti. Eski hafiye, gittikçe kalabalıklaşan halkın ardına düşmesi üzerine valiliğe sığındı.

Kalabalık, «Bu herifin cezalandırılmasını isteriz!» diye bağırıyordu. Vali, büyük bir olay çıkmasını önlemek ve halkı yatıştırmak için, Tabur Ağasına, «Bu adamı doğru fırka kumandanına götürünüz, kışlada hapsetsin, daha sonra gereken işlem yapılır,» dedi. Mehmed Paşa, sövüp sayan kalabalığın arasından geçirilerek jandarma koruması altında kumandanlığa götürülüp tutuklandı. Yine o sıralarda Abdülhamid'in baş hafiyesi olarak tanınan Tatar Şakir Paşaya jurnal göndermekle görevli birkaç subay da halkın lanetleri arasında tutuklandı.

Ve Fehim Paşanın süslü arabasına binerek kaçtığı işitildi.

Mudanya'ya giden, oradan Tirilye'ye (Zeytinbağ) geçen Fehim Paşa, halk kendisini görüp de heyecana kapılınca, Mudanya'ya döndü. Mudanya Kaymakamı Valiye telgraf çekerek Fehim Paşayı jandarmalara izlettiğini bildirdi ve ne yapmak gerektiğini sordu. Vali telgraf odasına giderek görüşmeye başladı. Kaymakam, Fehim Paşanın o anda telgrafhaneye geldiğini ve Valiyle görüşmek istediğini söyledi. Telgraf başına gelen Fehim Paşa asıl amacını bir türlü anlatamıyor, bu da şaşkınlığını ortaya koyuyordu. Anlaşılabilir tek cümlesi, «Ne yolda hareket edeceğime dair emrinizi bekliyorum,»du. Vali, «Derhal Bursa'ya dönünüz,» dedi.

Bu görüşmeden sonra Kaymakamı yeniden telgraf başına çağıran Vali, «Paşanın Bursa'ya gelip gelmediğinin anlaşılmasını ve özellikle kaçmasına meydan verilmemesi için arabasının yeterli sayıda jandarma tarafından uzaktan takip ettirilmesi»ni istedi. Bir süre sonra, Fehim Paşanın Bursa'ya gitmek üzere hareket ettiği halde Yenişehir yönünü tutturduğunu bildirdiler.

24 Ağustos 1325 / 6 Eylül 1908 günlü *İkdam*, «*Bursa* gazetesi»ni kaynak göstererek, olayı şöyle yansıttı:

«En zararlı hafiyelerden ve aşağılık yaratıklardan olup Almanya elçiliğinin isteği ve ısrarı üzerine İstanbul'dan Bursa'ya sürülen ve geldiği günden beri halkı, baskı altına almaya dönük eylemleriyle acı çektirip tehdit ederek birçok yoksulun tarla ve emlakını ele geçirip gaspa yönelerek

büyük bir çiftlik kurmaya başlamış olan mahut Fehim Paşa, özgürlük döneminin onurlu gelişi üzerine artık Bursa'da duramayacağını anladığından, dün saat onda (alaturka) arabasına binerek Mudanya'ya ve oradan Arnavutköyü'ne geçip orada gece saat altıya (alaturka) kadar kalmış ve kaçmasını sağlayacak vesileler bulamamış olmalı ki, yeniden Bursa'ya dönmüş ve arabasının hayvanlarını değiştirip birkaç çamaşır aldıktan sonra yanındaki adamıyla birlikte Yenişehir semtine doğru hareket ettiği...»

Çok geçmeden Yenişehir Kaymakamı, olup bitenleri Valiye telgrafla bildirdi: Yenişehir'e varır varmaz halk arabasını durdurtup zorla dışarıya çıkardıkları Fehim Paşayı sokak ortasında linç etmişti...

Olup bitenleri Bâbıâli'ye telgrafla duyuran Vali, Kabasakal Mehmed Paşa olayı üzerine de bilgi verdikten sonra bu konuda ne işlem yapması gerektiğini sordu. «Bursa'da alıkonulmayıp, şimdilik vilâyete bağlı uygun bir yerde muhafaza altında ikamet ettirilmesi» yolundaki buyruk üzerine Atranos (Orhaneli) ilçesine gönderilen eski hafiye, uzun süre orada kaldı.[90] Rahat durmayıp kışkırtıcılık yapan, 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) sırasında İstanbul'a kaçıp olaylara karışan[91] Kabasakal Mehmed Paşa, olayların bastırılmasından sonra yargılanıp idam edilenler arasında yer alacaktı.

İsmail Mahir Paşaya Suikast

İsmail Mahir Paşa da, Fehim ve Kabasakal Mehmed Paşalar gibi, Abdülhamid'in yüksek rütbeli, «Ejderha» diye anılan hafiyelerindendi.

Makedonya'da işlenen siyasal cinayetlerden söz ederken, Selanik Merkez Kumandanı Nâzım Beye suikast girişiminden sonra Abdülhamid'ce görevlendirilen İsmail Mahir Paşa başkanlığında bir kurulun (öteki üyeleri Yusuf ve Receb Paşalardı) olay yerine gittiğini, kurulda görevli Hakkı Beyin de öldürüldüğünü belirtmiştik. Kurulun asıl görevi gizleniyor, «Üçüncü Ordunun teçhizat depolarını denetlemek üzere» gönderildiği söyleniyordu. İsmail Mahir Paşa, gizli örgütün üyelerinden ve Üçüncü Ordu Müşavirliği yaveri Mülâzım-ı Evvel (Üsteğmen) Kâzım Nami'ye (Duru) şunları söylemişti:[92]

«Bizi buraya subayların hal ve hareketlerini öğrenmek üzere şevketmeab efendimiz (padişah) gönderdi. Geldiğimiz günden beri tahkiklerde bulunuyorum. Subaylarımızda hiçbir kusur, hiçbir hata görmedim. Hepsi de terbiyeli, edepli, askerlik şerefini koruyan değerli subaylardır. (...) Dönüşte gördüklerimi böylece rapor edeceğim.»

Sarayın «sadık» bir komutan olarak tanıdığı ve Üçüncü Ordunun başına getirdiği İbrahim Paşa, «liberal» bir tutum izleyen ve Saraya çektiği telgrafta «Üçüncü Ordu dahilinde Jöntürk olmayan bir ben kaldım» diyen Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa ile işbirliği yapıyordu. Saraya sözcüler göndererek, İsmail Mahir Paşa kurulunun geri çağrılmasını istemişlerdi. Sonuçta, bu yüksek hafiyeler kurulu, gizli örgütü ortaya çıkaramadan, Temmuz başında İstanbul'a dönme buyruğu aldı. Makedonya'daki görevliler ise Cemiyetin terör politikası karşısında pek bir şey yapamadılar.

İsmail Mahir Paşa, İstanbul'a dönünce, Hüseyin Hilmi Paşanın ve öteki yüksek rütbeli subayların Saraya ihanet ettiklerini öne sürerek ortalığı karıştırdı. Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşanın damadı Ali Paşayı bile bu «hainler» arasına katıyordu. İngiliz kaynaklarına dayanan Feroz Ahmad'a göre,[93] bu boşboğazlığı nedeniyle Bursa'ya sürüldü.

Birkaç gün sonra İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a döndüğü anlaşılan İsmail Mahir Paşa, 9 Ağustosta Mekteb-i Askeriye Müfettişi (Zülüflü) İsmail Paşa ile birlikte tutuklandı. Kısa süren bir tutukluluktan sonra serbest bırakıldıysa da, görevlerine son verilen «bendegân» ve «yaverân» arasındaydı. Bunların çoğu hafiyelik yapmış kimselerdi.

Divanyolu'ndaki konağında (3 Aralık 1908 günlü *Tanin*'de «Sultan Mahmud türbesi karşısındaki sokakta» deniliyor. Burası, günümüzde Piyerloti Caddesi'dir) yaşamakta olan İsmail Mahir Paşa, 2 Aralık 1908 günü «faili meçhul» bir cinayete kurban gitti. Atılan altı el silahtan ikisi Paşayı öldürmeye yetmişti. Olayın tanığı Hasan Amca olayı şöyle anlatıyor:[94]

«...Tam Sultan Mahmud türbesinin karşısındaki arnavut kaldırımından gidiyordum. Saat gece yarısı belki 11 veya 12 idi.

Bir dükkân kepenginin kapanması türünden bir sesin hemen ardından nereden beri birbirimize rastgeldiğimizi hatırlayamadığım beş on adım ilerimdeki iki kişiden birinin kaybolmuş, diğerinin zeybek oynar gibi yere diz çöktüğünü, yine zeybek oyunundaki gibi kollarını açmış olduğu halde kalkmak ister gibi bir harekette bulunduğunu gördüm. Kalkamadı, tekrar çöktü. Yanına varmıştım ki, kinli bir sesle:

- Paşayı vurdular. Nah, dedi.

Karşı kaldırımdan uzaklaşan bir karartıyı gösterdi. Sağıma döndüm. Kaybolan ikinci şahsı duvarın dibine yığılmış, adeta son nefeslerini almakta buldum. Karşı kaldırımdan pelerinli bir adam, Kadırga yönünde normal bir yürüyüşle uzaklaşmaktaydı. Etrafıma baktım, köşe başında 'Rauf

Eczanesi' kapısından kafasını çıkarmış endişeyle etrafa bakan eczacıyı gördüm ve ona seslendim:

- Adam vurmuşlar, gel de yardım edelim.

Eczacı kapıdan ayrıldı, bize doğru gelirken pelerinli adamın kaybolduğu yönden koşa koşa gelen bir bekçi de bize katıldı. Bekçi soluk soluğa bir subayın kendisine 'orada bir adam vurdular, koş' dediğini söylemeye kalmadı, aramızda beliren dördüncü bir adamın sert bir sesle:

- Zabit olduğunu ne biliyorsun? şeklinde müdahalesiyle karşılaştı.

Bekçi:

- Hayır bilmiyorum, zabit gibi bir şey dedim, diye düzeltmeye çalıştı.

Bu konuşmalar kısa sürdü. Beş altı kişi olmuştuk, hepimiz de bir şey görmediğimizi söylemeye sözleşmiş gibi konuşmadan danışmadan hazırlanmıştık sanki. Zaten soran da olmadı.

İki kişi yaralıyı eczaneden içeriye soktuk. Birkaç dakika sonra paşa, hayata gözlerini yummuştu. Bir sedye sağlamak için koştular.

Bu arada eşi gelmişti; kapının önünde olduğunu söylediler. Hemen fırladım, kapıda karşıladım. Uzun boylu, yeldirmesini giymiş, başörtüsünü örtmeyi unutmamış. Hemen rica eden bir sesle eve gitmesini teklif ettim.

Hanımefendi, dedim, Paşa ağırca yaralıdır. Belki heyecan verirsiniz, fena bir şey olur, şimdi getireceğiz.

Kadın şüpheli bir bakışla beni süzdü, sonra dayanıklı ve boyun eğmiş bir tavırla sadece:

- Peki, ile karşılık verdi ve Sultanahmet yönünde yürüdü, gitti. (...)

Ben bu olayı durmadan tartışmak istedim. Fakat İttihat ve Terakki çevresindeki arkadaşlarımdan hiçbiri buna yanaşmak istemiyor, adeta bunu Cemiyetin hata etmez Merkez-i Umumisinin haklarına tecavüz gibi anlıyorlar, adeta küstahlık sayıyorlardı.»

Olaydan iki gün önce II. Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Beyin imzasıyla İsmail Mahir Paşaya «Bugün Saraya gelmeniz padişah buyruğu gereğidir,» yolunda bir telgraf gönderilmişti. Bunun üzerine Paşa, «Telgafınızı aldım. Ancak evimden yalnız çıkmaya cesaret edemediğimden bir memur gönderilmesini ve durumun Harbiye Nezaretine bildirilmesini istirham ederim,» cevabını vermişti.

Kendisi böyle bir telgraf çekmediği için kuşkulanarak durumu soran Ali Cevad Beye, Abdülhamid, telgraf çekilmesi için kimseye buyruk vermediğini söylemiş ve olayın içyüzü aydınlatılmak üzere telgrafın sadrazama iletilmesini istemişti.

Sadrazam ile Harbiye Nazırı ertesi gece İsmail Mahir Paşayı Bâbı-

âli'ye getirtmişler, o da kendisine gönderilmiş olan telgrafı göstermişti. Yapılan soruşturmada, ne Yıldız'dan ne de başka bir telgraf merkezinden böyle bir telgraf çekilmediği anlaşılmış; soruşturmanın genişletileceği belirtilerek Mahir Paşa evine gönderilmişti.

İsmail Mahir Paşa, ertesi gece Harbiye Nazırı Ali Rıza imzalı bir yazı almıştı. Bunda, «Geceki mesele için görüşmek üzere gelmeniz lazımdır,» deniliyordu. Bunun üzerine Harbiye Nazırının konağına gitmek üzere evinden çıkmış ve öldürülmüştü.[95]

Cinayet önceden tasarlanmış ve profesyonelce işlenmişti. Suçlular yakalanmadı. Hasan Amca'ya göre, «Paşanın o gün işlediği bir günah yoktu. Bu adam sadece bir Arnavut asilzadesi ve Şemsi Paşanın akrabasıydı. Bu bakımdan korkulacak zararlı bir adam olarak seçilmemişti. Olup bitenlere bakılırsa, bunun reaksiyoner bir karakteri olması gerekiyordu. Bu kadar!..» Ve, «İşi böyle özel ve bu nitelikte teşebbüslerle çözümlemenin mümkün olacağını kabul etmek zordu.»[96]

Hüseyin Cahid'e göre bu, «Çok anlamsız ve yakışıksız bir hareketti. Bunu Cemiyetin (İttihat ve Terakki) İstanbul'da yitirmekte olduğu güç ve değerliliği elde etmek için, vaktiyle ölümüne hüküm verilmiş bir kimseyi öldürtmüş olduğu biçiminde fısıldadılar. Herhalde girişim, Cemiyetten çıkmışsa büyük bir yanlışlıktı. Bir cemiyetin saygınlığı halka dehşet salmak yolu ile sürdürülemez.»[97]

Sonradan, cinayeti işleyenin kimliği üzerinde iki tahmin yürütüldü. Daha doğrusu, iki kişinin adı geçti. İlki, Selanik'te Nâzım Beyi yaralayan fedai Mustafa Necib,[98] ikincisi İzmir suikastı dolayısıyla idam edilen eski Ankara Valisi Abdülkadir.[99] Ancak, olayın içyüzü ve cinayeti işleyenin kimliği kesinlikle ortaya çıkmadı. Ve bu olay, sonraki bölümlerde üzerinde duracağımız gazetecilerin öldürülmeleri olaylarında olduğu gibi, İttihat ve Terakki'nin «cürüm defteri»ne yazılmış olarak kaldı. Başka bir deyişle, İttihatçılıktan gelenlerin yadsımış olmalarına karşın, sözü geçen cinayetlerde İttihat ve Terakki'nin parmağı olduğu kanısı yaygındır ve bu kanı günümüze kadar gelmiştir.[100]

GAZETECİ HASAN FEHMİ CİNAYETİ

Hasan, Ahmed, Zeki Bey hangi derde mübtelâ oldu?
Sokaklarda müretteb hangi katiller belâ buldu?
Nasıl ellerde İstanbul muhit-i Kerbelâ oldu?
Meded kıl, biz nasıl ellerde kaldık, yâ Resûl-allah
Bugünlerde bunaldık bunaldıkça yâ Resûl-allah!

EŞREF

Gazeteci Hasan Fehmi Beyin yaşamı üzerine bilgiler pek sınırlı: 1866'da İstanbul'da doğdu. Genç yaşta babasını yitirdi. Mekteb-i Mülkiye'de öğrenim görürken, çağının birçok aydını gibi, II. Abdülhamid'in baskı yönetimine karşı savaşım vermek üzere Paris'e kaçtı; Jöntürk hareketi içinde yer aldı. Oradan Mısır'a geçti. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü.

Onu, o sıralarda başlayan siyasal çatışmalar içinde, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti saflarında görüyoruz.

Abdülhamid döneminde imparatorluğun uzak bölgelerine sürgün edilenler ve yurt dışına kaçanların dönmesinden sonra, yönetimde etkin olan İttihat ve Terakki ile ilişkisi bulunmayan geniş bir kesimin örgütlenme gereksinimi duyarak kurdukları yarı siyasal bir dernektir bu. Kısaca belirtmek gerekirse, «siyasi mağdurlar»ın örgütüdür. Reisi Avnullah el-Kâzımî, II. Abdülhamid'e karşı düzenlenen bir ayaklanmayla ilişkili olduğu gerekçesiyle mahkûm edilerek Sinop kalesine gönderilmiş, meşrutiyete kadar orada kalmıştı.

Tek parti yönetiminin sakıncalarına dikkati çekerek İttihatçıları sert bir dille eleştiren cemiyet, birtakım «şantaj tertipleri» içinde olmakla suçlanmış; İttihat ve Terakki tarafından «gizli bir fesat kuruluşu» olarak nitelenmiştir. İttihatçıların ilk «baskın»ı bu örgüte karşı düzenlenmiş ve cemiyet merkezi taşa tutulmuş, cemiyet üyeleri buna karşılık verince büyük bir sokak kavgası çıkmıştır.

İttihatçılarla ortak yönleri, Kâmil Paşa karşıtlığıdır.

Silah dağıtma, fedai atama, şantaj, elçiliklerden para koparmaya çalışma gibi eylemlerle suçlanan cemiyetin merkezi hükümetçe basılarak kırk

kadar yönetici ve üyesi tutuklanmış ve mahkeme-i cinayette (ağır ceza mahkemesi) yargılanmış; bir buçuk ay sonra aklanmışlardır. Bu olaydan sonra etkinliğini bir süre daha sürdüren cemiyet, 31 Mart olayından sonra siyasal yaşamdan silinmiştir.[101]

16 Eylül 1908'de çıkmaya başlayan *Hukuk-ı Umumiye* gazetesi cemiyetin yayın organı olmuş ve cemiyet merkezi hükümetçe basılana kadar (6 Ocak 1909) yayımlanmıştır. Necib Nadir Beyin sahipliği ve başyazarlığı, Mevlanzade (Molanzade) Rifat'ın yazı işleri müdürlüğü altında çıkan *Hukuk-ı Umumiye*'nin yazı kadrosu İbnü'l-Mahmud Asım, Şirvanizade Mahmud Tahir ve Hasan Fehmi Beylerden oluşuyordu. 15 bini İstanbul satışı olmak üzere 30 bin tiraj sağlayan (o döneme göre önemli bir rakam) *Hukuk-ı Umumiye* başlıca üç cepheye saldırmaktaydı: Abdülhamid'e ve baskı yönetiminin artıklarına; İttihatçılara; İttihat ve Terakki'nin hükümet işlerine karışması yüzünden yönetimde başgösteren yolsuzluklara...

Ahrar Fırkası ve Serbesti Gazetesi

Ahmed Samim, 14 Eylül 1908'de kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası'nın ilk girişimcileri arasında da yer almıştır.

«Prens Sabahaddinci» Jöntürk grubunun siyasal ideolojisini, bu grubun oluşturduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programını benimseyen Ahrar Fırkası, bireysellik, liberalizm, kişisel girişimcilik ve bunların gerçekleştirici rejimi olan «yerinden yönetim»i öngören bir siyasal çizgideydi; Osmanlı ülkesindeki etnik unsurlara eşitlik tanınmasını savunuyordu. «Ahrar, bu açıdan, imparatorluğu bölücülük ve parçalayıcılık ile suçlanmıştır. İttihatçılara oranla, Ahrar'ın Türkçülük akımına karşı olduğu söylenebilir.».[102]

1908 seçimlerine yalnız İstanbul'dan katılan fırkanın, İttihat ve Terakki ile birlikte gösterdiği adaylardan dördü seçilebilmiştir. Daha sonra bazı mebuslar (İsmail Kemal, Kirkor Zöhrap, Dr. Rıza Nur, vb.) Ahrar'a geçmişlerdir. Bir ara iki parti arasında diyalog kurularak birleşme yolunda ilk adım atılmışsa da, olumlu sonuç alınamamıştır. 31 Mart Olayından çok şeyler uman Ahrarcılardan bazıları ayaklanma bastırıldıktan sonra tutuklanmış ve yargılanmışlardır. Daha sonra parti yok olup gitmiştir.

Partinin yayın organı yoktur. Ancak Ahrar, İttihatçı karşıtı hemen her gazeteden destek bulmuştur. Bunlar arasında -Haziran 1910'da öldü-

rülecek olan, bu nedenle ayrıca sözünü edeceğimiz- Ahmed Samim'in *Sada-yı Millet*'i ile Hasan Fehmi'nin başyazarlığını yaptığı *Serbesti* de vardır. *Serbesti*, partinin organı gibidir.[103]

Mevlanzade Rifat'ın sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü yaptığı, 12 Kasım 1908'de yayına giren *Serbesti*'nin ilk sayısındaki başyazıda Hasan Fehmi, gazetenin izleyeceği yayın çizgisini şöyle belirlemektedir:

«1. *Serbesti*, tam anlamıyla hürdür. Ülke bütünlüğümüzü, meşruti yönetimi koruma uğrunda fedakârlıktan sakınmayacaktır.

2. Kamuoyunun aydınlatılmasına ve çeşitli Osmanlı unsurlarının birleştirilmesine çalışarak toplumumuzu gerçekten tekvücut bir hale getirmeye ve dış düşmanlara karşı bir güç hazırlamaya gayret edecektir. *Serbesti*, memurların halkın çıkarına aykırı hareketlerini, kusurlarını şiddetle eleştirecek ve bu hareketleri milletin gözleri önüne serecek, milli hakların koruyucusu olan kanun hareketinin biricik rehberi olacaktır.

Serbesti, namus ve onuru mesleğinin baş tacı saymıştır. Bugün görülen fırkaların, komite ve cemiyetlerin propagandacısı olmadığı gibi, ulusal çıkarlara aykırı olduğu takdirde hiçbir kişinin istek ve amacına hizmet etmeyecektir.

Serbesti yalnız gerçeği söyleyecek, milletin büyük uygarlık yoluna ulaşması çarelerini düşünecektir.

Özetle: *Serbesti*, milletimizin din ve unsur farkı gözetmeksizin bütün zulüm görmüş vatandaşlarının savunucusu ve fikirlerinin tercümanı olacaktır.

İşte mesleği bundan ibarettir.»

Hasan Fehmi, bu ilkelere bağlı kalarak, başyazılarında meşrutiyetin amacına ulaşmasına yönelik görüşlerini savundu. İttihat ve Terakki'yi şiddetle eleştirdi; ordunun siyasetten çekilmesini istedi. Hazırlanan Matbuat Kanunu tasarısına antidemokratik bulduğu için karşı çıktı. Abdülhamid'e «Sen milletin hizmetçisisin,» demekten kaçınmadı. Dış politikayla ilgili yazılarında Almanya ve Avusturya'yı eleştirirken İngiltere yanlısı Sadrazam Kâmil Paşayı hırpalamaktan da geri durmayarak tarafsız dış politikayı savundu.[104]

Hasan Fehmi, ekonomik konular ve ekonomik çıkarlar üzerinde de durarak ilginç bir muhalefet örneği verdi. Bu alanda Türk basınına öncülük ettiğini söylemek yanlış olmaz:

II. Abdülhamid'in baskı yönetimi sırasında uzun yıllar şeyhülislamlık yapan, İkinci Meşrutiyet'ten sonra İttihatçılarca da aynı göreve getirilen

Cemaleddin Efendinin oğlu Muhtar Bey, şimdi İttihat ve Terakki'nin gözde üyelerinden biri oluvermişti. Hasan Fehmi, 16 Aralık 1908 günlü yazısında şeyhülislamla ve oğluyla ince ince alay ederek servetlerini açıklamaktadır: Şeyhülislama ait Eskişehir kalay madeninin değeri 60 bin Osmanlı altını, eşine ait madenin değeri 50 bin Osmanlı altını, Muhtara Beye ait İzmir'de zımpara madeni 70 bin Osmanlı altını, büyük oğlu Kemaleddin Efendiye ait Trabzon'da bakır madeni 20 bin Osmanlı altını, Muhtar'ın geçen yıl bir Fransıza sattığı cıva madeni 30 bin Osmanlı altını, Halep elektrik imtiyazı ise 60 bin Osmanlı altını... Damadı Müşir Cemil Paşaya ait olanlarla birlikte toplam 330 bin Osmanlı altın lirası!..

Köprü Ortasında Cinayet

Meşrutiyet ortamından büyük ölçüde rahatsız olan Abdülhamid, kendisini hedef alan yayınlara öfkeleniyor ve bunları ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Bir gün Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Beye şöyle demişti:

«Bu gazeteler geçmişten ve şimdiki durumdan söz ettikleri sırada bir fırsat bularak her fenalığı bana atfediyorlar. (...) Bu *Serbesti* gazetesi bizim büyük biraderin (Mehmed Reşad) gazetesidir. Mevlanzade Rifat onun adamıdır. (...) Bizim düşmanlarımız iş görüyorlar. Biz hiçbir şey yapmıyoruz. Onlar bu gazetelere para veriyorlar. Sen namuslu bir adamsın, sana birkaç yüz lira vereyim, yanında dursun. Bu gazeteciler geldikçe edep dahilinde hareket etmeleri için münasip miktar para ver. Artık bu heriflerin ağızlarını kapamaya gayret eyle.»

Ali Cevad Bey bu işten kaçınınca, kendisi hakkındaki üsluplarını değiştirtirmek üzere bir iki gazeteye verilmek üzere Galib Beye beş altı yüz lira vermiş; bu paranın bir miktarı gazeteciler namına sahtekârlara kaptırılmıştı.[105]

Mevlanzade, daha doğrusu *Serbesti* gazetesi bu yolla susturulamayınca, Celal Bayar'ın yazdığına göre,[106] Abdülhamid, müsahiplerinden Miralay (Albay) Halil Beyi görevlendirmişti. Halil Bey, Şûra-yı Devlet üyelerinden Tayyar Beyin Feneryolu'ndaki evinde, tütün kıyıcı Hacı Mustafa'nın yanında konuyu açmış; Tayyar Bey bu iş için 3 bin lira istemişti.

Ortam zaten gergindi, İttihat ve Terakki ile muhalefetin çatışmasından her an patlamalara yol açacak bir kıvılcım beklenmekteydi. Bir süredir çıkan *Volkan* gazetesi havayı daha da bulandırmaktaydı...

6 Nisan 1909 akşamı *Serbesti* başyazarı Hasan Fehmi öldürüldü.

Olay, henüz yenilenmemiş olan tahta Galata Köprüsü üzerinde geçti. Hasan Fehmi, o akşam yanında arkadaşı, mülkiye kaymakamlarından (kaymakam, aynı zamanda bir askeri rütbe olduğundan, ilçe yöneticilerinden söz edilirken mülkiye kaymakamı deniliyordu) Şakir Beyle Köprünün Karaköy yönünden girmişti. Oradaki kulübede (bir kulübe de karşıda, Eminönü girişinde vardı) oturmakta olan Köprü tahsildarına birer metelik vermiş Köprü üzerinde ilerlemekteydiler. Arkalarından yetişen asker (ya da zaptiye) kılıklı biri, «Al Mevlan!» diye seslenerek silahını Şakir Beye doğrultup bir el ateş etti, ardından Hasan Fehmi Beye üç kurşun sıktı...

Arkadaşının yere düştüğünü gören Şakir Bey, kendi yarasına bakmayarak polis çağırmak için (ya da şaşkınlıkla) koşmaya başladı. Katil, Eminönü yönünde koşup uzaklaşmıştı. Karşı kaldırımdan geçmekte olan birkaç yolcu olay yerine yaklaşırlarken, bir polis belirdi ve Şakir Beyi yakalayıp Köprü ortasındaki karakola götürdü.

Şakir Bey yerde yatan arkadaşının kurtarılmasında ısrar ediyor, polis ise onu katil sanmakta direniyordu. Sonunda yerde yatanın Hasan Fehmi Bey olduğu ve üç kurşunla öldüğü anlaşıldı. Bu arada, Eminönü yönünc koşan katil elden kaçırılmıştı.

Katilin ateş ederken «Al Mevlan!» demesi ve Şakir Beyin Mevlanzade Rifat'a benzemesi, asıl hedefin *Serbesti*'nin başyazarı değil, sahibi olduğu kanısını veriyordu. *Volkan* gazetesinin yazdığına inanılırsa, ertesi gün Mevlanzade, Zaptiye Nazırına başvurarak katilin yakalanmasını istediğinde, Nazırın yanında bulunan Meclis-i Mebusan reisi Ahmed Rıza Bey, «Şahsiyat ile uğraşanların akibeti böyle olur,» demişti.

Vakit geç olduğu için, haber bir sonraki gün (8 Nisanda) çıkan gazetelerde yer aldı. *İkdam* başyazarı Ali Kemal, o gün Adliye Nezaretine başvurarak bir ihbarda bulundu:

«İttihat ve Terakki Cemiyetinden mebus Rahmi ve Doktor Nâzım Beylerin, Selanik'te bir gizli toplantıda 'Ali Kemal'i öldürmek lazımdır' diye teklif ettikleri halde çoğunluğa kabul ettiremediklerini vaktiyle sözüne güvenilir bir zat ihbar etmişti. Bu sabah, sonradan Selanik'ten gelerek Beyoğlu'nda görevlendirilen bir miralayın (albay) 'İsmail Kemal, Mevlanzade Rifat ve Ali Kemal Beyleri öldürmeye Cemiyetçe karar verildi' dediğini, bildiklerimden biri geldi haber verdi.

Mebuslardan birine başka bir miralayın aynı yolda sözler ettiğini şimdi söylediler. Güvenilirlik derecesini bilmediğim, ancak dün geceki cinayet dolayısıyla önemli gördüğüm bu ihbarları arz eder ve muhbirlerin bir araya getirilmesini talep ederim.».[107]

Ertesi gün Doktor Nâzım ve Selanik mebusu Rahmi, gazetelere bir açıklama yollayarak Ali Kemal'in kendilerine iftira ettiğini, hakkında yasal işlem yapılması için savcılığa başvurduklarını açıkladılar...

Görkemli Cenaze Töreni

Ali Kemal, Mekteb-i Mülkiye'de siyasal tarih dersleri de veriyordu. O gün onu dinlemeye kendi öğrencilerinin yanısıra başka okullardan öğrencilerle öğrenci olmayan bazı kimseler de geldiler. Olayların içinde yer alan Hasan Amca, o «ders»i ve sonrasını şöyle anlatıyor:[108]

«Dershane, alışılmışın üstünde hıncahınç doluydu. Ders saatini geçen her dakika, dinleyicilerin sabrını tüketiyordu. Ali Kemal, derse hemen bir çeyrek gecikmeyle gelebildi. Sert ve diri adımlarla kürsüye doğru ilerledi, ağır ağır çıktı. Bir süre kendini soluklandırdı. Yan dış cebinden çektiği beyaz tertemiz bir mendille terli yüzünü, başını sildi. Dershanede bir ölüm sessizliği vardı. O, dikkat ve endişeyle kendisine çevrilmiş bakışların farkında değilmiş gibi ağır ağır hareket ediyordu. Mendili cebine yerleştirdi, bitkin ve bezgin bir halde ağzını açtı:

- Maalesef.. dedi.

- Evet, maalesef bugün ders veremeyeceğim...

Bir süre sustu, daha yüksek bir sesle tekrarladı:

- Bugün ders veremeyeceğim; çünkü çok müteessir, son derece muzdarip bir haldeyim.. *Serbesti* başmuharriri, arkadaşım Hasan Fehmi'nin şehit olmasının beni düşürdüğü derin üzüntü, bugün görev yapmama imkân bırakmadı.

Gittikçe tonu artan bir sesle, bu faciayı açıklamaya devam etti. Bağırıyordu:

- O atılan vicdansız kurşun, Hasan Fehmi'nin başına değil, söz hürriyetine, fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine, en basit ve en başta gelen insan haklarına atılmış bir kurşundur.

Nutkun artan şiddetiyle dershanenin sessizliği sarsılmaya başlamıştı. O derin sessizlik yerini yavaş yavaş asabi ve öfkeli bağırışmalara bırakıverdi. Nihayet kısa bir süre sonra hal şiddetli bir kaynaşmaya dönüştü. Ali Kemal hiçbir şey istemeden, hiçbir tavsiyede bulunmadan çıktı gitti; belki de istediğinden fazlasını yapmıştı.

Hepimiz bahçeye fırlamıştık. Katile, hükümete lanetler yağıyordu. İçimizden yalnız biri hükümete taraftarlık etmek ister gibi oldu. Horhorlu kasap Mustafa'nın bir anda vurduğu yumrukla yerlere yuvarlandı, sustu.

Kalabalığın dağılma eğilimi gösterdiği bir zamanda, aralarından sert bir sesle şöyle bir ihtar yükseldi:

- Arkadaşlar nereye?.. Nereye arkadaşlar? Memleketin hürriyetine, vicdanına, kanununa karşı işlenmiş bir cinayeti sade kınamakla ne yapmış oluyoruz? Bu gibi bir olayda hakkın müdafaası, ilk başta muhakkak, memleketin vicdan ve idrakini temsil eden Darülfünun'a (üniversiteye) düşer. Biz kocakarılar gibi beddualarımızı yapıp evlerimize gidemeyiz.

Herkes olduğu yerde mıhlı gibi kalmıştı. Birçok onaylama sesleriyle karara varıldı: Katili, Sadrazamdan, Meclis-i Mebusan'dan istemek... Topluca Bâbıâli'ye doğru yola çıkıldı.

Bâbıâli'nin dış kapısında karşılaştığımız ufak bir karşı koyma, kasırgaya tutulmuş bir kâğıt parçası gibi savruldu. Gençlik, Sadaret (sadrazamlık; şimdiki valilik) kapısının merdivenleri önüne dayanmıştı.

Burada arkaya baktığım zaman, bir iki yüz kişiden oluşan ilk kafilenin binlerce kişiye erişmiş olduğunu görmüştüm. Yan sokaklardan koşuşup duranlar kalabalığa katılıyordu. Çok düzenli ve korkutucu bir kitle oluşturmuştuk.

Gelen sadaret yaverine, Darülfünun'un Sadrazamı görmek istediğini söyledik. Yaver gitti geldi; Paşanın bir temsilciler kurulu seçmemizi arzu ettiklerini söyledi. Derhal sert bir dille bu teklifi reddettik.

Fehametmeab unutmasınlar ki kendileri şimdi istibdat idaresinin değil, Meşrutiyetin sadrazamıdırlar. Buraya gelen bu büyük topluluk, memleketin şuur ve vicdanını temsil eden Darülfünun'dur. Buraya kadar zahmet buyursunlar.

- Rica ediyoruz.
- İstiyoruz. Buna kendini alıştırsın.
- Bekliyoruz.

Yaver bir daha gitti geldi:

- Geliyor, beyler... dedi. Tekrar içeriye girdi.

Bir süre sonra yetmişlik ihtiyar vezir, Hüseyin Hilmi Paşa, arkasında birkaç devlet adamı ve yaveriyle sahanlığa doğru ilerledi. Dudaklarından dökülen zoraki bir tebessümle kalabalığı selamladı.

Doğrusu, genel vekilliğimizi üstlenen genç hukuklu, tam bir yeterlilikle konuşuyordu. Önce Hasan Fehmi'nin biyografisini anlattı. Onu Köprü üzerinde öldürenin kim ve ne gibi bir düşmanı olabileceğini mantıki delillerle ortaya koydu. Köprüyü, 'iki başı asker ve polis karakoluyla çevrilmiş

bir kapan' diye tarif etti. Burada adam öldürmeyi ancak hükümetten yardım uman bir kimsenin tercih edeceğini anlattı. Daha önce de işlenmiş ve katili bulunmamış bir cinayeti hatırlattı. Bu anıştırmaya, yüzyıllara dayanan Osmanlı İmparatorluğunu Makedonya dağ kanunlarıyla yönetmenin mümkün olmayacağını ekledi. Ve nihayet katilin yakalanarak şiddetle cezalandırılmasını istedi.

Kalabalığın onay ve takdiriyle desteklenen konuşmacıyı sözünü bitirinceye kadar dikkatle dinleyen ihtiyar vezir, yerinden bir adım ilerledi. Zayıf bir sesle konuşmaya başladı: Yarım ağız üzüntülerini bildirdi. Çekingen ve titrek bir sesle basın hürriyetinden, vicdan, söz ve yazı hürriyetinden, bunların toplum için değer ve öneminden söz etti. Katilin yakalanması için şiddetli emirler verdiğini söyledi. Ve şöyle ekledi:

- Tabii eğer derdest edilirse (yakalanırsa)! Cezaların en şiddetlisi ile cezalandırılacağını söylemeye kalmadı, kalabalık arasından bir genç, dik bir sesle:

Buraya şart edatı giremez Paşa! diye bağırdı. Katil yakalanırsa... İse ne demek? Orada on para vermeyenin yakasını koparıyorlar. İse de laf mı?

Bâbıâli'den ayrıldık, kafile hareket ettikçe büyüyerek azametli bir insan seli halinde akıyordu. Gazete idarehanelerini ziyaret ede ede Salkımsöğüt yoluyla Meclis-i Mebusan önüne, Ayasofya meydanına yığıldı. Meclis Reisi meydanda yok! Nihayet binanın üst kat pencerelerinden birinde (Meclis Reisi) Ahmed Rıza Bey göründü. Onun pencerede görünmesiyle gösteri yapan kütlenin arkasında da yer yer süvari kıtaları belirdi. Anlaşılan bunu beklemişti. Pencereden:

- Burası yasama organı, hükümete gidiniz, o yapmazsa o vakit gözönüne alınır... gibi soğuk bir karşılık vermekle yetindi.

Göstericilerde büyük bir sinirlilik belirmişti. Burada Reisin yanında gülmekte olan bir mebusun hareketi halka çok iğrenç göründü. Hemen yanımda bir hukuk talebesi duvarın üstüne fırladı:

Namerd, alçak! Ne gülüyorsun... Istırabımızla alay mı ediyorsun? diye bağırdı. Mebus içeriye çekildi.

Sokak başlarında kalabalığın arkasını kesmekle işe başlayan süvari, atlarla kalabalığa daldı, ilerlemeye başladı. Bir süre sonra bir amaç etrafında toplanmış olmayan elli bin kişinin, disipline tabi elli kişi karşısında bozgununu seyrettik. Son kalan birkaç yüz kişi biraz direndi, onlar da

ufak tefek birkaç yaralı, bereli vererek, yavaş yavaş dağıldılar.»

Hasan Amca, cenaze töreninden de söz ediyor:

«Cenazeyi Postane önünde (Sirkeci'de) hatırlıyorum. Hasan Fehmi, kırmızı atlastan yapılmış Türk bayrağına sarılmış, tabutun baş tarafına yine kırmızı atlas üzerine 'Kefâ billâşehida Muhammed Resulullah' cümlesi altın telle yazılmıştı. Darülfünunluların parmakları üzerinde kendine destek bulan tabut (...) Ankara Caddesi'nden yokuş yukarı ilerleyerek Sultan Mahmud türbesindeki ebedi istirahatgâhına yollanıyordu. Kalabalık o derece yoğundu ki, hiç kimse kendi isteğiyle yürümüyor, adeta sele kapılmış bir tahta parçası gibi akıyordu.»

Gazeteler, İttihat Terakki'yi ve hükümeti yaylım ateşine tuttular. Açıkça ya da üstü kapalı olarak, katilin korunduğu öne sürülüyordu.

Cenazenin kaldırıldığı gün *İkdam* gazetesinde çıkan sert yazıda,[109] bir gün önce «*Serbesti* idarehanesinin önünün hürriyet şehidi Hasan Fehmi Beye son veda törenini yerine getirmek, onu bu perişan hale düşüren gizli güce lanet okumak için öbek öbek gelen ahali ile dopdolu» olduğu ifade ediliyordu. Bu yazının son cümleleri şöyleydi: «Hasan Fehmi Bey üç yerinden yaralanmıştı. Bu üç mermi, vatanın menfaatlerini savunmaktan başka bir şey düşünmeyen, gizli bir bas'ı gücünün vatanı harap olmaya doğru sürükleyen hareketlerini içtenlikle eleştiren bu saygıdeğer arkadaşımızı artık bizden sonsuza dek ayırmıştı.»

Mizan gazetesi ise şunları yazıyordu:[110]

«Cinayet Köprünün ortasında, iki nöbetçi bahriye neferiyle karakol gemisinin rampa ettiği deniz arasında işleniyor. Dört el silah atılıyor. 'Polis yok mu?' diyerek bir adam feryat ediyor. Ortaya çıkan polis, imdat diye bağıran yaralıyı katil sayarak karakola sürüklüyor. 'Ben yaralıyım, katil oradadır' yolundaki ısrarma kulak asmıyor. Ya zabıta şu kadar basit, belirli çevre içerisinde bile görevini yapacak kadar bir yeterlik ve öngörüye sahip değildir.. Ya da katili tutuklayabilecekken, şöyle ya da böyle bir düşünceyle iktidarını iyi yolda kullanmadı. Şu ikinci şıkkın gerçekliğinin ortaya çıkması ise, istenilen özür dilemenin çok fazla genişletilmesini gerektirir. İstanbul halkı, olanca dayanma gücüyle onun yerine getirilmesini dört gözle bekliyor. Haklı olarak galeyana gelmiş olan halk ve istekleri, uzun süre bekletilemez. Hükümet yalnız Meclis-i Mebusan önünde sorumlu olmayıp millet önünde de doğrudan doğruya sorumludur.»

Olaydan sonra İstanbul'da kargaşalık artmaya başladı. Yükseköğrenim öğrencilerinin yanısıra askerler de protesto gösterilerine giriştiler.

Subaylar, Harbiye Nezaretine, altında adlarını ve rütbelerini belirttikleri protesto telgrafları çekiyor, sonra telgrafları gazetelerde yayımlatıyorlardı. İttihatçılar da bunlara karşılık vermek üzere gösteriler düzenliyorlardı.[111]

Cenaze töreninin yapıldığı gün, bu siyasal cinayetin hesabı Meclis-i Mebusan'da soruldu. Rıza Nur, Müfit, Kasım Zeynel, İsmail Hakkı Beylerle Boyacıyan, Zöhrap, Kozmidi Efendilerin gensoru önergelerinde, Dahiliye Nazırı katillerin niçin yakalanmadığını açıklamaya çağrıldı. Gergin bir hava içerisinde sürüp giden görüşmeler sırasında muhalifler ve İttihatçılar birbirlerini suçladılar. Sonunda önerge kabul edildi. Ancak reis Ahmed Rıza Bey, sorunun cevaplanmasını on gün sonraki oturuma bıraktı. Mebuslardan biri, «Öbür cumartesi mi? O vakte kadar neler olmaz!» diye sesleniyordu.

Haklı çıktı. Dört gün sonra, İmparatorluğun son on yılının en büyük olaylarından biri patlak verecekti. Sürüp giden kargaşa gerçekte 31 Mart Olayının ayak sesleriydi.

Sonradan Hasan Fehmi'nin, İttihatçıların «fedai»lerinden Kara Kemal (bir ara Ankara Valiliği yaptı, 1926'da İzmir Suikastına karıştığı gerekçesiyle idam edildi) tarafından öldürüldüğü öne sürülmüştür. Katilin, Enver Beyin (Paşa) eniştesi Nâzım Beyi yaralayan Mustafa Necib olduğu görüşünü ortaya atanlar da olmuştur. Ancak öldürenin kimliği kesinlikle belirlenmiş değildir.

31 MART AYAKLANMASI SIRASINDA İŞLENEN CİNAYETLER

O dönemde kullanılan Rumi takvimle 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) günü başgösteren ayaklanma, Osmanlı tarihinin önemli olaylarından biridir ve birçok incelemeye konu olmuştur. Biz, olayı özetledikten sonra[112] ayaklanma sırasında işlenen cinayetler üzerinde duracağız.

II. Abdülhamid'in baskı yönetimi «Hürriyetin İlanı» (İkinci Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908) ile sona ermişti. Genel seçimleri İttihat ve Terakki Fırkasının kazanmasından sonra Meclis 17 Aralık 1908'de açıldı. Sultan ilk oturumdaki söylevinde ülkenin Kanun-ı Esasi (Anayasa) ile yönetilmesi yolundaki kararlılığını dile getirmekteydi. Ancak, kısa süre sonra Sarayla İttihat ve Terakki arasında anlaşmazlıklar, sürtüşmeler başgösterdi. Bunların başlıca nedeni, kabine konusundaki gelişme ve değişikliklerdi. Daha önce birkaç kez sadrazamlık yapmış olan Kâmil Paşanın yeniden bu göreve getirilmesi İttihatçıları tedirgin ediyordu.

1909 Şubatına girilirken, Kâmil Paşa İttihatçıların yönetim üzerindeki etkisini kırmaya yönelik girişimlerini yoğunlaştırdı. İttihatçıların Abdülhamid'i tahttan indirmeyi planladıklarına ilişkin söylentileri Kâmil Paşanın çıkardığına inanılıyordu. İttihat ve Terakki bunu kesinlikle reddetti. Kâmil Paşa da bu iddianın yalan olduğunu kabul etti.

Gerek bu olgu, gerek Kâmil Paşanın Meclise danışmadan ve kabineye bilgi vermeden nazırları değiştirmeye kalkışması, Meclis'in de ona cephe almasına yol açtı. Sonunda Kâmil Paşa, bir ay önce güvenoyu veren Meclisçe düşürüldü; Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi kuruldu.

Toplumsal sorunlar ve siyasal çalkantılar geniş kesimi etkileyen bir hoşnutsuzluk havası yaratmaktaydı. *Mizan*, *Serbesti*, *İkdam*, *Volkan* gibi yayın organları, İttihat ve Terakki politikasına sert eleştiriler yöneltiyorlardı. Özellikle örgütün perde arkasından iktidarı denetleyip yönlendirmeye çalışması eleştiriliyordu.

İttihat ve Terakki genel merkezinin, her türlü denetimin dışında gizli bir güç olmaktan uzaklaşması, Meşrutiyet dönemine uygun düşmeyen bu yapıyı terketmesi isteniyordu.

Gerilimli ortamın yaratılmasında büyük rolü bulunan çevrelerden biri

de, Prens Sabahaddin ve yandaşları ile Ahrar Fırkası'ydı. Ancak bunlar, baskı yönetimine ve Abdülhamid'e düşmanlıkta İttihatçılardan hiç de geri kalmıyorlardı.

Abdülhamid'le İlişkili Çevreler

Yeni rejime yönelik ilk eylemi, «Hürriyetin İlanı»nın üzerinden üç ay geçmeden, bağnaz din adamları başlatmışlardı. 7 Ekim 1908'de Kör Ali (ya da Kör Mehmed) adını taşıyan bir hocanın Fatih Camisinde vaaz verirken Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan'ı kötülüyerek camidekileri kışkırtması sonucu ilk olay meydana gelmişti. Bu hoca, «hürriyet ve müsavat (eşitlik)» düşüncesinin yanlış olduğunu, şeriata dönülmesi gerektiğini öne sürmüştü.

Kimi tarihçilerin «31 Mart'ın provası» saydıkları bu olayda, silahlanarak Yıldız sarayına giden sarıklılar, «meşrutiyet aleyhinde» birtakım isteklerde bulunduktan sonra yolda karşılaştıkları Sadrazam ve Şeyhülislama saldırmaya yeltendiler. Kör Ali ile İsmail Hakkı olaydan sonra tutuklandılar.

Güvenlik güçlerinin bu gösteriye karşı çıkmayışı anlamlıydı.

Aynı gün Saraydan gazetelere gönderilen haberde, «Bazı vatan hainlerinin ülkede mutlakiyet rejimini geri getirme düşüncesinde olduklarına ilişkin birtakım söylentiler duyulmakta olduğundan derin soruşturma ve yansız işlemlerle gerçeğin ortaya çıkarılmasının ve kışkırtıcıların her kim olursa olsun cezalandırılmalarının padişah tarafından Sadrazam Paşaya buyurulduğu» bildiriliyor ve bu, olayda II. Abdülhamid'in parmağı bulunduğu kuşkusunu uyandırıyordu.

Din adamlarının İttihatçılara karşı tutumu sürecekti. Ancak «ulema»nın tümü aynı davranış içinde değildi. Kör Ali olayına karışanlar gibi şeriatçılar, istibdat düzeninden yana eylem içinde bulunanlar vardı. Ama asıl etkili kesim medrese, yani «ilmiye» öğrencileriydi. O döneme kadar İstanbul halkı gibi askerlik yükümlülüğünden bağışık tutulan ilmiye öğrencilerinin askere alınması kararlaştırılınca, bunlar gazetelere mektup yazarak, gösteriler düzenleyerek protestolara girişmişlerdi.

Bir süre memurluk yapan, kimi derneklere girip çıkan, hatta İttihat ve Terakki'ye üye olma girişiminde bulunup isteği geri çevrilen Derviş Vahdeti, 11 Aralık 1908'de *Volkan* gazetesini yayımlamaya başlamıştı.

İslamcı bir yayın organı olan *Volkan*, aynı zamanda «Hürriyetçi»

olduğunu belirtiyor, meşruti yönetimi savunuyor, evrensel barıştan, yeni buluşlardan söz ediyor, üfürükçülere karşı hekimleri savunuyordu.

Çok geçmeden İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni kuran Vahdeti, cemiyetin yayın organı *Volkan* aracılığıyla kışkırtmalara girişti. Gazetenin sürümü de o döneme göre yüksek bir rakama, 8 bine ulaştı.

İşin ilginç yanı, Abdülhamid'in Vahdeti'den yararlanmayı düşünüp İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne zaman zaman para vermesiydi.

Bu cemiyet ve yayın organı *Volkan*, 31 Mart Olayında önemli rol oynayacaklardı.

Alaylı - Mektepli Kavgası

İkinci Meşrutiyet'ten sonra orduda egemen duruma geçen Mekteb-i Harbiye mezunu subayların ilk girişimlerinden biri de «alaylı», yani er ve erbaşlıktan yetişme subaylarla uğraşmak olmuştu. Bunları hem sayıca hem etki bakımından geriletmek istiyorlardı. Başlatılan «tasfiye», yalnız bu «tasfiye»nin kurbanı olan alaylı subayların değil, ilerde subay olmayı düşünen er ve erbaşların da tepkisine yol açtı.

Er ve erbaşları rahatsız eden bir başka olgu da İttihatçıların orduya getirmek istediği «Prusya modeli» katı disiplin ve sıklaştırılan talimlerdi.

Ordudaki bir başka önemli sorun, İkinci Meşrutiyet öncesinde küçük rütbeli genç subayların kıdemli komutanlara karşın eylemlerde bulunmuş olmalarından kaynaklanıyordu. Hiyerarşinin tartışılmazlığı zedelenmişti. Bu, «gerekirse isyan etme» yoluna askerlerin daha kolay kayabilmeleri demekti ki, 31 Mart'ta ayaklanan askerlerin gözlerini kırpmadan subaylarını vurmalarında, ortalığı kasıp kavurmalarında herhalde bu etmenin de küçümsenmeyecek bir payı vardı.

«Tasfiye» edilmiş alaylı subayların ayaklanma için önemli bir güç oluşturmaları, beklenebilecek bir şeydi. Bunların, belirli bir siyasal görüş taşımasalar bile, salt intikam duygularıyla, «Mekteplileri vurmak» için böyle bir harekette yer almaları doğaldı.

Durumu «alaylı» subaylarınkine benzeyen bir başka kesim de, İttihatçılar tarafından görevlerinden uzaklaştırılmış memurlardı.

Hafiye örgütünün dağıtılması dolayısıyla işsiz kalan ve yeni rejime düşmanlık besleyen eski hafiyelerin kışkırtmaları üzerinde de özellikle durulmalıdır:

«İttihatçı ve ulema olduğunu öne süren bazı gruplar, askerin arasına

girerek erleri kışkırtmaya başlıyorlardı. Gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden, gerekse ulema ve hoca takımından olduklarını söyleyen bu kişilerin büyük bir kısmı, Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından lâğvedilen hafiye teşkilâtının işsiz kalan ajanlarıydı. Bunlar değişik roller üstlenmiş, İttihatçı ve ulema kimliklerini kullanarak askerin arasına karışmış, onları kışkırtıyorlardı.».[113]

O günlerde dağıtılmış olan ve aslı elimizde bulunan, ilk kez tarafımızdan yayımlanan[114] aşağıdaki Türkçesi bozuk bildiri, bu provokasyonlardan biridir:

«Birkaç gün önce burada bir subayın kışlada gecenin saat iki buçuk ya da üçünde sözde asta itaat durma öğütleri verdiği sırada askerlere şu sokaklarda gördüğünüz sarıklı hocalar yok mu size emrettiğimiz zaman bunları süngülerinizin ucuna takacaksınız gibi öğüt vermek de askerlikte var mı, varsa hata içinde hatadır, çünkü bu milletin askeri ya şehit ya gazi olmak için savaşır askerler toprak için boğuşmaktan çok Kuran için canını verir Müslüman şeriatı isteriz.»

31 Mart yaklaşırken *Volkan*, İttihatçıların yönetime gelmelerinden sonraki dönemi «Şeytanlar devri» olarak niteliyordu. Derviş Vahdeti saldırı dozunu gittikçe artıran yazılarında askerlerle halkı açıkça ayaklanmaya kışkırtıyordu. Ona göre İttihatçılar «Rumeli eşkıyası»ydı.

Serbesti başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi tansiyonu iyice yükseltti.

Bu arada kimi gazete ve örgütler havayı yumuşatma girişiminde bulundular. *İkdam*, koalisyon hükümeti önerdi. *Yeni Gazete*, iki aylık ateşkes ilan edilmesini savundu.

Ayaklanma Başlıyor

Kışkırtmalara kapılan askerler, 12 Nisanı 13 Nisana bağlayan gece yarısı harekete geçtiler. Taşkışla'daki Dördüncü Avcı Taburu'nun erleri, nöbetçi subayları tutuklayıp hapsettikten sonra Ayasofya yakınında bulunan Meclis-i Mebusan binasına doğru yürüyüşe geçtiler. Sabaha karşı 4.00 dolayında bina sarıldı. Kalabalığın arasına karışmış olan İttihad-ı Muhammedi Fırkası ileri gelenleri olayı yönlendiriyorlardı.

Sabahleyin ayaklanma «sokağa» egemen olmuştu. Ancak, ne birtakım muhalefet liderleri çıkıp işe el koyarak olayın gerisini getiriyor, ne de Meclis-i Mebusan varlık gösteriyordu. Mebusların çoğu Meclis'e gelmedi.

Ayaklanma sırasında saklanmaya çalışan İttihatçı mebuslar dışındakiler kendilerini olayın akışına kaptırdılar. Daha sonra Maarif Nazırlığı yapacak olan Bağdat mebusu Babanzade İsmail Hakkı Beyin anlattığına göre, Meclis'teki bir grup milletvekili, silahlı erlerin «Bunları yapacak mısınız yapmayacak mısınız, açık cevap verin hele!» diye önlerine uzattığı istemleri okuyup soğuk terler döküyorlardı.

Ayaklananlar öncelikle şunları istiyorlardı: Şeriat hükümlerinin uygulanması, Hükümetin hemen değişmesi, Sadrazamın, Harbiye Nazırının, Hassa Kumandanı Mahmud Muhtar Paşanın, İkinci Fırka Kumandanı Cevad Paşanın, Taşkışla Kumandanı Esad Beyin görevlerinden alınması, Meclis Başkanı Ahmed Rıza Beyin istifası. Ayaklanmacıların istekleri arasında, bu olup bitenlerden dolayı «hiçbir neferin kılına dokunulmaması» da vardı.

Kendi aralarında uzun uzun tartışan mebuslar, sonunda hükümet için güvensizlik kararı aldılar. Oysa aynı anda hükümet, Saraya istifasını sunuyordu.

Ayaklanmayı bir olupbitti olarak kabul eden ve buna göre tutum almaya çalışan kimi mebuslar, ayaklanmacıların görevden alınmasını istedikleri Hassa Kumandanı Mahmud Muhtar Paşayı aramayı ve emrindeki asker sayısını sormayı ihmal etmemişlerdi. Ama aldıkları cevap iç açıcı olmamıştı. Bir ara, «Asker ne istiyor?» sorusu ortaya atıldığında, Ahmed Rasim Efendi kürsüye fırlayıp haykırdı: «Kız mektepleri istemiyor. Avrupa'dan hiçbir şey alınmayacak. Meclis'te adları bilinen dinsizler var, bunlar atılacak. Kabine düşecek, orduda yenilik hareketi filan olmayacak. Hele Avrupa'dan hiçbir adam getirilmeyecek. Şeriat emirleri dışına çıkılmayacak.»

İttihat ve Terakki'nin baskısı karşısında biraraya gelmiş değişik unsurlardan oluşan muhalefet, kendi ürünü ve kendisinin bir atılımı olan ayaklanma bir olgu olarak ortaya çıkınca, tuhaf bir tutum takındı. Sokaktaki eylemle İttihatçılar ortalıktan silindikten sonra birilerinin çıkıp Meclisi toparlaması, hükümeti ele geçirmesi, olayın bundan sonraki akışını çizmesi gerekirdi. Ama ortada böyle birileri yoktu.

Ayaklanma giderek yayılmaya başladı. İlk gün akşama doğru Boğaziçi'nden yolcu vapurlarıyla gelen askerler, Beşiktaş önlerindeki donanma gemilerinin yamından geçerken, «Siz neden gelmiyorsunuz?» diye sesleniyorlardı. Çok geçmeden ayaklanma *Mesudiye* gemisine, oradan *Hamidiye*'ye sıçradı, başka gemilere yayıldı...

II. Abdülhamid, hemen olayın akışını kendi istediği bir yöne çevirebileceğinin ayrımına varmış, buna göre tutum almıştı. O gün Mabeyn Başkâtibi Cevad Bey, padişahın şu iradesini okuyordu:

«Devletimiz Tanrıya şükür İslam devleti olup, kıyamet gününe kadar sürecek şeri kuralların bundan böyle her tarafça bütünüyle bir kat daha özen gösterilerek uygulanması yeniden emir ve ferman buyurulmuştur.»

Bunun anlamı şöyleydi: Görünüşte ayaklananların temel istemi olan «şeriat» konusunda güvence veriliyordu, dolayısıyla da ayaklanmacılar haklı görülmüş oluyordu. Abdülhamid, ayaklanmacılar için yüce af buyruğu çıkardığını da ilan ederek bu tavrını pekiştiriyordu.

Hükümetin istifasını da hemen kabul etmiş, sadrazamlığa Ahmed Tevfik Paşayı getirmişti. Bunu, Saraya sıkı sıkıya bağlı bir «mutlakiyet» kabinesinin izleyeceği anlaşılıyordu. Kısacası, Abdülhamid yeniden duruma egemen olmaya başlamıştı.

Ayaklanmanın ikinci günü Prens Sabahaddin Bey, olayın Abdülhamid'in çıkarına geliştiğini gördü. Hemen donanma süvarileriyle bir toplantı yaparak, gemilerde bir «meşveret (tartışma, görüşme) meclisi» toplanması ve isteklerinin Saraya top tehdidiyle kabul ettirilmesi önerisinde bulundu. «Abdülhamid'i devirmekten başka çare kalmadı. Saray, donanmanın toplarına karşı duramaz,» dedi.

Üçüncü gün, sıra bu kararın uygulanmasına geldiğinde, süvariler duraksadılar. Yalnızca *Asâr-ı Tevfik* zırhlısının komutanı Ali Kabuli Bey, askerleri girişilecek eyleme hazırlamak amacıyla bir konuşma yaptı. Ne var ki o da gerisini getiremedi, çünkü askerleri ayaklanarak Binbaşı Ali Kabuli Beyi aşağıda açıklanacağı şekilde öldürdüler.

Böylece, ayaklanmanın ortaya çıkardığı kargaşayı yönlendirerek siyasal bir sonuca ulaştırabilecek muhalefet çevreleri de başarısızlığa uğramış bulunuyorlardı. Çünkü bu andan sonra bütün çabalarını Abdülhamid'den gelebilecek hamlelere karşı korunmaya harcayacaklardı.

Hareket Ordusu Geliyor

On bir gün boyunca olaylar İstanbul'u kasıp kavurdu; sokağa ayaklanmacılar egemen oldu.

Ayaklanma patlak verdiği sırada Selanik ve Manastır başta olmak üzere Makedonya'da, Üçüncü Ordu merkezinde büyük bir telaş ve heyecan doğmuştu. İstanbul'da ayağa kalkan «irtica»nın Trakya'ya da yayılma-

sından korkuluyordu. Özellikle genç subaylar, «bir şeyler yapmak gerektiği» görüşündeydiler. Bunlar ordunun emir-komuta zincirini bozmadan harekete geçmek istiyorlardı. Ancak, «mecbur kalırlarsa bunu da yapacaklar»dı. Üçüncü Ordu Komutam Mahmud Şevket Paşa ayaklanmaya karşı kesin tavır aldığından, en üst düzeyde bu sorun çözüldü.

Hareket Ordusu'na Mahmud Şevket Paşa komuta edecekti. Selanik'te Üçüncü Ordu'dan bir fırka oluşturuldu, bunun başına da Hüseyin Hüsnü Paşa geçti. Bu fırkanın erkân-ı harbi (kurmayı) Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal'di. Edirne'de Şevket Turgut Paşa komutasında bir başka kol hazırlandı ve erkân-ı harb subayı Kâzım Karabekir'le birlikte yola çıktı.

Yola çıkışından üç gün sonra Çatalca'ya ulaşan Hareket Ordusu herhangi bir direnişle karşılaşmadı. Ancak konakladığı sırada, askerin arasına karışan kimi kışkırtıcılar onları ayaklanmacılar safına çekmeye çalıştılar. Bu engellendi.

Meclis-i Mebusan, kapıldığı akıntıdan uzaklaşarak Hareket Ordusu yanına koştu. Hareket Ordusu Çatalca'da yığınağını tamamlarken, Meclis-i Mebusan ve hükümet, ordunun İstanbul'a girmemesini sağlamak için arabulucu, yatıştırıcı kurullar göndermeye karar verdi ve (Küçük) Said Paşa başkanlığında bir kurul Hareket Ordusu ileri gelenleriyle görüşmeye gitti.

Ordu ilerlemiş, Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar gelmişti. Buraya görüşmek için gelen mebuslar, ordunun gücünü ve kararlılığını görünce geri dönmeye ve arkadaşlarını da çağırmaya karar verdiler. Ordu İstanbul'a girmeden Meclis ordunun yanına gitmişti.

İki meclis, Heyet-i Âyan (Senato) ile Heyet-i Mebusan, Ahmed Rıza Beyin başkanlığı altında «Meclis-i Umumi-i Milli» (Genel Ulusal Meclis) adıyla toplanmaya başladılar. Bu, «Anayasa dışı, ihtilâlci havası olan bir isimdi»di.

Meclisin, özellikle de Mahmud Şevket Paşanın tutumu konusunda değişik iddialar ortaya atılmıştır. Kimi tarihçiler, bunu İstanbul'da ayaklanan askeri yatıştırmak amacıyla düzenlenmiş bir aldatmaca olarak nitelerken, kimi tarihçiler de Mahmud Şevket Paşa ile Hüseyin Hüsnü Paşa arasındaki anlaşmazlıktan söz etmektedirler.

Hareket Ordusu, 24 Nisan günü İstanbul'u işgal etti.

27 Nisanda Mahmud Şevket Paşanın 25 Nisan tarihini taşıyan ve harekâtın başarıyla sonuçlandığını açıklayan bildirisi okundu. Bu, aynı

zamanda padişahın akibetinin belirlendiği andı. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra Osmanlı tahtında en uzun kalan II. Abdülhamid'in saltanatı sona eriyordu.

Usulen fetva alındıktan sonra, Meclisler Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kararını oybirliğiyle kabul ettiler. Bu konuda isteksiz ya da çekimser olan üyelerin istenen yönde oy kullanmaları baskıyla sağlanmıştı. Veliaht Mehmed Reşad'ın tahta geçirilmesi de Meclisin oylarıyla çözüme bağlandı.

Dört kişilik bir kurul tarafından tahttan uzaklaştırılma kararı Abdülhamid'e bildirildi ve eski padişah İttihatçıların merkezi sayılan Selanik'e gönderildi. Orada, kendisine ayrılan Alâtini köşkünde yaşayacaktı.

Ayaklanmanın bastırılmasının ardından sıkıyönetim ilan edildi ve Divan-ı Harb-i Örfi (sıkıyönetim mahkemesi) kuruldu. Hurşid Paşanın başkanlığındaki bu olağanüstü mahkeme, Derviş Vahdeti'nin de içlerinde bulunduğu birçok kişi için idam cezası verdi.

Artık muhalefetin silindiği, İttihatçıların tam iktidarına olanak veren yeni bir dönem açılıyordu. V. Mehmed adıyla tahta çıkarılan Mehmed Reşad da, 1918'e kadar sürecek saltanatı süresince İttihatçıların bütün isteklerine boyun eğecekti.

Olay Sırasında İşlenen Cinayetler

Kitabımızın konusu yönünden, olay sırasında işlenen siyasal cinayetler üzerinde ayrıca durmamız gerekiyor.

Bir kere, çarpışmalar sırasında, ya «alaylı-mektepli çatışması» dolayısıyla, ya da ayaklanmacı askerlere engel olmak istedikleri için, çok sayıda subay öldü. Sina Akşin'in saptamalarma göre,[115] adları belirlenebilen subay sayısı on dörttür:

Aşağıda sözü edilecek Ali Kabuli ve Muharrem Beylerle Nâzım Paşa, Köprü başında Teğmen İlyas, Divanyolu'nda (ya da Parmakkapı'da) Yüzbaşı Romülüs İspatari, Arnavutköy'de Yüzbaşı Selahaddin, Süvari Yüzbaşısı Mümtaz, Süvari Mülazımı İzmitli Yusuf, Yıldız'da bulunan Süvari Ertuğrul Alayından Muhtar Bey, Yusuf, İhsan, Nureddin Efendiler, Şerif Sadık Paşa ve kâtibi Esat Bey.

Bunlara, Köprü üstünde öldürülen Elmas Beyi de eklemek gerekir.[116]

İlk gün Harbiye Nezareti önünde topa tutulan ayaklanmacı askerler birkaç kayıp verdiler.

Ayaklanmacılarla çarpışmalar sırasında kimi erler de öldü. Bunların sayısı ve adları saptanamıyorsa da, olaylar sırasında ve Hareket Ordusu'nda ölen 76 kişinin adları Hürriyet-i Ebediye mezarlığındaki, «Makber-i Şüheda-yı Hürriyet» yazılı bir taşta yer alıyor.

Ahmed Refik, ayaklanan askerlerin gazetelere «ilave» yayımlatmak, rastladıkları subaylara tokat atmak, tabancasını almak, pantolonunu çözdürmek, halkın boyunbağlarını koparmak, kahvelerde resimlerini indirmek, «Hürriyet» plaklarını kırmak, «tesettür» ilanları vermek, kadın saçı kesmek vb. zorbalıklar yaptıklarını yazıyor.[117]

Fuad Talât, *31 Mart - İrtica* adlı kitabında,[118] genç subaylardan Selahaddin'in öldürülmesini şöyle anlatıyor:

«Zavallı yavrumun eniştesiyle vapura yetişmek üzere Arnavutköy iskelesine giderken karakoldan üzerlerine yalnız zavallı şehidin ilim ve irfan sahibi olması nedeniyle saldıran neferlerin önünden kaçmaya başladıkları, kilise sokağına döndükleri sırada takip eden canavarların kilise kapısının kapanması için bağırışmaları, sonra eniştenin yaralanıp düşmesi, Selahaddin'in köşeyi döner dönmez caniler görmeden marangoz dükkânına girip saklanması, orada geçirdiği o ıstırap anından sonra da 'belki kurtuldum!' umuduyla çıkmasının ardından avlarını bulmaktan umut keserek artık dönmekte olan canavarlara rastlaması, onların zavallı gence saldırmaları, sonunda şehit etmeleri hep gözümün önündedir.

Ertesi gün şehidin cenazesi yas tutan evinden çıkarılırken, bir gün önceki canavarların ancak öldü sanısıyla bırakmış oldukları eniştenin eve cenaze halinde getirildiğini duyan aynı canavarların 'Öteki ölmemiş! Onu da bize teslim etmeli! Mutlaka öldüreceğiz. İkisini birden gömeceğiz!' diye saldırmaları, ah, çoluk çocuk, kadın erkek zavallı Selahaddin'in bu felaketine çıldıran kızkardeşinin bu canavarlarla boğaz boğaza uğraşmaları, Harbiye Nezaretinden cinayet duyulup da iki defa haber gidip gelinceye kadar, yani her bir dakikası yüzyıllar kadar uzun süren o üç dört saatlik heyecan süresi... Evet! Zavallı aileye yapılan vahşice saldırı, o İslam kadınlarının uğradıkları felaket, ıstırap, heyecan, hayır ne desem o hali ifade edemiyorum işte...»

Kimi subayların, öldürülmek üzere evlerinden arandıkları da biliniyor.

Hasan Amca, öldürülen subaylardan üçünün sözünü ediyor:[119]

«İsimleri hürmetle anılmaya hak kazanmış olan şehitler arasında biri-

si hocam, Süvari Yüzbaşısı Mümtaz, diğeri iki üst sınıftan değerli arkadaşım Teğmen İzmitli Yusuf vardı. Bunlar öyle isyan eden bir bölük karşısında da olsa, yüzgeri edecek yaratılışta insanlar değildi. Askerleri ancak kutsal cesetleri üzerinden geçerek isyana katılabildiler. Bunların her ikisi de süvariydiler. Rum vatandaş Yüzbaşı İspatari de şehitler arasında tarihe saygıyla anılacak bir isim bırakıp gitti.»

O dönemin Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey, askerlerin mektepli subayları öldürmesi dolayısıyla, askerlere seslenen ve bu hareketlerin şeriata aykırı olduğu, padişah yanında mektepli ve alaylı subay olmayıp hepsinin de padişah askeri sayıldığı, bundan böyle bu gibi eylemde bulunanların Tanrının ve padişahın gözünde şiddetle sorumlu tutulacağı yolunda öğütleri kapsayan bir buyruk (irade-i seniye) hazırlanmasına girişildiğini yazıyor. «Büyük memurlardan birinin» seçilerek kışlalara gönderilmesi ve bu buyruğun okutulması düşünülüyorsa da, tasarı gerçekleşmiyor.[120] Tam tersine, yukarda da değinildiği gibi, Abdülhamid, Başkâtibi Cevad Beyi Meclis-i Mebusan'a gönderip orada okuttuğu buyrukta, ayaklanan askerlerin affedildiğini bildirmiş ve onları hoşnutluk ifadesi olan «selâm-ı selâmetencâm-ı şâhâne» ile ödüllendirmişti!

Basında yer alan haberlere göre, 31 Mart günü Yıldız'daki yaverlerden sekizi de öldürülmüştür.[121]

Kurmay Binbaşı Muhtar Bey, Selanik'teki Onyedinci Alay'ın komutanıydı. Hareket Ordusu öncü birliklerinin başında İstanbul'a girdi ve Taksim dolayındaki (bugün Şehit Muhtar Caddesi'nde) bir çarpışma sırasında öldü. Ayaklanma bastırıldıktan sonra, 27 Nisan günü Muhtar Bey ve iki subay için Mahmud Şevket Paşanın katıldığı bir cenaze töreni düzenlendi. Üç subay, «Hürriyet-i Ebediye Tepesi»ne gömüldüler.

15 Nisan gecesi iki subay, İkinci Fırka Kumandanı Ferik Cevad Paşa ile aynı fırkadan Miralay (Albay) Şevki Bey, Yıldız Sarayına sığındılar. Askerler Sarayın kapısına gelerek bunların kendilerine teslimini istedilerse de, Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey, Saraya sığınanların kimseye verilmeyeceğini bildirdi; asker içeriye girse bile teslim edilmeyeceklerini ekledi ve sığınanları Yıldız Köşkünün en üst katında koruma altına aldırdı.[122]

Rastgele havaya sıkılan kurşunlardan ölen ve yaralananlar da oldu.

Nâzım Paşanın Öldürülmesi

Olayın ilk günü (13 Nisan 1909) öğleden sonra, Saraydan gelen çağrı

üzerine Bahriye Nazırı (Topçu) Rıza Paşa ile Nâzım Paşa Yıldız'a gitmek üzere bir arabaya bindiler. Ayaklanmanın kışkırtıcılarından olduğu öne sürülen Ahrar Fırkası, Nâzım Paşanın işbaşına gelmesini istiyordu. Kimi muhalefet gazetelerine göre bu, ayaklanan askerlerin istekleri arasında da yer alıyordu. Kabine değişikliği sözkonusu olduğu için, dönemin Sadaret Mektupçusu Ali Fuad Beye (Türkgeldi) göre, biri Sadrazamlığa öteki Adliye Nazırlığına atanacaklarını umuyorlardı ve «memnunen» yola çıkmışlardı. Sonradan Rıza Paşa olayı şöyle anlattı: Arkadaşları, ayaklanan askerlerin Köprünün iki başını tuttuğunu söylediler; Köprü yoluyla gitmemelerini, Sirkeci iskelesine inip oradan kayıkla Beşiktaş'a geçmelerini öğütlediler. İki paşalar arabacıya Sirkeci'ye gitmek istediklerini söyledilerse de, arabacı atları dizginleyemediğinden tramvay caddesinden Yenicami yönüne saptı. Dönmek için camı vurdularsa da arabacıya işittiremediler ve «Haydi buradan gidiversin,» dediler.

Köprüye vardıklarında, ayaklanmacı askerler «Sizin işiniz burada değil, Meclis-i Mebusan'dadır,» diyerek kalabalıkla birlikte arabayı Meclis-i Mebusan'a götürdüler.

Rıza Paşanın kendisine anlattıklarını aktaran Ali Fuad Bey, «Meclisin dış kapısından girerken asker silaha davranıp Rıza Paşa da karşı koymak için çizmesinin içinde bulunan rovelverini çıkarmak isteyip o sırada atılan tüfeklerle kendisi ayağından, Nâzım Paşa da kalbinden vurulmuş, hemen Âyan (Meclisi) ve Mebusan (Meclisi) hademesi yetişip koltuklarına girerek merdivenden çıkarlarken ruhunu teslim etmiştir,» diyor.[123]

Ali Fuad Beyin anılarında ve 15 Nisan 1909 günlü *İkdam*'da, Nâzım Paşanın Meclis-i Mebusan reisi Ahmed Rıza Beye benzetilerek öldürüldüğü öne sürülmüş ve birçok kaynak bu «iddia»yı aktaragelmiştir.

Mehmed Arslan Beyin Öldürülmesi

Aynı gün saat 14.15 - 14.45 sıralarında Lâzkıye mebusu Mehmed Arslan Bey de Meclis önünde öldürüldü.

Olayın görgü tanığı, Bağdat mebusu Babanzade İsmail Hakkı Bey, basımevi yerle bir edildiği için İstanbul'da yayımlanamayan, Selanik'te çıkarılan *Tanin* gazetesinde (26 Nisan 1909) olup biteni şöyle anlatıyor (kendisi o sırada Meclis'tedir):[124]

«Pencerelere koştuk. Sultanahmet bahçesinden oldukça yoğun bir kalabalık geliyordu. Beyazıt'tan yasal bir yatıştırma gücü geldiğini sanarak

sevindim. Ama gördüğüm kalabalığın kıtlığı bu sanıda yanıldığımı anlattı... Bu kalabalık yığın hem ilerliyor, hem dehşetli bir çatışmanın merkezi olduğu görülüyordu. Sonunda o kümenin içinde başı açık bir kişi göründü. (...) İşte bu muhabir sandığım kişi sağdan soldan yumruk, dipçik yiyerek, yürümüyor, yuvarlanıyor, düşüp kalkıyordu. Alanın kıyısındaki saflardan erler çıkıyor, sanki şeytan taşlıyorlarmış gibi zavallıya dipçik indiriyor, o zavallı da omuzları arasına yediği dipçiklerin verdiği yönle boyuna fırıldak gibi dönüyordu. Sonunda da dairenin parmaklığına yüz adım kadar yaklaştı. Ölüm korkusuyla, can atılımıyla kendini toplayarak bütün gücü, bütün hızıyla sığınma yeri bildiği yere doğru koştu. Koştuğunu gören birtakım alçaklar, sanki ellerinden hazine kaptırıyorlarmış gibi silaha davrandılar.

Topkapı Sarayına giden caddenin ağzından bir kurşun atıldı. Sanki bir savaş, dışardan yapılan bir saldırı gideriliyor sanısı doğdu; daha tanıyamadığım o kişi de kapıda sendeledi, düştü. Pencereden bu yürek burkucu ve acı görüntüyü seyreden mebuslar hayatlarının tehlikede olduğunu gördüler. Yalnız onlar değil, gözdağı vermeye gelen askerler bile dışardan saldırılıyor korkusuyla yukarılara koşmaya başladılar.»

Meclis'e gelmekte olan Mehmed Arslan Beyin yanında, İngiltere Dışişleri Bakanlığına yazılan bir rapordan anlaşıldığına göre, Captain (Yüzbaşı) Bettelheim adında biri vardı; bu zat, bir jandarmanın kendisini tanıması sayesinde kurtulabildi. Sina Akşin'in belirttiği gibi, «Ayaklanma sırasında Sultanahmet'te ne aradığı sorulmaya değer. Ayrıca bir jandarma erinin bir İngiliz yüzbaşısını nereden tanıdığı da sorulmaya değer.».[125]

Birçok kaynakta, Mehmed Arslan Beyin Hüseyin Cahid'e (Yalçın) benzetilerek öldürüldüğü öne sürülmektedir. Hüseyin Cahid'in *Tanin* başyazarı olduğu ve olay sırasında *Tanin* gazetesinin yerle bir edildiği, ayrıca bu iki mebus arasındaki benzerlik gözönüne alınırsa, aktarılagelen bu bilginin gerçeğe aykırı olmadığı sonucuna ulaşılır. Ancak, Hüseyin Cahid'le Mehmed Arslan'ın birbirlerine benzemedikleri, «yanlışlık iddiasının doğrudan doğruya isyancılardan çıktığı», Mehmed Arslan'ın kendi adına öldürüldüğü görüşü de ortaya atılmıştır.[126] Mehmed Arslan yerine Emin Arslan denildiği de olmuştur ki, bu yanlıştır. O tarihte Meclis'te Mehmed Arslan ve Emin Arslan adlarında iki Lâzkiye mebusu vardır, öldürülen birincisidir.

Ali Kabuli Beyin Linç Edilmesi

Ayaklanmayı hazırlayanların olaydan önce Donanma ile ilişkide bulundukları yolunda kuşkular vardır. Prens Sabahaddin Beyin ayaklanma haberini Kuruçeşme'de (köşkü oradaydı) karakol subayından aldıktan sonra deniz subaylarıyla toplantılar yapması bile bu ilişkiyi belgelemektedir. Sabahaddin, haberi alır almaz istimbotla Heybeliada'ya giderek *Avnullah* korvetinin süvarisi Enver Beye Abdülhamid'in tahttan indirilmesi gerektiğini söyler. İkisi birlikte Beşiktaş önlerinde demirlemiş *Hamidiye* kruvazörüne gelip süvarilerle toplantı yaparlar. Donanma, -gösterilen gerekçe ne olursa olsun- olaydan kısa bir süre önce sefere hazırlanmıştır.

Bahriye Sılahendaz Taburu kumandanı Binbaşı Ali Kabuli, süvariliğini yaptığı *Asâr-ı Tevfik* gemisini ayaklanma günü Heybeliada'dan Beşiktaş önlerine getirmiş ve gemi personeline «Padişah milletle kaimdir... Milleti mahvetmek isteyen bulundukta, her kim olursa olsun, bu toplarla kahrına kıyam eylemek boynumuza borçtur,» gibi sözler söylemiş, bu sözlerle onları harekâta hazırlamak istemiştir.

Ancak, karada ayaklananların etkisi altında kalan erler, geminin toplarını Yıldız Sarayına çevirtmiş olan Ali Kabuli'yi ve üç subayı tutukladılar. Ertesi gün (15 Nisan) de karaya çıkardılar ve cezalandırılmak üzere Bahriye Dairesine götürdüler. Öteki subaylar kaçtı. Bahriye Şûrası, Ali Kabuli'yi serbest bıraktı. Bunun üzerine erler, komutanlarını -Tabur İmamı Murad Efendinin başını çektiği topluluk ortasına alarak- Yıldız Sarayına sürüklediler.[127]

Saraya vardıklarında, askerler «Padişahım çok yaşa!» diye bağırmaya başladılar. Abdülhamid, bu gösterilere, pencereden selamla karşılık veriyordu. Olayın görgü tanığı, Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey, şunları anlatıyor:[128]

«Meydan birçok bahriyeli askerler ve ahali ile dolmuş idi. Zeminden iki adam boyu yükseklikte bulunan pencerenin altında Seryaver Şakir ve İkinci Fırka Kumandan Muavini Veli Paşalar bulunuyorlar idi. Zat-ı şahaneleri (padişah), Şakir Paşaya hitaben 'Ne istiyorlar?' dedi. Şakir Paşa da galiba anlamamış olmalı ki, pencerenin karşısında selam duran biri tüfekli diğeri tüfeksiz iki askeri pencerenin önüne getirdi. Zat-ı şahaneleri ne istediklerini sordu. İstanbul'u topa tutacağından ve pek fena bir adam olduğundan söz ederek Binbaşı Kabuli Beyi getirmiş olduklarından ve kendilerinin rütbe yükseltilmesinden ve aylıktan yoksun bırakıldıklarından söz ettiler.

Zat-ı şahaneleri binbaşının bu emri kimden almış olduğunu sormaları üzerine birkaç asker birden bir şeyler söylediler ve Bahriye Nazırı Vekili Emin Paşadan ve yine aylıktan, rütbeden söz etmeye, kısacası düzensizlik, karışıklık görünmeye başlaması üzerine, bu duruma yol açmış olmak üzere dairelerine dönmeleri gereğini ima ederek (padişaha) temenna ettim. Görmediler. Yine temenna ederek biraz hızlıca sesle, 'Efendim istirahat buyurun' dedim. O zaman zat-ı hümayunları pencereden başlarım çıkararak ve elini göğüslerine koyarak askere seslendi, 'O adamı bana teslim edin. Ben araştırırım' dedi. Ve orada bulunan paşalara da Kabuli Beyin koruma altında karakola götürülmesini ferman buyurarak pencerenin önünden çekildiler. Odalarına girerlerken 'Efendim yoruldunuz' demem üzerine, 'Maşallah! Bizi topa tutacak diyorlar, sormayalım mı?' buyurdular. 'Bu herifler terbiyesiz adamlardır. Zat-ı şahaneniz rahatsız ediliyorsunuz. Soruşturma yapılır. Sonuçta gerçek anlaşılır' dedim.

Zat-ı hümayunları ile sarayın yanında(ki) meydana bakan odaya girdiğim sırada karakolla saray arasındaki mesafenin ortasında bir karışıklık, rastlantıyla gözüme ilişti. 'Efendimiz galiba bir şey oldu' dedim. 'Gitsinler, baksınlar, bir fenalık olmasın' dediler. Hemen salona fırladım. Orada hazır bulunan yaverlere ve sairelere 'Efendimiz binbaşıya bir zarar gelmesin, muhafaza edilsin buyuruyorlar. Çabuk gidiniz bakınız, haber getiriniz' dedim.

Ve tekrar odaya girerek pencereden dışarıya baktığım sırada askerin birinin elinde kanlı bir kasatura ile gitmekte olduğunu gördüm ve 'Aman efendim galiba binbaşıyı öldürmüşler. Fakat çok fena oldu' dedim. Zat-ı hümayunları da 'Artık bunlar asker değil, yeniçeri, asi olmuşlar' buyurdular. Hemen yine salona çıktım. Ve 'Burada ne duruyorsunuz be herifler, dışarıda adam öldürdüler. Katillerin tutulmasını efendimiz ferman buyurdular' diye haykırmaya ve öfkeli sözler söylemeye başladım. Padişahın huzuruna dönüşümde 'Başkâtip ne bağırıyorsun? Bu asi herifleri bizim aleyhimize döndüreceksin. Sarayı kurşuna tutturacaksın!' buyurmaları üzerine, 'Yüce af ve merhametinize sığınırım. Durumun vahameti beni edep ve terbiyenin dışına çıkarıyor' dediğim sırada Seryaver Şakir Paşa göründü. (Padişahın) yüce fermanları uyarınca salona çağırdım. Efendimiz, paşadan ne olduğunu sordular. Önüne baktı. Yavaşça bir şey söyleyebildi; anlaşılmadı. Ben artık bu duruma hiddetlendim. 'Paşa, doğrusunu söyle, ne oldu? Artık kem küm edecek zaman değildir' dedim. O da padişahın buyruğu üzerine Ali Kabuli'yi koruma altında karakola götürürlerken, asker nefretle saldırarak öldürdüklerini söyledi. Bu durum zat-ı şahanenin

gerçekten ve cidden üzülmelerine yol açtı. Ve bu olaya yol açanları ve katillerini lanetledi.»

Olayı değerlendiren Sina Akşin, Abdülhamid'in Yıldız'ın topa tutulacağı haberini ciddiye aldığına ve tutuklama buyruğu vermesine, olay dolayısıyla resmen üzüldüğünü açıklayan bir davranışta bulunmamasına, Ali Kabuli öldürülürken Ali Cevad'a «Başkâtip ne bağırıyorsun? Bu asi herifleri bizim aleyhimize döndüreceksin. Sarayı kurşuna tutturacaksın,» demesine işaret ederek, onun olaydaki sorumluluğuna dikkati çekmektedir.[129]

Kimi kaynaklarda, Abdülhamid'in, askerlere «Ali Kabuli'yi ne yaparsanız yapın» anlamına da gelecek bir işaret yapıp pencereden ayrıldığı öne sürülmektedir.[130]

Tutuklama ve Yargılamalar

Hareket Ordusu 24 Nisan günü İstanbul'u işgal etti. Stratejik mevkilere toplar yerleştiren, bütün karakollara el koyan birlikler, ayaklanan askerlerle yer yer çatışarak duruma egemen oldular.(*) Kentin asayişini sağlamak için gereken önlemler alındıktan sonra Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim Mahkemesi) kuruldu ve tutuklamalara geçildi. Bu arada ayaklanmada etkin rol oynayan ve öncülük eden kimi kişiler (Kâmil Paşanın oğlu Said Paşa, Ahrar'cılardan İsmail Kemal ve Mevlanzade Rifat, gazeteci Ali Kemal, vb.) kaçtılar.

Tutuklanan ayaklanmacı askerler bayındırlık işlerinde (yol yapımında) kullanılmak üzere İkinci ve Üçüncü Ordulara yollandı; Avcı Taburları kaldırıldı.

Herbiri üç üyeli, beşer kişilik zabıt kâtibi kadrosu verilen üç soruşturma komisyonu çalışmaya başladı.

Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Saray kadrosundaki birçok kişi de tutuklanıp Selanik'e gönderildi.

Selanik'te kurulan «Tahkik Heyeti»nin (Soruşturma Kurulu) başkam, Selanik Merkez Kaymakamı Tahsin Bey (Uzer) şu bilgiyi veriyor:[131]

«Kurulun görevi: İstanbul'dan gönderilen 31 Mart Olayı ile ilgili tutukluları suç derecelerine göre sıraya koymak ve suçları sabit olanları,

(*) *Taşkışla'da 31 Mart Faciası* adlı kitabın (İst. 1964) yazarı Mustafa Turan, Bando Subayı olarak bulunduğu Taşkışla'da, Hareket Ordusu'nun cinayetler işlediğini, işkenceler yaptığını öne sürüyor. Pek «taraflı» görünen bu yayına ne ölçüde inanılabileceğini kestirmek güç.

haklarında düzenlenecek tutanak ve raporla, İstanbul'da kurulan askeri mahkemelere sevketmekti.

Tophane baştan başa 31 Mart sanıklarıyla dolmuştu. İlk gelenleri önce ele aldık, sorguya çektik. Bunların arasında Müşir Tahir Paşa, yere konan bir semerin üzerine oturmuş, üstü başı yırtık pırtık, apoletleri ve düğmeleri kopmuş bir halde, derin derin düşünüyordu. (...)

Yenişehir'de parçalanan Fehim Paşanın kardeşi Tarık da yerde yatıyordu. Bunu bir hayli dövüp hırpalamışlardı. Giysileri lime lime olmuş, perişan hali vardı. (...)

Tophane'dekileri, işledikleri suçların derecesine göre sıralayıp ayırdıktan sonra, hepsini 'Kale-i Bâlâ cezaevine sevkettik. Orası ise bir mahşer gününü andırıyordu. Zavallı harem ağaları, aşçılar, dünyalarından habersiz ağlaşıp duruyorlardı. Bu sanıkları da suçlarına göre ayırdık. Sonuç itibariyle 700-800 kişiden, haklarında soruşturma gerektiren ancak 50 suçlu ayırabildik. Diğerleri serbest bırakıldı.»

İstanbul'daki iki sıkıyönetim mahkemesi, sözü geçen soruşturma kurullarının gönderdiği sanıkları yargıladı. Elli dolayında kişinin idamına karar verildi. Bunlar arasında, ayaklanmacılara elebaşılık eden Erzurumlu Hamdi Çavuş, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişinden sonra kaçan, ancak İzmir dolayında yakalanan *Volkan* gazetesi sahibi Derviş Vahdeti (Hareket Ordusu Komutanına verdiği dilekçede «Ben deliyim, ne yaptığımı, ne yazdığımı bilmiyordum,» diyerek serbest bırakılmasını istemişti[132]), Polis Müdürlüğü Siyasi Masası Müdürü Muhib, Çerkez Mehmed Paşa, Arnavut Halil Paşa da vardı.

İki ayrı mahkemenin idam kararları yeni padişah Mehmed Reşad tarafından onaylandı (Abdülhamid, otuz üç yıllık padişahlığı süresince yalnızca dört idam kararını onaylamıştı; Mehmed Reşad ise, konumu gereği, onaylamazlık edemezdi) ve Köprü başındaki alanlar ise Ayasofya Meydanında idam sehpaları kuruldu...

GAZETECİ AHMED SAMİM'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Ey vatan, ey zavallı mader-i zâr
Seni feryadım etmesin bîzâr
Bu karanlıkta oynayan alçak
Ellerin zulmüne şikâr olarak
Eriyen, aşk-ı haktan ayrılmaz.

Şimdi vechinde bir nikab-ı siyah,
Gülüyor, korkusuz bu mateme ah,
Sen tükürmez misin onun yüzüne
Ey vatan, ey büyük vakur anne,
Ey garib anne, ey zavallı vatan,
Sen bu alçak çocuklarından utan.(*)

CELAL SAHİR

Gazeteci Ahmed Samim'in bilinen yaşamöyküsü pek kısa:

1884'te Prizren'de doğdu. Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) başladığı ortaöğrenimini Robert Kolej'de tamamladı. Bir süre Reji İdaresinde memurluk yaptı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra kurulan -daha önce Hasan Fehmi'den söz ederken hakkında kısa bilgi verdiğimiz- Ahrar Fırkası'na girdi ve bu fırkanın sözcüsü olan *Osmanlı* gazetesinde yazmaya başladı. Ardından, Hilâl Matbaası'nm sahibi olan amcası Mustafa Asım Beyle birlikte *Hilâl* gazetesini çıkardı. Bu gazete, 31 Mart Olayı patlak verince, 7. sayısında kapandı. Ahmed Samim, 31 Mart Olayından sonra, İstanbul mebusu Kozmidi Efendi ile Yordanaki Haralombidi'nin çıkardıkları *Sada-yı Millet* gazetesinin başyazarlığını üstlendi.

Ahmed Samim'in amcası Mustafa Asım Bey, Hilâl Matbaası'nı kurmadan önce *Servet-i Fünun*'u çıkaran Ahmed İhsan'ın matbaasına ortaktı. Küçük yaşta annesini yitiren Ahmed Samim, çocukluğunu bu matbaada

(*) 15 Haziran 1910 tarihli, 993 sayılı *Servet-i Fünun*'dan. Mader-i zâr: Ağlayan anne. Bîzâr: Rahatsız, usanamış. Şikâr: Av. Aşk-ı hak: Doğruluk aşkı. Vech: Yüz. Nikab-ı siyah: Siyah örtü. Vakur: Ağırbaşlı.

geçirmiş ve edebiyatçılar arasında tanınmıştı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra kurulan ve çok geçmeden *Servet-i Fünun* dergisi çevresinde toplanan «Fecr-i Âti» edebiyat topluluğuna girmişti.

Sahipleriyle yazı işleri müdürünün Rum olması dolayısıyla, *Sada-yı Millet*'in Patrikhane'den verilen paralarla çıkarıldığı dedikodusu geniş ölçüde yayılmıştı. Gazetenin Patrikhane'den yardım alıp almadığını saptamak olanaksız. Ama yayın çizgisine bakıldığında, «Osmanlılık» ülküsüne bağlı, Osmanlı vatan ve «millet»inin çıkarlarını savunan bir gazete kimliğinde görülüyor. Ülkede beş milyon dolayında Rum vatandaş yaşadığına, Patrikhane de bunların bağlı bulunduğu bir kuruluş olduğuna, üstelik gazetenin sahiplerinden biri İstanbul mebusluğuna seçildiğine göre, bunun bir «suçlama» nedeni sayılmaması gerekiyor. İttihatçıların, karşıtlarını her «vesile»den yararlanarak suçlamalarına, susturmak istemelerine bakarak, İttihat ve Terakki'ye yönelik sert bir muhalefet yürüten *Sada-yı Millet*'in suçlanması da yadırganmamalı...

Gazetenin yayınından birkaç örnek verelim.[133]

Daha Ahmed Samim başyazılarına başlamadan, ilk sayısında yayımlanan «Hat-tı Hareketimiz» başlıklı yazıda savunulan görüşler şunlardır:

«O günkü geri durumun sebebini, uzun süre devam eden baskı yönetiminde bulur. 'Baskı yönetimi bütün anlamıyla vatanı tahrip etti. İçte, siyaset, ilim, fen, sanat, ticaret, ziraatten eser bırakmadı' der. Çok çalışmak zorunda olduğumuzu ekleyerek, 'Bu çabamızı bütün unsurlar birarada harcamalı, gereksiz didişmelerden uzak kalarak, ortak bir çabayla yurdu kurtarmalıyız,' der.»

Daha sonra yayımlanan ve gazetenin ilgi görmesine teşekkür edilen yazıda şu görüşler yer alır:

«Biz birleşmiş ve uyumlu bir birlik olarak görünürsek Avrupalıların iç işlerimize müdahaleye cesaretleri kalmaz, yabancı ayrıcalıklarını (kapitülasyonları) kaldırma olanağı doğar. (...) Bu ülkede kanun yapmak yalnızca bizim hakkımızdır, yabancıların elbette hakkı yoktur. Bu onur kırıcı müdahalelere bizim tam bir birlik içinde bulunmamamız yol açıyor.»

Okulları ve «unsurları» birleştirme gereğinden söz eden bir başyazıda, böyle bir birleşmenin, çocuklarımızın ortak bir eğitim altında, vatanın ortak evlâtları olarak yetişmesini, dolayısıyla bunun nice hükümdarların «padişahımızın huzurunda boyun eğmesini» sağlayacağı savunulur.

Ahmed Samim'in yazılarına geçmeden, siyasal ortamı yansıtmak için kısa bilgiler aktaralım.

31 Mart'tan sonra ilan edilen sıkıyönetim hâlâ yürürlükteydi; muhalefet yapmak hemen hemen olanaksızdı. Kabineyi Hakkı Paşa kurmuştu ama, her konuda Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Müfettişi (31 Mart Olayı'nı bastıran Hareket Ordusu'nun kumandanı) Mahmud Şevket Paşanın sözü geçiyordu. Buyruğunda da, Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim Mahkemesi) vardı. «Ortalığa sert bir sıkıyönetim ve 'Bizden olmayan 31 Mart'çıdır' zihniyeti egemendi. Bu ortamda Dr. İbrahim Temo ile Dr. Abdullah Cevdet'in kurmuş oldukları ılımlı ve 'uygar', ademimerkeziyet gibi tehlikeli sayılabilecek davaları olmayan Osmanh Demokrat Fırkası' nın dahi çalışması çok zor oluyordu. Fırka birçok engellemelere uğruyor, çıkardığı gazeteler sürekli olarak sıkıyönetim tarafından kapatılıyordu. Oysa bu fırkanın iki kurucusu daha önce İttihat ve Terakki'yi kurmuş kimselerdi ve kadrolarını, çoğunlukla hukuk öğrencisi olan kimselerce 7 Aralık 1907'de gizlice kurulmuş olan Selâmet-i Umumiye Kulübü mensupları oluşturuyordu. (...) 14 Kasım 1909'da Meclisin ikinci devresi başlarken, bazı Arnavut ve Arap mebuslarının Meclis içinde faaliyette bulunmak üzere, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası adı altında gruplaştıkları görülüyor. Önce Berat mebusu İsmail Kemal'in, sonra da Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşanın başkan oldukları göze çarpıyor. Fırkaya bağlı Rum, hatta Ermeni mebuslardan söz edilmekteyse de, bunlar yöneticiler arasında yer almamaktadırlar. Fırkanın faaliyeti parlamenter bir grup olmaktan öteye pek gidememiş, yalnız Rize ve Basra'da örgüt kurabilmiştir.»[134]

Bir de, 20-30 dolayında mebusa sahip Ahali Fırkası vardır. Bu da örgütlenememiştir. «Mutedillerle Ahali Fırkasının örgüt kuramamasının birinci sebebi sıkıyönetim baskısıydı. Bu fırkalar yasama dokunulmazlığı kalkanı gerisinde ancak Mebusan'da barınabilmişlerdir. Demokrat Fırkanın, 31 Mart, hatta Selâmet-i Umumiye Kulübü dolayısıyla Hürriyetin ilanı öncesinden kalma olduğu için, bir örgütü olabilmiş, fakat buna da her türlü baskı ve eziyet yapılmıştır.».[135]

Ahmed Samim'in Muhalefeti ve İttihatçıların Tepkisi

İşte bu ortamda Ahmed Samim, gözüpek bir muhalefet yürütmektedir. O da yazılarında, bir yıl önce öldürülen Hasan Fehmi gibi, «tabu» sayılan konuları ele almaktadır. Özellikle dış politika ve ekonomi konularındaki yayınları Mahmud Şevket Paşayı ve İttihatçıları büyük ölçüde tedirgin etmektedir.

Mahmud Şevket Paşa genç yaşından beri Alman yanlısıydı.[136] (Daha sonra, sadrazamlığı sırasında tuttuğu günlük incelendiğinde de, en sık kabul ettiği ve en uzun görüştüğü diplomatın Almanya elçisi olduğu anlaşılmaktadır.) Duruma egemen olunca, hemen Alman generali Von der Golz'u (sonra Golç Paşa) bir askeri kurulla birlikte, askeri düzeltimler yapmak üzere çağırdı. Prens Sabahaddin'ci bir çizgiden gelen Ahrar Fırkası'nın ilkelerini benimsemiş olan Ahmed Samim ise, aralarında Almanya'nın da bulunduğu, daha sonra Osmanlı Devleti'nin katılacağı bloka (İttifak devletleri) değil, İngiltere'nin yer aldığı Üçlü İtilaf'a eğilimliydi. Devlet borçlanmalarına gidilmesini ve bunlarla Almanya'dan askeri donanım alınmasını da eleştiriyordu.

Almanya'da yapılacak gemiler için 7 milyon liralık borçlanmaya gidilmesi konusunda şöyle diyordu:

«Ne yazık ki bu para yine Avrupa'ya gidecektir. Elbise ve askeri gereçlerimiz oradan getirilmekte olduğuna göre bu para geldiği yere gidecektir. Bunun olabildiği kadarının ülkede kalması sağlanamaz mı sanki? Sözgelimi orduya gereken altı bin eyer, pekâlâ burada üretilebilir. Bunların bedeli olan miktar kendimizde kalır.

Evet, bu gibi girişimlere bizim halkımız alışık değil; ama hükümet saraçları toplayıp bu eyerleri modeline göre üretmelerini sağlayamaz mı?

Büyük şeyler istemiyoruz, bu borçlarla edindiğimiz para bizde kalmayacak da Avrupa'ya kazandıracaksak bunu tazminat için mi borçlandık? Biz borçlanılmasın demiyoruz, her devlet borçlanır; ama bu borçlanmayla sözgelimi Fırat vadilerindeki hazineleri ortaya çıkarmak için kanallar, su yolları açarak o şimdiki kurak çölleri yeşil cennete çevirip Mısır'a, Amerika'ya meydan okuyacak bayındırlık eserleri kurmayacaksa neye yarar borç para? Mısır'da şimdi dönümü yüz İngiliz lirası eden topraklar İngilizlerden önce yüz paraya alıcı bulamıyordu.

Borçlanma bu gibi yararlı kuruluşlar için yapılırsa doğrudur. Yoksa beş yıl sonra ikinci bir borçlanma, bir üçüncüsü... Bunun sonu neye varır?»

Öte yandan Ahmed Samim, donanmada düzeltimler yapmak üzere çağrılmış bir İngiliz amiralinin Bahriye Nazırı Halil Paşa ile anlaşmazlığa düşerek istifa etmiş olmasını ele alan yazılarında, bunun Avrupa'da, özellikle Üçlü İtilaf devletleri üzerinde yaptığı etkiler üzerinde durdu; istifanın önlenmesini istedi. *Daily Mail*'in ve başka İngiliz gazetelerinin İttihat ve Terakki çevrelerinin entrikaları ile bu istifanın sağlandığını yazdıklarını ifa-

de eden Ahmed Samim, bunu ülkenin geleceği açısından tehlikeli gördüğünü belirtiyordu. Üçlü İttifak'la yakınlığın Balkanlardan tehlikeler gelmesine yol açtığını ifade etmekten de geri kalmıyordu.

Bu yayınlardan Mahmud Şevket Paşa kadar, yazılanları cemiyetin «gizli amacına» aykırı bulan İttihat ve Terakki üst yönetimi de rahatsızdı.

İttihatçı basının Ahmed Samim'e yönelttiği «Patrikhane emellerine alet olma» suçlamasına üstü kapalı tehditler eklendi. Sonunda açık açık tehdit eden mektuplar gelmeye başladı. Bunlardan birinde «Vasiyetini yaz!» deniliyordu. O da vasiyetini yazdı...

İttihatçılardan Hüseyin Cahid (Yalçın), anılarında, onun «Türklük ülküsünü bir Tanrı tapınışı gibi yükseklere çıkaran»larca öldürüldüğünü yazarken cinayeti haklı göstermek ister gibidir. Yazdıkları, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin bu cinayetle bağlantısı olduğunu ortaya koyan bir belge olarak da değerlendirilebilir:[137]

«Ahmed Samim'in saflığından, temizliğinden, çıkar düşüncesinden uzaklığından zerre kadar şüphe edilemez. Çok duygulu ve pek alıngan bir genç olduğu kadar düşünce aşılamalarına kapılma yeteneği de vardı. Çevresini alan pis, karışık ve ahlaksız aykırılar onu dolduruyorlar ve bu ülkücü genci körüklüyorlardı. Ahmed Samim'in bağnaz İttihatçı çevrelerden uğradığı söz dokundurmalar, belki de aşağılamalar kalbinde çok acı yaratmış olmalıdır. Patrikhane dileklerine araç olma yolundaki suçlamanın, yüksek insanlık, hak ve adalet amacı uğrunda çalıştığına inanan Ahmed Samim'de haksızlığı oranında coşkun bir içerleme doğurması zorunluydu. Bu kızgınlığın güdüsüyle sataşmalarında ölçüyü kaçırması pek kolayca açıklanabilir.

Ama onun karşısında, Türklük ülküsünü bir Tanrı tapımşı gibi yükseklere çıkaran, o ülküye bir toz kondurmayı bile bir cinayet sayan temiz, bağnaz ve kırıcı ruhlar vardı. Sonunda tutkular o kadar tutuştu, kinler o kadar kabardı ki bir akşam İstanbul sokaklarında patlayan bir tabanca, sürüklendiğimiz kötü ve tehlikeli yolu kanlı bir izle gözümüz önünde çizdi: Ahmed Samim'i öldürmüşlerdi.»

Cinayet ve Sonrası

9 Haziran 1910 akşamı işlenen bu siyasal cinayetin başlıca tanığı Fazıl Ahmed'dir (Aykaç).

O akşam, eski Şeyhülislam Cemaleddin Efendinin oğlu Muhtar Beyin

Kuruçeşme'deki yalısına davetlidirler. *Sada-yı Millet*'in Sirkeci Ebüssuud Caddesindeki yönetim yerinden çıkıp Büyük Postane karşısındaki yoldan Köprüye doğru giderlerken, Ahmed Samim, arkadaşı Fazıl Ahmed'in sorusu üzerine, «Ne kadar canım sıkıldığını bilmezsin, bilemezsin Fazıl,» diyor. «Şu Kozmidi'ye (*Sada-yı Millet*'in sahiplerinden) öyle bir iş yapacağım ki, dünya hayrette kalacak. Gazeteyi kesinlikle bırakıyorum. Ama kesinlikle. Doğrusu kendim de birçok şeyden kuşkulanmaya başladım. Gazeteyi bırakacağım akşam, 24 punto ile okuyucularıma bir 'Özür dileme' yazısı dizeceğim ve makineye vereceğim. Ama bunun içinde ne yazacağımı söylemem.»

Tenha, karanlık yolda biraz daha ilerleyip Bahçekapı'ya, bugünkü şekerci Hafız Mustafa ile Emlak Bankası arasındaki giyim mağazasının yerinde bulunan börekçi fırınının önüne gelirler. Tam o sırada Fazıl Ahmed, kulak zarlarını patlatacak bir şiddetle gümbürdeyip kendisine 'vuruldum' izlenimini veren «dehşetli bir tarraka» işitir. Sonrasını şöyle anlatıyor:[138]

«Sonsuz bir korku depremi içinde bir an için başımı arkaya çevirdiğimi pek iyi hatırlıyorum. Ve yine pek açık hatırlıyorum ki, o saniyede bir ateş gördüm, o kadar! Sonra yapılan soruşturma bunun, atılan ikinci kurşunun alevi olduğunu kanıtladı. Ve o sırada ben bir mucizeyle kurtulmuş oldum ki şudur: Her taraf karanlık olduğu halde demin sözünü ettiğim pohaçacı fırınının kepenklerinden bir tanesi açıktı ve içerdeki ışık, bu karanlık görünümün üzerine dört köşe bir aydınlık dilimi resmediyordu.

İşte ben ellerim başımda 'Vuruldum' diye o aralıktan içeriye kendimi atmışım. Ancak böyle çılgınca içeriye atılırken üçüncü bir tarraka daha olduğunu pekâlâ duydum. Fırıncılar yemek yiyorlardı. Böyle kapılarının önünde kurşunlar patlarken içeriye birinin 'vuruldum' diye can atması üzerine, tabii korkuyla yerlerinden fırladılar. Ve hemen açık duran kepengi örtürverdiler. Ben kesinlikle vurulduğuma inanarak, kulaklarımın zarları parçalanırcasına çınladığı halde, üstümde başımda kan arıyor, tanımlanamaz bir şaşkınlık ve sersemlik içinde başımı, vücudumu oğuşturuyordum. Fırıncılar su getirdiler. Onu bile içemedim. O sırada Samim aklıma geldi. Ya onu vurdularsa!..

Ve büsbütün dehşetim arttı. Ancak fırıncılar da korku içindeydiler ve dükkânın kapısını açmıyorlardı. O saniyenin bütün benliğime getirdiği ürperişleri şu anda yine biraz duyuyorum. Ancak bunları tanımlamak elde değil. (...)

Sanırım ki on dakika kadar kaldım. Birdenbire dışardan kapıyı vurdular. Gelenler zabıta memurlarıymış ve aydınlık istiyorlarmış.

İşte bu vesileyle ben de dışarıya çıkmayı başardım. Sanırım dünyada hiç unutamayacağım en yırtıcı bir görünüm görmek için!..

Fırından verdikleri kötü lambanın kırmızımsı pis aydınlığı altında beyninden vurulan zavallı Samim'in ölü çehresi...»

Kendine gelmeye çalışarak yürüyüp olay yerinden uzaklaşan Fazıl Ahmed, Emniyet-i Umumiye'ye (Emniyet Genel Müdürlüğü) giderek ifade vermeyi düşünür. Cağaloğlu'na, Tanin Matbaası önüne gelince Hüseyin Cahid'in odasında ışık görür ve hemen yukarı çıkarak olup biteni anlatır. Yazısını yazmakta olan Cahid Bey, Samim'in öldüğünü duyar duymaz kalemi elinden düşürür. «Aman ne diyorsun?» diyerek telefona sarılıp Talât Beye (Paşa) olayı anlatır. Telefon konuşmasının ardından, «Emniyet-i Umumiye'de ne yapacaksın? Hemen bir arabaya atla, Köprü başı merkezine git,» der.

Köprü'deki karakola giden Fazıl Ahmed, orada uzun süre tutulur, cinayeti onun işleyip işlemediği araştırılır, sorguya çekilir. En sonunda serbest bırakılır...[139]

Olay sonrasının tanığı ise, o günlerde *İkdam* gazetesinde çalışan Refi Cevad'dır (Ulunay). Gazetenin sekreteri Yunus Nadi, onu (sekreter yardımcısıdır) olay yerine gönderir. Şunları anlatıyor:[140]

«Matbaadan çıktım, hızlı adımlarla olay yerine geldim. O zamanlar Enmiyet-i Umumiye Müdürü olan Miralay (Albay) Galib Bey yeni gelmişti. Bir elektrik lambasının aydınlığından yararlanarak yerde bir şey arıyordu.

- Ne arıyorsunuz beyefendi? dedim.

Beni görünce:

- Siz misiniz? dedi. Efendim, bazan ufak bir belirti, ufak bir iz zabıtayı katile kadar götürebilir. Örneğin bir düğme ya da başka bir şey...

Pek doğal olarak, aranılan belirti, düğme ya da başka bir şey bulunamadı.

Galib Beye sordum:

- Nereye kaldırınız?

- Gümrük Camisinin avlusunda...

Birlikte cami avlusuna gittik. Ortaya bir teneşir konmuş, Samim çırçıplak bu teneşire uzatılmış, önüne bir çuval parçası örtülmüştü. Başında, doktor olduğu anlaşılan orta yaşlı bir adam duruyordu.

Samim'in yüzünde kan yoktu. Gözleri aralık, uyuyor gibiydi. Elimi vücuduna dokundurdum. Daha soğumamıştı.

Doktor, Emniyet-i Umumiye Müdürüne, kurşunun seyrini göstermek için Samim'in başını kaldırdı, elindeki teli ölünün ensesinin biraz üzerindeki bir delikten soktu ve burnunun sol tarafındaki bir delikten çıkardı.

Galib Bey, orada da bazı araştırmalarda bulundu. Birlikte Eminönü Merkezine gittik...

Galib Bey, o zamanlar pille işleyen ve yalnız resmi dairelerde bulunan telefonun başına geçti, Müdüriyetin en tecrübeli memurlarını çağırttı, soruşturmaya başladı. Fakat katili ele geçirecek en ufak bir ipucu bile yoktu...»

Cenaze daha sonra öldürülenin ailesine teslim edilir ve Bâbıâli karşısındaki, amcası Mustafa Asım Beyin sahibi bulunduğu Hilâl Matbaası'na götürülür. Sabahleyin orayı, olayı haber almış büyük bir «muhalif» kalabalığı doldurur. Sonrasını yine Refi Cevad'dan aktarıyoruz:

«Sabahın erken saatinde Hilâl Matbaası'na gittim. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Asım Bey, üzüntüsünden kendisinde değildi, kim ne derse ona hak veriyordu. (...)

- Ah Samim!.. Vah Samim!.. diye ağlamalar arasında:

- Bâbıâli Merkez Memuru geldi, dediler.

Siyah sakallı, redingotlu bir zat, arkasında iki polisle merdivenleri çıkarak Asım Beyin yanına geldi:

Başınız sağ olsun beyefendi, dedi. Kederinize hep iştirak ederiz, memleket değerli bir şahsiyet kaybetti.

Asım Bey, ağlayarak:

- Teşekkür ederim, diyebildi. Merkez Memuru:

- Yalnız müsaadenizle bir ricada bulunacağım. Bu cinayet, kamuoyunda büyük bir heyecan yaratmıştır. Zaman pek naziktir, cenazeyi burada daha fazla bekletmek uygun olmaz, zaten Sultan Mahmud türbesi bahçesine defni için padişah iradesi çıktığım şimdi bendenize tebliğ ettiler. Hemen cenazeyi alalım, götürüp defnedelim.

Asım Bey buna boyun eğecekti, fakat oradakiler:

- Nasıl olur efendim? dediler. Samim gibi bir adamın cenazesinde hazır bulunmak isteyenler gelmeden, alelacele götürüvermek olur mu? Daha tabutun örtüsü bile konmadı. Bize biraz vakit verin, muhterem şehidin son hizmetini de yerine getirelim.

Merkez Memuru, idareli bir adamdı:

- Peki efendim, yarım saat zarfında bu işi bitirelim, dedi ve oradakilerin:

- Bakalım, görürüz... gibi belirsiz cevaplarını işitmemiş gibi yaparak oradan ayrıldı.»

Yarım saat sonra Merkez Memuru yeniden geldiğinde tartışmalar başlar... Derken, matbaanın çevresinde resmi ve sivil polisler belirir. İçerdekilerin kimisi çıkıp gider. Memurun üçüncü kez cenazenin hemen kaldırılması isteminde bulunması da durumu değiştirmez...

«O çıkar çıkmaz:

- Kapıları kapatın. Kol demiri vurun! dediler. Matbaanın cümle kapısı kapandı. Arkasından kol demirleri vuruldu. Herkes matemi unutmuş:

- Dayan Asım Bey!.. diyorlardı.

Çok geçmedi. Merkez Memuru, yirmi otuz kişilik bir polis topluluğu ile geldi. Kapıların kapalı olduğunu görünce:

- Asım Bey!.. Asım Bey!.. diye seslendi. Asım Bey cumbadan başını uzattı:

- Ne istiyorsunuz?

- Sizin yapmak istemediğiniz şeyi biz yapacağız. Cenazeyi defnedeceğiz. Kapıyı açın!

- Kapıyı açmam. Cenazeyi de vermem!.

Merkez Memuru, kısa bir emir verdi:

- Yüklenin!.. Kapıyı açın!..

İçerden kol demirleri dayanıyor, kapı çatırdıyordu.

- Haydi... Haydi...

Kapı, omuz darbelerine dayanamadı. İki kanat birden söğelerinden çıktı. Büyük bir gürültü ile arkaya devrildi. Polisler, hemen tabutun yanına gittiler, omuzladılar, matbaanın kapısından çıkardılar, süratli adımlarla Bâbıâli caddesini çıkarak Sultan Mahmud türbesine doğru götürdüler... Asım Bey, pencereden bağırıyordu:

- Ah!.. Üzerine bir örtü bile örtmediler!..»

Yine İttihatçılar

Ahmed Samim, arkadaşı Fazıl Ahmed'in yazdığı gibi, son günlerinde çok tedirgindir:

«Gazetenin gerçek durumu»ndan (Patrikhane'den para alma) kuşkuya düşürülmüştür, birçok tehdit mektubu almıştır, «bazı garip kimseler

kendisine garip müracaatlarda bulunarak sesini kısmasını, bulunduğu gazeteyi terk etmesini tembih etmişler»dir.[141] Tanıdıkları, dostları da bu gibi işlerden elini eteğini çekmesini ısrarla söylemektedirler. Sonunda o da gazeteyi bırakma kararı vermiştir. Kendisini çocukluğundan beri tanıyan Ahmed İhsan (Tokgöz), 15 Haziran 1910 günlü *Servet-i Fünun*'da şöyle diyordu:

«Dört ay kadar önceydi; Ahmed Samim'i yanıma çağırtmıştım. Hayatının bütün safhalarını tanıdığım Samim'e politika âleminin ihtiraslarından ve garezlerinden söz ederek ona siyasetle uğraşmaktan vazgeçme öğüdü vermiştim. O beni dikkatle dinledi, sözlerimden etkilendi ve dedi ki: 'Hakkınız var. Kişisel geleceğimi size bırakıyorum. Ancak, kendi vatanıma hizmet edecek başka iş bulmalıyım.' Derhal ona iş aradım, söz aldım. Ancak, kanımıza işlemiş olan geri bırakma ve erteleme yüzünden bana verilen sözler yerine getirilmiyor, unutuyorlardı, ben başvurmakta kusur etmiyordum, bir hafta önce büyük zatlarla bir kez daha görüşmüştüm. Yazık ki Ahmed Samim'e politika mücadelesinden çıkmak değil, bir kurşun nasip imiş!»

Ahmed İhsan, yıllar sonra bu öyküyü tamamlayacaktı:[142]

«Siyasetle uğraşma dediğim zaman sözümü kabul etmiş ve Avrupa'ya gidip öğrenimini tamamlamaya razı olmuştu. Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) gençleri Avrupa'ya göndermeye başlamış olduğu için Maarif Nazırı Emrullah Efendiye giderek Ahmed Samim'in Paris'e öğrenimini tamamlamaya yollanmasını istemiştim. O da kabul ederek kâğıtlarım yazdırmıştı. Bir daha gidip izin emrini almak kalmıştı, Ahmed Samim hazırlanmıştı. Ben de 1910 Mayısı başında Maarif Nezaretine uğramıştım. Ben Nazırın yanına girerken oradan mahut Doktor Nâzım'ın (İttihatçıların aşırılarından) çıktığını görmüştüm ve bunu iyi bir fal sanmamıştım. Korktuğum başıma geldi; Maarif Nazırı Emrullah bana şöyle dedi:

- Ahmed Samim'in Avrupa'da öğrenime gönderilmesi sağlanamayacak. Kaldı.

- Neden?

Burada sessizlik ve havai sözler!..

Sonradan öğrendim ki Doktor Nâzım, Ahmed Samim'in Paris'e öğrenime gidecek gençler arasında olduğunu duyunca Emrullah Efendiye gidip listeden çıkartmış ve aradan çok geçmeden zavallı Ahmed Samim gizli rövelver kurşunuyla ahrete gönderilmiştir!»

Hasan Amca'ya göre bu, «Ahmed Samim'i umutlandırarak ölüme açık ve tedbirsiz bulundurmak için alınan bir tertip»ti.[143]

Gazeteler olayın üzerine fazla gidemedi. Ahmed Samim'in İttihatçıları suçlayan vasiyetname-mektubu hiçbir süreli yayında yer bulamadı. Bunun üzerine Ahmed Samim'in dört arkadaşı, Refik Halid (Karay), Kıbrıslı Şevket, Celal Sofu, Halid (Göksu), ilerde kendisinden söz edeceğimiz Sosyalist Hilmi ile anlaştılar. Hilmi'nin çıkardığı «*İştirak* gazetesinin 31 Mayıs 1326 (13 Haziran 1910) tarihini taşıyan 17. sayısı -hükümet toplatma kararı verip harekete geçinceye kadar- satışa çıkarıldı ve ertesi sabah en çok satılan, kapışılan, satış rekoru kıran bir gazete oldu.» Refik Halid, *İştirak*'ın o sayısındaki yazılardan söz ederken şöyle diyor:[144]

«Gazeteyi ben doldurdum. Baş tarafa şehit dostumuzun fotoğrafı ile mektup şeklindeki vasiyetnamesini, Şevket'in beyanname mahiyetindeki (bildiri niteliğindeki) mektubunu koydum; üst tarafını şiddetli ve acıklı yazılarla tamamladım. Katil karşısında susan mebuslara, Türkçe gazetelere atıp tutmuştum.»

Ahmed Samim'in vasiyetname-mektubu şöyleydi:[145]

«İttihat ve Terakki Cemiyeti idamıma hükmetmiş; idam olanacağım. Bunu yarı resmi biçimde bildirdiler. Haberiniz olsun. Yalnız arkadaşlarımdan bir şey rica ediyorum: Bana, Hasan Fehmi'ye yaptıkları gibi büyük bir cenaze alayı düzenlemesinler. Demirci köyünde, bir bayır tepesinde, küçük ve garip bir köy kabristanı vardır, istiyorum ki beni oraya defnetsinler. O mezarlığın kenarında gençliğimin en tatlı birkaç şiir ve hülya saatini geçirdim; fikrimin o küçük mezarlıkta olduğu kadar hiçbir yerde o kadar derin bir sükûn ve iç erincine daldığını bilemem. Mezarlığın bulunduğu tepeden bütün kırlar, tarlalar, etrafın uzak birer küçük ve yeşil demete benzeyen koruları, ormanları ve nihayet ta ilerde Karadeniz'in kâh durgun ve mavi, kâh beyaz ve öfkeli sonsuzluğu görülür; cenazemin orada kalmasını arzu ediyorum. Bana dindarca bir boyun eğiş geldi ve ölmeye razı, hazırım. Yalnız ne zaman olacağını bilemiyorum.»

İştirak'in bu sayısındaki yazılardan dolayı, gazetenin satışa çıktığı gün İştirakçi Hilmi ile Kıbrıslı Şevket Bey tutuklandılar. Gazeteyi birlikte hazırladıkları öteki arkadaşlarının adını vermemişlerdi. Refik Halid'e göre, Mahmud Şevket Paşa -galiba hareketlerini biraz da haklı bulduğundan, her işe burnunu sokan İttihat ve Terakki'ye diş biledığinden ve Şevket'in babasıyla ahbap ve meslektaş olduğundan-, tutukluları iyice azarlayıp korkuttuktan sonra, tekrarlanırsa asmak tehdidiyle salıverdi.

Yazılardan çoğunun Refik Halid'in kaleminden çıktığı İttihatçılar tarafından öğrenilmişti. Kendisi, «resmi bir makama çağrılarak» şöyle teh-

dit edildiğini yazıyor: «Bazı ateşli hatipler var, aleyhinizde galeyan halindeler. Bunları men edememekten korkuyoruz. Emsalini de gördünüz. Dostane tavsiye ederiz: Hükümet-i Cemiyet-i Mukaddese'yi (kutsal cemiyet) tenkidden vazgeçiniz. Gençliğinize yazık! Kuvvetli kaleminizi lehte kullanmalısınız.».[146]

Olay, Meclis-i Mebûsan'a Emniyet-i Umumiye (Emniyet Genel Müdürlüğü) bütçesi konuşulurken yansıtıldı. Beyrut mebusu Rıza el-Sulh, cinayetin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlandığını, kimi gazetelerle halk arasında bu söylentinin dolaştığını belirttikten sonra ekledi: «Milli mukadderatın Cemiyetin elinde olduğu malûm bir şeydir. Bu söylentilerin gerçekle ilişkisi varsa, memleket büyük bir felaket karşısında demektir. Emniyet-i Umumiye Müdürü Galib Bey buradadır. Meclis'i aydınlatsın, vicdanlarınız rahat etsin.»

Gürültülerle, İttihatçılarla muhalifler arasında birbirini suçlamalarla ve karşılıklı sataşmalarla geçen oturumun sonunda Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa söz aldı ve bütün bu tür olaylarda rastlandığı üzere, konuşmasını «Hükümetimiz alacağı önlemlerle bu üzücü olaylara tamamen engel olmak kararındadır. Buna emin olunuz,» cümleleriyle bitirdi. O sırada kimi muhalif mebuslar oturumu terkediyorlardı.

Bir yıl önce Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin siyasal ortamda yarattığı gerginlik, 31 Mart Olayı'nın etkenlerinden biri olmuştu. Bu kez de benzer bir tepki olmaması için, bir gizli örgüt, Cemiyet-i Hafiye ortaya çıkarılarak(!) dikkatler başka yöne çekildi. Böylece muhalifler ortadan kaldırılmış olacaktı. Geniş ayrıntılarıyla Rıza Nur'un *Cemiyet-i Hafiye* adlı kitabında[147] anlatılan olayı Sina Akşin şöyle özetlemektedir:[148]

«Sıkıyönetim, yani Mahmud Şevket harekete geçti. Paris'te eski Stokholm Elçisi Şerif Paşanın başkanlığında Ishalat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası adı altında muhalif bir kuruluş, 1909 sonundan beri ve büyük ölçüde Paşanın serveti sayesinde faaliyet halindeydi. İşte bu fırkanın yurtta gizli bir örgütlenme çabasına girdiği, Rıza Nur ile Mustafa Natık tarafından yönetilen iki kolu bulunduğu iddia edildi. Bu 'Cemiyet-i Hafiye'nin esas amacının, Mahmud Şevket ile Talât'ı öldürmek olduğu öne sürüldü. Rıza Nur ile 50'ye yaklaşan muhalif tutuklandılar. Böylece bir 31 Martın tekrarı tehlikesine karşı belki tedbir alınmış ve muhalefet de sindirilmiş oldu ama, buna karşılık sanıklardan çoğunun ve bu arada Rıza Nur'un beraat etmesi herhalde Mahmud Şevket ile İttihat Terakki'yi yıpratmış olmalıdır. Rıza Nur, Mahmud Şevket'in Meclis'e kılıcıyla girmemesi için uğraştığın-

dan başına bu işin geldiğini söylüyor. Üstelik, Cemiyet-i Hafiye üyesi olduğu iddia edilenlerden bazılarına yapılan işkencelerin hikâyesi de iyice ortaya döküldü».[149]

Ahmed Samim'i öldüren profesyonel katiller hiçbir zaman ortaya çıkmadı. Hasan Fehmi cinayetinde olduğu gibi, geniş bir kesim suikastın ardında İttihat ve Terakki'nin bulunduğuna inandı. Sonradan birtakım adlar da ortaya atıldı. Cinayeti, İzmir suikastından sonra idam edilen, İttihatçıların fedailerinden Abdülkadir'in işlediğini öne süren kaynakların sayısı hayli kabarıktır. Kimi kaynaklara göre ise katil, İttihatçıların silahşorlarından olan, daha sonra Enver Paşa'nın yargılatıp kurşuna dizdirdiği Yakup Cemil'dir.

GAZETECİ ZEKİ BEYİN ÖLDÜRÜLMESİ

Zeki Bey, 1869'da İstanbul'da doğdu. II. Abdülhamid'in hünkâr çavuşlarından Kayserili Ahmed Efendinin oğludur. Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) ve Mekteb-i Mülkiye'yi (sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi) bitirdi. Bir süre Hariciye Nezaretinde çalıştıktan sonra Düyun-ı Umumiye idaresine (Osmanlı Borçlar Yönetimi) geçti; maliye alanındaki uzmanlığı nedeniyle bu kuruluşta Mühimme (Önemli İşler) Müdürlüğüne kadar yükseldi. Bir yandan da çeşitli okullarda öğretmenlik (daha çok liselerde Fransızca öğretmenliği) ve gazetelerde yazarlık yapıyordu[150]. İttihatçıları eleştiren yazıları, Hasan Fehmi'nin başyazarlığını yaptığı *Serbesti*'de ve «hâmisi» (koruyucusu) olduğu bildirilen Mehmed Murad Beyin çıkardığı *Mizan*'da yayımlandı.

Ahmed Samim bölümü sonunda değinilen «Cemiyet-i Hafiye» olayından sonra İttihat ve Terakki'de «Hizb-i Cedid» (Yeni Hizip) adıyla kadrolaşmaya gidilmiş; bu da güçlü bir muhalefet partisi arayışlarına, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kuruluş hazırlıklarına yol açmıştı. Hazırlıklar sırasında Tunuslu Hayreddin Paşanın iki oğlu(*), Mehmed Hayreddin (sahibi) ve Tahir Hayreddin (yazı işleri müdürü) *Şehrah* gazetesini yayımlamaya başladılar (28 Nisan 1911). Bu gazetenin, «Münevveran Takımı» olarak anılan aydınları çevresinde toplayarak, fırkanın kuruluş hazırlıkları için gerekli zeminin oluşmasına katkıda bulunduğu kabul edilmektedir[151].

Şehrah, aynı zamanda, «Türkiye basın tarihinde kapatılma ve değişik adlarla tekrar yayımlanma rekoru»na sahiptir. 28 Nisan 1911-26 Mart 1912 arasında 13 kez kapatılmış, 14 kez ad değiştirmiştir[152].

Zeki Bey, işte bu gazetenin yazarıdır. *Şehrah* 3 Temmuz 1911'de «kamunun zihnini karıştıracak» makale yayımladığı gerekçesiyle süresiz kapatılmış, 4 Temmuzda *Hemrah* adıyla çıkmaya başlamıştı. Zeki Bey o günlerde, 10 Temmuz 1912'de öldürüldü.

Bu gazetelerde İttihatçılara sert eleştiriler yönelten Zeki Bey, halk arasında yaygınlaşan yolsuzluk söylentilerine ilişkin belgeler toplamaya başlamış, bir yayın kampanyası hazırlıklarına girişmişti. Özellikle krom

(*) Bu kişilerden ve kardeşleri Damat Salih Paşadan, Mahmud Şevket Paşa suikasti bölümünde yeniden söz edeceğiz.

madenlerinin işletilmesi için dışardan borç alınırken büyük yolsuzluklar yapıldığı söylentileri ile yeni kurulan Türkiye Milli Bankası'na Mehmed Cavid Beyin ortak olduğu iddiaları üzerinde duruyordu. Yani, daha önce öldürülen Hasan Fehmi ve Ahmed Samim Beyler gibi ekonomik konulara el atmıştı. 10 Temmuz akşamı Makrıköy'deki (Bakırköy) evine dönerken Huban Sokağında vurularak öldürüldü. Yakalanan ve on beşer yıl kürek cezasına çarptırılan katillerden biri Serez mebusu Derviş Beyin kardeşi Mustafa Nâzım, öteki Mustafa Nâzım'ın çiftlik kâhyası Çerkez Ahmed'di.

Çeşitli kaynaklarda Hasan Fehmi ve Ahmed Samim cinayetleri üzerine yeterli sayılabilecek bilgiler verilmesine karşın, Zeki Beyin öldürülmesi olayı ya birkaç cümleyle geçiştirilmekte ya da yanlış bilgiler verilmekte, örneğin katillerin cezalandırılmadığı öne sürülmektedir. Bu konuda en geniş araştırmayı Hasan Amca yapmış, duruşmalar üzerinde durarak olayın içyüzünü ortaya koymuştur[153]. Bu araştırma gazetede yayımlanmış ve belirleyemediğimiz nedenlerle, duruşmanın karar aşaması yansıtılmadan tefrika kesilmiştir. Hasan Amca'nın önemli bir belge niteliğindeki yazısını kısaltarak aktarıyoruz:

Cinayet Nasıl İşlendi?

«11 Temmuz 1911 gecesi alaturka saat dört buçuk... Dört arkadaş, dördü de Bakırköyü'nün belli başlı insanları...

Düyun-ı Umumiye Mühimme Müdürü Zeki, bu aynı zamanda *Hemrah* gazetesi yazarı, Maliye Islahat Komisyonu üyelerinden Abdurrahman, emekli General İsmail Paşa, Meclis-i Kebir-i Maarif üyelerinden Hoca Şakir ve eski Vergi kâtibi Sabri Beyler...

Birer dondurma yedikleri muhallebici dükkânından kalktılar, Sakızağacı'nda Mihal'in gazinosuna yollandılar. Bir süre orada oturduktan sonra semtlerine gitmek üzere yola düzüldüler. Cevizlik Caddesini geçtiler, Huban Sokağına henüz varmışlardı, artık burada evlerine ayrılmak üzereydiler.

– Allah rahatlık versin.

– İyi geceler.

– Size de Allah rahatlık versin.

– Hayırlı geceler.

Ayrılıyorlardı. Birden patlayan bir tabanca sesi, üç arkadaş bir anda yuvarlanan dördüncü arkadaşlarının uzanan cesedi karşısında donakaldılar.

Biri uzun boylu siyah elbiseli, öteki kısa boylu beyaz ceketli iki şahsın İstanbul Caddesine doğru kaçtıklarını gördüler.

Silah sesine pencerelere fırlayan birçok konu komşu, erkek kadın, gecenin karanlıklarına dalan bu iki karaltıyı gördüler. Biri uzun boylu siyah elbiseli, öteki kısa boylu beyaz ceketli...

Yerel komiser Faik Beyin tutumu ciddi görünüyordu. Birçok polis devriyesini sağa sola gönderdiği gibi, Samatya merkezi aracılığıyla Kazlıçeşme karakoluna telefonla eşkali tarif edilmişti. Polis, jandarma devriyeleri bütün kırlara yayılmıştı.

Yarım saat sonra Kazlıçeşme dolayında iki şüpheli kişi tutuklandı. Eşkal uymadı. Yapılan soruşturmada bunların «Abdi Efendi» kumpanyasından sanatçılar olduğu anlaşılmış ve serbest bırakılmışlar...

Üç çeyrek saat sonra Yedikule dışında, Ermeni Hastanesinin bitişiğindeki sokakta Yedikule devriyesi yapan polis Çerkez Refik ve Ahmet Hamdi Efendilerin rastladıkları eşkale tam uygun kimselere sert bir kumanda ile:

– Teslim olun!.. Emrini veren Refik Efendi,

– Teslimiz, cevabıyla karşılandı. Ve aynı zamanda iki zanlının tabancalarını karanlıklara fırlattıkları görüldü. Silahları yerlerden alındı, uzatılan kelepçelere takılan elleri önlerine sarktı. Bakırköyü'nün yolunu tutuklu olarak boyladılar.

Bunlardan uzun boylusu Çerkez Ahmet, kısa boylusu Mustafa Nâzım, Siroz (Serez) mebusu Derviş Beyin kardeşi. Çerkez Ahmed, Nâzım'ın çiftlik müdürü (kâhyası)...

Bir miras davası için İstanbul'a gelmişler.

– Peki bu gece burada ne işiniz vardı?

– Buraya yeni gezmek için geldik. Yeni Bosna köyünde biraz oturduk, içtik, sonra İstanbul'u yakın sandık, yaya gideriz umudundaydık. Meğer çok uzakmış, geç kaldık, jandarmalar da bizi çevirdiler...

Çok kısa sürdü, ayrı ayrı yapılan ilk sorguda bocaladılar. Birbirlerini yalanladılar.

Daha o akşam, Nâzım'ın üzerinden çıkan bir bilet başına bela oldu. Dünkü biletti, bugünkü, derken durumu kurtaramadı.

– Belki onu cebime siz koydunuz, demeye kadar vardırdı işi...

Adliyedeki sorguda Nâzım aynı sözleri tekrarladı:

– Bir miras meselesi için İstanbul'a gelmiştik, çiftlik müdürüm Ahmed Efendi ile beraber... Şöyle bir hava almak için Bakırköyü dolayın-

da Yeni Bosna köyüne gittik. Orada yemek yedik, kahvede bir süre oturduk. Sonra köyde meyhanede biraz içtik...

Yeni Bosna, kırk elli hanelik bir İslam köyü. Orada meyhane değil, hatta kahve bile yoktu.

Bu soruya Ahmed şöyle cevap verdi:

– Dokuz gün önce İstanbul'a geldik. Bazı geceler Meserret Otelinde, bazan da Nâzım Beyin akrabasının evinde kalıyordum. Yeni Bosna köyüne gezmeye gittik, biraz hava almak için...

– Orada mı içtiniz?

– Hayır, hiçbir şey içmedik.

– Kahvede oturmadınız mı?

– Hayır, ne kahve içtik, ne de içki...

Birbirinden ayrı yapılan sorguda her soruya Ahmed daha kısa ve inkâra yakın cevaplar vermekte ısrar ediyordu. Fakat Nâzım buna çok az dayanabildi. Kendini kabul etmemesi gereken soruların cevabını vermek zorunda saydı.

– Arkadaşının tabancasında bir kurşun eksik...

sorusuna hemen:

– Bir el silah attı, attı ama ben biraz fazla sarhoştum, nereye attığını bilemiyorum. Cebimde yüz dirhemlik bir şişe rakı vardı. Sarhoştum. Beni birtakım köprülerin altından geçirdi, hep bana beraber yürü diyordu, nereden geldiğimin pek de farkında olmamıştım.

Arkadaşının bu ifadesi kendisine söylendiği zaman Ahmed:

– Hayır ben silah atmadım. Ama mademki arkadaşım öyle diyor, peki öyle olsun, ama ben atmadım...

gibi birbirini tutmayan cevaplarla savunmaya çalıştı. Sonunda tanıkların karşısında bütün bütün zor duruma düştüler. Olay yerinde tutulan Barut-hane işçilerinden Ali Osman, daha görür görmez:

– Evet bunlardı, dedi.

Zeki Beyden önce dondurma yiyen dört kişiden ikisinin bunlar olduğuna dondurmacı kalfası da tanıklık etti. Kendisine Nâzım gösterildiği zaman:

– Evet, dedi, dondurma paralarını bu bey vermişti.

Oysa her ikisi de ne dondurmacıya gittiklerini ne de gazinoda oturduklarını söylemişler ve buna ilişkin soruya hayır'la cevap vermişlerdi.

Sorgu yargıcı, Ahmed'in oturma yeri olarak gösterdiği Meserret Otelinde yaptığı araştırmada önemli sonuçlara vardı.

Burada bir adamın tutuklanması zorunluğu doğdu, orada yapılan araştırma ve soruşturmada günlerden beri bununla birlikte Ahmed ve Nâzım'ın Zeki Beyi izledikleri anlaşıldı.

Meserret Oteli yazıcısı Mustafa Efendi:

– Serezli Nâzım Bey benim çok iyi dostumdur. Hürriyetin ilanından beri ne zaman İstanbul'a gelse bana mutlaka uğrar. Çok kez de otelde kalır. Bu sefer gelince de geldi. Mehmed'i görünce tanıdı (bu Mehmed dört kişiden biri). Mehmed Efendi otele geleli bir gün olmuştu. Ona altı numaralı odayı vermiştik; Ahmed'le Nâzım Bey çok defa Mehmed'le görüşürlerdi; hatta odasında gündüz uyudukları da olmuştur. Mehmed gerek dün, gerek önceki akşam hep oteldeydi.

Oysa Ahmed'le Nâzım, Mehmed'i tanıdıklarını inkâr etmişlerdi.

Mustafa Nâzım ve Çerkez Ahmed Yargılanıyor

Sanıklar mahkemeye verildiler. Sorgu yargıcının kararnamesi okundu. Zeki Beyin öldürülmesinden sanık olarak Mustafa Nâzım ile Çerkez Ahmed'in yargılanmaları isteniyordu. Her ikisi de kararnameyi dikkatle dinlediler.

Reis (mahkeme başkanı) Ahmed'e döndü:

– Zeki Beyi Bakırköy'de öfkeye kapılarak (tehevvüren) öldürdüğün (Nâzım'a seslenerek) senin de bu eylemde ortaklığın anlaşılıyor.

Savcı, Ahmed'in Zeki Beyi arkasından izleyerek öldürdüğünü, Mustafa Nâzım'ın da bu cinayete yardım ettiğinin anlaşılması dolayısıyla her ikisinin cezalandırılmalarını istiyordu.

Reis, Ahmed'e sordu:

– Yaptığın meydanda. Anlat bakalım.

– Ben vurmadım.

– Peki öldürüldüğü yerde bulunmadın mı?

– Oradaydım.

– Anlat bakalım.

– Ben Serez'den eğlenmek için buraya gelmiştim. Bir pazar günü Nâzım Beyle gezip eğlenmek amacıyla Bakırköyü'ne gitmiştik. Biraz gezdik dolaştık, bir kahvede biraz oturduk. Dönüşte bizi jandarmalar çevirdi.

– İlk sorguda eğlenmeye gittiğini söylememiştin?

– Evet, söylememiştim. Evliyim, onun için söylemedim. Ama sonra gazeteler yazdı.

Reis:

– İfadeler birbirini tutmuyor.

– Makrıköyü'nde (Bakırköy) müstantik (sorgu yargıcı) karşısına alıp sizin gibi soru sormadı ki... Salonda, odada sağdan soldan soruyorlardı. Ben de rastgele cevap vermiştim. Sorgu yargıcı imzanı at dedi, sonra ben de attım.

– İfadelerin birbirini tutmadığı gibi, Nâzım Beyin ifadesine de aykırı. Hani Nâzım Bey namuslu adamdır, ne derse doğrudur, demişsin?

– Ben Nâzım Beyi namuslu adam bilirim. Dedikleri doğrudur.

– Sen Makrıköyü'ne şimendiferle geldik, diyorsun. O, yaya geldik, diyor. Nâzım Bey namuslu ve doğru söyleyen bir adam olduğuna göre, senin söylediklerin yalan demek?

Ahmed'in üçüncü ifadesi okundu. Serez'den gelirken Mustafa Nâzım'la bir kompartmanda geldiklerini söyledikleri yazılıyordu. Ahmed böyle bir şey söylemediğini öne sürdü, dördüncü ifadesi okundu. Şimendiferle geldiklerini ve muhallebicide oturduklarını inkâr ediyordu. O ifadesinde tabancaları Mustafa Nâzım'ın aldığını, alırken beraberinde bulunmadığını, Tokatlıyan civarında bir evde üç gece misafir kaldıklarını söylüyordu.

Beşinci ifadesi okundu. Reis şöyle dedi:

– Daha önceki ifadelerinde bu okunanlara aykırı çok şey var. Mesela, «Eğlentiye gittik, fakat öyle bir eğlenti ki, adlı adamlarız, gazetelerin yazması iyi bir şey değildir» demişsin. Bizim bildiğimiz burası öyle eğlenti yeri değildir, eğlenti yeri Beyoğlu'ndadır. Biz Bakrıköyü'nde böyle eğlenti yerleri olacağını sanmıyoruz. Hadi, pekâlâ, burası öyle bir eğlenti yeri diyelim. Üzerinizde bir çakaloz topu eksik, böyle eğlentiye mi gidilir? Hem sıkıyönetimin yürürlükte olduğu bir yerde böyle silahlı, tabancalı mı gezilir? Üzerinizde tabancalardan başka sustalı birer de kamanız var. Muharebeye mi, eğlentiye mi gidiyorsunuz? Gittiğiniz köyde sabahlara kadar kadınlar bile gezer.

– Efendim köyde silah taşımaya alışmış da...

– Dondurmacıda oturduğunuzu söylemişsin o zaman. Oturduğunuz masada yanında iki kişi daha varmış, hatta bunlardan biri dondurmacıya beş kuruş vermiş de geri bir kuruş istemiş... Bu adam kim?

– Orada birçok adam vardı. Oturduğumuz masada da iki kişi daha oturuyordu. Herkesi bilebilir miyim.

– Peki, insanın bilmediği bir adam parasını verir mi? Sen bilmiyo-

rum diyorsun, oysa Nâzım o iki kişinin senin arkadaşın olduğunu söylüyor.

– Ben bilmiyorum, dondurmanın kaç para olduğunu da bilmem. Belki o adamlar dondurmanın parasını ikişerden dört kuruş vermişlerdir.

– Peki, o gün orada Mümtaz Bey adında biri varmış, onu da bilmiyor musun?

– Hayır efendim, bilmiyorum.

Reis:

– Siz muhallebiciden kalktığınız zaman o iki adam orada mı kaldılar?

– Evet.

– Bir de ifadende «Biz muhallebiciden çıkıp giderken önümüzde altı kişi gidiyor ve arkamızdan da iki kişi geliyordu. Arkadan gelenler öne geçtiler, ve sonra da rövelver attılar» demişsin. Bu adamların boylarının uzunluğunu, kısalığını da mı görmedin?

– Görmedim efendim.

– Bu adamlar, muhallebicide masanıza oturan adamlara benziyorlar mıydı?

– Hayır.

– Pekâlâ. Bu vaka olmuş, zavallı adamcağız kaza kurşununa hedef olmuş. Bunun üzerine vaka yerine birçok adamlar koşup gelmişler. Siz o kadar yakınlarında olduğunuz halde, neden gidip bakmaya merak etmediniz, herkesin hareketine aykırı olarak dönüp bakmadan oradan uzaklaşmayı düşündünüz? Sonra, bu vaka sizi ilgilendirmezdi de neden eğlentiyi bırakıp İstanbul yollarına gece yarıları döndünüz? İfadenizde «Otel yoktu» diyorsunuz. Oysa orada otel de var; hatta bir gece önce kaldığınızı söylediğiniz Arif Beyin evi de var. Bir silah patlamış, bu ancak hükümet memurlarını ilgilendirir, köyün yüzde sekseni olayı duymamıştır bile, niçin eğlencenizi bıraktınız, bundan size ne?

– Ben Bakırköyü'nde kimseyi tanımıyorum.

– Seni tuttukları zaman başka yerden geldiğini söylemişsin.

– Evet!

Avukat müdahele eder ve sorar:

- Ahmed, Nâzım'la beraber Siroz'dan (Serez) eğlenmek için geldiklerini söylüyor. Acaba İstanbul'a eğlenmek için gideceklerini kararlaştırırlarken yanlarında başka birisi bulunmuş mu?

Reis:

– İfadelerini tevil edip duruyor. Buradaki ifadesinde «İstanbul garında buluştuk» diyor.

Avukat:

– Hangi ifadesine inanacağımı ben de şaşırdım. Neyse. Nâzım kendisini davet mi etmiş, yoksa kendi isteğiyle mi gelmiş?

Sorgular böylece sürüp gitti...

Zeki Beyin Dolabındaki Belgeler

Bu celse çok kalabalık dinleyici toplamıştı. Tanıklar dinlenecekti. Bunun için dinleyici sıraları ve locaları tıklım tıklım dolmuştu. Localarda mebuslardan, Âyan'dan önemli kişiler de görülüyordu. Hürriyetperveran Fırkası reisi İsmail Paşa, Dersim mebusu Lütfi Fikri, İstanbul mebusu Kozmidi gibi tanınmış kimseler, gazete muhabirleri, tanınmış hukukçular...

Sanıkların üstlerinde ve evlerinde yapılan aramalarda ele geçen birtakım eşyanın «aidiyeti» saptandı. Üzerlerinde bulunan ve o günkü biletlerle ilgili sorgulardan sonra tanıkların dinlenmesine sıra gelmişti.

Önce Baruthane işçilerinden Osman Nuri Efendinin tanıklığı dinlendi. Bu en önemli tanıktı, çünkü olay yerine gelirken, kaçan eylemcilerle karşılaşıyor.

Bunlardan yalnız birini tanıyabileceğini, ötekinin yüzünü göremediğini söyleyen tanık, suçlananlarla karşılaştırınca Nâzım için:

– Evet, birisi buydu, dedi.

Öteki üç tanıktan biri, mirlilvalıktan (tuğgeneral) emekli İsmail Paşa, arkadan gösterilen sanıklar için «Evet bunlardı» dedi. Ötekiler de paşayı doğruladılar.

Bu oturumda çok ilginç bir adam da işe karışıyor. Samatya karakolunda yakalanan iki kişinin üzerinde tabancalardan başka sustalı bir kamanın da olması gerekeceğini iddia eden bir adam. Ve bu iddiası da doğrulanıyor. Evet, üstlerinde bir de sustalı kama çıkıyor.

Zeki Beyin ailesinin vekili Gümülcineli İsmail, bir dilekçeye bağlı bir listeyle, başta eski Adliye Nazırı Necmeddin Molla olmak üzere, istinaf (üst mahkeme) savcısı da içinde, bu nitelikte birtakım adamların dinlenmek üzere getirilmesini istiyor. Bunun tartışması kısa sürdü. Avukat soruşturmayı genişletmek için bunu gerekli buluyor, ısrar ediyor ve dediğini kabul ettiriyor. Savcı:

– Evet, istemekte haklıdır. Kanunen dileği yapılmalıdır, diyor, mahkeme de bunu kabul ediyor.

Savcı ve müdahil (Zeki Beyin ailesi) vekilleri, Mümtaz adında biri üzerinde durdular. Muhallebicide oturan dört kişiden birinin Mümtaz adında biri olduğunda ısrar ediyorlar ve bunların saptanmasına önem veriyorlardı.

Vekiller, bir mesele üzerinde daha önemle ısrar ettiler: Düyun-ı Umumiye müdürlerinden Ragıb Beyin tavsiyesiyle, o günkü Adliye Nazırıyla yine Düyun-ı Umumiye müdürlerinden Cemal Beyin yaptığı görüşme üzerinde...

Hem bu Cemal Beyin, hem de eski Adliye Nazırı Necmeddin Mollanın hazır bulundurulmasını istediler. Ufak bir tartışmadan sonra mahkeme bunların da dinlenmesine karar verdi. Bu Cemal Bey, Düyun-ı Umumiye Komiserlik Kalemi müdürüdür. Adliye Nazırı ile özel görüşme yapmış, bunun sebebi sorulacak.

İkisi de mahkemenin çağrısına uyup gelmişlerdi. Sorguya çekildiler. Mesele, Zeki Beyin dolabında bulunan evrakın ve dolaptaki başka şeylerin, merhumun vârisi olan eşine verilmesindeki gecikme...

Sultan Hamid'in gözde savcısı olan Necmeddin Molla Bey, genç yaşında meşrutiyetin de gözbebeği Adliye Nazırı olmuştu. Olaya ilişkin birkaç soruya «Bilmiyorum, hatırlamıyorum»dan ibaret cevaplar vererek yasak savdı.

Bundan sonra *Şehrah* gazetesi sahibi Mehmed Hayreddin Beyin tanıklığı dikkati çekecek bazı belirtiler ortaya koydu. Ancak, bütün tanıklarda olduğu gibi Hayreddin Beyde de çekingen, itiraftan sakınan bir adam hali görülüyordu.

Vekiller, Hayreddin Beyden şunlarm sorulmasını istediler: *Şehrah* gazetesinin kurulmasında Zeki Beyin etkisi olmuş mudur? Simon meselesi nedir? Krom madenine ve Nafia Nezaretine ilişkin layihalar neredir?

Reis, cinayetle bu meselelerin ilişkisinin ne olduğunu sorduğu zaman vekiller önemle ilişkisi bulunduğunu, bunun öyle sebepsiz olarak ya da adi birtakım sebeplerle gerçekleşeceğine en ufak bir belirtinin varolmadığını, Zeki Bey gibi ülkenin en aydın bir hocası ile Çerkez Ahmed'in ya da Nâzım'ın en ufak bir ilişkisi olamayacağını, gerçek katillerle bu cinayetin sebeplerinin çok daha derinlerde ve uzaklarda aranması gerekeceğini iddia ettiler ve mahkemeyi inandırmayı başardılar.

Tanık, *Şehrah*'ın kuruluşunda Zeki Beyin çok yardımı olduğunu itiraf

etti. Sonra da Simon meselesi üzerine Zeki Beyin birtakım layihalar hazırladığını ve Zeki Beyin öldürülmesine *Şehrah* gazetesinin yol açtığını sandığını söyledi; «çünkü,» dedi, «bu gazetede birçok mali meseleleri yayımlayacaktık. Zeki Bey, bunlara ait belgelenmiş layihaları vukufla hazırlamıştı.»

Hayreddin Beyin tanıklığı bir dereceye kadar cinayetin bir gazetede yapılacak yayını önlemek ve hazırlanan bazı layihaların yayımlanmasına karşı çıkmak amacıyla işlendiğine kanıtlar vermişti.

Mahkeme, iki tanığı getirmekte güçlük çekiyordu: Mümtaz Beyle Yüzbaşı Hacı Ali. Avukatlar bunda ısrar etmişlerdi. Ve mahkeme hazır bulundurulmalarını istemek gereğini duymuştu.

Bu Hacı Ali, Halepli bir Süvari Yüzbaşısıydı. Olay gecesi bir arkadaşıyla, oturdukları muhallebici dükkânından, patlayan silah sesine doğru koşmuşlar ve cinayetin işlendiği yere varmışlar, orada Zeki Beyin kanlar içinde yattığına tanık olmuşlardı. Arkadaşının çekinmesine karşın Hacı Ali bu işe ilgi göstermiş, kaçan katillerin tutulmalarına kadar olayı izlemişti.

Biri uzun boylu siyah elbiseli, öteki kısa boylu açık renk elbiseli iki kişinin tutulduğunu ve üzerlerinde birer Golt tabanca çıktığını telefonla söyledikleri zaman Hacı Ali, onda bir sustalı kama bulunması lazım, demişti. Şimdi ona bu kayıptan haber vermenin sırrını soracaklardı. Çerkez Ahmed'in üstünden sustalı bir kama çıkmıştı.

Birkaç kez Harbiye Nezaretinden istenmiş olduğu halde yüzbaşı getirtilememişti. Yeniden yazı yazıp istediler. Mümtaz Beyi de arıyorlardı. Adresi belli olmadığı için bulunamıyordu.

Sonunda, bir oturumda Yüzbaşı Hacı Ali'nin tutuklu olarak hazır bulundurulması imkânı elde edildi; Merkez Kumandanlığından bir subay eşliğinde gönderilmişti. Olay gecesi yanında bulunan binbaşı arkadaşıyla birlikte yargıç önündeydiler şimdi...

Tanıklık görevini yapmasına engel olmak için tutuklanmış olduğunu en sonunda açık açık söyledi. Katillerin üzerinde bir de sustalı kama çıkacağını nasıl bildiğini de anlattı. Korkunç bir hikâye...

Suç işlenen yere vardığı zaman elleri cebinde Mümtaz Beyi ölünün başında bulmuştu. Bu Mümtaz Bey de bir zaman süvari subayıydı. Üçüncü Ordu'da bir subay arkadaşını öldürmüş, on beş yıla mahkûm olmuş... Meşrutiyet'te affa uğramış, şimdi Halep, Şam, Beyrut'ta İttihat ve Terakki murahhası (delegesi)... Tabii Hacı Ali'nin arkadaşı. Hacı Ali, Halepli...

Mahkeme reisinin:

– Peki, o katilin üzerinde bir de sustalı kama çıkacağını nereden biliyordun? sorusuna karşı şöyle dedi:

– Mümtaz Bey okul arkadaşımdır. Halep'e ilk geldiği zaman otelde bırakmadım, evime misafir ettim. Gece yatmak için soyunurken, beline daima sarma alışkanlığında olduğu kuşağını çözdü ve bir sustalı kamayı minderin üzerine attı. Aldım baktım. Bana şöyle açıkladı: «Bunu özel yaptırdım.»

Belliydi, sustalı çakı değil, adeta bir Çerkez kamasıydı. Ben cinayeti, cinayet yerinde Mümtaz'ı gördüğüm zaman değil ondan kuşkulanmak, bu işi onun yaptığı kanısına varmıştım. Yanında bir subay daha vardı. Ben bunu düşünürken her ikisi de kayboldular. Bir süre sonra katillerin tutulduğu haberini aldığım zaman üzerlerinde Golt tabancasından başka bir de sustalı kama olması gerekeceğini, bu münasebetle söyledim. Ertesi gün katilleri karakolda gördüğüm zaman hayret ettim. Gerçi Mümtaz katiller arasında yoktu, ama Halep'teki kaması vardı.

Mahkeme, avukatların ısrarı karşısında Mümtaz Beyi istemekte ısrar etti. Halep'te görevi başında dediler. Mümtaz Bey, Halep'te İttihat ve Terakki murahhası... Evet, Makrıköyü'nde Çerkez Ahmed'in işlediği cinayette hâzır ve nâzır. Bu Mümtaz Bey sonra da Enver Paşanın başyaveri...

Her oturumda bir çatlak veriyordu dava... Şimdi de mirasçılar adına merhumun Düyun-ı Umumiye'deki çekmecesinden alınan evrak meselesi ortaya kondu. Bu çekmecede, Maliye Nazırı Cavid Beyin bir Yahudi bankasından aldığı borcun hile ve zararını saptayan ayrıntılı rapor ve belgeler olduğu öne sürülüyordu.

Bu soyut bir iddia da değildi, bunu doğrulayan bir vaka da olmuştu. İttihat ve Terakki genel merkez üyeleri ikiye ayrılmış, bunlardan bir kısmı dava lehine Cavid ve Talât Beylerden şikâyetçi sınıfına katılmışlardı. Bu üyelerden biri, Kayserili Mülâzım (Teğmen) Şaban Efendi, Zeki Beye başvurarak bu borçlanmanın niteliği hakkında ayrıntılı bilimsel bir rapor istemişti. Zeki Bey de Cavid Beyin bir Yahudi bankasıyla yaptığı, biri beş, öteki yedi milyon liralık borçlanma aleyhine ayrıntılı bir rapor hazırlayıp Şaban Efendiye vermişti. Bu rapor, bir kurulla İttihat ve Terakki Selanik merkezine götürüldü ve orada bütün gizliliğiyle açıklandı. Bunun üzerine Talât ve Cavid Beyler istifa etmek zorunda kaldılar. Ama onları İttihat ve Terakki'nin önemli unsurları arasına bir zamanlar eken ve yetiştiren gizli gücün lehimiyle tekrar eklendiler ve yapıştırıldılar.

Mümtaz Beyle Redif Mülâzımı Şeref'in hazır bulundurulması henüz mümkün olmamıştı. Mümtaz Bey kâh Selanik'te, kâh Halep'te deniyor. Trabzon'dan, *Tarik* gazetesinden Hasan Hicabi'nin bir mektubu... Bunların Cavid Beyle beraber Karadeniz gezisinde oldukları anlaşıldı.

Muzip avukatlar, -ıkına sıkına da olsa- adaletin gereklerinden uzaklaşamayan mahkeme kurulunu rahat durdurmuyorlar. Ferit kim, nerede? Çerkez Mehmed'i çağırın!.. Sanık avukatı cinayetle bunların ne ilişkisi var desin dursun, duruyorlar mı? Derinleştirmek, genişletmek zorunluğu var diyerek isteyip duruyorlar.

Ahmed aleyhine tanıklardan laf almak, diş çeker gibi güç bir şey... Bazıları ufak, tefek kırıntılar veriyor. Avukatlar ufak bir açığa vurmayı yakalar yakalamaz dahasını sökmeye uğraşıyorlar.

Söyleyeni de var. Yok değil. Bunlar arasında Yeniköylü Rifat Ağa, kelleyi koltuğa almışlardan biri... Mahkeme reisinin «Ahmed'in sabıkası hakkında ne bilirsin?» sorusuna şöyle cevap verdi:

– Onun defteri alnında...

– Mahkûmiyeti gerektiren suçundan başka bildiklerini söyle...

– Ne söyleyeyim? İstibdat döneminde beygir çalar, samanlık yakar, adam öldürür, birçok defterler dolar.

– Serez'de bir fedai çetesi varmış, Ahmed de içlerindeymiş.

– Dedik ya, Ahmed harpten evvel beygir hırsızı, kundakçı falan. Jandarmadan, hükümetten kaçan bir adam. Hürriyetten sonra jandarmadan kaçan adam değil, Jandarma Yüzbaşısı Edib Beyin(*) arkadaşı, hükümet dairesinin önemli bir üyesi, mutasarrıfın dostu... Öldürdüğü adamlar Selanik'te Çerkez Süleyman Bey, Lazo oğlu Yanko, Erenköylü İbrahim, zavallı avukat Osman Nuri Efendiyi öldürmek amacıyla köprüder atar, Mut'u yakar... Daha ne bileyim... Defteri bende değil, daha iyisi hükümetten sorun.»

Hasan Amca'nın tefrikası, Ahmed'in başka cinayet ve kıyıcılıklarına ışık tutan tanık ifadeleri de verildikten sonra, İttihatçıları lanetleyen kısa bir bölümle son buluyor.

Olayın Ardındakiler ve Bir Katilin Sonu

İttihatçıların Maliye Nazırı Cavid Beyin olayda parmağı bulunduğu yolundaki iddialar yaygındır. Refik Halid Karay şunları yazmıştır[154]:

(*) İzmir suikastına katıldığı için idam edilen Sarı Efe Edib.

«Takip ettiği maliye siyasetinin aleyhinde *Şehrah* gazetesinde bilimsel ve kanıtlara dayanan yazılar yazan Zeki Beyin Bakırköy'de öldürülmesi faciasında Cavid Beyin rolü olduğunu eskiden beri bilirdim. İttihat ve Terakki Cemiyetine, tertemiz kalmak şartıyla, sempatisini hissettiren bir zat da yayımladığı eserinde o noktaya dokunmaktadır.»

Pek genç yaşında (Mekteb-i Mülkiye öğrencisiyken) gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giren, uzun yıllar hatırı sayılır bir İttihatçı olarak çeşitli görevler üstlenen, bu arada beş yüz kadar kişiyi («Drama, İskeçe, Gümülcine, Serez, Rumeli gençlerinden İstanbul'da bulunanları») toplayıp Bâbıâli baskına katılan Tahsin Bey (Uzer, son Meclis-i Mebusan'ın üyelerinden, TBMM'de 1-4. dönemlerde milletvekili, 1939'da Doğu illerinde «Üçüncü Umumi Müfettiş») kayınpederinden söz ederken ilginç bir anısını da dile getiriyor[155]:

«Talât Bey (Paşa) bana:

– Hoş geldin arkadaş. Seni çağırmamızın sebebi şudur: Zeki Beyin öldürülmesinden dolayı Ahmed ve Doktor Nâzım(*) kayınpederin Hacı Hulusi Beyin mahkemesinde sorguya çekiliyorlar. Bu cinayeti işleyen onlar değildir. Kayınpederine söyle onları beraat ettirsin!.. Kendileri hakkında da iyi olur, buyurdu.

Doğrusu hayret ettim. Kayınpederimle resmi görüştüğümü, böyle bir teklifte bulunamayacağımı kesinlikle kendilerine söyledim. Bir hafta iş sürüncemede kaldı. Tekrar çağırdılar. Ben de yine söyleyemeyeceğimi tekrar ettim. Darıldı.»

Yargıç Hulusi Bey, Talât Beyin bu sözleri kendisine aktarılınca şöyle diyor:

«İsterlerse benim işime son verebilirler, ben vicdanımın sadasından başka bir şey diyemem.»

Bu, İttihatçıların olayla ilişkisini ve mahkemeyi etkileyecek, hatta tehdit edecek ölçüde katilleri koruduklarını ortaya koyan önemli bir tanıklıktır. Bir İttihatçının tanıklığı...

Aşağıdaki yazışma belgeleri ise, İttihatçıların «komitacılık» anlayışıyla, ellerinden gelen çabayı harcayarak koruduları bir kimseyi gerektiğinde gözlerini kırpmadan darağacına gönderdiklerini kanıtlamaktadır.

(*) Tahsin Uzer, yıllar sonra anılarını yazarken, İttihatçıların en ünlülerinden Doktor Nâzım'ı anımsamış ve yanlışlıkla Doktor sözcüğünü eklemiş olmalı. Sözünü ettiği, kuşkusuz ki, Ahmed'le birlikte yargılanan Nâzım'dır.

Mahkemenin on beş yıla mahkûm ettiği Çerkez Ahmed'in nasıl ortalıkta dolaştığını bilemiyoruz. Hapishaneden mi kaçırılmıştır, affa mı uğramıştır? Ahmed, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Ermenilerin göç ettirilmesi (tehcir) olaylarının içindedir ve öyle anlaşılıyor ki bu kez de göç ettirilen kimi Ermenilerin kıyıma uğratılmasında rolü vardır. Ziya Şakir, onun Diyarbakır'da tehcir işine karıştığını, hakkında pek fazla şikâyet olduğu için oradan Şam'a kaçtığını ve Cemal Paşa (o sırada Bahriye Nazırı, Suriye'deki Dördüncü Ordu'nun komutanı, Kilikya ve Arabistan Genel Valisi) tarafından yakalandığını belirttikten sonra, Cemal Paşanın sadrazamlığa yeni gelmiş olan Talât Beye (Paşa) çektiği telgrafların ve gelen cevabın metnini veriyor[156]:

Cemal Paşadan:

«Dahiliye Nazırı Talât Beyefendi Hazretlerine

(Bizzat çözülecek)

Çerkez Ahmed ile arkadaşı Halil geldiler. Halil'in üstünde bin beş yüz liradan fazla para çıktığı halde, Çerkez Ahmed'in sekiz liradan başka parası yoktu. Bundan anlıyorum ki, Ahmed çapulculuk ve soygunculuk yapmamış. Bu hale ve Çerkez Ahmed'in bu cinayetleri Diyarbakır Valisi Reşid Beyin emriyle yapmış olduğuna tamamen inandığıma göre, yine Ahmed'in ortadan kaldırılmasına sizce kesin gereklik görülüyor mu? Yoksa, yalnız Halil ile yetineyim mi? Cevabın yarın akşama kadar verilmesini rica ederim.»

Talât Beyden:

«Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa Hazretlerine

Bâbıâli 1517/15 15 Eylül 331 (28 Eylül 1915)

C. 14/7/331(*). Herhalde ortadan kaldırılması gerekir. Sonradan pek zararlı olacaktır.

Nazır Talât»

Cemal Paşadan:

«Dahiliye Nazırı Talât Beyefendi Hazretlerine

(Bizzat çözülecektir)

Çerkez Ahmed'in idamına hükmolundu. Yarın sabah Şam'da gereği yapılacaktır.»

(*) Burada bir rakam yanlışı olmalı.

ŞAİR HÜSEYİN KÂMİ'NİN ÖLÜMÜ

Ölümü üzerine hiçbir kaynakta bilgiye rastlayamadığımız Hüseyin Kâmi de İttihatçıların öldürttüğü gazetecilerden sayılmaktadır.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*'nde[157] Hüseyin Kâmi'nin yaklaşık 1878'de doğduğunu, Dağıstanlı olduğunu, Aksaray'da Medresi-i Edebiye'de okuyup diploma aldığını, Bâbıâli'de (Sadrazamlık) Matbuat Kaleminde çalıştığını yazıyor. Daha sonra Karaçi şehbenderliğine (konsolosluk) atanan ve beş altı yıl bu görevde kalan Hüseyin Kâmi, Yunan Savaşında (1897-98) şehit evlatları için toplanan yardımları kötüye kullandığı öne sürülerek görevinden alınıyor ve İstanbul'a geliyor. Bir süre sonra da Mısır'a kaçıyor. Orada, Şair Eşref'in de aralarında bulunduğu Jöntürkler topluluğu içinde yer aldığını sanıyoruz. Bu yargıya, Eşref'in ölümünden sonra yazdığı «Şair-i Hicv-nüvis Büyük Eşref» başlıklı yazıyı[158] ve İkinci Meşrutiyet'in ilk günlerinde *Sabah-ı Hürriyet* (Özgürlüğün Sabahı) adlı oyununun tiyatrolarda oynanıp halkın beğenisini kazanmasını (İbnülemin) gözönünde bulundurarak varıyoruz.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından İstanbul'a dönen Hüseyin Kâmi, 31 Mart Olayından on sekiz gün sonra tutuklanıp yargılanıyor, beraat ediyor.

O da Eşref'in yolunda yergi şiirleri yazıyor. Bunlar *Alemdar*'da ve başka dergilerde yayımlanıyor. Dehrî imzasıyla yazdığı kimi yergi şiirleriyle düzyazıları *Divançe-i Dehrî* adh kitabında toplanıyor. Kitabın 48 sayfalık ilk baskısı 1327/1911, 160 sayfalık ikinci baskısı 1330/1914 tarhini taşıyor. Hüseyin Kâmi'nin bu kitaptan dolayı tutuklandığını belirten İbnülemin'e göre, yayımlama işine aracılık eden Kürdizade Ahmed Ramiz Efendi, divançenin kendisine ait olduğunu söyleyerek onu kurtarıyor. Burada, hangi baskıdan sonra tutuklandığı sorusu önem kazanıyor. İkinci baskıdan sonra tutuklanmışsa, 1914'te Hüseyin Kâmi hayattaydı.

Bu olaydan sonra Kastamonu'ya sürülen Hüseyin Kâmi, çok geçmeden de İttihatçılarla «kalemen» uğraştığı için Karaman'a gönderiliyor. Gerçekten de, Yakup Kadri'nin o dönemin panoramasını veren *Hüküm Gecesi* adlı romanında[159] Hürriyet ve İtilâf yanlıları arasında onun da adı geçmektedir:

«Bu müsamere Hürriyet ve İtilâf Fırkası yararına; Şehzadebaşı'nda Ferah tiyatrosunda verilecekti ve o akşam, Rıza Tevfik, Ali Kemal, Boşo Efendi nutuklar söyleyecek, şair Hüseyin Kâmi Bey de son yazdığı şiirlerini okuyacaktı.»

İbnülemin, Hüseyin Kâmi'nin sürgün edildiği Karaman'da, «tahminen» 1912'de öldüğünü yazmakla yetiniyor. Bizce, bu tarihi kitabının ikinci baskısının çıktığı 1914'e götürmek gerekir.

Refik Halid, ölümünün bir giz perdesi ardında kaldığını belirtiyor[160]:

«O gazetecileri (Hasan Fehmi, Ahmed Samim, Zeki Bey) öldüren ve öldürten katiller ya asılarak yahut kurşuna dizilerek yahut da suikasta uğrayarak cezalar gördüler. Bir tanesinin akibetini bilmiyoruz: Sürgün bulunduğu kasabadan 'seni vali istiyor' diye yola çıkarılan ve nasıl öldürüldüğü sır halinde kalan Hüseyin Kâmi'ninki. Acaba o tarihte Konya valisi kimdi? Bilse bilse işi bu adam bilir; söylemez ki!»

İşte, hep yergi şiirleri yazan, «yaratılışındaki zarafet ve kalemindeki kudret manzumelerinin her beytinde görülen» (İbnülemin) Hüseyin Kâmi'nin acı sonu...

BÂBIÂLİ BASKINI

Balkan Savaşında Osmanlı kuvvetleri ağır kayıplar vermiş, Çatalca'ya kadar çekilmişlerdi. Bu bozgun ve yol açtığı ekonomik çöküntü, halkta Kâmil Paşa kabinesine karşı hoşnutsuzluk yaratıyordu. Yedi ay önce iktidardan düşen İttihatçılar ise, bu durumdan yararlanarak yeniden işbaşına gelmenin hesaplarını yapmaktaydılar. Talât Beyin yedi ay önce Mahmud Şevket Paşayı görevden çekilmeye zorlamasının askeri bozgunda önemli rolü bulunduğuna inanan kimi İttihatçılar da Kâmil Paşa hükümetini devirmekten başka çıkar yol olmadığı inancındaydılar.

Bâbıâli Baskını, bu hesapların sonucudur.

Olayın hazırlıklarını anlatmaya geçmeden önce, iki önemli olguya daha dikkatleri çekmemiz gerekiyor.

16 Aralık 1912'de Londra'da başlayan Balkan Barış Konferansında Osmanlı Devletinin Rumeli'deki sınırları üzerinde uzun pazarlıklar yapıldı. Çeşitli baskılara direnen Osmanlı Devletinin Edirne, Girit ve Adalar üzerindeki isteklere olumlu cevap vermemesi üzerine görüşmeler 6 Ocak 1913'te kesildi.

Büyük Devletler 17 Ocakta Osmanlı hükümetine bir nota vererek Edirne ve Adalardan vazgeçilmesinde direttiler. Meclis dağıtılmış olduğu ve hükümet sorumluluğu üstlenmek istemediği için, konunun hükümet üyeleri, devlet ileri gelenleri ve devlet hizmetinde bulunmuş kişilerin oluşturacağı Şûra-yı Saltanat'ta görüşülmesi kararlaştırıldı.

• 22 Ocak günü toplanan Şûra-yı Saltanat, ezici çoğunlukla barış yapılması kararı aldı. Bâbıâli Baskınının yer alacağı ertesi gün, kabine bu konuyu yeniden görüşmek üzere Bâbıâli'de (sadrazamlık binası, şimdi İstanbul Valiliği) toplanmıştı. O gün verilecek cevap, Edirne'nin elden çıkmasına yol açacaktı. «Türkiye'nin tek kozu, savaşı göze almış olması olabilirdi. Dolayısıyla İttihat Terakkililer, hükümetin Edirne'yi vermek üzere olduğunu varsaymakta haklıydılar. Ama daha sonra İttihat Terakki'nin Kâmil Paşa hükümetinin tutumu konusunda gerçeğe uymayan propagandalar yaptığını da kaydetmek gerekir.»[161].

Öte yandan, İttihatçılarla bozuşunca Halâskâr Zabitan Grubu ile ilişkiye geçen ve Kâmil Paşa hükümetinde Harbiye Nazırı olan Nâzım Paşa'

nın, yeniden İttihatçılarla ilişki kurmuş olduğu görülmektedir. Bunda, Balkan Savaşı yenilgisinin sorumluluğundan ve ilerde hesap verme kaygısından çok, Paşanın doymak bilmez yükselme tutkusunun etken olduğu düşünülebilir. Kısacası, günün birinde sadrazamlığa gelmek, en azından yeni bir kabine kurulunca Harbiye Nazırlığında kalmak için, çökeceği anlaşılan Kâmil Paşa kabinesinin genel tutumuna aykırı işlemlere yönelmekten kaçınmıyordu.

Aşağıda olay anlatılırken de görüleceği üzere, Nâzım Paşanın Bâbıâli'nin basılacağını önceden bildiği kesinlikle söylenemez. Ancak, eski dostu Talât Beyle Said Halim Paşanın Yeniköy'deki yalısında görüştüğü, onun sadrazamlığa getirilmesi, kabine üyelerinin de yine Talât Bey tarafından, İttihatçılar ya da İttihat ve Terakki'ye eğilimli kimseler arasından seçilmesi üzerinde anlaşmaya vardıkları öne sürülmüştür. Kısa bir süre önce Enver Beyin (Paşa) kimi birlikleri İstanbul'da bulunan Hurşid Paşa kolordusuna kurmay başkanı olarak atanmasına, Cemal Beyin (Sakallı Cemal Paşa) menzil müfettişliğine getirilmesine, tutuklanmış ya da gözaltına alınmış kimi İttihatçıların serbest bırakılmasını sağlamasına bakılırsa, Nâzım Paşanın İttihatçılarla ilişkide bulunduğu sonucuna varılır. Kendisi, en koyu İttihatçıları bu gibi görevlere atamasının nedeni sorulduğunda, bu kişilerin siyasetle uğraşmayacaklarına yemin ettikleri cevabını veriyordu.

Baskın Hazırlıkları

Çeşitli kaynaklarda olayın ana çizgileri birbirine benzer anlatımlarla verilmekte, ancak kimi noktalar ve ayrıntılar üzerinde değişik iddialar öne sürülmektedir. Biz, ortak noktaların ağırlıkta olduğu bir anlatıma başvuracak; dikkati çeken ayrıntıları ayrıca belirteceğiz[162].

Yedi ay önce Mahmud Şevket Paşanın Harbiye Nazırlığından ayrılmasını sağlayan Talât Bey, Balkan Savaşı bozgunundan sonra pişman olmaya başlamıştı. Halkın hükümetten hoşnutsuz ve Rumeli'nin elden çıkmak üzere oluşunu da gözönüne alarak, İttihat ve Terakki merkezi ileri gelenlerini bir durum değerlendirmesi yapmaya çağırdı.

7 Ocak gecesi Beşezade Emin Beyin Vefa'daki evinde yapılan gizli toplantıya Said Halim Paşa, Hacı Adil (Arda), Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı, Fethi (Okyar), Midhat Şükrü (Bleda), Cemal, Kara Kemal, Doktor Nâzım, Mustafa Necib Beyler katıldı. O sırada kurmay başkanı olduğu ordunun İzmit'teki bir tümenini denetlemekte bulunan Enver Bey, toplantıya yetişemedi. Haberi alınca trenle Haydarpaşa'ya gelmiş, sıkıyönetim

akşam ezanından sonra deniz taşıtlarının işlemesini yasakladığı için geceyi inzibat karakolunda geçirmek zorunda kalmıştı.

Toplantıda Talât Bey, hükümetin düşürülmesi gerektiğinden söz etti. İttihat ve Terakki ileri gelenleri görüş bildirmekten kaçındılar. Fethi Bey (Okyar) ise karşı çıktı. Savaşın bitmediğini, bu durumda iktidara gelinse bile bir şey yapılamayacağını, iktidar hırsıyla hareket edildiğinin açığa vurulmaması gerektiğini söyledi. Ona göre, barış sağlandıktan sonra yapılacak seçimlerde çoğunluğu alacakları kesindi; artık «ihtilâlci» yöntemlerden vazgeçilmeliydi.

Bu konuşmadan sonra, hükümeti devirmek görüşünden «şimdilik» vazgeçildi.

Ertesi gün Talât Beyle görüşen ve durumu öğrenen Enver Bey, kendisinin de katılacağı ikinci toplantıda arkadaşlarının görüşlerini değiştireceklerini söyledi.

On gün sonra aynı yerde, aynı kişilerle yeniden toplanıldı. Bu kez Fethi Bey yoktu. Gelibolu'da kolordu kurmay başkanı olan Fethi Bey görev yerine dönmüş ve toplantıya çağrılmamıştı.

Enver Bey, bir önceki toplantıda hükümetin düşürülmesinin doğru bulunmadığını öğrendiğini belirterek söze başladı. «Memleketi bu hükümetin kurtaracağına inanıyorsanız, bu hükümete güveniyorsanız, mesele yok,» dedi. «Eğer güveniyorsanız, söyleyin.»

«Güveniyorum,» diyen olmadı. Enver Bey, «Öyleyse ne duruyoruz?» diye sordu. «Yarından tezi yok, hükümeti devirmek için çalışmaya başlayalım.»

Bu oldubittiye kimse ses çıkarmadı. Kararın uygulanması Enver ve Talât Beylerle Genel Merkeze bırakıldı.

Ve Saltanat Şûrası toplantısının ertesi günü, 23 Ocak 1913 tarihi seçildi. O gün, hem alman kararın kabul edilebilir olmadığını bildirmek gibi bir gerekçeye sığınılacaktı, hem de hükümet, karar üzerinde görüşmek için toplanmış bulunacaktı.

Baskın öncesinde Mahmud Şevket Paşaya sadrazam olması önerildi. Öneriyi Paşaya iletmekle Midhat Paşanın oğlu Ali Haydar Midhat görevlendirilmişti[163]. Üsküdar'a, Mahmud Şevket Paşanın Şemsipaşa'daki konağına giden Ali Haydar Midhat durumu anlatınca Paşa pencereden boğazın akıntısını gösterdi:

«Sizin bana tavsiyeniz şudur: Akıntıya kendini at! Savaşı kazanmak hususunda şahsen hiçbir umudum yoktur. Yüzde kırk umudum olmuş olsa hiç tereddüt etmez, kendimi ortaya atardım. Bırakınız bu adamlar

Sarayda toplansınlar, Edirne'yi Bulgarlara vermek yolunda kararlarını versinler. Biz kararın şeklini gördükten sonra, olayların göstereceği şartlar içinde harekete geçer ve sözünü ettiğiniz deneyimi o zaman yaparız. Bu taşkın fikirler, hep Enver Beyin kafasından çıkıyor. Size çok rica ederim, şimdi gidiniz, Enver Beyi görünüz. 'Bu dakikada bir hükümet darbesi yapmak kadar bir hata olamaz' deyiniz. Vatan sevginiz ve yurtseverliğiniz, hemen gidip Enver Beyi bulmayı ve böyle bir hareketine engel olmak için elden geleni yapmanızı emreder. Enver Beyle görüştükten sonra, gene gelip beni görünüz.»

Mahmud Şevket Paşa, daha sonra gönderilen Midhat Şükrü'ye (Bleda)[164] de «Bu çok tehlikeli bir iş. Girişim başarıya ulaşmazsa, sonuç bizim için çok ağır olur,» dedi. İkircikliydi. Midhat Şükrü kendisini ikna etmek için epey dil dökmek zorunda kaldı. Paşa, uzun uzun düşündükten, kafasında ölçüp biçtikten sonra «Allah muvaffak etsin,» diyerek öneriyi kabul ettiğini bildirdi. Belki de, işin başında Harbiye Nazırlığından istifa etmesine yol açan Talât Beyin bulunması yüzünden geç ve güç karar vermişti. Bir kaynağa göre de[165], öneriyi «kabineye Talât Bey girmemek şartıyla» kabul etmişti.

İttihatçılar Baskında

Ve karar uygulandı. Soğuktu, çiseleyen yağmur hiç dinmiyordu.

Enver ve Talât Beylerle baskına katılacak ileri gelen İttihatçılar Genel Merkezde (şimdi Cumhuriyet gazetesine ait terkedilmiş yapı) ya da Genel Merkezin karşısındaki Menzil Umum Müfettişliğinde (şimdi «Yeni Sabah» ham), Genel Müfettiş Cemal Beyin (Sakallı Cemal Paşa) odasında toplanarak hazırlanan darbe planını gözden geçirdiler. Saat tam 15'te eyleme geçilecekti.

Biraz sonra Talât Bey, Sapancalı Hakkı Beyle birlikte, çevreye bir göz atmak üzere oradan çıktı. Şemsiyelerini açmışlar, tanınmamaya çalışıyorlardı. Bâbıâli çevresinde görmeyi umdukları kimseler, yani İttihat ve Terakki örgütüne bağlı militanlar, özellikle de Enver Beyin sağlayacağım söylediği «altmış silahlı adam» yoktu. Kahvelere baka baka Sirkeci'ye kadar indiler, Meserret Oteli'nin (şimdi Ziraat Bankası) gazinosunu gözden geçirdiler. Umdukları kadar insana rastlamadılar; kahvelerdekilerin çoğu olağan müşterilerdi.

Talât Bey, rastladığı İttihatçılara «vakit tamam» anlamında işaretler

veriyordu. Bâbıâli karşısındaki bir binanın altına sığınan ve tanınmamak için siyah gözlük takan Talât Bey, Sapancalı Hakkı'ya, «Enver'e 'Her şey hazır' de, gelsin. O gelince toplanırlar,» dedi.

Hakkı Bey önce Menzil Müfettişliğine, ardından Genel Merkeze giderek harekâtın başladığını bildirdi. Enver Bey, getirilen kır ata bindi. Amcası Binbaşı Halil Bey (Halil Kut Paşa), İzmitli Mümtaz, Filibeli Hilmi, Sapancalı Hakkı ile birlikte, Kara Kemal'in silahlı adamları arasmda, ağır ağır ilerledi.

İttihatçıların «hatip»i Ömer Naci en öne geçti. Genel Merkezden çıkan öteki ileri gelenler en arkadan yürüyorlardı.

Topluluk Nafıa Nezaretinin (bugün Milli Eğitim Müdürlüğü) önüne gelince Ömer Naci bağırmaya başladı:

«Yaşasın millet! Yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyeti!..»

Karşıda bekleyen Talât Beyin, o dolayda toplanmış İttihatçıların ve halktan gelenlerin katılmasıyla aşağı yukarı yüz kişilik bir topluluk oluştu. Ellerinde bayraklar vardı.

Kara Kemal, İttihatçı memurlar aracılığıyla Bâbıâli'nin telgraf ve telefon bağlantılarını kestirmişti.

Ömer Naci'nin «Yaşasm»ları, topluluğun alkışları arasında, İttihatçıların bir kesimi Bâbıâli girişini çevreleyen parmaklıkların içine daldı. Parmaklıklı dış kapı da tutuldu.

Enver Bey; Yakup Cemil, Mümtaz, Mustafa Necib, Hilmi ve Sapancalı Hakkı ile birlikte sadrazamlık dairesine çıkan merdivenleri hızla tırmandı. Talât Bey ve birkaç kişi onları izledi.

Ömer Naci, şimdi de parmaklık demirlerine tutunmuş, «Yaşasın millet! Yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyeti!» sözlerini sık sık tekrarlayarak, orada toplananlara söylev veriyordu.

Sadrazamlık dairesinin geniş salonunda birkaç hademe vardı. Hızla ilerleyip, sadrazam odasının açıldığı koridora geldiklerinde karşılarına iki silahlı nöbetçi çıktı. Hakkı Bey, üst perdeden, nöbetçilere «Yolu aç... Geriye çekil!» (ya da «Selâm dur!») diye seslendi. Subay giyimli Enver'i gören nöbetçiler selama durdular.

O sırada Sadrazam Kâmil Paşanın yanında bulunan Ali Fuad Bey (Türkgeldi) şunları anlatıyor[166]:

«...(Kâmil Paşa) telgrafnameyi okurken dışardan bir gürültü işitildi. Başımı pencereye çevirince önlerinde irili ufaklı çocuklar olduğu halde

sarıklı sarıksız birtakım adamların tekbir alarak Bâbıâli'ye doğru gelmekte olduklarını gördüm.

Sadrazama 'Bugün miting mi var? Ellerinde bayraklarla birçok adamlar Bâbıâli'ye doğru geliyorlar,' dedim. 'Yok öyle bir şey' diyerek telgrafnameyi okumaya devam etti. Fakat gittikçe gürültü artıyordu. Başımı çevirip de baktığımda 'İçeriye girmek üzere parmaklıklardan aşıyorlar'deyince 'Haber veriniz de kapıları kapasınlar' dedi. Düşündüm ki, bunların ayaklanmacı kişiler olduklarına kuşku yok, önce sadrazamın odasına saldıracakları da kesin, şu halde durmak bence büyük tehlikeye yol açacak. Hemen haber vermek bahanesiyle odadan çıktım; aradaki odada kapı ağaları ve hademeler toplanıp 'Bu başımıza gelenler nedir!' diye ağlaşıyorlardı. Dıştaki büyük sofada da şangır şangır camlar kırılıyor, silahlar atılıyordu.»

Şeyhülislam Cemaleddin Efendinin korumalarından bir polis komiseri salondaki gürültüyü işitip gelmiş, silahını çekmişti. Silah sesini işiten Sadaret Yaveri Binbaşı Nafiz de dışarı fırladı. Tam o anda silah çeken komiser vuruldu. Bu kez, Halâskâr Zabitan'ın güvenilir adamlarından olan ve İttihatçıları hiç sevmeyen Nafiz silahına davranarak bir el ateş etti. O da Mustafa Necib'in kurşunuyla yere serildi. Ama ölmedi ve olanca gücünü kullanarak tabancasının tetiğini çekip Mustafa Necib'i vurdu. Bir başka kurşun, Sadaret Yaverlerinden Kıbrıslı Tevfik Beyi yere serdi.

Ölü sayısı dörttü...

Savaş alanına dönen salona gelip de yerde yatanları gören Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, Enver'le yanındakilere yaklaştı. Kimi kaynaklara göre, «Ne var, nedir bu? Haddinizi bilmiyorsunuz, münasebetsizlik ediyorsunuz,» gibi sözlerle çıkıştı. Ali Fuat Türkgeldi, «rivayet olunduğuna göre» kaydıyla, Nâzım Paşanın «Pezevenkler, siz beni aldattınız, bana verdiğiniz söz böyle miydi?» dediğini yazıyor.

Bu sözler, gerçekten söylenmişse, ikili oynayan paşaya baskın yapılacağının haber verilmiş olduğunu ortaya koyar; kimi kaynaklarda öne sürüldüğü gibi sadrazamlığa getirileceği sözü verildiği anlamına gelmez. Daha önceden sadrazamlığın Mahmud Şevket Paşaya önerildiği biliniyor. Ancak İttihatçılar, yerine getirmeyeceklerini bile bile «seni sadrazam yapacağız» sözü vermiş de olabilirler. Sonradan Talât Paşanın «Biz ona sadrazamlık teklif ettik» demesi[167] bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Nâzım Paşa kızgınlıkla söylenirken Enver Beyin yanındaki Yakup Cemil, onu şakağından vurdu. Paşa yere düşerken Enver Bey, «Ne yapıyorsun Yakup, deli mi oldun?» diye bağırdı. Yakup Cemil, soğukkanlılığı-

nı bozmadan, «Bu adama laf anlatılmaz ki!» cevabını verdi.

Talât Bey ise öfkeyle Yakup Cemil'in üstüne yürüyordu; oradakilere, «Eğer bu hareket devam ederse ben hemen çekilir giderim!» diye seslendi.

(Burada bir parantez açarak iki üç ayrıntı verelim.

Hasan Amca, «Hüseyin Kadri Beyden dinledim» kaydıyla şunları yazıyor:

«En ileri bir sırada Yakup Cemil'le yan yana bulunuyorlarmış, salondan Nâzım Paşa çıkmış:

- Nedir bu rezalet? Bana böyle mi söz verdiniz... diye bağırmaya başlamış. Yakup Cemil, Kadri Beye sormuş:

- Bu adam kim?

- Nâzım Paşa!

Demeye kalmamış, Yakup Cemil tabancasını çekmiş, Paşanın şakağına yapıştırmış kurşunu...

Yine bu olayda bulunan Cafer'den dinledim: Yakup Cemil, arkadaşı Mustafa Necib'in uzanmış cenazesine bakarak:

- Cafer! Bak, demiş, ayakkabıları yeni, al, ziyan olmasın, giyersin...»

Midhat Şükrü Bleda ise, «Yerde yatan Mustafa Necib'in tabancasını hatıra olarak almış ve saklamıştım,» diyor.)

Bir kat aşağıda, görevi sadrazamlığı korumak olan Uşak Redif Taburu silah çatmış beklemekteydi. Ne İttihatçılar Bâbıâli'ye girerken, ne de olaylar sırasında kurşunlar atılırken yerinden kımıldadı. Komutanı, ya İttihatçılar ya da Nâzım Paşa tarafından daha önce «ikna edilmiş» olmalıydı.

Nâzım Paşanın, hatta öteki dört kişinin Enver Bey tarafından öldürüldüğünü öne sürenler olmuştur[168]. Mustafa Ragıp Esatlı'ya göre bu söylenti, olaydan sonra Cemaleddin Efendinin otomobiliyle Saraya giden Enver'in yanında Yakup Cemil'in de bulunmasından ve tabancasını doldurmak için boş kovanları otomobilde boşaltmasından, bunları gören -eski- Şeyhülislamın cinayetleri Enver'in işlediği sanısına kapılmasından kaynaklanmaktadır[169].

Yukarda anlatılan olaylardan sonra Enver Bey, arkadaşlarına moral vermek için, «İnkılâptır!.. Ne yapalım arkadaşlar? Vazifemize devam edelim,» diyerek Talât'la birlikte Sadrazamın odasına girdi ve sert bir sesle Kâmil Paşaya halkın «galeyan» halinde olduğunu, hemen istifasını yazmasını söyledi.

Bembeyaz kesilen seksen yaşındaki Kâmil Paşa, elleri titreyerek, güç okunur bir yazıyla şunları yazdı:

«Huzur-i Âli-i Hazret-i Padişahi
(«ye» ekini yazmayı unutmuştu)
Askerlerden gelen teklif üzerine huzur-ı şahanelerine istifaname-i âcizanemin arzına mecbur olduğum gözönüne alındıkta bu bakımdan ve her halde emir ve ferman efendimizindir. 10 Kânun-ı Sani 328 (23 Ocak 1913)

Sadrıazam Kâmil»

Enver, Sadrazamın yazdıklarını okumaktaydı. «Askerlerden gelen teklif üzerine (cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine)» sözünü yeterli bulmadı; «ahali» (halk) sözünün de eklenmesini istedi. Kâmil Paşa bunu da ekledi; istifa yazısı «Halktan ve askerlerden gelen teklif üzerine» diye başlamış oldu.

Kâğıdı alan Enver, Hakkı Beye, «Biz Saraya gidiyoruz. Sen burada Mustafa Necib'le kal. Biz gelinceye kadar burasını idare edin. Talât Beyle beraber çalışırsınız,» deyip Azmi Beye döndü: «Polis Müdürlüğünü hemen şimdi üstüne al. Sana Sudi ile Nail de yardım etsin.»

Yakup Cemil'i yanma alarak kapıya yürüdü. Bâbıâli önünde, Sirkeci'ye kadar uzanan büyük bir kalabalık vardı. Neler olup bittiğini öğrenmek için sabırsızlıkla bekleyenlere seslendi:

«Kâmil Paşa istifa etti. Tamamıyla milletin haklarım savunacak bir kabine kurulacaktır. Şimdi zat-ı şâhaneye (padişaha) bilgi vermek üzere Saraya gidiyorum.»

Orada duran bir otomobile (Şeyhülislam Cemaleddin Efendinindi) bindi ve şoföre Dolmabahçe Sarayına gideceğini bildirdi.

Bu ara söylevcilerin sayısı artmıştı. Ömer Naci yine Bâbiâli parmaklıklarının önünde, «Yaşasın millet! Yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyeti!» diye bağırıyor, toplananlar «Yaşasın!» diye karşılık veriyorlardı.

Darbe Sonrası

Çok geçmeden Azmi, Sudi ve Nail Beyler de Sadrazamlıktan ayrılıp Polis Müdürlüğüne gittiler. Karşılarına çıkan ve içeri girmelerini engelleyen bir komiseri etkisiz duruma getirip Polis Müdürü Cafer İlhami Beyin odasına girdiler. Azmi Bey, «Millet adına Kâmil Paşa hükümetini devirerek iktidar mevkiine gelen İttihat ve Terakki'nin emriyle Polis Müdürlüğüne tayin edildim,» dedi. «Hemen makamınızı bana terkediniz.»

Karşısındaki, bir polis müdürüne yakışmayan bir uysallıkla, «Peki, buyurunuz, tebrik ederim,» diye karşılık verdi.

Azmi Bey hemen telefonla karakolları aramaya, olay çıkmaması için önlem almaya yöneldi.

Dolmabahçe Sarayı'nda Sultan Reşad'ın huzuruna alınan Enver Bey, padişahın elini öptükten sonra söze başladı: «Efendimiz, milletimizin galeyanı ile yarım saat önce bazı vatanseverler Bâbıâli'ye girdiler. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa kaza ile atılan bir kurşunla öldü. Sadrazam Kâmil Paşa da çekilmek zorunda kaldı. İşte istifanamelerini zat-ı şâhanelerine takdim ediyorum.»

Sultan Reşad, hayırlı olması dileğinde bulundu. Enver Bey, istifa eden Kâmil Paşa kabinesinin vatanı mahvettiğini, koca Rumeli'nin elden çıktığını, bunun üzerine İttihat ve Terakki'nin duruma el koyduğunu ifade ettikten sonra, Mahmud Şevket Paşanın sadrazamlığa, İzzet Paşanın başkumandanlık vekâletine (genelkurmay başkanlığı) getirilmelerini, kabine kuruluncaya kadar da Talât Beyin Dahiliye Nezareti vekilliğine atanmasını istedi.

Olup biteni hiçbir tepki göstermeden dinleyen ve hayırlı olmasını dileyen padişah, bu isteği de hemen kabul etti. Kimi kaynaklar, Sultan Reşad'ın «Allah hayırlı etsin. Çok şükür Allahıma, beni o âciz adamlardan kurtardınız,» dediğini yazar. (Daha önce İttihatçılar iktidardan düştüğünde ise «Çok şükür o ne idüğü belirsiz adamlardan kurtuldum,» dediği, ikiyüzlü bir siyaset izlediği öne sürülür.)

Durumu telefonla Mahmud Şevket Paşaya bildiren Enver Bey, onu Üsküdar'daki evinden alıp saraya getirmekle Hilmi Beyi görevlendirdi.

Bâbıâli'de Talât Beyin ilk işi, vilâyetlere «Dahiliye Nazırı Vekili» sıfatıyla telgraf çektirmek oldu:

«Nota üzerine Kâmil Paşa kabinesi Edirne vilâyetini tümüyle ve Ege'deki adaların bir bölümünü düşmana terke karar vermiş ve Padişahın huzurunda 'Milli Meclis' adı altında sadece Devlet Şûrası üyelerinden ve bazı devlet memurlarından bir Danışma Meclisi kurularak, aldığı kararı onlara da zorla kabul ettirerek milletin kutsal hakkına tecavüz etmiştir. Bundan coşup galeyana gelen halkın Bâbıâli önünde gösteriler yapması üzerine kabine istifa ettiğinden yeni kabine kuruluncaya kadar Dahiliye Nezareti işlerini vekâleten üzerime aldım.

Memleketin yüksek haklarının tam bir azimle savunulacağı bildirilir ve savaşın değişmesi ihtimalleri yüzünden halkın maddi ve manevi yardımlara teşviki tavsiye olunur.»[170].

Talât Bey daha sonra Atina elçisi Muhtar Beyi, elçiliklere bilgi vermekle görevlendirdi. Mal ve canlarının güvenlikte olduğunu bildirmek gerektiğini düşünmüştü.

Otomobille saraydan dönen Enver Bey, Bâbıâli önünde kaynaşan halka kısa bir açıklama yaptı:

«Zât-ı hazret-i padişahi, Kâmil Paşanın istifasını kabul ederek Mahmud Şevket Paşa hazretlerine sadareti teklif ettiler. Yeni kabine kuruluncaya kadar Talât Beyin Dahiliye Nezareti vekâletini ifa etmesini ferman buyurdular.»

Enver Beyle birlikte Bâbıâli'ye gelen Başmabeynci Halid Hurşid Bey, istifasının kabul edildiğini Kâmil Paşaya bildirdi. Enver, Ali Fuad, Halid Hurşid Beyler saraya döndüler; Mahmud Şevket Paşanın sadrazamlığa getirildiğine ilişkin buyruk yazıldı. Biraz sonra da Paşa saraya geldi. Padişah, kendisini kabul edip Sadrazamlığa ve Harbiye Nazırlığına getirildiğini, vezirlik ve müşirlik rütbesi verildiğini bildirdi. Ancak, biraz sonra aralarında bir anlaşmazlık çıktı: Sultan Reşad, Cemaleddin Efendinin şeyhülislamlıkta kalmasını istiyor, Mahmud Şevket Paşa ise eski kabinenin şeyhülislamının kendi aralarında bulunmasının doğru olmayacağını söyleyerek bu makama Şerif Ali Haydar Beyi öneriyordu. Padişah da onu kabul etmiyordu. Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Bey söze karışarak, «Ali Haydar Bey 'ilmiye'den değil, 'rütbe-i bâlâ' sahiplerindendir, bu makama nasıl atanabilir?» dedi. Bunun üzerine şeyhülislamın atanması ertesi güne bırakıldı.

Mahmud Şevket Paşa ile Enver Bey atama buyruğunu alıp otomobille Bâbıâli'ye gittiler. Gece olmuş, halk hâlâ dağılmamıştı. Bâbıâli önüne geldiklerinde, «Mahmud Şevket Paşa, Edirne'mizi kurtar!» bağırışları işitildi. Otomobil eller üzerinde Bâbıâli'nin avlusuna sokuldu. Bu kez halk, «Hareket Ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşa, çok yaşa!» diye bağırmaya başlamıştı.

Kâmil Paşa ile eski kabine üyeleri sadrazamlık odasında tutuklu bulunuyorlardı. Mahmud Şevket Paşa, iç kapı önünde rastladığı Cemal Beye (Paşa), «Cemal Bey, oğlum! Rica ederim, şimdi İstanbul Muhafızlığını üstüne al ve başkentin inzibatını sağlamak için her ne önlem almayı gerekli görürsen, dakika kaybetmeksizin, hepsini yerine getir!» dedi.

İttihat ve Terakki ileri gelenleri arz odasınm kapısma dizilmiş, Paşayı karşılamaya hazırlanmışlardı. Ali Fuad Bey, Mahmud Şevket Paşanın sadrazamlığa atanma fermanını okurken halk, «Kahrolsun Kâmil Paşa!» diye bağırıyordu. Kısa bir duadan sonra Mahmud Şevket Paşa halka seslendi,

sözlerini «Sükûtu muhafaza ederek buradan çekilmenizi emir ve rica ederim,» diye bitirdi.

Ortalık biraz yatışınca, eski kabine üyelerinin tutuklu bulundukları odaya yemek gönderildi. Talât Beyle Cemal Bey kısa bir görüşme yaptılar; Dahiliye Nazırı Reşid ve Maliye Nazırı Abdurrahman Bey dışındakilerin tutukluluğuna son verilerek evlerine gönderilmelerini kararlaştırdılar. Adı geçen iki nazır ise, «hayatlarının muhafazası için» Cemal Beyin başına getirildiği İstanbul Muhafızlığına götürüldüler.

Polis Umum Müdürlüğüne getirilen Bedri Bey de, o gün akşam üzeri birçok İttihat Terakki muhalifini tutuklayıp Merkez Kumandanlığına göndermişti.

İki gün sonra Cemal Bey, İstanbul'u terkedip yabancı ülkelere gitmelerinin «daha ihtiyatlı bir hareket» olacağını söyleyerek eski Dahiliye ve Maliye Nazırlarını salıverdi. «Telkin ve tavsiye» üzerine ya da kendiliklerinden, bu iki eski nazır da, Kâmil Paşa ile Cemaleddin Efendi de İstanbul'dan ayrıldılar. Cemal Bey ayrıca tutuklu bulunan «muhalif»lerden gazeteci Ali Kemal, Sinop mebusu Doktor Rıza Nur ve Gümülcineli İsmail Hakkı ile pazarlığa oturdu. «Hükümete karşı hiçbir muhalif tavır takınmayacaklarına» söz veren Ali Kemal'e memurluk, Rıza Nur'a Paris'te öğrenim ve yol giderleri verildi. Dört beş gün sonra tutuklu muhaliflerin hepsi hapisten çıkarılmış ve muhalefet bir ölçüde önlenmişti. Ancak, aşağıda görüleceği üzere, «Halaskârlar» boş durmuyorlardı.

Darbenin ertesi günü kabine ilan edildi. Talât Beye görev verilmeyişi, Mahmud Şevket Paşa ile aralarının açık oluşuna bağlandı. Hükümette görev almak isteyip istemediği, bu konu üzerinde Mahmud Şevket Paşa ile konuşulup konuşulmadığı kesinlikle bilinmiyor. O günün koşulları Mahmud Şevket'in sadrazamlığa getirilmesini gerektiriyordu.

Aynı gün Nâzım Paşanın cenaze töreni düzenlendi. Bunu Cemal Bey düzenletmiş ve «pek parlak olmasına bilhassa itina etmiş»ti[171]. Cemal Bey, «Nâzım Paşanın öldürülüşü hakkında bir zabıt varakası tanzim ettirdiğini» belirtiyorsa da, bu tutanağın içeriğinden söz etmiyor. Kuşkusuz ki, burada Nâzım Paşa'nın bir siyasal cinayet sonucu değil, kaza kurşunuyla öldüğü yazılmıştı.

Olaydan sonra Enver Beyin Almanya'daki bayan arkadaşına yazdıkları[172], onun savaşmaktan, serüven ardında koşmaktan ve üst mevkilere yükselmekten başka bir şey düşünmeyen, kendisini biricik «kurtarıcı» sayacak kadar megalomani içinde bir kişi olduğunu ortaya koymaktadır:

23 Ocak: «Sevgili dostum, bugün ne olacağını bilmiyorum. Dün hükümetin Saray'da topladığı meclis, 60 memur ve âyan üyesi, oybirliğiyle bir karar aldılar (büyük bir bölümünün itirazlarına rağmen): Harpten kaçınmak. Böylece kendi tedbirlerimi almaktan başka yapacak şeyim yok, yani hükümeti düşürmek ve fikrimi yeni bir hükümete kabul ettirmek. (...)»

24 Ocak: «...Her şey iyi gidiyor. Eğer İzzet Paşa Ordu Kumandanı olursa, ben de onun erkân-ı harp başkanı olacağım. Ya hepimiz öleceğiz ya da vatanımızı kurtaracağız.»

27 Ocak: «Burada herkes canımı sıkıyor sevgili dostum! Etrafıma baktığımda, dost olsun, düşman olsun herkesin korkak, ödlek, tedbirli ve kendi menfaatlerini düşünen insanlar olduğunu görünce tamamen altüst oluyor ve kendimi kaybediyorum.. (...) Kendi kolordum için çalışıyorum, değişik nezaretlere değişik şeyler aşılamam ve devamlı gülümsemem lâzım, beni yoruyor bu! Ama ölene kadar çalışmak lâzım. İki kişilik gücüm olsaydı eminim ki her şey başka türlü yürürdü. (...) Ah, savaş çıksa mutlaka kazanırdık. Heyet-i vükelâ nota hazırlıyor, müttefiklerin kabul etmemesi için Allaha dua ediyorum, o zaman harp çıkar, harp, yani Türkiye için hayat.»

28 Ocak: «... Harbin yeniden çıkacağı konusunda ümidim var hâlâ. (...) Komik değil mi? Amma savaşsever oldum, ama her şeyi kurtarmak için başka çare yok. (...) Kâmil'i devirip, yerine biraz daha cesur M. (ahmud Şevket Paşa)'yi geçirerek her şeyi kurtarabileceğimi zannediyorum. Ama heyhat, bu kadar saydığım erkân-ı harp başkanımız, her şeyi kendisiyle sürükleyebilecek bir ödlek çıktı. Düşünün sevgili, mücadeleye tek başıma girebilmek için bütün bu kötülükleri bertaraf etmem lazım. Kendimde bütün bir Bulgar ordusuna karşı koyacak gücü buluyorum. (...)»

Enver Beyin bu mektuplarını gözardı etsek ya da bunların daha çok gösteriş (ve belki de Almanya'daki belirli çevrelere mesaj vermek) için yazılmış olduğunu düşünsek bile, Bâbıâli Baskınını traji-komik bir olay diye değerlendirmekten geri kalamayız. Bu yargının kanıtı, olayın -biraz ayrıntılı anlattığımız- aşamalarıdır. Özetlersek, düşünce Talât tarafından ortaya atılmış, Enver tarafından sahiplenilmiş ve «gözüpek bir avuç militan»ın yönlendirilmesiyle hükümet devrilmiştir. Ertesi gün İttihat Terakki'nin yayımladığı bildiride, baskının, halkın ve ordunun elele vererek yaptığı bir hareket olarak nitelenmesi ilginçtir. «Halk için, halka rağmen, halksız bir yönetim» formülüyle[173] iktidara gelmiş ve iktidarda kalmış olan İttihat ve Terakki'nin bu eyleminden, birkaç kez «darbe» yiyen bugünkü demokrasimizin ve siyasal kadroların alacakları dersler vardır.

«Taklib-i Hükümet» Girişimi

Bu bölümü gelecek bölüme bağlamak üzere, tarihe «Taklib-i Hükümet» adıyla geçen olaydan kısaca söz edeceğiz.

Baskı yaparak Said Paşa hükümetini düşüren Halâskârlar, şimdi de yeni kurulan Mahmud Şevket kabinesini bir karşı darbeyle ortadan kaldırmayı planlamaktadırlar. Şöyle düşünürler: «Onlardan iktidarı almak neden suç olsun? Onlar daha dün zor kullanarak iktidarı ele geçirmiş insanlar değil miydi? Nihayet ben de bunu yapmak istesem, onlara karşı bu neden suç olsun? Biz kendimizi davamızda haklı görüyorduk. 'Hangi yüzle bizden hesap soracaklar?' diye düşünüyordum.»[174].

Olayın soruşturmasını yürüten İstanbul Muhafızı Cemal Bey (Paşa), anılarında, Halâskârların «Prens Sabahaddin Beyin manevi himayesi ve prensin hususi kâtibi Boşnak Satvet Lütfi Beyin (Tozan) riyaseti altında» çalıştıklarını, amaçlarının bir hükümet darbesi yaparak Sabahaddin Beyi sadrazamlığa getirmek olduğunu yazar.

Halâskârlar, Bâbıâli'nin işgaline direnebilecek bütün kuvvetleri saptamış, gelecek yardımcı kuvvetlerin hangi sokaklardan geçeceklerini, bunlara karşı koymak amacıyla nerelere direniş barikatları kurulması gerekeceğini belirlemişlerdir. Dağıtacakları bildiriyi de matbaaya vermişlerdir. İttihatçılar, boş durmayacağını tahmin ettikleri bu grubu hem izletir, hem de aralarından birkaç kişiyi ayartarak bilgi edinirler.

Sonunda basılan bildiri ele geçer ve tutuklamalar başlar (Mart 1913). Adı bilinenlerin, Prens Sabahaddin ve Doktor Nihat Reşad (Belger) dışında hepsi tutuklanır. Adları bilinmeyen, dolayısıyla tutuklanmayanlar da vardır.

Tutuklananlar Divan-ı Harb-i Örfi'de (Sıkıyönetim Mahkemesi) yargılanırlar. Kimisine yaşam boyu, kimisine on beş, kimisine on yıl «kalebendlik» cezası verilir. Tutuklu bulundukları Bekirağa Bölüğünden Sultanahmet Hapishanesine sevk edilen mahkûmlar «kalebend» olacakları yerlere gönderilmeyi beklerlerken Mahmud Şevket Paşa öldürülür. Bu olayla Taklib-i Hükümet olayının ortaya çıkarılıp tutuklamaların başlaması arasında iki aylık bir süre vardır.

Mahmud Şevket Paşa suikastı davası başlayınca, iki davanın birleştirilerek Taklib-i Hükümet mahkûmlarının yeniden yargılanmaları düşünülürse de, bundan vazgeçilir[175].

MAHMUD ŞEVKET PAŞAYA SUİKAST

Bu, birçok ayrıntısı, -doğru yanlış- uzun uzun anlatılmış, nedenleri üzerinde birbirini tutmayan görüşler öne sürülmüş kanlı bir hükümet darbesi girişimidir. Mahmud Şevket Paşa ile yaveri İbrahim Beyin ölümüyle sona ermiş ve İttihatçılara iktidarı bütünüyle ele alma yolunu açmıştır.

Cemal Paşanın anılarından[176] ve Hasan Amca'nın yazdıklarından anlaşıldığına göre, bir önceki bölümde sözünü ettiğimiz, tutuklanıp yargılanan ve mahkûm edilen Taklib-i Hükümet'çiler, İttihatçıları iktidardan uzaklaştırmak üzere hazırlığa girişmiş olan cuntanın bir kesimidir. Dışarda kalan kesim çalışmalarını sürdürmüştür. Taklib-i Hükümet sanığı Hasan Amca, «Yarıda Kalan İhtilâl» tefrikasında, tutuklu bulunduğu sırada hapishaneye gelen Cemal Paşanın ağzını aradığını anlatır:

Kısa bir süre sonra Mahmud Şevket Paşa suikastına katılacak Çerkez Kâzım'dan söz açan Cemal Paşa, onun kâh burada kâh Romanya'da dolaştığını söyler. «Tilkinin dönüp dolaştıktan sonra geleceği yere gelecek,» der, «buna şüphe yok.»

Zeki Paşanın oğlunu (suikastçılardan Abdurrahman) anar, «Küçük Bey cepheden ihtiyacınıza karşılık kendisine devletin emanet ettiği bombalardan Mahmud Şevket Paşanın vücudunu ortadan kaldırmaya yetecek kadarını getirmiş. Haber aldım, bastım, evinde yakaladım,» der.

Bir sorusu üzerine Hasan Amca «Hapishanede olduğuma göre...» deyince, «Doğru, sen hapishanedesin. Ama çok daha önemli arkadaşların dışarda...» diye cevap verir[177].

Hatta, Prens Sabahaddin'den başka, «aleyhlerinde» çalışan iki grubun daha varlığını saptamış ve 3 Mart günü bunu sadrazam Mahmud Şevket Paşaya söylemiştir[178].

Bu gruplardan birinin başında ikinci veliaht şehzade Vahideddin, ötekinin başında Damat Salih Paşa bulunmaktadır; «Vahideddin Efendinin zararlı faaliyetlerini gözaltında bulundurmak için, maiyetine, adamımız olan iki yaver verilmesini» tavsiye etmiştir. Prens Sabahaddin'i ve Salih Paşayı bu gibi eylemlerden uzak durmaları için uyarmıştır. Onların sarayla ve dışarıyla bağlantılarının (ilki İngilizlerle öteki Fransızlarla ilişkidedir) sorunlar yaratacağını ve bu kişilerin tutuklanmaları gerektiğinde güçlükler-

le karşılaşacağını düşünmüş olmalıdır. Ama sert konuşmaktan da geri kalmamış, gerekirse tutuklanacaklarını bildirmiştir.

Cemal Paşa, Çatalca Ordusu Kumandanı Abuk Ahmed Paşanın, muhalefetin önde gelenlerinden Gümülcineli İsmail'in hükümeti devirme girişimleri içinde olduklarını saptadığını da ifade etmektedir.

Öte yandan, İstanbul'a dönen eski sadrazam Kâmil Paşayı geri göndermeye çalışmış, Kâmil Paşa geri dönmeyince evini kordon altına aldırtarak görüşmeler yapmasını engellemiş; «Kâmil Paşanın konağındaki polisleri derhal çek. Paşanın derhal vapura bindirilmesinden vazgeç,» diyerek kendisine sertlik gösteren Mahmud Şevket Paşanın bu tutumu yüzünden İstanbul Muhafızlığından istifaya kalkışmış, iki gün sonra Kâmil Paşanın İstanbul'dan ayrılmasıyla bu sorun kapanmıştır.

İşin ilginç yanı, İngiltere Elçiliği Baştercümanı FitzMaurice (sonradan becerekli bir ajan olduğu anlaşılmıştır) ile Binbaşı Tyrell'in de perde arkasından eylemcilerle ilişkide bulunduğunu bilmektedir...

En sonunda, memurlarının verdikleri haberlerden ve «elde edilen birçok delil ve emarelerden», «suikastçilerin artık tedbirlerini ikmal ettikleri (tamamladıkları) ve akşama sabaha umumi bir hareket beklemek lazım geleceği» anlaşılmıştır[179].

Bütün bunlara karşın Cemal Paşa, eylemcileri tutuklatmamıştır. Ne gibi önlemler aldığını da açıklamamaktadır.

Yalnız, suikastın yapıldığı gün (11 Haziran 1913), Harbiye Nezaretine giderek yarım saat Mahmud Şevket Paşa ile görüştüğünü yazıyor! Onu telaşlandırmamak için, bugünlerde bazı suikastlardan söz edildiğini, belki yarın öbür gün buna engel olmak için kimi tutuklamalar yapmak zorunda kalacağını, emniyet ve asayişin korunması için her türlü önlem alındığını, ancak tek tek suikastları önleyecek etkili önlemler bulma olanağı bulunmadığını, yoldayken uyanık davranmasının uygun olacağını ve yaverlerinin dikkatini çektiğini söylüyor. Bunun üzerine Paşa, «Adam!.. İş olacağına varır. Ne yapalım? El hükmü-lillah (Tanrının yargısı),» diyor...

Burada dikkati çeken, karşı tarafın uzunca bir süredir hazırlıklarını yaptığı bir hükümet darbesi sözkonusu olmasma karşın, her şeyden birinci derecede sorumlu bulunan sadrazama, onu telaşlandırmamak için, Cemal Beyin gelişmeleri olduğundan küçük gösterme çabasıdır. Mahmud Şevket Paşanın yaverlerine yoldayken uyanık davranma uyarısında bulunmak da, kuşkusuz ki, etkili bir önlem değildir.

Mahmud Şevket Paşanın günlüğünü incelediğimizde de, darbe hazır-

lıklarının bütün boyutlarıyla ona yansıtılmadığı sonucuna varıyoruz. Daha önce, kendisine bu konuda bir uyarı yapılmamıştır. Paşa 24 Martta «Muhalefet gemi azıya almıştı,» diye yazıyor ki, sözkonusu olan muhalif basındır. Cemal Bey *İfham* gazetesini kapatmış, gazetenin sahibi Ferid Bey *Vazife* adıyla yeni bir gazete çıkarmış, başyazısında da Prens Sabahaddin imzası var. Sabahaddin hakkında soruşturma yaptırılırken, Ferid Beye de ceza veriliyor: *Vazife* gazetesi kapatılıyor! 28 Mayısta Cemal Bey, Kâmil Paşanın İstanbul'a gelişinden söz ederken, «Kâmil Paşayı derhal şehirden def etmemiz lazımdır,» diyor. Darbe hazırlıklarını, Kâmil Paşanın gelişinin bununla bağlantılı olduğunu anlatmıyor...

Buna karşılık Mahmud Şevket Paşanın günlüğünde, İttihatçılardan yakınma yollu cümlelere, kimi İttihatçı nazırlarla arasındaki anlaşmazlıklara ilişkin bilgilere rastlıyoruz.

Kimi kaynaklar, İttihatçıların olaydan hemen sonra Genel Merkezde toplanarak durum değerlendirmesi yaptıklarında, Talât Beyin (Paşa) «Su testisi su yolunda kırılır» ya da «Bunda da elbette bir hayır vardır» demiş olmasını, işleneceği önceden haber alınmış olan cinayetin bile isteye önlenmediğinin kanıtı olarak gösterirler. Bunlara göre İttihat ve Terakki, Mahmud Şevket Paşayı kendi yolunda ilerlemesinin bir engeli olarak görüyordu ve önlem alınmayarak bu engelin ortadan kalkması sağlanmıştır.

Mahmud Şevket Paşanın günlüğünü, Cemal Beyin anılarını ve Hasan Amca'nın yazdıklarını biraraya getirerek yaptığımız yukardaki çözümleme, bu yorumu güçlendirmektedir(*). Ama Talât Beyin sözleri, başlı başına bu yargının kanıtı olamaz.

Bu konuda çeşitli görüşler ortaya atılmış, değişik yorumlar yapılmıştır[180]. Bunlardan bazılarını aşağıda olayı anlatırken değerlendireceğiz. Şimdi suikastin nasıl gerçekleştirildiğini anlatalım.

Olay ve Sonrası...

Hem Sadrazamlığı hem Harbiye Nazırlığını üstlenmiş olan Mahmud

---

(*) Enver Beyin (Paşa) «Bâbıâli Baskını» bölümünde verdiğimiz 28 Ocak tarihli mektubunu da anımsatalım. Orada Enver Bey, M. Şevket Paşadan söz ederken «Bu kadar saydığım erkân-ı harp başkanımız, her şeyi kendisiyle sürükleyebilecek bir ödlek çıktı. Düşünün sevgili, mücadeleye tek başıma girebilmek için bütün bu kötülükleri bertaraf etmem lazım,» diyordu.

Şevket Paşa çoğu kez Harbiye Nezaretinde (şimdi İstanbul Üniversitesi merkez binası) yatıp uyuyor, sabahları orada çalışıyor, saat 11.00 dolayında otomobiline binip sadrazamlık binasına (Bâbıâli, bugün İstanbul Valiliği) gidiyordu. Cemal Beyin kendisini ziyaret ettiği 11 Haziran 1913 günü de 11.00'i biraz geçerek otomobiliyle yola çıktı. Solunda başyaveri Eşref, karşısında öteki yaveri Bahriye Yüzbaşısı İbrahim Bey, şoförün yanında ağası (uşağı) Kâzım Ağa oturuyordu.

Otomobil Beyazıt meydanından Çarşıkapı'ya döneceği sırada, yol üstüne çıkan bir cenazı alayı(*) ve biraz ilerde duran bir kira arabası (fayton) -o dönemde epey dar ve onarılmakta olan- yolu tıkadı. Biraz ilerde de, bozulmuş ve onarılacakmış gibi bekletilen bir otomobil duruyor, o da trafiği aksatıyordu.

Paşanın otomobili durur durmaz, bozuk görünen otomobilin önünde duran sarı pardesülü bir adam ateşe başladı. Aynı anda, az ilerdeki yıkık duvarın üzerine çıkmış bir adam, Paşanın otomobilini kurşun yağmuruna tuttu. Kurşunlardan biri Mahmud Şevket Paşanın sağ yanağına saplandı. Yaver Eşref Bey kendini otomobilden atarak ne olup bittiğini anlamaya çalıştı. Ateş edenleri görünce silahına davrandı. Kâzım Ağa da silahını çekmiş, iki yandan gelen ateşlere karşılık veriyordu. Yaver İbrahim Bey hemen öldü, Kâzım Ağa yaralandı. Eşref Bey ile şoför kurşun yarası almadan kurtuldular. Bu arada Mahmud Şevket Paşa beş kurşun yemişti.

Sarı pardesülü suikastçı Paşanın otomobiline yaklaşıp üç kurşun daha sıktı ve hemen ardından arkadaşlarıyla birlikte kendilerini bekleyen otomobile bindi. Otomobil hızla Aksaray yönünde ilerledi, sur dışına çıktı...

Sonradan sarı pardesülü adamın Ziya, yıkık duvarın üstünden ateş edenin Topal Tevfik olduğu anlaşılacaktı.

Paşanın şoförü otomobili hızla Harbiye Nezaretine sürdü. Paşa yukarı çıkarıldı. Askeri doktorlar vücudundaki kurşunları almaya çalıştılar. Başka doktorlar da çağrıldı. Ama Mahmud Şevket Paşa yarım ya da bir saat daha yaşayabildi...

Yıkık duvarın üzerindeki adam, Topal Tevfik, suikastçilerin hızla uzaklaşan otomobiline yetişememiş, koşarak olay yerinden uzaklaşıp Gedikpaşa'ya doğru kaçmış, bir hanın tuvaletine girip tabancasını oraya atmış, ancak topal oluşu dolayısıyla tanınıp yakalanmıştı.

Harbiye Nezaretindeki sorgusunda cinayete katılmadığım söylediyse

---

(*) Bunun yolu tıkamak için düzenlenmiş sahte bir cenaze alayı olduğu öne sürülmüşse de, sonradan cenazenin Saraylı Hanım adlı birine ait olduğu anlaşılmıştır.

de, olayın görgü tanığı Üsküdarlı Kâmile Hanımla yüzleştirilince her şeyi anlattı, suç ortaklarının kimliklerini açıkladı.

Cinayette kullanılan otomobil Altıncı Daire'de (Beyoğlu Belediyesi) 78 numara ile kayıtlıydı. Ertesi gün Şişli'de, Osmanbey Gazinosu karşısındaki garajda bulundu. Sorgulanan şôför muavini Cevat, otomobili kullanan Abdurrahman'ın ve olay yerinden bu otomobille kaçan Ziya, Nazmi, Bahriyeli Şevki'nin nereye saklandıklarını söylemedi. Belki de bilmiyordu.

Prens Sabahaddin ve Gümülcineli İsmail Beyler ortadan kaybolmuşlardı.

Ama başında Cemal Beyin bulunduğu İstanbul Muhafızlığı, olaydan iki üç saat sonra *-olayla ilişkisi önceden belirlenen-* Polis Müdürlüğü Siyasi Kısım eski müdürlerinden Muhib, Gelenbevi Sultanisi mubassırlarından Abdullah Safa, Miralay (Albay) Fuad başta olmak üzere, birçok tanınmış kişiyi tutuklamıştı.

Cemal Bey, anılarından, aldığı önlemleri şöyle anlatıyor:

«Bütün başkent sokakları süvari ve piyade kollarıyla tutulmuş ve bir saat sonra da bir bildiri yayımlanarak üzücü olay anlatılmış, sıkıyönetimin şiddetlendirileceği ve en ufak bir olaya sebep olacakların devriyeler tarafından şiddetle cezalandırılacağı ilân olunmuştu.

İhtilâlcilerin saraya giderek Zât-ı şahâneyi rahatsız etmeleri ihtimali bulunduğunu gözönüne almıştım. Mabeyn Başkâtipliğine telefonla gereken hatırlatmalarda bulundum ve her türlü inzibat tedbirlerinin alındığının Padişaha arzedilmesini rica ettim.

Bir taraftan da Hadımköyü'nde(ki) Başkumandan Vekili İzzet Paşayı telefonla arayarak olayı bildirdim. Her türlü tedbir alınmış olmasına göre, içi rahat olmasını ve yalnız Davutpaşa Kışlasında bulunan iki süvari alayının geçici olarak emrime bırakılmasını ve Hadımköyü'nden iki piyade alayının, bir ihtiyat tedbiri olarak Küçükçekmece veya Halkalı'ya doğru yaklaştırılmalarını rica ettim. Ricalarımı yerine getirdi.

Aynı zamanda Said Halim Paşaya ve daha başka nazırlara telefonla durumu bildirerek hemen Harbiye Nezaretine gitmelerini ve ne yapılmak gerekeceğini kararlaştırmalarını rica ettim.»

(Ali Fuad Türkgeldi, olay sırasında saraya da saldırılacağı söylentileri üzerine kapıları kapattırarak önlem aldıklarını yazıyor.)

Cemal Beyin önlemlerinden biri de, adı «muhalif»e çıkmış kimselerin sürgün edilmesidir. Bunun hazırlıkları önceden yapılmış, suikastin gerçekleşmesi beklenmeye başlanmıştır. Cemal Bey, anlatmayı sürdürüyor[181]:

«Herhangi bir önemli suikastin ardından adı geçen defterde adları bulunan kişilerin hemen tutuklanmasını Umum Müdür (Polis) Azmi Beye söylemiş ve Merkez Kumandanlığına gereken emirleri vermiştim. Önceden verilmiş olan bu talimatın yerine getirildiğini, ancak, tutukluları nereye göndermek gerekeceğinin belirlenmesini Azmi Bey talep etti. O şırada Sadaret Kaymakamlığına (Sadrazam Vekilliği) atanmış olan Said Halim Paşa ve Dahiliye Nazır Vekili Hacı Adil Bey ile tartışarak, başkentin sükûnunu sağlamak için, bunların Sinop'ta ikamet ettirilmelerini ve kendilerine yeterli miktarda yevmiye verilmesini kararlaştırdık. Seyr-i Sefain İdaresinden (şimdiki Denizyolları) bunlar için bir vapur tahsis edilmesini istedim ve tutuklananların bu vapura bindirilerek ertesi gün akşam üzeri hareket edecek şekilde tutuklanmalarının o gece sabaha kadar tamamlanmasını Azmi Beyden rica ettim. Aynı zamanda olaya karıştıklarını bildiğim Damat Salih Paşa ve saire gibi kişileri de tutuklattırarak Polis Umum Müdürlüğünde sorguya çektirmeye başladım.»

Bir kez daha vurgulayalım: Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi, Cemal Bey suikastın yapılacağını *biliyor*, komploya kimlerin karıştığını da *biliyor*, ama tutuklatmak için suikastın gerçekleşmesini bekliyor.

Olayla doğrudan ilişkisi bulunmayan -aralarında devlet memurlarının da bulunduğu- muhalifler ile «İstanbul'daki serseri ve işsiz takımı» *Bahr-i Cedid* vapuruyla Sinop'a gönderildiler. Sürülen aydınlar arasında Refik Halid (Karay), Osman Cemal (Kaygılı), Refi Cevad (Ulunay) gibi gazeteci ve yazarlar, sonradan Türkiye komünistlerinin önderi olacak Mustafa Suphi (Ocak 1920'de bir siyasal cinayet sonucu öldürüldüğünden, ayrı bir bölümde sözünü edeceğiz) de vardı. *Tanin*'e göre, sürülenlerin sayısı 322'dir. Bunun çok üstünde rakam verenler de vardır[182].

Olayın ertesi günü, Cemal Paşanın çabaları ve geniş halk kitlesinin katılmasıyla, Mahmud Şevket Paşa için görkemli bir cenaze töreni düzenlendi. Paşa, 31 Mart Olayında ölenler için yapılan Hürriyet-i Ebediye Tepesi şehitliğinde toprağa verildi. Törene İstanbul'daki elçilerin yanısıra, savaş dolayısıyla İstanbul limanına gelmiş olan gemilerin komutan ve subaylarının katılmaları da sağlanmıştı.

Tutuklama ve Yargılama

Cuntacılar arasına katılmış olan Damat Salih Paşa (Abdülmecid'in oğullarından Kemaleddin Efendinin kızı Münire Sultan'la evliydi), «İstan-

bul Muhafızı Cemal Bey birkaç dakika için sizin kendisini ziyaret etmenizi rica ediyor» diye çağrılarak tutuklandı. Kardeşleri gazeteci Tahir Hayreddin ve Mehmed Hayreddin Beyler de, sürgüne yollanmak üzere tutuklananlar arasındaydı. Bunlar, eski sadrazamlardan Tunuslu Hayreddin Paşanın oğullarıydı. Birkaç gün sonra, yargılama sürerken, Damat Salih Paşanın idama mahkûm edileceği yolunda söylentiler yayıldığı bir sırada Fransa işe karışacak, memleketi olan Tunus'a yollanmasını isteyecekti.

Dokunulamayan tek kişi, Damat Salih Paşanın yakın arkadaşı olan ve darbecilerle ilişkisi bulunduğu saptanan ikinci veliaht Vahideddin'di (sonra Osmanlı padişahı).

Suikasttan hemen sonra yakalanan Topal Tevfik'in adını verdiği kişilerden Hakkı, Galata'da ele geçirildi. Kendisini merkeze götürmekte olan polisten, çamaşır alacağını (ya da yemenisini değiştireceğini) söyleyerek izin istediği ve durumu öteki arkadaşlarına bildirmek için Pire Mehmet Sokağındaki bir eve uğradı.

Bu ipucu değerlendirilerek ev kuşatıldı. İngiltere uyruklu olan ev sahibi madam, kapitülasyonları ileri sürüp, elçilikten izin alınmadan evine girilemeyeceğini söyledi. Cemal Bey, sorumluluğu üzerine alarak, sonradan bütün suikast planının yapıldığı anlaşılan eve girilmesi buyruğunu verdi.

Kapı kırılırken içerden silahla karşılık verildi. Karşılıklı ateş başladı. Bu sırada Cemal Beyin yaveri Hilmi, kurşunlara hedef olarak öldü, polis memuru Samoil Efendi bacağından yaralandı. Hafif yararalanlar da oldu.

İki saat süren çarpışmaya karşın güvenlik güçleri içeriye girememişlerdi; başka kayıplar da verecekleri anlaşılıyordu. Cemal Bey, Çerkez Kâzım'ın ancak güvendiği eski arkadaşları aracılığıyla teslim alınabileceğini düşünerek, İttihat ve Terakki'nin güvendiği gözüpek Çerkezlerden İzmitli Mümtaz'ı, Kuşçubaşı Eşref'i ve Eşref'in kardeşi Hacı Sami'yi olay yerine gönderdi. Yakup Cemil ile Topçu İhsan (Cumhuriyetten sonra bir ara Bahriye Vekili) de olay yerine gittiler.

Bitişikteki evden yararlanılarak suikastçıların bulunduğu evin damına çıkarılan jandarmalar birkaç delik açtılar. İçerdekiler şimdi de çatıya doğru kurşun sıkmaya başlamışlardı. Sonunda İzmitli Mümtaz açılan bir delikten seslendi: «Kâzım, yanımda Eşref'le Sami var. Yabancı değiliz. Gelin, bize teslim olun. Kurtuluş yok, boşuna kan dökmeyin.» İçerdekiler kendi aralarında görüştüler ve «hakaret görmemek» koşulunu öne sürdüler. Koşulları kabul edildi; teslim alındılar.

Yargılama kısa sürdü. İvedilikle Remzi Paşanın başkanlığında oluştu-

rulan(*) Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim Mahkemesi), Mahmud Şevket Paşa suikastıyla doğrudan doğruya ilişkisi bulunmayan kişilerden Prens Sabahaddin, eski Dahiliye Nazırı Reşid, Gümülcineli İsmail, Midhat Paşanın oğlu Kemal Midhat, Pertev Tevfik, -daha sonra Vahideddin'in kayınbiraderi olacak- Kaymakam (Binbaşı) Zeki Beylerle Kürt Şerif Paşayı yokluklarında, Damat Salih Paşa ile Tevfik, Kâzım ve Polis Müdürlüğü eski Siyasi Kısım Şefi Muhib Beyleri yüzlerine karşı idam cezasına çarptırdı.

Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesine katılanlardan Topal Tevfik, Ziya, Şevki, Mehmed Ali, Abdullah Safa ve Cevad yüzlerine karşı, kaçanlardan Nazmi ve Abdurrahman yokluklarında; Talât Beyi (Paşa) öldürecek olan Kemal, Emanuel Karasu'yu öldürecek olan Hakkı yüzlerine karşı; Cemal Beyi öldürmeyi yükümlenen Jandarma Kumandanı Mehmed Beyle Nesim Ruso'yu öldürmeyi kabul eden Kavaklı Mustafa yokluklarında ölüm cezasına mahkûm edildiler.

Sanıkların itiraflarına ve mahkeme kararına göre, bunlar ilk planda öldürülecek kişilerdi. Polis Müdürü Azmi Bey de ilk öldürülecekler arasındaydı.

Öteki isimlerin olağan sayılabileceğine, ancak bu denli kısa bir listede Karasu ile Ruso'nun adlarının garipsenebileceğine, bu ikisinin hiçbir zaman İttihat ve Terakki'nin ön plandaki yöneticileri olmadıklarına dikkati çeken Sina Akşin şu yorumu yapıyor[183]:

«Bunların Yahudi oldukları göze çarpmaktadır. Onları öldürüleceklerin sırasına sokanların, Yahudi ve Masonların İttihat ve Terakki'yi nüfuzları altında tuttukları yolundaki tutucu propagandaya inandıkları anlaşılıyor. Şunu da belirtmekte yarar var ki, İngiltere ve Fransa gibi Doğu emperyalizminde yıllanmış ülkeler, 'komprador' olarak Rum ve Ermenileri kullanırken, bu işe geç girmiş olan Almanların Yahudileri yeğledikleri görülüyor. Onun için Yahudi alerjisinin Alman emperyalizminin diğer emperyalist ülkelerle olan rekabetini de ilgilendiren yönleri bulunduğuna dikkat etmek gerekir.»

Süleyman Paşazade Adil, Gözlüklü Emin vb. kişiler yaşam boyu kalebendlik cezasına çarptırıldılar.

Mahkemenin beraat ettirdiği kişiler de vardı: Miralay Kemal, Şeyhli Mustafa, Sadık, İsmail, Mehmed, Kasabın Fehmi.

(*) Ahmet Bedevi Kuran'a göre, bu mahkeme olaydan önce Ferik Tevfik Paşanın başkanlığındaydı. Haksever bir kimse olan Paşa, «Verilecek kararlar hakkında önceden taahhüde girişemediği için üç ay izinli sayılmış»tı. (Agy, s. 605)

Damat Salih Paşanın kardeşleri Tahir Hayreddin ile Mehmed Hayreddin, sınır dışına çıkmak üzere serbest bırakılmışlardı.

Darbe planının ve mahkûm edilenlerin bu darbedeki rollerinin bugüne kadar kesinlikle ortaya konulduğu söylenemez. Bu konuda bilgi aktaran başlıca kaynaklar, tarafsızlığı konusunda kuşkular uyanmış olan sıkıyönetim mahkemesinin kararı ile İttihatçı gazetelerin (başta *Tanin*) yayınlarına dayanmaktadırlar. Bu gibi yayınlardan yararlanan Mustafa Ragıp Esatlı şunları anlatır[184]:

«İhtilal teşkilatının başında bulunanlar müstesna olarak, adam öldürmek, sırasına göre gösteri, hatta ihtilal yapmak görevini üzerine alanlar, beraber çalışabilecekleri arkadaşlarından başkasının kimler olduğunu -suikastın yapılmasından sonra- tutuklanıncaya kadar bilmiyorlardı. (...)

İstanbul'da hazırlanan ihtilal ve suikastı düzenleyenlerin başında fiilen Kâzım Efendi (Çerkez Kâzım) bulunuyordu.

Kâzım Efendi, meşrutiyetin ilam sıralarında devrim hareketlerine karışmış, devrim için hizmet etmiş bir subaydı. Fakat sonradan İttihat ve Terakki hükümeti tarafından korunmaması kendisini hayal kırıklığına uğratmış, Kâzım Efendi İttihatçılar aleyhinde günden güne yoğunlaşan bir kin beslemiş, bu kinin tesiriyle İtihatçılardan intikam almak hevesine düşmüştü... (...)

Kâzım Efendinin askerlikten kovulması (yüzbaşıydı), onu büsbütün çileden çıkardı. Artık fiilen işe başlamak, hayatına da mal olsa, İttihat ve Terakki hükümetini devirmek için kesin kararını verdi. Amacını önce, çok eskiden beri tanıdığı, İttihat ve Terakki'ye muhalif olduğuna emin bulunduğu Şevki Efendiye açtı.

Şevki Efendi de önceleri Bahriye Yüzbaşısı iken istifa edip askerlikten çekilmişti. (...) Kâzım Efendi, düşünce ve emellerini yakından bildiği bu eski arkadaşına fikrini açtığı zaman, Şevki Efendiyi çok hararetli ve taraftar buldu.

Bu ilk anlaşmadan sonra iki dost, hemen her gün aynı gazinoda buluştular ve kendi aralarında, ihtilâlin nasıl yapılabileceği hakkındaki bazı esaslar hazırladılar. Kâzım Efendi, bahriyeli arkadaşına güven vermek için kendi köyünden ve dolayından bazı adamlar sağladığını da söylemişti. (...)

(Kürt) Şerif Paşa da meşrutiyetin ilk günlerinden beri İttihat ve Terakki'yi düşürmek için kasalarını açmış, binlerce lira para harcamıştı.

Şerif Paşa da, tıpkı öteki muhalifler gibi, Bâbıâli Baskınından sonra İttihat ve Terakki aleyhinde bir karşı hareket yapmanın mümkün olduğu-

nu düşününce, yeniden fedakârlığa girişmekten çekinmedi. Kâtibi ve en özel adamlarından biri olan Pertev Tevfik Beyi İstanbul'a gönderdi. Pertev Tevfik Bey(*), İstanbul'a yüklü bir parayla gelmişti. O, burada ihtilâl hareketini hazırlayacak, adam sağlayacaktı. İttihat ve Terakki'yi devirmek ve dağıtmak için bir örgüt kuracaktı.

Pertev Tevfik Beyin Beyoğlu'nda Glavani Sokağındaki evi, suikast ve ihtilalin ilk görüşmelerine sahne olmuştu.

Kâzım Efendi, nereden para sağlayabileceğini düşündüğü günlerden birinde, Pertev Tevfik Beyin Paris'ten gelip Beyoğlu'nda yerleştiğini haber aldı. Bu haber, Kâzım ve Şevki Efendiler için bulunmaz bir fırsattı!..

Yine de, Kâzım Efendi, eski dostu Şevki Efendiyle anlaşmadan önce, yapılacak ihtilal sonucunda İttihatçılar düşürülünce iktidara gelebilecek muhalefet ileri gelenleriyle anlaşmak üzere, Prens Sabahaddin Bey adına Prensin adamlarından Kemal Midhat Beyle görüşmüş ve anlaşmıştı. Bu temaslarda sadrazamlığa yeniden Kâmil Paşanın getirilmesi uygun görülmüştü. Dolayısıyla, Kâzım Efendi Pertev Tevfik Beyle görüşmeyi başardığı gün, daha önce, dolaylı yoldan esaslarda Prensle anlaşmıştı.

Ancak Kâzım Efendinin fikrine göre, ihtilal hareketini iki koldan ayrı ayrı yönetmektense aynı amaç için çalışan çeşitli kesimleri ve kişileri birleştirmek daha doğru olacaktı. Kâzım Efendinin girişimiyle Pertev Tevfik Beyin Beyoğlu'ndaki evinde yapılan toplantılar, bu amacı sağladı.

Bu toplantılarda ev sahibi Pertev Tevfik Beyden başka Kemal Midhat, Muhib, Kâzım, Rıza Paşazade Mehmed Ali ve Gümülcineli İsmail Beyler vardı. Orada bir hafta boyunca her gün toplanarak ihtilalin bütün esaslarını ve ayrıntılarını kararlaştırdılar: Pertev Tevfik Beyin, Şerif Paşa adına verdiği bin yedi yüz küsur lira ile hemen işe başladılar. Bu para ile silah, cephane ve adam sağlayacak, suikast için Kâzım Efendinin aracılığıyla İzmit'ten İstanbul'a getirilecek Çerkezlerin İstanbul'da masrafları karşılanacaktı.

Bundan başka, burada verilen karara göre, bu örgüte Gözlüklü Emin ve Muhib Beylerin aracılığıyla Salih Paşanın da katılması sağlanmıştı.

Bu sıralarda İttihat ve Terakki'ye karşı olan Avrupa'daki liderlerle temas etmek üzere Kâzım ve Muhib Beyler Bükreş'e gitmişlerdi. Muhib

---

(*) Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kurucularındandı. Daha sonra Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucuları arasına katıldı. *Muahede* gazetesini çıkarıyordu. Osmanlı sosyalistleri de İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimine karşı çıkmışlardır.

Bey, özellikle bu seyahatiyle Polis Müdürlüğü Siyasi Kısım müdürüyken yakından tanıdığı eski Dahiliye Nazırı Reşid Beyle görüşmek, Reşid Beyden para almak fikrindeydi. Fakat Reşid Bey Paris'te bulunduğu için, Muhib Bey eski nazırla görüşmeyi başaramadan İstanbul'a dönmüştü.

Kâzım Efendiye gelince o, Muhib Beyden sonra İstanbul'a gelmiş ve bazı yabancılar aracılığıyla bir Romen gezgini kılığında karaya çıkmayı başarmıştı.

Kâzım Efendi İstanbul'a gelmeden önce Prens Sabahaddin, Kemal Midhat, Gümülcineli İsmail ve Pertev Tevfik Beyler, hareketleri hükümete kuşku verdiği için, İstanbul'dan uzaklaşmışlardı.

İşte bu tarihten sonra İstanbul'da kalan ihtilalciler, Pire Mehmet Sokağındaki 1 numaralı evi toplantı yeri yaptılar ve sonuna kadar bu evde çalıştılar.

Kâzım Efendi İstanbul'a geldikten sonra faaliyetini bir kat daha artırmış, Ziya, Nazmi, Topal Tevfik, Hakkı, Ragıp ve Kemal'i bulmuştu. Bunlar fiilen suikasta katılacaklar ve emir verildiği zaman silah kullanacaklardı. Bu adamlar, örgüte girerken, kanlarını son damlasına kadar akıtacaklarına yemin ettiler.

Şevki Efendi, eylemli olarak suikasta katılmakla birlikte, ayrıca cephane ve silah sağlamayı üzerine aldı. Tam bu sırada Salih Paşadan başka eski Rüsumat (İdaresi) memurlarından ve Beyoğlu âlemlerinde tanınan Gözlüklü Emin ve Süleyman Paşazade Adil Beylerin aracılığıyla Genelkurmay Şube Müdür Yardımcılarından Albay Fuad Bey de örgüte katıldı. Fuad Bey arkadaşlarından Miralay Kemal Beye de işi açmışsa da, Kemal Bey bu teklifi reddetmişti.

Fuad Bey, ihtilal başarılıp da İttihatçılar devrildiği takdirde, Cemal Beyin yerine İstanbul Muhafızlığını kabul edecekti. Ali Kemal Beyin kabul etmediği Merkez Komutanlığına Yarbay Zeki Beyin atanmasıyla ihtilale katılması sağlandı.

İhtilalin günü ve saati de kararlaştırılmıştı: Mayısın yirmi dokuzuncu çarşamba günü saat on biri kırk geçe -ki bu saatten on dakika önce programa göre ilk ihtilal hareketi olarak Mahmud Şevket Paşa öldürülmüştü- ihtilal fiilen başlayacaktı!

Örgütte bulunanlardan kimlerin İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden hangilerine suikast yapacakları da ihtilal programına girmişti:

Ziya, Topal Tevfik, Şevki, Mehmed Ali, Abdullah Safa, Nazmi, Abdurrahman, Cevad, Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesini üzerlerine

aldılar. Kavaklı Mustafa'nın idaresinde Kara Ahmed ve Raif, Maliye Nezareti eski Özel Kalem Müdürü Nesim Ruso Efendiyi; Hakkı, eski Selanik mebusu Emanuel Karasu Efendiyi; Jandarma Kemal, Kâzım'ın kardeşi Hikmet ile İzmit'ten gelen Çerkezler Talât Beyi; Jandarma Komutanlığından emekli Mehmed Bey ile gene Kâzım Efendinin sağladığı Çerkezler de İstanbul Muhafızı Cemal Beyi öldüreceklerdi.

İhtilal örgütüne katılan ve birbirinden haberi olmayan bu şahıslar, harekete geçmek için ilk işareti bekleyeceklerdi. Yalnız Mahmud Şevket Paşayı öldürecek olanların bu işareti beklemeleri gerekli görülmemişti. Çünkü paşaya yapılacak suikast, ihtilale başlanıç olacaktı.

Ancak Kâzım Efendi, örgüte girmiş olanların birbirlerini tanıyabilmeleri için mensup bulunduğu Çerkez kabilesi adının ilk harfini gösteren markalı mendiller yaptırarak ihtilalci arkadaşlarına dağıtmıştı. İhtilalin fiilen başladığını ilan etmek üzere Kâzım Efendi eline bir bayrak alarak sokağa çıkacak ve Mahmud Şevket Paşa ile Talât ve Cemal Beylerin öldürülmelerinden sonra, derhal İstanbul Muhafızlığı görevini eline alacak olan Fuad Beyin emriyle Beşiktaş Sarayı iki tabur askerle sarılacaktı.

Bu sırada ikinci veliaht Vahideddin Efendi ile Damat Salih Paşa da saraya gidecekler ve Sultan Reşad'ı görerek ihtilalcilerin hareketini padişaha kabul ettirerek yeni sadrazamı seçtireceklerdi.»

Aydınlanan ve Aydınlanamayan Noktalar

Prens Sabahaddin yanlıları, onun kanlı bir planı hiçbir zaman kabul etmediğini ifade ederler. Ama kanımızca Prens, bu olayın tümüyle dışında kalmış değildir. Burhan Felek ve Hasan Amca, Prensin Kuruçeşme'deki köşkünde (aynı olayla bağlantılı Taklibi-i Hükümet hazırlıkları sırasında) düzenlenen bir toplantıdan söz ederler. Hasan Amca, oraya gelenlere «Arkadaşlar, tüfeklerle bombalar hazır, şimdi size dağıtacağız,» demiştir[185]. Prensin, kendi köşkündeki bu hazırlıkları bilmediği düşünülemez.

Darbe başarıyla sonuçlanınca, Cemal Beye göre, sadrazamlığa Sabahaddin Bey ya da Kâmil Paşa getirilecekti. Kâmil Paşanın olaydan kısa bir süre önce İstanbul'a döndüğünü belirtmiştik. Mustafa Ragıp Esatlı da, yukardaki alıntıda, Çerkez Kâzım ile Prens Sabahaddin adına görüşen Kemal Midhat'ın (Hürriyet ve İtilâf'tandı) Kâmil Paşanın sadrazamlığında anlaştıklarını belirtiyor.

Divan-ı Harp kararında, Sabahaddin'in bu sıralarda bilinmeyen bir iş

için 1900 lira harcaması dolayısıyla suikasta para yardımı yapamadığı, elçiliklerle ilişki kurmak, sarayın iki taburla kuşatılması, saraya gidecek temsilci gibi konuları düzenlediği ifade ediliyor[186].

Ziya Şakir ise, Damat Salih Paşa ile Vahideddin'in, ilkinin sadrazamlığa geçmesi, ötekinin tahta çıkması konusu üzerinde görüşüp anlaşmaya vardıklarını öne sürüyor. Ona göre, Mehmed Reşad tahttan uzaklaştırıldıktan sonra, birinci veliaht Yusuf İzzeddin'in (Birinci Dünya Savaşı sırasında intihar etti) ruh hastalığı öne sürülerek Vahideddin padişah ilan edilecekti[187].

Öte yandan Şerif Paşa, bir sonraki bölümde de belirtileceği gibi, Paris'te yayımlamakta olduğu *Meşrutiyet* gazetesinde, darbenin gerçekleşmesi için para yardımında bulunduğunu yalanlamıştır. Ahmet Bedevi Kuran, olayın «mali cephesini» Mabeynci Ragıb Paşanın üzerine aldığını, bütün giderleri karşıladığını ifade ediyor.

Mahmud Şevket Paşa öldürüldüğü sırada Kemal Midhat, daha önceden hazırlanan bildiriyi İstanbul'daki elçilerin duayeni (en kıdemlisi) Avusturya Büyükelçisine vermişti. «Bir tabur serseri ile idare olunun hükümeti devirmeye karar verdim» cümlesiyle başlayan, «İhtilal Komitesi» imzalı bildiride, yabancı elçiliklerin İstanbul'a deniz askeri çıkarmaları önerilmekte; «Düvel-i Muazzamaya (Büyük Devletler: İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya) bağlıyız» denilmekteydi.

Olayın içinde yer alıp da sonradan açıklamalarda bulunan kimse olmadığından, olup bitenler tek yanlı yansıtılagelmiştir. Karanlıkta kalan başka noktalar da vardır:

- İki İngilizin, İngiltere Elçiliği baştercümanı (gerçekte ajan) Fitz-Maurice'in ve Askeri Ataşe Binbaşı Tyrell'in olaydaki rolleri nedir?
- Cemal Bey, anılarında, Çatalca Ordusu Kumandanı Abuk Ahmed Paşanın bu işle ilişkisi bulunduğu yolunda «takip vasıtalarından ısrarlı ihbarlar geldiğini» ifade etmiştir. Yusuf Hikmet Bayur'un aktardığı bir dedikoduya göre de, Prens Sabahaddin ile Damat Salih Paşa, başta Abuk Ahmed Paşa olmak üzere Çatalca ordusundaki kimi komutanlarla görüşmüşler ve suikasttan sonra yardım sözü almışlardır. Ahmet Bedevi Kuran da, Abuk Ahmed Paşa ile Gelibolu'da görevli Natuk Paşanın İstanbul'un işgali için «tertibat aldıkları» söylentisini aktarmaktadır.

Bunlar ve darbenin ardında başka hangi komutanların bulunduğu, ne gibi hazırlıklar yaptıkları, darbecilerle ilişkileri aydınlanmayan noktalardandır.

● Çerkez Kâzım'ın bir grup Çerkez getirdiği ve bunları silahlandırdığı öne sürülmüştür. Bunlar olaydan önce nerede kalmışlardır, olaydan sonra içlerinden tutuklanan olmuş mudur, silahlar nereden ve nasıl sağlanmıştır gibi sorular da boşlukta kalmaktadır.

Ve İnfazlar...

Divan-ı Harb-i Örfi'nin verdiği idam kararları padişah tarafından hemen onaylandı. Daha önce Damat Salih Paşa'nın asılacağı söylentisi üzerine «müdahale»de bulunan Fransa hükümeti, bu kez Salih Paşanın salıverilip Fransa'ya gönderilmesi istemiyle araya girdiyse de sonuç alamadı[188]. Cemal Bey, Talât Beyle birlikte saraya giderek bu konuda padişaha baskı yaptıkları yolundaki söylentileri yalanlıyor; ölüm cezalarının onaylanmasını öngören Sadrazamlık yazısının aynı gün padişahça onaylanıp Bâbıâli'ye geri gönderildiğini yazıyor. Birçok kaynağa göre ise, padişah bu konuda ikircikli davranmış, bunun üzerine Cemal Bey, «Önce ben Salih Paşayı astırayım, sonra isterlerse beni assınlar,» demiştir. Damat Salih Paşanın idamını onayladığı için hanedan ve saraylılar, Sultan Reşad'a kırılmışlardır.

İdam cezalarının onaylandığı gece, sabaha karşı Beyazıt Meydanında idam sehpaları kuruldu ve on iki mahkûm, iki cellat tarafından ipe çekildi. İlkin Çerkez Kâzım, son olarak Damat Salih Paşa...

Olaydan sonra ileri gelen İttihatçılar, kendi aralarındaki toplantılarda, sadrazamlığa kimin getirilmesi gerektiğini, Talât Beyin Dahiliye Nazırı olmasının uygun olup olmayacağını tartıştılar. Sadrazamlık makamını boş bırakmamak için, olay günü Sadaret Kaymakamlığına (Sadrazam Vekilliği) Hariciye Nazırı Said Halim Paşa atanmıştı. Sultan Reşad, sadrazamlığa Viyana Büyükelçisi bulunan Hüseyin Hilmi Paşayı getirmek istiyordu. Ancak, İttihatçıların ısrarı üzerine, «Bunlarm istediklerini yapmaktan başka çare yoktur» diyerek, Said Halim Paşanın sadrazamlığa getirilmesine ilişkin buyruğu yazdırdı. Olayın ertesi günü, Mahmud Şevket Paşanın cenaze töreninden sonra, Said Halim Paşa bu «hat-tı hümayûn»u alıp alayla Bâbıâli'ye gitti ve okutturdu. Talât Bey de Dahiliye Nazırı oldu.

Böylece İttihat ve Terakki'nin gerçek iktidar dönemi başlıyor ve muhalefet tümüyle susturuluyordu...

CADI KAZANI
(On Cinayet ya da Cinayet Girişimi)

Bu bölümde, daha önce üzerinde durduğumuz olaylar ölçüsünde yankı uyandırmayan dokuz on siyasal cinayet ya da cinayet girişimi üzerinde duracağız.

Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yedi yılı ile Ateşkes Döneminde ve Ankara'da yeni bir devletin temellerinin atıldığı 1920 yılında yer almış olaylardır. Gerek bunlar, gerek ilerde ayrı bölümler ayıracağımız 1921-1926 cinayetleri ya da suikast girişimleri, bütünsel bir değerlendirmeyle, bir imparatorluğun tasfiyesi, yeni bir devletin kuruluşu sırasındaki kargaşanın ve kadrolar arasındaki hesaplaşmanın sonucu olarak görülebilir.

Hasan Rıza Paşa Cinayeti

Mahmud Şevket Paşanın sadrazamlığa gelmesinden sonra Balkan Savaşı yeniden başladı. Savaş sırasında kuşatılan İşkodra, Vali ve Kolordu Komutanı Hasan Rıza Paşa tarafından uzun süre savunuldu. Bulgarlar Edirne'yi, Yunanlılar Yanya'yı düşürmüşler, Sırp kuvvetlerinden büyük yardım alan Karadağlılar İşkodra'ya olanca güçleriyle saldırmışlardı. Ancak, Hasan Rıza Paşanın başarılı savunması nedeniyle kenti ele geçirememişlerdi. Bu, Karadağ açısından prestij yitirtici, hanedanın durumunu tehlikeye sokan bir durumdu. Öte yandan, savaştan sonra kurulması öngörülen Arnavutluk devletinin sınırları ne derece geniş olursa, bu Osmanlı Devleti'nin o derece işine gelirdi; çünkü büyük bir Arnavutluk, Osmanlı Devleti için daha küçük bir Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan demekti[189].

Hasan Rıza Paşa o sıralarda, geceleyin bir sokaktan geçerken öldürüldü. Arnavut kökenli Osmanlı paşalarından Esad Paşa Toptani'nin yemek davetine katılmıştı; İşkodra kalesine dönüyordu.

Silah seslerini işiterek olay yerine gidenlerin ağır yaralı, kılıfından çıkarılmış tabancası elinde, yerde yatar buldukları Hasan Rıza Paşa, sokak karanlık olduğu için saldırganları göremediğini söyledi. Saldırganlardan biri iki el ateş etmiş, o vurulup düşünce ikincisi üzerine bir kurşun daha sıkmıştı.

İşkodra'nın düşmesiyle Hasan Rıza Paşanın öldürülmesi aynı günlere rastladı (Nisan 1913). Kale, erzaksızlık dolayısıyla teslim olmak zorunda kalmış; kaledeki kuvvetlerin büyük bölümü ağır toplarını bile yanlarına alıp Tirana'ya çekilmeyi başarmışlardı. Pek az asker tutsak olmuş, bu arada biraz malzeme Karadağlıların eline geçmiş, Erkân-ı Harp Kaymakamı (Kurmay Yarbay) Mehmed Kâmil Bey de Arnavutlarca şehit edilmişti.

Sonradan Hasan Rıza Paşayı, Esad Paşa Toptani'nin yönlendirdiği Arnavut milliyetçilerinin öldürdüğü öne sürüldü.

II. Abdülhamid'in «Mirimiran» rütbesi vererek Yanya Jandarma Kumandanlığına atadığı Esat Paşa Toptani (1862-1920), 1897 Yunan Savaşındaki başarılarından dolayı önce Livalığa (General), daha sonra Birinci Ferikliğe (Korgeneral) yükseltildi. 1908'de açılan Meclis-i Mebusan'a Draç mebusu olarak katıldı. Kardeşi Gani Bey Abdülhamid'in tüfekçilerindendi.

31 Mart Olayından sonra Abdülhamid'e tahttan indirildiğini bildirmek üzere giden kurulda Esat Paşa Toptani de yer aldı ve ona «Millet seni azletti» dedi. (Kurulda bu Arnavut kökenli paşanın yanısıra bir Ermeni, bir Musevi mebusun da yer alması sürekli eleştirilmiştir.)

Sonradan İttihat ve Terakki ile arası açılan Esat Paşa Toptani, Balkan Savaşı sırasında İşkodra'da Redif Gönüllü Kuvvetleri kumandanıydı. Karadağlılarla anlaştığı ve Hasan Rıza Paşayı öldürttükten sonra onun yerine geçip İşkodra kalesini boşalttırarak Karadağ'a teslim ettiği de öne sürülmüştür.

Arnavutluk kralı olmak için birtakım entrikalar içine girdiği yolunda suçlamalara da hedef olan Esad Paşa Toptani, Büyük Devletlerin (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya) Arnavutluk kralı olarak atadığı Guillaume de Vied'in gelişinden önce ülkede geçici bir hükümet kurdu. Birinci Dünya Savaşı başlarında tam bir kargaşa içinde yaşayan Arnavutluk'tan Guillaume'un ayrılması üzerine parlamento tarafından hükümet başkanlığına getirildi. Ancak o da ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. Paris'e yerleşerek Büyük Devletlere başvurularda bulunmaya başladı.

Arnavutluk'un bağımsızlığına kavuşmasından tedirgin olan İtalya da birtakım girişimler içindeydi.

Esad Paşa Toptani, Paris'te Avni Rüstem adlı genç bir öğrenci tarafından kurşunlanarak öldürüldü. Bu kişinin İtalya hesabına çalıştığı öne sürüldüğü gibi, Arnavutluk'ta iktidarı ele geçirme savaşımına girişmiş olan karşı gruptan bir Arnavut olduğu da ortaya atılmış; olayın içyüzü anlaşılamamıştır.

Reşneli Niyazi'nin Öldürülmesi

Niyazi Bey, İkinci Meşrutiyet öncesinde dağa çıkan, «Hürriyetin ilanı»ndan sonra büyük saygı gören, resimleri elden ele dolaşan, bir şarkıya bile konu olan («Niyazi'ler, Enver'ler / Unutulmaz bu isimler») iki «Hürriyet kahramanı»ndan biridir.

Arnavut kökenli olan Ahmed Niyazi Bey 1873'te Resne'de doğdu. Manastır Askeri İdadisi'ndeki öğreniminden sonra İstanbul'a giderek Mekteb-i Harbiye'yi bitirdi (1896). Üçüncü Ordu'da görevliyken, 1897 Yunan Savaşında yararlık göstererek mülazım-ı evvelliğe (üsteğmen) yükseltildi. Bir süre Ohri Taburunda görev yaptıktan sonra 1903'te Üçüncü Avcı Taburu'na atandı; Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerinin bastırılmasında görev aldı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giren Niyazi Bey, 28 Haziran 1908'de dört yüz kadar gönüllüyle dağa çıktı. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra öteki İttihatçılar gibi siyasete girmedi. Bunu alçakgönüllülüğüne bağlayanlar da, İttihat ve Terakki Selanik grubunun Manastır grubunu etkisiz duruma getirmesiyle açıklayanlar da vardır.

Balkan Savaşı'nda Resne'nin savunmasına katılan Niyazi Bey, kentin düşmesinden sonra, kurulacak Arnavutluk hükümetine bırakılan Fieri'ye, oradan Avlonya'ya geçti. Ordudaki tifo salgını yüzünden hastalanmıştı; Avlonya'dan vapurla İtalya'ya, oradan yine deniz yoluyla İstanbul'a gitmek istiyordu.

1910'da *Hatırat-ı Niyazi* adıyla yayımlanan anılarını yeni baskıya hazırlayan İhsan Ilgar, kitabın sonunda Niyazi Beyin ölümünü şöyle anlatıyor[190]:

«Niyazi Bey, Avlonya limanına gitmek üzere hazırlanmak istiyordu. Arkadaşı Bekir Bey, kendisine Grebenalılardan ve müfrezesinden adamlarını verdi. Osmanlıdan kopmak isteyen Arnavutlardan, onların saldırısından korunması gerekliydi.

Güçlükle ayakta durabilen Niyazi Bey, Viyosa'ya kadar Bekir Bey ve arkadaşları tarafından uğurlanmış, Viyosa nehri kıyısında vedalaşarak karşı kıyıya geçmesi sağlanmıştı. Atın üstünde güçlükle durabilen Niyazi Bey, Avlonya'ya bu durumda saat 11.00'de ulaşabildi. 17 Nisan 1913 günü sabahleyin Avlonya'dan İtalya'ya bir vapur kalkacaktı. Ama Niyazi Bey, akşam üzeri kalkacak vapurla gitmeyi istiyordu. İskele başındaki kahvede duramadığından iskeleden tekrar kasabaya, Alvonya'ya döndü. Orada isti-

rahat etti. Akşam üzeri yine iskele başına indi. Kendisini güvenlikte hissediyordu. Koruyuculara gerek kalmadığına inanıldı. Kardeşi Resneli Nâzım Bey, muhafızların dönmelerine izin verdi.

Nihayet iskeleden inmek zamanı gelmişti. O iniş anında, alçak bir elin attığı hain bir kurşunla birden yere seriliverdi. Karşı koymak isteyen bir arkadaşı da aynı sonuca uğramıştı. Niyazi Bey, yerde yatarken, sadece 'Niçin?' diyebilmişti.»

Niyazi Beyi 16 Nisan 1913'te öldürenlerin kimliği belirlenememiştir. Korumaları tarafından öldürüldüğünü öne süren kaynaklar vardır[191].

O günlerde, Hasan Rıza Paşa gibi Esad Paşa Toptani tarafından, ya da yine Osmanlı parlamentosuna katılmış ve sonradan Arnavutluk'un bağımsızlığı savaşımında rol almış İsmail Kemal tarafından öldürtüldüğüne inanılmıştır.

Öte yandan, Makedonya dağlarında izlediği Bulgar komitacıları tarafından intikam almak için öldürtüldüğü yolunda bir söylenti de çıkmıştır.

Hiç de inandırıcı olmayan bir başka söylentiye göre ise, Niyazi Bey, kendisi de Arnavut asıllı ve aynı zamanda Osmanlı Devletine bağlı bir kişi olduğu için, geçici hükümetle görüşerek Arnavutluk tahtına bir Osmanlı şehzadesinin oturtulmasını sağlamak amacıyla ülkeye gitmiş, bu yüzden Arnavut milliyetçilerinin kurşunlarına hedef olmuştur.

Abbas Hilmi Paşaya Suikast Girişimi

Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, yazı İstanbul'da geçirmektedir. Protokol gereği, Osmanlı sadrazamı Sadi Halim Paşayı 25 Temmuz 1914 günü ziyaret eder.

Mısır Hıdivi, Osmanlı Sadrazamının amca torunudur. Kavalalı Mehmed Ali Paşanın ölümünden sonra oğulları İbrahim ve Halim Paşalar arasında saltanat kavgası başgöstermiş ve «İbrahim kolu» ile «Halim kolu» olarak ikiye ayrılmışlar, birbirlerine düşmanlık beslemeye başlamışlardır. Abbas Hilmi Paşa «İbrahim kolu»nun, Said Halim Paşa «Halim kolu»nun temsilcisidir.

Ziyaret, protokol kuralları çerçevesinde gerçekleşir. Protokolda Sadrazam ve Şeyhülislamdan sonra, nazırlardan önce yer alan Hıdiv, Bâbıâli'ye gelişinde askeri törenle karşılanır, giderken yine askeri törenle uğurlanır. Görüşmede Dahiliye Nazırı Talât Bey (Paşa) de hazır bulunmuştur. Abbas Hilmi Paşa şimdi de Şeyhülislamı ziyarete gitmektedir...

Arabası Bâbıâli'den çıkarken, kendisini görmek üzere toplanmış olan kalabalık arasından birisi fırlayıp arabaya beş el ateş eder. Tabanca sesini duyunca ayağa fırlayan Abbas Hilmi Paşa iki kurşunla sağ yanağından ve sağ bileğinden yaralanır. Üçüncü ve beşinci kurşunlar, yanındaki damadı -eski sadrazamlardan Avlonyalı Ferid Paşanın oğlu- Celaleddin Paşanın (Vlora) baldırına ve kasığına saplanır.

Soğukkanlılığı elden bırakmayan Abbas Hilmi Paşa, kılıcını çekerek tören için orada bulunan süvari, jandarma ve polis birliklerine saldırganın yakalanmasını emreder. Arabacısı da atları kamçılayarak son hızla yukarıya, Cağaloğlu'na doğru ilerler...

Bir sivil polisin yaralandığı kısa çatışma sırasında saldırgan, sol memesi üzerinden ve yanağından iki kurşun yarası alarak yere düşer; birkaç dakika sonra ölür.

Resmi açıklamaya göre olay, siyasal amaçlı değildir. Öldürülen saldırgan, Mahmud Mazhar, Ticaret-i Bahriye Mektebi (Deniz Ticaret Okulu) öğrencilerindendir; dört yıl önce ölen Mısırlı yargıçlardan Mazhar Efendinin oğludur. Sık sık sinir bunalımı geçirdiği, birkaç kez intihar girişiminde bulunduğu saptanmıştır. Tutuklanan kimi «şüpheli» Mısırlılar da, olayla ilişkileri bulunmadığı anlaşıldığından, salıverilmişlerdir.

Said Halim Paşa, aralarındaki düşmanlığı unutup, yaralı Hıdiv'e yakın ve sıcak ilgi gösterir. Enver Paşa da, Kolordu başhekimiyle birlikte Hıdiv'in evine giderek geçmiş olsun dileğinde bulunur. Ancak Hıdiv ailesi suikastı Said Halim Paşanın yaptırdığına inanmaktadır. Bu noktaya ilerde, Said Halim Paşanın öldürülmesiyle ilgili bölümde döneceğiz.

Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat ve Terakki tarafından kurulmuş bir örgüttür. Bugünkü MİT'in (Milli İstihbarat Teşkilatı) ve askeri haberalma biriminin görevlerini üstlenmiştir. Ancak, reisi Kuşçubaşı Eşref'in (Eşref Sencer Kuşçubası) anlattıkları, bugün «Kontgerilla» denilen «meçhul» (varlığı yokluğu da bilinmez) örgütün eylemlerine benzer eylemlere de yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın «Tarihe Benden Haberler» dosyalarından alındığı kaydıyla Cemal Kutay tarafından yayımlanan yazıda[192] şunlar açıklanıyor:

«Abbas Hilmi Paşa halife olmak arzusunda idi. (...) Teşkilat-ı Mahsusa'mız, Hıdiv'in maksadını öğrenmiş, kendisini adım adım takibe başlamıştı.

O günlerde Hıdiv, Asîr'de ordumuzu isyanıyla meşgul eden Seyyit

İdris'e, meşhur Arap ayrılıkçısı Doktor İzzet el-Cündî eliyle Arap hilâfet sancağı, kılıçlar, para ve propaganda kitapçıkları göndermek üzeredir. Bu 'hediye'ler, doktor İzzet'in kardeşi eczacı Cevdet el-Cündî'nin kalmakta olduğu Kahire'deki Otel Royal'daki dairesinden Teşkilat-ı Mahsusa'nın Mısır Şubesi tarafından kaçırılıyor. Ele geçen belgelerden birinde, geleceğe ait hazırlıkları da ortaya koyan geniş bir plan vardır. Bu ikiyüzlü ve tehlikeli siyaset, Teşkilat-ı Mahsusa'nın sorumlu makam sahiplerine, Abbas Hilmi Paşayı zararlı eylemlerinden alakoyacak bir çare bulmalarını zorunlu kılıyor. Ne yapmak lazım? Teşkilat-ı Mahsusa'mızın Mısır Şubesinde görevli olan ünlü bilgin ve Mısır Birliği hareketinin müstesna kişisi olan Abdülaziz Çâviş ile Doktor Ahmed Fuad, Hıdiv'in şahsen siyaset sahnesinden çektirilmesinde ısrar etmektedirler. Sonunda şöyle bir tedbir düşünülüyor: Hıdiv'e bir suikast düzenlenecektir. Hıdiv öldürülmeyecek, yaralı olarak bir süre eylemden alakoydurulacaktır. Bunu da, o tarihte İstanbul'da sayıları çok olan Mısırlı yükseköğrenim öğrencilerinden Mahmud Mazhar üzerine aldı. Karar ve hazırlıktan ne Sadi Halim Paşanın, ne de Teşkilat-ı Mahsusa'nın doğrudan doğruya kendisine şeklen bağlı olan Harbiye Nazırı Enver Paşanın, ne de İttihat ve Terakki'nin nüfuzlu lideri Talât Paşanın bilgisi vardı. Böyle bir haber verme sonucunda işe engel olunacağını bilen Teşkilat-ı Mahsusa'nın özellikle Mısır kolu, bunu kendisine ait bir olay saymış, hazırlığını tam bir gizlilik içinde tamamlamıştı.»

Bu, yalanlanması da doğrulanması da olanaksız bilgi, cevaplanması olanaksız birçok soruyu da birlikte getirmektedir.

Silahçı Tahsin'in Boğdurulması

Mülazım (Teğmen) Tahsin, gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya'daki en gözüpek, en atak militanlarındandır[193].

İkinci Meşrutiyet öncesinde Manastır'da *Neyyir-i Hakikat* gazetesini şapografla (teksir makinesi) gizlice basıp dağıtan örgüt, bu yayında sert, «pervasız» bir üslup kullanıyordu («Hürriyetin ilanı»ndan sonra *Neyyir-i Hakikat* yasal bir gazete oldu ve bir süre daha yayımlandı).

Tahsin, bu geleneğe uyarak, alt başlığında «Mesleği İttihad, hedefi terakkidir» kaydı bulunan *Silah* gazetesini yayımladı (1909-1912). Kimi zaman 15 günlük, kimi zaman haftalık, kimi kez günlük çıkan bu gazete, İttihatçıların iktidarda bulunmadığı dönemlerde sıkıyönetimce kapatıldıkça, *Salâh, Türk* gibi adlar aldı[194].

Gazetesinden dolayı «Silahçı» sıfatıyla tanınan Mülazım Tahsin, saldırgan bir üslupla herkese çatıyor, sağa sola yıldırımlar yağdırıyordu. Böylece hem düşman kazanmakta, hem İttihat ve Terakki'yi güç durumda bırakmaktaydı. Bu yüzden, günün birinde Mahmud Şevket Paşanın kendisine böyle taşkınlıklar yapmaması yolunda öğütler verdiği, ertesi gün Tahsin'in gazetesine büyük puntolarla «Biz Senden Korkmuyoruz» başlığını koyduğu öne sürülmüştür[195].

1916 yılında, iple boğulup bir çuval içine konulmuş ve Edirnekapı'da bir hendeğe bırakılmış olarak bulunan cesedin Silahçı Tahsin'e ait olduğu anlaşıldı.

Cinayetin nedeni ve katil kesinlikle ortaya çıkmamış olmakla birlikte, onu İttihat ve Terakki'nin boğdurduğu söylentisi yayıldı. İttihatçılar tam anlamıyla iktidara gelip de gazetesini kapatmak zorunda bırakınca, Tahsin eski arkadaşları aleyhine konuşmaya başlamıştı; Cemiyetin kimi sırlarını açıklamasından korkuluyordu.

Tahsin'in bir toplantıya çağrılıp uyuşturucu kahve içirildiği, kendinden geçince Çerkez Eşref adlı kiralık katile boğdurulduğu öne sürülüyordu.

Eylemin, Enver Paşadan buyruk alan Teşkilat-ı Mahsusa tarafından gerçekleştirildiğini öne süren kaynaklara da rastlanıyor[196].

Bir başka kaynağa göre de Tahsin, Teşkilat-ı Mahsusa'dandı. 1914'te görevle Bulgaristan'a gönderilmiş, oradan izinsiz döndüğü için cezalandırılmıştır[197].

Şerif Paşaya Başarısız Suikast

Kürt Şerif Paşa, 1865'te İstanbul'da doğdu. Şûra-yı Devlet Reisi Kürt Said Paşanın oğludur. Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra Paris'te Sanit-Cyr askeri akademisinde öğrenim gördü. Saray yaverliği, Brüksel ve Paris'te askeri ataşelik görevlerinde bulundu. Paris' teyken, Jöntürk hareketlerini desteklediğine ilişkin jurnallar üzerine İstanbul'a çağrıldı. Daha sonra İstanbul'dan uzaklaşmasının uygun olacağı düşünüldü ve 1898'de rütbesi Ferikliğe (General) yükseltilerek İsveç elçiliğine atandı.

İkinci Meşrutiyetin ilanından kısa süre sonra İttihat ve Terakki yönetimine karşı sert bir muhalefet yürütmeye başladı. İstediği elçiliğe atanmamış olmasından dolayı muhalefete geçtiği öne sürülmüştür.

15 Ekim 1909'dan başlayarak Paris'te yayımladığı aylık Fransızca-Türkçe *Meşrutiyet (Mècheroutiette)* gazetesinde muhalefetinin nedenlerini açıklayan[198] Şerif Paşanın başlıca istekleri şunlardı[199]: Askerlerin siyasetle uğraşmaması, İttihat ve Terakki'nin gizli çalışmaktan vazgeçmesi ve yalnızca bir siyasal parti olarak faaliyet göstermesi, hükümet işlerine karışmaması, Osmanlı Devletini oluşturan bütün unsurların haklarının korunması, seçimlerin baskıdan uzak ve serbest yapılması.

Şerif Paşa, 1909 sonlarında Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nı kurdu (Fransızca adı *Parti Radical Ottoman*'dı). Ancak, T. Zafer Tunaya'nın deyişiyle, «fırka en geniş ve hoşgörülü anlamında bile bir siyasal parti olamamıştır. Fırka bir anlamda Şerif Paşanın kendisidir ve onun kişisel duygularını ve tutkularını dile getiren bir isimden başka bir şey değildir.»[200].

21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kendine yakın bulan Şerif Paşa, daha sonra gazetesi *Meşrutiyet*'i Hürriyet ve İtilaf'ın organı ilan etti (Eylül 1913).

Mısırlı bir prenses olan eşinden ve babasından kalan malvarlığını harcayarak elinden geldiğince etkili bir muhalefet yürütmeye çalışan Şerif Paşa, İttihatçıların şimşeklerini çekiyordu. Yokluğunda idama mahkûm edildi; *Boş Herif* adlı bir kitapçıkla[201] yerilip alaya alandı (Bu, kendisine Güzel Şerif denilmesine, Fransızca'daki beau: güzel sözüne dayanılarak yapılan bir kelime oyunuydu. *Beau Şerif* esprisine, bunun Boş Herif biçiminde söylenebilmesine dayanıyordu)... Abdülhamid'e jurnallar verdiği öne sürüldü ve bunlar günlük *Servet-i Fünun*'da yayımlandı (hepsinin de «sahte» olduğu öne sürülmüştür).

Şerif Paşa uzun süre Avrupa'da yaşadıktan sonra 1912 sonunda İstanbul'a döndü ve bir askeri mahkemece cezası kaldırıldı. Bâbıâli baskını ile İttihatçıların yeniden iktidara gelmesi üzerine bir kez daha ülkeden ayrıldı. Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesinin ardından muhaliflerini tümüyle ortadan kaldırmaya yönelen İttihat ve Terakki, bir önceki bölümde anlatıldığı üzere, bu olayla ilişkileri bulunduğunu öne sürerek, Şerif Paşanın da aralarında bulunduğu birtakım karşıtlarını idama mahkûm ettirdi. Şerif Paşa, gazetesinde olayla hiçbir ilişkisinin bulunmadığını belirtmiştir[202].

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Talât Paşa hükümeti Fransa'dan borç almak için elinden geleni yapmaktaydı. Maliye Nazırı Cavid Beyin sonuç alamaması üzerine «Taklib-i Hükümet» olayı suçlularından -Prens

Sabahaddin'in özel kâtibi- Satvet Lûtfi'yi hapisten çıkarıp Paris'e gönderecek kadar[203] önemsiyordu bu işi...

Şerif Paşa da bir karşı kampanya yürütmekteydi. *Meşrutiyet*'te ve bastırıp duvarlara yapıştırttığı ilanlarda, Fransa'nın İttihatçılara 800 milyon franklık borç vermekle zulmü ve kendisine karşı bir savaşı finanse edeceğini öne sürüyordu. Borç verilince de, Fransa'yı protesto ederek *Meşrutiyet*'i Nisan 1914 sayısında kapattı[204].

Borçlanma konusunun gündemde olduğu günlerde, Şerif Paşaya başarısız bir suikast düzenlendi. Olay, değişik kaynaklarda değişik biçimlerde anlatılmaktadır. Biz, iki ayrı kaynağın yazdıklarını -her iki yazarın da İttihat ve Terakki karşıtı olduğunu belirterek- aktarmakla yetineceğiz.

Ahmet Bedevi Kuran şunları yazmaktadır[205]:

«Paris'te Şerif Paşaya karşı istikraz (borçlanma) meselesi dolayısıyla bir suikast düzenlenmiştir. Şerif Paşayı öldürmeye teşebbüs eden, Kemal Bey adında (Cemal Paşanın yaveri) birisidir. Doğduğu yer Elaziz (Elazığ) dahilinde Ağın nahiyesidir. Babası Trabzon Hapishanesi müdürü Mustafa Bey adında bir zattı. Şerif Paşayı öldürmek amacıyla Paris'e giden Kemal Bey, olaydan önce bir iki defa Paşanın oturduğu apartmana uğramış ve paşayı sormuş; evde olmadığı cevabını almış. Bundan öfkelenen ve her ne pahasına olursa olsun avını yere sererek bir an önce hedefine ulaşmayı ilke edinen Kemal Bey, Paşanın ikametgâhına son gidişinde kapıyı açan Paşanın aşçısı ve özel adamı İsmail'i iterek zorla apartmana girmiş ve rasgele silah sıkmaya başlamıştır. Bu sırada Şerif Paşa banyo dairesinde bulunuyordu. Silah seslerini işiten Paşanın damadı Salih Bey hemen dışarı fırlayarak elindeki revolverini Kemal Beye doğrultmuş ve onu öldürmüştür.

Meselenin feci safhası bundan ibaret olmakla birlikte, bu olayı olağan kişisel bir kine bağlamak mümkün değildir. Özellikle bu sıralarda İttihat ve Terakki'nin ünlü Polis Müdürü Azmi Bey Paris'te bulunuyordu. Olay hakkında bilgisinin derecesini belirlemek güçse de, bu bulunuşunu tesadüf saymak da doğru olmasa gerek.

Paris faciasından sonra çoktan beri mektup alamadığı oğlunun sağlık ve hayatından haber almak üzere Kemal Beyin babası Mustafa Bey bir ara Trabzon'dan kalkarak İstanbul'a gelmiş ve Cemal Paşaya başvurmuştur. Cemal Paşa, Kemal Beyin olağanüstü bir görevle dışarda bulunduğunu ve adına para gönderdiğini söyleyerek zavallı babayı yatıştırmaya çalışmış ve kendisine 300 altın vermiştir. Mustafa Bey durumdan kuşkulanmak-

la birlikte yapılacak bir şey olmadığından boynunu bükerek ve işe yarayacak hiçbir bilgi edinemeden Trabzon'a dönmek zorunda kalmıştır.

Bu zat bir süre önce ölünce Kemal Beyin üvey annesi Fatma Hanımla öz kardeşi Münire Hanım Cemal Paşa tarafından İstanbul'a getirtilerek İstanbul'da ikametlerine ayrılan bir eve yerleştirilmişlerdir. Bu ailenin geçimi, kaçışına kadar, Cemal Paşa tarafından düzenli olarak sağlanmış ve Münire Hanımın öğrenimi de savsaklanmamıştır. Cemal Paşa kaçtıktan sonra koruyucusuz kalan bu aile zorunlu olarak Trabzon'a dönmüştür.

Bu iki olay gösteriyor ki, Şerif Paşa hakkındaki suikast bir kesin kararın sonucudur ve bazı ileri gelenler bu işin içerisindedir.»

Mehmed Selahaddin ise, ilk kez 1919'da Mısır'da basılan kitabında olayı şöyle anlatır[206]:

«İttihat ve Terakki'nin görünmez ileri gelenleri tarafından Şerif Paşa hakkında verilen idam kararının yerine getirilmesine nezaret ve başkanlık etmek göreviyle İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey, Paris'e gönderilmiş ve gereken fedailer de yanına verilmiştir.

On kadar fedai ve öteki görevlilerle Paris'e gelen Azmi Bey, Şerif Paşanın öldürülmesi için gereken tedbirleri almış ve en cüretkâr fedailerinden Ali Cavid'i (Ali Cavid adını taşıyan cani, Cemal Paşanın İstanbul Muhafızlığında bulunduğu zaman yaveri, Mehmed Kemal adında biri imiş. Bu cani Arapkirli bir polisin oğlu olup, Harp Okulundan süvari subayı olarak çıkmış ve Selanik'te İttihatçılara katılmış, komiteye birçok cinayetlerle hizmet etmiş olduğu Mütarekeden sonra İstanbul gazetelerinden anlaşılmıştır) ve orduya mensup olduğu rivayet edilen bir cellat önce Şerif Paşayı öldürmekle görevlendirilir.

Celladın Paşanın odasına girmesini sağlamak için de Avusturya ve Rusya'da casuslukla suçlanmış İskender adında bir şahıs ile, Şerif Paşadan aldığı aylıkla Paris'te geçinen Burhaneddin adında bir alçağı alet ederek görevlendirdiler.

13 Kânun-ı Sani 1914 salı günü(*) Şerif Paşanın Paris'te kaldığı Pomb Sokağındaki 115 numaları evine Ali Cavid isimli cani gelirse de o gün konakta gördüğü kalabalıktan ürkerek, cinayete cesaret edemeyip geri döndü. Ertesi çarşamba günü Paşanın evine gelen cani hemen içeriye girip, harem dairesine doğru yürümeye başlar. Bunu gören hizmetçiler onun girişini önlemek isterlerse de, Ali Cavid bir Türk görevliyi ağır, bir

(*) 26 Ocak 1914.

Fransız şoförü de hafif bir şekilde yaraladıktan sonra içeriye girer. Bu caninin böyle harem dairesine girişini, hizmetlileri yaralayan silah sesini duyan Şerif Paşanın damadı Salih Bey, derhal oraya gitmişti. Ali Cavid bu defa da silahını ona doğrultmuşsa da cesaret sahibi olan Salih Bey, hemen karşılık vererek caniyi öldürmeyi başarmıştır.»

Görüldüğü gibi, anlatılanlar pek birbirini tutmamaktadır. Olayın nasıl geçtiğini belki Paris'te polis ve mahkeme dosyalarını inceleyerek kesinlikle belirleme olanağı bulunabilir. Ancak önemli olan bu değil, cinayetle İttihat ve Terakki arasındaki ilişkidir. Elde kesin kanıt bulunmamakla birlikte, olayın genel akışı böyle bir ilişkinin varolduğu, suikastı İttihat ve Terakki'nin yaptırdığı sonucuna götürmektedir.

Daha önce Kürt sorununu gündeme getirmemiş olan Şerif Paşa, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasının da gündeme alındığı Paris Barış Konferansı'na bir memorandum vererek «Wilson Prensipleri çerçevesinde bir Kürt devleti kurulması» isteğinde bulunmuştur[207]. O günlere ait gizli İngiliz belgelerinde, Akdeniz Donanması Komutanı Amiral Sir F. de Robeck'ten Lord Curzon'a gönderilen raporlardan birinde, «Kürdistan Türkiye'den ayrılıp özerk olmalıdır. Ermenilerle Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. (...) Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir» cümlelerine rastlıyoruz[208].

Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazdığına göre, daha sonra Talât Paşa, onu «okşayarak» Kürtçülükten vazgeçirmiştir; ilerde sadrazamlık vaat ederek Şerif Paşayı Türklük için kazanan Talât Paşadır. Sonraları Şerif Paşa; Sadık Bey, Gümülcineli İsmail gibi kişilerin kendisini sömürdüklerini, dolandırarak para kopardıklarını anlatacaktır[209]. Hüseyin Cahit'in bir İttihatçı olduğunu belirttikten sonra, ortaya atılan iddialara kuşkuyla bakmak gerektiğine işaret edelim.

Şerif Paşa 1944'te yurt dışında ölmüştür.

Boxstone Kardeşlere Suikast Girişimi

Önce suikastçıyı tanıtalım: Osman Nevres Recep.

1888'de Selanik'te doğdu. Fevziye Mektebi'ne giderken, çalışkanlığı ve zekâsıyla okul müdürü -ilerde Maliye Nazırı olacak- Cavid Beyin dikkatini çektiği, onun tarafından yetiştirildiği ve İttihat Terakki çevreleriyle ilişki kurduğu yolunda bilgiler vardır. İstanbul Darülfünununa (Üniversitesi)

girdi; İkinci Meşrutiyetten sonra Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine başlanınca, İttihat Terakki'nin kayırmasıyla Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi'ne yazıldı (1909 ya da 1910). Orada hukuk öğrenimi gördü ve 1914 başlarında İstanbul'a döndü.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın reisliğini yapacak Kuşçubaşı Eşref Sencer ve aynı örgütte çalışan Hamza Osman'la (Erkan) tanışan ya da tanıştırılan Osman Nevres, gerilla eğitimi de gördü ve tam bir Teşkilat-ı Mahsusa militanı olarak yetişti. Herhalde atak, gözüpek bir genç oluşunun da bunda payı vardı.

1903 Bulgar Ayaklanmasından sonra sürekli bir kaynaşma içinde bulunan Balkanlarda, Balkan Savaşı'nın ardından milliyetçi hareketler hızla tırmanmaya, Osmanlı düşmanlığı yayılmaya başlamıştı. Londra'daki Balkan Komitesi ile Balkan ülkelerinde şubeler açmış bulunan Balkan Cemiyeti, milliyetçi hareketleri desteklemekle kalmıyor, öteki Balkan ülkelerinin birlik oluşturup Osmanlı Devleti'ne yeniden saldırmasını sağlamaya çalışıyordu. Şimdi asıl hedef, Osmanlı Devleti'yle bozuşmamış olan Romanya'nın kışkırtılmasıydı.

Bölgedeki iki İngiliz gazetecisi, John ve William Bowstone, Bulgar ayaklanmasının başladığı tarihten sonra sürekli olarak taraflı yazılar gönderiyorlar, Avrupa kamuoyunu ve hükümetlerini etkiliyorlardı. Bunların İngiliz Intelligence Service'inin adamları olduğuna inanılıyordu.

Teşkilat-ı Mahsusa, bu gazetecilerin bir suikast sonucu ortadan kaldırılmalarının yararlı olacağına karar verdi ve en gözüpek adamlarından Osman Nevres'i görevlendirdi (kimi kaynaklarda bu düşünceyi ortaya atanın ve fedai olarak görevi üstlenenin Osman Nevres olduğu öne sürülür).

Daha önce, Teşkilat'ı Mahusa'nın hükümete danışmadan da bu gibi «işler gördüğüne» bir örnek verdik (Abbas Hilmi Paşa suikastı). Bu bakımdan, karar verildikten sonra Talât Paşa hükümetinden olur alınıp alınmadığını bilmiyoruz.

Osman Nevres'e Hasan Tahsin adına, meslek hanesinde «gazeteci» yazan bir pasaport düzenlendi. Gerçek Hasan Tahsin, daha önce sözünü ettiğimiz Silahçı Tahsindi.

Boxstone kardeşlerin Bulgaristan'dan Romanya'ya gittikleri öğrenilmişti. Osman Nevres, «gazeteci» sıfatıyla yanlarına yaklaşacak ve eylemini gerçekleştirecekti.

Bir takayla gizlice Bükreş'e geçen Osman Nevres, Boxstone'lardan görüşme isteğinde bulunduysa da reddedildi. Bunun üzerine Balkan Cemi-

yeti binasında verdikleri konferansı dinlemeye gitti. Konferans sona ererken binanın girişinde bekledi ve yaklaşan iki kardeşe ateş etti. Hemen o anda da Balkan Cemiyeti'nin korumaları tarafından yakalandı.

Kaynakların birçoğunda, Boxstone kardeşlerin ikisinin de yaralandığı (hatta öldüğü) ifade edilmektedir. Ahmet Emin Yalman, bu iki kardeşten biriyle, daha etkin bir faaliyet yürütmüş olan Lord (John?) Boxstone'la (Buxton diye yazanlar da var) yıllar sonra tanışıp görüşmüştür[210]:

«...Lord Buxton hikâyesini anlatıyor:

– Suikastte ben vurulmadım, kardeşim vuruldu. Tahsin'le tanışmayı çok merak ettim. Hapishaneye gidip kendisini gördüm ve sordum:

– Nasıl, yaptığına pişman mısın?

– Türklük bakımından sen, gebertilmeye layık bir düşmansın. Daha az zararlı olan kardeşini vurduğuma ve seni gebertemediğime teessüf ediyorum. Bu teşebbüse atıldığıma katiyyen pişman değilim. Elimden gelse tekrar ederim.

Kendisine dedim ki:

– Sen cesur bir çocuksun. Ben de fena adam değilim. Tesadüf bizi karşı karşıya getirdi. Aramızdaki fikir aykırılığını ve siyasi kini bir tarafa bırakarak insan sıfatıyla ahbap olamaz mıyız?

Ziyaretlerimi sık sık tekrar ettim. Tahsin'e yiyecek, içecek, kitap taşıdım durdum. (...) Tahsin'in akibetini bundan sonra da takip ettim. Türk kuvvetleri Almanlarla beraber Romanya'yı işgal ettikleri zaman Tahsin'i hapisten çıkarmışlar.»

Olayın tarihi, 2 Ekim 1914'tür. Uzun süre yargılanan Osman Nevres, on beş yıl hapis cezasına çarptırılır; Romanya Osmanlı Devleti ile bozuşmak istemediğinden, cezası beş yıl hücre hapsine çevrilir.

İki yıl sonra, Osmanlı ve Alman ordularının Bükreş'e girmesi sırasında, 8 Aralık 1916'da cezaevinden kurtulur. Kimi kaynaklara göre Türk kuvvetleri tarafından hapisten çıkarılır. Başka bir kaynağa göre kurtulması şöyle olur[211]:

«Bir tedbir olarak, siyasi mahkûmlar daha içerilerdeki hapishanelere taşınmak üzere Bükreş'ten bir banliyö istasyonuna götürüldüler. Hasan Tahsin de mahkûmlar arasındaydı. Mahkûmları götürecek olan tren beklenirken, bir fırsatını bulan Hasan Tahsin kaçtı. İstasyonun yakınındaki bir derenin sazlıkları arasına saklandı. Onun yokluğunu trenin hareket saati geldiğinde farkedebildiler. Muhafızların yaptıkları arama sonuç vermemiş, tren Hasan Tahsin'siz olarak yola düzülmüştü.

Hasan Tahsin, ortalık karardıktan sonra saklandığı yerden çıktı. Fakat yönünü yöresini bilmeden yürürken, talihi onu Bükreş'i savunmaya hazırlanan Romen askerlerinin siperlerine düşürdü. Askerlerin arkasından attığı kurşunlardan biri, ayağına saplanmıştı. Sürünerek oradan uzaklaştı ve ertesi günü rastladığı bir Alman birliğine sığındı.

Almanlar Bükreş'te ayağına saplanan kurşunu çıkarmak istediler. Hasan Tahsin ayağındaki acıya rağmen, bir an önce İstanbul'a gitmek istediği için razı olmadı. Kalkmak üzere olan bir trene atlayıp İstanbul'a geldi. Besim Ömer Paşa kendi evinde yaptığı bir ameliyatla kurşunu ayağından çıkardı.»

Artık benimsediği Hasan Tahsin adıyla anılan Osman Nevres'in bundan sonraki yaşamı da ilginçtir. Aynı zamanda, açıklanması güç birtakım çelişkileri barındırır (örneğin, İttihatçı olarak yetiştiği halde, İttihatçı düşmanlarının kurduğu Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası'na girmesini, bu fırka adına İzmir'de *Hukuk-ı Beşer* gazetesini çıkarmasını analım). Ancak, İzmir'in işgalinde ölümü göze alarak düşmana kurşun atan kişi olarak, saygıyla anılmaktadır[212].

Basra Kadısının Öldürülmesi

Süleyman Askeri de Teşkilat-ı Mahsusa'da görev almış subaylardan biri... 1905'te Mekteb-i Harbiye'yi bitirmiş, Manastır'da görevliyken Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerini bastırmak için çalışan gözüpek bir komitacı olarak tanınmış. O sıralarda Kolağası (Önyüzbaşı) rütbesiyle Bağdat'a gönderilmiş (1909). Üç yıl sonra (1912) Bingazi ve Havalisi Kumandanlığı kurmaylığına, aynı yıl içerisinde Onuncu Kolordu kurmaylığına atanmış. Ertesi yılki resmi görevi, Bağdat'ta Jandarma Mektebi muallimliği, rütbesi kaymakam (binbaşı)... Bir yandan da Teşkilat-ı Mahsusa'nın bu dolaydaki etkinliklerini yönetiyor...

Birinci Dünya Savaşı başlarında Osmanlı ordusu, Irak cephesinde savaştığı İngilizler karşısında yenilgiye uğradı. Basra kentini nehirden kuşatıp teslim alan İngilizler, 9 Arahk 1914'te Korna'yı işgal ettiler.

Bu kayıplardan sonra Enver Paşa, Bağdat Valiliği ve Irak Kumandanlığına Süleyman Askeri'yi atadı. Ondan, İngilizlerin işgal ettiği bölgeyi, Fırat ve Dicle'nin birleşerek oluşturduğu Şattülarap'ı kurtarmasını istedi.

Süleyman Askeri her şeyi «İslam birliği» görüşüyle değerlendiriyor; «Irak'a asker göndermek cinayettir,» diyordu. «Oradaki aşiretlerle, düş-

manı denize döktükten sonra, Belûcistan ve Hindistan'a akınlar bile düzenlenebilir!»

Bağdat'a gider gitmez, toplayabildiği Arap şeyhlerine, aşiret reislerine söylevler vererek, daha uzaklardakilere mektuplar yazarak, hepsini din yolunda birlikte savaşa çağırdı.

Süleyman Askeri'nin işlettirdiği bir cinayeti, o günlerde İmare sancağı mutasarrıf vekilliği ve Horasan kaymakamlığı yapan A. Faik Hurşit Bey (sonra Sivas valisi ve TBMM ikinci dönem Ordu mebusu A.F.H. Günday) şöyle anlatıyor[213]:

«Süleyman Askeri Bağdat'ta Babil Otelini karargâh yapmıştı. Bir gün akşama yakın Basra Kadısı Elbistanlı Ömer Efendiyi karargâha çağırmış, ne söylediği belli değildir, yalnız kadı otelden çıkarken otelin kapısında sokakta öldürülerek 'Vatan hainlerinin cezası budur' diye yazılı bir varakayı göğsüne yapıştırmışlar. Bu cinayetin faili meçhul kalmışsa da, genel ve kesin kanı Süleyman Askeri'nin emriyle olduğudur. Kadı, Basra'da valiyken İngilizlerin Basra'ya yaklaşmakta olduklarını görünce evinde lambaları söndürmeden bırakarak halka evindeymiş gibi göstererek ailesini alıp Basra'dan çıkarmış ve Basra'ya dönerken Şattülarap'ta ricat etmekte olan kumandan Cavid Paşa kadıyı kayıkta Basra'ya giderken görmüş, vapura alarak esir olmaktan kurtarmış. Oysa kadı bütün gizli evrak dosyalarını ve şifre anahtarlarını Basra'da bırakmış olduğundan, gizli dosya ve şifre anahtarları tümüyle İngilizlerin eline geçmiştir. Kadı'nın suçu budur. Bir mahkeme hükmü olmaksızın idam edilmiştir.»

Daha sonra toparlayabildiği güçlerle iki koldan İngilizler üzerine yürüyen Süleyman Askeri, Nasıriye'yi geri alarak Korna yönünde çöle daldı. Dicle kolunun başına da atlı birlikleriyle ün kazanmış olan Dağıstanlı Muhammed Fazıl Paşayı getirdi.

Her iki komutan da, ortaçağ akıncılarını andıran bir muharebe yöntemiyle, gelişigüzel ileri atıldılar. Şuaybiye'de yaralanarak tedavi edilmek üzere Bağdat'a götürülen Süleyman Askeri, tedavisinin sonuçlanmasını beklemeden hastaneden çıkıp yeni bir saldırıya geçti. Ata binemediği için, muharebeyi bir araba üzerinden yönetiyordu. Basra'ya kadar ilerledi...

Bu arada İngilizler yeni kuvvetler getirmişler, askeri varlıklarını kolordu düzeyine ulaştırmışlardı. Çarpışmalar, Süleyman Askeri komutasındaki birliklerin yenilgisiyle sonuçlandı. İngilizler 1300, Osmanlılar 3 bin kayıp vermişler; cephe Korna karşısına çekilmişti.

Süleyman Askeri bu yenilgiden sonra, 1 Nisan 1915'te intihar etti[214].

Yahya Kaptan'ın Öldürülmesi

Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*'inde *(Nutuk)*, Yahya Kaptan olayını uzun uzun anlattıktan sonra şu değerlendirmeyi yapar:

«Muhterem Efendiler, hükümeti ve İstanbul'daki örgütümüzün başkanlarını, böyle çirkin bir cinayetin işlenmesine aracı olmaya sürükleyen nedenlerin ve etmenlerin incelenmesiyle gerçekten ders alınmaya değer sonuçlar çıkacağına inandığım içindir ki, dıştan bakılınca önemsiz gibi görünebilecek olan bir olayı kanıtlara ve belgelere dayanarak açıkladım. Bu açıklamamla milletin gözü önünde aydınlık bir inceleme ortamı doğmasına yardım edebildimse vicdan ödevlerimden birini yapmış olduğuma inanacak ve gönül rahatlığına ereceğim.»

Yahya Kaptan'ın öldürülüşünün tarihi, büyük olasılıkla 6 Ocak 1920'dir.

Olayı, *Nutuk*'tan özetliyoruz[215]:

Sivas'ta Heyet-i Temsiliye'nin kurulup etkinliğe geçtiği dönemde Biga, Balıkesir ve özellikle İzmit dolaylarında birtakım çapulcular köylere baskın yapıyor, halkı soyuyordu. Bu eylemler «Kuva-yı Milliye» adına yapılıyormuş gibi gösterildiği için, İstanbul Hükümeti bunu Anadolu hareketini karalamakta kullanıyordu.

Bu çetelerin eylemlerine son vermek üzere, İzmit ve dolayında Anadolu hareketine bağlı silahlı birlikler oluşturulması düşünülürken, Mustafa Kemal'e Yahya Kaptan adında «fedakâr ve vatansever» bir zattan söz edildi. Mustafa Kemal de Yahya Kaptan'a İzmit'te güçlü bir örgütlenmeye gitmesini buyurdu.

Yahya Kaptan, oluşturduğu birliklerle, aylarca çetelerin eylemlerine engel oldu.

Bu sıralarda Mustafa Kemal'e, «Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliye Reisi» sanını kullanan Binbaşı Ahmed Necati'den bir telgraf geldi. Telgrafta Yahya Kaptan'ın köy içinde adam öldürdüğü, nahiye müdürünü dövdüğü, köylerde gasp eylemlerine yöneldiği, bundan dolayı hükümetin güç durumda kaldığı ifade edilerek Yahya Kaptan'ın tutuklanıp teslim edilmesi öneriliyordu.

Mustafa Kemal, İzmit'teki Birinci Fırka Kumandanı Rüşdü Beye bir telgraf çekerek şöyle dedi:

Başlangıçtan beri Ulusal Eylemlerde iyi hizmetleri görülen bu zatın, memleketimizin bu bunalımlı zamanlarında hükümete teslimi asla

uygun görülmemekte olduğundan, hükümetin de nüfuzu gözönüne alınarak, Yahya Kaptan'ın yasal kovuşturmadan bu aralık kurtarılmasının sağlanması, Kartal'da Necati Beye gereken talimatın verilmesi önemle rica olunur.»

Yahya Kaptan da 26 Kasım 1919'da Hereke'den Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta Binbaşı Necati Beyin suiistimallerinin Kuva-yı Milliye'yi lekelemekte olduğunu ifade ediyor, hemen soruşturma yapılmasını istiyordu.

Karşılıklı suçlamalar, gerçeğin aydınlanmasını engelliyordu. Birinci Fırka Kumandanı Rüşdü Beyin 5 Aralık 1919 günlü telgrafı, gerçeği ortaya koydu: Binbaşı Necati Bey, Maltepe Endaht (Atış) Mektebi'nde görevlidir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını kullanarak başına topladığı Arnavut Küçük Aslan çetesiyle birlikte soygunculuk yapmaktadır. Gebze'de Jandarma Yüzbaşısı Nail Efendi de onun suç ortağıdır. Son günlerde bu çete Darıca'da Rum bekçilerin öldürülmesi, Stalyanos adında bir zenginin dağa kaldırılarak fidye istenmesi gibi eylemlere girişmiştir. Bu gibi hareketlerine engel olarak gördükleri Yahya Kaptan'ı ortadan kaldırmak kararındadırlar. Yahya Kaptan, elindeki silahları Fırka Kumandanlığına teslim ederek İzmit dolayından uzaklaşmak istemiş; Rüşdü Bey vatanın kendisinden hizmet beklediğini söyleyerek buna engel olmuştur.

Yahya Kaptan hizmetlerini başarıyla sürdürürken, İstanbul'daki örgütten (başında Kara Vasıf'ın bulunduğu gizli «Karakol» örgütü) Vasıf imzasıyla 27 Aralıkta bir telgraf daha gelmiş ve bunda da Yahya Kaptan, asayişsizliğe yol açan başlıca kişi olarak gösterilmiştir. Mustafa Kemal'e göre, İstanbul Hükümeti bütün bu eylemleri Kuva-yı Milliye'ye mal ediyor ve cezalandırmak için gereken önlemleri alacak yerde Heyet-i Temsiliye'yi sıkıştırıyor; düşman çetelerinin eylemlerine son vermelerini onlardan istiyordu. Bu görüşü, İstanbul'daki örgütün başlarına benimsetmeyi de başarmıştı. Kısacası, İstanbul'un karşı propagandası Anadolu'ya bağlı olanları kuşkuya düşürecek ölçüde etkiliydi.

Gebze Kaymakamı Nureddin Bey, 7-8 Ocak 1920 günlü telgrafında tamamlayıcı bilgi veriyordu: Yahya Kaptan'a yöneltilen suçlamalar asılsızdır. Yüzbaşı Nail ve Binbaşı Necati Beyler emrindeki Küçük Aslan Çetesi, Kuva-yı Milliye'ye karşı kullanılmaktadır. Bu çeteye Yahya Kaptan'ı öldürme görevi verilmişse de, Kaptan hileyi sezerek canını kurtarmıştır.

Bu telgraf ulaşmadan, Mustafa Kemal, Yahya Kaptan'ın İstanbul'dan gelen askeri bir kıta tarafından Tavşancıl'da kuşatıldığı haberini alıyor.

Bunun üzerine 7 Ocak günü makine başında İzmit Fırka Kumandanından açıklama yapmasını istiyor: «Haber doğruysa, İstanbul'dan geldiği bildirilen kıtanın kumandanına, Yahya Kaptan'ın bizim adamımız olduğunu ve hiçbir biçimde kuşatılmasına ve tutuklanmasına razı olmadığımızı bildiriniz.»

Mustafa Kemal'e bu arada mebus olarak İstanbul'da bulunan yaveri Cevad Abbas Beyden telgrafla şu bilgi geliyor:

«6 Ocak 1920 gecesi sabaha karşı Umum Jandarma Kumandanı Muavini Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Kumandanı Nazmi Bey kumandasında 4 subay, 50 jandarma ve Yüzbaşı Nail Efendi kumandasında İstanbul Muhafız Alayından 50 er, *Bandırma* vapurunun ışıkları söndürülerek Hereke'ye ulaşmış ve sabahleyin erkenden Hereke'ye çıkan birlik derhal Tavşancıl'ı kuşatmış ve çeşitli evler basılmıştır. Gelenler, Yahya Kaptan teslim edilmezse Tavşancıl'ı insanlarıyla birlikte yakacaklarını söylemişlerdir. (...)

Yahya'nın ortadan kaldırılmasından sonra Marmara havzasına egemen olan ve her gün İngilizler ve Fransızlar tarafından silahlandırılan Rumlar ve İstanbul'daki reziller pek büyük bir başarıya ulaşacaklardır ve Kuva-yı Milliye namını taşımakta olan Yahya'nın yok edilmesi İzmit, Adapazarı ve İstanbul havalisinde düşmanlarımızın hesabına birçok fesat çetesinin doğmasına da yol açacaktır.»

Ne var ki 9 Ocakta İzmit Fırka Kumandan Vekili Fevzi Beyden gelen telgrafta ve 10 Ocak tarihli ikinci telgrafta Yahya Kaptan'ın öldürüldüğü bildiriliyor.

Bu haberden dolayı üzülen ve İzmit Fırka Kumandanına, İstanbul'daki örgüte telgraflar çeken Mustafa Kemal, tamamlayıcı bilgi istiyor ve sorumluları araştırıyor.

İzmit Fırka Kumandan Vekili 14 Ocak 1920 günlü raporunda özetle şu bilgiyi veriyor:

«Bizzat yaptığım soruşturmadan, çarpışma olmadığı ve yalnız, Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra, köy dışında kesici bir aletle öldürüldüğü anlaşılmıştır. Kafatasının olmaması bunu göstermektedir.»

İstanbul'daki örgütün başında bulunan Kara Vasıf Bey de verdiği haberde şunları yazmaktadır:

«Olay yerinde bulunan güvenilir bir zatın ifadesine göre, Yahya Kaptan yakalanıp köy dışında bulunan karakol yerine götürülürken çevreden

on kadar şakinin karakol üzerine ateş etmesi üzerine kaçmaya çalışmış ve bu sırada öldürülmüştür.»

Vasıf Beyin bu cevabında, Kaptan'ın «hiç kimseyi dinlememesi, Kuva-yı Milliye adına cinayet işleyip eşkiyalık yapması ve hakkında verilen emirleri dinlememesi» nedenleriyle öldürüldüğü ifade ediliyordu.

Mustafa Kemal, *Söylev*'de bu nedenler üzerinde durmaktadır:

«Yahya Kaptan'm hiç kimseyi dinlememesinin öldürülmesine sebep olarak gösterilmesi asla doğru olamaz. Şehit merhum beni dinliyordu, benden emir alıyordu. Verdiğim emre göre hareket ediyordu. Başka bir makama veya şahıslara bağlı olmadığını, onlardan emir almaması gereğini kendisine emretmiştim. Bu nedenle, İstanbul'da her önüne gelenden, Dahiliye Nazırından, Jandarma Kumandanı hain Cemal Paşadan verilen emirleri yapmaması zaten isteğimizdi. Kuva-yı Milliye adına cinayet işleyip eşkiyalık yapanın da kendisi olmayıp Küçük Aslan Çetesi gibi haince ve özel amaçlarla kuruldukları belgelere dayanılarak anlaşılmış olan çeteler olduğu ve Yahya'nın bunların eşkiyalıklarına engel olmaya çalıştığı da, sözlerine güvenilmesi gereken bazı kişilerin araştırmalarıyla anlaşılmıştır.»

İki Mebusun Öldürülmesi

İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgali üzerine Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının 18 Martta toplantıları erteleme kararı alması, Mustafa Kemal'e, bir süredir tasarladığı Anadolu'da yeni meclis toplama kararını yürürlüğe koyma olanağı verdi.

23 Nisan 1920 günü açılan Büyük Millet Meclisi'ne, Mustafa Kemal Paşanın 19 Mart 1920'de valilerle bağımsız mutasarrıflıklara ve kolordu komutanlarına gönderdiği «Seçim Talimatı» uyarınca, her livadan seçilen beş üyenin katılması gerekiyordu.

«Talimat»ta seçimlerin en geç on beş gün içinde yapılması istenmiş olmakla birlikte, «seçimlerde adaylık koymak ve sadece adaylara oy vermek zorunluğu olmadığından, her seçmen istediğine oy verebileceğinden ve bu nedenle de seçilenlerin mebusluğu kabul edip etmeyecekleri de önceden bilinemeyeceğinden» seçimler birkaç ay daha sürmüş, ancak 5 Eylülde bir karar alınarak tarih sınırı getirilmiştir.

Bu nedenle, ilk BMM'nin bütün mebusları 23 Nisandaki toplantıya katılamamışlardır. Seçim tamamlandıkça, seçilenler illerinden çıkıp Ankara'ya gelmişlerdir. Bunlardan ikisi, Trabzon mebusu İzzet Efendi ile

Gümüşhane mebusu Ziya Bey, Meclis'e katılmak üzere gelirken yolda öldürülmüşlerdir.

1923'te «şehit» sayılarak ailelerine «vatana hizmet» aylığı bağlanan bu kişilerin öldürülmesiyle ilgili tek belge, Mahmut Goloğlu tarafından «İkinci Dönem'de Trabzon mebusu olan merhum R. Eyüboğlu'nun evrakı arasında bulunmuştur» kaydıyla yayımlanan[216] tutanak örneğidir. Daha önce Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında görev yaptıkları anlaşılan bu kişilerin siyasal bir cinayete mi kurban gittikleri, yoksa üzerlerindeki paraları ele geçirmek isteyen eşkiya tarafından mı öldürüldükleri kesinlikle anlaşılamıyor. Altında 9 Mayıs 336/1920 tarihi ve sözü geçenlerle birlikte yola çıkan beş mebusun imzası bulunan tutanak örneğini, dilini biraz yalınlaştırarak aktarıyoruz:

«Bu ayın altıncı perşembe günü Samsun'a doğru Çarşamba kazası merkezinden sabah ezani saat 11.30'da hareket olunmuştu. Arkadaşlarımız aşağıda imzası bulunan Trabzon Millet Meclisi üyelerinden Eyüpzade İzzet, Alaybeyzade Faik, Ordulu Fazılzade Recai Beylerle Gümüşhane'den Kadirbeyzade Hasan Fehmi ve Osman Efendizade Veysel Rıza ve Üçüncüzade Mehmed ve Alemdarzade Ziya Beyler, Giresun'dan hareketimiz sırasında motora gelmiş olan Trabzonlu Hımhım Ali ve İsmail ve Rizeli Haşim Reis ve üç arabacıdan ibaretti.

Çarşamba'dan hareketimizden iki buçuk saat sonra tahminen saat iki dolayında Kumluk mevkiindeki ormanlık içerisinden geçerken Orta Köprü adlı yere geldiğimizde köprünün Çarşamba tarafında, yolun sol sahilinde pusuya yatmış ve tüfeklerini yola doğrultmuş birkaç kişinin orada bulunduğu görüldü. O sırada silahlı ve yaya olarak Trabzonlu Hımhım Ali arabaların önü sıra köprünün üst tarafından gidiyordu. 'Durunuz' sesinden sonra her ne olduysa ani olarak ateş edilmeye başlandı, birinci arabada Faik, Hasan ve Recai Beyler bulunuyordu. Gerek şakiler ve gerek Ali Bey tarafından atılan kurşunlar arasından araba atları fırlayarak hızla gitmekteyken eşkiyanın kurşunları araba üzerine yağmur gibi yağıyordu. Köprüden tahminen 200 metre ayrıldığımız sırada araba hayvanlarının ikisi ve arabacı dizinden vuruldu. Araba içerisinden rastgele çıkarak yine arka tarafımızda çarpışma sürerken kurşun yağmuru altında yolun sağındaki ormanda çalılar arasına gitmiştik. O sırada şakilerden birisi önümüze gelerek, silahı bize doğrultulmuş olduğu halde, 'teslim olunuz, kalkınız, önüme düşünüz' demesi üzerine zorunlu olarak 'teslimiz' diyerek ormandan dışarı çıktık. Şakinin silah tehdidi altında önüne düşerek köprünün öteki

tarafına geçtiğimizde arabada bulunan arkadaşlarımızdan İzzet Beyin yaralanarak yolun sol sahilinde yattığı, Rıza ve Mehmed Beylerin ayakta, yanında bulundukları görüldü. Birinci araba sözü edilen köprüyü geçtiği halde ikinci ve üçüncü arabanın köprünün öteki yanında şakilerin iki taraftan açtıkları ateş arasında kalmaları üzerine derhal arabalardan inerek ormandan kaçmaktalar iken öteki taraftan kurşun atılmakta olduğunu görmeleri üzerine yere yatmıştılar. Hayatlarını kurtarmak için ve ateşin şiddetli devamı arasında birden ayağa kalkarak 'teslimiz silah atmayın' dedikleri gibi ikinci araba dolayında silahla savunmakta olan Harun Reise de merhum İzzet Bey tarafından 'teslim olduk, ateş etme' denilmişti. Yolun sol tarafında bulunan beş şaki tarafından arkamıza yani orman içine geçiniz diye elleriyle işaret ettikleri sırada arkamızdan gelen kurşunlardan birisi İzzet Beye rastlayarak kolundan yaralandı.

Şakilerin 'arka tarafa geçiniz' diye yaptıkları işaretin tekrarlanması üzerine Rıza ve Mehmed Beyler tarafından İzzet Bey tutularak yolun ortasına götürüldüğünde İzzet Bey yaranın etkisinden yine yolun üzerine düştü. O sırada şakilerden ikisi silahları tehdit vaziyetinde olarak 'şimdi içeri giriniz yoksa patlatırım' diyerek bunlardan bir tanesi yaralı İzzet Beyin belindeki rovelveri istedi. Arkadaşımız Mehmed Bey tarafından rovelver alınarak şakiye verildi. O sırada 'çantasını da veriniz' dedi. Rıza Bey tarafından çantası alınarak şakiye uzatılmış ise de öteki şakinin 'alma' demesi üzerine çanta tekrar Mehmed Bey tarafından yaralının cebine konuldu. Yine şakilerin 'haydi içeri giriniz' diye tehditleri üzerine yaralıyı da beraber götürelim diye kolundan tutup kaldırarak bir miktar daha götürülmüşse de yaralı İzzet Bey gidemeyerek yolun yanına tekrar yatmış ve şakiler tarafından Rıza ve Mehmed Beyler orman içerisine götürülmek üzere tehdit edilip zorlanmışlardır. O sırada Rıza Beyin üzerinde görülen altın saat ve kordon iki şakiden birisi tarafından istenerek alınmıştır.

O sırada birinci arabadaki arkadaşlarımız oraya gelmişlerdi, hepimiz içeri girmek için zorlanarak, yalnız Faik Beyin yaralıya yardım için ricası üzerine yaralının yanında kalmasına izin verilmişti. Çamurlu bir yerden geçilerek ormanın içerisinde açık bir yere girdiğimiz sırada daima silah çekmiş olarak tehdit vaziyetinde bulunan iki şakiye Recai Bey seslenerek: 'Maksadınız paraysa neyimiz varsa isteseydiniz, böyle canlara kast etmeyeydiniz, öteki arkadaşlarımız tarafından deniz yolunu İngilizlerin eline düşmemek için tercih etmedik, yararına çalıştığımız bir milletin elinden bu darbeyi yedik' denilmesi üzerine 'biz sizi tanımadık, eğer sizin taraftan

silah atılmamış olsaydı biz atmayacaktık, o bize silah atan kimdir, nereye gitti?' demelerine karşı 'o jandarmaydı kaçtı'.

O sırada orada bulunup da yaralı İzzet Beyin tabancasını ve Rıza Beyin saatini alan kısa boylu tıknaz ve çakır gözlü genç şaki, Recai Beyin belindeki tabancayı görüp istediğinde, Recai Bey, 'ben yüzbaşıyım, tabanca vermem' demişse de sözü geçen cani silahını doğrultarak 'şimdi patlatırım' demesi üzerine Hasan ve Rıza Beyler tarafından Recai Beye 'çıkar tabancayı at' diye ısrar edilmesi üzerine Recai Bey tabancayı yere bırakır ve şaki alır.

Silahlı olarak bizimle gelmekte olan İsmail'in ne suretle oraya götürüldüğünü görmedik, ancak Harun Reisin göğsünden yaralı olarak oraya geldiği görüldü, öteki arkadaşımız olup üçüncü arabada bulunan Ziya Efendi oraya gelmediğinden hayat ve mematı o sırada bizce bilinmiyordu.

Biz sözü geçen yere geldikten ve eşkiya ile hararetli konuşmalar geçtikten sonra etraftan düdük sesleri işitildi ve civarımızda bulunan şakiler de 'Hamdi Çavuş nerededir' diye birbirlerine sorarak ormanın içersine girdiler. Biraz orada bekleyerek Faik Efendinin yardım isteği üzerine yaralı İzzet Beyin yanına gitmek üzere çok kere çamurlu yere gittiğimizde, 'gelmeyiniz' diye yine orman kenarındaki şakiler tarafından tehdit olunuyorduk. Ormanın içerisinde, bulunduğumuz açık mahalde on beş kadar köylü amele, iki tane Rum ve bir İslam kadını ile Düyun-ı Umumiye tahsildarı ve adının Nazmi olduğunu sonradan öğrendiğimiz beyaz ath bir adam ile bizim arkamız sıra arabayla gelen genç bir çocuk vardı. O beyaz atlı adam Çarşamba kasabasından itibaren önümüz sıra gelmekteydi, olay yerine yaklaştığımız sırada ormanın içersine kısa yoldan girmişti. Bizim bulunduğumuz yere kendisi mi geldi, yoksa şakiler mi getirdi, göremedik. Ancak atını arkadaşımız İsmail'e vererek o ara sıra ormanın içerisine girip çıkıyordu ve bir süre sonra su istediğimiz ve kimse cesaret edemediği halde kendisi bize dereden su getirdi.

Bir aralık Hasan Bey de yaralı İzzet Beyin yanına giderek Faik Beyle oturdukları sırada yolun sonunda kordon yönünde üç jandarmanın pek müteredditbir halle bizim tarafa bakmakta olduklarını görmeleri üzerine tekrar şakilerle çarpışma olur da geri kalanlarımız ateş arasında yaralanır fikriyle Faik Bey eliyle gelmemelerini işaret ve onlar da geriye döndükleri sırada bir süre yolun Çarşamba tarafında ve başka yerlerinden pek çok silah atılmakta olduğu işitilmekte ve bu silahlar başka yolcuların da soyulmakta olduğu manası verilmekteydi.

Daha sonra bu silah sesleri de kesildi ve Hasan Bey de ormandaki açık yere dönmüştü. Yaralı İzzet Beyin yanında bulunan Faik Bey daha sonra yanımıza gelerek İzzet Beyin öldüğü haberini vermesi üzerine arkadaşlarımızdan Hasan Beyle beraber İzzet Beyin yanına gittiler, oradayken yanlarından kalpaklı ve asker ceketli bir şahıs geçerek arkadaşlarının nerede olduğunu sorması üzerine bilinmediği cevabı verilmiş ve sözü geçen şaki de sol taraftaki ormana gitmiştir.

Sözü geçen şakinin elinde bir çift çizme ve bir çift çorap ve bir fazla tüfek vardı. Bu çizme ve çorapların arkadaşlarımızdan Ziya Efendinin olduğu ve adı geçenin o vakte kadar bizce meçhul kalan durumunun şehit olmakla sonuçlandığı ve sözü geçen şaki tarafından soyulduğu anlaşıldı.

Bir süre daha o açık yerde kaldıktan sonra orada bulunan arabacı ve köylülerle beraber İzzet Beyin cenazesi arabaya konularak yanımızda götürüldü. Bir süre sonra Düyun-ı Umumiye kolcusu başlangıçta 'saat sekize kadar burada bekletirler, daha önce bırakmazlar' demekteyken, 'bir adam geçti, şakiler görünmedi, kalkın gidelim' demesi üzerine arkadaşımız Hasan Bey orada bulunan iki Rum kadınla bir merkep sahibine 'siz gidiniz, eğer şakileri görürseniz söyleyiniz ki, oradaki adamlar diyorlar ki, gelsinler bizim neyimizi alacaksa alsınlar, bizi bıraksınlar' diye tenbih ederek o adamları gönderdi.

Onlar giderken arkaları sıra bakıldığında ormanı geçtikleri ve hiçbir müdahaleyle karşılaşmadıkları anlaşılması ve sözü geçen kolcunun 'gidelim'diye ısrarı üzerine orada bulunanların hepsi kalkarak yol üzerine çıktık. Orada arkadaşımız Ziya Efendinin hangi yerde arabadan indiği ve çizmeleri elinde görülen şakinin ormandan çıktığı belirlenerek Hasan Beyle Düyun-ı Umumiye kolcusu olan şahıs oraya gidip Ziya Efendinin şehit olarak orada yattığı ve belindeki kemeri ve cebindeki çantası, ayaklarından çizme ve çoraplarının alındığı görülmüş ve İzzet Beyin cenaze arabası getirilerek adı geçenin cenazesi de arabaya konarak birinci araba atlarının telef olması üzerine arabalar önde ve biz yaya olarak köylülerle beraber hanlara kadar gelindi.

Bizim arabalar olay yerine gelmezden tahminen bir çeyrek saat önce Samsun yönünden atlara binmiş üç dört arma fişek ve mavzerle silahlanmış iki adam ve sonra da yine silahlı iki yaya şahıs Çarşamba'ya doğru gidiyorlardı ve bu adamlar şakilerin olduğu yerden geçtikleri halde şakiler tarafından saldırılmaması düşünülmeye değer. ...»

TKP LİDERİ MUSTAFA SUPHİ VE YOLDAŞLARININ ÖLDÜRÜLMESİ

Göğsümde on beş yara var
Saplandı göğsüm üstüne
On beş kara saplı bıçak

Kalbim yine çarpıyor
Kalbim yine çarpacak

Göğsümde on beş yara var
Deldiler on beş yerinden
Sandılar ki kalbim artık
Çarpmayacak kederinden

Kalbim yine çarpıyor
Kalbim yine çarpacak

NÂZIM HİKMET

Bu konunun bütün yönleriyle kavranabilmesi için birtakım oluşumların gözönünde bulundurulması gerekir:

1. 1917 Sovyet Devriminden sonra yer alan gelişmeler, özellikle Kafkaslardaki durum ve Azerbaycan'da olup bitenler,

2. Birinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'den ayrılan İttihatçıların sözü edilen bölgedeki çalışmaları,

3. Aynı grubun Türkiye ile ilişkileri,

4. Bakû kongreleri, Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kurulması, parti yöneticilerinin kişilikleri,

5. Anadolu'daki yöneticilerin komünizme bakış açıları, özellikle Mustafa Kemal'in görüşleri,

6. Türk-Sovyet ilişkileri,

7. TKP'nin Anadolu'daki yöneticilerle ilişkileri,

8. TKP'nin daha yakın ilişki için Türkiye'ye gelme kararı vermesinden sonraki olaylar ve cinayet.

Olaya bütün bu oluşum ve ilişkileri yansıtmaya elverecek geniş bir bölüm ayıramadığımız için, aynı zincirin halkaları olarak değerlendirilen

Yahya Kâhya Cinayeti ile Ali Şükrü Cinayeti - Topal Osman Olayı'na gönderme yaparak, daha çok cinayet üzerinde duracağız[217].

Mustafa Suphi ve Eylemleri

1883'te Giresun'da doğan Mustafa Suphi, İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'ta ve Paris'te Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. 1910'da İstanbul'a dönünce *Tanin, Servet-i Fünun* ve *Hak* gazetelerinde yazılar yazdı, *Vazife-i Temdin* (Uygarlaştırma Görevi) adlı bir kitapçık yayımladı, çeviriler yaptı. Bu arada Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) ve kimi yüksekokullarda dersler verdi. Bu ilk döneminde İttihatçılara yakınlık duyan Mustafa Suphi, daha sonra Milli Meşrutiyet Fırkası'nın sözcüsü olan *İfham* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesinden sonra *Bahr-ı Cedid* vapuruyla Sinop'a sürgün edilenler arasında yer aldı. 1914'te birkaç arkadaşıyla birlikte Sinop' tan Rusya'ya kaçtı.

Bakû'da siyasal sığınmacı olarak bulunurken Birinci Dünya Savaşı'na karşı yazıları yüzünden önce Kaluga'ya, ardından Urallara sürgün edildi.

Sovyet Devriminden (Ekim 1917) sonra Moskova'ya giderek Tatar Başkut devrimcileriyle birlikte *Yeni Dünya* gazetesini çıkaran Mustafa Suphi, 25 Temmuz 1918'de Birinci Türk Sol Sosyalistleri Kongresi'nin, Kasım 1918'de Birinci Müslüman Komünistler Kongresi'nin toplanmasına öncülük edenlerden biri oldu. Ulusal Halk Komiserliği'ne bağlı Doğu Halkları Merkezi Bürosu'nun Türk Seksiyonu Başkanlığına getirildi. Üçüncü Enternasyonal'in Mart 1919'da düzenlenen ilk kongresine Türkiye delegesi olarak katıldıktan sonra Kırım, Odesa ve Taşkent'te örgütlenme-propaganda-yayın çalışmalarında bulundu; bu çerçevede Taşkent'te Beynelmilel Şark Tebligat Şûrası adını taşıyan, Çin, Kaşgar, Buhara, Hive, İran ve Türkiye'de örgütlenmeyi ve bu ülkelerdeki örgütleri birarayа getirmeyi öngören bir kuruluş oluşturdu. Ayrıca, sonradan Bakû'ya götürülecek bir Türk Kızıl Ordusu kurdu.

Bu tarihlerde Anadolu'daki yöneticiler, «Bolşevikliği» benimsediklerini ortaya koyan bir tutum içindeydiler. Örneğin Mustafa Kemal, üç ordu komutanıyla Amasya'da görüşüp anlaştıktan sonra, 23 Haziran 1919'da Kâzım Karabekir'e çektiği telgrafta şöyle diyordu:

«Bolşevizm anlayışı ve uygulaması da görüşülerek, esasen Kazan, Orenburg, Kırım vesaire gibi (yerlerde) Müslüman halkın bunu kabul (et-

tikleri), diyanet, gelenek gibi işlerle zaten ilişkisi olmadığından bunun memleket için bir sakıncası olmayacağı düşünüldü.»[218]

13 Nisan 1920'de Kâzım Karabekir, Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye çektiği telgrafta Bolşevikliğin kabul edilmesi gereği üzerinde duruyordu:

«... Bolşevik ilkelerinin gerektirdiği değişiklik ve gelişmeleri memleketimizin aydınları ve öncüleri peyderpey ve yavaş yavaş uygulamaya başlayıp milleti ve İslam milletlerini benimseyip kabule alıştırarak geliştirmelidir.»[219]

Kâzım Karabekir, «Anadolu'nun görüşlerini temsil etmek üzere» Bakû'ya Doktor Fuat Sabit'i göndermişti.

Oradaki İttihatçılardan Halil Paşa (Kut, Bakû'ya giren Osmanlı ordusunun kumandanı), Küçük Talât (Muşkara, İttihat ve Terakki genel merkez yöneticilerinden), Baha Said vb. ile anlaşarak İngilizlere eğilimli Azerbaycan hükümetini düşürmeye çalışan bu grup, 27 Nisan 1920'de «Türk Komünist Fırkası namına Halil Paşa» imzasıyla, «Azerbaycan halkının müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti hükümet edecektir» yolunda bir bildiri yayımladılar. Ancak aynı gün hükümet, iktidarı Komünist Partisine bıraktı ve bu parti tarafından çağrılan Kızılordu Azerbaycan'a girdi. Başlangıçta hükümet bağımsızdı, İttihatçılar söz geçirebiliyorlardı. Talât Paşanın eski Maliye Nazırı Cavid Beye yazdığı mektuptaki şu cümleler pek ilginçtir: «(Küçük) Talât artık tamamen yoldaş olmuş. Bakû'da *Yeni Yol* namıyla bir gazete çıkardığını, gelecekten pek umutlu bulunduğunu, Bakû ihtilalini kendilerinin yaptıklarını yazıyor.»[220]

Bu oluşumdan tam bir ay sonra, 27 Mayıs 1920'de Bakû'ya giden Mustafa Suphi, İttihatçıların egemen olduğu adı geçen partiyi ortadan kaldırıp yeni bir Türkiye Komünist Fırkası (Halk Şûralar Fırkası) kurdu; bu arada İttihatçılarla çatıştı.

Parti, çalışmalarını dört alanda yürütmekteydi: Teşkilat, Tebligat (Propaganda), İstihbarat, Harbiye (ayrıca yazışmalara ve parasal işlere bakan Kitabet ve Maliye). Bakû'da basılan *Türkiye Komünist Fırkası Birinci Kongresi* başlıklı kitapçıkta Mustafa Suphi'nin verdiği bilgiye göre, İstanbul, Zonguldak, Trabzon, Rize, Nahcıvan, Kuzey Kafkasya'da şubeler açıldı; buralara partili yoldaşlar gönderildi; *Yeni Dünya* gazetesi Bakû'da yeniden yayımlandı; on iki kitap çevrildi. Doğu ülkeleriyle ilişkiler Türkistan'da kurulan Beynelmilel Şark Tebligat Şûrası aracılığıyla yürütüldü. Ve Birinci Dünya Savaşı'nda tutsak düşmüş Türk askerlerinden Bakû'da bir

Türk Kızılordu Birliği kurularak Türkiye'ye gönderilmek istendi.

Bu sıralarda Ankara'daki TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya Hükümetiyle ilişkiye geçmenin yollarını arıyordu. 26 Nisanda Mustafa Kemal, Türk Komünist Fırkası eliyle «Moskova Sovyet Hükümetine Birinci Teklifname»sini göndermişti.

Anadolu ile İlişkiler

15 Haziran 1920'de Mustafa Kemal'e Heyet-i Merkeziye Reisi Suphi ve azadan (üyelerden) Mehmed Emin imzalarını taşıyan bir mektup geldi:

«Osmanlı Delegeler Kurulu Başkanı Tevfik Paşanın İstanbul'a bildirdiği barış koşullarına göre, Anadolu rençberinin rızkının son tanesine kadar saldırıldığı anlaşılıyor. Böyle bir barışı kabule razı olan herhangi bir hükümet ve sınıfla savaşıma karar vermiş olan İştirakiyun teşkilatının (Komünist örgütünün) yardımınıza nail olacağı umudundayız. Buradaki faaliyetimiz hakkında Süleyman Sami Yoldaş gereken bilgiyi sunacaktır. Mağdur halkımızın kurtuluşunun savaşım ve devrimde olduğu kanısıyla söze son verir, saygılarımızı belirtiriz.»

Süleyman Sami Yoldaş, yazılışından beş hafta kadar sonra, 19 Temmuzda getirdiği mektubu Trabzon'daki Üçüncü Kafkas Tümeni Kumandanı Albay Rüşdü'ye verdi. Daha sonra Ankara'ya çağrılan Süleyman Sami, Eskişehir ve Ankara'da hem resmi çevrelerle hem yerli sol kuruluşlarla ilişkide bulundu.

Temmuz ortalarında Mustafa Suphi, Yusuf Ziya (Talipzade) aracılığıyla Kâzım Karabekir'e bir mektup daha gönderdiği gibi, Merkez Kurulu üyelerinden (eski Zor mutasarrıfı) Salih Zeki'yi Erzurum'a yolladı. Ankara Hükümetiyle ilişki kurmakta ısrar ediyordu. Karabekir, 3 Ağustosta görüştüğü Salih Zeki'nin, 1 Eylülde Bakû'da toplanacak kongreye katılmak üzere Anadolu'dan sekiz on delege çağırmak istediğini öğrendi. Karabekir, Ankara'ya gönderdiği telgrafta şöyle diyordu: «Zaten aydın kimseler selameti Bolşevik yönetiminde bulduklarından, kongre için gidebilecek *Albayrak* gazetesi topluluğuyla görüşmelerini ve bunu da gizli olarak yapması gereğini açıkladım.»

Salih Zeki Yoldaşın Erzurum'da birçok kişiyi etkisi altına aldığı görülmektedir. Bu arada, «Kızılordu'da apolet kalkmış diye bizde de onu kaldırıp kaldırmama bir sorun» olmuştu. Yaklaşan kongre dolayısıyla, Karabekir'in Ankara'ya gitme tavsiyesini yerine getirmeyen Salih Zeki, önce Trabzon'a gitti, oradan Bakû'ya döndü.

Bu sırada Türkiye delegeleri Bekir Sami (Kunduh) ile Yusuf Kemal (Tengirşenk), Moskova'da Çiçerin ile görüşüyorlardı.

Öte yandan, yine o sıralarda Sovyetlerle Ermenistan arasında yapılan ön anlaşmayla, Azerbaycan'a bağlı Nahcıvan ile bu ilin içinden geçen Şahtahtı - Culfa demiryolu Ermenistan'a bırakılmış ve Türkiye-Azerbaycan arasındaki sınır komşuluğu sona ermişti.

Balıkesir ve Bursa'nın Temmuz ayında Yunanistan'ın eline geçmesi dolayısıyla iç sorunlarla uğraşmakta olan Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'nin 15 Haziran günlü mektubuna 13 Eylülde cevap verdi:

«Süleyman Sami Yoldaş aracılığıyla gönderdiğiniz 15 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldım. Milletimiz kendisini hiçbir biçimde temsil etmeyen İstanbul Hükümetinin kabul ettiği barış koşullarını reddetmiştir. Büyük çoğunluğu rençber ve köylüden oluşan milletimiz Batının emperyalizm ve kapitalizm mahkûmiyetinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı birlik olarak mücadele ve savaşa karar vermiştir.

Türkiye İştrakiyun Teşkilatının da aynı kanaat ve amaçla çalışmakta olmasını büyük bir memnunlukla karşıladık.

Amaç ve ilke yönünden bizimle tamamen ortak olan Türkiye İştirakiyun Teşkilatından maddeten ve manen hakkıyla yararlanabilmemiz için örgütünüzün yalnızca B.M.M. Başkanlığıyla ilişki kurup sürdürmesi gerekir. Türkiye içinde uygulanacak her türlü örgütlenme ve devrim ancak bu kanal aracılığıyla yapılabilir.

Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyun Teşkilatıyla tamamen işbirliği edebilmek üzere B.M.M. nezdine tam yetki taşıyan bir delege göndermenizi ve B.M.M. tarafından Azerbaycan hükümeti nezdine delege olarak Bakû'ya gönderilmiş Memduh Şevket (Esendal) Beyle ilişki kurup işbirliğine gitmenizi rica eder ve bu vesileyle içten saygı ve selamlarımı sunarım.»

1920 Eylülünün ilk haftasında Komintern tarafından Bakû'da Şark Milletleri Kurultayı düzenlendi. Kurultaya Türkiye delegesi olarak katılanlar arasında Ethem Nejad, «Arap» İsmail Hakkı, eski Lazistan mebusu Hafız Mehmed'in başında bulunduğu Erzurum grubu (eğitimci Cevad [Dursunoğlu], Süleyman Necati [Albayrak], Karabekir'in gözcüsü Binbaşı Arif ve Teğmen Asım), Trabzon'dan Abdülhalim, Ali Kemal, vb. vardı. Ayrıca İttihatçılardan Bahaeddin Şakir ile Ahmed Cevad (Emre), TBMM Hükümeti'nin Moskova delegasyonundan Dr. İbrahim Tali (Öngören, gözlemci sıfatıyla), Enver Paşa ve eski Polis Müdürü Azmi (bu ikisi «Fas,

Tunus, Cezayir ve Trablusgarb devrimcilerini temsilen») de anılmaya değer kişilerdendi. «Halifenin damadı sıfatını taşıyan Enver Paşanın oraya getirilmesi de, (...) Doğulu ulusları Sovyetlerle işbirliği yapmaya teşvik içindi. Özellikle İttihatçı düşmanı olan Mustafa Suphi çevresinde, Enver soğuk bir tepki yaratmış olmakla birlikte, Asya milletlerinin temsilcileri tarafından büyük bir coşkunlukla karşılanmıştır.»[221]

Doğunun sömürge uluslarının «Antanta»ya (İngiltere, Fransa, İtalya'nın oluşturduğu emperyalist İtilaf Devletleri) karşı savaşım vermesini sağlamak, ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemek amacı güden bu kurultayın hemen ardından, 10 Eylül 1920'de Birinci ve Umumi Türk Komünistleri Kongresi toplandı. Türkiye'nin değişik yerlerinden gelen delegelerin de katıldığı kongrede, Mustafa Suphi ve çevresinin örgütü resmen fırka (parti) niteliği aldı ve çalışmaları Anadolu'da yoğunlaştırmayı kararlaştırdı. Alınan kararlardan biri şöyleydi:

«Türkiye Komünist Fırkası bir taraftan Türkiye'de emperyalizme karşı olan bu hareketin derinleşmesine yardım etmekle beraber diğer taraftan rençber işçi halkın asıl maksadı ve son emeli olan çalışanlar egemenliğini elde etmek esaslarını hazırlamak için çaba harcayacaktır.»

Bu tarihlerde Ankara Hükümeti ile Sovyet Hükümeti arasında ilişkiler düzelmiş, Gümrü Antlaşması imzalanmış, Sovyet yardımı sağlanmıştı.

Öte yandan İttihatçılar da boş durmuyorlardı. Cemal Paşanın Moskova'dan Talât Paşaya gönderdiği 5 Temmuz 1920 günlü mektupta yer alan şu cümleler ilginçtir.[222]

«Dr. Baha'nın (Bahaeddin Şakir) burada bana söylediğine nazaran İttihat ve Terakki İhtilal Cemiyeti, memlekette yeni bir program ve yeni bir nizamname ile gizlice diriltilmiş. Bunu ve programını ve nizamnamesini bana göndermediğinize teessüf ettim.»

Talât Paşa da Maliyeci Cavid Beye gönderdiği 5 Kasım 1920 günlü mektubunda, İttihatçıların girişimleri üzerine bilgi vermektedir.[223]

«Bizim Kör Ali Bey de bir program göndermiş. Eyüb Sabri (Akgöl), içeriye girmek zamanının geldiğine inanıyorsak, zemini hazırlamak için (kendisine) yazmamızı rica ediyor. Örgütün diriltilmesine ilişkin fikirlerimi yazdım. Program için bir süre sonra cevap vereceğimizi söyledim. Şeref Beyle (Mustafa Şeref Özkan) program üzerinde biraz çalışacağız. Tamamlanmasından sonra görüşünü almak üzere sana da gönderirim.»

Anadolu'da sol akımlar önemli gelişmeler sağlamaktaydı. Bu akımlardan başlıcaları, İslami Komünist renkli Yeşil ordu, Sovyetlerden gelen sol-

cuların etkisiyle oluşan Türkiye Komünist Fırkası, bunun legale çıkmış kanadı olarak değerlendirilebilecek Halk İştirakiyun Fırkası'dır. Sol akımları denetim altına almak isteyen Mustafa Kemal de 18 Ekim 1920'de resmi Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurmuştu. Gizli Türkiye Komünist Fırkası dışındaki örgütlerin ömürleri pek kısa olacaktı.

Mustafa Kemal, her konuda tek yetkili mercinin B.M.M. Hükümeti olduğunu ısrarla vurgularken, Mustafa Suphi ve çevresi bu hükümete karşı kuşkucu bir tutum içindeydi. Bu çatışmanın birçok belgesine rastlanmaktadır.[224] Örneğin Komintern İcra Komitesi'nin Temmuz başında yayımladığı, «İran, Ermenistan ve Türkiye'nin Ezilen Halk Kütleleri»ne seslenen Açık Çağrı'sında şu cümleler yer almaktadır:

«Efendi ve beylerinizin bazıları kendilerini yabancı sermayecilere satmıştır, ötekiler sizi silah altına çağırıyor ve yabancı istilacılara karşı dövüşmek üzere hazırlıyorlar. Fakat bunlar da ülkenizin yönetimini kendi ellerinize almanıza, Sultanın asalaklarına bağışladığı toprakları kendinize ayırmanıza ve bu tarlalarda buğday yetiştirip beslenmenize izin vermezler. (...) Anadolu köylüleri! Yabancı istilacılara karşı dövüşmek üzere, şimdiden Kemal Paşanın buyruğu altına çağrıldınız; fakat biz aynı zamanda, Paşalar İtilaf yağmacılarıyla barış yapsalar bile, yalnız başımıza savaşa devam edebilmek için, kendi halkçı ve köylü partinizi kurmaya çalıştığınızı biliyoruz.»

Mustafa Kemal ise, Bakû'daki kurultay için yapılan ve Meclis'i atlayarak doğrudan doğruya halka seslenen bir çağrıyı hoş karşılamadığını ifade etmiştir. Ağustos ortalarında yaptığı konuşmada, halkçılığın Bolşeviklik ilkeleriyle çatışmadığını ve zaten Türk milliyetçiliğinin İslamlıkla evrenselleşmiş olduğunu, «Bu nokta-i nazardan bizim istikametimizde Bolşeviklik istikameti»nin görülebileceğini öne sürmüş ve Bakû'ya yalnız Meclis'in temsilcilerinin («biz») çağrılması gerektiğini anlatmıştır.

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuad Beye (Cebesoy) çektiği 14 Eylül 1920 günlü telgrafta da, «evvelemirde memleketi elimizde muhafaza ve ne ıslahat lazımsa hükümet vasıtasıyla yaparak anarşi ve inkılap suretiyle Rus tâbiiyetine mani olmak» gerektiğini ifade etmiştir; «Kendi arzularını kolaylıkla yerine getirmek isteyen birtakım kimseler hilekâr bir biçimde komünizm vb. örgütlenmesine taraftar olduğumu daima yayıyorlar. Fakat yanlıştır. Durum, belirttiğim gibi, Doğu ya da Batı ile belirli bir sonuca varmadan inkılaptan kaçınmak ve bu vesileyle Mustafa Suphi Yoldaşa da

yazdığım gibi ne yapılacaksa hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Tabii komünizm ve bolşevizme açıkça aleyhtarlığı uygun görmem,» demiştir.[225]

Mustafa Suphi ve Yoldaşları Anadolu'da

Mustafa Suphi, Komintern politikasına uygun olarak, şu yolda tavır almayı öngörmüş olmalıydı:[226] Türkiye'nin kısa vadede komünist olmasına gerek ve olanak yoktur; antiemperyalist milli kurtuluş hareketi TKP tarafından desteklenecektir; bu yönde çalışmak için, bağımsız olarak, Anadolu'da hükümet izin verirse açık, vermezse gizlice örgüt kurulacaktır.

Lenin'den Mustafa Suphi'ye gönderilen 14 Aralık 1920 günlü telgraf, son yıllarda Zafer Toprak tarafından ortaya çıkarılmıştır. Telgrafta şöyle denilmektedir: «Türkiye'de, özellikle Mustafa Kemal ordusunda Sovyet propagandası yapılması için çok ısrar edilmeli ve Kemalistlerin ikiyüzlü subaylarının içyüzünü ortaya çıkarmalısınız. Türk komünistleri Antanta'ya karşı bir Türk-Rus antlaşması için geniş çaplı bir kampanya açsınlar.»[227]

Yukarda anlatılan ilişkilerden sonra, Karabekir'in yazdığına göre,[228] Mustafa Suphi «Ankara'ya gitmek için Millet Meclisi'nden izin istedi ve kabul olundu.» (3 Ağustos 1920).

Müdafaa-i Milliye Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı), TBMM Başkanlığına, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının 25 Aralık 1920 akşamı Gümrü'ye gelmelerinin beklendiğini, «Mustafa Suphi Yoldaşın, Büyük Millet Meclisi ile temas ve memleketin gerçek çıkarlarını görerek hariçte avantür biçiminde konuşmaması için münasip bir refakatle doğrudan doğruya gönderileceğini» bildirmişti.[229]

Aynı gün Mustafa Kemal, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'in şifreli telgrafına şu cevabı veriyordu:[230]

«Ankara'da komünist cereyanları arzu hilafındadır. Bakû Türk Komünist Fırkası reisi Mustafa Suphi'nin bu cereyanları körüklemesi akla gelir. Bir defa kendisiyle görüştükten sonra görüşünüzün bildirilmesini rica ederim.»

Mustafa Suphi ile eşi, Ethem Nejad ve üç arkadaşları, yeni Sovyet elçisi Budu Mdivani ile birlikte 28 Kasım 1920 günü Kars'a geldiler. Birkaç gün sonra, on üç kişilik bir TKP'li grup daha Kars'a ulaştı. Gelenlerin sayısı 19'u bulmuştu.(*)

(*) Toplulukta bulunanların sayısı üzerine değişik rakamlar verilmektedir. Kimi kaynaklarda 19, kimi kaynaklarda 25 denilmektedir. Topluluğa Türkiye'den de birkaç kişi katılmış olabilir.

Toplulukta bulunup da adları belirlenebilen kişiler şunlardır: Mustafa Suphi, eşi Semiramis(*), Ethem Nejad, Kayserili Hilmi oğlu Arap İsmail Hakkı, Topçu Binbaşısı Çerkez İsmail Hakkı, yine bir subay olan Kafkaslı Mehmed Emin, Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir, Samsunlu Yüzbaşı Agâh Nedim, Yüzbaşı Yakup, Sürmeneli Kınalıoğlu Ahmet Yakup, Tayyareci Hilmi, Kâzım Ali, Şefik, Çitoğlu Nazmi İsmail, Süleyman Sami.

Mustafa Suphi ve arkadaşları Kars'ta resmi törenle karşılandılar. Resmi tören düzenlenmesi, Ankara'nın bilgisiyle ya da bilgisi dışında, yeni Rus elçisine karşı bir gösteri yapıldığı izlenimini veriyor. Ayrıca, Karabekir Paşanın buyruğuyla, gelenler onuruna bir şölen verildi.

Mustafa Suphi, üç hafta kaldığı Kars'ta, Moskova elçiliğine atanmış olan Ali Fuad Paşa (Cebesoy) ile görüştü. Moskova'daki barış antlaşması görüşmelerine katılacak iki delegeyi, Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Rıza Nur Beyleri bekleyen Ali Fuat Paşaya şunları söylüyordu:[231]

«Üçüncü Enternasyonal Türkiye'de mutlaka komünizmin uygulanmasını kabul etmiş değildir. Türkiye'nin toplumsal geleceği kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin toplumsal bir ihtilal olmaktan çok, Türk milletinin emperyalist düşmanlara karşı bağımsızlık ve özgürlüğünü kurtarmasından başka bir şey olmadığına inanmış bulunuyoruz. Türkiye'deki bey ve paşaları burjuvazi sınıfından saymıyoruz. Tersine, halk kütlelerinin en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini yönetenlerin ve özellikle Mustafa Kemal Paşanın ilkelerini anlamaya çalışıyoruz. Anlayabildiklerimizi genel siyaset bakımından uygun görüyoruz.»

2 Ocakta Kâzım Karabekir, Erzurum Valisi Hamit Beye(**) çektiği

---

(*) Rus asıllı ya da Rus Yahudisi olduğunu ileri sürenler çoğunluktadır. Rasih Nuri İleri *(Atatürk ve Komünizm,* s. 228) Türk olduğunu yazmaktadır.

(**) Eski İttihatçılardandır. «Deli Hamit» diye anılır. Sonradan «Kapancı» soyadını almıştır. Doğan Avcıoğlu şu bilgiyi veriyor: «Vali Hamit, Trabzon'da adeta bir derebeylik kurarak Atatürk'e muhalefet eden Enverist Barutçu ailesinin ve Yahya Kaptan'ın yakınıdır. 1920 baharında Trabzon valisi iken, Ankara'ya muhalefetten ve milletvekili seçimlerini geciktirmekten ötürü Atatürk onu suçlu tutar ve Hamit, İzmir Suikastı olayında asılan Dadaş Rüştü Paşaya paketlettirilerek Ankara'ya getirilir. Hamit Ankara'da Atatürk'ün güvenini kazanır ve Celalettin Arif'in marifetlerinden sonra Erzurum Valiliğine güvenilir kişi olarak, Atatürk'ün önerisiyle atanır. Hamit, Enver ve Ali Şükrü olaylarından sonra yeniden muhalefete geçecek ve 4 Nisan 1923'te Barutçu'nun gazetesinde 'Topal Osman'ın kirli ellerine avuç açan çaresizler' diye Mustafa Kemal'i çok kızdıran bir yazı yayımlayacaktır. İstiklal Mahke-

telgrafta Millet Meclisi Başkanlığı ile Hariciye Vekâletinden gelen bildirimlerden söz etti: Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ankara'ya gönderilmemesi isteniyordu. Karabekir, telgrafını şöyle sürdürüyordu:

«Hükümetimizin isteği içerisinde gereğinin yapılmasına yönelineceği tabii bulunmakla birlikte, Mustafa Suphi ve teşkilatının şu zamanda memleket içinde gözaltındaki bir mıntıkada bulundurulması ya da büsbütün dışarıya gönderilmesi ve bu iki duruma göre adı geçen teşkilat hakkında ne yolda hareket olunmasının uygun olacağına ilişkin değerli görüşlerinizi sormayı... uygun gördüm.»

Vali Hamit'in ertesi gün verdiği cevapta şu cümleler dikkati çekmektedir:

«Kars'ta faaliyetlerini sürdürmeleri, etraftaki unsurların bunların orada hükümetin koruması altında çalıştıkları düşüncesine kapılmalarına ve koruyucu sandıkları makamlara karşı düşmanlık göstermelerine yol açar. Yine de dışarı çıkarılmalarının Kars'ta Rusların gözlerinin önünde yer alması sakıncasız bulunmadığından, durumun bizlere havale buyurulması...»

Kâzım Karabekir'in 3/4 Ocak tarihli telgrafından, Sovyetlere Mustafa Suphi ve çevresinin Türkiye'de etkinlikte bulunacak durumda olmadıklarının gösterilmesi, bu çevrenin durumlarının sarsılması planından söz edilir:

«Adı geçenin ve arkadaşlarının Erzurum'a varışları gününden başlayarak gerek gazete yayınları ve gerekse halkın uygun gösterileri ve baskıları ile daha içerilere yolculuğun ve memlekette kalmanın ve çalışmanın kabil olmayacağı hakkında kendilerinde de gereken izlenimler yaratılır. Bu durumda halkı tatmin ve memleketteki birlik ve sükûneti korumak için sınır dışına çıkması gereğine dair uygun bildirim, gerekirse resmi kovuşturma yapılır. Sınır dışına çıkarılmaları için isterlerse Trabzon'dan da gidebilirler. Şu halde yoldaki mevkilerde ve Trabzon'da aynı gösterilerin yapılması, Erzurum'un hareketinin takviye ve tevhid edilmesi uygundur. Özellikle Trabzon'da Bolşeviklerin gözü önünde sözkonusu gösterilerin istenildiği gibi yönetilmesi ve Bolşevikliğin aleyhinde bulunmaktan çok (gösteri-

---

mesi'nde beraat edecektir. 'Beni aç bıraktınız' diye yakınınca da bir yönetim kurulu üyeliği alacaktır. Hamit'in güvenilir kişi olduktan sonra, 1921 yılı ortalarında Atatürk'le tekrar arasının açılmasına tahsilsiz Hasan Fehmi Ataç'ın Maliye Bakanlığına getirilmesinin yol açtığı söylenir. Hamit, tahsilsizin bakanlığını duyunca, 'Artık bu hükümete hizmet edemem' diye istifayı basmıştır.» (*Milli Kurtuluş Tarihi,* C.2, 1974, s.640).

lerin) bu kişiler hakkında olduğunun açığa vurulmasını uygun buluyorum.»

Mustafa Suphi ile Ethem Nejad, 11 Ocak günü Karabekir'i ziyaret ettiler. «Erzurum'da kendilerine suikast veya hakaret edileceğinden, arkadaşlarının Erzurum üzerinden, kendilerinin birkaç arkadaşla Tiflis yoluyla Ankara'ya gitmeyi düşündüklerini» söylediler.

Karabekir, «Ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz, ya da Ankara yolculuğundan vazgeçerek Bakû'ya dönersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilatı yaptığınız hakkında dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak yolculuğunuz aleyhimize daha büyük dedikodulara sebep olacaktır,» dedi. Hep birlikte Erzurum yoluyla gitmeyi uygun gördüler.

Karabekir, bunları yazdıktan sonra ikiyüzlü bir tutum sergiliyor:[232]

«Kendilerine seyahatleri hususunda kolaylık göstereceğimi ve esasen Ankara hükümeti de bundan haberdar olduğundan ora ile haberleşmelerini de kendilerine söyledim.»

Aynı günlerde Erzurum'da birtakım provokasyonlara girişildiği görülmektedir. 15 Ocakta Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti, «komünizm cereyanının hükümetçe tasvip edildiği sanısı» ile istifa etmiştir. Ertesi gün Erzurum Valisi, Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta, Mustafa Suphi'nin gelmekte oluşunun ve Ankara'dan gönderilen «Hemen Bolşevik olunuz, kesiniz, kırınız, herkesi sizin seviyenize indiriniz» gibi ifadeler taşıyan bir mektubun Erzurum halkını harekete getirdiğini bildirmektedir. Vali şöyle demektedir: «Dün mebus Durak Beyin dahil olduğu, eşraf, ulema ve esnaftan oluşan bir heyet makama gelerek hükümetin komünizme karşı siyaset tarzını sormuş ve halkın bunun önüne geçmek için her türlü şiddetli önleme başvurulacağını, gerektiğinde silahla savunulacağını eklemiştir.»

Valinin telgrafında eklediğine göre, belediyede toplanan halk, komünizme karşı önlem almak üzere Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk adlı bir cemiyet kurulmasına karar vermiş, (Erzurum mebusu) Raif Efendinin başkanlığında, yirmi kişilik bir yönetim kurulu seçmiş ve hükümete resmen başvuruda bulunmuştu.

Vali, Mustafa Suphi grubundan on altı kişinin Kars'tan hareket ettiğini, bir iki güne kadar oraya geleceklerini; bunlara ilişilmediği haberi alınınca Mustafa Suphi'nin de hareket edeceğini bildiriyor ve «Kâzım Paşa ile bu konuda yapılan haberleşme sonucunda kararlaştırıldığı üzere galeyanda bulunan halkın saldırısına mahal verilmeyerek adı geçenlerle çevresini

mahfuzen sınır dışına çıkarılmak üzere Trabzon'a göndereceğim,» diyordu.

Bu cümlelerde, önceden kararlaştırılmış provokasyonu örtme çabası sezilmektedir.

Kâzım Karabekir'in son andaki baskısıyla, kuruldakiler hep birlikte trene bindirildiler ve 22 Ocakta Erzurum'a vardılar. Grup, on sekiz kişiden oluşuyordu.

Grupta yer alan subaylardan ikisi, Mehmed Emin'le Süleyman Sami propaganda yaptıkları öne sürülerek Erzurum'da tutuklanmışlardı. Bunların hastalandıkları için Erzurum'da ya da Bayburt'ta kaldıkları da öne sürülmüştür. Olup bitecekleri öğrendikleri için topluluktan ayrılmış olmaları olasıdır.

Olayların düzenleyici olan vali, TBMM Başkanlığına çektiği telgrafta şöyle diyordu:

«Mustafa Suphi on yedi arkadaşıyla Erzurum'a gelmişse de istasyonda toplanan binlerce halk tarafından aşağılanmış ve kovulmuştur. Önceden alınmış olan güvenlik önlemleri sonucunda fiili bir saldırı yapılmamış, adı geçen bekletilmeyerek yoluna devam etmeye mecbur olmuştur. Trabzon yolunu izlemekte olup yolu üzerindeki halk konak ve yiyecek vermemektedir.»

Aynı gün Bayburt Kaymakamına gönderdiği şu telgraf, olayları yönlendirenin Vali Hamit olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

«... Bunlar Trabzon yoluyla sınır dışına atılmak üzere mahfuzen o tarafa gönderilmiştir. Oraya vardıklarında bir kimse ile karşılaşıp görüşmelerine meydan verilmeyerek yine kuvvetli muhafaza altında Gümüşhane'ye doğru sevkleri ve fiili saldırılarda bulunmamak şartıyla halkın bunlara yemek ve yatak vermemelerine ve hakarette bulunmalarına karşı konulmaması gerekir.»

Valinin Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Doktor Adnan'a (Adıvar) gönderdiği bir telgrafta ise, Mustafa Suphi'nin «üzerinden aşırılan mufassal bir rapor»dan söz edilmektedir.

Mustafa Kemal, olup bitenleri izlemekteydi. 25 Ocak tarihli telgrafında valiye, kurulda kaç kişi bulunduğunu, hepsinin Mustafa Suphi ile birlikte Erzurum'dan yola çıkarılıp çıkarılmadığını sormaktadır.

Şevket Süreyya Aydemir, o sırada Trabzon'da bulunan eski İttihatçılardan Küçük Talât'ın (Muşkara) Halil Paşaya yazdığı mektuptan kimi parçaları 21 Temmuz 1971 günlü *Milliyet*'teki yazısında vermiştir. Ayde-

mir'in tümünü yayımlamaktan kaçındığı bu belgede, olayla ilgili bilgiler yer almaktadır:

«Mustafa Suphi ve arkadaşları, Muhafaza-i Mukaddesat adı altında meydana çıkan mütegallibe (zorbalar, derebeyleri) ve softalar güruhundan pek feci saldırılara uğramışlardır. Erzurum'da bırakılmadan yola çıkarılmışlar ve Trabzon'a kadar her kasaba ve köyde (...) birtakım zorbaların teşvikiyle çeşitli hakarete uğramışlardır. Erzurum Valisi Hamit Bey Trabzon Müdafaa-i Hukuk merkez kuruluna verdiği bir telgrafta alenen bunların imhasından bahsetmiştir.»(*)

Ve Cinayet İşleniyor

Mustafa Suphi ve yoldaşları, ağır kış koşulları altında Trabzon'a yollandılar. Kızakla gidiyorlardı... Bayburt'tan sonra sürekli hakaret gördüler, aç bırakıldılar. Trabzon'dan İnebolu'ya gönderileceklerini, oradan Ankara'ya ulaşacaklarını sanıyorlardı.[233]

Trabzonlu Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir, Trabzon'un Maçka ilçesinde topluluktan ayrıldı. On yıl Trabzon milletvekilliği yapmış olan Mahmut Goloğlu, bu olayı anlatırken kişiler arasındaki bağlantıları ve cinayetin kimi ipuçlarını vermektedir.[234]

«... Abdülkadir, Kars'tan çektiği bir telgrafla, Trabzon'a gelmekte olduklarını, sevinç içinde, kardeşi Yunus Babanın Mehmet Efendiye bildirmişti. Mehmet Efendi Trabzon'da dava vekilliği yapıyordu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bağlı olarak silahlı bir müfrezenin başında bulunan iskele Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın da umumi vekili idi.

Yahya Kâhya ise, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkam Barutçuzade Ahmet Efendinin emrindeki bir kuva-yı milliye komutam durumunda, Giresun'dan Samsun'a kadar olan kıyıları egemenliği altına almış Topal Osman Ağa gibi ve fakat sadece Trabzon'da egemenliğini sürdüren, bu egemenliğe dayanarak Trabzon'a girip çıkan eşyalardan kendi başına vergi alan bir çete reisi idi. Barutçuzade Ahmet Efendi, Dünya Türk ve İslam Birliği için Enver Paşanın kurmuş olduğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın Trabzon'daki temsilcisiydi. Mustafa Suphi ve arkadaşlarına tertip-

(*) Hikmet Bayur'a göre, «Böyle bir tel varsa valinin yukarıda görülen tutumuna aykırı düşer; asıl bu telin metni yayımlanmalıydı. Bu yapılmadığına göre, iddiayı Küçük Talât'ın bir yorumu saymak gerekir.»

ler hazırlayan Erzurum Valisi Rodoslu Hamit Bey (Kapancı) de birkaç ay öncesine kadar Trabzon'da vali idi. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi gibi İttihatçı ve onun yakın adamı olduğundan Trabzon mebusluğuna da seçilmişti. Öteki Trabzon mebuslarınca da tutuluyordu ve elbetteki bütün bu ilişkileri ve dostlukları içinde vali olarak bulunduğu Trabzon'da Yahya Kâhya'yı da çok iyi tanıyordu.

Yahya Kâhya basit, cahil, katı yürekli bir insandı. Trabzon'da hemen herkesi yıldırmış, şehri baskı altına almış, Rumlara göz açtırmamakla beraber herkese her istediğini yapar hale gelmişti. Bu nitelikleriyle, Vali Hamit Beyin, Mustafa Suphi heyetini denizden Rusya'ya geri gönderme planında baş rolü alacağı tabii idi. Nitekim, Dava Vekili Mehmet Efendi, kardeşinin Kars'tan gönderdiği telgrafı alıp da sevincinden hemen Yahya Kâhya'yı haberdar edince acı gerçekle yüzyüze geldi. Mehmet Efendi, verdiği haberle, Yahya Kâhya'nın da kendisi gibi sevineceğini sanmıştı. Oysaki, Yahya Kâhya haberi duyunca umumi vekiline bir gizliliği açıklayarak, Mustafa Suphi ile arkadaşları hakkında Ankara'dan emir aldığını bildirmiş, kardeşini kurtarmak istiyorsa, şehre girmesine engel olmasını, yola çıkıp bir yerde kardeşini heyetten ayırıp kaçırmasını tembihlemişti. (...) Mustafa Suphi heyeti Maçka ilçesine gelince, Kaymakam Vekili Murat Efendinin de yardımı ile kardeşi Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir'i kaçırıp gizledi ve heyet yoluna devam etti.»

O tarihlerde Türk Komünist Fırkası'nın Merkez Komitesi Harici Büro Azası sıfatını taşıyan Ahmed Cevad (Emre), Yoldaş Pavloviç'e yazdığı mektupta[235] grubun uğradığı saldırıları şöyle anlatmaktadır:

«Tâ Erzurum'dan itibaren bizim yoldaşlarımız aleyhinde gösteriler başlamıştı. Halka diyorlar ki: 'Rusya'dan gelmiş olan komünistler Bolşeviklerdir. Onlar mağazaları kapamak için geldiler. Kimsenin almak ve satmak yetkisi olmayacaktır. Sonra araştırma başlayacak; herkesin eşyasına ve parasına elkonacaktır. Komünistler dinsizdir. Allaha inananları hapse atacaklardır. Din, ticaret ve özel mülkiyet Bolşevikler tarafından yasaklanmıştır.'

Göstericiler arasında burjuvazi tarafından para ile elde edilmiş ve polis teşkilatı tarafından komünistler aleyhine yöneltilmiş cahil kişiler çoktu. Bunlar bizim yoldaşlara saldırarak taşlamışlar ve parça parça etmeye kalkışmışlardır. Yolda bizim yoldaşlara kimse ekmek ve atları için yem satmıyor. Hükümet ise bolşevikleri koruyucu rol takındığını göstermek istiyordu. Komünistleri savunmak için hükümetin tedbir aldığı yalandı. Bizim

belgelenmiş kaynaklardan aldığımız haberlere göre polisler halkı dükkânları kapamaya teşvik ettikleri gibi, savunmasız kalmış olan yoldaşlarımızı taşlamak için halkı tahrik etmişlerdir. Bu gibi saldırılarla yoldaşlarımız dört ya da beş şehir ve kasabada karşı karşıya kalmışlardır. Fakat bu yoldaşlar en vahşi hücuma Trabzon'da uğramışlardır. Bunlar Trabzon'a gelir gelmez halk bağırıp çağırmış ve tahrikler altında limana yöneltilmiştir.»

İşin ilginç yanı, Mustafa Suphi ve yoldaşlarına Trabzon'da bir resmi karşılama töreni hazırlanmış olmasıdır. O günlerde Trabzon Lisesi öğrencisi olan eski bakanlardan Prof. Tahsin Bekir Balta, «Mustafa Suphi ile arkadaşlarının resmi merasimle karşılanmaları emredilmiş olacak ki, bizi yani lise öğrencilerini tabur halinde karşılamaya çıkardılar. Erzurum'dan gelen yolun şehre girdiği Ayafilbo Caddesine gidip yol kenarında yer aldık. Bizden başka daha başka karşılayıcılar da vardı. Hatta Rus konsolosunun da oraya gelip karşılamak üzere Müstafa Suphi ile arkadaşlarını beklediğini söylemişlerdi,» diyor.[236]

Eski milletvekili ve eğitimcilerden Hıfzırrahman Raşit Öymen (o sırada Trabzon Öğretmen Okulu öğrencilerinden) ise şunları anlatıyor.[237]

«İskele kâhyası Yahya, Mustafa Suphilerin yolunu şehrin dışındaki Değirmendere'de kesti ve şehre sokmayarak Çömlekçi Mahallesinin alt yolundan doğruca iskeleye (Buhti'ye) getirdi. Burada Mustafa Suphi ve arkadaşlarına çok ağır hakaretlerde bulunuldu, küfürler edildi. Heyet, hazırlanmış olan bir motora bindirilerek yola çıkarıldı. Hemen arkalarından, Kâhya'nın silahlı adamlarını taşıyan bir motor daha kalktı. Hava kararmak üzereydi. Mustafa Suphi ve arkadaşlarına hakaret edenler arasında Genel Meclis üyesi Molla Bey ile o günlerin Trabzon kabadayılarından Faik de vardı. Faik ikinci motordaki çetecilerle beraber birinci motorun peşinden gitti.»

Mahmut Goloğlu, saldırganların başında yer alan, «korkunç bir insan» diye nitelediği Faik'i çocukluğunda görüp tanıdığını ifade ederek şunları yazıyor.[238]

«İki ruhlu bir kişi idi. Gündüzleri yani içkili olmadığı zamanlar şehrin en şık giyinen, günün modasınca ceketinin yaka cebinde mendil ve dolmakalem bulunduran efendiden bir insandı. Akşam olup da içmeye başlayınca adeta bir canavar olurdu.»

28 Ocak 1921 gecesi işlenen cinayetle ilgili bilgiler şöyle:

Mustafa Suphi ve arkadaşları, hava kararırken, üzerlerinde bulunan birkaç tabanca alınıp motora bindirildiler. Büyük olasılıkla, İnebolu'ya

götürüleceklerini sanıyorlardı. Motorun ters yönde ilerlediğini, yani İnebolu'ya doğru değil Rusya'ya doğru gittiğini farkettiler. Sürmene ya da Araklı ilçesi açıklarındaydılar. O sırada, karanlıklar içinde ilerleyen ve Yahya Kâhya'nın adamlarını taşıyan ikinci motor yaklaştı. Katiller, öndeki motora atlayıp üzerlerine saldırdılar. Büyük olasılıkla bir boğuşma oldu. Sonunda Mustafa Suphi ile yoldaşları, ölü ya da canlı olarak denize atıldılar.

Ölenlerin sayısı değişik kaynaklarda 12-18 arasında gösterilmektedir. Valinin telgrafından, Kars'a gelen grupta 19 kişinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ikisinin (Mehmed Emin ve Süleyman Sami) Erzurum'da ya da Bayburt'ta ayrıldıkları, birinin (Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir) Maçka'da alıkonulduğu, Mustafa Suphi'nin eşinin de öldürülenler arasında bulunmadığı gözönüne alınırsa, on beş kişinin cinayete kurban gittiği sonucuna ulaşılır.

Mahmut Goloğlu, Mustafa Suphi'nin eşi üzerine şu bilgileri veriyor.[239]

«Mustafa Suphi'nin eşinin ne olduğu hakkında kesin bir bilgi elde edilememekle beraber, yaptığımız araştırmalar sonunda, o günleri yaşayanların birbirini tamamlayıcı anlatışlarına göre, genç kadın Yahya Kâhya tarafından Çömlekçi Mahallesindeki eve kapatılmış, eve bir de muhafız çeteci konulmuş, bir zaman sonra kadın, muhafız ile anlaştığını sanarak saklı tutulduğu yeri tarif eden bir kâğıdı Rus Konsolosluğuna göndermiş, fakat muhafız çeteci kâğıdı Yahya Kâhya'ya götürmüş, ondan sonra da kadını bir daha gören olmamıştır. Yahya Kâhya'nın, Mustafa Suphi'nin eşini heyetten nasıl ayırdığı da bilinemiyor.»

Biz, yirmi beş yıl kadar önce, Mustafa Suphi'nin eşinin bir köylü ile evli olduğunu ve Giresun'un köylerinden birinde yaşadığını işitmiştik.

Bu cinayete katılan Yahya Kâhya da bir siyasal cinayete kurban gitti. Bunu ayrı bir bölümde vereceğiz.

Cinayetin Ardındaki Kişiler

Cinayetin ardında kimlerin bulunduğu sorusu öteden beri sorulmuş ve «Mustafa Kemal», «Kâzım Karabekir», «eski İttihatçılar» gibi cevaplar ortaya atılmıştır. Son sıralarda yayımlanan bir kitapta sansasyonel bir yoruma gidilerek[240] «Sovyetler Birliği arşivleri kapalı kaldığı, yeni belgeler ortaya çıkmadığı sürece, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının kanı, Sovyet politikasında asıh kalacaktır,» denilmektedir.

Bunu bir yana bırakıp yukarda başlıcalarını verdiğimiz belgeleri değerlendirelim:

Mustafa Kemal, TKP'lilerin Ankara'ya gönderilmemesini istemiş ve bu konudaki gelişmeleri izlemiştir. Bunun dışında, olayda parmağı bulunduğunu gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamaktadır.

Kâzım Karabekir ile Vali Hamit (Kapancı), birtakım «tertipler» içerisinde olmuşlardır. Eldeki belgeler, her ikisinin de önemli sorumluluk payları taşıdıklarını ortaya koymaktadır. Karabekir'in Tiflis'teki Türk temsilcisi Kâzım Beye yazdığı mektupta da görüldüğü üzere, o, Mustafa Suphi'ye ilişkin asılsız dedikodular yayılmasını sağlamaya da çalışmıştır. Şöyle demektedir:[241]

«Bakû'dan gelerek Ankara'ya gitmek isteyen ve fakat Erzurum ve Trabzon'da ahalinin nefretli gösterileri karşısında Batum'a kaçan Mustafa Suphi heyeti hakkında gerekenlere aşağıdaki bilgileri verirsiniz:

Mustafa Suphi heyeti Türkiye'ye ayak basar basmaz, İstanbul'dan ve Anadolu'da komünist ve anarşist kişilerden oluşan bazılarıyla ilişkiye geçti. Son zamanlarda bunların birkaçı tutuklanarak üzerlerinde çıkan evraktan Mustafa Suphi ile tanışıklık ve yazışmaları olduğu ve kendilerinin Türkiye'de ihtilal çıkarmak üzere İngilizler tarafından gönderildikleri anlaşıldı. Bu mesele şahsen İngilizlerce bilinip beğenilen ve esasen İngiliz ve Antanta taraftarı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girmiş olan Mustafa Suphi' nin memlekette ancak İngilizlerin hesabına ve Antanta lehine bir ihtilal koparmak niyetiyle memlekete girdiğine dair büyük kuşkular uyandırmıştır. Özellikle Şaki (Çerkez) Ethem'in iki kardeşiyle birlikte komünist taraftarı oldukları ve Mustafa Suphi ile haberleşmeleri olduğu halde, Ankara hükümetine isyan ve Yunanlılarla ortaklaşa ordumuz aleyhine savaşa kalkışmaları bu kuşkuyu güçlendirdi. Memleketin her tarafında Suphi aleyhine dehşetli gösteriler oldu.»

TKP çevreleri de cinayetin Karabekir'in buyruğuyla işlendiğine, olayın Mustafa Kemal'le ilişkisi bulunmadığına inanmışlardır.[242]

Eski İttihatçı valinin telgrafları, ilişkileri, Trabzon'da girişilen hazırlıklar ve –Yahya Kâhya Cinayeti bölümünde sözünü edeceğimiz– Trabzon'daki İttihatçı eylemler, birinci derecede sorumlu tutulacak kimseler arasında İttihatçıların da yer aldığı sonucuna götürmektedir. Bakû'da kurdukları Komünist Fırkası'nı ortadan kaldırarak Komintern'e bağlı yeni bir parti kuran Mustafa Suphi'ye kin beslemeleri ve onu Türkiye'de yeniden iktidara gelmelerinin bir engeli olarak görmeleri akla yakındır.

Yahya Kâhya'nın «candan İttihatçı» ve «Enver'in Anadolu'ya girip duruma egemen olmasını kolaylaştırmak işleminde en önemli görevi üzerine almaya anık (müheyya)», Trabzon Müdafaa-i Hukuk Başkanı ile bağlaşık bulunduğu bilinmektedir.[243]

Yahya Kâhya -M.Goloğlu'nun yukardaki alıntıda sözünü ettiği- umumi vekili Mehmet Efendiye «Mustafa Suphi ve arkadaşları hakkında Ankara'dan emir aldığını» söylerken gerçeği gizlemiş olmalıdır.

Bu olayın ardından, sol akımların artık yeraltına inecekleri yeni bir dönem açılıyordu. Ancak bu Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemiyor; iki hükümet arasındaki dostluk gelişiyordu.

Sovyet Dışişleri Komiserliği'nin Moskova'daki Türk temsilciliğinden Mustafa Suphi ve yoldaşlarının ölümüyle ilgili bilgi istemesi üzerine Ankara hükümeti, olayı bir deniz kazası olarak göstermiş, herhangi bir sorumluluk kabul etmemişti.[244]

HİNDLİ CASUS MUSTAFA SAGİR'İN MUSTAFA KEMAL'E SUİKAST GİRİŞİMİ

İşgal altındaki İstanbul'a gelen İngiliz casusu Hindli Mustafa Sagir, kendisini Hind Hilafet Komitesi'nin temsilcisi olarak tanıtmıştı. Ankara'ya gidip Mustafa Kemal'e kutsal bir emanet ile bir mektup sunacağını ve Hind Müslümanlarının topladığı milyonlarca altınlık yardımın Anadolu'ya ulaştırılacağını söylüyordu. Çevresine güven vermeyi başarmış ve ilişki kurduğu kimi Türklere, bir oldubittiyle Türk-Hind Uhuvvet Cemiyeti'ni kurdurmuştu.

Bu çalışmaları sonucu, İttihatçılarca kurulmuş olan ve Anadolu ile ilişkileri gizlice sürdüren Karakol Cemiyeti'nden güven mektubu almayı başardı. İnebolu'ya geçti ve Erkân-ı Harb Miralayı (Kurmay Albay) Kemaleddin Sami Bey (sonra Berlin elçisi Kemaleddin Paşa) tarafından karşılandı. Kastamonu ve Çankırı'ya gelişinde de törenler düzenlendi. Ankara'ya vardığında, Türkçe bilmesine karşın Bahriye Mülazım-ı Sanisi (Deniz Teğmeni) Mehmed Ali Bey tercümanlığını yapmak ve özel hizmetlerini yerine getirmekle görevlendirildi.

Ankara'da da törenle karşılanan Mustafa Sagir, Hürriyet Otelinin üst katında konuk edildi. Mebuslarla, bakanlarla, gazetecilerle, hemen her kesimden insanla ilişki kuruyor, Hindistan'da Ankara hareketine yardım için toplanan altınları yakında Ankara'ya getirteceğini söyleyerek güven ve saygı uyandırıyordu.

Mustafa Kemal Paşayı da ziyaret ederek Hindli Benâm-ı Âlem Ebülfazl Abdülmennan Efendinin gönderdiğini öne sürdüğü bir sancak ile bir sahte mektup vermişti.

Mustafa Kemal'in buna verdiği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Baş Kitabeti Zabıt ve Kavanin Müdüriyeti adet 1696/4621 başlıklı kâğıda yazılmış cevap şöyleydi:[245]

«Hindli kardeşlerimizin simgesel işareti olmak üzere gönderdiğiniz sancağı büyük bir memnuniyetle aldım. Bu yolla açıklanan etkileyici gönül almadan dolayı teşekkür eylerim efendim.»

Mustafa Sagir, Mustafa Kemal'e de milyonlarca altın tutarındaki Hindistan yardımı öyküsünü anlattı; durumu ve gereksinimleri yerinde görüp

bunların hepsinin Müslüman dünyasından karşılanmasına aracılık edeceğini söyledi.

Mustafa Kemal, bu zattan kuşkulanmıştı. Kısa süre sonra onu yargılayacak İstiklal Mahkemesi başkanı Topçu İhsan Bey (Eryavuz), şu sözlerini aktarıyor:[246]

«Kendileri, evvela İstanbul'a geliyorlar. İngilizler bu seyahatten haber alamıyorlar. Sonra, hayırlı bir tesadüf eseri, İstanbul'daki gizli teşkilatımıza mensup zabitlerimizle temas ediyorlar, yine hayırlı bir tesadüf, kendisini, bizim teşkilatımızın merkezlerinden birisinin karşısındaki eve misafir ediyor. Biz kendisinin İstanbul'a teşrifini bu yoldan öğreniyoruz. Doğrudan doğruya, İnebolu yolundan Ankara'ya gelmekte tehlike görüyorlar. Bulgaristan'a geçiyorlar, Varna'dan İnebolu'ya doğru yola çıkıyorlar, fakat ilk defa aksi bir tesadüfle yolda bir Yunan torpidosu kendisini yakalıyor, İstanbul'a getiriyor, İngiliz makamlarına teslim ediyor. Yine iyi tesadüfler başlıyor: İngilizler, Hind Hilafet Komitesi'nin bu 'çok mühim' şahsiyetini tanıyamıyorlar ve serbest bırakıyorlar! Kendileri de bu defa doğrudan doğruya İnebolu'ya geçiyorlar. Kemaleddin Sami Bey de bu mühim şahsiyetin yol arkadaşlığını yaparak Ankara'ya getiriyor. Şimdi, bütün bu güzel tesadüflerin neticesi olarak aramızdadırlar. Bu kadar çok ve birbirini takip eden güzel tesadüflere sen ne dersin?

«İhsan Beyefendi, bu zat suspect'tir (şüpheli kişi). Zannediyorum ki neticede mahkemenizin önüne çıkacaktır.»

Alınan bir ihbar mektubu üzerine, Mustafa Sagir'in yazışmaları gizlice gözden geçiriliyordu. İstanbul'daki Ramiz Bey adına, *İleri* gazetesi yazarlarından Ferid Cavid eliyle mektuplar gönderiyor ve bunlarda havadan sudan söz ediyordu. Bir kimyagerin yaptığı işlemler sonucu, mektuplarda gizli mürekkeple yazılmış bölümler bulunduğu saptandı ve bunlar okundu. Hemen ardından casus olduğu anlaşılan Mustafa Sagir tutuklandı.

İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan Bey (Eryavuz) şunları anlatıyor:[247]

«İlk tahkikatı Polis Müdürlüğü Siyasi Şube Müdürü Mehmetçe Bey yaptı. Mustafa Sagir Efendi, bu kesin ve inkâr kabul etmez kanıtlar karşısında, suçunu, güç inanılır bir soğukkanlılıkla itiraf etmişti. Fakat hemen anladım ki, bu itirafta da özel amaç varmış. Çünkü dosya bize intikal ettiği gün, İstiklal Mahkemesi başkanlığını yürüten benimle 'özel bir görüşme' istedi.

Önümde, mektupların gizli satırları ve soruşturma dosyasının suçu

gün ışığına çıkaran itiraflarını sıralayan dosya olduğu halde kendisini kabul ettim. Aldığı son mektupta İngilizler kendisinden şunları soruyorlardı:

– Şeyh Sünusi Ankara'da mıdır? Kendisinin orada şeyhülislamlık makamına getirileceğini haber aldık. Doğru mudur? Bağdatlı İzzet'ten haber alamadık. Kendisi nerededir? Mustafa Kemal Paşanın oturduğu yerle muhafızlarının bulunduğu yer arasındaki mesafe ne kadardır? Mustafa Kemal Paşanın şoförü hangi millettendir? Irkı nedir? Nerelidir? Arasıra gezmeye çıktığı zaman hangi yolu izler? Geçeceği yerleri kendisi mi belirler, şoförüne mi bırakır? Bindiği otomobilin markası ve modeli, projektörlerinin kuvveti nedir?

Sorular öyle devam ediyordu ki, bunlar ancak bir suikast için gerekebilirdi. Mustafa Sagir, kendisine sorulan bir soru üzerine de, Afgan Emirine uygulanan ve başarıyla sonuçlanmış bir öldürme planını da bizzat hazırladığını söylemişti. Bu tecrübesini, Ankara'da tekrarlamak için gelmişti. Mektuplar, bu sonuca doğru nasıl güvenli adımlarla gittiğini hiçbir tartışmaya gerek bırakmayacak kadar açıklıkla kanıtlıyordu.»

Mustafa Sagir'i yargılayan İstiklal Mahkemesi'nin üyelerinden Kılıç Ali (Ali Kılıç) da anılarında Hindli casusun geçmişi üzerine şu bilgileri veriyor.[248]

«1910 yılında Mısır'a gönderilerek orada Mısır milliyetçilerinin durum ve eylemlerini incelemekle görevlendirilmiş. Kendine, oraya Arapça öğrenimine gelmiş bir Hindli sıfatı vererek, birtakım yapay ve safça tavırlar takınarak, İstanbul'da yaptığı gibi, Mısır'da da milliyetçilerin arasına girmeyi başarmış ve hatta reisleri Ali Fehmi Kâmil ile de dostluk kurarak bunların bütün içyüzlerini ve amaçlarını anlayıp raporla İngiliz hükümetine bildirmiş.

.....

Genel Savaşta Hindistan'ın durumu önem kazandığı zaman, oraya gönderilen bu melun adam Genel Valinin maiyetinde bir süre çalıştıktan sonra Hindistan Bakanlığı Mali İşler Genel Müdürü Lord Radstock'un tavsiyesiyle Genelkurmay İstihbarat Şubesinde görevlendiriliyor ve Londra'ya geliyor. Bu adamın sorgusunda, Genel Savaş içinde çok önemli roller oynamış ve çeşitli ülkelerin casusluk ve propaganda örgütleriyle uğraşmış olduğu görüldü. Özellikle İsviçre'de görevlendirildiği zaman orada bütün savaş süresince (kendisine) Hind bağımsızlığı için Hindli bir vatansever süsü verdiğini, birçok Türk ve Almanı aldatmayı başararak onların felaketine yol açtığını anlamıştık.

Casuslukta önemli bir beceri göstermiş ve başarılı olmuş olan Mustafa Sagir'i İngiliz hariciyesi bu kez de görevlerin en önemlisine, Anadolu'da milli hareketi başarısızlığa uğratmak için çalışmaya ve elinden gelebilecek suikastleri hazırlamaya ve yaptırmaya göndermişti.»

Mustafa Sagir'i yargılayan İstiklal Mahkemesi, Cebelibereket mebusu İhsan Beyin (Eryavuz) başkanlığında, Antep mebusu Kılıç Ali, Kütahya mebusu Cevdet (İzrap), Elaziz mebusu Hüseyin Beylerden kurulmuştu. Beş altı celse sonra şu karara vardı:[249]

«İngilizlerden aldığı talimat üzerine kendisine Hind Hilafet Komitesi'nin temsilcisi süsünü vererek casusluk yapmak üzere Ankara'ya geldiği ve Ankara'dan İstanbul'a Ferid Cavid adresine kimyevi bir bileşimle gizli olarak yazmış bulunduğu mektuplarla Anadolu hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa hakkında sürekli olarak bilgi gönderdiği iddiasıyla mahkememize verilen İngiliz uyruğundan Hindistan'ın Peşaver şehrinde doğma 34 yaşlarında Zekeriya oğlu Mustafa Sagir ile Mustafa Sagir'in İstanbul'da İngiliz gizli teşkilat merkezine gönderdiği anlaşılan ve gizli mürekkeple yazılı raporlarını yerine ulaştırmak suretiyle adı geçenin eylemine katılmak cürmüyle keza mahkememize verilen İstanbul'da doğma 42 yaşında *İleri* gazetesi yazı ailesinden Mehmed oğlu Ferid Cavid ile keza İngiliz casus örgütüne dahil olduğu ve Anadolu'da özellikle Şeyh Sünusi Hazretlerinin durumunu ve eylemlerini yakından izlemek üzere görevlendirildiği anlaşılan 25 yaşlarında deniz teğmenlerinden Ürgüplü Arif Paşazade Mehmed Ali'nin açık yargılanmalarında, Hindli Mustafa Sagir'in gerçekten de 10 yaşından beri İngilizler hesabına casusluk yapmak üzere özel olarak yetiştirildiği ve birçok yerlerde İngilizler adına ve çıkarına casusluk yaptığı ve sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın onayı ve İngilizlerin İstanbul'da casus örgütünde görevlendirdikleri Albay Nelson'un emriyle İstanbul'a gelip, Anadolu'nun güvenini kazanmış bazı kimselerle ortaklaşa Türk-Hind Muhadenet Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurduğu ve daha sonra Karakol merkez kurulundan aldığı güven mektubu ve belgeyi taşıyarak kendisine Hind Hilafet Komitesi olağanüstü delegesi süsünü vererek Ankara'ya geldiği ve Ankara'da kimyevi bir bileşimle ve eczalı mürekkeple yazılmış mektuplarla İngilizlere gizli hususları bildirdiği ve bu suretle casusluk yaptığı gerek ele geçen delillerle ve gerek kendi itirafları ve yapılan yargılama sırasında tanıkların sözleriyle kesinlikle anlaşılan Hindli casus Mustafa Sagir'in asılarak idamına, Mehmed Cavid oğlu Ferid Cavid'in ise İstan-

bul'da İngiliz casus örgütü başkanı olduğu anlaşılan İngiliz albayı Nelson'un güvenini sağlayarak casus Mustafa Sagir ile bu örgütün başkanı Albay Nelson arasında haberleşme aracı olmak ve şu suretle gerek Mustafa Sagir'den gizli raporları Nelson'a, gerekse Nelson'dan aldığı talimatı Hindli casusa getirip götürmesi ve bunu yaparken de para alması, kendisinin Mustafa Sagir'in suçuna katıldığı kanısını vermişse de, Mustafa Sagir'in tutuklanmasından önce, içine düşen bir korkuyla Hindlinin gerçek görevini eski İstihbarat Komisyonu Reisi Binbaşı Rıza Beye, gerek Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşaya bir mektupla bildirmesi hafifletici sebeplerden sayılarak adı geçenin tutuklanma tarihi olan 22 Mart 1337 (1921) tarihinden itibaren yaşam boyu küreğe mahkûm edilmesine, gene aynı suçlara katılan Bağdat eski Belediye Reisi İzzet'in kasten İngilizler tarafından casus olarak Ankara'ya gönderildiğine dair Mustafa Sagir'in kişisel ifadesinden başka kanaat verici bir ifadeye rastlanmamış olmakla birlikte İzzet'in Ankara'daki hareket tarzının kuşku çekici bulunması dolayısıyla adı geçenin ulusal dava bir mutlu sona ulaşıncaya kadar hükümetin uygun göreceği bir yerde kalebend edilmesine ve Deniz Teğmeni Mehmed Ali Efendinin casusluğu sabit olmadığı, yalnız kendisinin bu milli davanın izlenmesi için gereken dirençli bir karaktere sahip olmadığı anlaşıldığından bu zatın da İstanbul'a iadesine, Mustafa Sagir hakkında oybirliğiyle, Ferid, Cavid, İzzet ve Mehmed Ali haklarında çoğunlukla ve hepsinin yüzlerine karşı karar verildi.

23 Mayıs 1337 (1921)»

İstiklal Mahkemesi kararında yalnızca «casusluk» suçlaması yer alıyor. Buna karşılık yayımlanan bütün anılarda, Hindli casusun Mustafa Kemal'e suikaste hazırlandığı, bunun için yaşayışı ve para ile elde etmeyi düşündüğü çevresi (yaverleri, vb.) hakkında bilgi topladığı belirtilmektedir. Ancak anıların ayrıntıları birbiriyle uyuşmamaktadır. Damar Arıkoğlu, İstiklal Mahkemesi tutanaklarının sonradan basıldığını ifade ediyorsa da,[250] biz öyle bir yayına rastlamadık.

Mustafa Sagir, İstiklal Mahkemesi kararının ertesi günü, 24 Mayıs 1921 sabahı Karaoğlan Çarşısında idam edildi.

BEHBUD HAN CEVANŞİR CİNAYETİ (TORLAKYAN DAVASI)

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eski Dahiliye Nazırı Behbud Han Cevanşir, 18 Temmuz 1921'de Beyoğlu'nda, Pera Palas önünde Misak Torlakyan adlı Ermeni tarafından vuruldu. Olayın hemen ardından ele geçirilen katil, İstanbul'un işgal altında bulunması nedeniyle, başkan ve üyeleri İngilizlerden oluşan divan-ı harp'te (sıkıyönetim mahkemesi) yargılandı. Bu mahkeme, dört ay önce Talât Paşanın Berlin'de öldürülmesi üzerine görülen davada olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı sürerken Ermenilerin göç ettirilmesi (tehcir) sırasında işlenen cinayetlerin, soykırım iddialarının ortaya atıldığı bir siyasal hesaplaşma alanına dönüştü. Bu davada aynı zamanda, Osmanlı ordusunun 1918 Eylülünde Bakû'ya girişi öncesinde ve sonrasında Ermenilerle Türklerin öldürülmeleri de sözkonusu edildi.

Önce Azerbaycan olayları hakkında kısa bilgi verelim.

19. yüzyılda Rusya ile İran arasında paylaşılan Azerbaycan topraklarının Rusya'da kalan bölümü, Bakû ve Elizavetpol'daki Çarlık Rusyası valilerince yönetildi. İttihatçılar, gizli Pan-Turanist politikaları uyarınca, buraya ulusal uyanışı gerçekleştirmeye yardımcı olacak ajan ve öğretmenler göndermeye başladılar. 1905 Rus Devriminin de etkisiyle, ülkede siyasal gelişmeler hızlandı. Önce İttihat ve Terakki, beş yıl kadar sonra, 1911'de Müsavat (Eşitlik) Partisi kuruldu. 1917 Şubat Devriminin ardından, savaş sırasında Kafkasya'ya gönderilen Osmanlı ordusu ile Müsavat Partisi arasında bağlaşıklık sağlandı. Yine bu dönemde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da bir Transkafkasya (Mavera-yı Kafkas) Federasyonu oluşturulması yönünde girişimlerde bulunulduysa da, etnik ve dinsel uyuşmazlıklar nedeniyle sonuca ulaşılamadı.

1918 Mayısında, başkent Gence olmak üzere bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Aynı yılın Ağustosunda Bakû bir İngiliz birliğince işgal edildi. O sıralarda bir Osmanlı generali, Enver Paşanın amcası Halil Paşa (Kut), Kafkas ordularının birleştirilmesiyle oluşturulan Şark Orduları Grubu Kumandanlığına atandı ve Kafkasya'ya gönderildi. Osmanlı Devleti'ne bağlı birçok bölge elden çıkarken, bu ordu Kafkasya'da yürüyüşe

geçip Eylül 1918'de Bakû'ya girdi. İngiliz birliği geri çekilmek zorunda kaldı. Bu İngiliz birliği Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından geri dönecek, kentin boşaltıldığı Ağustos 1919'a kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ni denetimi altında bulunduracaktı.

15 Ocak 1920'de İtilaf Devletlerince tanınan bu yeni cumhuriyet, Nisan 1920'de Kızılordu'nun Azerbaycan'ı işgali üzerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüşecek, 1922'de Transkafkasya Sovyet Federasyonu Sosyalist Cumhuriyeti'ne katılacak, 1936'da Sovyetler Birliği'nin bir cumhuriyeti haline gelecek, 1990'a doğru Sovyetler Birliği çökerken bağımsızlığını ilan edecekti.

Bakû'nun işgali

Halil Paşa (Kut), *Bitmeyen Savaş* başlığıyla yayımlanan anılarında[251] ordusunun Bakû'yu işgalini şöyle anlatır:

«Bakû'nun zaptı bizim için mutlaka yerine getirilmesi gereken bir görevdi ve bunun için de yeğenim Nuri Paşa(*) ordusunun (Kafkas İslam Ordusu) takviye edilmesi gerekiyordu. Takviye için de en uygun yol Gümrü-Tiflis-Gence demiryolundan faydalanmaktı.

Demiryolunun açılmasından sonra gönderilen birliklerle de artık takviye kuvvetlerinin gönderilmesini durdurdum, çünkü gönderilen ve orada bulunan kuvvetler Bakû'nun alınmasını sağlayabilirdi artık. Ben de Gence üzerinden Bakû önlerine gittim.

İslam Ordusu'nun Bakû karşısında tuttuğu mevzi, müstahkem düşman mevziine topçu ateşi ile hakimdi. Takviye amacıyla getirtilen ağır ve hafif bataryalar gerekli yerlere yerleştirildi. Bakû'yu tam göğsünden vurmaya karar vermiştim. Bunun için de dar bir cephe tespit ettim ve eldeki yedi alaya derinliğine tertibat aldırdım. Gece olduğu vakit birlik kumandanlarını toplayıp şu emri verdim:

– Bütün birlikler geceden düşman hatlarına yaklaşacaklardır. Hava ağarmaya başladığı anda baskın şeklindeki taarruz başlayacaktır. Bütün arkadaşlar birliklerinin başına...

Ortalık ağarmaya başlamıştı ki piyadenin kendine has haykırışlarıyla bomba ve süngü taarruzu başlamış oldu. Hücum kolunun sağına ve soluna saldıran düşman ihtiyatları kama şeklinde ilerleyen birliklerimin sağa sola açtıkları yelpaze ateşiyle püskürtülüyordu.

(*) Enver Paşanın kardeşi Nuri Killigil. İlerde kendisinden söz edeceğiz.

Akşam karanlığı indiğinde savaşın kesilmesi için işaret verdim. Sabaha kadar son taarruz hazırlıkları yapıldı. İlk ışıkla beraber kesin taarruzu yapıp Bakû'yu düşürecektim. Revolverimi temizledim... Emirberim mavzerimin bakımını yaptı... Aldım, kontrol ettim... İleri hatlara yürüdüm, ilk saldıracak birliğin başına geçtim, birlik kumandanını çağırdım:

– Bu birliğin kumandasını alıyorum... Kumandanlık karargâhı burasıdır. Emir subaylığı görevini aldınız...

Sert bir selam verdi... Ölünceye kadar emrinizdeyim, der gibi gözlerimin içine dikti gözlerini...

Sabahın ilk ışıklarında başlayan saldırımız henüz gelişme halindeydi ki birlik kumandanlarıyla Bakû'nun alevler içinde yanmasını seyretmeye başladık. Düşman tayyarelerini ve akaryakıt depolarını yakıyor, ağırlıklarını imha ediyordu... Ve anlıyordum ki Bakû da Kut gibi düşmek üzeredir... Geceden vapurlara bindirilmiş olan İngiliz kuvvetleri elli gemilik bir konvoy halinde kuzeye doğru uzaklaşıyorlardı...

İngiliz birlikleri geriye çekilirken geride kalan diğer düşman birlikleri Bakû'daki büyük bir kışlaya dolmuşlar.

Şehirde silah sesleri geceli gündüzlü devam ediyordu. Şehir İngilizlerin kontrolu altındayken Ermeniler ve Bolşevikler yerli Türk halkına karşı geniş bir katliam hareketine girişmişler... Şehrin her mahallesinde Türklerden Ermeniler 'ceset kaleleri' kurmuşlar... Ve bütün vahşetlerini ortaya koymuşlar... Küçük çocuklar kale burçları olmuş, kadınlar edep yerlerinden süngülenmiş ve bırakılmışlar... Şimdi sıra yerli halka gelmiş, onları durdurmak imkânsızdı. Düşman kıtaları ve Ermeniler sokak savaşlarında yere seriliyorlardı... Üstün birliklerin desteğinde Türkleri katletmek başarısım(!) gösteren Ermeniler kendileri ile eşit yerli Türk halkı karşısında bir sürü gibi avlandılar...

Ordu yorgun düşmüştü. Orduya bir günlük istirahat verildikten sonra kıtalar şehri işgal etti, bir yandan yangınlar söndürülürken diğer taraftan asayişi sağlamaya koyulduk. Nuri Paşa benden daha önce şehre girerek büyük bir oteli kendisine karargâh olarak seçti. Ben daha sonra şehre girdim. Cengâver ruhlu ve büyük vatansever Nuri Paşanın bu belki de hayatının en güzel günüydü...

Otele çok az kalmıştı ki, meydan gibi bir yerde kırk üç kişinin Nuri Paşa tarafından astırılmış olduklarını gördük. Bunlar İngiliz kuvvetleri şehirdeyken yerli Türk halkına zulmeden ve savaş sırasında yağmacılık yapan bazı Ermenilerdi. Nuri Paşa savaşın gereğini yapmış, bunları divan-ı harb kararıyla astırmış bulunuyordu.

Bu sırada sokaklarda Ermeniler tarafından katledilmiş bulunan yerli Türk halkının cesetleri toplanıyor ve yüzlerce çocuk, genç, ihtiyar kadın ve erkek kendileri için kazılan mezarlarındaki son uykularına terkediliyorlardı... İnsanlığın gördüğü vahşetlerden birisi de İngilizlerin işgalleri altında bulunan Bakû'da Türk halkına karşı Ermeniler tarafından gösterilmiş bulunan bu vahşettir.»

Ölen ve Öldüren

Behbud Han Cevanşir, 1918'de kurulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dahiliye Nazırıydı. 1877'de doğmuş, ortaöğrenimini Tiflis'te tamamlamış, Almanya'ya giderek Freiburg Üniversitesinde öğrenim görmüş ve petrol mühendisi olmuştu. Ülkedeki bazı petrol kuyularını elinde bulunduran bir aileden geliyordu.

Ülkesine döndükten sonra bu kuyuları işleten ve hayır kurumlarında, eğitim örgütünde çalışan, bu arada ulusçuluk hareketleri içinde yer alan Müsavat Partisi üyesi Behbud Han, 1918 Martında Türk aydınlarını yok etmek üzere girişilen toplu kıyımdan kaçarak kurtulmayı başarmış, iki ay sonra kurulan hükümette Dahiliye Nazırlığına getirilmiş; İngiliz işgali sırasında görevinden ayrılmış ve parlamento (Meclis-i Mebusan) üyeliğini sürdürmüştü. Kızılordu'nun ülkeyi işgalinden sonra Transkafkasya Sovyeti'nin İstanbul Ticaret Temsilciliğine atanmıştı. İstanbul'da bu görevle bulunuyordu.

Katil Misak Torlakyan, 32-33 yaşlarındaydı. Trabzon'un Şana köyünde doğmuştu. Ailesi köyün zenginlerindendi. Savaş başlayınca kendilerini güvenlik içinde görmeyerek Kafkasya'ya göç etmişlerdi. Duruşmada «Pek Türkçe bilmem. Yalnız Şana'nın iptidai mektebinde (ilkokul) okudum. Eğitimim Ermenicedir,» diyen, ancak davanın sona ermesinden sonra avukatına gelen bir yazıda Trabzon Öğretmen Okulunu bitirdiği bildirilen Torlakyan, Tiflis'te Gönüllü Ermeni Alayına katılmıştı. Sovyetlerin Gürcistan'ı işgali üzerine, Ocak 1921'de Amerika'ya gitmek amacıyla İstanbul'a geldiğini söylüyordu.

Olay ve duruşmalarla ilgili başlıca kaynak, *İleri* gazetesi muhabiri Ahmed Cemaleddin'in 1338/1922'de İstanbul'da yayımlanan *Torlakyan Muhakemesi* adlı kitabıdır. Kitap, Murat Çulcu tarafından yeni harflere aktarılıp dili yalınlaştırılarak, kimi eklerle 1990'da bir kez daha yayımlandı.[252] Kitapta, *İleri* gazetesinde yer alan geniş duruşma haberleri, sansür yüzünden yayımlanamamış olanlar da eklenerek, topluca verilmektedir.

Behbud Han Cevanşir, İstanbul'a Rus kökenli eşi Tamara, kardeşleri Cemşid Han ve Sürhay Han ile birlikte gelmiş; bir süre Azerbaycan'da birlikte çalıştıkları Ahmed Agayev'in (Ağaoğlu) Şehzadebaşı'ndaki evinde beş altı gün kalmışlar, daha sonra Pera Palas'a yerleşmişlerdir. Agayev ailesi Behbud Han'ın Ermenilerin kara listesinde bulunduğunu haber almış ve onu Pera Palas'a gitmemesi için uyarmışsa da, eşi Tamara «bu hapis hayatına dayanamayacağını» söylediğinden, otele gitmişlerdi.

O gece, (18 Temmuz 1921), otellerinin yakınındaki Tepebaşı Aile Gazinosu'ndaydılar.

«Üç erkek ve bir kadından oluşan grup saat 23.00 sıralarında gazinonun İtalyan Sefarethanesine bakan kapısına yöneldiler. Kapıdan çıktıktan sonra sağa saptılar ve yokuş aşağı, kaldırım boyunca yürümeye başladılar. Kaldırımın sağ tarafında, üzerini sarmaşık ve leylakların örttüğü yüksek bir duvar vardı.

Cevanşir ailesi bir süre ilerledikten sonra bu duvarın ve ağaçların gölgesinde bir adamın silueti belirdi. Adam şapkasını gözlerinin üstüne kadar indirmişti. Cılız denecek kadar zayıf, orta boylu, kesik bıyıklı, eğri burunlu, esmer ve maraz bir tipti. Bir yılan gibi, ilerde yürüyen dört kişilik grubu izliyordu. Bayan Tamara bir veya iki gün önce de bu adamı görmüştü. Ancak kendilerini izlediğini çok sonra, mahkemede öğrenecek, daha doğrusu hatırlayacaktı.

O sırada Behbud Han ve eşi, Cemşid Han ile Sürhay Han'ın bir iki adım arkasından yürüyordu. Bu izleme bir süre devam etti. Grup Pera Palas'ın köşesine geldiği anda arkadan hızla yaklaşan ayak sesleri duyuldu. Behbud Han tam arkasına dönmüştü ki cılız adamın elinde Mauser marka bir revolver belirdi. Adam vakit geçirmeden üç kez arka arkaya tetiğe asıldı ve silahın boğuk sesi caddede yankılandı. Behbud Han engel olmak, onu adeta yakalamak istercesine katilinin üzerine yürüdü. Fakat vücuduna saplanan üç kurşun ona engel oldu. Yüzükoyun kaldırıma yığıldı.

Ama, Cemşid Han atik davranmış, 20 yaşındaki bu genç adam katilin silah tutan bileğini yakalamıştı. Hemen Bayan Tamara da yardımına yetişti. Üçünün arasında kıyasıya bir boğuşma başladı. Ancak katil silahı bırakmak niyetinde değildi. Bir kez daha tetiğe bastı. Bu kurşun da Cemşid Han'ın sol yanağım, (gözünün yanından) şans eseri yalnızca sıyırdı. Fakat Cemşid Han gene bırakmadı ve katilin bileğini daha bir kuvvetle yakaladı.

O sırada Galatasaray Merkez Karakolunda görevli polis memuru Ali

Efendi düdük çalarak ve koşarak olay yerine yetişti. Yetişmesiyle birlikte de kelepçeyi katilin bileklerine geçirdi.

Bayan Tamara bunlar olurken katili bırakmış, eşinin üzerine kapanmış, onu soymaya, yaralarından akan kanı dindirmeye çalışıyordu. Ancak Behbud Han Cevanşir'i kurtarmak mümkün olmayacaktı.

Yaralı hemen bir arabaya konacak, hastaneye kaldırılacak ve 35 dakika sonra hastanede yaşama gözlerini yumacaktı.

Katil ise işgal kuvvetlerinin karargâhı olarak kullanılan Kroker Otelinе (şimdi İstanbul Sanayi Odası binası) götürülerek gözaltına alınıyordu.»

Duruşmalar ve Karar

Divan-ı Harp (Sıkıyönetim Mahkemesi), İngiliz subaylarından oluşuyordu:

Başkan: Birinci Hamshire Alayı Kumandanı Binbaşı Freezy,

Üyeler: Yüzbaşı Bergele, Üsteğmen O'Corner. Savcı: Albay Baller'ın yaveri Üsteğmen Rickatson Hatt.

Savunma avukatları: Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) Ceza Kürsüsü Reisi Hasruyan Efendi, daha önce İstanbul'da yayımlanan *Leonid Herald* gazetesi müdürünün oğlu Maltalı Doktor Miçi, eski Sivas mebusu ve Darülfünun müderrislerinden (profesör) Barsanyan Efendi.

Öldürülen Behbud Han tarafının (müdahillerin) vekili: Avukat Haydar Rifat (Yorulmaz) Bey.

Tercümanlar: Reşat Danyal Bey ile Mekteb-i Hukuk öğrencilerinden Süreyya Agayef Hanım (Ahmet Ağaoğlu'nun kızı Süreyya Ağaoğlu).[253]

İşgal Kuvvetlerinin Başkumandanı General Harrington'un imzasını taşıyan iddianamenin okunmasıyla başlayan duruşmalar sırasında çok sayıda tanık dinlendi.

«İtham şahitleri», öldürülenin kardeşi Cemşid Han Cevanşir, İngiliz hastanesi doktorlarından Yüzbaşı G.C.F. Hill, Madam Tamara Cevanşir ve katili yakalayan polis Ali Efendiydi.

Yirmi sekiz savunma tanığı arasında Bakû'da yaşamış olan Rus uyruğundan Ermeni Alionyan, Minas Haberciyan, Madam Arus Handanyan, Aram Bağdanoviç, Beyaz Rus subayı Pavel Tigan gibi kişilerle birkaç doktor yer aldı.

Yine «itham şahitleri» olarak Rusça *Azerbaycan* gazetesinin müdürü ve başyazarı Şefiğ Bey Rasimbekof, Azerbaycan'da Meclis-i Mebusan üye-

liğinde bulunmuş Karaağazade Ahmed Hamdi, Azeri öğrencilerden Semender Bey, eski Trabzon savcısı Hikmet Bey vb. dinlendi; Doktor Mazhar Osman Bey ve arkadaşlarının düzenledikleri rapor okundu.

İngiliz mahkemelerinde olduğu gibi tanıklara savcı, savunma avukatı ve müdahil vekili tarafından sorular soruluyordu.

Cinayeti Torlakyan'ın işlediği kesindi. Üzerinde durulan iki nokta vardı:

1. Katilin saralı oluşu ve başka akıl hastalığı belirtileri göstermesi nedeniyle, ceza sorumluluğu bulunup bulunmadığı,

2. Behbud Han Cevanşir'in Dahiliye Nazırlığı döneminde Bakû'da Ermenilerin soykırımına uğratılıp uğratılmadığı (bu çerçevede, 1915'te Ermenilerin göç ettirilmesi sırasında yapıldığı ifade edilen soykırımı üzerinde de duruldu).

İki tarafın tanıkları da, değişik tarihlerde Ermenilerin ve Türklerin birbirlerine karşı giriştikleri kanlı kıyımlardan söz ettiler. İşin ilginç yanı, böylesi tüyler ürpertici olaylar içerisinde emperyalizmin kışkırtmaları sonucu yer almış bulunan, gerçekte yüzyıllarca birarada yaşamış bu iki «unsur»un, işgal ordusu mahkemesinde hesaplaşmaya çalışmalarıydı. Kıyımların ardındaki güç, şimdi «tarafsız» bir mahkeme görüntüsü ardında tarafları yargılamaktaydı.

Hasruyan Efendi, savunmasında, Ermenilerin göç ettirilmesi sırasında yer alan olaylar üzerinde durduktan ve 1918 Eylülünde Bakû'da Ermenilere karşı kıyıma girişildiğini, bunu Dahiliye Nazırı Cevanşir'in düzenlediğini ifade ettikten sonra, Torlakyan'ın hasta bir aileden geldiğini, akıl hastası olduğunu öne sürdü:

«Ben, doktorların bu davada olduğu kadar kesin bir kanaatte birleştikleri bir başka davayı hatırlamıyorum. Onlar size Torlakyan'ın Cevanşir'i öldürdüğü sırada bilinçli olmadığını söylüyorlar. Zaten fen farklı biçimde yargıya varabilir mi? Torlakyan'ın hasta beyni Cevanşir'in kara simasını o gece Pera Palas otelinin önünde görerek kapıldığı müthiş sarsıntıya karşı koyamayışının kesinliği kadar tabii ne olabilir? Ve zaten bu gibi sarsıntıdan etkilenmeyen sağlam bir beyin olabilir mi? İnsan beyni ne çeliktendir ne de taştan. (...) Reis Hazretleri, Bakû'nun binlerce Ermeni maktulü size, adalet yaprağını göstererek bakıyorlar. Dolayısıyla tereddüt etmeyiniz. Torlakyan'ı bana teslim ediniz ki Tanrı'nın adının büyüklüğüne, saygınlığına ve ululuğuna boyun eğilmiş olsun.»

Cevanşir ailesinin avukatı Haydar Rifat Bey ise, dilekçesinde savun-

ma tanıklarının ifadelerini çürütmeyi hedefleyen açıklamalar yaptıktan sonra sanığın akıl hastası olmadığını bildirdi. Ona göre bu olay, intikam üzerine kurulmuş siyasal cinayetlerin bir halkasıydı:

«Geçen sene Azerbaycan Hükümeti Reisi ve eski Hariciye Nazırı Han Hoyski yine böyle bir Ermeni eliyle vurulduğu zaman, katil olan Ermeni yakalansaydı bu cinayet olmazdı. Yine o sene içinde Azerbaycan Cumhuriyeti Meclis-i Mebusan Reisi Doktor Hüseyin Bey Agayef'i müthiş bir biçimde öldüren Ermeni yakalanıp tutuklansaydı bu cinayet olmazdı. Ve bu cinayetlerin içyüzü anlaşılmış ve düzenleyenlerin kolu kanadı kırılmış olurdu. Yine bu sene içerisinde Berlin'de Talât Paşanın öldürülmesi hakkında varlığı gibi meri (?) olan hakimler hiç olmazsa Bulgar Başbakanı Radop Slavofi'yi memnun edecek kadar adalet gösterselerdi, Behbud Han Cevanşir hakkında bu cinayet olmayacaktı. Bu cinayet uzun bir zincirin halkalarından biridir. (...)

Savunma için getirilen bütün tanıkların Ermeni, buna karşılık iddia için getirilen bütün tanıkların Müslüman olması neyi gösterir? Bu, yapılan suçun milli bir meseleye ait olduğunu anlatmaz mı?

Bu anlatmaz mı ki, Ermeniler bazı Müslüman unsurları 'Biz sizi vuracağız ve medeniyetin ve tıbbın, henüz esas bulmamış nazariyelerinin boşluğundan yararlanıp ceza görmeyeceğiz. Vurulanları her araca başvurup kurtaracağız' diyorlar. İslamlar da 'Yapmayınız. Böyle bir cürette bulunanı cezalandırmaya çalışacağız' yolunda cevap veriyorlar. Şu Müslümanların halinden daha tabii ve haklı bir vaziyet düşünülebilir mi?»

Duruşmalara Avukat Haydar Rifat Beyin çevirmeni olarak katılan Süreyya Ağaoğlu, anılarında, savcı Rickatson Hatt'ın sanık için ölüm cezası istediğini, bunun üzerine yirmi dört saat içinde Türkiye'den uzaklaşmak zorunda bırakıldığını, yerine gelen savcının beraat istediğini yazıyor.

Mahkemenin kararı 3 Ocak 1922 günü açıklandı. Adam öldürmekten dolayı suçlu bulunan Torlakyan'ın ceza sorumluluğu olmadığı sonucuna varılmıştı.

Bunun üzerine katil serbest bırakılarak Ermeni Patrikhanesi'ne teslim edildi ve birkaç gün sonra da Pire'ye giden bir Yunan vapuruna bindi. Süreyya Ağaoğlu'na göre, avukatıyla birlikte Amerika'ya kaçırılmıştı...

İTTİHATÇI LİDERLERE SUİKASTLER
(TALÂT, CEMAL, SAİD HALİM PAŞALAR, BAHAEDDİN ŞAKİR VE CEMAL AZMİ BEYLER)

Birinci Dünya Savaşı ilan edilince, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi konusu Said Halim Paşa başkanlığındaki İttihatçı kabinede görüş ayrılıkları yaratmıştı. Bu hava içerisinde seferberlik ilan edilmesinin ardından, Almanların *Goeben (Yavuz)* ve *Breslau (Midilli)* zırhlılarının Karadeniz'e açılıp Rusya kıyılarını bombardıman etmelerinin yarattığı oldubitti sonucu, Osmanlı Devleti kendini savaşın içinde buldu.

Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca «Üç Paşalar» (Enver-Talât-Cemal) iktidarıyla yönetildiği önü sürülürse de, Cemal Paşa o yıllarda aynı zamanda Dördüncü Ordu Kumandanı ve Kilikya Umumi Valisi sıfatıyla Suriye'de bulunduğundan, asıl iktidar Enver ve Talât Paşalardaydı.

Balkan Savaşı sonunda Edirne'nin Bulgaristan'dan geri alınması (22 Temmuz 1913) Enver Beye mal edilmiş; İttihat ve Terakki'nin gücü sayesinde Enver Bey kısa sürede miralaylığa (albay), üç gün sonra da mirlivalığa (tuğgeneral) yükseltilmiş ve «Paşa» olmuştu. Ocak 1914'te Harbiye Nazırlığına ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine (Genelkurmay Başkanlığı) getirildi. O sıralarda Sultan Reşad'ın yeğeni Naciye Sultan'la evlenerek «Damad-ı hazret-i şehriyarî» (padişah damadı) sıfatını da elde etmişti.

Savaşa girilmesinde, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile Rusya'ya karşı ortak savunma antlaşması imzalayan bu serüvenci askerin büyük rolü vardı.

Savaş içerisinde ferik (korgeneral, 1915) ve birinci ferik (orgeneral, 1917) rütbelerini de alan Enver Paşa, savaşın ilk aylarında Almanların yönlendirmesi üzerine Pan-Turanist amaçlarla Sarıkamış seferine girişmiş; Üçüncü Ordu'nun büyük bir bölümünün Kafkas'ın buzlu dağlarında yitirilmesine (çoğu donarak ya da tifüsten ölmüştü) yol açmıştı.

Cephelerde yenilgiler sürer ve Osmanlı Devleti'ne bağlı Filistin, Suriye, Arabistan gibi ülkeler bağımsızlıklarını elde etme savaşımına girişerek Osmanlılar safında savaşmaktan kaçınırlarken, içte de önemli sorunlar

başgösterdi. Bunların en önemlileri «iaşe» sorunu ile başta «vagon ticareti» (vagonla mal taşıma izni verilen kişilerin sağladığı büyük çıkarlar) olmak üzere, birtakım yolsuzluklardı.

İttihat ve Terakki içinde de bir çekişme başlamıştı. Asker-sivil ayrımı yapılıyor, Enver ve Cemal Paşalarla Talât Bey (Paşa) arasında açığa vurulmayan bir çekişme sürüp gidiyordu. Bu, Talât Beyin sivil örgüte tam anlamıyla egemen olmasına karşın, zaman zaman birtakım sorunlar yaratıyordu.

Özellikle Ordu Levazım Dairesi Reisi Hakkı Paşanın tutumundan kaynaklanan önemli bir sorun vardı. Hakkı Paşanın adının karıştığı yolsuzluk söylentilerinin önü alınamıyor; bu Talât Beyi ve sivil yöneticileri rahatsız ediyordu. Ancak Enver Paşanın yakın koruması altındaki Hakkı Paşaya kimse dokunamıyordu. Tam anlamıyla açığa çıkmamış olmakla birlikte, Enver Paşanın, İttihat ve Terakki'nin sivil kadarına güvenemediği için, İstanbul'da her an hükümeti görevinden uzaklaştırabilecek bir gizli vurucu güç oluşturduğu ve Hakkı Paşanın bu güç içerisinde kilit adam rolü üstlendiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık Talât Bey de savaş yılları içinde boş durmamış; kendisine bağlı sivil örgütlenmeyi gerçekleştirmek amacıyla, «İaşeci» Kara Kemal'in önderliğinde esnaf derneklerine el atmış; bu derneklerin yöneticilerinin gerektiğinde kendilerinden yararlanılacak birer sivil İttihatçı militan olarak yetiştirilmesine çalışmıştır.

Savaş döneminin önemli sorunlarından biri de, Türklerle Ermeniler arasındaki «karşılıklı imha faciası»dır. Kökeni daha eskilere dayanan Ermeni sorununu emperyalist devletlerin kışkırttığı, yüzyıllarca birarada barış içinde yaşamış bu iki «unsur»un kendiliklerinden birbirine düşman olmayacakları açıktır. Savaş sırasında Doğu illerinde Ermenilerin silahlanması ve karşılıklı kıyımların yer alması nedeniyle, 27 Mayıs 1915'te «Tehcir (Göç Ettirme) Kanunu» diye anılan bir geçici yasa çıkarıldı. «İstanbul ve Trakya'dan da bazı şahıslar alınmakla beraber, umumi olarak Anadolu'da uygulanan bu tehcirin, muntazam ve kanuni şartlar içinde cereyan ettiğini iddia etmek elbetteki mümkün değildir. Halk arasında bu hareketin 'Ermeni kırımı' şeklinde yerleşmesine vesile verecek uygulamalar olmuştur. Bu arada, özel bir kararname ile kurulmuş olup, 'Teşkilat-ı Mahsusa' adını taşıyan, ne olduğu, ne yaptığı, ne faydalar sağladığı ve kaça mal olduğu hâlâ bilinmeyen bir nevi gizli ve sorumsuz örgütün, Ermenilerin tehciri işlerinde de faaliyette bulunduğunu iddia edenler vardır. Ama Ermenilerin idareyi ele aldıkları yerlerde de, Türklere karşı şid-

detli icraatta bulundukları bir gerçektir.»[254] Kısacası, Şevket Süreyya Aydemir'in deyişiyle,[255] «milletler ve halklar arasında, tarihin bazan öyle safhaları yaşanır ki, en doğru olan, galiba o safhaları unutmaktır.»

Talât ve Enver Paşalar bu olaylardan ne ölçüde sorumlu tutulabilirler? Talât Paşa, geniş ölçüde bu olaylar ve Osmanlı Devleti'nin savaşa sokulması dolayısıyla kendilerine yöneltilen suçlamalara karşı bir savunma olarak kaleme aldığı anılarında, «Olayların birinci derecede suçlusu, kendi siyasi amaçları için Ermenileri bunları yapmaya kışkırtmış olan Ruslar ve ikinci derecede de onlara alet olan Ermeni komitecileridir. Rusların amacı ise Ermenilerin nüfusun ancak onda birini oluşturdukları bölgelerde çoğunluğu oluşturan öteki halkı çeşitli yollarla yok ederek bir Ermeni devleti kurmaktı.» der.[256]

Cemal Paşaya gelince... O sırada Dördüncü Ordu Kumandanı ve Kilikya Genel Valisi bulunan Cemal Paşa da anılarında olayların Ermenilerle Türkler ve öteki unsurlar arasında altmış, yetmiş yıldan beri süregelen düşmanlık duygularından kaynaklandığını, gerçek sorumlunun Rusya olduğunu yazar. Ermenilerin kendi ordusunun sorumlu bulunduğu bölgeden geçmesi sırasında bazı tek tük olaylar dışında, göçmenlere saldırılmasına asla izin verilmediğini de ekler.

Cemal Paşa, «Ermeni Muhacirin (Göçmenler) Müfettişliği»ne Hasan Amca'yı atamıştır. Hasan Amca, oradaki çalışmalarından söz ederken şunları anlatmaktadır: «Bizim ordu bölgemize düşen 200-250 bin Ermeni göçmeni. Cemal Paşa benim yerleştirmemi buyurdu. (...) Yardım edeceğini söyledi. Oradaki Ermenilerden şimdi İstanbul'da bulunanlar vardır. Sözgelimi şimdiki Ermeni Patriği o zaman, orada ufak bir papazdı. (...) Ermenilere nasıl davrandığımı kendilerinden sorun.»[257]

Bu bölümde ele alınacak siyasal cinayetlerle ilişkisi dolayısıyla Ermeni sorununa kısaca değindikten sonra, savaş sonundaki gelişmeleri özetlemeyi sürdürüyoruz.

İttihatçıların Kaçışları

Said Halim Paşa ile İttihat ve Terakki arasında başgösteren görüş ayrılıkları, sadrazamın istifasıyla sonuçlandı. Bunun üzerine vezir rütbesi ve paşa unvanı verilen Talât Bey, 4 Şubat 1917'de sadrazamlığa atandı.

Savaş Osmanlı Devleti ile bağlaşıklarının yenilgisiyle sonuçlanacak bir yönde gelişirken Sultan Reşad öldü, yerine Vahideddin geçti. Yeni

padişaha istifasını sunan Talât Paşa, 8 Temmuz 1918'de ikinci kez sadrazamlığa getirildi.

Çok geçmeden, Almanya'nın silahları bıraktığının anlaşılması üzerine, savaş sona erdi ve 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması imzalandı. Bu, İttihatçıların da yenilgisi demekti. Öteden beri İttihatçılardan hoşlanmayan Vahideddin'in kabineyi değiştirme girişimlerinde bulunduğu da işitilince, Talât Paşa istifasını verdi. 14 Ekim 1918'de sadrazamlığa Ahmed İzzet Paşa atandı.

İttihat ve Terakki 1 Kasım 1918'de son kongresini toplayarak Teceddüd Fırkası adını aldı ve bütün malvarlığını bu yeni partiye aktardı. Aynı gece Talât, Enver ve Cemal Paşalarla ileri gelen İttihatçılardan Beyrut Valisi Azmi, eski Polis Müdürü Bedri, Doktor Nâzım, Doktor Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler bir Alman denizaltısına (U-67) binerek Türkiye'den ayrıldılar.

Şevket Süreyya Aydemir, Suriyeli İttihatçı mebuslardan Emir Şekip Arslan'ın (31 Mart Olayı'nda Hüseyin Cahid'e benzetilerek öldürülen Emir Mehmed Arslan'ın yakını) anılarından ilginç bir bölümü aktarıyor:[258]

«Gemide, ilerde ne yapılacağı konuşuluyordu. Bu konuşulanları, bu yolculardan biri bana yazmıştır. Enver Paşa, Rusya'ya geçmek, Ruslarla anlaşarak Türkistan'ı ayaklandırmak, Kafkaslarda örgüt kurmak, düşmana karşı çıkmak, Allah takdir etmişse burada bir zafer sağlamak, etmemişse bu yolda ölmekten söz ediyordu. Fakat Talât Paşanın görüşü şuydu:

– Bizim siyasi ömrümüz, artık sona ermiştir. İster haklı, ister haksız yere olsun, bir kere üstümüze milletin kin ve gazap yüzü döndü. Bizim yürüyeceğimiz en kısa ve uygun yol, Avrupa'ya giden yoldur.

Bir köşeye çekilip oturmalıyız. Herhangi birimiz, herhangi bir sebeple olursa olsun, en ufak bir kıpırdanma bile yapmamalıyız. Ve hiçbir şeye tamah etmemeliyiz. Bu durum içinde, zamanın getireceği olayları gözlemeliyiz. Gün geçer de, eğer bir fırsat çıkarsa, o fırsattan yararlanmamız tabiidir. Ancak, bugünkü halimizle ve bugünkü dünya şartları içinde bize düşen, her türlü tiranlıktan ve her çeşit senlik-benlikten uzakta, bir köşeye çekilip, sinmekten ibarettir.

Gerçi vicdanlarımıza karşı mahkûm değiliz. Çünkü biz, milletimizi kurtarmak ve yurdumuzu yükseltmek istedik. Fakat talih bize yar olmadı. Böyle olunca, artık görevlerimizi başkalarına devretmemiz gerekir.

Enver'den başka diğerleri, Talât Paşanın sözlerine katıldılar.»

Ertesi gün Kırım Yarımadası'na, Sivastopol yakınındaki Gözleve'ye

(Evpatorya) ulaşan denizaltıyı Almanların hazırladığı bir askeri tren bekliyordu. İttihatçılar, bu trenle Berlin'e doğru yola çıktılar. Tren, Akmesçit (Simforofol, Kırım'ın başkenti) yönünde, ilk istasyonda bir gece bekledi. Hareket edeceği sırada, Enver Paşanın kimse farkına varmadan indiği anlaşıldı.[259]

Bundan sonra Enver ve Cemal Paşalar serüvenlerle dolu dört yıl daha yaşayacaklardı. Berlin'e yerleşen Talât Paşanın ise üç yıllık ömrü kalmıştı. «Üç Paşalar»ın yurt dışındaki yaşamları ve Türkiye ile ilişkileri ilgi çekici konular olmakla birlikte, kitabımızın konusu içine girmiyor.

Talât Paşaya Suikast

Berlin'e yerleşen Talât Paşa, güvenlik gerekçesiyle Mehmed Saî adını kullanmaktaydı. Türkiye'de olup bitenlerle sürekli ilgileniyor; Avrupa içinde gezilere çıkıyor; Anadolu Hükümetinin temsilcileriyle ve kimi ülkelerin diplomatlarıyla ilişkiler kuruyordu. Türkiye'den ayrılırken Alman denizaltısında «Bizim siyasi ömrümüz artık sona ermiştir,» dediğini unutmuş gibiydi.

Kurtuluş Savaşı başlayıp da Anadolu'daki örgütlenmenin sonradan siyasal bir dönüşüme uğrayacağı anlaşılınca, «Avrupa'ya dağılmış olan İttihat ve Terakki üyelerini gene bir çatı altında tutmak ve onları ülkenin geleceğinde söz sahibi kılmak»[260] amacıyla ilişkilerini artırdı. Bir yandan da İttihat ve Terakki'yi «belli etmeden Anadolu içinde örgütleterek Milli Mücadeleye el koymaya» çalışıyordu; bu çalışmalar «partiyi diriltmek, program yapmak ve Anadolu'ya gitmek konuları üzerinde» yoğunlaşıyordu.[261] Küçük Talât (Muşkara), Nail (İttihat ve Terakki'nin Trabzon kâtib-i mesulü, İzmir suikastından sonra idam edildi) gibi İttihatçıları bu amaçla Anadolu'ya göndermişti. Hatta, yakınlarından Eyüb Sabri (Akgöl) ile kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırlığı yapmış olan Mustafa Sabri (Özkan) bir yandan mebusluk yaparken bir yandan Talât Paşa ile yeni bir İttihat ve Terakki programı konusunda yazışıyorlardı.

Öte yandan Talât Paşa, Anadolu'da bağımsız bir Türk devletinin yaşayabilmesi için Ermenilerle Bolşevikler arasında bir tampon bölge kurulması gereğine inanarak İngilizlerle ilişkiye geçmişti. Öldürülmesinden bir buçuk ay önce İngiltere Gizli Haberalma Servisi'nden Aubrey Herbert'le yaptığı uzun görüşme[262] bunu kanıtlamaktadır.

Anadolu'ya geçmeyi düşünen Talât Paşa, Mustafa Kemal'le yazışma-

ya da başlamıştı; ondan aldığı bir cevap üzerine bu konuda umuda kapılmış bulunuyordu. Serbest bırakılan Malta sürgünlerinden bir kesiminin Anadolu'ya girmesine izin verilmesi, umutlarını artırmıştı.

Berlin'de bir iki ev değiştiren Talât Paşa, Charlottenburg semtindeki Hardenberg Strasse 4 adresindeki eve eşiyle birlikte yerleşmişti. Almanya'da yaşayan İttihatçılarla, özellikle Doktor Bahaeddin Şakir ve Nâzım Beylerle, aralarında öğrencilerin de bulunduğu birçok Türkle buluşup görüşüyordu.

Sokağın karşı yanına, evinin karşısındaki 7 numaralı evin ikinci katına yerleşen İran kökenli bir Ermeninin, Sogomon Teyleryan'ın uzun süre kendisini izlediği, hangi saatlerde sokağa çıkıp nerelere gittiğini öğrendiği bilinmektedir. Cinayet, bu bilgilere dayanarak planlanmıştır.

Talât Paşa her gün saat 11.00 dolayında evinden çıkıp yürüyüş yapıyor, bazan Hayvanat Bahçesine kadar gidip öğle yemeği için eve dönüyordu.

15 Mart 1921 günü de aynı saatte çıktı; birkaç dakika sonra, 17 numaralı evin önüne geldiğinde, arkasından, çok yakından başına ateş edildi ve hemen orada düşüp öldü.

Katil tabancasını attı ve koşarak uzaklaşmaya çalıştı. Çevredeki kişiler silah sesini işitip yerde birisinin yattığını görünce, kaçmaya çalışanı kovalayıp yakaladılar; biraz da hırpaladılar.

Önce o yakınlarda bir tütüncü dükkânı işleten eski İttihatçılardan Cemal Beyin, ardından Doktor Nâzım, Nesim Mazliyah, Doktor Bahaeddin Şakir'in olay yerine gelmeleriyle, üzerinde Mehmed Saî adına düzenlenmiş bir pasaport bulunan ölünün Talât Paşa olduğu anlaşıldı.

Ceset morga kaldırıldı. Daha sonra Tempelhof'daki yeni yapılan camide düzenlenen cenaze törenine Türklerin yanısıra Talât Paşanın Türkiye'den tanıdığı Almanlar ve Almanya hükümeti temsilcileri de katıldı. Cesedi tahnit edilerek özel bir tabuta konuldu ve geçici olarak defnedildi.

Katil Sogomon Teyleryan, sorgusunda, yakınlarının tehcir (Ermenilerin göç ettirilmesi) sırasında öldürüldüğünü, bu nedenle Talât Paşayı öldürmeye karar verdiğini ve iki yıl önce Berlin'e geldiğini, Berlin'deki Ermeni komitecilerinden Apelyan aracılığıyla evini bulduğunu ve izlemeye başladığını söyledi.

Alman yetkilileri, verdikleri demeçlerde katilin cezasız kalmayacağını ifade ediyorlardı.

Duruşmada, İstanbul'daki Torlakyan davasında olduğu gibi, Ermeni-

lerin göç ettirilmesi sırasındaki acı olaylar ve «soykırım» iddiaları ortaya atılarak, bir bakıma İttihatçıların Ermenilere karşı politikası yargılandı, birçok tanık dinlendi. Duruşmalara «müdahil» olarak katılan Türk tarafının tanıkları ise dinlenmedi. Sonuçta katil beraat ettirildi.

Mahkeme tutanakları, 1980'de Göttingen'de yayımlanan *Der Völkermord an den Armenian vor Gericht: Der Proces Talaat Pascha* adlı, Fransızcaya da çevrilen kitapta yer almaktadır. Bunlar Türkçeye çevrilmemiş, yalnızca bunlara dayandığı öne sürülen bir senaryodan *Duvardaki Kan* adlı televizyon dizisi çekilmiş ve dizi Ekim-Kasım 1986'da TRT TV'sinde gösterilmiş, çeşitli eleştirilere hedef olmuştur.[262a]

Katilin cezalandırılmaması iki nedene dayandırılmıştır: Almanya'nın savaş sonrasında alabildiğine çalkantılı bir siyasal ortama girmiş bulunması ve bazı dış güçlerin perde arkasında yaptıkları baskılar.

İkinci neden üzerinde özellikle durulmuştur. Olayı ayrıntılı olarak (Maliyeci) Cavid Beye Rüstem takma adıyla bildiren Doktor Nâzım, şu kanısını ifade etmiştir.[263]

«Talât'tan intikam almak için dünyayı dolaştığını söyleyip duran bu milliyetperver katil niçin o sıralarda bu cinayeti işlemedi de tam Talât'ın kabine kurması için gayrıresmi çevrelerde çalışıldığı bir zamanda(*) işledi. Bizce bu olayda Ermenilik explotier edilmiştir (sömürülmüştür). Ama saik başka şeydir... Ben bu işte her şeyden çok Yunan parmağını ve parasını görüyorum. Belki aldanıyorum.»

Mithat Şükrü Bleda, Talât Paşa'nın İngiltere Gizli Haberalma Servisi'nden yukarda sözü geçen Aubrey Herbert'le görüşmelerini -biraz değişik biçimde- anlatarak, İngilizlerin Herbert'e Talât ve Enver Paşaları öldürme görevini verdiğini; onun bu suikastı düzenlerken İngiltere'yi işe karıştırmamak için vurucu güç olarak yabancı kişileri kullandığını, Ermenilerin ardında bu kişinin, onun ardında da İngiliz gizli polisi şefi Sir Basil Thomson'un bulunduğunu öne sürmektedir.[264]

Bütün bunlar, «Ermenileri bir maşa gibi kullanan İngiliz emperyalizmi»ne yönelik kuşkular olmakla birlikte, kesin kanıt değeri taşımamaktadır.

Talât Paşanın cenazesi İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman makamlarınca Türkiye'ye gönderildi. 25 Şubat 1943 günü Sirkeci garından alınan tabut, görkemli bir törenden sonra Hürriyet-i Ebediye şehitliğine gömüldü.

(*) Bu sözler, yukarda değindiğimiz Anadolu'yla ilişkileri yönünden ilginçtir.

Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beylerin Öldürülmesi

Talât Paşanın ölümünden üç ay sonra, 16 Haziran 1921'de, ileri gelen iki İttihatçı Berlin'de «faili meçhul» bir cinayete kurban gitti.

O gece bir başka İttihatçı (Doktor Rüsuhi) ile birlikte Talât Paşanın eşini ziyaret etmişler; onu da yanlarına alarak Cemal Azmi Beyin Uhland Strasse'deki evine uğramak üzere yola çıkmışlardı. Bir sokağın köşesinde arkalarından gelen dört tabanca kurşunu, Dr. Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beylerin kanlar içinde yere yuvarlanmalarına yol açtı.

Hayriye Hanım ve Rüsuhi Bey «İmdat!» diye bağırırlarken katil ya da katiller karanlığa karışıp kayboldular.

Bu cinayetleri de Ermenilerin işledikleri kanısına varıldı.

Cemal Paşaya Suikast

Talât Paşa ve öteki İttihatçılarla birlikte Berlin'e giden Cemal Paşa, on beş, yirmi gün sonra Münih'e geçti. Burada, savaş sırasında tanıdığı bir Alman profesörün yardımıyla elde ettiği Halit Baboviç adında bir Boşnak için düzenlenmiş sahte pasaportla yaşamaya başladı. Oradan İsviçre'ye gitti ve Suriye'de tanıdığı İsmet Beyin (sonra İstanbul Tramvay İdaresi'nde hareket müdürü) yardımıyla bir süre Davos kenti dolayındaki Klosters'de kaldı.

1920 Mayısı başlarında Berlin'e dönen Cemal Paşa, 18 Mayısta Almanya'dan ülkelerine hareket eden Rus tutsakları arasına karışarak vapurla Reval'e, oradan yine tutsaklarla birlikte Petersburg üzerinden Moskova'ya ulaştı (27 Mayıs). Burada İttihatçıların ve Ankara Hükümetinin bir temsilcisiymiş gibi, Sovyet Hükümetiyle bağlaşma görüşmeleri yapmak istedi. Gerçek amacı ise «Hindistan ihtilali»ydi. Sovyet liderlerine şu önerilerde bulunuyordu:[265]

«Biz İngilizlerin elinde tutsak olan Doğu milletlerini kurtarmak istiyoruz. Sizce de İngilizler, kapitalist dünyanın lideridir. İngiliz politikası, dünyadaki milletleri tutsak etmek amacını güdüyor. Sizler ise, dünyadaki milletleri, herhangi bir milletin tutsaklığından kurtarmak istiyorsunuz. Ve bütün işçileri, işverenlerin zulmünden kurtarmaya çalışıyorsunuz. O halde aranızda ölüm kalım mücadelesi var. Biz de aynı amaçla ölüm kalım mücadelesine çıktık. Türkiye'de bu mücadelelere yıllarca öncülük etmiş

bir örgütün sözü geçen üyelerindeniz. Bu yüzden Doğuda ve Doğu Müslümanları arasında kişisel ağırlık kazanmışızdır. Bu kişisel ağırlıklarımızdan yararlanarak, İngiliz zulmü altında inleyen Doğu milletlerini kurtarmaya çalışacağız. Örneğin Halil Paşa (Kut), İran'ın kurtuluşuna ayrılacak örgüt ve girişimlerin başına geçerse, ben de Hindistan'ın kurtarılmasıyla ilgili girişimlere öncülük ederim.»

Mustafa Kemal'e yazdığı mektuplarda eylemlerini anlatan ve düşüncelerini ortaya koyan Cemal Paşa,[266] Moskova'dan aldığı «Anadolu-Türkiye İhtilalci Hükümetinin Temsilcisi» kimliği ve görev belgesiyle Bakû'ya gidip döndü. 12 Temmuzda Moskova'dan Türkistan'a hareket etti, Taşkent'te karargâh kurdu. Oralara dağılmış eski savaş tutsağı Türk subay ve erlerini toplayıp örgütlemeye girişti.

29 Ağustos 1920'de Taşkent'ten yola çıkan ve on beş gün süren yolculuktan sonra Afganistan'a ulaşan Cemal Paşa, Afgan Emiri Amanullah ile anlaşarak ülkenin ordusunu düzenledi; Afganistan'ın Sovyetlerle yakınlaşmasında olumlu rol oynadı. Bu nedenle İngiliz basını onu «Sovyet ajanı» diye niteliyordu.

Bir yıl sonra Enver Paşa ile görüşmek, daha sonra Avrupa'ya gitmek üzere Kâbil'den Buhara'ya hareket etti. Enver Paşayla karşılaşamayınca Ekim 1921'de Taşkent üzerinden Moskova'ya geçti. Kasım sonlarında Berlin'e, oradan Münih ve Paris'e uzandı. Yeniden Münih ve Berlin yolculuklarına girişti, 2 Mayıs 1922'de Berlin'den hareket edip Moskova'ya döndü.

Bu yolculuklarında, Afganistan için Rusya ve Avrupa'dan silah ve malzeme sağlamaya çalışmış, ancak başarılı olmamıştı.

Öte yandan, ilerde sözünü edeceğimiz Hacı Sami, Buhara'da bir İslam devleti kurmak için çalışıyordu. «Afganistan'ı aynı sergüzeşte sürüklemek için çok çalışmış ve Cemal Paşanın aleyhinde propagandalarda bulunmuştu. Cemal Paşanın kâh Ruslara satıldığından, kâh yaptığı teşkilat ile Emirin taç ve tahtını yıkacağından bahsediyordu. Hatta bir aralık Afgan Emiri Cemal Paşadan kuşkulanmış ve onun kurduğu nümune kıtalarını Türk subaylarının elinden almıştır. Afganistan bu telkinler nedeniyle bir süre Türkistan işlerine de katılma eğiliminde bulunmuşsa da Rusların şiddetli bir ültimatomu bu girişimi durdurmuştur.»[267]

Cemal Paşa, Moskova'dan Kars'a geçerek İran üzerinden Afganistan'a gitmek istediyse de, buna ne İran'daki durum, ne Afganistan'daki

son gelişmeler olanak veriyordu. Artık Ankara'nın izniyle Türkiye'ye dönmeyi, bir köşede yaşamayı düşünmeye başlamıştı.

5 Temmuz 1922'de Moskova'dan hareket edip Gürcistan'a, Tiflis kentine geldi. Orada Türkiye temsilcisi Muhtar Beye başvurdu; yanındaki İsmet Beyi de Kars'a gitme izni elde etmek üzere Ankara'ya gönderdi. İki yaveriyle birlikte sonucu bekliyordu. Muhtar ve İsmet Beylerin Tiflis'te çok sayıda Ermeni komitecisi bulunduğu, dolayısıyla buranın güvenli bir yer olmadığı yolundaki uyarıları nedeniyle beklemekten vazgeçip kentten ayrılmaya karar vermişti.

Yaverlerinden Nusret, Paşanın eşine 15 Temmuzda yazdığı mektupta şöyle diyordu:[268]

«İsmet Bey hareket edeli beş gün oldu. Batum'dan kendisinden bir haber alamadık. O halde Ankara'nın yolunu tutmuş olacak. İnşallah muvaffakiyetli işler görür. Bizler hamdolsun sıhhattayız. Burada müthiş bir Ermeni ekseriyeti var!.. Fakat, Cenab-ı Hakkın inayetine sığınıyor ve sonra bizim için pek kıymettar babamızı (Cemal Paşa) gözbebeğimiz gibi muhafazaya çalışıyoruz. Süreyya (öteki yaveri) ile ben olmaksızın, hatta odasından bile çıkardığımız yok. O da bir çocuk tevekkül ve muvafakatı (boyun eğiş ve onaylayışı) ile, güzel güzel sözlerimizi tutuyor. Siz de dua ediniz...»

21 Temmuz 1922 günü Cemal Paşa, yaverlerinden Binbaşı Nusret ve Teğmen Süreyya Beylerle birlikte öldürüldü.

O akşam, Türkiye temsilcisi Muhtar Beyi ziyaret ettikten sonra, saat 22.00 dolayında Tiflis'in büyük caddelerinden Büyük Petro Caddesinde, Nusret Beyin koluna girmiş ilerliyordu.

«Yaver Süreyya Bey, birkaç adım ilerde yürüyordu. Bunlar, Jukovski Sokağının köşesine vardıkları zaman, kimlikleri bilinmeyen kimselerin saldırısına uğradılar. Cemal Paşa ile Nusret Bey, atılan kurşunlarla derhal öldüler. Süreyya Bey, Büyük Petro Caddesinden Sululak Sokağına doğru koşmaya başladı. Fakat arkadaki katiller tarafından, 50 metreden atılan kurşunlarla düştü, öldü. Katiller kaçarlarken, itfaiye alayından Karakin Dilanyan adında bir Ermeni, katillerden birini yakalamak istedi. Fakat öteki katil tabancasıyla Karakin'i de öldürdü ve arkadaşını kurtardı. Bu arada meçhul bir kadın da, isabet eden kaza kurşunuyla düştü.

Cemal Paşanın ensesine ve beline üç kurşun isabet etmişti. Nusret Beye beş kurşun, Süreyya Beye yalnız bir kurşun isabet etmişti. Katiller Büyük Petro Caddesinde bir evin bahçesinden Sululak Sokağına geçerek kayboldular.»[269]

Cemal Paşa ile Nusret Bey hemen ölmüşlerdi. Süreyya Bey hastaneye gidinceye kadar yaşamış, orada sorulan sorulara cevap vermeye çalışırken, bir sözcük bile söyleyemeden ölmüştü.

Ertesi gün Ermeni ordusu subaylarından ve Taşnaksutyun Komitesi fedailerinden Karakin Lalayan ile Sergo Vartanyan tutuklandılar. Resmi makamlar da cinayetlerin Taşnak komitelerince işlendiğini ifade ettiler. Ancak katiller hiçbir zaman kesinlikle belirlenip açıklanmadı.

Kâzım Karabekir, Afganistan'dan gelen bir zatın söylediklerine dayanarak, bu olayın ülkede büyük bir tepki yarattığını; Afganistan'ın Sovyetler Birliği'ne başvurduğunu yazıyor. Başvuruda Cemal Paşanın Türkiye kadar Afganistan'ın da malı olduğu ifade edilerek, katillerin hemen yakalanması isteniyor; ardından sınıra yığınak yapılıyor. Resmi makamlar otuz iki kişinin tutuklandığını, bunların açık duruşma yapılarak yargılanacaklarını ve katillerin şiddetle cezalandırılacağını ifade ediyorlar.[270]

Cemal Paşanın Ermenilerce öldürüldüğüne inanılmıştır. Cinayetlerden Sovyet gizli polis örgütü ÇEKA'yı sorumlu tutan yayınlara da rastlanmaktadır.[271]

Cinayetin ertesi günü düzenlenen, Türkiye temsilciliğinin de katıldığı büyük törenle Tiflis'in en büyük camisi Şah Abbas Camisi'nde kılınan namazdan sonra cenazeler toprağa verildi. Çok kısa bir süre sonra Cemal Paşanın kardeşi Yüzbaşı Kemal Bey, Moskova'dan Tiflis'e gitti ve cenazeler Kâzım Karabekir'in sağladığı özel bir trenle Erzurum'a getirildi. Cemal Paşa ile iki yaveri, Sarıkamış Muharebesine katılan ve muharebeden kısa bir süre sonra hastalıktan ölen Hafız İsmail Hakkı Paşanın Kars kapısı dışındaki mezarı yanına törenle gömüldüler.

Said Halim Paşaya Suikast

Abbas Halim Paşaya suikast bölümünde sözünü ettiğimiz Said Halim Paşa, 1865'te Kahire'de doğdu. Kavalalı Mehmed Ali Paşanın dördüncü oğlu Abdülhalim Paşanın oğludur. Avrupa'da öğrenim gören Said Halim Paşa, yirmi yıl (1888-1908) Şûra-yı Devlet (sonra Danıştay) üyeliğinde bulundu. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Âyan (Senato) üyeliği yaptı; Şûra-yı Devlet Reisi olarak Said Paşa kabinesinde yer aldı. Sonraki kabinede Hariciye Nazırı oldu: Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesinin hemen ardından Sadaret Kaymakamlığına (Sadrazam Vekilliği), ertesi gün de (12 Haziran 1913) Sadrazamlığa getirildi. 24 Ekim 1915'e kadar Hariciye Nazırlığını da üzerinde tuttu.

Almanya ile bağlaşıklık kurulması ve Birinci Dünya Savaşı seferberliğinin ilan edilmesi (2 Ağustos 1914), çok geçmeden de bir oldubitti sonucu Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi (11 Kasım 1914), sadrazamlığı döneminin en önemli olaylarındandır.

4 Şubat 1917'de sağlığının bozuk olduğu gerekçesiyle sadrazamlıktan ayrılan ve yerini Talât Paşaya bırakan Said Halim Paşa, Ateşkes dönemine kadar Meclis-i Âyan üyeliğinde bulundu.

Savaş yenilgisinin ardından savaş kabineleri için verilen bir önerge üzerine Meclis-i Mebusan Beşinci Şube'sinde sorguya çekilen Paşa, savaşa girmekten yana olmadığını söylemiş; Almanların *Goeben* ve *Breslau* zırhlılarının Karadeniz'e girmesinden sonra istifa ettiğini, ancak ülke böyle bir durumdayken çekilmesinin doğru olmayacağını düşünerek istifasını geri alma önerilerini kabul ettiğini açıklamıştı. Bu sorguda, Ermenilerin göç ettirilmesi konusunda şöyle demişti:[272]

«Savaşın ilanından sonra Ortodoks kilisesi adına Rusya Çarı da Ortodoksların reisi sıfatıyla, bütün bu kiliseye bağlı olanları davet etmişti. Kafkas cephesindeki ordumuzun gerileri daha önce İtilaf devletleri tarafından hazırlanmış olan Ermeni örgütü ve Osmanlı ordusundan silahlarıyla kaçan ve bu örgüte katılan Ermeni çeteleri tarafından vuruluyordu. Osmanlı ordusu böylece iki ateş arasında kaldığından, geri çekilme hattının kesilmesi öngörülüyordu. Askeri makamlarca önerilen ve Meclis-i Mebusan encümenlerince kabul edilen bir kanun maddesi, ordu komutanlarına gerektiğinde halkı gerek teker teker gerek topluca göç ettirme yetkisini veriyordu.

Güvenliği, ülkenin ve ordusunun esenliğini sağlamak zorunda bulunan bir hükümet, herhalde böyle bir önleme başvurma vicdanlılığında ve acısında bulunacaktı. Hükümet bu kanunu yapmakla görevini yerine getirmekten başka bir şey yapmamıştı. Daha sonra yapılan aramalar sonucunda Ermenilerin bu konudaki kötü niyetleri tamamıyla anlaşıldı.

Fakat ne yazık ki yürütmekle görevli olanlar, kanunu fena bir halde uyguladılar. Sızıltılar işitilmeye başlayınca sebeplerinin buldurulması ve (suçluların) cezalandırılması için araştırma komisyonları oluşturduk ve bu komisyonlara da ülkede namus ve iffetiyle seçkinleşmiş kişileri seçtik. (...) Meselenin gerektirdiği sonucu elde etmek mümkün olmadığından, daha uygun bir zamana bırakma zorunluluğu doğdu. Yine de İstanbul'da ve gözümün önünde bulunan Ermeni ve Rumların cemaatleriyle birlikte göç ettirileceği Ermeni ileri gelenleri tarafından bana haber verildiği zaman, bu eyleme olanca şiddetle engel oldum.»

En sorumlu mevkide bulunmasına karşın olaylara egemen olamama-

sı, Paşanın yetersizliğine ve İttihat Terakki'nin gizli-açık egemenliğine boyun eğmiş bulunmasına bağlanmaktadır.

15 Mayıs 1919'da İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle birlikte tutuklanarak siyasetçilerin konulduğu Bekirağa Bölüğüne gönderilen Said Halim Paşa, İngilizler tarafından 30 Mayıs 1919'da Limni adasında Mondros'a, 20 Eylülde Malta adasına sürüldü. 31 Aralık 1920'de serbest bırakılınca Sicilya'ya geçti ve İstanbul'a dönmek üzere başvurdu. Tevfik Paşa (İstanbul) Hükümeti bunu sakıncalı bularak izin vermeyince, Roma'ya yerleşti.

Said Halim Paşa, 6 Aralık 1921 günü -Talât Paşa, Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler gibi- yolda tabancayla öldürüldü. Katil yakalanamadı. Onun da Ermenilerce düzenlenen bir suikasta kurban gittiğine inanılmaktadır. İtalya hükümeti de cinayeti Taşnaksutyun Komitesi'nin işlediğini açıklamıştır.

Düşman işgali altındaki Türkiye'de fazla yankı uyandırmayan bu cinayetten kısa bir süre sonra Said Halim Paşanın cesedi İstanbul'a getirildi ve 20 Ocak 1922 günü törenle babasının Sultan Mahmud Türbesi'ndeki mezarı yanına gömüldü.

Olaydan 42 yıl sonra *Tarih Konuşuyor* dergisinde[273] ortaya atılan iddiaya göre cinayet, Abbas Hilmi Paşanın intikamını almak için işlenmiştir.

Burada yazıldığına göre, eski Teşkilat-ı Mahsusa şefi Kuşçubaşı Eşref Sencer, 1931'de Atina'da kendisini ziyaret eden Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşanın en yakın adamı ve mutemedi Nafi Beye, daha önce ayrı bir bölümde sözünü ettiğimiz Abbas Hilmi Paşaya suikast olayından, ne Said Halim Paşanın, ne Enver ve Talât Paşaların, ne de hükümetin haberi olmadığını güvence vererek açıklıyor.

Bunun üzerine üzüntüye kapılan Nafi Bey, sayıklar gibi, «Vah vah... Bir masumun kanına girildi... Yazık oldu.. Hata ettik...» diyor. Bu itirafın içyüzünü de Eşref Bey, yıllar sonra Mısır'ın tanınmış gazetecisi ve siyaset adamı Mehmed el-Sabah'tan öğreniyor:

Said Halim Paşa, Nafi Beyin bulduğu bir kiralık katil tarafından öldürülmüştür. Katil İtalyan uyruğuna geçmiş bir Bulgardır ve «milletlerarası bir teşkilat olan İtalyan Karbonarileri tarafından yetiştirilmiş»tir. Onunla değil, «menajeri»yle ilişki kurulmuş, paranın bir bölümü Bulgaristan'da verilmiştir.

Cinayet işlendikten sonra Said Halim Paşanın sözü geçen suikastla ilişkisi bulunmadığı ısrarla söylendiği için, Hıdiv, olayın içyüzünü öğrenmek üzere Nafi Beyi Kuşçubaşı Eşref'e yollamıştır...

Ağızdan ağıza aktarılagelmiş bu öykünün gerçeklik derecesi elbetteki kuşkuludur.

YAHYA KÂHYA CİNAYETİ

Mustafa Suphi ve yoldaşları cinayetine aracılık eden Yahya, Trabzon iskelesinde kayıkçılar kâhyasıydı. İskele gelirlerinden pay alıyor, adeta bir Mafya «baba»sı rolü oynuyordu. «Görgüsüz ve bilgisiz bir çete reisinden başka bir şey olmayan Yahya Kâhya, emrindeki silahlı kuvvete dayanarak, hükümet içinde hükümet gibiydi. İstediği vergiyi kor, istediğini alır, herkese istediğini yapabilirdi.»[274]

Bu gibi eylemleri yürütürken İttihat ve Terakki iktidarı tarafından engellenmediği anlaşılan Yahya, Kurtuluş Savaşı sürerken Anadolu'ya girmek isteyen İttihatçılara ve onların yeniden örgütlenmelerine kolaylıklar sağlıyordu.

Enver Paşanın eski yaveri, eski Teşkilat-ı Mahsusa'cılardan Yenibahçeli Şükrü (Oğuz), örgütlenme çalışmalarını başlatmıştı. Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği 4 Mart 1921 günlü mektupta, partisinin Anadolu'da örgüt kurmak istediğini açıkça yazmıştı. Ardından tanınmış İttihatçılardan Küçük Talât (Muşkara), Yenibahçeli Şükrü'nün kardeşi Nail, Kurmay Binbaşı Naim Cevad Anadolu'ya geçmişlerdi. Çok geçmeden de Enver'in amcası Halil Paşanın (Kut) hasta olduğunu öne sürerek «dinlenmek» gerekçesiyle Trabzon'a gelmesi, Mustafa Kemal ve çevresini alabildiğine kuşkulandırmıştı.

Mustafa Kemal, 22 Mayısta Kâzım Karabekir'den Enver'in Anadolu'ya geçmesini engellemek için gerekenleri yapmasını istedi. İttihatçıların kurduğu Halk Şûralar Fırkası'nın (Partisi) çok sayıda program ve bildirisiyle dolaşan Naim Cevad tutuklandı. Trabzon'da bulunan Halil Paşanın da yurt dışına çıkarılması isteniyordu. Ancak Trabzon'daki tümen, Yahya Kâhya'nın üç yüz kişilik çetesi tarafından korunan Halil Paşaya güç yetiremiyordu.

Bu durumda Trabzon'da, Dahiliye Vekili Fethi Beyin (Okyar) TBMM'de kullandığı ifadeyle, «İskele Hükümeti» kurulmuş oluyordu.

Trabzon'daki, başını Yahya ile Barutçuzade Hacı Ahmet'in çektiği Müdafaa-i Hukuk'çular da İttihatçı olduğundan (Barutçuzade, daha önce Teşkilat-ı Mahsusa Trabzon örgütünün başındaydı) Müdafaa-i Hukuk adına toplanan vergiler «Enverist» örgütlenmede kullanılmaktaydı.

Trabzon'daki bu örgütlenmeye son vermek üzere 13. Tümen'in komutanlığına Seyfi Bey getirildi. Yeni komutan da duruma egemen olamadı.

Kâzım Karabekir'in Trabzon Komutanlığına atadığı güvenilir adamı Sami Sabit Bey (General S.S. Karaman), kente gelince Envercileri kovuşturmaya başladı. Bu arada Kâhya'nın çetesindeki birçok kişiyle kardeşi yakalandı. Kâhya kentin her yerinde aranıyordu. Daha sonra teslim oldu ve sıkı güvenlik önlemleri altında Samsun'a gönderildi. Orada serbest bırakıldı ve yargılanmak üzere Sivas'a gitti.

Kâhya ve arkadaşları Müdafaa-i Hukuk adına toplanan paraları zimmetlerine geçirmekle suçlanmaktaydılar. Vali Ebubekir Hazım Beyin (Tepeyran) yazdığına göre,[275] «Yahya'nın sonradan verdiği iki defterle Merkez Heyeti reisinin defterinde gösterilen gelir 61 bin lirayı geçiyordu. Reis tarafından sarf edilen 43 bin liradan gerisi, 17 bin 600 küsur lirası Kâhya'nın ve 800 küsur lirası da reisin zimmetlerinde görünüyordu. Fakat Kâhya, zimmetinde bir şey bulunmayıp tamamıyla reise verdiğini iddia ediyordu.» Buna benzer başka yolsuzluklar da vardı. Giderlerde ise, «Halil Paşaya, Nuri Paşanın adamına, Küçük Talât Beyin Rize'ye gidiş dönüşünde bindiği motorun ücretine ve adı geçenin maaşıyla hemşiresinin navlun masraflarına» gibi kayıtlara rastlanıyordu.

Bütün bunlara karşın Yahya ve arkadaşları yargılandıkları Sivas Bidayet Mahkemesi'nde beraat ettiler ve Trabzon'a döndüler.

Trabzon milletvekili Ali Şükrü Beyle arkadaşlarının verdikleri 7 Mayıs 1922 günlü gensoru, Meclis'te «Trabzon Meselesi» üzerinde hararetli görüşmelere yol açtı; Ali Şükrü Beyle Mustafa Kemal Paşa arasında sert tartışmalar oldu...

Yahya Kâhya 3 Temmuz 1922 günü güneşin batmasına yakın otomobiliyle Soğuksu'daki yazlık köşküne giderken, yolun tenhaca bir yerinde pusu kurmuş kişilerce öldürüldü.

Otomobilin önünde Kâhya'nın şoförüyle Sivas'tan gelen konuğu, Sivas Sanayi Mektebi Muzıka Muallimi İzzet Bey; arkasında Kâhya ile uşağı Mustafa oturuyorlardı.

O sırada askeri ataşe olarak Buhara'ya gitmek üzere Soğuksu'da bir evde bekleyen Emekli Kurmay Albay Rahmi Apak, anılarında şunları anlatıyor:[276]

«Evimin dört beş yüz metre mesafesinde ve Trabzon'dan Soğuksu mevkiine çıkan yol istikametinden silah sesleri geldiğini işittim. Hemen

bir silah kaparak, maiyetimdeki dört beş silahlı erle birlikte silah seslerinin geldiği yere koştum. Yola çıktığımda ne göreyim... Bir otomobil yol üstünde durmuş. Şoför ile şoförün yanında oturan sarı çilli bir adam oldukları yerde can vermişler. Kâhya ise kendisini otomobilden dışarıya atmış, yolun hendeği içine uzanmış, can çekişmekte. Kimse sağ kurtulmamış. Otomobile ateş edenler meydanda yok.»

Vali Ebubekir Hazım Bey de anılarında şu bilgileri veriyor:[277]

«Hadiseden zabıta memurları da ancak şehir dahilindeki söylentilerle haber alarak olay yerine bir buçuk saat sonra varabilmişlerdir. O yer hayli yoğun ağaçlarla kaplıdır. Dereli tepeli olduğu için de karanlıkta araştırmalardan bir netice çıkmamıştır. Canilerin bu yeri ve saati seçmeleri, kaçmaya en elverişli bir yer olması dolayısıyladır. Üç maktul ile otomobil üzerindeki kurşun yaralarından anlaşıldığına göre atılan kurşunlardan biri otomobilin sağ ve biraz arka tarafına ve üç metre yüksekte, diğeri ön tarafta olmak üzere birçok kişinin iki pusu kurdukları anlaşılmıştır.

Arkadan ve önden atılan 40 kadar kurşundan arkadakiler ve yanındaki şoför vurulduğu halde Kâhya'nın Mustafa adındaki silahlı uşağı mucize kabilinden sağ salim kurtulup kaçmayı başarabilmiştir. Bu mucizeli kurtuluşun şüphe uyandıran bazı yanları da vardır: Mustafa, kurtulduktan sonra hadise yerine pek yakın ve daima kalabalık olan kahvehaneye uğramamıştır. Biraz daha aşağıdaki askeri kışlaya ve şehirde önünden geçtiği hükümet, polis ve jandarma dairelerinin hiçbirine haber vermemiştir. Daha garibi, sorgusu yapılmak üzere bütün gece arandığı halde bulunamamıştır. O gece evine de uğramamıştır.

Ertesi gün kardeşi ve akrabası sıkıştırıldıktan sonra meydana çıkması şüpheleri üzerinde toplamış ve tutuklanmıştır.»

Öldürülenler, ertesi gün büyük bir cenaze töreniyle toprağa verildi. Cenaze namazı kılınırken Trabzon Tümen Komutanı Sami Sabit Bey, caminin karşısındaki bir açık kahvehaneden töreni seyrediyordu. «O zaman halk 'katili isteriz, hükümetten katili isteriz' diye bağırmaya başladı. Sami Sabit Beyin Trabzon'daki durumu kendisi için tehlikeli olmaya başlamıştı. Bir gece de evini bastılarsa da yaveri Cevad Beyle birlikte aldığı tedbir sayesinde zorlukla kurtuldu.»[278]

Kısa bir süre önce Kars'a atanmıştı; 10 Temmuz 1922'de kentten ayrıldı.

Halk arasında cinayeti Sami Sabit Beyin işlettiğine inanılıyordu. Tümenin Hücum Taburu, Soğuksu'ya yakın kışlada kalıyordu. Katiller,

olaydan sonra askeri kışlaya doğru kaçmışlardı. Rahmi Apak, «O zaman bu taburun kumandanı olan Kurmay Binbaşı Kalkandelenli Mustafa ile sonradan çok yakın ahbaplık ettim. Bu hadiseden beş altı yıl sonra dahi, arkadaşım Mustafa Bey Kâhya'nın askerler tarafından öldürüldüğünü inkâr etmiştir,» diyor ve «Bolşevikler Suphi Yoldaşın intikamını almışlardır» yargısına varıyor.[279]

Ebubekir Hazım Beyin yazdığına göre, soruşturma ilerledikçe, tanıkların ifadelerinden, katillerin «dillerinin şivesi ile kıyafetlerinden Giresun taraflarından geldikleri, yani (ilerde sözü edilecek) Topal Osman tarafından gönderildikleri» sanısı güçlenmekteydi. Ancak, Kâhya'nın pek ahmak olan kardeşine «Olay yerine yakın olan kışladaki askerler tarafından cinayetin işlendiğinden şüphe ettiğini» söylemişler, bir subayla birkaç erin adını verdirmişlerdi.

Trabzon mebusu Hafız Mehmed Bey (Adliye Vekilliği yaptı, İzmir Suikastından sonra Ankara'da idam edildi) ise valiye dört ihtimalden söz etmişti: «1. Askerler, 2. Topal Osman güya Mustafa Suphi Bey ve arkadaşlarının denize atılarak boğdurulmasından dolayı Kâhya'ya diş biliyormuş. Çünkü Suphi Beyin babası Ali Rıza Beyle eskiden beri tanışıklığı varmış. 3. Yukarda sözü edilen olaydan dolayı Rusların para ile elde ettikleri kişiler, 4. Geçmiş vakaların intikamını almak üzere Ermeni çetesi.»

Hafız Mehmed Bey, cinayeti Kâzım Karabekir'den aldığı emir üzerine Sami Sabit Beyin işlettiğine inanıyordu.[280]

Kısa bir süre sonra, Meclis'te «Trabzon meselesi»ni soruşturmak üzere, Bursa mebusu Mustafa Fehmi Efendi başkanlığında üç kişilik bir kurul oluşturuldu ve olay yerine gönderildi. Kurula şu görevler verilmişti:[281]

«a) Cinayet dolayısıyla olay yerinden gelen şikâyetleri ayrıntılı olarak incelemek,

b) Mülki, askeri ve adli bütün memurlardan bu konuda görevlerini tarafsızlıkla yerine getirmeyerek soruşturmanın sonuçsuz kalmasına yol açanlar varsa bunlar hakkında soruşturma yapmak,

c) Memlekette (Trabzon'da) varolduğu anlaşılan anlaşmazlıkların nedenlerini, saiklerini ve etkenlerini ortaya çıkararak bunların tümüyle ortadan kaldırılması için gereken aydınlatma ve uyarıları yapmak,

d) Aydınlatma ve uyarıyla birlikte varolduğu öne sürülen anlaşmazlıkların neler olduğunu merkeze açıkça bildirmek.»

Kurul, yetkili memurların görevlerini iyi ve doğru yaptıkları kanısına vardı ve bu görüşünü gazetelerde yayımladı. Kurulun 13 Eylül 1922 günlü

raporunda, «Kâhya öldükten sonra askeri kışlaya doğru kaçtıkları görülen katiller hakkında zamanında gereken araştırma yapılmamış olduğundan bulunmaları imkânsız hale gelmiştir,» sonucuna varılıyordu.

Enver Paşa Türkistan'a gittiği ve 30 Ağustosta Büyük Zafer kazanıldığı için «Trabzon Meselesi» kapanmış oldu. Ancak bir süre sonra mebuslardan Ali Şükrü Beyin öldürülmesi üzerine «Ali Şükrü Bey Olayı» olarak yeniden ortaya çıkacaktı.[282]

Ali Şükrü Beyi öldüren -Mustafa Kemal'i korumakla görevli- Giresun Taburu Komutanı Topal Osman da ortadan kaldırılacaktı. Topal Osman ve adamlarıyla çarpışmaya giren, Muhafız Taburu Komutanı İsmail Hakkı Beydi (General İ.H. Tekçe).

General İsmail Hakkı Tekçe, uzun yıllar sonra *Günaydın* gazetesinde yayımlanan anılarında, Yahya Kâhya'yı -Topal Osman'ın iki adamıyla birlikte- kendisinin öldürdüğünü açıklayacaktı![283]

ALİ KEMAL'İN LİNÇ EDİLMESİ

Yürüdü sallanarak on adım kadar.
Ahali boyuna bağınyor.
Bir taş geldi arkadan
başına çarptı.
Bir taş daha
bu sefer yüzüne.
Kırıldı gözlükleri,
bıyıklarına doğru kanın aktığını gördüm.
Birisi, «Vurun,» diye haykırdı.
Taş
odun
çürük sebze yağıyor.
Muhafızları bıraktı Ali Kemal'i.
Ahali kara bulut gibi çullandı üzerine
alaşağı ettiler.
Orda yerde yaptılar ne yaptılarsa.
Sonra açıldı bir parça ortalık.
Baktım ki yatıyor yüzükoyun
Ayağında bir donu kalmış
kısa bir don.

NÂZIM HİKMET

Ali Kemal, 1869'da İstanbul'da doğdu. Mekteb-i Mülkiye öğrencisiyken Paris'e gitti (1886), oradan Cenevre'ye geçti. İki yıl sonra Mülkiye'yi bitirme sınavlarını vermek ve babasından kalan mirasın yönetimiyle ilgilenmek üzere İstanbul'a döndü. Çok geçmeden siyasal eylemlerde bulunduğu gerekçesiyle Halep'e sürüldü (1889). Oradaki idadide beş yıl dil ve edebiyat öğretmenliği yaptı, ardından Paris'e kaçtı (1895). *İkdam* gazetesine gönderdiği yazılarla adını duyurdu (adı Ali Rıza idi, Ali Kemal imzasını kullanıyordu). Paris Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'nu bitirdi. *İkdam*'da çıkan yazıları 1899'da üç ciltlik *Paris Musahabeleri* adlı kitabında toplandı.

Jön Türklere katılan Ali Kemal, «Serhafiye» Ahmed Celaleddin Paşanın Abdülhamid'le Jön Türkler arasında uzlaşma sağlaması üzerine Brüksel Elçiliği ikinci kâtipliğine atandı.

1900'de Mısır'a giderek kimi prenslerin «çiftlik nazırlığı»nda bulundu, 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edilince İstanbul'a döndü.

«Hürriyetin ilanı»nın daha ilk günlerinde, bu olayın yarattığı çalkantılar sürerken Ali Kemal'in Abdülhamid'le görüşerek ondan para alması, İttihat ve Terakki'nin sert tepkisine yol açtı. Bu tepki, kuşkusuz ki biraz da Abdülhamid'in gazetecileri satın alma girişimlerine yönelikti. 7 Ağustos 1908 günlü *Tanin*'de Ali Kemal'e seslenen bir açık mektup yayımlandı:

«Geçen gün padişahın huzuruna kabul edilerek iltifat gördünüz. Dört yüz elli lira padişah bağışı aldınız. Bu parayı bir iyilik yolunda harcayacağınızı umarak iki üç gündür bekledik. Ancak bu yolda bir duyurunuza rastlamadığımız için, henüz nereye harcanacağını kararlaştırmadığınız anlaşılıyor. Şu padişah bağışını 'İane-i Milliye' (Ulusal Yardım) hesabına Osmanlı Bankası'na yatırmanız bilinen yurtseverliğinizden beklenmektedir.»

Ali Kemal, bu açık mektuba cevabında (*Tanin*, 9 Ağustos 1909) şöyle diyordu:

«Aşağı yukarı bir ay önce, yirmi yıla yaklaşan bir gurbetten gönülce bezgin olarak, günlük bazı olayların zorlamalarıyla yurda geri dönmeme izin verilmesini padişah katından dilemiştim. Yalvarışım kabul edildi, Anayasanın duyurulduğu gün İstanbul'a geldim. Gazetelerde görüldüğü üzere doğruca padişahın mabeynine başvurdum. Padişah katma çıkarak değil ama özel kâtiplerden biri aracılığıyla, sanırım bir yıl Mehterhane'de, altı yıl Halep'te, on yıl gurbet ülkelerinde hele haksız olarak çektiklerime cömertlikle karşılık olmak üzere padişahın gönül alışına eriştim. Peşte Başkonsolosluğuna atanmam konusunda buyruk verildi.

Bundan sonra, devrimin oluşunu gördükten sonra *İkdam*'ın düşünce ve eğilimlerime daha uygun bir önerisi üzerine padişah mabeynine giderek özür diledim ve o memurluktan bağışlanmamı istedim. Bu kez bana bir zarf içinde dört yüz elli değil ama iki yüz altmış lira bağış verildi.

Bugüne değin izlediğim yol, gördüğüm eğitim, ne o gönül alışa ulaşmakta, ne de bu bağışı kabulde beni engelleyemezdi; ve bugün de edemez. Bununla birlikte padişahın Anayasa gereğince uyruklarından birine kendi kesesinden bağış vermeye hakkı yoksa o parayı hemen geri vermeye hazırım.»

Bu cevaptan sonra *Tanin*'de Ali Kemal'in Abdülhamid'e verdiği jurnallar üzerinde duruldu.[284]

Bütün bunlar eski Jön Türklerden Ali Kemal'in İttihat ve Terakki düşmanı olmasının başlıca nedenlerinden oldu. *İkdam* gazetesinin başyazarlığını üstlenen Ali Kemal, İttihatçılara karşı sert bir muhalefet yürüttü. Bir yandan da Mekteb-i Mülkiye'de hocalık yapıyordu.

31 Mart Olayından sonra Ali Kemal yeniden Avrupa'ya kaçtı. İstanbul'a İttihatçıların gücünün zayıflamasından, Ahmed Muhtar Paşanın sadrazamlığa getirilmesinden sonra dönebildi (1912). Bu kez muhalefeti *Peyam* gazetesinde sürdürmeye çalıştı. Gazetesi kapatıldı; İttihatçıların Bâbıâli Baskını ile yeniden iktidara gelmelerinin ardından yeniden yurt dışına çıktı (1913).

Ateşkes Döneminde İstanbul'a dönerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girdi. Damat Ferid Paşa kabinelerinde Maarif ve Dahiliye Nazırı oldu. Nazırlıktan ayrılınca *Peyam* gazetesini Mihran Efendinin *Sabah* gazetesiyle birleştirerek *Peyam-ı Sabah* adıyla yayımladı. Bu gazetede, İttihatçılığın devamı olarak gördüğü Kuva-yı Milliye'ye ve Kurtuluş Savaşı'na sürekli karşı çıkmaktaydı:

«Yalancı milliyet davası şer'i şerife aykırıdır.» (11 Nisan 1920).

«İdam, idam, idam! Mustafa Kemal cezasını bulacak.» (25 Nisan 1920).

«Mustafa Kemal'in maskaralıkları» (7 Mayıs 1920).

«Büyük Millet Meclisi, küçük heriflerin esiridir.» (28 Mayıs 1920).

«Mukadderatımızı Ankara'ya bırakmamalıyız.» (1 Ocak 1922).

«Ankara ileri gelenlerinin zihniyetiyle ancak İran ve Turan'a gidebiliriz, fakat Edirne, İzmir ve İstanbul'un özgürlüğüne yetişemeyiz.» (26 Ağustos 1922), vb...

9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşu üzerine «Türk'ün Bayramı» başlığını atan Ali Kemal, «Gayeler bir idi ve birdir» cümlesini kullandığı 10 Eylül 1922 günlü yazısından sonra sustu.

Bu zafer, Anadolu'nun düşman çizmesinden kurtulmasını sağlamıştı. İstanbul hâlâ İngiliz ve Fransız işgali altındaydı.

Ankara Hükümeti, İstanbul Polis Müdürlüğüne gönderdiği telgrafta, Ali Kemal'in tutuklanıp yargılanmak üzere kesinlikle Ankara'ya gönderilmesini istedi.

Polis Müdür Muavini Sadi Bey, bu işle Merkez Memuru Cem'i'yi, Başkomiser Mazlum'u ve sivil polislerden Mehmed ile Emin'i görevlendirdi.

Ali Kemal'in iki konutu vardı. Arnavutköy'de ve Beyoğlu'ndaki Zeki

Paşa Apartmanında. Beyoğlu Cadde-i Kebir'indeki (İstiklal Caddesi) Zeki Paşa Apartmanını gözetleyen polisler, apartman kapısından çıkıp tramvaya atlayan Ali Kemal'in ardına düştüler. Koşuyorlardı... Önüne bir araba çıkan tramvay yavaşlayınca onlar da bindiler. Ali Kemal, sonradan «Büyük Kulüp» adı verilen Serkldoryan (Cercle d'Orient) önünde tramvaydan atlayıp koşarak Marcel'in berber dükkânına girdi, traş olmak üzere koltuğa oturdu.

Polisler de hemen inip dükkânın yan sokağa ve caddeye bakan kapılarını tuttular. İçlerinden biri içeriye girip Ali Kemal'e yaklaşarak, «Sizi Polis Müdürü görmek istiyor, beraber gideceğiz,» dedi. «Peki efendim,» diyerek koltuktan kalkan Ali Kemal, birdenbire dükkândan fırlayıp Serkldoryan Pasajına daldı, merdivenleri tırmanmaya başladı. Cem'i Bey de hızla koşup ardından yetişerek, «Ali Kemal Bey durunuz, beni silah kullanmak zorunda bırakmayınız!» dedi. Ali Kemal durakladı. Öteki polisler de yetişti. Bazı kişilerin olan biteni anlamak için orada biriktiğini gören Ali Kemal, «Haydutlar! Beni götüremezsiniz. Güpegündüz Beyoğlu Caddesinde nasıl adam kaldırırsınız? Gitmeyeceğim!» diye bağırıyordu. Bu bağırtı üzerine kalabalık arttı. Ali Kemal bağırmayı sürdürüyordu: «Ne hakla hürriyetime tecavüz ediyorsunuz? Dağ başında mıyız? Beni rahat bırakın!»

Galatasaray Merkezinden bir sivil polis memuru kalabalığı yararak Cem'i Beye yaklaştı ve İngiliz polisinin Galatasaray'dan koşarak olay yerine doğru gelmekte olduğunu söyledi.

Bunun üzerine Cem'i Bey tabancasını çekerek kalabalığın üzerine çevirip bağırdı: «Dağılın, ateş ediyorum!» Toplananlar kaçıştılar, yol açıldı. Karşı koyar ve bağırmaya devam ederse ateş edeceğini söyleyerek Ali Kemal'i de susmak zorunda bıraktı. Ancak Ali Kemal direniyor, yürümüyordu. Zorla sürükleyip, polislerden birinin çağırdığı otomobile bindirdiler. Otomobil Galatasaray yönünde ilerleyip Boğazkesen'e döndüğü sırada olay yerine yetişen İngiliz polisi eli boş döndü.

Samatya'da ahşap bir eve götürülen Ali Kemal, o akşam Samatya kıyısına yaklaşan bir motora bindirilerek İzmit'e götürüldü. Tarih, 6 Kasım 1922'ydi.[285]

Olayın bundan sonrası, Ali Kemal'in linç edilişi, değişik kaynaklarda gerçeğe yakın bir biçimde anlatılagelmiştir. Ancak bunların birçoğunda Ali Kemal'in halk tarafından linç edildiği öne sürülmektedir. Olayın içinde yaşamış bir görgü tanığının 1988'de yayımlanan anılarında, Ali Kemal'i, İstanbul'a karşı hareket ihtimali olan kuvvetlerin komutanlığına

atanmış ve İzmit'te beklemekte olan Nurettin Paşanın askerlere linç ettirdiği anlatılmaktadır. Olayın bundan sonrasını sözü geçen tanığın, Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa ile birlikte İzmit'e gelmiş bulunan, ordunun Haberalma Şubesi Başkanı Rahmi Beyin (Emekli Kurmay Albay Rahmi Apak) anılarından aktarıyoruz.[286]

«Ordu karargâhı, İzmit istasyonunun yakınında ve kuzeydoğusunda, şimdi hükümet konağı olarak kullanılan köşkte yerleşmişti. Benim şubem de bu binanın alt katında bir odada idi.

Bir gün, evde öğle yemeğini yemiş, karargâha dönüyordum. Kapıdan girerken, Nurettin Paşanın da aynı zamanda girmekte olduğunu gördüm. Nurettin Paşa, beni görünce: 'İşittin mi, Ali Kemal'i tutmuşlar, buraya getirmişler. Hemen şimdi haber gönder, karargâha getirsinler' dedi.

Mazlûm ve Cem adında, ikisi de iri yapılı ve genç iki polis komiseri, Beyoğlu'nda traş olduğu berber dükkânından çıkarken Ali Kemal'i zorla yakalayıp bir taksiye atmışlar. Düşman işgal kuvvetlerinin mevcudiyetine rağmen, onu bağırtmayarak Kumkapı'ya götürüp bir eve tıkmışlar. Geceleyin, tedarik ettikleri bir motora bindirerek kaçırıp İzmit'e getirmişler. Bu fedakâr polis komiserlerine, bu tehlikeli iş için yaptıkları masrafın yarısını bile ödemeyecek olan, ancak otuzar lira para verebildiğimizi hatırladıkça hâlâ utanırım.

Ali Kemal'i bizim odaya getirttim. Şubemizde, sorgu hakimliği ödevini yapan Yedek Subay Necip Ali Bey'i (bilahare uzun müddet Denizli milletvekilliği yapan Necip Ali Küçüka), Ali Kemal'in ilk ifadesini almaya memur ettim. Necip Ali Bey'in kendisine sorduklarından ve Ali Kemal'in verdiği cevaplardan hatırımda kalanlar şunlardır:

Necip Ali Bey – Milli Mücadele davamızın aleyhinde çalışmaklığınızın sebep ve hikmeti nedir?

Ali Kemal – Bu davanın muvaffak olacağını hiç tahmin etmiyordum. Muvaffakıyetsizlik halinde ise, büyük devletleri daha ziyade hiddete sevkederek vatanın tamamıyla harap olmasına sebep olunacaktı.

Necip Ali Bey – O halde düşüncenizin yanlış olduğu meydana çıktı. Milli Mücadele, bize vatanımızı ve şerefimizi tekrar kazandırdı. Yaptıklarınızdan pişmanlık duymuyor musunuz?

Ali Kemal – Evet çok doğru söylüyorsunuz. Ben, Türk milletinde bu kadar büyük yaşama gayreti ve mücadele ruhu mevcut olduğunu bilmiyordum. Bu bilgisizliğimden dolayı da mazur görülmeliyim. Çünkü hayatımın büyük kısmı Avrupa'da geçmiştir. Türk milletini tanımıyormuşum, tanıyamamışım.

Nurettin Paşa, Ali Kemal'i yukarıya getirmekliğim emrini gönderdi. Birlikte merdivenleri çıkarak Paşa'nın odasının önündeki genişçe salona geldik. Orada, günlük evrakı ordu kumandanına imzaya getirmiş olan yüzbaşıdan albaya kadar on kadar şube müdürü dizilmiş, sıra bekliyorlar. Kendisine bir sandalye gösterdim, oturdu.

İki dakika sonra Nurettin Paşa odasından çıktı. Sandalyeden ayağa kalkan Ali Kemal'e: 'Sen kimsin' dedi. Ali Kemal: 'Ali Kemal bendeniz' cevabını verince: 'Haa, Artin Kemal dedikleri adam sen misin?' diye ekledi. Bu ikinci sual karşısında, Ali Kemal hiç istifini bozmayarak: 'Hayır efendim. Ben Artin Kemal değilim. Ali Kemalim' cevabını verdi. Nurettin Paşa devam etti: 'Bilgisiz bir adam bir suç işlese aynı suçu işleyen bilgili ve aydın bir adam gibi aynı cezaya mı çarptırılır, yoksa cezaları arasında bir fark bulunur mu?' Ali Kemal, düşünmeden: 'Tabii bilgili ve aydın kişinin cezası daha ağır olmak gerektir' cevabını verdi. Nurettin Paşa: 'O halde seni askeri mahkeme huzuruna sevkedeceğiz' deyince, Ali Kemal: 'Ben adaletin karşısına çıkmaya hazırım' dedi.

Kendisini aldım, tekrar aşağıya odama indirdim. Necip Ali Bey'in karşısına tekrar oturttum. Hemen bir subay geldi ve Paşanın beni istediğini söyledi. Paşanın yanına girdim. Bana şu emri verdi: 'Şimdi sokaktan birkaç yüz kişiyi büyük kapının önüne toplat. Kapıdan çıkarken Ali Kemal'i öldürsünler, linç etsinler.'

Bu, çok ağır bir iş. İzmit'te, merkez kumandanlığı emrinde Kel Sait adında bir inzibat yüzbaşısı vardı. Bu zatı Birinci Cihan Savaşı'ndan beri tanırım. Alaydan yetişmedir. Hatta son senelerde emekli olarak Adapazarı'nda yerleşmiş gördüm. Yüzbaşı Sait'i çağırttım: 'Paşanın yanına git. Sana mühim bir emir verecekmiş' dedim. Ben kendim, Paşanın bu emrini vermek istemiyordum. Sebebi sorumluluk korkusu veya vicdan azabı değildi. Çünkü, Ali Kemal'in, Milli Mücadele davamıza karşı ne büyük ihanetler ettiğini yakından biliyordum. Benim çekingenliğim, bu ölümün kanun yolu dışında yapılmasına taraftar olmadığındandı. Her askeri mahkeme, pek tabii olarak, Ali Kemal'e ölüm cezası kararını verecekti.

Kel Sait, tertibatını yapmak üzere çıktı gitti. Necip Ali Bey hiçbir şeyden haberi olmaksızın Ali Kemal ile konuşmakta ve notlarım almakta devam ediyor. Konuşmalarına kulak veriyorum. Ali Kemal bundan sonra bütün mevcudiyeti ile Mustafa Kemal davası ile beraber çalışacağını söylüyordu.

Ali Kemal, iyi bir terzi elinden çıkmış koyu renkli bir elbise giymişti.

Yakışıklı bir adam, pek iyi giyinmiş, orta boylu, biraz tıknaz, gözlüklü, ak yüzlü ve kırmızıca yanaklı. Beş on dakika sonra başına gelecek olandan habersiz olduğundan, arkasına düşen kapıdan esen rüzgârın sırtına dokunduğunu söyleyerek sandalyesinin değiştirilmesine müsaade edilmesini rica etti. Bu ricası kabul edildi.

On beş dakika sonra, Kel Sait, yarıaçık kapıdan bana her şey tamamdır işaretini verdi. Ben de Necip Ali Bey'e; 'Haydi Necip Ali Bey, Ali Kemal Beyefendi'yi al, birlikte askeri cezaevine götür' dedim. İkisi birlikte kalktılar, odadan çıktılar. Odamda çalışan diğer arkadaşlarımın da hiçbir şeyden haberleri yok. Ben, faciayı, gözlerimle görmemek için masamın başında üzüntü içinde bekliyorum. Birdenbire, dışarıda gürültüler, bağırmalar oldu. Arkasından da, Necip Ali Bey, başından kalpağı düşmüş, saçları dikilmiş, yüzü, gözü şişmiş ve morarmış ve büyük bir telaş içinde odaya girerek: 'Beyefendi, ne duruyorsunuz Ali Kemal'i öldürüyorlar. Ne duruyorsunuz' diye bağırmaya başladı. Ben, sükunetle: 'Yahu, onu öldürüyorlarsa sana ne, otur yerine' deyince, birdenbire afalladı ve bana kızgın kızgın bakarak: 'Ey, bu işi önceden bana neye söylemediniz. Beni de mi öldürtmek istiyordunuz. Benim suçum ne?' diye mırıldanarak yerine oturdu.

Hakikatte de Ali Kemal, köşkün büyük kapısından çıkar çıkmaz elleri bıçaklı, taşlı, demirli halk, küçük ve büyük çocuklar ve gençler üzerine saldırmışlar. Necip Ali Bey, kurtarmak için Ali Kemal'e sarılmış, Ali Kemal de kurtulmak için ona sarılmış. Bu esnada birkaç yumruk ve taş Necip Ali Bey'e de isabet etmiş. Birisi arkasından Ali Kemal'in beline uzun bir bıçak sokunca, bunun acısı ile Ali Kemal bağırarak yere yatmış, diğerleri de taşla ve tekme ile kafasını ezmişler. Necip Ali de patırtının içinden güç hal ile kendisini sıyırarak kaçabilmiş. Toplanan güruh, derhal Ali Kemal'in yeni elbiselerini soyup almışlar. Parmağındaki yüzüğü, altın saatini ve ceplerinde nesi varsa tırtıklamışlar. Sonra ayaklarına bir ip bağlayarak, can çekişen bu adamı yokuş aşağıya don gömlek sürüklemişler.

O gün, Lozan Konferansı'na gitmek üzere, İsmet Paşa, trenle İzmit' ten geçecek idi. Nurettin Paşa, istasyon yanındaki ve demiryolunun altından geçtiği küçük tünelin üstünde bir sehpa kurdurdu. İsmet Paşa görsün diye onun ölü vücudunu astırdı.»

İŞTİRAKÇİ HİLMİ'YE SUİKAST

«İştirakçi Hilmi» ya da «Sosyalist Hilmi» diye tanınan Hüseyin Hilmi İzmirlidir. Bir süre İzmir'de kanun neferi (askeri polis) olarak çalıştıktan(*) sonra 1907'de *İzmir* (daha sonra *Üsbuî İzmir*, ardından *Haftalık İzmir)* gazetesinde sorumlu müdür olarak çalışmaya başladı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra kendi sahipliği altında *Serbest İzmir* gazetesini çıkardı. Bu sıralarda babasının öldüğü ve ondan kalan mirası bu gazete için harcadığı öne sürülmektedir. Ahrar Fırkası'nın kurulmasından sonra, İttihat ve Terakki'nin karşısına çıkan bu ilk «liberal» partiyi destekledi. *Serbest İzmir*'de sosyalist olmadığını açıklayan Hilmi, sık sık gazetesinin dağıtım ve satışının İttihatçılar tarafından engellenmesinden yakınıyordu.[287]

31 Mart Olayından sonra gazetesini kapatıp İstanbul'a gitti. 26 Şubat 1910'da *İştirak* adlı haftalık sosyalist dergiyi yayımlamaya başladı. İlk 16 sayısı düzenli çıkan *İştirak*, gazeteci Ahmed Samim'in öldürülmesi üzerine düzenlediği özel sayıdan (17. sayı) sonra Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim Mahkemesi) kararıyla kapatıldı. İki ay sonra Hilmi ve arkadaşları *İnsaniyet* dergisini çıkardılar. 18 ve 25 Ağustos 1910'da yayımlanan ilk iki sayıdan sonra *İştirak*'in yeniden çıkarılmasına izin verildi. *İnsaniyet*'in yayınına son verilerek 1 Eylül 1910'da *İştirak*'in 18. sayısı yayımlandı. 8 Eylül günlü 19. sayıda Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulduğu haberi yer alıyordu. Hüseyin Hilmi'yi reisliğe getiren kurucu ve yöneticiler arasında Hasan Namık, *Muahede* gazetesi sahibi Pertev Tevfik, İbnül Tahir İsmail Faik, Baha Tevfik, Hamit Suphi vb. vardı. 20. sayıda fırkanın beyanname ve programı yayımlandı. Sıkıyönetim, dergiyi yeniden yasakladı.

Daha sonra parti organı olarak çıkarılan *Sosyalist* (24 Kasım 1910), *İnsaniyet* (1 Aralık 1910) gazeteleri de sıkıyönetimce yasaklandı. 14 Aralık 1910'da çıkan *Medeniyet* ise ancak iki sayı yaşayabildi; Hüseyin Hilmi Kastamonu'ya sürgün edildi.

Bir buçuk yıl kadar süren bir suskunluk döneminin ardından, 20 Haziran 1912'de çıkmaya başlayan on beş günlük *İştirak* dergisi de varlığını üç sayı sürdürebildi. Bunu, Osmanlı Sosyalist Fırkası organı olarak gazete biçiminde yayımlandığı üç aylık dönem izledi.

(*) «Taharri memuru» ya da «hususi hafiye» olarak çalıştığını öne sürenler de vardır.

Hiçbir genel ve ara seçime katılmayan Osmanlı Sosyalist Fırkası önemli bir varlık gösteremedi; İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimi yüzünden üç yıl kadar sonra siyasal yaşamdan silindi. Bu arada parti İkinci Enternasyonal'e bağlandığını açıkladı.

Fransız Sosyalist Partisi Başkanı Jean Jaurés'le mektuplaşan Hüseyin Hilmi, Jaurés'in bir mektubunu *İştirak*'te yayımlamıştı. Bir ara Paris'e giderek Jaurés'le görüştü, düzenlenen savaş karşıtı gösteriye katıldı.

Avrupa dönüşünde, Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesinden sonra Sinop'a sürgün edilen muhalifler arasına katıldı (1913). Oradan Çorum ve Bâlâ'ya gönderildi, Ateşkes dönemine kadar İstanbul'a dönemedi.

Ateşkes döneminde, Şubat 1919'da Türkiye Sosyalist Fırkası'nı kurdu; 28 Nisan 1919'da -22 Temmuz 1919'a kadar 33 sayı yayımlanacak-*İdrak* gazetesini çıkarmaya başladı. Gazetenin kapanmasına, öteki gazetelerin yayımlamaktan çekindikleri bir bildiriyi yayımlaması yol açtı. Hilmi' nin muhalefet cephesi bildirisini 300 lira karşılığında yayımladığı öne sürülmüştür.

1919 sonlarındaki genel seçimlere iki adayla katılan Türkiye Sosyalist Fırkası büyük bir başarısızlıkla karşılaştı. Ama 1920 ilkbaharında Debbağhane, Tersane ve Tramvay grevlerinin yürütülmesine öncülük etmesi ve bu grevlerin başarıyla sonuçlanması Hilmi'ye büyük ün sağladığı gibi, partinin üye sayısının artmasına da yardımcı oldu.

Sonraki gelişmeleri Mete Tunçay şöyle anlatıyor.[288]

«Bu arada gözleri korkan Şirket-i Hayriye (Denizyolları), Tramvay Kumpanyası, Haliç İdaresi gibi kurumların yüksek memurları da, cömert bağışlar yaparak partiye girmişlerdir. Böylece toplanan paralarla, Türkiye Sosyalist Fırkası merkez-i umumisi için Divanyolu'nda bir konak, reis beye de armalı bir otomobil alınmıştır. Bu parlak dönem, bir yıldan fazla sürmüştür. 1921 Bir Mayıs'ında İstanbul'un hemen bütün işçileri, özellikle Şirket-i Hayriye, Seyrüsefain, Haliç İdaresi ve Tramvay Kumpanyasında çalışanların hepsi tatil yapmışlar ve amele bayramını kutlamışlardır. Önce parti merkezinde bayramlaşılmış ve 'kabul töreninin yapılmasının ardından mavi amele gömleklerini ve kırmızı kravatlarını giymiş oldukları halde fırka reisi Hilmi Beyle üç delege Bâbıâli'ye giderek Sadrazam Paşayı ziyaret etmişler'dir.

Bundan sonraki bir yıl boyunca (1921'in ikinci yarısı ile 1922'nin ilk yarısı), Türkiye Sosyalist Fırkası'nın talihi değişmiştir. Durumun kötüleşmesinde üç neden sezinlenmektedir: Hüseyin Hilmi'nin diktatörce davra-

nışları, parti desteğiyle girişilen yeni grevlerin başarısızlığı ve başka işçi kuruluşlarının rekabeti.»

İşçilerin partiden kopmalarını sağlamayı amaçlayan birtakım girişimlerde bulunulmaktaydı: Tramvay işçilerini kapsamak üzere İşçileri Sıyanet Cemiyeti kurulmuş, yine aynı işçilere Müstakil Sosyalist Fırkası kurdurulmuştu. Kimi başka sol işçi kuruluşları da rekabete giriştiler. Sonuçta partinin iki bin dolayındaki üyesi dağıldı ve 1922 Ağustosunda Hilmi'nin çevresinde kimse kalmadı.

Hüseyin Hilmi'nin Kişiliği

Bir kaynağa göre, Hilmi *Serbest İzmir*'i kapattıktan sonra babasından kalan mirasla önce İstanbul'a, oradan Romanya'ya gitmiş, Bükreş'te kırmızı gömlekli işçilerin yürüyüşünü izlemiş, kaldığı otelin sahibesi madamdan bu işçi yürüyüşü ve sosyalizm üzerine bilgiler almış; bunu Türkiye'de uygulama düşüncesine kapılarak sosyalist olmuştur.[289]

Kendisini tanıyanlardan Refik Halid, onu «sosyalizmin ancak bir karikatürü» olarak niteliyor; «o bunu kendine iş güç, meslek edinmişti,» diyor. Münir Süleyman Çapanoğlu'na göre ise, Baha Tevfik'in etkisiyle «kazara» sosyalist olmuştur (bir şey olamadığından yakınırken Baha Tevfik «Sosyalist ol be Hilmi» demiş, Hilmi sosyalizmin ne olduğunu sormuş, Baha Tevfik kısaca anlatmış, Hilmi de heyecanlanarak «oldum gitti» demiş). Çapanoğlu'na göre, Ateşkes döneminden önceki «iştirakçiliği, sosyalistliği biraz da fanteziden ibaretti. Bir parti kuramamış, amele işleriyle yakından ve uzaktan alakadar olamamış, bütün sosyalistliği bir dergi çıkarmaktan ibaret kalmıştı.» Ateşkes döneminde ise, propaganda yönünden büyük rolü olmuştur: «Yılmak nedir bilmeyen bir karakter sahibi olduğu için, işgal ordusunun polis teşkilatının baskısından, zorundan korkmadan çalışıyor, kendisinde bir sabit fikir halini alan sosyalizmin Türkiye'de yayılmasını sağlamak için ne lazımsa yapıyordu. Yalnız fikir cephesinden değil, sadece şubeler kurmak yönünden. Çünkü işin ilmi tarafıyla ilgili değildi. Sosyalizm ideolojisini yayacak bir bilgisi yoktu. Çalışmalarında, kulak dolgunluğu ile edindiği sosyal problemlerle ilgili fikirleri, kaba saba bir ifade ile anlatmaya çalışıyor, neticede - Teşkilat lazım, teşkilat! demede karar kılıyordu.» Bezmi Nusret Kaygusuz'a göre ise Hilmi'nin «tek gayesi şöhret yapmak ve büyükler katarına karışmaktı... Baha Tevfik'in elinde bir alet idi.»

Cinayetin Ardındaki Sır

Ateşkes döneminde grevler yönetmesine, hızlı bir sosyalist örgütlenme çalışması içinde olmasına karşın ne hükümetin ne de işgal kuvvetlerinin ona dokunamadığına işaret eden Münir Süleyman Çapanoğlu, kırmızı otomobilinde büyüklenerek dolaştığını, yeyip içip eğlendiğini belirttikten sonra, «Ona niçin dokunmadılar?» sorusunu ortaya atıyor:

«Paralar nereden geliyordu? Partinin meteliği yoktu. Öyleyse otomobil nasıl geldi? Bol bol para harcamaların kaynağı neresiydi? Günahı söyleyenlerin boynuna, bu kaynağın İngilizler olduğunu, Hilmi'nin İngiliz Intelligence Service'i hesabına çalıştığını, casusluk yaptığını iddia edenler oldu. Doğru mu? Bilmiyorum. Elimde vesika yok. Ama bu işte muhakkak bir sır var. Nedir? Hilmi'nin esrarengiz ölümü gibi bunu da tarihe bırakalım.»

Yalçın Küçük ise, «Kuşkucu bir göz, Hilmi'nin önayak olduğu grevlerin çok büyüğünün Fransız sermayesine ait işyerlerinde olduğunu, İngiliz sermayesine ait işyerlerine dokunulmadığını kolaylıkla saptayabiliyor,» diyor. Küçük, Sovyetler Birliği'nde yayımlanan 1920 yıllarının etkili gazetesi *Noviy Vostok*'taki (Yeni Doğu) bir incelemede Hilmi'nin İngiliz Casusluk Servisi'nin hizmetinde olduğunun kaydedildiğini de belirtiyor.[290]

Hüseyin Hilmi, 16 Kasım 1922 gecesi Bozdoğan Kemeri dolayında öldürüldü.

Birkaç el silah sesi işitilmiş, olay yerine koşan polisler bir cesetle karşılaşmışlar ve hemen oradan kaçmakta olan birini yakalamışlar, üzerinde cinayette kullanılan tabancayı bulmuşlardı.

Karakola götürülen cesedin kimliğini saptamak için üzeri aranmış, partiye ait kimlik kartı bulunarak öldürülenin Hüseyin Hilmi olduğu anlaşılmıştı.

Olay yerinde yakalanan Ali Haydar adındaki genç sivil polis (taharri) memuru, cinayet sanığı olarak yargılandı. Duruşmalarda şu olgular ortaya çıktı: Cinayet gecesi Hilmi ile Haydar Sirkeci'deki Bizans Birahanesinde ayrı ayrı masalarda iyice içmişler, ayrı ayrı çıkıp her ikisi de Fatih tramvayına binmişler ve Şehzadebaşı'nda inmişlerdi. Biraz ilerdeki Bozdoğan Kemeri dolayından geçerlerken -uzun süredir kendisini izlediği anlaşılan- Ali Haydar, Hilmi'yi tabancayla vurmuş, kaçmaya çalışırken yakalanmıştı.

Ali Haydar, ilk ifadesinde, Hilmi'yle birlikte yolda giderlerken Hilmi'nin kendisine sarkıntılık ettiğini, namusunu korumak için onu öldürdü-

ğünü söylemişti. Mahkemede ise ilk ifadesini kabul etmedi. Hilmi'nin öncrisi üzerine, kendisinin bilmediği bir eğlence yerine giderlerken onun yolda «meçhul şahıslarca» atılan kurşunlarla öldüğünü öne sürdü.

Mahkeme, Hilmi'yi onun öldürdüğü, ancak cinayeti önceden planlamadığı (mingayri taammüd) gerekçesiyle, 8 Ekim 1923'te on beş yıl kürek (ağır hapis) cezası verdi.[291]

Ali Haydar'ı cinayeti işlemeye Ateşkes döneminde bir ara Polis Müdürlüğü yapan ve «İngiliz casusu» diye bilinen Hasan Tahsin'in kışkırttığı öne sürülüyordu. Münir Süleyman Çapanoğlu, bir ara Sosyalist Fırkası'na giren Hasan Tahsin'in partiyi yabancıların amaçları doğrultusunda kullanmak istediğini, bu yüzden Hilmi ile aralarının açıldığını ve fırkadan ayrıldığını yazıyor.

Başka bir söylentiye göre de, suikastın ardında Fransız işgal kuvvetleri komutanı General Harrington vardı; Tramvay Şirketi hisselerinin çoğu Fransızların elinde bulunduğu için, Hilmi'yi tramvay grevlerindeki rolü nedeniyle öldürtmüştü.

Cinayetin gerçek nedeni hiçbir zaman ortaya çıkmadı.

Her türlü yoruma açık bir siyasal cinayetti bu... Ya da, geriye herhangi bir yorum yapılmasına yetecek ölçüde kanıt kalmamış bir bilmece...[292]

ALİ ŞÜKRÜ BEY - TOPAL OSMAN OLAYI

Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanmasından kısa bir süre sonra, 1920 yazında ve sonbaharında Meclis içinde bazı gruplar oluştu: Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Islahat Grubu...

Çok geçmeden bu grupların yerini -Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri üyelerinin Meclis'te bir tür parti disipliniyle hareket etmelerini sağlamak üzere resmen 10 Mayıs 1921'de kurulan- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu aldı. Bu grup Halk Fırkası'na (daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi) dönüşecekti.

Sözü geçen grubun karşısında yer alan ve adeta bir muhalefet partisinin üyeleri gibi çalışan milletvekilleri «İkinci Grup» olarak adlandırıldılar. Bunların sayısı üzerine çelişkili rakamlar vardır. Muhalif milletvekili sayısının yüzün üzerinde olduğu ifade edilebilir.[293]

Ali Şükrü Bey

İkinci Grup'un en etkin üyeleri Celaleddin Arif, Hüseyin Avni (Ulaş) ve Ali Şükrü Beylerdi.

1904'te Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ni bitiren Ali Şükrü Bey, 1909'da kurulan Donanma Cemiyeti'nin (Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti) ikinci başkanlığını yapmış, Cemiyet adına gemi alımı için gittiği İngiltere'de uzun süre kalarak deniz hukuku öğrenimi görmüş, Deniz Kurmay Binbaşılığından ayrılarak İstanbul'daki parlamentoya Trabzon mebusu sıfatıyla girmiş, Meclis-i Mebusan'ın dağılmasından sonra Ankara'ya gelerek TBMM'ne katılmıştı.

İsmet İnönü, onu «Meclis'in en sert bir üyesi ve özellikle Atatürk'e karşı son derece insafsız ve kırıcı ifadeler ve hareketlerle hareket eden bir unsuru» diye nitelemektedir.

O dönem milletvekillerinden Damar Arıkoğlu, Ali Şükrü Beyin portresini şöyle çiziyor:

«İyi İngilizce bilir, etine dolgun, uzunca boylu, gözleri miyop, kalın camlı gözlük kullamr, çenesi biraz kısa, hafif elmacık kemikli, sert bakışlı,

ifadesi düzgün, iyi konuşan, sözünü dinleten, kendi bildiğinden şaşmayan bir hatipti. Sosyal durumuna gelince tutucu, hem de fazla tutucu, hatta bağnazdı. Toplum hayatımızdaki değişikliğe dayanamazdı, kadınlarımızın toplum içinde görev almalarından yana değildi. (...) Hocalar ve tutucu mebuslar yanında saygınlığı büyüktü. Kendine güveni vardı, iyi düşündüğüne inanmıştı. Meclis'te Men-i Müskirat (İçkinin Yasaklanması) Kanunu bu zatın önergesiyle kabul edilmiştir. Hükümeti eleştirmekte daima ön safta gelir, düşüncelerini çekinmeden söylerdi. *Times* gazetesinden çeviriler yapar, bizi ilgilendirenleri kürsüden anlatırdı. Hükümet lehinde konuşanları dalkavuklukla suçlar, ikinci kez mebus seçilmemek korkusundan, böyle hareket ettiklerini sohbet arasında açıkça söylerdi. Çok gururu vardı. Ömür boyunca Trabzon'dan mebus seçileceğini, hep mebus olarak Meclis'te bulunacağını da söylerdi.»[294]

Meclis açıldığı sıralarda «İrşad Heyeti» gibi, «Teşkilat-ı Esasiye Encümeni» gibi kurullarda görev alan, çok geçmeden de şiddetli bir muhalefete geçen Ali Şükrü Bey, muhalefetini çıkardığı *Tan* gazetesinde de sürdürüyordu. İlk sayısı 19 Ocak 1923'te çıkan *Tan*, «İkinci Grup»un yayın organıydı ve General Ali İhsan Sabis'e göre, «Meclis'in feshedilerek seçimlere gidileceği söylentisi üzerine, grubun görüşlerini yaymak üzere» çıkarılmıştı.[295]

Saltanatın kaldırılması konusu Meclis'in gizli oturumunda görüşülürken her konuşmacıdan sonra söz alarak hilafeti savunan(*) Ali Şükrü, Lozan Barış Antlaşması konusundaki, günlerce süren görüşmeler sırasında da sert bir muhalefet yürüttü. 6 Mart 1923 günlü oturumda Mustafa Kemal'le tartıştılar. O sırada Meclis İkinci Başkanı olan General Ali Fuat Cebesoy, anılarında olayı şöyle anlatır.[296]

«Gazi Paşa konuşurken Meclis'e sinirli bir hava hakimdi. Mustafa Kemal Paşa kürsüyü terketmiyor, sualleri cevaplandırıyordu. Mebuslardan bir kısmı bulundukları yerlerden ayağa kalkıyor ve konuşuyorlardı. Bir kısmı da kürsünün etrafına gelmişler, Gazi'ye cevap yetiştiriyorlar, sualler soruyorlar, tenkidler yapıyorlardı. Bunların arasında Ali Şükrü Bey de vardı. Paşa, sözlerini tamamladıktan sonra Ali Şükrü Beyin:

– Ben de söyleyeceğim, demesi üzerine Gazi Paşa, hiddetli bir tavırla:

(*) Mahir İz'e göre (*Yılların İzi*, 2. bas., İsr. 1990. s.91), «Ali Şükrü Beyin iddiası şuydu: Bütün dünyadaki İslam âlemi tekmil ruhuyla, vicdanıyla Makam-ı Hilafet'e bağlıydı. Bu kuvveti ihmal etmek adeta bir vatan ihanetiydi.»

– Bir haftadır söylüyorsunuz, memlekete zarar veriyorsunuz, demiş ve elleri cebinde olduğu halde asabi bir halde kürsüden inmiş ve:

– Memleketi zarara uğratıyorsunuz, maksadınız nedir? diye bağırarak Ali Şükrü Beyin üzerine yürümüştü. Bu sırada Birinci ve İkinci Grup üyelerinden bazıları Meclis salonunun ortasında birbirlerine bağırmakta olan mebusların etrafını almışlardı. Gürültüler, şiddetli ve asabi hareketler oluyordu. Ali Şükrü Bey:

– Kimseyi suçlamaya hakkınız yoktur, diye bağırıyor, Sinop mebusu Hakkı Hami Bey:

– Meclis'te güvenlik yok mudur? feryadını basıyordu.

– Meclis her zaman güvenliğini korur. Şimdi de vardır. Susunuz, herkes yerine otursun, hatırlatmasıyla müdahalede bulundum. Ali Şükrü Beyin sesi yükseliyordu:

– Kişsel güvenlik ortadan kalkmış mıdır?»

Ali Şükrü Bey Kayboluyor

Bu olaydan yirmi gün kadar sonra, Meclis'te tartışmalı oturumların ve İkinci Grup'un sert muhalefetinin sürdüğü bir dönemde, Ali Şükrü Bey ortadan kayboldu.

Onun 26 Mart 1923 akşamından sonra Ankara'nın pek dar siyasal ortamında görülmeyişi ve matbaasına uğramayışı, birtakım söylentiler çıkmasına yol açmıştı.

Arkadaşlarından ve İkinci Grup'un önde gelenlerinden Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey (Ulaş), 29 Mart günü Meclis toplantısı açılınca söz alarak uzunca bir konuşma yaptı. Sözlerine şöyle başlamıştı:

«Efendiler!.. Bu şerefli kürsü bugün acıklı bir duruma sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kan ağlamış birer zavallı, birer çaresiz gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey milletin Kâbesi! Sana da mı saldırı? Ey milletin mukaddesatı [kutsal sayılan inançlar ve davranışlar], sana da mı saldırı? (Lanet sesleri; Bu millet ölmez, zihniyet ölmez, fikir ölmez sesleri).»

Hüseyin Avni Bey hazırlık konuşmasını bu yolda sürdürdükten sonra konuya girdi:

«Ali Şükrü Bey iki günden beri kayıptır. Memleketin sahibi, çok büyük bir tarihin sahibi, namusuna egemen bir milletin mebusu kayboluyor. Hükümet bulamıyor. İki gündür kayıptır, bulamıyor. (Böyle hükümet olmaz, lanet sesleri.) Tanrıdan çok isterim ki, memleketin acıklı günlerin-

de bu durum bir adi suçun sonucu olarak ortaya çıksın. Ya siyasiyse? Demek ki bu memlekette herhangi bir düşüncenin başındaki kişi ölecektir. Hiçbir zaman ölmez.»

Uzun süren, zaman zaman İkinci Grup milletvekillerince desteklenen konuşma, şu cümlelerle alkışlar arasında sona erdi:

«Sorumlu vekillerimiz (bakanlar) buraya çıkmalı, 'Efendiler biz namuslu adamlarız. Kanunun size sağladığı dokunulmazlığınız vardır. Onu koruyacağız. Milletin namusu güvence altındadır. Biz bu cinayeti ortaya çıkaracağız. Sebep olan kim olursa olsun onları perişan edeceğiz. Kanun gücü önünde diz çöktürecek, geberteceğiz' demelidirler. Bunu söylemezlerse namussuzdurlar. Bunu söylemezlerse bu milletin meşru vekili değildirler. Biz dokunulmazlık isteriz. Bunu vermezlerse bunu almaya sizin de gücünüz yoksa, yine de burada oturursanız sizler de namussuzsunuz. Oturulmaz. (...) Onların gücü yoksa, yüce kurul güçsüz değildir. Şerefinizi, kanununuzu koruyacak bir hükümet kurarsınız. Yoksa paydos efendiler, paydos. Mademki biz üzerimize aldığımız görevi yapamıyoruz, paydos edelim. Millete hakkını geri verelim. O hakkını da, şerefini de, dinini de korur. Ben de ondan bir kişi olduğum için övünüyorum.»

Bu konuşmadan sonra Başkan Ali Fuat Paşa, «Gerçekten Ali Şükrü Bey arkadaşımızın iki günden beri nerede olduğuna dair hiçbir bilgimiz yoktur,» dedi. «Hüseyin Avni Bey kardeşimiz konuyu açıkladılar. Heyet-i Vekile Reisi (Başbakan) Rauf Bey (Orbay) de söz aldılar. Yalnız arkadaşlardan dilerim ki, konu aydınlığa kavuşmadan duygular hakim olmasın.»

Meclis'te büyük bir heyecan ve kaynaşma vardı. İstanbul mebusu Yenibahçeli Şükrü Bey (Oğuz; Enver Paşanın eski yaveri ve Kuva-yı Milliye komutanlarından), bu sırada toplantı salonunun kapısı yanında Topal Osman'la iki silahlı adamını gördü ve burada ne aradıklarını sordu. «Mebusları dinliyorum,» diyen Topal Osman'ı «Yerine git! İşin mi yok,» diyerek, sürüklercesine dışarı çıkardı. Başka bir mebus aynı gözüpekliği gösteremez, Mustafa Kemal'in muhafızı Topal Osman da başka birisine böyle kolayca boyun eğmezdi. Aralarındaki ilişkiden ve Şükrü Beyin geçmişinden dolayı Topal Osman söz dinlemişti. Bunun başka nedenleri de vardı...

Ali Şükrü Beyin kaybolması olayıyla uğraşan Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey de Meclis'e gelmişti. Ali Fuat Paşanın çağrısı üzerine kürsüye çıkarak açıklama yaptı. Hükümetin olayı bir gün önce haber aldığını ve önemle üzerinde durduğunu ifade ederek başladığı konuşmasının sonunda şöyle dedi:

«Hepimiz birarada bu milletin bağımsızlığı ve kurtuluşu görevini her şeyin üstünde en kutsal bir amaç olarak biliyoruz. Hiçbir arkadaşımızın buna aykırı düşünmesi doğru değildir. Bunu, tersi akıl ve kanun bakımından kanıtlanıncaya kadar yerinde görmüyorum. Bundan dolayı, görevlileri görevlerini yerine getirmekte zorluğa düşürmemek için, sonucu beklemeyi ben hükümet etme ve adaleti yerine getirme sanatı ve sorunun en doğru ve açık biçimde çözümüyle birbirinden ayrılmaz işlemler olarak görüyorum ve bildiriyorum. Çalışıyoruz, ortaya çıkaracağız. Çıkaramazsak, güçsüzlüğümüzü anlarsak geliriz, yüksek kurulunuza bildiririz. Gerçekten, giz dolu bir ortadan kaybolma şeklinde görünen ve milli merkezimizin bir sokağında meydana gelen bu kaybolma olayının sorumlularını ortaya çıkarmak için olanca gücümüzle çalışacağız ve bunu başaracağız.»

Daha sonra İkinci Grup'tan Sinop mebusu Hakkı Hami ve Lazistan (Rize) mebusu Ziya Hurşit Bey söz alarak hükümetin bu işi bütün yönleriyle ortaya çıkaramayacağı kaygısı taşıdıklarını ifade ettiler.

Kamuoyuna ve öteden beri «muhalif» bir tutum içinde olan İstanbul basınına yansıyan olay, iki gün sonra Meclis'e yeniden getirildi. 31 Mart 1923 günlü oturumda Lazistan mebusu Mehmed Necati Efendi, bir önerge vererek hükümetin açıklama yapmasını istedi. Kısa bir görüşmeden sonra önerge oya sunuldu ve hükümetin üzücü olay hakkında Meclis'i aydınlatması kabul edildi.

Topal Osman Ağa

Şimdi de Topal Osman'ı tanıtalım.[297]

1884'te Giresun'da doğan Osman Ağa, gençliğinde Rusya ile Karadeniz limanları arasında taşımacılık yapmış, yöredeki Rumlara karşı kıyıcı davranmakla tanınmış bir kişiydi. Balkan Savaşı sırasında topladığı gönüllülerle birlikte askere gitti. Savaşta bacağından aldığı yara topal kalmasına yol açtı; «Topal Osman» diye anılır oldu. Birinci Dünya Savaşı'na da yine topladığı gönüllülerle birlikte katıldı. Teşkilat-ı Mahsusa Alayı içerisinde yer alan gönüllü taburu, Rus ordularına karşı çarpıştı.

Ateşkes döneminde, Giresun ve dolayındaki Rum ve Ermenilerle Türkler arasında üzücü olaylar sürüp giderken, Topal Osman azınlıklara karşı amansız davranışlarıyla bölgede bir terör havası estirdi. Rum çetelerinin Türk köylerine yaptığı baskı ve baskınlara, «en az üç beş mislini» yaparak karşılık veren Topal Osman, çevredeki Türklere de korku saldı.

«Çetecileri 'gemi kazanlarında cayır cayır yaktırdığını' hâlâ yöredeki halk anlatıp duruyor.»[298]

Yine bu dönemde, Giresun Belediye Başkanının sağlık ve yaşlılık gerekçesiyle görevinden ayrılması üzerine kardeşini Belediye Başkanı ilan eden Topal Osman, Ermenilerin göç ettirilmesi sırasında suç işlediği gerekçesiyle Divan-ı Harb-i Örfi tarafından sorguya çekilmek istendi. Bunu öğrenince gönüllüleriyle birlikte dağa çıktı. Bir süre sonra Rum çetecileriyle yeniden savaşa tutuştu.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan on gün sonra, 29 Mayıs 1919'da Havza'da Topal Osman'la görüşerek Rum ve Ermenilerin eylemleri üzerine bilgi aldı. Kimi kaynaklara göre, «Pontus belasının temizlenmesini» ona bıraktı.

Karadeniz kıyılarında bir süre çarpıştıktan sonra Kasım 1920'de Ankara'ya giderek «doğrudan Mustafa Kemal'in buyruğuna giren ve yerel giysileriyle görevlerini sürdüren Topal Osman birliğinin resmi adı 'Giresun Gönüllü Laz Müfrezesi' olur. Önce 10 kişiden oluşan birliğin sayısı daha sonra 250'ye kadar yükselir.»[299] Birkaç ay sonra birliğin yönetimini yardımcılarından Mustafa Kaptan'a bırakarak Giresun'a dönen Topal Osman, 47. ve 42. Alayların kuruluşunda görev aldı. Ardından, Doğu Anadolu'daki en büyük Kürt ayaklanmalarından biri olan Koçgiri Ayaklanması'nın bastırılmasına katıldı. TBMM'nin 3, 4 ve 5 Ekim 1921 günlü gizli oturumlarında bu ayaklanma üzerinde tartışmalar yapılırken özellikle Osman Ağa müfrezesinin çok acımasız davrandığı dile getirildi.[300]

Altı bin dolayında gönüllüyle birlikte Ankara'ya giden Osman Ağa komutasındaki 47. Alay, Sakarya Meydan Savaşına da katıldı ve büyük kayıp verdi.

Artık, «Giresun Alayı Komutanı Osman Ağanın alayından bir bölük, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşanın kaldığı köşkle çevresindeki tamamlayıcı binaları korumakla görevlendirilmişti. Bu nedenle Osman Ağanın hem Ankara içinde Samanpazarı'nda bir evi vardı, hem de Çankaya yakınında Ayrancı bağlarında Papazın Bağı adıyla tanınan bir bağ ile binası ona verilmişti.»[301]

Daha sonra düzenli orduya bağlı bir Muhafız Taburu kurularak komutanlığına İsmail Hakkı Bey (General İ.H. Tekçe) getirildiyse de, bu tabura bağlanan Topal Osman bölüklerinin görevi sürdü.

Kendisini tanıyanlar, Mustafa Kemal'e sonsuz bağlılık gösteren Topal Osman'ın, ona yöneltilen eleştirilerden rahatsız olduğunu, bilisiz

(cahil) kimselere özgü bir koruma içgüdüsüyle onu eleştiren kişilere düşmanlık beslediğini belirtmektedirler.

Cinayeti İşleyen Topal Osman Öldürülüyor

Ali Şükrü Beyin ortadan kaybolmasından sonra kuşkular Topal Osman üzerinde toplandı. Yardımcılarından Mustafa Kaptan gözaltına alınıp «sıkıştırılınca», Topal Osman'ın Ali Şükrü Beyi görmek istediğini, Karaoğlan Çarşısında Kuyulu Kahvenin karşısındaki Merkez Kıraathanesinde nargile içerken Ali Şükrü Beyin yanma yaklaşıp onu Topal Osman adına davet ettiğini söyledi. Osman Ağanın Samanpazarı'ndaki evine birlikte gitmişlerdi. Komşular, o akşam Topal Osman'ın evinden gürültüler işitildiğini, sabahleyin erkenden eve eşya taşımak için bir araba geldiğini söylüyorlardı. Topal Osman ile yakın adamları da son günlerde ortada görünmez olmuşlardı.

Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey, bu konu üzerinde yoğun biçimde çalışıyordu. Anılarında, Mustafa Kemal'le aralarında geçen konuşmayı aktarır:[302]

«Atatürk – Şimdi ne düşünüyorsun?

Orbay – Bir şey düşündüğüm yok. Topal Osman'ı yakalamak gerek. Çankaya'nın arkasında, Ayrancı tarafında Papazın Bağı denilen yerde bulunduğu sanılıyor.

Atatürk – Nasıl yakalatacaksın?

Orbay – Meclis Muhafız Birliği ile.

Atatürk – Meclis Muhafız Birliği'nde Topal Osman'la gelmiş Karadenizliler var. Bunlar birbirlerine ateş etmezler, ne sen, ne ben, ne Ankara... Bir şey kalmaz...

Orbay – Suçluları yakalatmak mutlaka gerek... Eğer Başkomutan olarak ve herhangi bir düşünce ile sizce buna gerek görülmüyorsa, benim yarın bunu Meclis'te anlatmam gerekecektir.»

Topal Osman'ın ikinci evi, birkaç gün öncesine kadar Kılıç Ali, Yenibahçeli Şükrü gibi sözü geçen mebuslar başta olmak üzere birçok kişinin ziyaret ettiği «Papazın Bağı» kuşatılmıştı.

Bir yandan da jandarma birliklerince evin çevresindeki her yer inceden inceye aranıyor, Ali Şükrü Beyin cesedinin bulunmasına çalışılıyordu. 1 Nisan günü, jandarmalar o dolaydaki Mühye köyünde araştırma yaparlarken, ana yoldan ayrılıp tarlaya sapmış olan bir araba izinin ardına düş-

tüler. Yeni kazılıp üstü örtülmüş bir çukur açıldı. Ali Şükrü Beyin giydiği türden sarı fotinler, iplerle bağlanmış ayaklar ve sonra ceset ortaya çıktı. Cesedin sıkılı sağ avucunda, sandalye hasırları bulunuyordu ki, Topal Osman'ın evinde hasır sandalyeler kullanıldığı biliniyordu. Bu ve başka belirtiler, cinayet sırasında kıyasıya bir boğuşma geçtiğini ortaya koyuyordu.

Ceset Gureba Hastanesine götürülürken, Topal Osman'ın herhangi bir serüvene atılma, zarar verme olasılığı gözönüne alınarak, Mustafa Kemal'le eşi Latife Hanım Çankaya Köşkünden uzaklaşıp İstasyon'daki özel konuta geldiler. «Osman Ağanın yakalanmasından bir gün önce Mustafa Kemal Paşanın önünde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında (Osman) Ağanın Muhafız Bölükleri, Meclis Muhafız Taburu tarafından değiştirildikten sonra, Ağanın bu tabur tarafından yakalanarak adliyeye teslim edilmesine karar verilmişti. Bu harekete nezaret etmekle Milli Müdafaa Vekili görevlendirilmişti. Muhafızların değiştirilmesinden önce Gazi ile eşi Latife Hanımefendinin istasyondaki binaya inmeleri kararlaştırılmıştı. Gazi, eşiyle birlikte akşam yemeğini Çankaya Köşkünde yedikten sonra gizlice ve kimsenin dikkatini çekmeden İstasyona inmişti. Ondan sonra muhafızların değiştirilmesi ve Osman Ağa ile çevresindekilerin tepelenmesi (tenkili) başlamıştı.»[303] Rauf Orbay'a göre, Topal Osman'a nereden ve nasıl hücum edileceğini, krokisini çizerek Mustafa Kemal anlatmıştı.[304]

Topal Osman'la adamları, bulundukları «Papazın Bağı»ndaki binayı saran İsmail Hakkı (Tekçe) komutasındaki Muhafız Kıtası ile uzun süre çarpıştılar. Topal Osman ağır yaralandı, çok geçmeden de öldü. Adamlarından da ölenler, yaralananlar oldu. Sağ kalanlar teslim alınıp tutuklandılar ve daha sonra memleketlerine gönderildiler.

İsmail Hakkı Bey, olayı şöyle anlatıyor:[305]

«(Kuşatmadan sonra) çember daralırken Topal Osman'ın müfrezesi tarafından üzerimize ateş edildi. Bir erim şehit oldu. Çarpışmaya başladık. Gün doğarken çarpışma devam ediyordu. Çarpışma, öğleden önce bitti. Topal Osman müfrezesi bertaraf edilmişti. Topal Osman da vurulmuştu. Ölenleri oraya gömdürdüm. Sağ kalanları Atatürk'ün bulunduğu İstasyondaki binaya götürdüm.»

Meclisin ertesi günkü oturumunda (2 Nisan 1923) Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey söz aldı. «Bundan birkaç gün önce, yani salı günü kaybolan değerli arkadaşımızın bugün ortaya çıkan üzücü akibeti hakkında özet olarak yüksek kurulunuza bilgi vermek ve sonucu ilgili makamlara bırak-

mak bugün için uygun olacaktır. Yani anlatacaklarımda görüşmelere yol açacak ya da konuyu aydınlatacak kadar geniş bilgi yoktur,» diye başladığı konuşmasında «Giresun Alayı Komutanı» diye andığı Topal Osman'ı «sanık» olarak niteledi ve olayı anlattı.

İkinci Grup'tan Hüseyin Avni ve Hakkı Hami Beylerle Lazistan (Rize) mebusu Necati Efendilerin konuşmalarından sonra, «şehit» Ali Şükrü Beyin acıklı sonu nedeniyle ailesine ve seçim çevresi halkına Meclis adına başsağlığı telgrafları çekilmesi yolundaki önergeler oylanarak kabul edildi.

Ardından, Van mebusu Haydar ve arkadaşlarının önergesi okundu:

«Din, vatan ve bağımsızlığın savunucusu olmasından ötürü şehit edilmiş olan Ali Şükrü kardeşimizi öldürenlerden olup bu sabah Çankaya'sındaki evinde yapılan çarpışma sonunda yaralı olarak elde edilmiş ve sonra gebermiş olan kana susamış katil Yarbay Topal Osman'ın Meclis kapısı önüne asılarak herkese gösterilmesini teklif eyleriz.»

Bu önerge de kabul edildi.

Ali Şükrü Beyin cenazesini Trabzon'a götürmek üzere Trabzon mebusu Hamdi Bey (Nebioğlu, Birinci Grup'tan) ile Lazistan mebusu Ziya Hurşit'in (İkinci Grup'tan) görevlendirilmeleri ve izinli sayılmaları kararı da okundu.

Topal Osman'ın cesedi, karar uyarınca, gömüldüğü yerden çıkarılarak TBMM binasının karşısına ayağından asıldı.

Ali Şükrü Beyin cenazesinin Trabzon'a nasıl götürüleceği konusunda da anlaşmazlık çıktı. İkinci Grup, Kastamonu - İnebolu yoluyla gönderilmesine karşı çıkıyor; önce İstanbul'a, oradan Trabzon'a götürülmesini istiyor, gerekçe olarak Ankara-İnebolu yolunun karla kapalı olmasını öne sürüyordu. Mustafa Kemal, İstanbul'da muhaliflerin gösteri yapabileceğini düşünerek, Rauf Beyden İnebolu yolunun kullanılmasını istedi. Bu yol kullanıldı. «Cenazenin geçtiği yerlerde ve özellikle Trabzon'da büyük gösteriler yapıldı. Ali Şükrü Beye bağlı olanlar, toplum karşısında yaptıkları konuşmalarda olayın siyasi olduğunu ileri sürdüler ve sebep olanlara ateş püskürdüler.»[306]

Olaydan sonra İkinci Grup'un muhalefeti daha da şiddetlendi. Aynı günlerde verilen 120 imzalı bir önerge kabul edilerek seçimlerin yenilenmesi kararı alındı.

11 Ağustos 1923'te açılan ikinci dönem TBMM'nde artık muhalefet yoktu. İkinci Grup üyelerinin hemen hepsi Meclis dışında bırakılmışlardı. Büyük çoğunluğu Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan aday gösterilen kişiler oluşturuyordu. Bu grup, birkaç ay sonra Halk Fırkası adını alacaktı...

Cinayetin Ardındaki Etkenler

Ali Şükrü Beyin öldürülmesinden resmen (Meclis ve Hükümet kararıyla) Topal Osman sorumlu tutulmuş olmakla birlikte, bu yolda bir mahkeme kararı yoktur. Yine de, Ali Şükrü Beyin Topal Osman'ın öldürdüğüne kesinlikle inanılmaktadır.

Asıl üzerinde durulması gereken nokta, bu cinayetin nedenleridir.

Çoğunca, Topal Osman'ın Mustafa Kemal'e büyük bir bağlılığı olması gözönüne alınarak, Ali Şükrü Beyin sürdüregeldiği sert muhalefet yüzünden ona kin duyduğuna inanılmıştır. İlkel ve bilisiz bir zat olan «Topal Osman Ağanın anlayışına göre, kafa tutan bir kimseyi herhangi bir emir ve işaret almaya lüzum görmeden ve gözünü kırpmadan öldürebilirdi. (...) Nitekim Ali Şükrü Beyi öldürmeye kalkışması bu uğurdaki ilk davranışı değildi. Mustafa Kemal Paşa ile tanıştıktan ve onun emrine girdikten birkaç ay sonra, Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşaya muhalefet ettiklerini her nasılsa çabucak haber aldığı biri doktor, biri yüksek mühendis iki genç hemşehrisini de öldürmek istemişti.»[307] Adamlarını, «Paşa'ya bir şey olursa topunuzu elimle teker teker öldürürüm,» diyerek sürekli uyarması[308] da bu bağlılığın bir kanıtıydı.

Topal Osman'ın Ali Şükrü'yü Mustafa Kemal'in isteği üzerine öldürdüğü yolunda söylentiler de çıkmıştı. Bu konudaki yazılı iddialar Rıza Nur'un anılarından[309] kaynaklanmaktadır: «İş anlaşıldı. Mustafa Kemal, İkinci Grup'tan bizar, çaresi de kalmamış. Topal Osman'a bunları katliam ettirecek. Demek ki bu işi kurmuş, işin de Osman'dan münasip ehli yok. Hem vatanperverdir, hem cahil. (... Olaydan sonra) Ağa çok korkmuş, çok telaş etmiş. Mustafa Kemal teselli vermiş. Geceleri Mustafa Kemal'in yanında geçirirmiş. Demek Ağa cinayeti yapar yapmaz en emin yer olarak Mustafa Kemal'in köşkünün yanına gömmüş. Kendi de oraya sığınmış.» vb...

Birçok çevrenin «hezeyanname» olarak nitelediği bu anılara, ancak Atatürk düşmanı köktendinci çevreler «itibar» etmektedirler.[310]

Birinci Meclis'te tutanak kâtipliği yapmış olan Mahir İz de anılarında Osman Ağanın birliğinden söz ederken şöyle diyor:[311]

«Bu çete, şehirde nizam ve intizamı, hem de nizamiye askeri kışlasında askeri disiplini bozacak tavırlar takınmaya başladı. Elbette bu gayritabii hal devam edemezdi. Galiba 'Bir taşla iki kuş vurulsun' diye Ali Şükrü Beyin vücudunu ortadan kaldırılması Topal Osman'a havale edildi.» Son

cümlede, Ali Şükrü Beyin *öldürtüldüğü* inanışı dile getirilmektedir.

Öte yandan, Topal Osman'ın öteden beri çeşitli nedenlerle Ali Şükrü'ye düşmanlık beslediği de öne sürülmüştür. Bu arada Yahya Kâhya'nın öldürülmesi olayının içyüzünü bilen(*) Ali Şükrü'nün onu üstü açık ya da kapalı tehdit ettiği de söylenmiştir.

Bize öyle görünüyor ki, cinayet kişisel nedenlerle değil, siyasal nedenlerle işlenmiştir. Ancak, olaya soğukkanlılıkla, herhangi bir etki altında kalınmaksızın bakıldığında, eldeki veriler Topal Osman'ın buna kendiliğinden mi karar verdiği yoksa cinayeti bazı kişi ya da kişilerin yönlendirmesiyle mi işlediği konusunda kesin görüş bildirmek için yeterli değildir.

(*) İlgili bölümde belirtildiği gibi. Yahya Kâhya'nın Topal Osman'ın adamlarınca öldürüldüğü son yıllarda açıklanmıştır.

HALİT PAŞANIN MECLİS'TE VURULMASI

Savaşlarda olağanüstü gözüpeklik gösterdiği için «Deli» sanıyla anılan Halit Paşa (1883-1925), Yemen'de bulunmuş, Trablusgarp'ta(*), Balkan Savaşı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda cephelerde çarpışmış; sertliğiyle ünlü Yakup Cemil'in alayında yüzbaşı rütbesiyle tabur kumandanlığı yapmış ve bu alayda görev yapan öteki subaylar gibi Yakup Cemil'in sertliğinden etkilenmişti. Ardahan ve Ahıska'nın Ruslardan geri alınmasını sağlayan birliklere komuta etmişti. Mondros Ateşkesinden sonra Kâzım Karabekir Paşa 15. Kolordu kumandanlığıyla Erzurum'a gelince, o sırada 3. Kafkas Tümeni komutanı olan Halit Paşa, Kâzım Karabekir'in buyruğuna girmişti.

Halit Paşa, Erzurum Kongresi sırasında Kâzım Karabekir'den habersiz Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek onunla özel temas kurmuştu. Mustafa Kemal'e «öylesine bağlanmıştı ki, Erzurum Kongresi'nde karşı düşüncelerle Mustafa Kemal Paşanın karşısına çıkan Trabzon delegelerini kendi usulünce susturmaya kalkışmış, bölgede dehşet havası yaratmış, Valiyi kendi başına tutuklayıp Erzurum'a göndermiş ve hiç beceremediği politik olaylara karışarak Kâzım Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşanın arasını açmıştı.»[312]

Daha sonra Batı Cephesi'ne giden ve Kocaeli Grubu Komutanı olarak Savaşta büyük yararlıklar gösteren Halit Paşa, savaştan sonra mebus olmuştu.

Ardahan Mebusu Deli Halit Paşa, sinirlerinin bozukluğu yüzünden Meclis'te sık sık olay çıkarıyor, karşısındakilere sözlü saldırıda bulunmakla kalmayıp dayak da atıyor, zaman zaman silahını çekip sinirlendiği kişinin üzerine yürüyordu. Ölümünden sonra yazılanlarda bu gibi davranışlarının pek çok örneği verilmiştir.

Onun bu gibi davranışlarından tedirgin olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, bir Avrupa gezisi yapmasını önermiş, ancak Halit Paşa bunu kabul etmemişti.

(*) Ali Bey (Çetinkaya) ile ilk anlaşmazlığı burada başgöstermiş, bu yüzden Ali Bey onun bulunduğu cephenin çevresinden uzaklaştırılmıştı.

Bir süre önce «Paşalar Olayı» adı verilen bir sorun başgöstermişti. Mustafa Kemal'in çevresindeki kimi mebuslar, onu bir «Paşalar komplosu»na inandırmaya çalışmışlardı. Aralık 1923 başında ordunun siyasetle ilişkisinin kesilmesine karar verilmiş; bunun üzerine kimi paşalar mebusluğu yeğlemişler, kimisi de orduda kalmıştı. Bu olay sırasında Halit Paşanın sinirleri büsbütün bozulmuştu.

Öte yandan, mebuslukta kalan paşalar, yeni kurulan ve kısa sürede örgütlenen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda toplanmaya başlamışlardı. Halk Fırkası'na karşı adaylığını koyan Nurettin Paşanın ara seçimlerde kazanmasına karşın tutanağı reddedilmiş, bu sırada Halit Paşa onu savunmuştu. Seçimi yeniden kazanan Nurettin Paşa Terakkiperver Fırkası'na geçmişti; şimdi Halit Paşanın da aynı partiye geçeceği söylentileri dolaşıyordu. Bu, Meclis'te yeni bir Ali Şükrü'nün belirmesine yol açacak bir olasılıktı.

Halk Fırkası içindeki –«Kabadayılar Grubu» denilen– birkaç kişi, muhalefetin örgütlenmesinden rahatsız olmuştu. Osmaniye mebusu Topçu İhsan (Eryavuz), Osmaniye mebusu Avni, Bozok mebusu Salih (Bozok), Rize mebusu Rauf, Afyon mebusu Kel Ali (Çetinkaya), Kozan mebusu Ali Saip (Ursavaş) ve Antep mebusu Kılıç Ali'nin başını çektikleri bu grup, Meclis İçtüzüğü'nde yasaklanmış olmasına karşın Meclis'e silahla geliyorlardı. Ancak, Meclis'e silahla gelen yalnız bu grup değildi. Aralarında Halit Paşanın da bulunduğu birçok mebus Meclis'te silah taşıyordu.

Tartışma, Kavga ve Silah...

Olay bu atmosfer içinde, 9 Şubat 1925 günü, bir yasa önerisinin imzalanması konusunda Halit Paşanın Elaziz (Elazığ) mebusu Hüseyin Beye sinirlenmesiyle patlak verdi. Onların aralarında tartıştıklarını işiten Rize mebusu Rauf Bey (o da subaylıktan ayrılmıştı; R. Orbay'la karıştırılmamalı), arkadaşları Kılıç Ali, Kel Ali, Bozok Salih, Avni Beyleri bulup olay yerine çağırdı. Hepsi birlikte Halit Paşayı toplantı salonundan çıkardılar. Kimi milletvekilleri tarafından yatıştırılan Halit Paşa salona döndü ve Hüseyin Beyin biraz önce kendisini dışarı çıkaran mebuslarla konuştuğunu gördü. Onu görünce sustular. İşte o sırada aralarında, kesinlikle anlaşılamayan birtakım sinirli konuşmalar geçti. Derken Halit Paşa ile Hüseyin Bey ve arkadaşları koridora fırlayıp hepsi birden tabancalarına sarıldılar.

Kel Ali (Çetinkaya), ayağı merdivene takılarak yere düştü. Halit Paşa üzerine yürüdü. Tam bu sırada üç dört tabanca birden patladı. Ali Beyi altına almış olan Halit Paşa yere yıkıldı.

Olayın bundan sonrasını görgü tanıklarından biri, o dönemde Gümüşhane mebusu Zeki Kadirbeyoğlu şöyle anlatıyor:[313]

«Meclis'te bütçe görüşmeleri sürerken saat beşi on geçe salondan silah sesleri gelmeye başladı. Toplantı salonundan hemen fırladım. Üç silah daha atılmıştı. Arkamdan Rüştü Paşa haykırdı: 'Nereye gidiyorsun?' Ben hemen salona çıktım. Cümle kapısından salona elinde tabancayla Avni Bey girdi. Merdivenin yanındaki şubeden de Kılıç Ali çıkarak, salonun duvar kenarına sürünerek belinden tabancasını çıkarmaya hazırlanıyor ve onu da şaşırdığından beceremiyordu. Elimdeki barabellum'u Avni Beye çevirerek, elindeki tabancasını bırakmasını söyledim. Bu sırada Rüştü Paşa ile Muhtar Bey (Trabzon) de yanıma gelmişlerdi. Avni Bey, 'Aman ne yapıyorsun, bu tabanca benim değildir. Kapı aralığında kavga edenlerin elinden aldım' demesi üzerine Rüştü Paşa oraya koştu. Kılıç Ali'ye de verdiğimiz işaret üzerine şubesine girmişti. Rüştü Paşanın haykırması üzerine antreye girdim. Halit Paşada renk kalmamıştı. Ayakta sallanıyordu. Hemen kendisini kucaklayıp yol sergisinin üzerine uzattık. Yaranın nerede olduğu henüz belli değildi. 'Paşa! Seni kim vurdu?' dedim. Cevaben, 'Kel Ali'yi altıma aldım; (...) Rauf üstümden bana ateş etti' dedi.

Hemen yeleğinin düğmelerini çözdüm, bir de baktım ki, giydiği beyaz gömlek kızıl kana bulanmıştı. Güç nefes alıyordu. Gözlerini kapadı. Boynundaki kravat çözülmüyordu. O sırada Rize mebusu Rauf yanımda peyda olmasın mı? Rengi kaçmış, endişeden titriyordu. Bana 'Nasıl oldu?' demesine karşılık, 'Vurduğun adamı bana mı sormaktasın? Paşanın kendisi söyledi' dedim. Üzerimizde bir çakı olmadığı için, Rauf'a 'Bıçağın varsa ver' dedim. Hemen bıçağı alarak kravat ve kolalı olan yakayı kestim. Rauf da hemen gitti.

Rüştü Paşaya seslenerek: 'Paşa, burada olmaz.' Bağırdık çağırdık, ne bir hademe ve ne de bir polis meydanda yok. Muhtar salona koşarak kapıdan bağırdı: 'Bir doktor arkadaş çabuk yetişsin' dedi. Muhtar Bey koltukları altından, benimle, Paşa da ayaklarından tutarak, karga tulumba vaziyette salon kapısından içeriye girerek en yakın kalem odasının kapısını tekmelemeye başladım. Kâtipler kapıyı açar açmaz, hemen üç masayı birleştirmelerini söyleyerek diğerlerinin de yardımıyla Halit Paşayı masanın üze-

rinc uzattık. Yirmi dakika geçtiği halde gelen kimse yok, hâlâ kolum Halit Paşanın başı altında kaldığı halde bekliyordum. Bu süre içerisinde hafif bir baygınlık geçirdi; derken Meclis görüşmeyi sona erdirerek bir kalabalık kütlesi odaya girdi. Mustafa Kemal Paşa da Riyaseticumhur odasından geldi.

Erzurum mebusu Gözübüyük Ziya Efendi Hocanın, 'Paşa! Seni kim vurdu?' sorusuna karşı, bize söylediği gibi, 'Kel Ali'yi altıma aldım, (...) Rauf üstümden bana ateş etti' dedi. Ziya Efendi Hoca da, 'Efendiler! Şahit olun' dedi.

Etraftan henüz bir yardım görmediğimden, arkadaşlara, 'Yahu! Ne duruyorsunuz, Riyaseticumhur odasında yastıklar vardır. Bir iki tane getiriniz de, uyuşan kolumu kurtarayım' dedim. Neyse iki yastığı, sandalye minderini getirdiklerinden, yaralının başı altına koymaları sonucu ben de kolumu kurtardım. Oda boşaltılarak hastaneye dönüştürüldü.

İki gün sonra da Meclis'e gelen bir sorgu hakimi ifademize başvurdu. Biz de olayı olduğu gibi anlattık. Sonuçta Rauf'u kurtarmak için Afyon mebusu Ali Bey, 'Kendimi korumak için ben vurdum' diyerek hem kendini hem de Rauf'u kurtardılar. Asıl katil Rize mebusu Rauf'tur.»

Cemal Kutay, öteki görgü tanıklarının savcıya verdikleri ifadeleri şöyle özetliyor:[314]

«Ali Bey tökezleyince ikinci basamağa sendeleyerek oturmuştur. Bu ani çöküş (Halit) Paşaya hedefini şaşırtmış ve o da Ali Beyin üstüne atılarak onu altına almış ve sağ dirseğiyle göğsünün üzerine dayanak yaparak, tabancalarından birini alnına dayamış, tam ateşleyeceği sırada Cebelibereket mebusu Avni Bey, Halit Paşanın üzerine atılarak elini çekmiş, hedef şaşmış ve patlayan silah Ali Beyin beynini dağıtacağı yerde, yüzünü sıyırarak geçmiştir. Yine, görgü şahitlerinin -ve soruşturmanın sonunda kendisinin- ifadesine göre, Ali Bey bu sırada serbest kalan sağ kolunu arka cebine doğru kaydırarak -yine bir rastlantı sonucu diyelim- kayışından kayıp sola gelmiş olan tabancasını zorla çekerek Paşanın karnından ateşledi. Karından giren kurşun ciğerlere doğru bir seyir izleyerek ciğerleri parçaladı ve Halit Paşa, baygın bir durumda titredi. İşte bu sırada, bir adamın elinde tabanca -ki, bu tabancanın ateşlenmemiş olduğu ifadeleri var- Paşanan üzerine eğilerek elindeki tabancasını, kolunu bükerek aldığı görüldü... Bu zat, Rize mebusu Rauf Beydi.»

Olay Mustafa Kemal'e ve savcıya bildirilirken doktor arandı. Aydın mebusu Dr. Reşid Galip Bey ilk tedaviyi yaptı.

Daha sonra İstanbul'dan Prof. Orhan Abdi Beyin çağrılması kararlaştırıldı. O trenle gelinceye kadar Paşa, herhangi bir tedavi uygulanmadan olduğu yerde bırakıldı.

Ve Beklenen Ölüm...

Ertesi günkü oturumda Meclis Başkanı Kâzım Bey (Orbay), Başkanlık Divanı kararını okudu:

«Ayın dokuzuncu pazartesi günü, yaklaşık olarak saat 17.30 sıralarında, genel kurul toplantı halindeyken koridorda üç dört el silah sesi işitilmesi üzerine olay soruşturuldukta; Ardahan mebusu Halit Paşa ile Elaziz mebusu Hüseyin Bey arasında çıkan anlaşmazlık üzerine, aralarını bulmak için çalışan Afyon mebusu Ali ve Antep mebusu Kılıç Ali Beylerle öteki bazı arkadaşlarının Halit Paşa ile Meclis içine girmelerinde olayın cereyan ettiği, sonunda Halit Paşanın kalbinin altından ağır ve Ali Beyin yüzünden ve gözünün altından hafif biçimde yaralandıkları anlaşılmış ve olayın suçüstü türünden bir cinayet olmasından savcılığa haber verilip Meclis'e çağrılarak adalet makamlarınca meseleye elkoydurulmuş ve Başkanlık Divanınca düzenlenen tutanak ve olay yerinde bulunanların tabancaları savcılığa verilmiş olduğu bilgi edinilmek üzere arzolunur.»

Bu kararın okunmasından sonra kısa bir görüşme oldu:[315]

«Reşat Bey (Manisa) - Bir zamandan beri Meclis çevresinde bir derebeylik havası sezinlenmektedir. Biliyorum ve duyuyorum ki, birçok arkadaş kanılarını açıklayamıyorlar. Burası Millet Meclisi'dir. Herkes burada en samimi bir biçimde kanılarını kamuoyuna bildirebilmelidir. Dünkü olay bu sözlerime adaletli bir tanıktır. İçtüzüğümüzde 'Meclis'e silahlı girilemez' diye madde vardır. Bu madde hiç uygulanmadı. Başkanlık Divanından rica ederim, bu madde şiddetle ve istisnasız herkese uygulanmalıdır. Ya da bugün bu maddenin kaldırılmasına karar verilmelidir. Bir de öneri ge veriyorum.

Ali Şuuri Bey (Balıkesir) Derebeylik filan yoktur. Ben şimdiye kadar ne söylemek istedimse tam bir serbestlikle söyledim.

Başkan – Reşat Beyin 'Meclis'te serbest söz söylenemiyor' demesini kabule değer göremiyorum. Bütün üyeler tam serbestlikle konuşmaya yetkilidirler. Bu konuda Başkanlık Divanının, Yüksek Meclis'çe verilmiş bütün yetkilerini hakkıyla ve tam olarak kullanacağına güvensinler. Bundan ötürü sözlerini düzeltmelerini rica ederim.

Ragıp Bey (Kütahya) – Derebeylik sorunu çözülmelidir.

Yahya Galip Bey (Kırşehir) – Bu Meclis'e sürülen lekeyi kabul etmeyiz. Ben böyle bir şey görmedim. Güçsüz olan kimmiş, kim gördüyse söylesin.

.....

Ali Saip Bey – Reşat Beyin yüzüne reddedilmelidir.

Kılıç Ali Bey – Reşat Bey sözlerini geri almalıdır. Kendisi düzeltmelidir.

Yakup Kadri Bey – Sözlerini geri almadıkça burada ya o oturamaz, ya biz oturmayız.

Başkan – Sözlerinizi düzeltmenizi rica ederim.

Reşat Bey – Amacım olayların tekrarlanmamasıdır. İçtüzüğün tam olarak uygulanmasını diliyorum.

Falih Rıfkı Bey – Derebeylik var mıdır, yok mudur? Bunu söylesinler.

Kılıç Ali Bey – Meclis'te derebeylik yoktur.

Başkan – Reşat Bey sözlerini düzeltmiş ve geri almıştır. Mesele yoktur. Arkadaşlardan da çok rica ederim, İçtüzüğün bu maddesine tam olarak uysunlar.»

12 Şubat günü Ankara'ya gelebilen Operatörler Prof. Orhan Abdi Bey ile Operatör Süreyya Bey, Halit Paşayı ameliyata aldılar. Daha sonra ameliyatın başarılı geçtiği ve paşanın sağlığının düzelmeye yüztuttuğu bildirildi.

Yine hastaneye kaldırılmayan Halit Paşa, 13 Şubatı 14 Şubata bağlayan gece öldü. Resmi açıklamada zatürreeden öldüğü ifade edildi. Cenazesi İstanbul'a götürüldü ve büyük bir törenle Eyüp'teki evi dolayında toprağa verildi.

Cevap Bekleyen Sorular

Savcının hazırladığı soruşturma «fezleke»sinin özeti 12 Şubat günü yayımlanmıştı. Bunda, Halit Paşanın iki cebinden iki tabanca çıkarıp Ali Beyin üstüne yürüdükten sonra Ali Beyin geriye kaçmaya çalıştığı ve bu sırada merdivenden düştüğü, kurşunların boşa gittiğini gören Halit Paşanın Ali Beyin üstüne atılarak hemen elini tutup tabancasını aldığı, bu anda tabancanın patladığı ve kurşunun Ali Beyin sol yanağını sıyırıp geçtiği ifade edildikten sonra şöyle deniliyordu:[316]

«Ali Bey bu sırada tabancasını hayatını kurtarmak amacıyla Halit Paşanın göğsüne dayamış ve ateş etmiştir. Çıkan kurşun Paşanın sol tarafından seyrini yaparak, Paşanın üstünde bulunan Avni Beyin üstünde kalmıştır. Kurşun Avni Beyin vücuduna işlememişse de Avni Bey büyük bir baygınlık ve ağrı hissetmiştir. Vurulduğunu sanan Avni Bey, Paşanın elinden aldığı tabancasını arkadaşlarına verirken 'Ben de vuruldum' diye haykırmıştır.»

Sonuçta Sorgu Yargıçlığı, Ali Beyin «meşru müdafaa» durumunda bulunduğunun saptandığını belirterek yargılamanın durdurulması (men-i muhakeme) kararı verdi.

O günlerin muhalif basını olay üzerinde önemle durdu. Gerçekten de konunun aydınlanmayan hukuki ve tıbbi yönleri vardı.

Bir kere, kendisini Ali Beyin değil, Rauf Beyin vurduğunu ısrarla söylemiş olan Halit Paşanın ifadesi alınmamıştı.

Paşanın hastaneye götürülmeyişi ve iyileşmeye yüztuttuğu bildirilmişken «zatürree»den öldüğünün açıklanması da tıp yönünden aydınlatılması gereken noktalardı.

Muhalif gazetelerde bunlar birer birer ele alınıyor ve olayın kuşkulu yanları vurgulanıyor; iktidar gazeteleri bunlara cevap vermeye çalışıyorlardı.

Ancak, tartışmalar uzun sürmedi. Cemal Kutay'ın deyişiyle, «Halit Paşanın toprağa verilmesinden bir hafta sonra Şeyh Said Olayı çıktı. Fethi Bey istifa etti ve ikinci İsmet Paşa hükümeti kuruldu. İstiklal Mahkemeleri Kanunu yeniden düzenlendi ve Takrir-i Sükun Kanunu kabul edildi. Ali Bey, daha sonra İzmir Suikastı davasını da gören Ankara İstiklal Mahkemesi'ne başkan seçildi... Ve bu şartlar içinde Halit Paşa olayının cevap bekleyen soruları yüksek sesle sorulamadı.»[317]

Kısacası, Halit Paşayı Ali Beyin değil, Rauf Beyin arkadan vurduğuna, «meşru müdafaa» durumu yaratılmak için Paşanın Ali Beye ait tabancadan çıkan kurşunla vurulmuş gibi gösterildiğine kesin gözüyle bakılmaktadır.

Günümüze ulaşan kaynaklar değerlendirildiğinde, cinayetin önceden planlandığını söylemek güçtür. Ancak işlenmesine belirli bir grubun katıldığı ve bu grubun sorumluluktan kurtarıldığı, hatta «hin aye» gördüğü yorumuna gidilebilir.

İZMİR SUİKASTİ

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i öldürmek ve iktidarı ele geçirmek amacıyla düzenlenen suikast bugüne kadar pek çok yayına konu olmuş, çeşitli yönleriyle ele alınmıştır.[318] Bu kitapta konuyu sözü geçen yayınlar ölçüsünde yansıtma olanağımız bulunmadığı açıktır. Bu bakımdan, olayın ve aynı ölçüde önem taşıyan İzmir Suikastı Davası'nın kısa bir özetini vermekle yetineceğiz.

Dosyaları bu davadan ayrılan bazı kişilerle eski İttihatçıların Halk Partisi dışında kalmış ileri gelenleri ve kısa bir süre önce kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda yer almış kimi muhalifler, Ankara'da açılan ikinci bir davada yargılandılar. Bu ikinci dava da İzmir Suikasti Davası adını taşımakla birlikte, sözkonusu suikastla doğrudan ilişkili değildir. Bunu «İttihatçılığın tasfiyesi» ya da bir «siyasal hesaplaşma» olarak, her türlü muhalefetin ortadan kaldırılıp tek parti yönetimine gidişin ilk adımı olarak değerlendirmek yerinde olur.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e suikast düzenlendiği, İzmir'de motorçuluk yapan Giritli Şevki'nin 16 Haziran 1926 günlü ihbarından öğrenildi: Ertesi gün kente gelecek olan Mustafa Kemal'e İzmir'in en işlek caddesinde Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf ve Laz İsmail ateş edeceklerdi. Eski Lazistan (Rize) mebusu Ziya Hurşit de olay yerinde bulunarak çevreyi inceleyecek, gerekirse ateş ederek panik yaratacak ve kargaşadan yararlanan suikastçilerin yan sokakta bekleyecek bir otomobille rıhtıma varıp Giritli Şevki'nin motoruna binerek Sisam'a ya da Sakız adasına ulaşmalarını sağlayacaktı. Suikast planı içinde yer alanlardan «Sarı Efe» Edip sakıngan davranmış, olayla ilişkisinin anlaşılmaması için İstanbul'a gitmişti.

İhbar üzerine İzmir Valisi Kâzım Bey (Dirik), Başbakan İsmet Paşaya telgraf çekerek durumu bildirdi. Güvenlik kuvvetleri de suikastçileri yakalamakla görevlendirildi. Ziya Hurşit, kaldığı otel odasında silah ve bombalarıyla yakalandı. Başka bir otelde de Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ele geçirildiler.

İzmir'deki suikast girişimi bir hükümet bidirisiyle kamuoyuna açıklanırken, Ankara İstiklal Mahkemesi suikast sorumlularını yargılamak üzere İzmir'e gönderildi. «Üç Aliler Mahkemesi» olarak bilinen bu kurulun başkanı Kel Ali (Çetinkaya), üyeleri Kılıç Ali (Ali Kılıç), Laz Ali (Zırh) ve Reşit Galip, savcısı Necip Ali (Küçüka) Beylerdi.

Bir bildiri yayımlayarak suikasti «devleti yıkmayı amaçlayan bir girişim» diye niteleyen İstiklal Mahkemesi, olayla ilişkileri bulunduğu gerekçesiyle şu kişileri hemen tutukladı: Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Trabzon mebusu ve eski Adliye Vekillerinden Hafız Mehmet, Ordu mebusu Faik, Saruhan mebusu Abidin, Eskişehir mebusu Arif, İstanbul mebusları İsmail Canbolat ve Şükrü, Mersin mebusu Çolak Selahattin, eski Mersin mebusu Cemal Paşa, emekli Veteriner Albay Rasim, İttihat ve Terakki yönetiminin Maliye Nazırı Mehmet Cavit, Sivas mebusu Halis Turgut, Erzincan mebusu Sabit, eski Maarif Vekillerinden Necati, Ergani mebusu İhsan, Erzurum mebusu Münir Hüsrev, Ardahan mebusu Hilmi.

Ayrıca, Kurtuluş Savaşı komutanlarından Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez), Rüştü ve Refet (Bele) Paşalar, emekli Albay ve Amasya mebusu Bekir Sami (Kunduh) ile kimi eski İttihatçılar İstanbul ve Ankara'da tutuklanarak İzmir'e gönderildiler.

Adı geçenlerin yanısıra başka birtakım tanınmış kimseler de tutuklanmıştı. Avrupa'da bulunan eski Dahiliye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) ile eski Başvekil Rauf (Orbay) Beylerin tutuklanması da öngörülüyordu.

Kurtuluş Savaşı komutanlarının da suikastçilerle birlikte tutuklanması kamuoyunda geniş yankılar uyandırdı. Ankara'da bulunan Kâzım Karabekir, İsmet Paşanın buyruğuyla serbest bırakıldıysa da, Mustafa Kemal mahkemenin görevine karışılmamasını isteyince yeniden tutuklandı.

Suikastin ihbar edilmesinden on gün sonra, 26 Haziranda yargılama başladı. Duruşmada Ziya Hurşit, planların çok önceden hazırlandığını açıkladı. Önce Mustafa Kemal'in Meclis'te, locasında otururken vurulması planlanmış, sonradan bundan vazgeçilmişti. Bir ara da suikastin Mustafa Kemal'in arkadaşlarından, Eskişehir mebusu (Ayıcı) Arif'in evinde gerçekleştirilmesi tasarlanmıştı.

Öte yandan, suikastin Halk Fırkası'ndan ayrılarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na giren İzmit mebusu Şükrü ile Cavit Beyin de yöneticileri arasında yer aldığı bir örgütçe planlandığı da öne sürülmekteydi. İddiaya göre, öteki İttihatçı sanıkların da içinde bulunduğu bu gizli örgüt,

Doğu Anadolu halkını ayaklandırmayı ve bu yolla iktidarı ele geçirmeyi planlamıştı.

Olayın muhalifleri ortadan kaldırmak için, gereğinden fazla büyütüldüğü görüşünü ortaya atanlar da vardı. Bunlar, Kurtuluş Savaşı'nda önemli görevler yükümlenmiş eski komutanların da tutuklanmasını örnek göstererek, kimi çevrelere gözdağı verilmek istendiğini öne sürüyorlardı.

Mahkemede Ziya Hurşit'in suçunu itiraf etmesine karşılık, suikastin elebaşılarından olduğu bildirilen Şükrü Bey suçsuz olduğunu söyleyerek avukat tutmak istedi, ancak bu isteği mahkemece kabul edilmedi. Öteki sanıkların birçoğu da suçsuz olduklarını söylediler.

İstiklal Mahkemesi, 13 Temmuz 1926'da kararını açıkladı:

İzmit mebusu Şükrü, Saruhan mebusu Halis Turgut, İstanbul mebusu İsmail Canbolat, Erzurum mebusu Rüştü (Dadaş Rüştü Paşa), Albay (Ayıcı) Arif, eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit, eski Trabzon mebusu Hafız Mehmet, «Sarı Efe» Edip, emekli Teğmen Çopur Hilmi, Veteriner Albaylıktan emekli Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Abidin, İttihatçılardan eski Ankara Valisi Abdülkadir(*) ve «İaşeci» Kara Kemal, o dönemde yürürlükte olan Ceza Yasasının Anayasayı değiştirmeye ya da ortadan kaldırmaya, TBMM'ni dağıtıp görevden alıkoymaya yönelenleri kapsamına alan 55. ve 57. maddelerine göre idam cezasına çarptırıldılar. Sürmeneli Vahap on yıl sürgüne mahkum edildi. Başta Kâzım Karabekir olmak üzere, Ali Fuat, Cafer Tayyar vb. Kurtuluş Savaşı'na katılan Paşalar beraat ettiler.

Mahkemenin kararında, Erzincan mebusu İhsan, eski Ardahan mebusu Hilmi, eski Maliye Nazırı Cavit, eski Sivas mebusu Selahattin, eski İzmir Valisi Rahmi, İstanbul mebusu Rauf (Orbay), eski İstanbul mebusu ve Dahiliye Vekili Doktor Adnan (Adıvar) Beylerin ayrıca yargılanmaları da öngörülüyordu.

On üç sanık için verilen idam kararları aynı gece İzmir'de uygulandı. İttihatçılardan Abdülkadir, tutuklamalar sırasında bulunamamıştı. Sonradan sınırı geçerken yakalandı ve Ankara'da asıldı. Bulunamayanlardan Kara Kemal ise İstanbul'daki evine yapılan baskın sırasında canına kıydı.

(*) İttihat ve Terakki dönemindeki birçok «faili meçhul» siyasal cinayeti Abdülkadir'in işlediği öne sürülmüştür.

İzmir'de suikast girişiminin ortaya çıkarılmasından sonra Halk Fırkası'nın organı *Hakimiyet-i Milliye* gazetesindeki başyazılarında Falih Rıfkı (Atay), tüm İttihatçılardan hesap sorulması gerektiğini öne sürüyordu. Buna karşı çıkan *Cumhuriyet* başyazarı Yunus Nadi ise Halk Fırkası'na katılmış olan İttihatçıların dava dışında bırakılmasını savunuyordu. Başbakan İsmet Paşanın girişimlerinin de etkisiyle, Yunus Nadi'nin görüşü ağır bastı.

2 Ağustos 1926 günü Ankara'da başlayan ikinci davanın sanıkları, dosyaları ayrılmış olan yukarda adı geçen kişilerin yanısıra, Mithat Şükrü (Bleda), Doktor Nâzım, İzzet, Rifat Cevat, Kara Vasıf, Salâh (Cimcoz), Salim, Hüsnü, Ahmet Nesimi, Eyüp Sabri (Akgöl), Doktor Rüsuhi, Doktor Hüseyinzade Ali, Antepli Ahmet Muhtar, Hüseyin Avni, Azmi, Ali İhsan Beylerdi. Hüseyin Cahit (Yalçın) de sanıklar arasına alınmış olmakla birlikte, sürgünde bulunduğundan mahkemeye getirilmedi.

Sanıklar, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması sırasında iaşe (yiyecek maddeleri) işlerinde yapılan yolsuzluklar, ülkeyi savaşa sokanların kaçtıkları yerlerdeki eylemleri ve daha sonra iktidarı ele geçirmek için gizli örgüt kurma gibi konularda suçlandılar.

Suçlanmalarının gerçek nedeni, eski İttihatçıların bir süre önce iktidara gelmeyi hedefleyen bir program taslağı üzerinde çalışmış olmalarıydı. Ancak bu konuda herhangi bir belge ele geçmiş değildi.

26 Ağusutos günlü duruşmada, daha önceki davada olduğu gibi, Anayasayı değiştirme ve TBBM'ni görev yapmaktan alıkoyma suçunu işledikleri öne sürülerek Cavit, Doktor Nâzım, Nail ve eski Ardahan mebusu Hilmi Beyler idama mahkûm edildiler. Bu karar 26/27 Ağustos gecesi yerine getirildi. Eski başvekillerden Rauf Bey (Orbay, yokluğunda), Vehbi, Hüsnü, İbrahim, Ethem ve Rahmi Beylerle Ali Osman ve Salih Kâhya onar yıl sürgün cezasına çarptırıldılar. Otuz yedi sanık beraat etti.

HACI SAMİ ÇETESİNİN SUİKAST GİRİŞİMİ

Daha önceki kimi bölümlerde birkaç kez adı geçen Hacı Sami, İttihat ve Terakki'nin kurduğu, bir çeşit Kontrgerilla Örgütü niteliğindeki Teşkilat-ı Mahsusa'nın başında bulunmuş olan Kuşçubaşızade Eşref Sencer'in kardeşidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında yarı Teşkilat-ı Mahsusa, yarı kendi adına Orta Asya serüvenlerine yönelen Hacı Sami, daha sonra Enver Paşayı da aynı serüven içine atarak ölümüne yol açmıştı.[319] Enver Paşaya neler söylediğini Kandemir'e şöyle aktarmıştı:[320]

«Evet... Milyonlarca Türkü, o cennet gibi Türkistan'ı kurtarmak yolunda elimden geleni yaptım. Hatta yalnız Türkistan değil, Çin'deki Türkleri de hürriyetlerine kavuşturmak için, yapmadığım kalmadı. Ta Kaşgâr'lara kadar gittim. Milleti ayaklandırdım. Koskoca Kırgızistan'ı peşime taktım... Ne ile? Hiçbir sıfatım, kimliğim, rütbem, mevkiim olmadığı halde. Yedisu isyanını nasıl yaptım? Tek kuvvetim, hürriyet ve istiklal aşkıyla yanan ırktaşlarımıza, peşimden gelin, kalkın! diye seslenmesini bilişimdir. Fakat, sonunda gücüm yetmedi. Enver Paşayı bu işe yöneltişimin sebebi budur. 'Benim gibi adı sanı bilinmeyen basit bir insan, koca Kırgızistan'ı bir işaretiyle ayaklandırırsa, senin gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun başkumandanlığını yapmış, ünü bütün İslam dünyasına yayılmış, Damad-ı Hazret-i Hilafetpenahi (Halife'nin damadı) olan bir Enver Paşa, bütün Türkistan'da alimallah bir günde kıyameti koparır... Ne duruyorsun paşa? Bu fırsat bir daha ele geçer mi?' dediğim zaman, Enver Paşanın gözlerinden yaşlar boşanmış ve o anda kararını vermişti.»

Hacı Sami, daha sonra Çerkez Ethem'in çevresinde yer almış ve Ethem'in anılarına göre Atina'ya giderken ona yardımlarda bulunmuştur.[321]

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra kardeşi Kuşçubaşı Eşref'le(*) birlikte «Yüzellilikler» listesine alınmış ve Yunanistan'da yaşamaya başlamıştı. Çerkez Ethem ve kardeşleriyle ilişkideydi.

(*) Eşref Sencer, 1938 affından sonra Türkiye'ye dönmüş ve Nisan 1964'te Söke'de ölmüştür. Anılarının kimi bölümleri Cemal Kutay tarafından yayımlanmıştır.

Hacı Sami, 17 Ağustos 1927'de üç adamıyla (Abaza Hakkı, Düzceli Mecit ve Sökeli Mecit) birlikte Sisam adasından üç Adalı Rumun yönettiği bir kayığa binip Kuşadası'ndaki Kalamaki (Güzelçamlı) iskelesine çıktı. Yanlarında silah, bomba ve dinamitle bir harita vardı.

Ertesi gün Hacı Sami'nin kardeşi Ahmet'le buluştular. Gündüzleri gizlenip uyuyarak, geceleri yol alarak Ege Bölgesi içlerine doğru ilerlediler; kimseye görünmeden Menderes nehrini geçip Çine ve Bozdoğan yöresindeki Madran dağlarına ulaştılar.

Karşılaştıkları «Tahtacı» Yörüklerin ağası durumlarından kuşkulanıp kim olduklarını soruşturmaya girişince, Hacı Sami tehditle yiyecek istedi. Buna karşılık ağa da -bu dolaydaki eşkiyalık olayları dolayısıyla- jandarma tarafından silahlandırılmış adamlarına silaha davranmalarını söyledi. Hacı Sami Yörükler üzerine bir bomba attıktan sonra, karşısındakilerin şaşkınlığından ve bombanın çıkardığı dumanlardan yararlanarak kaçmaya davrandı. Yörükler çeteciler üzerine ateş açarken jandarmaya (Bozdoğan'a) bir atlı göndererek durumu bildirdiler.

Yörüklerle çarpışmayı sürdüren çete, kısa bir süre sonra jandarmalar tarafından sarıldı. Çok geçmeden Hacı Sami ile kardeşi Ahmet öldü, Abaza Ahmet yaralandı. Ötekiler kaçmaya başladılarsa da jandarma hepsini yakaladı.

Bunlar ve ilk sorgularında adlarını verdikleri kişiler tutuklanarak İstanbul'a gönderildiler.

Duruşmaları 5 Kasım 1927 günü İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde başladı.

Okunan soruşturma tutanağında, çeteyi oluşturanların Kuşadası'na çıktıkları günden ele geçirildikleri güne kadar izledikleri yollar, saklandıkları yerler ayrıntılarıyla anlatılmaktaydı. Tutanağa göre çete, Nallıhan'daki boğazda, Hacı Sami'nin kardeşlerinden, tutuklular arasında bulunan ve çeteye muhbirlik yapan Mekki ile buluşacaktı. Burada Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile bakanların geçeceği treni bekleyeceklerdi. Bombalar patlatılarak trendekiler öldürülecek, hemen ardından da Yunanistan'daki arkadaşları Anadolu'ya geçerek «ihtilal»i başlatacaklardı.

Samklardan Abaza Hakkı'nın mahkeme başkanının sorularına verdiği cevaplardan yararlanarak, suikast planının ayrıntılarını şöyle belirleyebiliriz:

«(Mecit'ler) benden sonra memleketten kaçmışlar... Ben onları Tekirdağ'a (Tekirdağ ili değil) geldikleri zaman gördüm. Bir süre Tekir-

dağ'da kaldık. Oradan Girit'e gittim. Girit'e gitmeden önce Atina'ya uğramıştım. Atina'da Çerkez Ethem bana yardım etti. (Girit'te) Hacı Sami Anadolu'ya geçmek istiyordu. Planlarını kurmuştu. Onları anlattı. Sonra bana, sen de beraber gel, Anadolu'ya geçelim, dedi. Anadolu'da ahali ile teşkilat yapacaktı. Bu örgüte kardeşi Eşref de yardım edecekti. Hacı Sami, bir süre sonra mektup yazarak Mecit'i de çağırdı. Bunlarla örgütü güçlendirecekti.

«Girit'ten Atina'ya döndük. Hacı Sami, Atina'da da Anadolu'ya geçmek için hazırlanıyordu. 'Bize bir kişi daha katılacak...' diyordu. Sonunda talimat verdi, para da verdi. Sökeli Mecit'le beni Sisam'a göndedi. On dört gün sonra Hacı Sami geldi. Hacı Sami'de silah vardı. Bize o verdi. Bana bir mavzer, ötekilere de Yunan martinleri, adam başına da iki yüz, üç yüz kurşun verdi. Birer de tabanca verdi. Bende bomba yoktu. Hacı Sami'de beş tane bomba vardı. Yanımızda çantalar vardı. Çantaların içinde yiyecek öteberi ile pamuk, sargı, tendürdiyot gibi ilaçlar vardı. Hacı Sami'de harita vardı. O bakar, yol gösterirdi.

«Sabaha iki saat kala kimseye görünmeden Kalamaki iskelesi yakınında Anadolu'ya çıktıktan sonra, hiç durmadık, süratle yürüdük. Güneş doğuncaya kadar vardığımız yerde kaldık. Akşama kadar orada gizlendik, bekledik. Gündüzleri çok sıcak olduğundan, hem de görünmek istemediğimizden olduğumuz yerde yatıyor, geceleri yürüyorduk. Anadolu'ya çıkışımızın ertesi günü Çamlıdağ'da mola verirken, saat dokuzda Hacı Sami'nin kardeşi Ahmet Bey geldi. Sonra yola devam ettik. Menderes nehrini geçtik. Bir ovaya çıktık. Benim ayağım şiştiği için bir kurşun menzili geride kalıyordum. Böylece, sessiz sedasız giderken, birdenbire bir yaylım ateş oldu. Neye uğradığımı bilemedim. Mecitlerle Hacı Sami derhal karşılık verdiler. Ben silah atmadım. Ne oluyor diye bakıyordum ki, arkamdan bir kurşun geldi, ayağım parça parça oldu. Meğer, ateş edenler Tahtacılarmış. Hacı Sami ile Mecitler beni bıraktılar, kaçtılar...

«(Vehip Paşa) Romanya'daydı. Ama (Hacı Sami ile) mektuplaşıyorlar mıydı bilmem. Yalnız, bu işte o da var, diyorlardı. O, Tirebolu-Kemah yoluyla Dersim'e gelecek, orada Kürtleri ayaklandıracaktı.

«İki sene evvel Girit'te Hacı Sami ile çadırda oturuyorduk. O sırada İzmir'de birçok adamları asmışlardı (İzmir Suikasti). Hacı Bey dedi ki: 'Bu adamları ne asıp duruyorlar? Bizim örgütümüz büyüktür. Biz 3 milyon 80 bin kişilik İttihatçılarız. Biz ihtilal çıkarırsak, hep bunları toplarız.'

«(O zaman) Para yoktu, iş uymadı. Hem de Anadolu'daki örgütlen-

menin tamam olduğuna dair henüz haber gelmemişti. Hacı Bey bekliyordu. Neden sonra, örgütlenmenin bittiğine dair bir mektup aldık.

«(Anadolu'ya çıktıktan) Üç beş gün sonra Hacı Beyin kardeşi Eşref Bey de gelecek, beş kişiyle bize katılacaktı. Hacı Beyin dediğine göre parolamız vardı. Sisam'a karşı iki defa ateş yakacaktık. Malum ya, karşılıklı sahiller yakın... Onlar da bize ateşle aynı biçimde karşılık verdikten sonra gelecekti. Eşref herhalde gazetelerde Hacı Beyin vurulduğunu okumuştur. Bunu öğrendikten sonra artık gelir mi?

«Kütahya, Afyon, Ayaş('a gidecektik)... Oradan da İzmit'e haber gönderilecekti. Nallıhan-Ayaş arasındaki demiryoluna da dinamit koyacaktık. Bu yetmeyeceğinden, Eşref Bey de daha dinamit getirecekti. Demiryoluna dinamit koyduktan sonra, ayın 15'inde geçecek treni havaya uçuracaktık. Bu trende Gazi Paşa ile Vekiller (Bakanlar) ve mebuslar da bulunacaktı. (Sonra) Padişah namına beyanname yazıp millete dağıtacaklardı. Beyanname dağıtılınca, her yerde ihtilal olacaktı. Trabzon'da da olacaktı. Sonra padişah ile İttihatçılar gelecekti.

«Hacı Sami, böyle düzenli bir örgütlenme yapmadan bu kadar tehlikeli bir işe atılamazdı. İhtilal çıktıktan sonra kabineyi düşüreceklerini, padişahla birlikte İttihatçıları getireceklerini söylüyordu. Bu işleri hazırlamak için Anadolu ile haberleşmesini sağlayan Mustafa idi.»

Mahkeme, Hacı Sami'nin kardeşi Mekki'nin kanıt yetersizliğinden beraatine, öteki kardeşleri Eşref'le Mustafa'nın yaşam boyu hapislerine (Eşref dışardaydı), Sökeli Mecit, Düzceli Mecit ve Düzceli (Abaza) Hakkı'nın idamlarına karar verdi.

Eskişehir'deki Temyiz Mahkemesi'nin kararı onaylamasından sonra, üç sanık 17 Ocak 1928 günü sabaha doğru Eminönü meydanında idam edildiler.

Okuma yazması olmayan bu üç kişi, İttihatçı serüvenciliğinin en son kurbanlarıydı...

MENEMEN OLAYI

Halifeliğin kaldırılmasına ve Cumhuriyetin ilanına tepki gösteren köktendinci çevrelerin başında Nakşibendiler geliyordu.

Nakşibendiler, Şeyh Sait'in 13/14 Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da başlattığı ayaklanma üzerine Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasından ve ayaklanmanın bastırılmasından (ayaklanmanın çeşitli nedenleri vardır; Şeyh Sait'in aynı tarikattan olması da dikkati çekicidir), İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulmasından sonra bile tepkilerini ortaya koymaktan geri kalmamışlardır. Özellikle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in 1925 Ağustosundaki İnebolu, Kastamonu ve Çankırı konuşmalarında «medeni ve milletlerarası kıyafet» için şapkanın alınacağını açıklaması da Nakşibendileri tedirgin etmiş; hükümetin zorla şapka giydireceği, kadınların çarşafını kaldıracağı, Kuran'ı yasaklayacağı yolunda haberler hızla yayılmıştır. Bunun üzerine Rize'de silahlı bir ayaklanma girişimi olmuş (25 Kasım 1925), Erzurum, Maraş ve Çerkeş'te şapkaya karşı yürüyüşler düzenlenmiş, bildiriler dağıtılmıştır. Ankara'da kurulan İstiklal Mahkemesi, bu tür olaylara katılanları ağır cezalara çarptırdığı gibi, «şapka inkılâbı»ndan önce *Frenk Mukallidliği ve Şapka* adlı kitabı yazmış olan İskilipli Atıf Hoca için idam cezası vermiş; İstanbul'daki kimi kitapçılarla Ömer Rıza (Doğrul), Tahirü'l-Mevlevi gibi İslamcı yazarları da yargılamıştır.

Serbest Fırka'nın kurulması (1930) rejimden hoşnutsuzlukların dile getirilmesine olanak verince, köktendinci çevreler de bundan yararlandılar. Nakşibendiler yine başı çekiyorlar ve bağlantılar İstanbul'daki Nakşibendi şeyhi Esat'a kadar uzanıyordu.

Tarihe «Menemen Olayı» adıyla geçecek ayaklanma girişimini 23 Aralık 1930 günü Derviş Mehmet başlattı.

Bir süredir Manisa'nın Tevfikiye Mahallesinde gizli toplantılar düzenleyen Derviş Mehmet, ortamı elverişli bulunca «mürit»leri Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalıncı Hasan, Küçük Hasan ve Ramazan'la birlikte Menemen köylerini dolaşarak «dinin elden gittiği» yolunda propaganda yapmıştı. Kışkırtmalara kapılan köylüleri silahlandırarak ardına takmış; Menemen'e yürümüşlerdi.

O gün Derviş Mehmet, sabah namazından sonra bir konuşma yaparak Ankara Hükümetini düşürüp II. Abdülhamid'in oğlu Selim Efendiyi halifeliğe getireceklerini bildirdi. Kalabalık, yeşil bir bayrak ardında hükümet konağı önünde toplandı. Burada da bir konuşma yapan Derviş Mehmet, herkesin şapkalarını çıkararak kendisiyle birlikte zikretmesini buyurdu.

Durumu öğrenen Jandarma Alay Komutanlığı, yedek subay olarak askerliğini yapmakta bulunan Öğretmen Okulu çıkışlı Mustafa Fehmi Kubilay komutasındaki bir müfrezeyi olay yerine gönderdi.

Hükümet konağı önüne gelen Kubilay, Derviş Mehmet'ten teslim olmasını isteyince Derviş, Şamdan Mehmet'e Kubilay'ı öldürmesini buyurdu. Kubilay, müfrezesine ateş açtırırken, bin kişiyi aşkın kalabalığın tekbir sesleri arasında öldürüldü. Başı kesilip yeşil bayrağın ucuna takıldı. Halk da isyancıları desteklediğinden, komutansız kalan askerler kaçıştılar. Bu sırada Hasan ve Şevki adlarında iki bekçi öldürüldü. Olay yerine gelen jandarma yeniden ateş açınca, ayaklanmacılar kendilerine kurşun işlemeyeceğini öne sürdüler. Açılan ateş sonucu Derviş Mehmet ile iki kişi vuruldu.

Olağanüstü toplantısında olayı görüşen hükümet, Menemen, Manisa ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan etti. Suçluların yargılanması için Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim Mahkemesi) kuruldu (31 Aralık). Sıkıyönetim bölgelerinde ve Antalya'da 2 bin 200 kişi tutuklandı.

Başvekil İsmet Paşa, Meclis'in 1 Ocak 1931 günlü oturumunda olayı «yüzlerce yıldan beri dini siyasete alet eden bütün hareketlerin bir tekrarı» olarak niteledi. Mustafa Kemal ise Menemen ayaklanmasını rejime yönelmiş bir eylem olarak görüyor; cezalarda sert davranılmasını, olayın siyasal nedenlerinin araştırılmasını ve daha önce kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile kısa bir süre önce kapanan Serbest Fırka ileri gelenlerinin gözaltında tutulmasını istiyordu. Serbest Fırka'yı destekleyen *Yarın* ve *Son Posta* gibi gazetelerle olay arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını da öğrenmeye çalışmaktaydı. Bu arada, olaya katılanların tümüyle cezalandırılması amacıyla, Menemen ile çevresindeki köylerin dağıtılıp oturulamaz duruma getirilmelerini ve halkın başka yerlere göçürülmelerini öngören bir yasa önerisi de hazırlanmıştı.

Araştırmalar, olayın tarikat şeyhlerinden, «Nakşibendi Halifesi» sayı-

lan Esat Efendi ile Şeyh Halit ve Hoca Saffet'in yönlendirdiği Nakşibendiler tarafından başlatıldığını ortaya koydu(*).

15 Aralık 1931'de başlayan duruşmalar sonucunda 37 kişi için idam kararı verildi. Meclis, 35 kişinin idamını onayladı, ikisini ikişer yıl hapse dönüştürdü. İdam kararlarının 34'ü 4 Şubat 1932 günü sabaha karşı yerine getirildi. Sehpaya götürülürken karanlıktan yararlanarak İsmail oğlu Hüseyin kaçtıysa da, on üç gün sonra o da yakalandı ve asıldı.

41 kişi 1, 3, 15 ve 24 yıl süreli hapis cezalarına çarptırıldı; 27 sanık beraat ettirildi.[322]

Nakşibendiler, ileriki yıllarda da «irtica» hareketlerine önayak oldular.

Bu özetten sonra, Sıkıyönetim Mahkemesi Savcısının olayın ayrıntılarını veren «mütalaaname»sini sunuyoruz:[323]

«Devlet kuvvetleri aleyhine suç işlemekten ve tekkelerle zaviyelerin ortadan kaldırılmalarına ait kanuna karşı gelmekten sanık..... haklarında açılan ilk tahkikat evrakını baştan aşağı okudum.

Mütalâamı serdederken evvelâ münhasıran Menemen hadisesini ika eden sanıkların Manisa'dan hareket ettikleri günde tatlıcı Mutaf Hüseyin'in evindeki toplantılardan başlayacağım. Sırası ile Paşaköy boylarındaki vaziyetlerini ve bu vaziyetlerinin köylerde ne gibi belirti şekilleri gösterdikten sonra ve buralarda kendilerine yakın olan sanıkların hadisedeki rollerini açıklayacağım. Ondan sonra fecaat arzeden Menemen hadisesinin cereyan şeklini göstereceğim ve psikolojik noktadan yani basitten mürekkebe doğru yürüyerek Menemen vakasının hakiki kaynağına intikal ve bundan tatlıcı Hüseyin'in evindeki toplantıya takaddüm eden

(*) Kemalist rejimin yurt dışındaki muhalifleri buna inanmıyorlardı. Türkiye Siyasi Mülteciler Cemiyeti Reisi Mehmet Ali Bey, Paris'te on beş günde bir yayımladığı *Zincire Vurulmuş Cumhuriyet* gazetesinin 15 Şubat 1931 günlü 26. sayısındaki «Devrim/Terör» başlıklı yazısında, «Bugün Menemen Ayaklanması bahane edilerek yeni cinayetler işleniyor. Şimdiden birçok kişi ya idama ya da hapse mahkûm edildi. Başka ülkelerde ilk sorguları yapıldıktan sonra serbest bırakılacak insanlar, bizim ülkemizde çok ağır cezalara çarptırılıyolar,» diyor. Necati Rıfat, aynı sayıdaki «Katil» başlıklı makalesinde «Sıkıyönetim Mahkemesinin Menemen Ayaklanmasını bir Nakşibendi komplosu diye görmesini eleştiriyor. Son seçimlerde Menemen'de Kemalistleri yenilgiye uğratan Serbest Fırka ileri gelenlerinin de mi liberal görüşlü, Yahudi Mason Yasef Haim'in de mi, son zamanlarda Edirne ve Bursa dolaylarında tutuklanan Kızılbaşların da mı Nakşibendi olduklarını alayla soruyor.» Mete Tunçay: «Zincire Vurulmuş Cumhuriyet», *Tarih ve Toplum,* S. 91, Temmuz 1991.

zamanlarda çeşitli mahallerde yapılan toplantılara ve bunda Erenköy köşkünün oynadığı rollere geçerek hâdisenin mahalli ve mevzii olmayıp, şümullü ve geniş bir saha üzerinde cereyan ettiğini göstererek sanıklar şebekesini meydana çıkaracağım ve bunların devlet otorite ve haysiyeti üzerindeki maksatlarının tecelliyatını ve suç unsurlarını ve delillerini tetkik ve tahlil ederek suçun vasfını ortaya koyacağım.

Ondan sonra da cezai mesuliyetlerinin temas ettiği kanun maddelerini göstereceğim. Böylece tahkikat safhaları hakkında takip edeceğim mütalâamın seyredeceği anahatları üzerinden yürüyerek iddianamenin bir krokisini çizmiş oluyorum.

Evvela sanıkların Manisa'dan hareketleri, Paşaköy'ündeki davranışları, Manisa'da dört günden beri toplandıkları tatlıcı Mutaf Hüseyin'in evinde son olarak 6 Aralık 1930 cumartesi akşamı kendisi de dahil olduğu halde Giritli Mehmet, Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet ve Emrullah oğlu Mehmet Emin, Ali oğlu Hasan, Nalıncı Hasan ve Çakıroğlu Ramazan, kahveci çırağı Mustafa, Topçu çavuşu Hüseyin, Keçili Himmet oğlu Süleyman Çavuş, pabuççu (eskici) Hüseyin oğlu Ali hazır bulundukları halde yapılan toplantıda vaka hakkında görüşmeler yapılmış ve bu müzakerede hadisenin cereyan sureti ve silahların tedarik şekli kararlaştırıldıktan sonra Giritli Mehmet evvelâ kendisi Şamdan Mehmet ve Sütçü Mehmet'le Paşaköy'e hareket edeceğine ve bir gün sonra da Paşaköy'de Emrullah oğlu Mehmet, Ali oğlu Hasan, Nalıncı Hasan, Çakıroğlu Ramazan'ın kendilerine katılacaklarını söyledikten ve gereken talimatı verdikten sonra orada hazır bulunan Topçu Çavuşu Hüseyin, kahveci çırağı Mustafa, tatlıcı Hüseyin ve Keçili Himmet oğlu Süleyman çavuş ve pabuççu Hüseyin oğlu Ali de silahlanarak bilahare arkalarından gelip kendilerine katılacaklarını vaadetmişlerdir.

Geceleyin verilen kararın sabahleyin tatbikatına geçen Giritli Mehmet yanında Sütçü Mehmet, Şamdan Mehmet bulunduğu halde, Manisa'da Giritli İsmail ve Bıçakçı Mustafa'nın çuval içinde verdikleri iki silahı alarak ve kendi bacanağı posta sürücüsü Kâhya İsmail'in arabasıyla Paşaköy'e hareket edip bu köye vardıklarında analığı Rukiye'nin evine misafir olmuşlardır. Rukiye, keyfiyeti Giritli Mehmet'in köyde bulunan bacanağı Simavlı Hasan'a ve bakkal Mehmet oğlu Abdurrahman'a anlatmıştır.

İlk toplantıdan sonra verilen talimat veçhile bir gün sonra hareket edip kendilerine katılacak olan Emrullah oğlu Mehmet Emin, annesi Hasibe, karısı Emine, kız kardeşi Halide'nin malumatı altında ve hatta bu meyanda sanıklardan Hafız oğlu Simsar Mustafa'dan alacağı olan paranın karısına veya anasına verilmesini tembih ettikten sonra Ali oğlu Hasan, Nalıncı Hasan ve Çakır oğlu Ramazan'la beraber araba ile Paşaköy'e gelmiş, arabacı bunları Giritli Mehmet'in bacanağı Ahmet'in evine götürmüştür.

Burada Ahmet bunlara yiyecek çıkarıp yedirdikten, çantalarına yemek koyduktan ve muvasalatlarından tam yarım saat sonra Rukiye'nin evinden aldıkları silahlarla ve beraberlerine (Kıtmir) dedikleri köpekle beraber hep birlikte gece yarısı Paşaköy'den çıkıyorlar vce Bozalan'a hareket ediyorlar.

Sanıklar on bir saat yürüdükten sonra (Sümbüller) köyü yolunda bir çamlıkta, su kenarında geceyi geçiriyorlar. Burada Çakır oğlu Ramazan kendilerinden ayrılıp habersiz kaçıyor ve Manisa'ya avdet ediyor.

Su kenarında uykudan kalkan sanıklar, arkadaşlarından birisini kaybettikten sonra, yürüyerek (Bozalan) köyü kenarına geliyorlar. (Bu köy sütçü Mehmet'in köyüdür). Sütçü Mehmet köye girip akrabasına haber veriyor. Sütçü Mehmet'in damadı Hoca Mustafa bunları çay kenarında karşılayarak evvelden hazırladığı bir boş odaya alıp misafir ediyor.

Bu eve Hoca Mustafa da dahil olduğu halde Sütçü Mehmet'in kardeşi Hacı İsmail, Hacı İsmail'in oğlu Hüseyin ve diğer oğlu Hasan her üçü beraberce yemek getiriyorlar. Burada Giritli Mehmet Mehdiliğini ilan ediyor. Bu Mehdilik ilanını köyde işitmedik kimse kalmıyor. Bu meyanda köy ihtiyar heyeti (Muhtar Molla Ahmet oğlu Mustafa, aza Mehmet oğlu İsmail, aza Mehmet oğlu İbrahim, aza Halil oğlu bekçi Ahmet oğlu Hüseyin) bile keyfiyetten haberdar oluyorlar.

Bu köyden Osman oğlu Hasan ve Mehmet oğlu Ahmet sanıklara hitaben Emirâlem karakoluna uğrayıp orada bulunan iki jandarmayı öldürüp silahlarını almalarını ve kendileri de arkalarından Menemen'e gelip yardım edeceklerini söylüyorlar.

Bir hafta kadar Bozalan köyünde kalıp bu köyde Mehdiliğini ilan eden Giritli Mehmet, bu durumdan hükümetin haberdar olup olmadığını anlamak maksadıyla kardeşi Hacı İsmail'in hemşiresinin kızı Fatma'yı ve Hacı Ali oğlu Mustafa'yı, güya çeyiz tedariki bahanesiyle Manisa'ya gönderiyor. Bu tetkik heyeti Manisa'da bulunan Sütçü Mehmet'in karısı Kezban'dan durumu anlayıp, avdet ediyor.

Heyetin getirdiği haber kötüdür: Mehdilik dedikodusu Manisa'da duyulmuştur. İşte hükümetin keyfiyetten haberdar olduğu haberi getirilince Giritli Mehmet'in emriyle köy civarındaki çamlıkta Mehmet'in kardeşi Hacı İsmail ve Hoca Mustafa tarafından bir kulübe inşa ediliyor. Bu kulübede tam bir hafta esrar içilmek suretiyle zikre devam eden sanıklar 1930 yılı Aralık ayının yirmi üçüncü salı günü Menemen'e gitmek üzere yola çıkmayı kararlaştırıyorlar.

Salı gecesi, esrarkeş Mehdi başta, (Kıtmir) adını verdikleri köpek de dahil, hep beraber yola çıkıyorlar. Evvelden haberdar edildiği için (Görece) köyünün berisindeki kömür ocağında, Hacı İsmail oğlu Hüseyin tarafından yakılan ateşte ısındıktan ve orayı gene evvelden haberdar olduğu için, Görece'li Mustafa oğlu Abdülkerim'in getirdiği yemek de yenildikten sonra bunlarm rehberliği ile yollarına revan oluyorlar..

Kafile (Hasanlar) geçidine varınca orada Kayıkçı Mehmet'in kayığı ile beri tarafa geçiyorlar; Menemen'e yollanıyorlar...

Sanıklar Menemen kenarına geldiklerinde Zeytinlikte biraz durup dinlendikten ve burada Giritli Mehmet avenesinin hepsine çifte çifte esrarlı sigara dağıtıp verdikten sonra hepsi dumanlı ve sarhoş kafalarla Menemen'e giriyorlar ve saat altıyı yirmi geçe Müftü Camiine giriyorlar.

Bu camide sanıklardan Nalıncı Hasan (İnnâ Fetahnâleke) sûresini okuyarak mihraptaki bayrağı alıyor, hep birlikte cami içinde bekliyorlar ve camiye gelenleri, Mehdi (yani Giritli Mehmet) dine davet ediyor ve Mehdi olduğuna dair bunun nişanesi olan (Kıtmir) dedikleri köpeğini kendilerine gösteriyor.

Namaz kılındıktan sonra sahte Mehdi cemaati bayrak altına davet etmeye başlıyor ve buna icabet eden, isimleri meçhul, bazı şahıslar bunlarla birlikte Belediye meydanlığına doğru camiden ayrılıyorlar.

İçlerinden Abdullah oğlu Müezzin Hafız Ahmet sanıkların camiye geldiklerini görmüş, vakayı hükümete haber vermeyi hatırına dahi getirmeyerek sanıklar camiden ayrıldıktan sonra minareye çıkmış, minareden silah atmış ve kendi ifadesine göre, etraftan gelecek yetmiş bin kişiyi beklemeye başlamıştır.

Belediye meydanlığında sanıklar biraz kaldıktan sonra bayrağı omuzlayarak ve hep birlikte tekbir getirerek şehri dolaşmaya başlıyorlar ve rast geldiklerine:

– Müslüman mısınız? İtikadınız var mı? diye soruyorlar ve kendilerinin bayrağı altına girmelerini aksi takdirde kılıçtan geçirileceklerini; ortada hükümet olmadığını, herkesin dükkânlarını kapayarak kendilerine katılmalarını, arkalarından (70.000) kişinin gelmekte olduğunu; top, tüfek bütün kuvvetin Mehdi huzurunda durup bir iş göremeyeceğini bağırarak mahalleleri dolaşıyorlar.

Kafile Hoca Saffet Efendinin evi önüne geldiği vakit sanıklar duruyorlar ve arkalarından gelen Mehdi Giritli Mehmet'in burada birdenbire kayboluverdiğini ve biraz sonra da Hoca Saffet Efendi ile temaslarını, başbaşa konuştuklarını görüyorlar ve Hocanın tam evine gireceği anda Giritli Mehmet'in bir işareti ile sanıklar Saffet Hoca'ya selam resmi ifa edip kendisini hürmetle selamlıyorlar ve önlerinde Menemen'den sürüye katılan sanık Saim oğlu Boşnak Abbas tabanca atmak suretiyle izharı şadmani ile gene Menemen halkından Cumai Bâlâlı Ramiz, Harputlu Ömer oğlu Mehmet ve Sünbüllü köylü Mehmet bunlara katılıp gene hep birlikte tekbir alarak belediye önüne avdet ediyorlar.

Müftü Camiinin minberinden alınmış olan bayrak burada Menemenlilerden arabacı Hüseyin tarafından meydanlığa açılan bir çukura dikiliyor. Gene burada sanıklar tekbirlere ve yukarıda arz ettiğim şekilde nidalara başlıyorlar ve ellerinde silah olduğu halde sancak etrafını dolaşıyorlar. Bir kısmı da yerden aldığı toprağı etrafa serpiyor.

Jandarma yazıcısı Ali Efendi hadiseden haberdar edildiğinden arkadaşları dört jandarmaya silahlarını almalarını tembih etmiş ve kendilerini beklemeden doğruca Giritli Mehmet'in yanına giderek ne istediklerini sormuş. Mehdi Giritli Mehmet bu jandarma yazıcısına hitaben:

– Git kumandanma haber ver de o gelsin! Bana top, kurşun işlemez!..

demiştir. Bunun üzerine geri dönen Ali Efendi keyfiyetten jandarma bölük kumandanı Fahri Bey'i haberdar etmiştir.

Evinde vakadan haberdar edilen Menemen Jandarma Bölük Kumandanı Fahri Bey doğruca âsilerin yanına gidiyor ve tam bir asker tavrı ile ve hükümetin şerefine yakışacak surette Mehdi'ye hitaben:

– Ne istiyorsunuz?.. Buradan derhal dağılın! diyor. Giritli Mehmet de:

– Ben Mehdi'yim! Şeriatı ilan ediyorum. Bana kimse mukavemet edemez; çekil karşımdan! diyor. Bu söz üzerine âsiler orada toplanan seyirci Menemen halkı tarafından el çırpmak suretiyle alkışlanıyorlar...

Durumun vehametini anlayan Jandarma Kumandanı Fahri Bey tedbir almak üzere oradan çekiliyor ve hükümet binasına gelip bu gibi hallerde kanunun icaplarına tevessül ile Alaydan asker ve kuvvet istiyor. Telefon başında intizar eden Fahri Bey, askerle gelen Kubilay Bey'den bir haber bekliyor.

İhtiyat zabit vekili Kubilay Bey süngü takmış askerini, Belediye meydanlığındaki kahve önünde bıraktıktan sonra, kendisi öne atılarak âsilere dağılmalarını söylüyor ve Mehdilik taslayan Giritli Mehmet'i kolundan tutarak çekiyor. Buna Giritli Mehmet silah atmak suretiyle mukabele ediyor ve zabit vekili Kubilay Bey'i ağır bir surette yaralıyor.

Yaralanan Kubilay gene tam bir metin asker tavrıyla oradan ayrılıyor, arkasından ikinci defa atılan kurşun kendisine isabet etmeden hükümetin arkasındaki avluya kendini atıyorsa da aldığı birinci kurşun yarasmdan bitap düştüğü için uzaklaşamayarak oraya düşüyor...

Yaralı Kubilay Bey'in oraya düştüğünü her nasılsa haber alan Mehdi Giritli Mehmet askerlerin kaçmasından ve halkın el çırpmasından ve bu suretle kendisine gösterilen müzaheretten cüret alarak ortalığa bir dehşet havası salmak için bu anda cinai bir rol yapmak istiyor, sanıklardan Ali oğlu Hasan'ın torbası içindeki bıçağı aldıktan sonra Şamdan Mehmet'le birlikte yaralı Kubilay Bey'in yanına gidiyor, bıçağı ile bu vazife kurbanı Türk delikanlısını bir koyun boğazlar gibi boynundan keserek başını alıyor. Bu suretle Türk ordusunun genç bir subayı ve asil Türk evladı Kubilay tam canavarca bir hisle şehit ediliyor.

Bununla kanmayan (Mehdi) kesik başı saçlarından tutarak orada bulunan, üstüvane şeklindeki taşa vuruyor ve etrafını dolaştıktan sonra, kesik başı meydanlığa getirip dikili bayrağın üzerine takıyor...

Bu kanlı fecaat karşısında hissiz kalan Menemen halkı tarafından ikinci bir alkış tufanı başlıyor. Bu arada bayrağın tepesinden yere düşen kesik başın bayrak üzerinde durmasını sağlamak için elektrik direğine bayrağı bağlamak istenen ip halk tarafından, Yusuf oğlu Kâmil tarafmdan, koşarak bulunup getiriliyor ve kanlı sancak elektrik direğine bağlanıyor.

Bu sıralarda Alaydan yetişen diğer müfrezeler ve aynı zamanda hamiyetli ve namuslu iki bekçi ile âsiler arasında başlayan müsademede Mehdi Giritli Meh-

met, Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet vurulup ölüyorlar, Emrullah oğlu Mehmet Emin, bu meyanda âsilerle çarpışan iki bekçi de şehit düşüyor.

Âsilerden Nalıncı Hasan ile Ali oğlu Hasan da halk arasından kaçıp sıvışıyorlarsa da Manisa'da yakayı ele veriyorlar.

Vakanın akış şekline ve sanıkların halka hitaben vaki beyanlarına, halkı bayrak altına davet etmelerine ve maksatlarının hususlu için, vaki müdahaleye silahla mukabele suretiyle, hükümet kuvvetine karşı gelmelerine ve en nihayet canlı bir nokta olarak, «hükümet yoktur» demelerine ve aşağıda arz edeceğim veçhile tarikati teşkildeki gayenin, hükümetin tebdili ve saltanat idaresinin iadesi gibi hususlardan ibaret olduğunu toplantılarında bahis mevzuu edip müritlerine de bu suretle telkinlerde bulunmalarına nazaran muhtevası itibariyle bu suç, tam unsurları tekemmül etmiş ve Türk Ceza Kanununun 146. maddesindeki devlet kuvvetleri aleyhine işlenmiş suç nevilerindendir.

Manisa'da başlayarak Menemen'de sona eren ve bir irtica hareketini tam manasiyle ifade eden bu safhada arzettiğim şu hadise, akış suretini ve uğradıkları yerlerde sanıkların rollerini açıkça bize anlatan sanık Emrullah oğlu Mehmet Emin, Nalıncı Hasan ve Ali oğlu Hasan'ın kendi ikrar ve itirafları ve bütün sanıkların kendi hareketleri hakkında kısmen sarih ve kısmen tevilli ikrarları ile sabit oluyor.

Bu arada âsi Mehmet Emin'in enişteşi, sanık Keçilli Süleyman'ın, Manisa'da silahları tedarik sureti ve hareketlerinden akrabasının ve bu meyanda sanıklardan Hafız oğlu simsar kâtibi Mustafa'nın haberdar olduğuna dair çok açık ikrarı ve aynı halden sanık bulunan Bozalan köyü ihtiyar heyetinin de inkârları hilâfına, köyde bulunduklarından, sanıkların geldiklerinden haberdar olduklarına dair içlerinden Halil oğlu Hasan'ın ikrarı ve bütün köylünün işitmiş olmalarından dolayı kendilerinin haberdar olmadıkları iddiasının gayri varit görülmesi ve keza Bozalan'dan Manisa'ya gönderilen iki kişilik heyetin ifadeleri ve kayıkçı Mehmet'in şahadeti ve sanık müezzin Abdullah oğlu Hafız Ahmet'in «70.000 kişiye bakmak için minareye çıktım!...» yolundaki kısmen tevilli ikrarı, el çırpmak, zikretmek, silah atmak, ip vermek, çukur kazmak, sigara vermek, halkı bayrak altına davet etmek gibi hareketlere iştirak edenler hakkındaki kuvvetli şahadet, en nihayet Menemen hadisesini ika eden asıl sanıkların itiraf ve ikrarları ve buna munzam kuvvetli şahadet, doktor raporu ve sanıkların ikrarları arasında müşterek vasıf noktasından bulunan esaslı mutabakatalar ve bunların sari olduğunu diğer sanıkların ikrarları ile olup bitenlerle mutabakatı tasdik edilmiş olması gibi yekdiğerini tamamlayıp zincirleyen delillerle anlaşılmaktadır.

Bu safhaya hitam verdikten sonra şimdi asıl bu safhanın kaynağına doğru yükselerek isyan hadisesini hazırlayan, yani Menemen hadisesi faillerini yetiştiren ve tarikat perdesi arkasında faaliyete geçerek halkı iğfal eden ve (Nakşibendi)

adı altında ortaya sürdükleri bu tarikate halkı bağlayan ve bu suretle gizli teşkilatıyla çalışmaya başlayan hadisenin elemanları sanıklar şebekesine intikal ediyorum:

Aşağıda delillerini birer birer serdedeceğim bu şebekenin başında, Menemen Askeri Hastanesi sabık imamlığından emekli Laz İbrahim Hoca vardı.

Bu adam İstanbul'da, Erenköy'de, Şevki Paşa köşkünde oturan Erbilli Şeyh Esat'a candan bağlıdır. Bir de bu Şeyh Esat'ın oğlu Mehmet Ali vardır. Şeyh Esat'ın köşkünde oturur. Tarikat mensupları arasında «Kutbü'l-aktap= kutuplar kutbu» veyahut «Kutub-i Âzam = en büyük kutup» adıyla anılır.

Bu şeyh, bütün tarikat mensuplarının perestiş ettikleri bir şeyhtir. Bu itibarla oğlu Mehmet Ali de bir şeyhzadedir. Laz İbrahim Hoca «Kutbü'l-aktap» tarafından ortaya sürülen Nakşibendi tarikatının genişlemesine memurdur. Yani bir nevi canlı propaganda aletidir.

Tarikatın mümeyyiz vasfı (yani diğer tarikatlerden ayırıcı hususiyeti) gizli kalmak ve dış görünüşü itibariyle sakallı olmaktan ibarettir.

Nakşibendi tarikati mensuplarından İstanbul dışında bulunanlar, Şeyh Esat tarafından Nakşibendi mühürü ile basılmış fermanlarla nasp ve tayin edilen ve kendilerine (Silsile-i Tarikat) ve (Tertib-i Zikr-i Nakşibendi) adındaki talimatla teçhiz edilmiş şeyh ve halifelere bağlıdır. Bu halifelerin Şeyh Esat'la rabıtasını tesis eden (Halifeler Halifesi) ünvanını taşıyan da işte bu Laz İbrahim Hoca'dır...

Laz İbrahim Hoca Manisa'da hastane imamı iken Nakşibendi tarikati teşkilatına başlamış, orada muhitini hazırlamış ve muhitin sağladığı mümaşatkâr durumdan faydalanarak evvela faaliyetinin merkezini Manisa'ya hasretmiştir.

Sonraları faaliyet muhitini genişletmeye çalışarak Horozköy'e kadar gitmiş, bu köy halkının hemen yüzde seksenini Nakşi tarikatine sokmuştur. Hatta bu uğurda o köyde bir cami bile yaptırmıştır. Artık fesadını bu camide akıtan Laz İbrahim, bir aralık ruh hâletinin bir ifadesi olmak üzere inkılâp aleyhinde bulunmuş ve bütün vaazlarını bu vadide yürütmüştür. Bütün bu faaliyetler Laz İbrahim Hoca'nın inkılâbın hakiki düşmanı olduğunu göstermekte ve halkı mürteci bir fikirle yetiştirmeye uğraştığını ispat etmektedir.

Horozköy'de ve dönüşünde Manisa'da muayyen şahıslarla toplantılar yaparak bu tarikatin Türkiye dahilinde yayılıp gelişmesine uğraşmaktadır. Manisa'da tabur imamlığından emekliye ayrıldıktan sonra, serbest hayata atılmasından da faydalanarak Anadolu'nun hemen her tarafını dolaşmak ve Nakşibendi tarikatinin kök salmasına ve teşkilatını sağlamlaştırmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin her tarafından gelen ve Nakşibendi tarikatine mensup şeyhlerin evlerinden çıkmış vesika ve deliller ve Laz İbrahim Bursa'da iken Şeyh Esat'a yazmış olduğu mektup ve halen hakkında tahkikat yapılmakta olan Karahisar sabık müftüsü Hacı Ali Efendi'ye Şeyh Esat'ın yazdığı «Hadimülfakir Esseyid Şeyh Mehmet Esat» imzalı mektup bu görüşümüzün birer delilidirler.

Şeyh Esat'ın köşkünde çıkan eşya meyanında bulunan evrak arasındaki bütün mektuplar, vesikalar, mesela bunlardan «Evrak-ı Esadiyye», «Mektubât» adlı eseri, Nakşibendi tarikatine ait mühür ve Laz İbrahim Hoca'nın evinde çıkan şeyhliğe ait defter ve gene Laz İbrahim'in bu alandaki faaliyetini gösteren Bursa'dan yazdığı mektup, Nakşibendi tarikatine ait sualler ve bu vadide tevabiinden şeyhlerin evlerinde çıkan mektuplar en nihayet bu defa Şeyh Esat'ın oğluna hitaben yazdığı vasiyetnamede: «Şeriat ve tarikat hizmetini size, sizi de Allah'a tevdi ediyorum!» yolundaki ifadesi, bütün bunları inkâr eden ve şeyh olmadığını iddia eyleyen Şeyh Esat'ın bu tarikat yolunda takip ettiği siyasetin mahiyetini bize pek güzel ifade etmektedir.

Laz İbrahim Hoca, Nakşibendi tarikatinin propagandasını yaparken Erenköy köşkünün kudsiyetinden, bu köşkün içinde kuş tüyü yastıklara gömülü oturan Şeyh Esat'ın ilminden, fazlından bahsederek ona ilahi bir kudret izafe ediyor ve muhatabında bu hissi yaratmak istiyor ve buna kanan bir sürü insan da, tarikatine girdikleri şeyhlerini görmek üzere aldıkları hususi müsaade ile İstanbul'a kadar gidip kâşânede kuş tüyleri içindeki şeyhlerinin elini öpmek suretiyle ubudiyet arz etmektedirler.

Nitekim Karahisar sabık müftüsü Hacı Ali Efendi'nin Şeyh Esat'a yazdığı 1930 tarihli mektup bunu ifade etmekte, bu iddiamızı tevsik eylemektedir.

Şöylece faaliyet tarzını, şeklini, muhitini muhtasaran gösterdiğim bu Nakşibendi tarikatinin siyasi bir teşekkül olduğunu umumi bir surette arz ettikten sonra son hadisenin bu teşekkülden çıktığını maddeten göstermek isterim.

Nakşibendi tarikatinin baş halifesi Laz İbrahim Hoca, Manisa'ya son gelişinde, yani bundan iki - üç ay evvel, İzmir'den –bugün sanıklar arasında bulunan– Laz Mehmet Ali Hoca'yı da yanına alarak Manisa'ya gitmiş, orada askeri tabur imamı İlyas Hoca, Hatip Hafız Cemal, Manifaturacı Osman ve Ali Paşaoğlu Ragıp Efendilerin evlerinde toplantılar yapmıştır.

Bu toplantılarda, bugün Menemen hadisesi failleri arasında ismi geçen Nalıncı Hasan da hazır bulunmuştur.

Gene geçen sene «Kutb-ı Âzam»ı görmek üzere bu Nalıncı Hasan, Manifaturacı Osman ile birlikte İstanbul'a gitmiş, Laz İbrahim Hoca da beraber olduğu halde Şeyh Esat'ın Erenköy'deki köşkünde kalmıştır.

Olayları hülâsa etmek icap ederse:

A – İmam İlyas Hoca'nın Hatip Hafız Cemal, Manifaturacı Osman, Ali Paşaoğlu Ragıp Efendilerin yaptıkları toplantılarda, ev sahibi Mutaf Süleyman, kahveci çırağı Mustafa, Hatip Cemal, Pabuççu Hüseyin oğlu Ali, Laz İbrahim Hoca, Keçilili Süleyman Çavuş, Laz Mehmet Ali Hoca, Manifaturacı Osman, bacanağı Murat Mustafa, Topçu Çavuşu Hüseyin, Ali Paşaoğlu Ragıp, Nalıncı Hasan, Hoca Hakkı ve Hafız Ahmet Efendiler bulunmuşlardır.

Bu toplantıların yapıldığı, Mutaf Süleyman'ın çok sarih ikrarı ve bu itirafın-

da bilhassa İmam İlyas Hoca'nın evinde yapılan toplantıda Nalıncı Hasan'ın bulunduğu ve evvelce de Nalıncı'nın buraya gidip gelmekte olduğunu söylemesi ve bu ikrarı teyideden Nalıncı Hasan'ın:

– Bir defa değil, defaatle, hatta Horozköy köylülerinin Laz İbrahim Hoca'yı, İlyas Hoca'nın evinde ziyarete geldikleri günlerde de hazır bulundum! demek suretiyle verdiği ifade ve İzmir'de oturan Laz Hoca Mehmet, Ali Efendi' nin Laz İbrahim'le beraber Manisa'ya gittiklerini, İmam İlyas Hoca'ya, misafir olduklarını ve orada, zikri geçen şahıslarla beraber, aralarında görüştüklerini ve manifaturacı Osman, Ali Paşaoğlu Ragıp, Hatip Hafız Cemal Efendilerin evlerinde toplantılar yapıldığını, fakat bu toplantılarda tarikatin dini mahiyetinden bahsedildiğini ve başka bir şey konuşulmadığını, yalnız Laz İbrahim Hoca'nın cemaate hitaben zikirleri gizli yapmalarını Şeyh Esat'ın irade buyurmuş olduğunu açıkça söylemesi ve manifaturacı Osman'ın bacanağı Murat'ın aynı mahiyetteki ikrarı ve İmam İlyas'ın bu toplantıların yapıldığına, Nakşibendi tarikatine mensup bulunduğuna ve Şeyh Esat'ı İstanbul'da, Erenköy'deki köşkünde ziyaret etmiş olduğuna ve Pabuççu Hüseyin oğlu Ali'nin ve Hoca Hakkı Efendinin, Ali Paşaoğlu Ragıp ve kahveci çırağı Mustafa Efendilerin vaki ifadeleri ve maniaturacı Osman'ın istintaktaki çok açık ve sarih ikrarı ve en nihayet Laz İbrahim Hoca'nın şeriat yolunda dikkate şayan sarih ikrarı ve diğerlerinin tevilli ifadeleriyle anlaşılmaktadır.

B – Manisa'daki toplantı mahallerinden birisi olan Tevfikiye Mahallesinden Katmerci Hasan Hüseyin oğlu Mehmet'in evinde yapılan bir gizli toplantıda aynı şahıslar hazır bulunmakla beraber Lütfi Dede'nin Halil ile, gene Nalıncı Hasan da bu toplantıya katılmışlardır. Bu husus da kendi ifadeleri ve şahadetlerle açık olarak meydana çıkmaktadır.

C – Menemen hadisesinden dört - beş ay evvel sanıklardan Hafız Müezzin Ahmet Efendi'nin Giritli maktul Mehmet'i Mehdi olup olmadığını anlamak için imtihana çekmek üzere, kendi dervişleri olan sanıklardan Fırıncı Mustafa oğlu Ahmet, Tarakçı Hüseyin oğlu İbrahim Ethem, Çulha Mehmet Çavuş ve Kurabiyeci Ahmet oğlu Hacı'yı davet ederek Giritli Mehmet'i imtihan etmiştir. Bunu sanıklardan ve hadisenin elebaşılarından Emrullah oğlu Mehmet Emin ve Ali oğlu Hasan ifadelerinde sarahatle söylemektedirler.

Pek dikkatle şayan olan bu toplantıların ve Emrullah oğlu Mehmet Emin, Küçük Hasan ve Nalıncı Hasan'ın ikrar ve itiraflarının tarz ve şekillerine ve Mehdi'nin imtihanı ile gizli toplantıları anlatan diğer sanıkların ifadelerine göre:

1 – Bu toplantılarda hazır bulunan sanıklar arasında Menemen vakasını hazırlayan faillerin son içtimagâhı olan Tatlıcı Hüseyin'in evinde bulunan kahveci çırağı Mustafa, Topçu Çavuşu Hüseyin, Keçilli Süleyman Çavuş ve bilhassa Nalıncı Hasan'ın bulunmaları;

2 – Bunlardan Hatip Hafız Cemal Efendi'nin Manisa'dan Laz İbrahim Hoca'nın vekili olduğunu Nalıncı Hasan'a söylemiş olması;

3 – Toplantılarda hazır bulunan sanık Şeyh Hakkı Hoca'nın hadisede teşviki olduğunun başlıca faillerden ve sanıklardan Emrullah oğlu Mehmet Emin tarafından ifade edilmesi;

4 – Nalıncı Hasan'ın Basmacı (manifaturacı) Osman ile on gün kadar Şeyh Esat'ın Erenköy'deki köşkünde kalmış olduklarının anlaşılması ve bu suretle Basmacı Osman'ın Nalıncı Hasan'ı köşke götürmüş olduğunu tahakkuk eylemesi;

5 – Bütün Menemen vakası faillerinin, istisnasız, bu hadisede sanık hocaların alakalı bulunduklarını, ağız birliği ile beyan etmeleri;

6 – Toplantılardan sonra Laz İbrahim Hoca, Laz Hoca Mehmet Ali, İmam İlyas ve Ali Paşaoğlu Ragıp Efendilerle Horozköy'e ve Muradiye'ye kadar gitmeleri;

7 – Her toplantıda muayyen şahısların hazır bulunmaları;

8 – Hepsinin aynı tarikata mensup bulunmaları ve zikri beraber ve gizli yapmaları;

9 – Sanık Hoca Hafız Ahmet Efendi tarafından Giritli Mehmet'in Mehdilik imtihanının yapılması, bu suretle de hadisenin hocalarla alakası olduğunun anlaşılması;

10 – Sanıklardan bilhassa manifaturacı Osman'ın sık sık İstanbul'a Erenköy'e giderek Şeyh Esat'la temas etmesi.

11 – Tarikatın gayesi, hükümeti yıkmak, eskisi gibi tekkeleri açıp aleni zikir yapmaktan ve saltanat idaresini geri getirmekten ibaret olduğunun sanıklar tarafından müttefikan beyan olunması;

12 – Nalıncı Hasan, İstanbul'da Şeyh Esat'ın köşkünde iken, bir gün Şeyh Esat'ın oğlu Mehmet Ali ve Laz İbrahim Hoca'nın yanına bir mebus gelerek bir aralık kendisini dışarı çıkardıklarını ve konuştuklarını kapı aralığından dinlediğinde padişahın ve sultanların avdetlerini konuştuklarını işitmiş olduğunun Hasan tarafından ifade edilmiş olması;

13 – Gene Laz İbrahim Hoca Horozköy'de inşa ettirdiği camide tarikat mensuplarına yaptığı bir vaazda yeniliğin, asriliğin aleyhinde konuşmuş olması;

14 – Ve gene Laz İbrahim Horozköy'de tarikata intisap ettirmek istediği Recep Halil oğlu Bekir Çavuş'a: «Gel, bu tarikate gir, kendini kurtarmış olursun. Aksi takdirde iyi olmaz!..» suretindeki dikkate şayan ve tehditkâr ifadesi;

15 – Horozköy'den bu tarikate intisap edenler arasında daimi suretle, «Araplarla sultanlar gelecek!..», «Fes giyeceğiz!..» suretinde dolaşan sözlerin şahitlerin şahadetleriyle sıhhat kesbetmesi ve hassaten bu sözlerin tarikat mensupları arasında konuşulması gibi deliller bize Menemen faciasını doğuran esas faillerin başında Kutb-ı Âzam denilen Şeyh Esat olduğu halde, oğlu Mehmet Ali ve Laz İbrahim Hoca ve Laz İbrahim'in faaliyet muhitine almış olduğu aynı tarikat mensubu yukarıda isimlerini arz ettiğim sanıklardan mürekkep bir şebeke tarafından yetiştirildiğini maddeten ortaya koymaktadır.

Binaenaleyh bu tarikatçiler şebekesi, saydığım şu delillerle âsileri kendi bünyesinde yaratıp ortaya çıkarmıştır. Ayrıca tarikatte takip ettikleri siyasi gaye ve maksatlarını, bu ortaya attıkları âsiler zümresinin mürteciane hareketleriyle pek güzel ifade etmiş bulunmaktadır.

Düne kadar, hatta bugün bile, her birisine maaş tahsis etmek, vâizlik, imamlık, hatiplik tevcih eylemek ve her birine ilmi bir paye vermek suretiyle bünyesinde yaşatan ve mazinin kirliliklerini atarak millete iyi bir istikbal hazırlayan genç Cumhuriyet hükümetine karşı şu hocaların hareketleri, tevcih olunmuş bir suikasten başka bir şey değildir.»

İNGİLTERE ELÇİSİNE SUİKAST GİRİŞİMİ
(PERA PALAS'TA PATLAYAN BOMBA)

İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman orduları Balkanlara doğru ilerlerken, karşı blok devletlerinin elçileri bu ülkelerdeki görev yerlerini terkediyorlardı. Romanya'daki İngiliz elçisi Reginald Rendall, 1941 Martında elçilik kolonisiyle birlikte Bükreş'ten ayrıldı ve 11 Mart 1941 akşamı Sofya üzerinden İstanbul'a geldi.

Saat 21.00 dolayında Sirkeci'ye inen elçi ve İngiliz kolonisi mensupları Tepebaşı'ndaki Pera Palas ve Alp otellerinde kalacaklardı. Elçilik kapatıldığı için, görevlilerin bagajları çoktu.

Saat 21.35 dolayında, Mr. Rendall'ın Pera Palas'taki odasına çıktığı sırada, otelin ana giriş kapısı karşısındaki -elçiliğe ait olduğu sanılan- valizlerden biri korkunç bir gürültüyle patladı. Oteli temelinden sarsan, kubbeli giriş tavanının çökmesine ve yakındaki binaların camlarının kırılmasına yol açan patlama sırasında, sözü geçen valizin yakınında bulunan yedi kişi parçalanarak öldü. Bunlardan ikisi sivil Türk polisi, ikisi otel personeliydi. Ayrıca iki İngiliz bayan sekreter ve bir şoför de can vermişti.

Yirmi kadar yaralı hastanelere götürülürken, odasına çıkan elçinin yara almadan kurtulduğu anlaşıldı.

Biraz sonra da, otelin arka tarafındaki asfalt üzerinde, Cumhuriyet Bahçesi önünde dikkati çeken bir valiz bulundu. Valiz açılınca, içinde patlamaya hazır bir saatli bomba yer aldığı görüldü.

Soruşturma sırasında patlayan valizin elçiliğe ait eşya ile birlikte geldiği, sahibi çıkmadığı için merdivende kaldığı anlaşıldı. Valizin Sofya'da, elçinin ve elçilik kolonisinin hareketinden önce, onlara ait eşya arasına yerleştirildiğine kesin gözüyle bakılıyordu. Büyük olasılıkla bomba, topluluk Sirkeci istasyonunda trenden inerken patlayacak biçimde ayarlanmış, elçinin ölümüne yol açması hedeflenmişti. Tren hızlı geldiği için ya da teknik bir nedenle otelde patlamıştı.

Bulgaristan, suikast girişiminin Sofya'da başladığı yolundaki suçlamayı kabul etmedi. Bulgaristan'ın resmi açıklamasına göre, elçi Sofya'dan hareket ederken valizleri İngiliz görevliler tarafından denetlenmişti. Büyükelçi Bulgar polisinden gördüğü yakın ilgi nedeniyle görevlilere 500

leva tutarında armağan vermişti. Üstelik, Sofya'dan Kral Boris'e ait özel trenle ayrılmıştı.

Alman radyosuna ve kimi Bulgar gazetelerine göre ise, suikastten korkan Mr. Rendall, yanında sürekli olarak bomba taşıyordu. Olay, bu bombanın patlamasından ileri gelmişti.

Elçi de Bulgarları suçluyordu: Suikastı düzenleyenler, «dost olmayan bazı ajanlar»dı ve bombalı valiz kendi eşyaları arasına Sofya'da konulmuştu; suikastçiler treni havaya uçurmayı bile düşünmüş olabilirlerdi.

Ertesi sabah (12 Mart 1941) olayla ilgili haber yayımlayan gazetelerden onu kapatıldı (*Yeni Sabah, Vatan, Hakikat* ve *Halk* üçer gün, *Vakit, Tan, Son Posta, Tasviri Efkâr, Akşam* ve *Demokrat Politika* ikişer gün). O gece yayımlanan Sıkıyönetim Komutanlığı bildirisinde olayın büyütülmeden verilmesi, ölü ve yaralıların fotoğraflarının kullanılmaması isteniyordu. Gazeteler o saatte baskıya girdikleri için buna uyamamışlardı. Kapatılmaktan, olayı iç sayfada tek sütun üzerine veren yalnızca iki gazete, *Cumhuriyet* ile iktidar partisinin organı *Ulus* kurtulabildiler.

Kesinlikle aydınlanmayan olay, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de yabancı diplomatlara karşı girişilen iki suikastten biriydi.

VON PAPEN'E SUİKAST GİRİŞİMİ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalmaya çalıştı. Ancak bu, «etkin tarafsızlık»tı (*active neutrality*); «silahlanacak, tam seferberlik haline geçecek ve en önemlisi dünya politikasını kendi lehine etkilemeye çalışacaktı.» Savaşın patlak vermesinden pek kısa bir süre önce, 19 Ekim 1939'da Ankara'da imzalanan Türkiye-İngiltere ve Türkiye-Fransa Bağlaşıklık Antlaşması da, biraz aşağıda değineceğimiz Almanya ile Saldırmazlık Antlaşması da bu çerçevede değerlendirilmektedir.[324]

Savaş başlarken Almanya, birkaç yönden Türkiye'nin kendi safında yer almasına önem veriyordu. Büyükelçi olarak Türkiye'ye gönderilen Von Papen, özellikle 1940 yazında, «aralarında Genelkurmay Başkanı Çakmak ile Harp Akademisi Başkanı (Komutanı) Ali Fuat Erden'in de bulunduğu Türk askerlerini ve politikacılarını 'Üçüncü Reich'ın yenilmezliğine inandırmaya çalıştı.»[325] Bu çalışmalar sonucu, 18 Haziran 1941'de iki ülke arasında Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Türkiye'nin bu antlaşmaya yanaşmasının etkenlerinden biri de, Almanya'nın o dönemde savaşı kazanacak gibi görünmesiydi.

Nazi Almanyası bununla yetinmemişti. Von Papen'e Türkiye'de «Alman nüfuzu»nun yayılmasını sağlamak, gerektiği zaman ülkeyi Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa sürüklemek gibi görevler de verilmişti.

Çok geçmeden, Irkçılık-Turancılık hareketinden «Türk hükümetini Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa etkin olarak katılmaya yanaştırmak» amacıyla yararlanmayı öngören Almanya, Von Papen ile Alman Gizli İstihbarat Örgütüne Pan-Türkizmi uyandırma görevini de verdi.

Paralar harcanarak, ırkçılar elde edilerek, bir ölçüde yol da alındı. Basında, askerler arasında yandaşlar bulundu... «Papen, 'Türkiye'nin geniş ve etkili çevrelerinin' Sovyetler Birliği'ne karşı savaşın geliştiği ölçüde 'Rus imparatorluğunun gelecekteki siyasal biçimleşmesi sorunu ile' uğraştıklarını 25 Temmuz ve 5 Ağustos 1941'de Ankara'dan bildirdi. Bakû petrol yatakları ile birlikte Azerbaycan'ın (İran'daki bölümünün de) Türkiye'ye bağlanması için propaganda yapmak üzere İstanbul'da bir komisyon kurulduğunu belirtti. Ona göre, bu grubun önderi İstanbul mil-

letvekili Şükrü Yenibahçe(*), en tanınmış temsilcisi ise, 1918'de Azerbaycan'a karşı girişilen Türk saldırısına komutan olarak katılan Enver Paşanın kardeşi ve 'varlıklı fabrikatör' Nuri Paşa(**), tanınmış Turancı Zeki Velidi Togan ve Kırım Tatar sığınıklarının temsilcisi Ahmet Cafer' di(***). (...) Daha başka birçok Turancı, Türk gençliğini Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa hazırlamak için 1941 ile 1944 yılları arasında -Alman Gizli Servisinin parası ile ve Alman faşizminin üslubu içinde- sınırsız bir şoven propagandası yürüttüler. Bütün bunlar Türk hükümetinin göz yumması ile oldu.»

Yukardaki alıntı, Potsdam Alman Merkez Arşivi'ndeki belgeler başta olmak üzere, resmi belgelere dayanılarak hazırlanmış bir kitaptandır.[326] Bu kaynakta, faşist Almanya'nın Türkiye'deki çalışma ve propagandalarını ortaya koyan pek çok belge yer almaktadır.

Von Papen'in Kimliği

Franz von Papen (1879-1969), toprak sahibi ve varlıklı bir aileden geliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında askeri ataşe olarak Washington'a atandı. Casusluk ve sabotaj olaylarına adı karışınca, 1915'te ABD hükümetinin isteği üzerine geri çağrıldı. Savaşın sonuna değin Filistin'de, Osmanlı Devleti'nin Dördüncü Ordu'sunda kurmay başkanı olarak görev yaptı. Savaştan sonra Almanya'ya dönerek siyasete atıldı. 1921-32 arasında Reichstag (Parlamento) üyeliğinde bulundu. 1932'de birtakım entrikalar sonucu başbakanlığa getirilmesi kamuoyunda şaşkınlık yarattı.

Parlamento desteği olmayan sağcı ve otoriter bir hükümet kuran Papen, o yıl yapılan seçimlerden sonra güvenoyu alamadı ve istifa etti. Ertesi yıl Hitler Başbakanlığındaki hükümette Başbakan Yardımcılığına getirildi. 1934'te istifa etti ve büyükelçi olarak Avusturya'ya gönderildi. 1938'e kadar süren bu görevi sırasında Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına yardımcı oldu. 1939-45 arasında Türkiye Büyükelçiliğinde bulundu.

Nisan 1945'te Müttefikler tarafından tutuklandı ve savaş suçlusu ola-

---

(*) Daha önce adı geçen Yenibahçeli Şükrü (Oğuz). Enver Paşanın yaverlerindendi. O tarihte milletvekili değildi.

(**) Eski «Kafkas İslam Ordusu» kumandanı, o tarihte cephane fabrikası işleten Nuri Killigil. Ayrı bir bölümde kendisinden söz edeceğiz.

(***) Cafer Seydahmet Kırımer.

rak yargılandı. Nürnberg Davaları'nda suçsuz bulunduysa da, bir Alman mahkemesi tarafından Nazi olduğu için sekiz yıl hapse mahkûm edildi. 1949'da başvurusu üzerine serbest bırakıldı.[327]

1941-45 yıllarında Von Papen'in yanında Büyükelçilik Müsteşarı olarak çalışan Alman diplomatı Helmut Allardt, anılarında, «Berlin, Von Papen'in Ankara'da ne kadar önemli bir rol oynadığını çok iyi biliyordu,» diyor. «Türkiye'nin Müttefiklerin giderek artan baskılarına karşı koyması ve İngiltere ile mevcut anlaşmaya rağmen Almanya'ya savaş için son derece gerekli krom satışlarını durdurmamış olmasında Von Papen'in payı çok büyüktür.»[328]

Suikast ve Suikast Davası

Kendi yurttaşlarının bile öldürmek istedikleri, ama doksan yıl yaşayan Von Papen, 24 Şubat 1942 günü Ankara'da düzenlenen bombalı suikastten de kurtulmuştu.

O gün saat 10.00'da patlayan bomba Von Papen'e ve eşine zarar vermedi, buna karşılık bombayı taşıyan ve patlatan kişi öldü, yoldan geçmekte olan bir genç kız hafif yaralandı.

Patlama sırasında paramparça olan zatın, az önce kucağında kumaş parçasına sarılı bir cisimle Atatürk Bulvarı'ndan Çankaya'ya doğru çıktığı görülmüştü...

Bu kişinin kimliği üzerine çeşitli tahminler yapıldı, değişik söylentiler yayıldı. Polise göre bu, 1917'de Üsküp'ün Geylan ilçesine bağlı Dobrcan köyünde doğmuş Yugoslav göçmeni, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde kayıtlı Ömer Tokat'tı. Olay yerinde, ona ait olduğu bildirilen numarası silinmiş bir tabanca da elde edilmişti.

Polis, Ömer Tokat'ın «suç ortağı» diye nitelediği iki arkadaşını, Abdurrahman ile Berber Süleyman'ı hemen gözaltına aldı. Bunlar Yugoslavya'da doğup büyümüş, Ömer gibi orada komünist olmuş ve son yıllarda göçmen olarak Türkiye'ye gelmişlerdi. Sorgularında, Ankara ve İstanbul'da kimi yabancılara karşı suikaste girişme hazırlığında bulunduklarını itiraf ettikleri öne sürüyordu.

Abdurrahman ve Süleyman ile iki Sovyetler Birliği yurttaşı, Pavlov ve Kornilov, Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmaya başladılar.

Savcı yardımcısı Kemal Bora'ya göre olayda en etkin rolü oynayan, Sovyetler Birliği'nin İstanbul Konsolosluğunda çalışan Pavlov'du. Bomba-

nın, patladığı anda Ömer'in de parçalanmasına yol açacak biçimde kullanılması talimatını vermişti. Ömer'i suçu işlemeye yönelten Pavlov, Kornilov ve Stepan'dı. Amaç, Türkiye'nin Sovyetler Birliği yanında yer almasını sağlamaktı. Bu sağlanırsa, savaşın çok kan dökülmeden kısa sürede biteceğini, kendisinin de çok iyi yaşam koşullarına kavuşturulacağını söylemişlerdi. Abdurrahman ile Süleyman da Ömer'e yardım etmişlerdi.

Von Papen'in Almanya Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgraflar, Pavlov'un yakalanışı ve sorgusu üzerine bilgi edinmemizi sağlıyor. Şimdiye kadar Türkçe kaynakların hiçbirinde bu belgelere değinilmemiş'ir:[329]

Gizli

Ankara, 7 Mart 1942
7 Mart 1942'de alındı (13.50)
Sayı 355
VII, Siyasi Kısma, 307
6 Mart tarihli ve 351 sayılı telgrafa ek.

1. Kayseri'de bir Rus tevkif edilmişti.

2. Pavlov adlı bu Rus'un bağışlanması hususunda Rus Başkonsolosluğunun yaptığı teşebbüsten vazgeçilmesi için ertesi güne kadar mühlet verildi. Pavlov bu tarihte teslim edilmezse zorla tevkif edilecektir.

3. Basın Şubesi Şefi geçen gece bana telefon ederek Rus'a karşı alınan polis tedbirlerini öğrenmek istedi.

İlgili servislere, meselenin tam manasıyla açıklanmasıyla ilgili olarak Büyükelçinin telefonda hiçbir bilgi veremeyeceğini bildirmek isterim.

Papen

Gizli

Ankara, 9 Mart 1942
9 Mart 1942'de alınmıştır (11.35)
VIII, Siyasi Kısma, 308
6 Mart tarihli ve 355 sayılı telgrafa ek.

Numan (Dışişleri Bakanı N. Menemencioğlu), bir piyade taburu tarafından çevrilen Rus Konsolosluğunun, başka çare kalmadığı için Pavlov'u teslim ettiğini bildirdi.

Rus, tabii her şeyi inkâr etmiş. Fakat şimdi 3. derece sorguya tâbi tutulmaktaymış.

Gazetecilerin verdiği bilginin tersine Rus Büyükelçisi Moskova'ya gitmemiştir.

Papen

Duruşmaları baştan sona izlediğini belirten eski gazetecilerden Emin Karakuş, kitabında sonraki gelişmeleri şöyle anlatıyor.[330]

«İlk duruşmada Abdurrahman ile Süleyman suikasti nasıl hazırladıklarını anlattılar. Pavlov ile Kornilov ise, olayı tamamen red ve inkâr ediyorlardı. Pavlov, İstanbul Sovyet Konsolosluğunda stajyer memur olarak çalışıyordu. Duruşmada Abdurrahman ile Süleyman'ı göstererek, 'Bunlar gösteriş olsun diye kendilerini Yugoslav komünisti olarak tanıtıyorlar, gerçekte Türk-Sovyet dostluğunu bozmak için görevlendirilmiş kişilerdir. Bunlar bugün olduğu gibi yarın da başka bir maske altında tahriklerine devam ederler. Böyle kimselerle yan yana oturmak istemem. Bunların kimler tarafından tahrik edildiklerini kovuşturmanın gelişimi gösterecektir,' dedi. Öbür sanık Abdurrahman, cinayetin siyasal bir amaç taşıdığını belirtti ve, 'Amaç, Almanya ile Türkiye'nin arasını açmak, Türkiye'nin, Rusların yanında savaşa girmesini sağlamaktır,' dedi. Kendilerinin Pavlov ve Kornilov tarafından bu cinayete sürüklendiklerini söyledi.

Olay dünya kamuoyunda geniş yankılar yapmaya başladı. Tass Ajansı, yayımladığı yazıda bomba davasını eleştiriyor, iki Sovyet vatandaşının 'keyfi' olarak mahkemeye verildiklerini ileri sürüyordu. Duruşmaların devamı sırasında Sovyet vatandaşları hakkında ileri sürülen iddialar çevrilerek kendilerine verildi. Bombanın patlamasından sonra olay yerinde ölen Ömer'in vücudundan artakalan parçaları, bir kavanoz içinde mahkemede gösteriliyordu. Pavlov ile Kornilov, Türkçe bilmediklerinden çok sıkıntı çektiklerini, cezaevinde hiç kimseyle görüştürülmediklerini, kendilerine Türkçe yazılı bir dizi kâğıt imza ettirmek istenildiğini ileri sürdüler. Pavlov, 'Geçenlerde Tass Ajansının konu ile ilgili yazısının tercümesini istediğimiz halde vermediler,' dedi.

Duruşmalar birkaç gün ara ile sürüyordu. Mahkeme, sanıklar için avukata gerek görmedi ki, bu çok dikkat çekici bir karardı. Rusya'dan gelen bir hukukçunun sanıklara müşavirlik yapabilmesi yolundaki isteklerini de mahkeme reddetti. Bu hukukçu, mahkemede tercüman aracılığı ile duruşmaları izliyordu.

Bir duruşma sırasında Pavlov, sanık Abdurrahman'a sorular sordu. Pavlov bu sorulara yanıt alamayınca, Abdurrahman'ın 'Faşist-Troçkist' olduğunu söyledi. Süleyman'ın verdiği ifadelerin ise, kendisine önceden öğretilmiş olduğunu iddia etti. Bunun üzerine yargıç şu cevabı verdi: 'Bizde fikirlerini söylemek istemeyen bir adamı zorla söyletmek, dövmek ve işkence etmek usulü yoktur.' Bu sözler üzerine dinleyiciler birbirine bakıyordu.

Başka bir duruşmada savcı yardımcısı, sanık Pavlov'un Bulgar Kralına karşı da suikast hazırladığını, Roma'da da çeşitli tahrik olaylarına adının karıştığını bildirdi ve bu konuların mahkemece araştırılmasını istedi. Mahkeme, bu istekleri de reddetti. Yargılamayı baştan sona kadar izleyenler, bazı soruların yanıtını bir türlü bulamıyorlardı.

Sanıkların savunması sırasında ileri sürdükleri sözler de dikkate değer görülmüştü: Örneğin Kornilov, parçalanan adamın Ömer olmadığını ileri sürmüş, Ömer'in ortadan kaybolduğunu belirterek, 'Bilirkişi, ölen adamın 30-40 yaşlarında olduğunu ileri sürüyor. Oysa Ömer 23 yaşındadır. Bilirkişi, ölenin Yahudi ya da Müslüman olmadığını, sünnetsiz bir kişi olduğunu söylemiştir. Oysa Ömer, Müslümandır. Bilirkişi ölenin karnından bir ameliyat geçirdiğini saptamıştır. Oysa Ömer'in halası, Ömer'in hayatı boyunca ameliyat olmadığını bildirmektedir. Bilirkişi Ömer'in buğday tenli olduğunu söylüyor, Süleyman ise 'Hayır, esmerdi,' diyor. Bilirkişi, Ömer'in alnında bir yağ torbası bulunduğunu bildiriyor, tanıklar ise Ömer'in iki kaşının arasında bir ben bulunduğunu söylemişlerdir.' dedi.

Kornilov, sözlerine devamla, 'Bizi töhmet altında bırakacak bir kanıt yoktur, son ve kesin karar yüksek mahkemenindir. Alman ajanlar, boynuma geçirilmek üzere ne kadar ip örmeye uğraşırlarsa uğraşsınlar, sizin ellerinizi araç yaparak bu işi benim suçsuz boynuma geçiremeyeceklerdir,' dedi.

Mahkeme, 1942 Nisan ayının 17. çarşamba günü verdiği kararda, Pavlov'la Kornilov'a yirmişer yıl, Abdurrahman'la Süleyman'a onar yıl ağır hapis cezası verildiğini açıkladı. Yargıtay bu kararı bozdu. Duruşmalara yeniden başlandı.

Aralık ayının 9'unda yapılan duruşmada Süleyman'ın ilk sözlerinden tamamen döndüğünü görüyoruz: Süleyman, Kornilov gibi, 'Ömer hayattadır,' diyor ve çevirmen verildiğinde gerçekleri olduğu gibi açıklamaya hazır olduğunu söylüyordu. Mahkeme bu isteği reddetti. Süleyman, mahkemeye verdiği dilekçesinde şöyle diyordu:

'Parçalanan adam Ömer değildir. Bu adamın kim olduğunu bilmiyorum. Parçalandığı ileri sürülen Ömer'i, olaydan sonra ben Ankara'da gördüm. Bunu göstereceğim tanıklarla kanıtlayabilirim. Bundan önceki ifadelerim tamamen yalandır. Onları bana Abdurrahman öğretti. Bu olayı düzenleyen kuruluşun ne olduğunu söyleyebilirim. Yalnız adaletin kesin bir şekilde ortaya çıkması için Sırpça bilen bir çevirmen istiyorum, o zaman işin gerçek yüzü ortaya çıkacaktır.'

Süleyman'ın sözleri bu kadarla bitmemişti, konuşmasına devam etti.

'Ben, Abdurrahman'ı Ruslarla tanıştırmadığımı kanıtlayacağım. Ayrıca ben Rus elçiliğine kesin olarak gitmedim. Olaylar, Abdurrahman'ın uydurması ile bu hale sokulmuştur. Tutuklandığım zaman Vilayette bana altı gün işkence ettiler. Bir dakika olsun uyumadım. Nihayet dayanamayarak Abdurrahman'ın uydurmalarına 'evet' dedim. Takdir yüksek mahkemenindir.'

Savcı Kemal Bora, Süleyman'ın bu sözlerine itiraz etti, 'Süleyman asıl şimdi yalan söylüyor,' dedi. Süleyman ise sözlerinde ısrar etti, 'Bir çevirmen bulun, her şeyi anlatayım. Söyleyeceklerimi kanıtlayamazsam beni asın,' dedi.

Bu sözler mahkemenin gidişini esastan değiştiren sözlerdi.

Mahkeme bu kez Pavlov'la Kornilov'a 16'şar yıl, Abdurrahman ile Süleyman'a 10'ar yıl hapis cezası verdi. Yargıtay da bu cezaları onayladı. Bir çevirmen bulunsaydı acaba Süleyman neler söyleyecekti? Daha sonra Süleyman'ı cezaevinde bularak 'açıklama' isteğinde bulundum. 'Korkuyorum,' diyerek bu isteğimi reddetti.»

Bir süre sonra Pavlov ile Kornilov, Sovyetlerle ilişkileri bozmamak için, Sovyet güvenlik güçlerine teslim edilmek üzere sınır dışı edildiler.[331]

Aynı zamanda «Türkiye'nin güvenliğine karşı bir suikast hareketi»[332] niteliği taşıyan bu olayda da, birçok siyasal cinayet ya da suikast girişiminde olduğu gibi, aydınlanmamış noktalar ağır basmakta, zihinlerde çengellenen birtakım sorular cevapsız kalmaktadır...

ÖZALP OLAYI
(33 KURŞUN OLAYI)

Tuna sürüsü değil bu
Gökte yıldız burcu değil
Otuziç kurşunlu yürek
Otuziç kan pınarı
Akmaz,
Göl olmuş bu dağda...

Kirvem, hallarını aynı böyle yaz
Rivayet sanılır belki
Gül memeler değil
Domdom kurşunu
Paramparça ağzımdaki...

AHMED ARİF

30 Temmuz 1943 sabahı Van'a bağlı Özalp ilçesinin Takorengiz mezrasında, Çilli Gediği denilen yerde 32 kişi kurşuna dizildi. Bunlardan biri ölmemiş, yaralı olarak kaçıp sınırı geçmişti. Sonradan ölen bu kişinin (İbrahim Kuro) verdiği bilgi üzerine sürekli ihbar ve şikâyetlerde bulunuldu.

İlk ihbar tarihi olan Ağustos 1943'ten 19 Ocak 1949'a kadar, 5 yıl 5 ay 19 gün süresince, ihbar ve şikâyetlerin sürmesine karşın, resmi makamlar olayın araştırılması yolunda hiçbir çaba harcamadılar.

1946 seçimlerinden sonra muhalif milletvekilleri konuyu Meclis komisyonlarına getirmeye çalıştılar ve 1948'de başarıya ulaştılar. 1949'da, olaydan birinci derecede sorumlu görülen ve olay sırasında Üçüncü Ordu Müfettişi bulunan Mustafa Muğlalı ile öteki sorumlular hakkında Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesi'nde dava açıldı. 15 Mart 1950'de de Meclis'e, dönemin İçişleri ve Adalet Bakanlarının görevlerini kötüye kullandıkları gerekçesiyle soruşturma açılmasını isteyen bir önerge verildi.

Emri kendisinin verdiğini kabul eden Orgeneral Mustafa Muğlalı, Genelkurmay Askeri Mahkemesi'nin 20 Mart 1950 günlü kararıyla önce ölüm cezasına çarptırıldı, sonra cezası 20 yıl ağır hapse dönüştürüldü; öte-

ki sorumlular beraat ettiler. Kararın kesinleşmesinden önce -bir iddiaya göre akli dengesini kaybederek- hastaneye yatan Muğlalı, 11 Aralık 1951'de orada öldü ve dosya kapandı.

Konu, Meclis Genel Kuruluna ilk kez 19 Ocak 1949 günü, Dilekçe Komisyonu raporunun incelenmesini isteyen bir önerge üzerine yansımıştı.

Olay tarihinde iktidarda bulunan CHP'nin «ceberrut devlet» anlayışını sık sık eleştiren Demokrat Partililer, 1950 seçimleriyle iktidarı aldıktan sonra da bu konuyu sık sık gündeme getirdiler. «Özalp Olayı», «Otuzüç Kurşun Olayı», «Muğlalı Olayı» gibi adlarla anılan olay, artık siyasal polemik konusuydu. Geçici Dilekçe Komisyonu'nun 24 Mart 1950 günlü raporuna dayanılarak, 7 Ağustos 1951'de konu yeniden Meclis'e getirildi.

Dilekçe Komisyonu'nun raporu, iki parti arasındaki çekişmenin tırmandığı 1955 yılında bir kez daha Meclis gündemine alındı ve 15 Ağustos 1956 günü Genel Kurulda görüşülerek olayın Anayasa ve Adalet Komisyonlarından oluşan Karma Komisyon (Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden müteşekkil Muhtelit Encümen) tarafından araştırılması kararlaştırıldı.

Soruşturma Komisyonu'nun 30 Nisan 1958 günlü kararı, olayı ayrıntılarıyla yansıtmaktadır. 20 Demokrat Parti, 7 CHP milletvekilinden oluşan komisyonun raporu, iki parti arasındaki çatışmanın iyice alevlendiği bir dönemde, Demokrat Parti organı *Zafer* gazetesinde (4-6 Mayıs 1958) yayımlanmış, o tarihlerde Meclis'e de sunulmuş; af yasaları ve zamanaşımı nedenleriyle işlem yapılamamıştır.

Olayla İlgili Yorumlar

Olay, çeşitli yorumlara konu olmuştur.

Yukarda görüldüğü gibi uzun yıllar siyasal polemik konusu olan olay, Demokrat Parti milletvekillerinin 15 Ağustos 1956 günü Meclis'te söylediklerine bakılırsa, iktidarın sorumlu olduğu bir eylemdir; «ceberrut devlet» anlayışının sonucudur:

«Vatandaşı haksız yere öldürtmek için devlet kuvvetleri harekete geçmiştir. Hakkı korumak için değil.» (Kemal Yörükoğlu).

«En iptidai insan topluluklarında bile insan hayatına kıymet verildiği bir zamanda cumhuriyetle idare edilen bir memlekette münferit (tek tük) olmayan bu vakalar, hakikaten vatandaşı, her vicdanı olan insanı düşündü-

recek mahiyettedir. (...) O vatandaşlar söylenildiği gibi bu memlekete hiyanet etmiş insanlar değildir. Eğer bunlar hayin adamlar olmuş olsalardı, I. Dünya Harbinde ve İstiklal Harbinde bunun âsarını (belirtilerini) görürdük.» (Ahmet Hatı).

«Bu bir faciadır. Buna benzer birçok facialar da vardır. Mesela, bir jandarma subayının anlattığına göre, bir hayvan hırsızlığının faili bulunamadığından, köy imha edilmiştir.» (Abdurrahman Fahri Ağaoğlu).

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, kendisini ve partisini şöyle savunmaktadır:

«Bu vahim hadise CHP iktidarı zamanında mahkemeye verilerek neticeye bağlanmıştır. Mesele 1950'den beri tekrar tekrar tetkik edilmiş ve tahkikat mevzuu (soruşturma konusu) bulunamamıştır.» (*Vatan*, 17 Ağustos 1956).

Suat Hayri Ürgüplü'nün anılarından da birkaç cümle aktaralım:

«(Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi) Çakmak henüz emekliye sevk edilmemişti ve ben bakandım. Bir gün bana gizlidir kaydıyla bir yazı gönderdi. Doğu'daki en büyük komutan Mustafa Muğlalı Paşa bir istekte bulunuyordu. Gümrük kaçakçısı olarak yakalananlar arasında casuslar da bulunabileceğini, sivil mahkemelerin bunlara sadece kaçakçı muamelesi yaptıklarını, dolayısıyla bundan böyle kaçakçıların kendisine teslim edilmelerini istiyordu. Bana havale edilen yazıyı alıp Mareşal'e gittim. 'Paşam bunların suçları sivil suçlar, casus olduklarını kanıtlayacak bir şey bulunsa üzerlerinde hadi o zaman askeri mahkemeye sevk edilsin; nasıl yaparız böyle bir şeyi' dedim. Mareşal güldü, 'Bizim Mustafa çok sert, ama dürüst ve vatanperver bir kumandandır. Anlasana, işleri kestirmeden halletmek istiyor. Sen bu kaçakçıları ona gönderirsen, o askeri mahkemeye filan vermez, icaplarına kendi bakar' dedi ve ekledi: 'Sen nasıl istiyorsan öyle yap.'».[333]

Buradaki «vatanseverlik» anlayışı, özellikle Özalp Olayı açısından düşündürücü bir etken, ilginç bir değerlendirme modelidir!

Emekli General Kenan Esengin (1961-69 CHP Zonguldak milletvekili), özeti *Milliyet* gazetesinde yayımlanan (28 Ocak-6 Şubat 1974), sonra bir kitapta toplanan[334] yazılarında, Muğlalı'yı «Menemen ayaklanmasında, Asteğmen Kubilay'ı alçakça şehit eden yobazları asan, mert, cesur ve devrimci kararların sahibi»; «Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarından gelmiş, Atatürk devrimlerine çok bağlı, yurtsever, duygulu, aynı zamanda mert ve cesur bir asker» gibi sözlerle överek temize çıkarmakta,

öldürülenlerin «casus ve talancı» olduğunu ifade etmektedir. Esengin, olayın sanıklarından Binbaşı Şükrü Tüter'in (Muğlalı suçu üstlendiği için beraat etmiştir) raporuna yaslanmaktadır. Rapor şöyledir:

«Huduttan içeriye sızan İran şakilerine yataklık etmekten suçlu olarak gözaltında bulundurulan 33 kişiyi, bu eşkiyaların hangi geçitlerden geldiklerini ve gittiklerini bize göstermeleri için kaymakamlıktan teslim aldık. Hududa götürdük, hudutta geçitleri bize göstermelerini istedik. Onlar bize, bizce belli olan bazı geçitleri gösterdiler. Sonra Çaldıran mıntıkasının Çilli mevkiine geldiğimizde hudut dışında (karşıdan) ateş açıldı, bu 33 kişi de kısmen bizim süvarilerimizin hayvanlarına binerek, kısmen de yaya öbür tarafa kaçmak istediler. Bu sırada gerek öbür taraftan açılan ateş, gerekse bizim kıtalarımız tarafından ateş arasında kaldılar ve bir süre sonra tümüyle imha (yok) oldular, durumu arzederim...»

Esengin'e göre olayın Kürtçülükle ilişkisi yoktu; «konunun hukuki, politik, kin ve intikam olmak üzere üç yönü» bulunuyordu: «İkinci ve üçüncü maksat birincisi ile maskelenmekteydi. Orgeneral Muğlalı, 28 Aralık 1930 yılında Menemen'de ayaklanan ve Teğmen Kubilay'ı şehit eden yobazların yargılanmalarında, mahkeme başkanlığı yapmış ve elebaşılarını astırmıştı. Ve şimdi, ondan intikam almak fırsatı çıkmıştı. Bazı kişi ve güçlerin bu yolda çalıştıkları ve birtakım milletvekillerini etkiledikleri söyleniyor ve seziliyordu.»

27 Mayıs 1960'tan sonra bu harekâta katılan subaylarca kurulan Milli Birlik Komitesi'nin üyelerinden Orhan Erkanlı'nın yazdıkları[335] da subayların bu konu üzerinde duyarlık gösterdiklerini ortaya koymaktadır:

«Doğu Anadolu'da 1940'lı yıllarda tam anlamıyla asayiş ve sükunet sağlanamamıştı. Devamlı örfi idarelere rağmen, aynen bugün olduğu gibi bölgedeki bazı eşkiyalar, bölücüler köyleri talan edip, kadınlarımızın ırzına geçip, askerlerimizi kahpece pusularla şehit düşürüp, sıkışınca İran ve Irak hududunu aşıyorlardı. Bu hal yıllarca sürdü, o bölge halkı kan ağladı. İşte masum vatandaş dedikleri bunlardı. Bölgenin Örfi İdare ve Üçüncü Ordu Kumandanı olan Muğlalı Paşa, bunlara aman vermiyordu. Ancak hududu aşanları yakalamak da mümkün değildi. Emrindeki birliklere, kaçanları takip etme ve 'vur' emri verdi. Bir gün büyük bir çatışma ve müsademe sırasında İran hududuna yönelen eşkiyalara ateş açıldı ve içlerinden bir kısmı vurularak öldürüldü. Aynen bugün olduğu gibi... Demokratlar, o bitmez tükenmez müsademelerde, eşkiya takiplerinde şehit düşen Türk ordusunun evlatlarının hesabını soracak yerde, kendi siyasi

çıkarları uğruna, Kâzım Karabekir Paşadan sonra Doğu'da ilk defa nisbi bir sükunet sağlayan büyük kumandan Muğlalı'yı mahkeme huzuruna çıkarmayı tercih ettiler. (...) İşte bu olayı biz Türk subayları hiç, ama hiç unutmadık. Muğlalı Paşanın acısını yüreğimizin derinliklerinde duyarak yaşadık.»(*)

Olay son yıllarda Kürtlere yönelik bir soykırımı olarak değerlendirilmektedir.

Gazeteci Günay Aslan'ın «Yas Tutan Tarih» başlıklı röportajında olay, Mustafa Muğlalı'nın «Kürtlere ilişkin olayları normal ölçüler ve devlet anlayışı içinde yürütmek mümkün değil» anlayışına yaslandırılmaktadır. Aslan şunları yazıyor:

«Gözü dönmüş ırkçılığın yön verdiği bu keyfi katliam üzerine bir giz perdesi çekilmek istendi. Katliama gülünç gerekçeler hazırlandı. Bilinçler karartılır sanıldı. Ama olmadı, altı yıl sonra yasak perdesi aralandı. Mahkemede hesap soruldu. Suçlular cezalandırıldı. Olay bu yönüyle kapanmış sayılabilirdi. Ancak beni, insanların mahkûm olması değil, anlayışların mahkûm edilmesi ilgilendiriyor. Ne yazık ki bu henüz gerçekleşmiş değil. (...) 4 bin yıldır ulusal kimliğini onurla, tutkuyla koruyan bir ulusun ufkunda -2000'lere doğru yürüdüğümüz bu çağda- barış, demokrasi ve özgürlük türküleri çınlasın diyorum.»[336]

İsmail Beşikçi ise, *Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı - Otuzüç Kurşun* adlı kitabında,[337] Meclis tutanaklarını ve dönemin basınını inceleyerek olayı yansıtmakta, aynı zamanda kendi bakış açısıyla eleştirip değerlendirmektedir. Kısaca belirtirsek, Beşikçi'ye göre bu olay, «Kürt ulusuna karşı girişilen katliamlar»dan biridir; «ırkçılık», «katliamcılık», «sömürgecilik» anlayışının bir sonucudur. Beşikçi, bu bakış açısıyla, kitabının ikinci yarısında değişik çevrelerin Kürt sorunu karşısındaki tutumunu eleştirmektedir.

Olayın değişik açılardan değerlendirilmesinin temelinde, kuşkusuz ki siyasal oluşumlar, siyasal tercihler yatmaktadır. Ayaklanma dönemleri dışında benzer başka olaylara rastlanmayışı nedeniyle, bunun sistemli bir soykırımı örneği diye nitelenemeyeceği kanısındayız.

Vurgulanması gereken, otuz iki yurttaşın uygarlık, insanlık, demokrasi değer ve ilkelerine aykırı biçimde kurşuna dizilmiş olmasıdır.

(*) Hakseverlik adına, Demokrat Parti'yi iktidardan uzaklaştıran komitenin üyelerinden Erkanlı'nın yanıldığını, Muğlalı'yı «mahkeme huzuruna çıkaran»ın CHP olduğunu belirtelim.

Meclis Komisyonunun Raporu

Olayın ayrıntılarını, 20 Demokrat Partili, 7 CHP'li milletvekilinden oluşan TBMM Karma Komisyonu'nun hazırladığı rapordan aktarıyoruz. Raporun sonundaki hükümetin sorumluluğunu, olaydan sonraki tutumunu vb. noktaları ele alan bölümleri, konumuzla doğrudan ilgili bulunmadığı için buraya almadık:[338]

Olayın Nedenleri

Meydana gelmesi kuşkusuz olan bu olayın nedenleri komisyonumuzca şöylece saptanmış bulunmaktadır:

1943 senesi öncelerinde, Türk-İran hududunda, ilk kışkırtmanın, hangi taraf uyruğundan geldiği açık olarak saptanamayan, talan ve yağma niteliğinde bazı hudut olayları cereyan etmektedir. Türk mahalli idare makamları, İranlılar tarafından hudutlarımıza karşı girişilen bu olayları önleme iddiasıyla ve mümkün oldukça misilleme yapmak amacıyla, silahları jandarma teşkilatı tarafından verilmiş bir çete kurarak bu olaylara müdahalede bir sakınca görmemişlerdir. Van valiliğinin ve o sırada İçişleri Bakanı olan Recep Peker'in de onayı ile böyle bir çete kurularak fiilen adı geçen harekat alanına sokulmuş bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığı ciddi devlet anlayışına uygun olmayan bu görüşünü, daha sonra, sorumluluğu olmayan kişilerden meydana gelen çetelerle hudut emniyetini sağlamanın mümkün olamayacağına kanaat getirerek değiştirmiş ve çetelerin dağıtılmasını Van valiliğine emretmiştir. Zaten başlangıçta bu gibi çeteler kurulmasını tavsiye etmiş ve kuvvetli bir olasılıkla, çetelerin faaliyetlerinden çıkar elde etmiş olan Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel, İçişleri Bakanlığının ikinci emri valilik kanalıyla kendisine ulaştığı halde, bu emri fiilen dinlemeyerek çeteyi dağıtmamıştır. İşte İranlı bir aşiret reisi olan Mehmedi Misto'nun Türk hudutları içerisinde önemli bir talanı gerçekleştirmesinin asıl nedeni, bu emre rağmen dağıtılmayan çetenin mevcudiyetidir. Şöyle ki: Anlaşıldığına göre İranlı çapulculara misilleme yapmak için sorumluluğu olmayan çeteler kurmak fikri şu üç kişinin kafasından çıkmış bulunmaktadır: Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel, Özalp Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Vasfi Bayraktar ve Hudut Tabur Kumandanı Binbaşı Şükrü Tüter.

Bu üç resmi memur söz ve fiil birliği halinde çeteyi kullanmakta ve İran hudutları içerisine sokarak hayvan talan ettirmektedirler. Talan edilen hayvanların bir kısmı çeteyi meydana getiren köylülere dağıtılıyorsa da diğer bir kısmının küçük çıkar hesaplarıyla bu üç çete idarecisinin tasarrufuna bağlı tutulduğu araştırmayla saptanmış bulunmaktadır. Bu üç kişiden askeri kuvvetlere kumanda eylemekte olan Şükrü Tüter'in çetenin bir numaralı idarecisi olduğunu gösterir pek çok belirtiler mevcuttur. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere İçişleri Bakanlığı-

nın çetelerin dağıtılmasına dair olan emrinin dinlenilmemiş olmasının nedeni küçük çıkar hesaplarıdır. Özalp'te böyle kanunsuz bir durumun varolduğundan, Van'da Vali olan Hamit Onat'ın habersiz bulunması mümkün değilse de, kendisi bunu inkârda ısrar etmiştir.

İşte bu çete bir gün İran hududu içlerinde 6 km. sarkarak orada bir aşiret reisi olan Mehmedi Misto adındaki şahsın, bir rivayete göre 400-500, başka bir rivayete göre de 1500-2000 hayvanını Türkiye'ye getiriyor. Mehmedi Misto'nun dedeleri Türk dostu olarak tanınmış kimselerdir. Hatta bu aşiret Birinci Dünya Savaşında, o mıntıka Rus işgaline düştüğü günlerde bile kuvvetli işgal makamlarına değil, ısrarla Türkiye'ye hizmet etmiş olmakla tanınmıştır. Misto'nun 1943 yılında dahi Türk istihbaratına hizmet eylediği sabittir. Hayvanlarının Türk çeteleri tarafından talan edilmesinden üzüntü duyan Mehmedi Misto özel haberci göndererek ve mektup yazarak Özalp Kaymakamının şahsında Türkiye'ye başvuruyor. Diyor ki: «gasbedilen hayvanlarımı bana iyilikle geri veriniz. Ben sizin dostunuzum. Ricamı kabul etmezseniz, ben hayvanlarımı aynı usulle geri alabilirim. Fakat bu takdirde Türk hükümetinin haysiyeti rencide olur, buna sebebiyet vermeyiniz.» Mehmedi Misto'nun bu başvurusu olumlu karşılık görmek şöyle dursun, bizim idareciler kendisiyle alay edip, «gelip karını da koynundan alacağız» diye mektup yazıyorlar. Bunun üzerine Misto, 6 Temmuz 1943 tarihinde İran içindeki diğer bazı aşiretlerin de yardımını temin ederek Türk hudutlarını aşıyor ve Özalp ilçe merkezinin 1.5 km. yakınındaki otlakta otlamakta olan Özalp halkına ait 406 baş hayvanı sürüp İran'a kaçırıyor. Olay Özalp'teki resmi makam sahiplerini telaşlandırıyor. Bunlar Mehmedi Misto'nun Türkiye'de böyle cüretkârane bir talan yapabilmesinden Türk vatandaşlarından da yardımcılar bulduğu kanaatı ile harekete geçiyorlar. Gerek Hilmi Tuncel'in, gerekse Şükrü Tüter'in o anda çok kötü şeyler tasarlamış olmalarının delili olarak olayı fazlasıyla mübalağalandırdıklarını görüyoruz. Hilmi Tuncel, Van Valiliğine, «Özalp yakınlarına kadar Rus askerleri gelmiştir.» diye hakikate aykırı şifre verirken, diğer taraftan aynı yalan rapor, Şükrü Tüter tarafından yüksek askeri makamlara ulaştırılıyor. Bu iki şahsın yüksek askeri makamları telaşlandırmak amacını güttükleri açıktır. Bu arada, Özalp'te arzuhalci Rifat isminde bir şahsın kaymakama müracaatle kendisinin bazı arazi ihtilafları sebebiyle geçinemediği Milanengiz köylerinden 40 kişiyi, Mehmedi Misto'nun yatakları olarak ihbar eylediğini ve bir liste verdiğini görüyoruz. Kaymakam bu listeyi Vali Hamit Onat'a bildirerek 40 kişinin tutuklanması için izin istiyor. Valinin de onayı ile 40 kişi Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'nun ilgili hükmüne göre gözaltına alınıyorlar. Bu 40 kişi tutuklama istemi ile Özalp Sulh Mahkemesine sevkediliyorlarsa da mahkeme, 21.7.1943 tarihinde içlerinden yalnız beş kişiyi tutuklayarak Van Cumhuriyet Savcılığına gönderiyor. Geri kalan 35 kişi, haklarında tutuklamaya dahi yeter delil bulunmadığından, serbest bırakılıyorlar.

Mahallinde durum bu merkezdeyken, Van'da hudut emniyeti kalmadığı ve Rus askerlerinin hudutlarımıza tecavüz eylediği teraneleriyle telaşa verilen yüksek makamlar da olay ile pek doğal olarak ilgileniyorlar. Valilik İçişleri Bakanlığını

ve Şükrü Tüter'in amiri olan Rasim Saltuk'la Erzurum'daki Üçüncü Ordu Müfettişliğini tahrik ediyorlar. Bunun üzerine Genel Kurmay vaziyeti incelemesi için Ordu Müfettişi Mustafa Muğlalı'ya talimat verirken İçişleri Bakanlığı da Birinci Genel Müfettiş ile Jandarma Genel Kumandanını aynı iş için Van'a gönderiyor.

Mustafa Muğlalı 24 Temmuz 1943 günü Van'a ulaşıyor. 24 Temmuz'u 25 Temmuz'a bağlayan gece Van Valisi Hamit Onat'ın evinde, Mustafa Muğlalı, Hamit Onat, Tümgeneral Cevat Yalım ve Tuğgeneral Rasim Saltuk'un da katılmalarıyla bir toplantı yapılıyor. Bu toplantıda Mustafa Muğlalı, Hamit Onat ve Rasim Saltuk'un mahkeme tarafından serbest bırakılmış olan, Mehmedi Misto' nun uzak veya yakından akrabaları bulunan 35 kişinin öldürülmelerinde birleştikleri, tümgeneral Cevat Yalım'ın Muğlalı'ya «Paşam kanun yollarından yürümek daha uygun olur, elinizi ateşe sokmayınız» diye nasihat yollu ikazda bulunmuş olmasından anlaşılmaktadır.

Nitekim bu toplantıdan bir gün sonra, 25 Temmuz 1943 günü Vali Hamit Onat'ın Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel'e telefon ederek Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'nun serbest bırakılan 35 kişiye tekrar uygulanması ile, bunların yeniden tutuklanmalarını emretmiş olması ve «yarın orgeneral Muğlalı ile birlikte Özalp'e geleceğiz, hazırlıklı olun» demiş bulunması bu korkunç kararı belirten bir belgedir. Valinin telefon emri üzerine Kaymakam Hilmi Tuncel adı geçen 35 kişiyi tutuklaması için Jandarma bölük kumandanı Vasfi Bayraktar'a emir veriyor. Köyler derhal taranmaya başlanıyor. Bu tarama sonunda köylerinde bulunamayan, iki kişiden başka biri kadın, biri 11 yaşında çocuk, biri kıtasından izinli gelmiş muvazzaf çavuş ve biri de hava değişimli er olmak üzere 33 kişi yakalanıp Özalp merkezine getirilerek emniyet komiserliğindeki nezarethaneye konuluyorlar.

Bu olaylar cereyan etmekte iken İçişleri Bakanı'nın araştırmaya memur ettiği Avni Doğan, Jandarma Genel Komutanı Rifat Nataracı ile birlikte Van'a geliyorlar. Avni Doğan, Milli Emniyetten de Özalp olayları hakkında bilgi almış durumdadır. Haklı ve doğru olan kanaati, Özalp talanının emre rağmen dağıtılmayan çetelerin başında bulunan Kaymakam Hilmi Tuncel, Jandarma Kumandanı Vasfi Bayraktar ve hudut tabur kumandanı Şükrü Tüter adlı kişilerin kötü tutumları sonucu doğduğu merkezindedir. Büyük bir olasılıkla bu üç kişiden naklen, daha 40 kişinin tutuklanmaları anından itibaren, o muhitte tutukluların öldürülecekleri söylentileri dolaşmaktadır. Öldürülecekleri söylenen kişiler ve onların yakınları karşılaştıkları her vazifeliden yardım istemektedirler.

Avni Doğan sorunu Muğlalı ile görüşmek istiyorsa da, Muğlalı müfettişi hafife alıp görüşmeyi bir gün sonraya bırakıyor. Gerek Van'da ve gerekse Özalp'e geldikten sonra Muğlalı ile Avni Doğan ziyafet sofralarında karşılaşıp bu işi görüşüyorlarsa da müfettişin generali kanun yoluna getirmesi kolay olmuyor. Hatta Muğlalı'nın «Memleketin çıkarı için babamı bile asarım, Avni Doğan bu işe karışma-

sın, onu kırbaçlarım» vesair şekillerde acaip beyanlarda bulunduğu sabittir.

Özalp'te yanındakileri dairede bırakıp tutukluları görmeye giden Avni Doğan'dan bu kişiler, «Paşam bizi kurtar» diye yardım istiyorlar. Avni Doğan'ın tutuklularla görüşmeye başladığını haber alan Vali, Kaymakam ve Hudut Tabur Kumandanı arkasından gelerek karakol önünde, kendisiyle görüşüyorlar. Müfettişin karakoldaki polis memuruna tutukluları göstererek, «bu nedir» diye sorduğu sorusuna aldığı cevap şudur; «Efendim bunlar polisce tutuklanmışlardı. Mahkeme tarafından serbest bırakılınca tekrar tutukladık. Muğlalı Paşa bunları gördü ve askeri makamlara teslim ediniz dedi. Bu nedenle tutuyoruz.» Bu cevap üzerine, mahkemenin serbest bıraktığı kişileri tutmanın kanuni olmadığını hatırlatan Avni Doğan'a Şükrü Tüter, «Efendim, bunlar casusturlar, ordunun konuşunu düşmana bildiriyorlar, Harp Divanına verileceklerdir» diye müdahale ediyor. Bu cevap karşısında müfettiş Tüter'e «o halde derhal teslim alınız» deyip oradan ayrılıyor.

Buraya kadar verilen açıklamalardan anlaşılacağı üzere Avni Doğan'ın bu kişilerin serbest bırakılmaları yolunda Muğlalı nezdinde yaptığı girişimler de başarılı olamamış ve bizce açıklanması zor nedenlerden dolayı askeri makamlarına teslimlerine izin vermiş bulunmaktadır. Kendisi, Muğlalı'nın «bunları asacağım, keseceğim» yollu, öfkeli ve duygusal beyanlarda bulunduğunu ve fakat böylesine korkunç bir uygulamaya, yine de olanak vermediğini, Van Valisi Hamit Onat'ın ise, askeri kumandanın kararlarından kendisine bahsetmediğini komisyonumuz huzurunda savunmuş bulunmaktadır.

26 Temmuz 1943 günü böylece geçtikten sonra gerek Muğlalı ve gerekse Avni Doğan Özalp'ten ayrılıyorlar. Aynı gün olayın can alacak noktası olan şu emir Orgeneral Mustafa Muğlalı tarafından Yedinci Kolordu ve Van Mıntıka Komutanlıklarına gönderiliyor. Son derece dikkate değer olan bu emrin bir suretini öneminden dolayı aynen çıkarıyoruz.

Özü: İran hududu üzerindeki yollar ve aşiretler hakkında bilgi verecek 32 kişi Zata Mahsustur.

VII. Kolordu K.

Van Mıntıka Komutanlığına

1. Özalp mıntıkasındaki teftişlerimde Özalp hudut mıntıkasını çok iyi tanıyan ve sık sık memleketimiz içlerinde çapulculuk yapan aşiretler hakkında çok iyi bilgi sahibi oldukları anlaşılan ilişik listede isimleri yazılı kişilerin çeşitli gruplar halinde, subay ve erlerin beraberliğinde hudut mıntıkasına götürülerek kendilerinden esaslı bilgi alınmasını ve İran hududunun gizli ve çapulcuların görünmeden gelmesine elverişli yol ve patikaların öğrenilmesini çok faydalı buluyorum.

2. Bu adamların her ne kadar görevi yerine getireceklerine söz vermelerine rağmen sözlerinden dönmeleri ve fırsat bulurlarsa kaçmaları her an olanaklı bulunduğundan müfrezelerin çok uyanık bulunmaları gereğinin müfreze komutanlığına bildirilmesini, şayet bu hale cüret edenler ve erlerin silahlarını almak amacıyla üzerle-

rine saldıranlar bulunduğu takdirde derhal silah kullanılmasının hiçbir zaman unutulmamasını önemle rica ederim.

3. 26.7.1943 ve gezi 53 sayı ile Van Mıntıka ve Bilgi için VII. Kor. K.lığına yazılmıştır.

3. Ordu Müfettişi
Orgeneral
Mustafa Muğlalı

Yazılış tarzından da anlaşılacağı gibi bu emir evvelce verilmiş topyekün öldürme karar ve sözlü emirlerinin, o zamanın alışılmış usulleri dairesinde, bir doğrulanmasından ve sağlamlaştırılmasından başka bir şey değildir. Nitekim Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinin, 2 Mart 1950 tarih ve 950/13 karar ve 12 Nisan 1952 tarih ve 952/4 karar sayılı ilamlarında ayrıntılarıyla belirtildiği ve bizim dinlediğimiz tanıkların oybirliğiyle beyan eyledikleri üzere bu emir kati bir öldürme emridir.

Öldürme Fiilinin Cereyan Şekli

Muğlalı'nın bu emri Rasim Saltuk'tan Şükrü Tüter'e ulaşırken diğer taraftan tutuklu 33 kişinin askeri makamlara teslimine dair Van Valisi Hamit Onat ve Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel'in sözlü emirleri de, Avni Doğan'ın da bilgisi dahilinde uygulanmış ve Jandarma Karakol Kumandanı Gedikli Çavuş Ali Saber 30 Temmuz 1943 Cuma günü sabahleyin saat 03,30'da tutuklu 33 vatandaşı Şükrü Tüter'in taburuna teslim eylemiştir.

Bu teslimden sonra 30 Temmuz 1943 Cuma günü akşamı Hudut Tabur Kumandanı Şükrü Tüter'in Özalp Kaymakamlığına yazdığı, sureti aşağıya çıkarılan tezkere sonucu belirtmektedir.

Özalp Kaymakamlığına

1. Liste mucibince polisten 32 kişi teslim alınmış ve kendi arzu ve itiraflarıyla geçit yolları göstermek üzere iki subay komutasında iki gurup halinde hududa sevk edilmiştir.

2. Bu şahıslar hududun muhtelif yerlerinde bizce malum olan yerlerden başka bir şey gösterememişler, en nihayet Çaldıran'ın Çilli gediği mıntıkasına götürülmekte iken hudut dışında guruplar üzerine ani ateş açılmakla bu şahıslardan bir kısmı süvarilerin hayvanlarına binerek, diğerleri kısmen veya yaya olarak hududu geçmeye çalışmışlarsa da müfrezeler başında bulunan süvari teğmeni Necdet Bilgez ile süvari teğmeni Bilal Balı'nın tertipli ve uyanık bulunmaları neticesinde bu şahıslar hududun karşı yakasından iki ateş arasında kalmış imha edildikleri ve kaçmaya muvaffak olamadıkları tahmin edilmektedir.

3. Tarafımızdan hiçbir zayiat olmadığı arz olunur.

4. Van mıntıka komutanlığına, 266. Alay komutanlığına ve bilgi için Özalp kaymakamlığına yazılmıştır.

Hudut Taburu Kumandanı
Binbaşı
Şükrü Tüter

İş bu sonucu doğrulayan ve evvelce hazırlanıp sonradan imzalatılan zabıt varakaları ise aynen şöyledir.

Zabıt varakası

30.7.1943 Cuma günü keşif amacıyla Karatepe'den Çilli Gediği Güney sırtlarına doğru emniyet tertibatı olarak gelmesi olanak dahilinde olan Celalileri keşfe devam ediyorduk. Bu sırada 100 kadar atlı çapulcunun hududu geçerek süvarilerimizin üzerine ateş açtıklarını gördük. Bunun üzerine süvarilerimiz de ateş açınca çapulcular geriye doğru çekilmişlerdir. Bu esnada birçok sivil kişilerin İran Hududuna doğru kaçmaya başladıklarını gördük. Çapulcuların durumu ve sayı üstünlükleri karşısında düşen süvarilerimize yardım amacıyla biz de çarpışmaya katıldık. Bu anda İran hududuna doğru kaçan birçok sivil kimseler iki ateş arasında kalmışlardır. Çapulcular hudut haricine çekilip gitmişlerdir. Yarım saatten fazla devam eden bu çarpışmada 33 piyade mermisi harcanmış ancak 24 boş kovan bulunabilmiştir.

1. Manga K. Durmuş Özçınar
2. Manga K. Yaşar Mert
6. Bl. Tk. K. İlyas Yalçın
Takorengiz Tk. K. Durmuş Özbek
Onb. Mehmet Kanik
3. Manga K. Mustafa Çetin
Er Sinan Çelep

Zabıt Varakasıdır. 30.7.1943

Doğu hududumuzun Çaldıran mıntıkasında sınırlarımıza uzayan gizli giriş yollarını saptamak üzere mangamla birlikte İran çapulcularının yakın arkadaşlarından 16 kişilik bir grupla Çilli Gediği yönünde gidiyordum. Uzunca bir yürüyüşten sonra hududa yakın bir yerde hayvanlarımıza kaşanma molası vermek için yere indiğimizde hudut taşının üzerinden geçtiği Karatepe sırtlarından ani olarak üzerimize ateş açıldı. Ben askerime mevziye girmesi için emir verirken bizi pusuya düşürmek amacıyla tertip edilen bu vaziyetin karışıklığından faydalanmaya kalkışan yatak grubunun bir kısmı erler ve yedek atlar üzerine ve diğer bir kısmı da karşı tarafa kaçmaya teşebbüs ettiklerinden bunlara ateş açmak zorunda kaldım. Bu anda Nahir Dağı eteklerinde ilerleyen 200 kadar atlı çarpışmaya başladık. Elimizden kaçan bu yatak

grubunun çoğu, işte bu iki ateş arasında hududun 500-600 m. kadar ilerisinde öldüğünü ve birkaçının da kaçmayı başarabildiğini kuvvetle tahmin etmekteyim. İki saat devam eden bu çarpışmada tarafımızdan hiçbir zayiat olmadığı, 81 mermi harcanarak 43 adet İran boş kovanı bulduğumuzu açıklayan iş bu zabıt varakası Takorengiz mıntıkasında düzenlenmiştir.

Sv. Bl. K. V. Tğm. Necdet Bilgez
Sv. Bl. I. Manga K. Efendi Yavuz
Sv. Bl. II. Manga K. İbrahim Tank
Sv. Bl. III. Manga K. Yusuf Ömer

Bu tutanakların içeriğinden 32 kişinin kurşuna dizilmiş oldukları anlaşılmaktadır. 33. ncü kişi ise, bu kişiler öldürülmeye sevkedilecekleri anda Yüzbaşı Vahdet Yüzgeç'in müdahalesi üzerine, Türk askerinin kadına kurşun atmayacağı gerekçesi ile, serbest bırakılmış olan Mehmet Misto'nun Türk uyruğundaki kızı Zühre'dir. Durum askeri hiyerarşi içinde Hudut Tabur Kumandanlığından 266. Alay Kumandanlığına ve oradan da Tümen, Kolordu Kumandanlıkları yolu ile ve ayrıca Şükrü Tüter tarafından telefonla 3. Ordu Müfettişi Mustafa Muğlalı'ya ve onun tarafından da şu tezkere ile Genel Kurmay Başkanlığına bildirilmiştir.

Genel Kurmay Başkanlığına

1. Özalp mıntıkasındaki teftişimde Özalp mıntıkasını çok iyi tanıyan ve İran topraklarında akrabaları olup sık sık memleketimiz içinde çapulculuk yapan aşiretler hakkında çok iyi bilgi sahibi oldukları anlaşılan kişilerin çeşitli gruplar halinde hudut mıntıkasına götürülerek esaslı bilgi alınması ve İran hududunun gizli ve çapulcuların görünmeden hududumuza girmelerine elverişli yolların öğrenilmesini ve bu mıntıkada ötedenberi meydana gelen çapulculuk olaylarının önlenmesi bakımından çok faydalı buldum.

2. Emir üzerine subay komutasında çeşitli gruplar halinde hudut mıntıkasına sevkedilen 32 kişi Çilli Gediği mıntıkasına götürülmekteyken hududumuz dışında gruplar üzerine ani olarak açılan ateşle beraber bir kısmı korunmalarına memur edilen süvarilerin hayvanlarını almaya ve diğer bir kısmı da hududu geçerek kaçmaya teşebbüs etmişlerse de derhal silah kullanmak zorunda olan muhafızlarla, hududun dışından açılan ateş arasında kalan ve kısmen hududun dışına çıkmayı başaran kişilerin çarpışma sonucunda firarlarına meydan verilmeden tamamen imha edildiklerinin tahmin edildiği,

3. Çarpışma gruplarının birine komuta eden subayın elinden yaralandığını ve grupların görevlerini çok iyi bir surette yaptıklarını Van Mıntıka Komutanlığının bilgelerine atfen arzederim.

3. Ordu Müfettişi
Orgeneral
Mustafa Muğlalı

Ayrıca olay, yukarıdaki tutanak kâğıtlarının esası çerçevesinde Van Valiliği tarafından İçişleri Bakanlığına da bildiriliyor.

Bütün bu tutanak kâğıtları ve bildiriler baştan aşağı sahte ve gerçek dışıdır. Yalandır. Bu cihet Özalp olayının cereyan ettiği devirde memleketin her tarafında ve özellikle Doğu ve hudut mıntıkalarında uygulanan bütün öldürme fiillerinin aynı klişe gerekçeye ve aynı örnek tutanak kâğıtlarına dayandırılmış bulunmalarıyla, Çilli Gediği olayına katılmış ordu personelinden hiçbirinin iddia edilen silahlı çatışmaya rağmen isabet almamaları, o mıntıkanın ordumuz tarafından karış karış tanınmış olup yeni bir keşfe gerek bulunmaması ile, yaralı olarak İran'a kaçan İbrahim Özay'ın şikâyetleriyle, Teğmen Bilal Bali'nin kendi iddiasının aksine olarak elinden yaralanmadığının daha sonra anlaşılmasıyla, süvarilerimiz üzerine hücum ettikleri iddia olunan 32 kişinin öldürülme yerine elleri arkalarından bağlı olarak sevkedilmiş olmalarıyla, olay sanıklarının Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinin tanık ile isbatlanmış ayrıntılı ilamlarıyla ve nihayet komisyonumuzca yapılan araştırmalarla sabittir. Bu nedenle üzerinde fazla durmuyoruz.

Olayın cereyanından sonra bölgede Türk makamları tarafından 200 kişinin öldürüldüğü söylentisi dolaşmaya başlayınca bu söylentiler Hakkari Valiliği tarafından İçişleri Bakanlığına bildiriliyor. Durumu Avni Doğan'dan soran İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a Genel Müfettişin verdiği 8.9.1943 tarih ve 857 sayılı şifrenin birinci ve ikinci maddelerinde sorun tutanak kâğıtlarında olduğu gibi kısaca anlatıldıktan sonra üçüncü maddesinde aynen şöyle denilmektedir.

«3. Olayın bazı yönlerini açıklayan özel araştırmalarımın Cuma günü hareket eden posta ile doğrudan yüksek adınıza sunulduğunu arzederim.» Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki, Avni Doğan sorunun gerçek niteliğini, İçişleri Bakanının kişiliğinde Hükümete bildirmiş bulunmaktadır. Komisyonumuz, bu gizli yazıyı İçişleri Bakanlığının ve Emniyet Genel Müdürlüğünün arşivlerinde ısrarla aramış ise de bulmak mümkün olmamıştır. Hilmi Onat böyle bir yazının gönderilmiş olduğunu inkâr eylememekle beraber içeriğini hatırlamadığını ısrarla savunmuştur. Anlaşılmaktadır ki, bu rapor arşivlerden ve dosyalardan çekilip çıkarılmak suretiyle kasıtlı olarak ziyana uğratılmış olmaktadır.

Komisyonumuzun vardığı sonuca ve Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinin çeşitli tanıklarla isbatlanmış ilamına göre öldürme olayı aynen şöyle cereyan etmiştir:

Özalp Kaymakamlığından 33 kişi teslim alındıktan sonra bunların içerisinde bulunan kadın Şükrü Tüter'ce amirlerine bilgi vermeye dahi gerek görülmeden serbest bırakılmış ve diğerlerinin hududa götürülmeleri tabur subaylarından Yüzbaşı Vahdet Yüzgeç'e emredilmiştir. Vahdet Yüzgeç'in öldürmek için mahkeme ilamı araması ve bu fiili bizzat yapmaktan çekinmesi üzerine yedek Teğmen Necdet Bilgez ve Bilal Bali çağrılarak, görev Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın emridir, denilmek suretiyle, kendilerine verilmiş ve ayrıca şu tertibat alınmıştır. Çilli Gedi-

ğine hakim bir sırta bir subay komutasında bir manga asker yerleştirilmiştir. Bu manganın görevi öldürülecek kafile o bölgeye geldiğinde havaya ateş açmak suretiyle fiilin uygulanmasına başlanmasını Necdet Bilgez ve Bilal Bali'ye bildirmekten ibarettir.

30 Temmuz 1943 Cuma günü sabahleyin nezarette bulunan 30 sivil ve iki asker dışarı çıkarılmış elleri arkalarına ve kişiler birbirlerine iplerle bağlanmak suretiyle adı geçen iki teğmenin komutasındaki takımın önüne katılarak Çilli Gediği yönünde sevkedilmişlerdir. Bu sırada zaten öldürüleceklerini bilen elleri bağlanan mağdurların (haksızlığa uğramışların) yalvarıp yakarmaları feryadı figanları çok yürekler acısı bir sahnedir.

Kafile Çilli Gediğine geldiğinde ikiye ayrılmış, işaret mangasının havaya ateş etmesi üzerine, iki teğmen emirlerindeki mangalara ateş emrini vermişler erler piyade tüfekleri ve hafif makinalı tüfeklerle 32 masum vatandaşı yaylım ateşi altına alarak katletmişlerdir. Bundan sonra yine Şükrü Tüter'in evvelce verdiği sözlü emir gereğince haksızlığa uğramışların üzerleri aranıp para ve saatleri gasbedilip kişilere dağıtılmıştır.

Gerek askeri Mahkemelerin kararları gerekse bizim yaptığımız araştırmalar, bu korkunç durumu, aynen doğrulamakta ve bilgilerimizi sağlamlaştırmaktadır.

Olayın şu yönünü de belirtelim ki, öldürülenlerin arkadaşları olup, vaktiyle Özalp Sulh Mahkemesi tarafından tutuklanan beş kişi İranlı çapulculara yataklık yaptıkları veya Rus casusu oldukları hususlarında hiçbir delil elde edilmemiş olmakla Van Ağır Ceza Mahkemesinde beraat ettirilmişlerdir. Haklarında bazı deliller bulunduğu iddiasıyle tutuklanan beş kişinin beraat etmiş bulunmaları, tutuklamaya yeter belirtilerle dahi suçlanamayan 33 kişinin çok daha masum olduklarını açıkça göstermektedir.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Özalp olayı diye adlandırılan bu olay başından itibaren düşünülmüş tertiplenip uygulanmış, hunharca bir cinayetten başka bir şey değildir.

Mustafa Muğlalı ve Arkadaşlarının Yargılanmaları

Orgeneral Mustafa Muğlalı ve arkadaşları aleyhine 1949 yılında zaruri olarak açılan adam öldürme davası Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinde görülerek sonuçta suç isbat edilmiş ve Orgeneral Muğlalı neticeten 20 sene ağır hapse hüküm giymiştir. 23 Kasım 1949 tarih ve 949/6; 2 Mart 1950 tarih ve 950/13; 12 Nisan 1952 tarih 952/4 karar sayılarını taşıyan Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinin kararları ile, Rasim Saltuk, Şükrü Tüter, Vahdet Yüzgeç, Necdet Bilgez ve Bilal Bali beraat ettirilmişlerdir. Bu beraat kararı kesinleşmiş bulunmaktadır. Vahdet Yüzgeç'in beraati olaya tamamen uymakta ise de,

diğerlerinin beraatlerinde hiçbir hukuki dayanak yoktur. Kanuna aykırı hususlarda amire boyun eğme, alt rütbedeki bir kişiyi sorumluluktan kurtaramayacağı ve zaten masum vatandaşları öldürmek için verilmiş bir emrin kat'i surette askeri görev sayılmayacağı ve başta Rasim Saltuk ve Şükrü Tüter olmak üzere, suçluların katil fiiline bütün şartlarıyla katıldıkları gerek askeri mahkeme ve gerekse tarafımızdan yapılan araştırma ile sabit bulunmuştur. Bu cihetle Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinin adı geçen sanıkları beraat ettirmek hususunda ortaya koyduğu bütün görüşler mesnetsiz, yersiz ve kanunsuz bulunmaktadır.

Bu hakikate rağmen komisyonumuz çeşitli kademelerden geçerek kesin hüküm halini almış bir hükmün iptaline kendisini yetkili görmeyerek onu aynen kabul mevkii ve zorunda kalmıştır. Adı geçen sanıklar hakkında varacağımız son hüküm iş bu kesin hüküm fikrine de dayanmaktadır.

Sonuç

30 Temmuz 1943 günü Özalp kazasının Çilli Gediği bölgesinde sorgusuz sualsiz kurşuna dizilen vatandaşlarımızın öldürülmelerinde rolü ve kusuru olanların durumları yukarıda ayrıntılarıyla belirtilmiş bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı aleyhlerindeki delillere rağmen Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinin kesin hüküm halini alan hükmü; bir kısmı haklarında adam öldürmek, adam öldürmeye azmettirmek veya adam öldürme suçunun delillerini gizlemek suçları ile suçlanmalarına yeter delilin mevcut olmaması; diğer bir kısmı halen ölmüş bulunmaları nedenleriyle şu anda cezai kovuşturmaya tabi olmaktan kurtulmuş bulunmaktadırlar. Diğer bir kısım kişilerin Özalp olayı dolayısıyla üzerlerine düşen görevleri ihmal ettikleri veya kötüye kullandıkları açıkça sabit ise de 1950 yılında çıkan 5677 sayılı Af Kanunu TCK'nun 240 ve 230. maddeleri gereğince yapılacak kovuşturmayı durdurmuş olduğundan bu kısım sanıklar hakkında ceza davası açmaya olanak kalmamıştır.

Bu itibarla Özalp'te 32 vatandaşımızın öldürülmeleri faciasının yazık ki meydana gelmiş bulunduğuna, bu olayın meydana gelmesine olay zamanında, Türkiye'de yürürlükte olan idari ve siyasi zihniyetin ve özellikle insan ve vatandaş hak ve hürriyetleri anlayışının neden olduğuna, olayın meydana gelmesinden sonra ise, facianın örtbas edilip sorumlularının gizlenmesi yolunda o zamanın iktidarına bağlı görevli kişilerin büyük gayretler harcadıklarına dair kanaatımızı TBMM Yüksek Başkanlığına sunarım. 30 Nisan 1958

İŞKENCEDE ÖLÜM: HASAN BASRİ ALP

En güzel, en olgun, en harikulade
Meyvesini versin diye toprak
Hiçbir emek esirgenmedi ondan
Ne zindan, ne temerküz kampları
Ne duvar diplerinde kurşunlanmak.

Ter, gözyaşı ve kanla suladık onu
Dökecek yeryüzüne tam ve olgun mahsulünü
Toprak nankör değildir
Utandırmaz insanoğlunu.

HASAN BASRİ ALP

Irkçılık-Turancılığın «Von Papen'e Suikast Girişimi» bölümünde açıklanan nedenlerle gençler arasında yayıldığı 1940 sonrasında sol akımlarda da hareketlilik görülmekteydi. Ancak en küçük bir kımıldanış, devlet terörüyle bastırılıyordu. Irkçılık-Turancılığa bir süre göz yuman rejim, Almanların savaşı kazanamayacaklarının anlaşılmasından sonra, 14-17 Mayıs 1944'te Irkçı-Turancıları da tutukladı. Aynı yıl Türkiye Komünist Partisi tutuklamalarına girişilmişti.

Yine bu dönemde, Irkçı-Turancılığa tepki gösteren gençler İleri Gençlik Birliği (İGB) adlı bir dernek kurmuşlardı. Örgütün lideri, o günlerin İktisat Fakültesi asistanlarından Mihri Belli'ye göre, «İGB, ortadan sola tüm üniversitelilerin katılabileceği, geniş gençlik çevrelerini kucaklayabilen ilerici bir meslek örgütü olacaktı ve başka kuruluşlarla ilişkisi yoktu.» Polisin ve resmi çevrelerin -sonradan antikomünist yayınlarca da aktarılagelmiş- görüşüne göre ise, dernek Türkiye Komünist Partisi'nin izlediği «Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesi-Irkçılığın Alman yanlılığını ortaya koyma» politikasının bir uzantısı olarak kurulmuştu.

1944'te, Türkiye Komünist Partisi (TKP) tutuklamalarının ardından, İGB'nin yönetici ve üyelerinden elli kadarı tutuklandı. Ancak TKP ve İGB davaları birleştirilmedi. Bu da, polisin ve resmi çevrelerin iddialarının kanıtlanamadığını ortaya koyuyordu. Buna karşılık, aynı günlerde Fes-

hane'de bildiri dağıtılması davası (bildiriyi gizli komünist hücrelerinin dağıttığına inanılıyordu), İGB davasıyla birleştirildi.

İGB davası, Süleymaniye Camisi'nin iki minaresi arasına «Saraçoğlu (Başbakan) Faşisttir» yazılı, «Vurgunculuk ve Faşizme Karşı Savaş Cephesi» imzalı bir bez flama asılmak istenmesinden sonra açılmıştı. 18/19 Mayıs 1944 gecesi yer alan olay, caminin müezziniyle müstahdeminin kuşkulandıkları iki ya da üç kişinin ardına düşmeleri, onların flamayı bırakıp kaçmalarıyla başlamıştı. Sonradan Tahsin Berkem, flamayı kendisinin asmak istediğini, Mihri Belli'nin yardımda bulunduğunu «itiraf etti»(?). Ardından Safa Yurdanur ile Hasan Basri Alp'in da yardım ettikleri öne sürüldü.[339]

Tutuklanan ırkçı ve solcular İstanbul Sirkeci'deki Sansaryan Hanında Emniyet Müdürlüğü'nün (şimdi İstanbul Adliyesi) «tabutluk» denilen hücrelerinde aylarca işkence gördüler.

İleri Gençlik Birliği davası sanıklarının 1 No.lu Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanlığına verdikleri dilekçede bu hücreler şöyle anlatılmaktaydı:[340]

«Birinci Şube emrinde, tutukluların dışarıyla ilişki kurması yasaklanarak, içine kapatıldıkları 36 adet hücre bulunmaktadır. Bunlardan 6 tanesinin küçük pencereleri vardır ve biraz hava alır. Bunlar 2, 3, 4, 6, 12 ve 14 numaralı hücrelerdir. Diğer hücrelerin (ikisi dışında) eni aşağı yukarı 1,20 metre, uzunluğu 1,90 metre, yüksekliği de 2 m kadardır. Bu hücrelerde pencere yoktur. Hatta bazılarının pis havalı bir koridora bakan birkaç santim enindeki hava delikleri dahi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu yerlerde hava almak ve hayat imkânı yoktur demek mübalağa sayılmaz. 19 ve 20 numaralı hücrelere tabutluk adı verilmektedir. Tabutlukların eni 60 cm, derinliği 40 cm, yüksekliği de 1,80 m'dir. Tabutluklarda işkence görenlere ekmek ve su verilmez. Burada yatanlar uykudan mahrum, aç ve susuz kalırlar. (...) Bodrumdaki hücrelerde tahaammül edilmez rutubet ve koku vardır. (...) Bu hücreler hamamböceklerinin ve akreplerin yuvasıdır. Bu kattaki 32 ve 33 numaralı hücrelerin tavanında devamlı surette sızan lağım künkleri vardır ve her yer bir iki santim derinliğinde bir idrar gölü halindedir.»

Dilekçede soruşturmanın hangi koşullar altında yapıldığı da açıklanmaktaydı:

«Polis, insan haklarını ve kanunu ayaklar altına alarak, bizlere tahammül edilemeyecek hakaretlerde bulundu. Birçoklarımızı tokatladı, tekme-

ledi falakaya yıktı, anamıza babamıza sövdü, yüzümüze tükürdü, hatta içimizden birinin edep yerine el attı. İşkence çoğunlukla geceleri yapılmakta, bu amaçla polis memurlarından 'komisyon' adı verilen dört beş kişilik gruplar oluşturulmaktadır. Bu gruplarda özellikle beliren Emniyet Müdürlüğü mensupları şunlardır: Emniyet Müdürü Ahmet Demir, Birinci Şube Üçüncü Kısım Emniyet Amiri Hamdi Özdemir, aynı kısımdan Komiser Rüştü, Emrullah, Bulgar Ahmet ve yardımcısı Hüseyin Pravuştalı.

Tahammülü imkânsız işkenceler altında ilkokul öğretmeni Hasan Basri Alp öldürülmüş, şimdi Bakırköy Hastanesinde yatan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi son sınıfının en seçkin öğrencilerinden Kemalettin Özerdem deli olmuş, aynı fakülteden Safa Yurdanur, bu baskıya dayanamayarak iki defa intihara teşebbüste bulunmuş, Türkiye'nin en seçkin ressamlarından Nuri İyem ciddi sinir bunalımları geçirmiştir. Bu felaketten kurtulup da asabı ve sağlığı bozulmayanlarımız sayılıdır.»

Mahkeme, bu dilekçenin kendisini ilgilendirmediği yolunda karar verdi.

Birkaç yıl sonra, Irkçılık-Turancılık davası sanıklarına işkence yaptıkları savıyla kimi yetkililer için soruşturma açıldıysa da, savcılık kovuşturmaya yer olmadığı sonucuna vardı.

Emniyet Genel Müdür Yardımcısı Kâmran Cuhruk hakkında bu davanın sanıklarından Hikmet Tanyu'nun (sonra profesör) başvurusu üzerine açılan soruşturma Emniyet Genel Müdür Yardımcılarından İhsan Sabri Çağlayangil ve mülkiye müfettişi İbrahim Tevfik Kutlar tarafından yürütülmüş, 9.9.1947 gün ve 36-26 sayılı fezlekede «İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde tabutluk adı verilen bir mahallin mevcut olmadığı, burada 1500 mumluk ampul yakılmadığı ve Hikmet Tanyu'yu tabutluğa koydurup başı üzerinde 1500 mumluk ampul yakmak suretiyle işkence yaptırılmadığının sabit olduğu» yazılmıştı.[341]

Gazeteci Emin Karakuş, anılarında, İGB davası sanıklarının yukarda alıntılar yaptığımız dilekçelerinin bir örneğini ele geçirdiğini ve bunu *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'a verdiğini anlatıyor:[342]

«Cahit Bey, satırları okurken gözlerine inanamaz olmuştu. Akşam yine kendisini İstanbul'a uğurlarken bana, 'Senin bahis konusu ettiğin şeyleri Cumhurbaşkanına (İsmet İnönü) anlattım, o da ihtimal vermedi,' dedi. İstanbul'a gittikten sonra soruşturmuş, gerçekten bu 'tabutlukların', 'ölüm hücreleri'nin bulunduğunu, birtakım gençlere buralarda işkence

edildiğini öğrenmiş ve uzun bir başmakale döşenmişti. Hüseyin Cahit Yalçın bu makalesinde 'Altmış yıldan beri hürriyet mücadelesi yapmaktayım. Artık iki ayağım da çukurda sayılır. Karşıma tabutluklar, ölüm hücreleri çıkıyor. Hayır, hayır, bunlara inanmak istemiyorum' diyordu.

Bu yazının yayımlanmasından iki gün sonra bir telefon çalmış, tanımadığı bir ses, 'Beyefendi,' demiş, 'Önceki günkü yazınızdan sonra, tabutlukları, ölüm hücrelerini yıkıyorlar.' Cahit Bey, 'Memnun oldum,' yanıtını vermiş. Bir gün sonra bu kez de Emniyet Müdürü telefon açmış, 'Efendim, geçen gün bir yazınızda bize ait şikâyetleriniz olmuştu. İsterseniz teşrif edin, size her yeri gezdirelim, böyle bir şey yok,' demiş. Cahit Bey, Emniyet Müdürüne, 'Gelip gezmeme gerek yok, siz yok dedikten sonra mesele kalmaz,' demişti.»

1945'te mahkûm edilen Irkçılık-Turancılık davası sanıkları, mahkeme kararını Askeri Yargıtay'ın bozması üzerine 1947'de beraat ettirildiler.

İleri Gençlik Birliği davasına gelince... Mihri Belli, tabutluklarda, «en ağır terör şartlarında dokuz ay sürdürülen hazırlık soruşturmasına rağmen yeter delil bulunmadığını» ifade ediyor ve ekliyor:

«Ama bizim beraat etmemiz demek, öğretmen Hasan Basri Alp'in ölümüne, üniversiteli Kemalettin Özerdem'in çıldırmasına, üniversiteli Safa Yurdanur'un intihar girişimine sebep olanların suçlu duruma düşmesi demekti. Kovuşturmayı yürütenlerin temize çıkması için bizim suçlu bulunmamız şarttı. Oysa İGB'yi mahkûm edecek delil yoktu. (...) Bu delil yetersizliği şöyle giderildi: Bizim tutuklandığımız tarihten bir yılı aşkın bir süre sonra, hiçbir çevreyle ilişkileri olmayan beş genç başbaşa veriyorlar; gizli eylemde bulunma kararı alıyorlar ve hazırladıkları orak-çekiç işaretli bir bildiriyi götürüp Feshane fabrikasına dağıtıyorlar; yakalanınca da Birinci Şubede savcı Alöç'ün yönettiği tahkikatta, bunlardan ikisine, bilinen ikna metodlarıyla İGB üyesi oldukları söyletiliyor. Gençler polisin elinden kurtulup askeri cezaevine getirilir getirilmez doğruyu, yani İGB ile hiçbir ilişkileri olmadığını söylüyorlar; bu tertip karşısında biz de gereken tepkiyi gösteriyoruz, ama bir türlü meram anlatılamıyor. İki dava birleştiriliyor.»

Dava, İstanbul 1 No.lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanan 55 sanıktan 27'sinin çeşitli cezalara çarptırılmasıyla sona erdi.

Tabutluktan İntihara

Tabutluklarda tutulanlardan ilkokul öğretmeni Hasan Basri Alp, polise göre dördüncü kattan kendisini atarak ölmüş (20 Ocak 1945), arkadaş-

larına göre ise işkence sırasında can vermiştir. Polisin iddiası doğru olsa bile bu yine de bir siyasal cinayetti, işkenceye dayanamadığı için canına kıymak zorunda kalmıştı.

1912'de Niksar'da doğan Hasan Basri Alp, ortaöğrenimini parasız yatılı olarak Sivas Lisesi'nde tamamlamış, bir süre Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde okuduktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne geçmiş, bu arada ilkokul öğretmenliğine başlamıştı. Şair ve yazardı. «Çaloğlu» takma adıyla dönemin ilerici dergilerinde, özellikle *Ses* ve *Yürüyüş*'te (1940-44) yazıyordu. «Nâzım Hikmet'ten sonra gelen genç kuşağın ortak temalarına eğilim duymasına karşın kimi şiirlerinde kendine özgü söyleyiş özellikleri yaratmayı başarmış»[343] bir şair olarak tanınmaktadır.

ANKARA CİNAYETİ
(DR. NEŞET NACİ ARZAN CİNAYETİ)

Neşet Naci Arzan, Ankara'nın tanınmış doktorlarındandı. «Sosyete doktoru» diye niteleniyordu. Ancak, her sınıftan insanı muayene ve tedavi ediyordu; geniş bir çevresi vardı. Aynı zamanda Sovyetler Birliği Büyükelçiliği'nin doktoruydu.

16 Ekim 1945 günü saat 19.00 sıralarında Anafartalar'da, Çocuk Esirgeme Kurumu binasının üçüncü katındaki muayenehanesinin bekleme odasında arkadaşlarından Yargıtay üyesi Faiz Özyörük'le görüşürken kapı çalındı. Muayenehanede çalışan Sultan Kara kapıyı açtı. İçeri giren genç muayene olmak için geldiğini söyledi. Sultan Kara kendisini bekleme odasına almak istediyse de, koridorda oturdu. Daha sonra olup bitenleri Sultan Kara mahkemede şöyle anlatacaktı:

«Gidip hasta geldiğini haber verdim. Faiz Bey kalkmak istedi. Doktor bırakmadı. Hastalara baktıktan sonra birlikte çıkabileceklerini söyledi. Bu arada Celadet Conk gelmiş. Ben doktorun yanında olduğum için kapıyı, koridorda bekleyen genç açmış kendisine. Koridora çıktığımda bu şahıs başı ellerinin arasında, şapkasını yüzüne doğru indirmiş halde oturuyordu. Doktor muayene odasına geçince onu içeri aldım. Biraz sonra odadan sesler gelmeye başladı. Birden doktorun bağırdığını duydum. Önce iğne yapıyor da hasta bağırıyor sanmıştım. Ama ikinci bağırışta sesin doktora ait olduğunu anladım. Odanın kapısını açtığımda doktor, aman beni öldürüyor, kurtarın, diye bağırıyordu. Orada katile ve doktora bakakaldım. Katil kapıyı üzerime kapayarak beni hole itti. Doktor içerde feryat ediyor, ben dışardan belki katil duyar diye, kendi gençliğine acı diye bağırıyordum. Sonra silah sesleri duydum. Katil kapıyı açıp çıktı. Sokak kapısının önündeydim ama, sesim çıkmıyordu. Bileğimden tuttu, seni öldü sanıyordum, dedi ve yana savurdu. Merdivenlerden aşağı koşarak indi. Pencereye koştum. Katili tutun, kaçıyor, diye bağırdım. O sırada doktor, muayene odasının bitişiğindeki yatak odasına kadar sürünerek gelmiş ve yatağın kenarında yığılmış kalmıştı.»

Cinayetin işlendiği yerde mermi kovanları ve katilin şapkası bulundu.

Ertesi gün Reşit Mercan adlı genç, Anafartalar Emniyet Amirliğine

gelerek teslim oldu. Bir yakın arkadaşının yardımıyla silah sağladığını ve doktoru kendisine tüberkülozlu olduğunu kanıtlayan rapor vermediği için öldürdüğünü söylüyordu. Tanınmayayım diye arkadaşının paltosunu giyerek sokağa çıkmış, yakalanacağını anlayınca gelip teslim olmuştu.

Katil olduğunu söyleyen Reşit Mercan, ifadesi alınmadan Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'la görüştürüldü(*). Tandoğan, onu Ankara C. Savcısı Kemal Bora'ya gönderdi. Reşit Mercan savcıya da aynı şeyleri anlattı.

Yıldırım hızıyla soruşturma tamamlandı; Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nde açılan davanın duruşmaları 18 Ekim günü başladı.

Reşit Mercan'ın daha önce Gülhane Hastanesinde muayene edildiği ve sağlam olduğunun anlaşıldığı ortaya çıktı. Mercan, yargıcın «Tabancayı neden çektin?» sorusuna karşılık, «Öldürmek istememiştim. Tehditle hastalığımı teşhis ettirmek istiyordum. Ama tabancayı görünce korktu, telaşa kapıldı. Ben de şuurumu kaybettim,» dedi.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kâzım Orbay'ın oğlu Haşmet Orbay tanık olarak dinlendi. Sanık, Haşmet Orbay ile Vali Nevzat Tandoğan'ın oğlu Haldun Tandoğan'ın yakın arkadaşıydı.

Haşmet Orbay, bir gün Reşit'in kendisine büyük projeleri olduğundan söz ederek bir tabanca bulmasını rica ettiğini, bunun üzerine tabanca ve mermi bulduğunu, ama «sorumluluk kabul etmem» dediğini söyledi. İlk ifadesinde ise Reşit'in bu tasarıyı uygulayarak zenginlerden para sağlayacağını, paranın bir bölümünü kendisine vereceğini söylemişti.

Reşit'in okunan ilk ifadesinde ise şöyle sözler vardı:

«Haşmet'in bir yere 1200 lira borcu vardı. Bu borçtan kurtulması

(*) Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, 1894'te İstanbul'da doğmuştu. Babası Saraybosnalı, annesi Belgradlı idi. Genç yaşında ünlü bir aileye damat olmuştu. 1918'de polis mesleğine girmiş, 1920'de çıkarılmış. 1922'de tekrar alınmış, 1923'te tekrar meslekten ayrılmış, 1924'te İstanbul Belediyesi Adalar Müdürü olmuştu. Bu görevde iken Heybeliada'da bulunan İsmet İnönü'ye hizmet etmiş ve Atatürk'ün arkadaşlarından milletvekili Edip Servet Tör'ün aracılığı ile İsmet İnönü'nün gözüne girmiş, 1925'te Malatya Valiliğine atanmıştı. 1927'de Konya milletvekili olmuş, parti müfettişliği yapmış, 1929'da Ankara Valiliğine getirilmişti. O günden itibaren de İsmet İnönü'nün en yakın adamı olarak bu görevi sürdürmüş ve Belediye Başkanlığı görevini de yapmıştı (Mustafa Adil Bayman'ın *Tandoğan* adlı kitabından).

Görevi sırasında herkesi korkutan Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın tek korktuğu insan İsmet İnönü idi. En büyük kuşkusu da, İnönü'ye bir suikast yapılması ihtimaliydi. Bunun için akla gelmez tedbirlere başvururdu. Kontrolu zor olur diye, Radyoevi'ni şimdiki yerinde kurdurmak istememiş, ana caddede içkili yer açtırmamıştı. (Emin Karakuş, *İşte Ankara*, s.14).

için bir tabanca bulduk. Doktorun muayenehanesine gittim ve o gece Haşmet'in evine döndüm. Doktor Neşet Naci'yi öldürdüğümü kendisine söyledim. Bana hemen 'Aldığın parayı ne yaptın?' diye sordu. Ben de korktuğumu, para almadan çıktığımı kendisine söyledim.»

Bu sözler okunurken Haşmet fenalık geçirdiğinden, duruşmaya bir süre ara verildi.

Reşit'in cinayet gecesi Haşmet'in evine gittiği, ertesi gün onun giysilerini ve şapkasını giyerek sokağa çıktığı da anlaşılmıştı.

Haşmet'in yargıç tarafından yöneltilen sorulara verdiği cevaplar, olayı aydınlatacağına karıştırmış ve onun yalan söylediği izlenimini uyandırmıştı.

Tanıklar dinlendikçe her şey karmakarışık oldu; Haşmet'in yalan söylediği ortaya çıktı.

Savcılık, Haşmet Orbay hakkında adaleti yanıltmak, katile tabanca sağlamak ve onu evinde barındırmak suçlamalarıyla soruşturma açtı.

Duruşmalardan birinde, tanık olarak dinlenen *Cumhuriyet* gazetesi muhabiri Mekki Sait Esen şöyle dedi:

«Reşit bize oturum arasında Haşmet'in kendisine 100 bin lira teklif ettiğinden söz etti. Anafartalar Karakoluna teslim olmasından sonra Vali Tandoğan tarafından çağrıldığını, valinin kendisiyle uzun uzadıya konuştuğunu anlattı. Ne görüştüklerini soranlara, Reşit 'Söylemeyeceğim'dedi. 'Mahkemede söyleyecek misin?' sorusuna karşılık yine 'Hayır' cevabını verdi.»

Reşit, Valiyle konuştuğunu doğruladı, ancak ne konuştuklarını söylemeyeceğini belirtti. Başka bir soru üzerine de şunları söyledi:

«Ankara Savcısı Kemal Bora, bir gece saat 22.00 sıralarında beni cezaevinde gelip ziyaret etti. Müdürün odasında bana 'Bunları yalanlayacaksın. Söylediklerinde bana hakaret ediyorsun. Halbuki ben sana ne kadar iyilik etmiştim. Seni polisin elinden ben kurtardım. Fakat gerekirse seni burada da konuşturabilirim' dedi ve dövdürmekle korkuttu. O gece gerçekten çok korkmuştum, dediği gibi yaptım ve daha önce hazırlanmış olan bir yazıyı imzaladım. (...) Yine bir gün Kemal Bora, beraberinde yardımcısı Zeki Kumrulu olduğu halde cezaevine bana geldi. O sırada annem de yanımdaydı. Bir fırsatını bularak anneme, 'Benim hayatım burada tehlikede. Eğer bana bir şey olursa bütün kuvvetinle hakkımı arayacaksın' dedim.»

Başka bir soruya karşılık da, Haşmet'le aralarında bir anlaşma bulun-

duğunu, Haşmet'in işlediği suçu üzerine aldığını söyledi: «Haşmet'in cezaevindeki 60 kişilik koğuşun ortasında, 'Doktor bin kişiyi öldürmüştür. Ben bir doktoru öldürmüşüm, ne olacak?' dediğini duymayan kalmamıştır.»

Reşit'in annesi de savcı Kemal Bora'nın, Reşit'e ve ailesine cinayeti kabul ettirmek için baskı yaptığını anlattı.

Bu arada Haşmet Orbay hakkında açılan dava Reşit Mercan davasıyla birleştirildi ve Genelkurmay Başkanının oğlu tutuklandı.

Savcı Kemal Bora, Reşit'in cinayeti para hırsıyla işlediğini öne sürerek idam cezası istedi. Buna karşılık, Haşmet'i kurtarmak için elinden geleni yapıyordu.

Öldürülen Neşet Naci'nin ailesi adına davaya «müdahil vekili» olarak katılan Avukat Hamit Şevket İnce, cinayeti Haşmet Orbay'ın işlediğini öne sürdü ve mahkemeye yeni kanıtlar sunmak istediklerini söyledi.

Bu istemi reddeden mahkeme, 13 Kasım günlü duruşmada, saat 23.30'da kararını açıkladı:

Reşit Mercan, tasarlayarak adam öldürmekten 20 yıl hapis cezasına mahkûm ediliyor, cinayetle ilişkisi görülmeyen Haşmet Orbay ise adaleti yanıltmak suçunu işlediği gerekçesiyle bir yıl hapis cezasına çarptırılıyordu.

Ankara, cinayet ve davayla ilgili çeşitli söylentilerle çalkalanıyordu. Kulaktan kulağa yayılan söylentilerden biri de, Haşmet Orbay'ın Neşet Naci'yi Sovyetler Birliği Büyükelçiliği'nde, elçilik ileri gelenlerinden birine bilgi verirken gördüğü ve bu nedenle öldürdüğü yolundaydı. Belki de bu söylenti, mahkeme kararına karşı kamuoyunda uyanan tepkiyi yatıştırmak için belirli çevreler tarafından yayılıyordu. Ama, bu söylentiyle Reşit Mercan'ın mahkemedeki bir sözü arasında paralellik vardı: Haşmet Orbay, hapishaneye, Reşit Mercan'ı ziyarete geldiği sırada, altmış kişilik koğuşun işitebileceği sesle, «Doktor bin kişiyi öldürmüştür. Ben bir doktoru öldürmüşüm, ne olacak?» demişti.

İşin ilginç yanı, Haşmet Orbay'ın Milli Emniyet Teşkilatı (sonra MİT) görevlisi olduğunun açıklanmamış olmasıdır.

Dava Yeniden Başlıyor

Yargıtay, kuşkusuz kamuoyunun tepkisini de gözönüne alarak, mahkemenin kararını bozdu ve dosyanın Bolu Ağır Ceza Mahkemesi'ne gönderilmesine karar verdi.

17 Nisan 1946'da yargılama yeniden başladı.

Bu sıralarda Manisa milletvekili Hikmet Bayur, TBMM Başkanlığına bir önerge verdi:

«1. Bolu Ağır Ceza Mahkemesinin son duruşmasından ve kararlarından anlaşıldığına göre, Ankara C. Savcısı Kemal Bora, bazı kişileri dinleyip tutanaklar tutmuş, bu tutanakları mahkemeye vermemiştir. Yargıtay da bu tutanaklardan haberli değildir. Olay, Bolu Mahkemesine gönderildikten sonra bu tutanaklar birer birer ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum suç niteliğindedir. Bu yüzden Bolu Ağır Ceza Mahkemesi, Adalet Bakanlığı'na şikâyete karar vermiştir. Bugün dahi Kemal Bora'nın elinde bazı tutanaklar vardır. Bolu mahkemesi bundan da şikâyetçidir. En önemli delillerden olan bir tabanca kurşunu neden kaybolmuştur?

2. Bütün bu olaylar karşısında Ankara C. Savcısının, adaleti şaşırtmak için Reşit Mercan'ın ana ve kız kardeşini en çirkin şeyleri üzerlerine almaya teşvik ve bu yolda onları baskı altında bulundurduğuna dair ileri sürülen iddialara kamuoyunun inanması tabiidir.

Ankara C. Savcısı Kemal Bora'nın, tarafsız bir adalet hizmetkârı olmadığı apaçık meydandadır. O kamu güvenini de kaybetmiştir. İş böyle olunca, kendisinin nasıl hâlâ makamında bırakıldığını Adalet Bakanından sorar ve sözlü karşılık dilerim.»

Adalet Bakanı Mümtaz Ökmen, önergeyi cevaplandırırken, olayı kısaca anlattı ve davanın Bolu'da herkesin gözü önünde görüldüğünü, bu aşamada Bakan olarak görüş bildirmesinin doğru olmayacağını söyledi; «Kanun teminatı altında bulunan bir savcı hakkında önerge sahibinin arzusuna uyarak bir disiplin kararı almak, adaleti dağıtmakla yükümlü olan görevliler üzerinde ve özellikle bu dava üzerinde, sakıncalıdır,» dedi.

Bayur, Bakanın sözlerine şöyle karşı çıktı:

«Yolsuzluklar ortadadır. Savcı tanıkları dinliyor, tutanaklar tutuyor, bu tutanaklar sıra ile derece derece mahkemeye gönderiliyor. Bu duyulur duyulmaz Bakana düşen görev, bu doğru mudur, değil midir diye araştırmaktadır. Aradan 10-15 gün geçiyor, bu kez sanığın annesi ve kız kardeşi diyorlar ki, 'Savcı bizi çağırdı, biz Doktor Neşet Naci'nin metresiydik, diye söyleyiniz' dedi. Bu sözler derhal yalanlanmalıydı, böyle bir şey olmadı. Bu o kadar bir töhmettir ki, bunun altında nasıl durulabilir? Sanık Reşit Mercan, 'Vali beni çağırdı, bir buçuk saat konuştum,' diyor. Bir memur yarım saat konuştular derken, öbürü on dakika konuştular diyor. Ne konuştunuz sorusuna, korku içinde, 'Söyleyemem' cevabını veriyor.

Bu korkular devam ederken adalet nasıl ortaya çıkar?»

Bolu Ağır Ceza Mahkemesi'nde duruşmalar başlayınca, Reşit Mercan, katilin Haşmet Orbay olduğunu söyledi. «Ankara Savcısı Kemal Bora, tek taraflı yaptığı soruşturmada daima beni suçlu göstermek istemiştir. Savcı tarafsız değildi. O gecenin geç saatlerinde aç, susuz bırakıldım. Bana eziyet ettiler,» diyordu. Reşit Mercan'a göre Haşmet Orbay, çok garip davranışları olan bir kişiydi. Babasından çok korkardı. Ondan kendisine tam 20 milyon lira kalacağından söz ederdi. Arkadaşını suçlarken şöyle diyordu: «Bir gün bana 'Einstein yanlış düşünüyor' gibi garip, garip olduğu kadar da komik sözler söyledi. O bir ruh hastasıdır, sadisttir. Bazan bakır tellere cereyan verir, tuttuğu fareleri bu suretle öldürürdü.»

Görgü tanıkları yeniden dinlendi. Doktorun muayenehanesinde çalışan Sultan Kara'nın da ifadesi alındı.

Duruşmaları baştan sona izlemiş olan eski gazetecilerden Emin Karakuş, tanıkların dinlenmesi sırasındaki ilginç bir olaydan söz ediyor:

«Ben o gün Hüseyin Cahit Yalçın'ın arzusu üzerine, eski Maliye Bakanı Cavit Beyin oğlu (H.C. Yalçın'ın manevi evladı) Şiar Yalçın'ı da mahkemeyi izlemeye götürmüştüm. Şiar Yalçın küçük salonun arka sıralarında bir yer bulup oturmuştu. Hakim, Sultan'ın ifadesini alırken, katilin nasıl bir adam olduğunu sordu. 'Dur. Arkana dön bir bak, katile benzeyen kimse var mı?'dedi. Tanık arkaya döndü, parmağını Şiar Yalçın'a uzatarak, 'İşte buna benziyordu,' dedi. Gazetelerin foto muhabirleri hemen Şiar Yalçın'ın önden, yandan çektikleri fotoğraflarını gazetelerine gönderdiler. Ertesi gün, Haşmet Orbay'la Şiar Yalçın'ın fotoğrafları yan yana yayımlandı. Gerçekten, Haşmet Orbay, Şiar Yalçın'a çok benziyordu.»

Mahkeme, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın tanık sıfatıyla dinlenmesine de karar verdi. Yıllardır Ankara'da bir terör rüzgârı estirmiş olan Vali, saatlerce mahkeme koridorunda sırasının gelmesini bekledikten sonra mübaşir tarafından «Nevzat Tandoğaaan!» diye çağrılarak salona girdi ve önce «usulen» sorulan soruları (Adın? Babanın adı? Nerelisin? Nerede doğdun? Ne iş yaparsın?) yanıtladı.

Bir soru üzerine, cinayetin kentte yol açtığı yankılar, uyandırdığı heyecan üzerine olayı katilin ağzından dinlediğini; Haşmet'i korumadığını, Reşit'e onun suçunu üstüne alması için baskı yapmadığını söyledi. «Az bir ceza ile kurtulacağı ya da kendisinin Amerika'ya kaçırılması için yardımda bulunulması gibi sözler yalandır,» dedi.

Öldürülen Neşet Naci'nin ailesi adına duruşmalara katılan Avukat

Refik Şevket İnce, sorularıyla Valiyi sıkıştırdı. Bir sanığın sorgusu yapılıyormuşçasına, onu suçlayan sorular yöneltilmesini istedi. Örneğin, Reşit Mercan'ı, hemen adalete teslimi gerekirken, niçin yanında tutarak geç teslim ettiğini, bunu saptayan bir tutanak tutulup tutulmadığını soruyordu. Reşit'in eski bir ifadesini ele alarak, Valiyle neler konuştukları ve neden yalnız kaldıkları sorusunu, «Nedenini söyleyemem, siz zeki insanlarsınız, bana soracağınız soruların cevabını kendiniz bulun,» diye yanıtladığını anımsatıyor; Tandoğan'ın buna karşı ne diyeceğini soruyordu.

Sinirleri bozuk olan Nevzat Tandoğan titremeye başladı, ayakta duramayacağını söyleyerek «Bir sandalyeye oturabilir miyim?» dedi. Sandalyeye oturtulan Vali, şakağını oğuşturarak ve anlaşılmaz hareketler yaparak soruları cevaplandırmayı sürdürdü. «Kendisini katil olarak teslim eden ve suçunu kendi ağzından bildiren Reşit Mercan'ın, bu yalan ve dedikodularla varmak istediği amaç, mahkemenin kanaatini sarsmak, kamuoyunu oyalamaktan başka bir şey değildir,» diyordu.

Nevzat Tandoğan, ifadesinin alınmasından bir gün sonra tabancasıyla başına kurşun sıkarak intihar etti. O sabah Adalet Bakanı Mümtaz Ökmen'i telefonla aramış, duruşmada kendisine tanık gibi değil, sanık gibi davranıldığını, buna çok üzüldüğünü söylemişti.

Gazetelerde Tandoğan'ın intihar etmediği, öldürüldüğü yolunda sansasyonel haberler çıktı. Ancak Valiyi yakından tanıyanlar, başka nedenler dolayısıyla da sinirlerinin iyice bozulduğunu, yavaş yavaş bunalıma sürüklendiğini söylüyorlardı.

Bu nedenlerden biri, yaklaşan 1946 seçimleriydi. Yeni kurulan Demokrat Parti'nin seçimleri kazanabileceği yolundaki tahminler, İsmet İnönü'ye aşırı bir bağlılık gösteren Valiyi düşündürüyordu. Kısa bir süre önce DP liderlerinden Celal Bayar'ın Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni ziyaretinde gençlerin büyük sevgi gösterileriyle karşılanması haberi üzerine İsmet İnönü Tandoğan'a telefon ederek «Ne oluyor Vali Bey?» diye serzenişte bulunmasının onu derinden etkilediği belirtilmekteydi.

Kişisel bir sorun da sinirlerini iyice yıpratmıştı. «Kulaktan kulağa dolaşan söylentilere göre, gençliğinden beri çapkınlıkla tanınmış olan 52 yaşındaki Nevzat Tandoğan Ankara'da memurluk yapan hukukçu, güzel ve genç bir hanımla dostluk kurmuş ve bu ilişkisini önce eşi duymuş, sonra da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye duyurmuş o da Nevzat Tandoğan'ı azarlamış, buna üzelerek intihar etmiş de olabilir, deniyordu.»[344]

Dava Karara Bağlanıyor

Bolu'da görülen Ankara Cinayeti davasında dinlenen birçok tanık, bu arada olay günü Doktor Neşet Naci'nin muayenehanesine gelen Maliye Bakanlığı memurlarından Celadet Conk, katilin Haşmet Orbay olduğunu söylediler.

Bu arada Haşmet'in babası Kâzım Orbay Genelkurmay Başkanlığı görevinden alınıp Yüksek Askeri Şûra üyeliğine atandı.

Bolu Ağır Ceza Mahkemesi, kararını 16 Kasım 1946'da açıkladı: Sanıklardan Haşmet Orbay, Neşet Naci'yi niteliği gizlenen nedenlerle kasten tabancayla öldürdüğü anlaşıldığından, ölüm cezasına; Reşit Mercan ise Haşmet Orbay'ın bu suçu işlemesinden önce kendisine yardım ve kolaylık sağladığı ve bu yolla suça katıldığı için on yıl hapse mahkûm edildiler.

Yargıtay bu kararı da bozdu. 1948 Martında yeniden başlayan yargılama sonucu Haşmet Orbay 18 yıl, Reşit Mercan 9 yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Bu karar kesinleşti. Her iki hükümlü de 1950'de çıkarılan Af Kanunu'ndan sonra salıverildiler.

Bu arada başka bir söylenti ortaya atılmıştı: Haşmet Orbay, Sovyetler Birliği hesabına casusluk yapıyordu; Doktor Neşet Naci kendisini Sovyetler Birliği Büyükelçiliğinde görmüş ve «Durumu Bakana söyleyeceğim,» demiş, sonra onu ihbar etmişti.

Reşit Mercan, ölümüne kadar hiç konuşmadı.

Haşmet Orbay'ın Milli Emniyet Teşkilatı görevlisi olduğu, ilk kez 1986'da *Erkekçe* dergisinde açıklandı. Bu tarihte İstanbul Turizm Şefliğinin tercümanı olan Orbay, derginin sorularını cevaplandırırken Milli Emniyet'te çalıştığını kabul ediyor, bu örgütteki görevini «Harici kısımdaydım,» diye açıklıyordu: «Mesela Erzurum'dayken huduttan sızmalar oluyordu. Onların sorgulamasına katılıyordum.» Ankara'daki görevi de yabancılarla ilgiliydi. «Reşit'in işlediği sözkonusu cinayet dolayısıyla davaya benim adım da karıştı,» diyen ve bazı sırların kendisiyle birlikte mezara gideceğini söyleyen Haşmet Orbay şöyle konuşmuştu:

«Çalışırken de saadece Valiye muhataptım. Çok olmuştur, bazı şeyleri takip ederken tanımadıkları için Birinci Şube falan bizi yakalayıp merkeze götürürlerdi. Sorgudan önce Valiyi görmek istediğimizi söylerdik. Nevzat Beyle karşı karşıya gelmemizin sebebi buydu. Vali o zaman bizi salıverir, bekleyen emniyet görevlilerine de, gördüğüm lüzum üzerine bıraktım,

derdi. Bütün ödemelerimiz Reisicumhur tarafından yapılıyordu. Başka hiçbir yere bağlı değildik.

Soru - Mahkemede görevinizi açıklama imkânınız olmadı mı hiç?

Orbay - Söyledim. Ankara Valisi müsaade etmedikçe konuşamayacağımı söyledim. Milli Emniyet'teki arkadaşlar anladı, Reisicumhur İsmet İnönü anladı ne demek istediğimi. Ama bir şey gelmedi. O yüzden sebebini bugün de söylemek istemiyorum.»

Davayı izleyen gazeteci Mümtaz Faik Fenik şu görüşteydi:

«Reşit Mercan'ın masum olduğuna inanıyorum. Reşit, Haşmet'i maskelemek için ortaya sürülmüş bir gönüllüydü. Kanımca Neşet Naci, Ruslara yakındı ve Genelkurmay'ın planlarının peşindeydi. Türk Emniyet Teşkilatı, planların Haşmet eliyle Neşet Naci'ye intikal ettirilmek istendiğini veya ettirildiğini öğrenmişti. Olayı takibe de başlamışlardı. O günün şartlarında Neşet Naci'nin mahkeme önüne çıkarılması sorun doğuracaktı, vuruldu.»

Öldürülen Neşet Naci'nin oğlu Ahmet Arzan ise şöyle diyordu:

«Bana anlatılan, ki bunu babam anneme söylemiştir, Haşmet'i Rus Sefaretinde görmesidir. Hatta kendisine, sen burada ne yapıyorsun, diye de sormuş.»

Neşet Naci ve Nevzat Tandoğan'ın dostu olduğunu söyleyen tarihçi Cemal Kutay ise birtakım olasılıklardan söz ediyordu: Haşmet Orbay'ın kimi sırları Sovyet elçiliğine vermesi mümkündü; Neşet Naci tarafından görüldüğü için onu vurmuş olabilirdi. Aynı şekilde Neşet Naci'yi MAH (Milli Emniyet) öldürtmüş olabilirdi. «Çünkü Ali Şükrü Özel gibi çok kıymetli bir zat ayrılmıştı o teşkilatın başından.» Kutay, Nevzat Tandoğan'ın intihar etmediğine, öldürüldüğüne kesinlikle inanıyordu.

Görüldüğü gibi, kırk yıl önceki olayı aydınlatma çabası sonuç vermemişti. Ama devlet arşivinde bu olayın gerçek niteliğini aydmlatacak belgeler bulunduğuna inananların sayısı fazlaydı.[345]

SABAHATTİN ALİ CİNAYETİ

Sensiz ısıtmaya başladı toprağı bu sefer
altın ışıklarıyla Nisan güneşi;
Yeni bir bahar var tomurcuklarda,
Dallar yeşerecek nerdeyse
Ama sen derin uykulardasın,
Duymuyorsun şırıltısını yanı başında akan derenin
Gözlüğün kırık,
Bir tarafta katil bir sopa,
Bir tarafta Puşkin;
Artık o kitap bir şey söylemez sana.
O rüzgâr esmez artık,
Ve kan içinde bembeyaz saçların...

SABRİ SORAN

Hikâye ve romanlarıyla Türk edebiyatının gelişim çizgisi içerisinde önemli bir yer edinmiş olan Sabahattin Ali, 25 Şubat 1907'de Gümülcine'nin Eğridere ilçesinde (bugün Ardino) doğdu.

Edremit İptidai Mektebi'ni bitirdi (1921); Balıkesir Darülmuallimini (Öğretmen Okulu) ile İstanbul Muallim Mektebi'ndeki öğreniminin (1927) ardından bir yıl kadar Yozgat'ta ilkokul öğretmenliği yaptı. Maarif Vekaleti'nin açtığı sınavı kazanarak yabancı dil öğretmeni olarak yetiştirilmek üzere Almanya'ya gönderildi (1928). İki yıl sonra öğrenimini yarıda bırakarak Türkiye'ye dönmek zorunda kaldı. Sınav vererek Aydın Ortaokulu Türkçe öğretmenliğine getirildi. 1931'de bir ihbar üzerine Türkiye Komünist Partisi ile ilişkisi bulunduğu öne sürülerek tutuklandı, üç ay sonra beraat etti. Ertesi yıl, Konya Ortaokulu'nda öğretmenliği sırasında, bir toplulukta okuduğu «Memleketten Haber» başlıklı şiir yüzünden, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e «ima yoluyla hakaret» ettiği gerekçesiyle bir yıl hapse mahkûm edildi. Asım Bezirci'ye göre, «şiir Almanya'da yazılmış olup Sivas'taki bir Bektaşi hareketiyle ilgiliydi, bazı yerleri değiştirilmişti, üstelik, içinde Atatürk'ün adı da geçmiyordu.».[346] Sabahattin Ali dört yıl Konya, altı ay Sinop Cezaevinde kaldıktan sonra, 29 Ekim 1933'te Cum-

huriyetin onuncu yıldönümü dolayısıyla çıkardan aftan yararlanarak özgürlüğüne kavuştu.

Yeniden öğretmenliğe dönmek isteyince, Maarif Vekili Hikmet Bayur, ondan eski görüşlerini değiştirdiğini kanıtlamasını istedi. 15 Ocak 1934 günlü *Varlık* dergisinde yayımlanan «Benim Aşkım» başlıklı şiiri, bunun üzerine yazdı. Atatürk'ten izin alındıktan sonra Maarif Vekaleti Neşriyat Müdürlüğü Büro Şefliğine, ardından Talim ve Terbiye Dairesi ikinci sınıf mümeyyizliğine getirildi. Ayrıca ek görevle Ankara İkinci Ortaokulunda Almanca öğretmenliği yaptı.

Yedek subaylığını Eskişehir'de tamamlayan Sabahattin Ali, Aralık 1938'de Musiki Muallim Mektebi Türkçe öğretmenliğine atandı. 1939'da Devlet Konservatuvarı öğretmenliğine getirildi.

1935-45 arası Sabahattin Ali'nin en verimli dönemi oldu. Ardarda birkaç kitabı, dergi ve gazetelerde şiir, hikâye, roman, oyun ve çevirileri yayımlandı.

İçimizdeki Şeytan adlı romanında Irkı-Turancıları eleştirmesi, bu kesimin sert tepkiler göstermesine yol açtı. Eski arkadaşlarından Nihal Atsız, *İçimizdeki Şeytanlar* adlı bir kitapçık (1940) yayımladığı gibi, 1944'te *Orhun* dergisinde çıkan «Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup»unda saldırılarını sürdürdü. Sabahattin Ali'nin buradaki suçlamalar dolayısıyla dava açmasının ardından, duruşmalar boyunca Irkçı-Turancılar birtakım gösteriler yaptılar.[347] Davayı Sabahattin Ali kazandıysa da, Aralık 1945'te Bakanlık emrine alındı. Bu, yaşamını yazarlıkla kazanma kararı alıp öğretmenlikten istifa etmesine yol açtı.

Aziz Nesin'le bir mizah gazetesi yayımlamak üzere anlaştılar. Sabahattin Ali, 25 Kasım 1946'da ilk sayısı çıkan *Marko Paşa*'nın sahibi ve sorumlusu görünüyordu. Büyük ilgi gören ve o tarihe kadar hiçbir mizah dergisinin sağlayamadığı sürüme ulaşan *Marko Paşa*, Sıkıyönetim tarafından sık sık toplatıldı, kapatıldı. Bu yüzden yayın çizgisini *Malûm Paşa*, *Merhum Paşa*, *Mazlum Paşa*, *Yedi Sekiz [Hasan] Paşa*, *Öküz Mehmet Paşa*, *Alibaba* gibi adlarla sürdürdü. Sık sık soruşturma ve dava açılıyor; Sabahattin Ali, iki kişi birden mahkûm olmasın diye, başkalarının yazdığı, imzasız yayımlanan yazıların sorumluluğunu da üstleniyordu.

Açılan davalardan ikisi mahkûmiyetle sonuçlandı. «Topunuzun Kökü ne Kibrit Suyu» başlıklı yazıdan dolayı, Cemil Sait Barlas'ı yayın yoluyla aşağıladığı gerekçesiyle dört ay, «Hasan Ali Kenan Döner Komedisi»

başlıklı yazıdan dolayı İsmet Rasin Tümtürk'e «neşren hakaret» gerekçesiyle de üç ay hapis cezasına çarptırıldı (1947).

Aynı yıl yayımlanan *Sırça Köşk* adlı kitabı, içindeki aynı adı taşıyan ve yürürlükteki rejimi eleştiren hikâyeden dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla toplatıldı.

Bu sıralarda Aziz Nesin de tutuklanmış, *Marko Paşa*'nın süreği olan gazeteleri yayımlama olanakları kalmamıştı. Cemil Sait Barlas'a hakaret gerekçesiyle verilen hüküm kesinleşince, Sabahattin Ali Mayıs 1947'de cezaevine alındı. Cezasını tamamlayıp çıktıktan bir süre sonra *Merhum Paşa*'da yayımlanan «Mahkeme Koridorlarında» başlıklı yazıdan dolayı «adaleti tahkir ettiği» gerekçesiyle yeni bir dava açıldı ve tutuklandı. Bir buçuk aylık tutukluluk döneminin ardından, ilk duruşmada beraat etti.

Bir ara Mehmet Ali Aybar'ın çıkardığı *Zincirli Hürriyet* dergisinde yazan Sabahattin Ali için, «Asıl Büyük Tehlike Bugünkü İktidarın Devamıdır» başlıklı yazısından dolayı da kovuşturma başlatıldı.

Artık geçim sıkıntısı ve ceza tehdidi altındaydı. Yazılarını yayımlatacak dergi de kalmamıştı. *Ankara* adlı bir roman yazmayı tasarlıyor, bir türlü başlayamıyordu. «Tedirgin ve aylak dolaşıyordu. Öyleyken, polis peşinden ayrılmıyor, sağcı basında karalama ve saldırmalar eksik olmuyordu.».[348] Açılan kimi davalar sürüyordu. Kimi dostlarına Türkiye'den ayrılacağını söylemeye başlamıştı... «Arkadaşlarıyla çıkaracakları gazete için Amerika'dan getirttikleri, fakat gümrük resmini veremedikleri baskı makinesini Ocak (1948) sonuna doğru Rüştü Diktürk'e devren satmış, borçlarını ödemişti. Elinde kalan paradan dokuz yüz lirayı da Ankara'da karısına göndermişti. Fransa'ya gitmek amacıyla ilgili yerlere başvurduysa da pasaport alamadı. Bunun üzerine kaçmayı düşünmeye başladı.».[349]

Aydınlanmayan Cinayet

Tam o sıralarda Sabahattin Ali'nin kamyon işletmeciliğine giriştiği görülüyor. Kamyon, Melek Celal Sofu adlı zengin bir dulundu. Bu kadınla, arkadaşlarından Mehmet Ali Cimcoz aracılığıyla tanışmıştı. Sabahattin Ali'nin ünlü bir solcu olarak tanınması, Melek Celal Sofu'nun onunla ortak iş yapar görünmekten çekinmesine yol açtığından, kamyon Mehmet Ali Cimcoz'un eşi Adalet Cimcoz adına kaydettirilmişti. Şoför Salim'le birlikte iki üç kez Anadolu'ya yük götürüp getirdikten sonra, 31 Mart 1948 günü İstanbul'dan kamyonla Kırklareli'ne hareket etti. Yanına şoför mua-

vini olarak Ali Ertekin'i almıştı. Kızılcadere köyünde şoför Salim'i geri gönderip Ali Ertekin'le birlikte yola devam etti.

Bundan sonra olup bitenler kesinlikle aydınlatılmış değildir.

Sabahattin Ali'nin ölüm haberi uzun süre gizli kaldıktan sonra, 12 Ocak 1949 günlü gazetelerde yer aldı.

Ünlü yazarı 1910 doğumlu Yugoslav göçmeni Ali Ertekin'in öldürdüğü öne sürülerek dava açıldı.

Ali Ertekin Türk uyruğuna geçtikten sonra Gönüllü Erbaş Okulu'nu bitirmişti. 1945'te, Süvari Gönüllü Üstçavuşuyken, silah çaldığı gerekçesiyle askeri mahkeme tarafından 4 ay 20 gün hapis cezasına çarptırılmış ve askerlikle ilişiği kesilmişti. Öne sürüldüğüne göre, ertesi yıl Bulgaristan'a kaçmış, bir süre sonra geri dönerken sınırda yakalanmış ve komünizm sanığı olarak tutuklanmıştı. Cezaevinde aynı suçtan mahkûm berber Hasan Tural'la dost olmuştu.

Sonradan, Edirnekapı'da berberlik yapan Hasan Tural'ın da olayda parmağı bulunduğu öne sürülecekti. 1939'da Bulgaristan'dan göçmen olarak gelen Hasan Tural, kimi iddialara göre polisin adamıydı. Resmi açıklamaya göre ise, komünizm propagandası yaptığı ve kardeşinin Bulgaristan'a kaçırılmasına yardım ettiği gerekçesiyle 1 yıl 5 ay hapis cezasına çarptırılmış, Üsküdar Paşakapısı Cezaevinde Ali Ertekin'le tanışıp dost olmuştu. Sabahattin Ali'nin berber Hasan'ı cezaevinde yatarken tanıdığı anlaşılıyordu.

Polisin açıklamasında, cezaevinden çıktıktan sonra Ali Ertekin'le Hasan Tural'ın yurt dışına adam kaçırmak için işbirliği yaptıkları öne sürülüyordu. Bu kişilerin, bir yandan adam kaçırırken bir yandan da polisle işbirliği içinde oldukları yolunda iddialar ortaya atılacaktı...

Sabahattin Ali'nin ölümüyle ilgili resmi açıklamada da, Vedat adını kullanan bir polisin berber Hasan Tural'a Bulgaristan'a kaçmak üzere başvurduğu ve 200 lira ödemesi koşuluyla anlaştıkları, bunun üzerine 19 Kasım 1948 günü Kırklareli'nde Ali Ertekin'le buluşup ormana girdikleri, sınıra ulaştıkları sırada Vedat'ın ortadan kaybolduğu anlatılıyordu. 21 Aralıkta Ali Ertekin, bu olayla ilgili olarak yakalanmıştı. Açıklamaya göre, bu adam kaçırma sanığının evinde arama yapılmış, uzun süredir ortadan kaybolduğu için aranan Sabahattin Ali'ye ait eşya bulunmuştu. Ertekin sıkıştırılmış ve Sabahattin Ali'yi öldürdüğünü itiraf etmişti. «Sabahattin Ali'yi vatanseverlik duygularım rencide edildiği (incitildiği) için öldürdüm,»

diyordu. Her nedense, aynı adam kaçırma olayının sanığı berber Hasan Tural'la ilgili bir işlem yapılmamıştı.

Ali Ertekin poliste, sorgu yargıçlığında ve mahkemede şunları anlatmıştı:[350]

«Bir gün Hasan Tural bana, seni bir kamyona 150 lira aylıkla muavin vereceğim, az zamanda şoförlük öğrenirsin, aynı kamyona da şoför olursun; o zaman ayda 250 lira alırsın. İlerde Trakya'dan karpuz, kavun taşır, çok para kazanırız, dedi. Aradan bir süre geçti. Bir gün Anadoluhisarı vapurundan Köprü'ye gelince, yaya ilerlerken yanıma gözlüklü, kır saçlı, iyi konuşan orta boylu bir adam yaklaştı. 'Nasılsın, iyi misin?' diye hatır sorduktan sonra: 'Sen beni tanımazsın, senin iyi bir adam olduğunu bana söylediler'deyip uzaklaştı.

Bir gün Hasan Tural'la konuşuyorduk. Bana: 'Şimdi birisi gelecek, kamyonu var. Kırklareli'ne peynir almaya gidecek. Seni de yanına şoför muavini vereceğim' dedi ve Edirnekapı dışında bir kahveye gitmek üzere beni de yanına aldı. Biraz geçince Köprü'de gördüğüm gözlüklü adam da geldi. Başka bir masaya oturdu. Sonra çıktı. Hasan Tural bana: 'Ben de çıkıyorum. Az sonra da sen kalk, bizi takip et' dedi. Öyle yaptık. Mezarlıklara doğru yürüdük. Üçümüz bir yerde birleştik. Hasan Tural, beni tanıttı. Sonra da bana: 'Ali Bey,' dedi, 'seni yanına muavin vereceğim kamyonun sahibi. Yarın Kırklareli'ne gideceksiniz. Sabahleyin Topkapı dışında buluşursunuz. Tamam mı?' Tamam dedik ve ayrıldık.

29 Mart 1948'di. İstanbul'da çoğu kimse uyurken Sabahattin Ali, şoförü Salim, kamyonla Topkapı'ya geldiler. Ben de asfaltta paltomun yakasını kaldırmış bekliyordum. Kamyon yanıbaşımda durdu, atladım. Silivri'ye kadar gittik. Şoför Salim benzin almak için şoför mahallinden indi. Bunu fırsat bilen Ali Bey, bana: 'Kırklareli'nde inip birkaç saat dolaş. Şehitlik mevkiinde bizi bulursun. Alacak peynir bulamadığını söylersin' diye tenbih etti. Kırklareli'nde dediği gibi yaptım. Ali Bey: 'Üsküp'te buluruz belki'dedi. Üsküp'e yakın bir yere kamyonu götürmesini şoförüne söyledi. Kızılcıkdere'de kamyondan indik. Ali Bey bu defa şoförüne şöyle dedi: 'Salim, biz peynir almak için ola ki üç dört gün köylerde dolaşırız. Kamyon boş durmasın, sen Lüleburgaz'a odun taşırsın. Sonra buluşuruz.'

Kamyon uzaklaştıktan sonra, Ali Beyin isteğiyle yolu bırakarak ormana daldık...»

Ali Ertekin'e göre, yolda giderlerken Sabahattin Ali, «Ben *Marko Paşa* gazetesinin sahibi Sabahattin Ali'yim. Sen beni de Osman ve İbra-

him gibi Bulgaristan'a kaçıracaksın. Şimdiye kadar senden hüviyetimi sakladım. Osman sana yolu öğretmiş, ben de Tirnoviçe'ye geçeceğim,» demişti. Ertekin, Sabahattin Ali'nin kendisine şunları söylediğini öne sürüyordu:

«Şimdi sınıra yakınız. Yorgunuz. Şöyle bir kestireyim. Kaçmak zamanı gelince bana haber ver. Ben buradan gideceğim. Ruslarla beraber döndüğüm zaman bu memlekette hürriyetin ne demek olduğunu öğreneceksiniz. Ben şimdi Tırnavacık'a gideceğim. Oradan Sofya'ya. Sofya'dan Moskova'ya varacağım. Moskova'da bir Çek pasaportu çıkarttıktan sonra Romanya'ya ve daha sonra Fransa'ya geçeceğim. Fransa'daki Türkleri teşkilatlandıracağım. Yapılacak yardımlarla onları bir taraftan mülteci sıfatıyla, öte yandan muntazam pasaportla Türkiye'ye sokacağım. Onlar dışardan geldikleri için kolay tanınmazlar. Böylelikle memleket içindeki teşkilatı kuvvetlendirip işin başına geçeceğiz. Bu rejimi yıkacağız.»

Ali Ertekin, bunları anlattıktan sonra ekliyordu:

«Görüyordum ki, Sabahattin Ali'nin fikirleri fena idi. Onu çobanların sık sık geçtiği bir yere getirmiştim. Maksadım yakalatmaktı. Fakat aksi gibi hiç gelip geçen olmadı. Bu arada Sabahattin Bey çok yorgun düşmüştü. Eşyaları da kendisine fazla gelmeye başladı. Bana: 'Al bunlar senin olsun' dedi. Artık iyice anlamıştım ki yol arkadaşım o gece sınırı aşmaya karar vermişti. Benim de heyecanım durmadan artıyordu. Bir gün Türkiye'ye Bulgarlarla Rusların geleceğini düşünerek deli gibi oluyordum.»

Sanık Ali Ertekin, Sorgu Yargıçlığındaki ifadesinde cinayeti şöyle anlatmıştı:

«Bu sözleri işitince beynim attı. Vaktiyle Rusların 93 Harbi'nde dedelerime fena muameleler yaptığını babam bana söylemiş ve anlatmıştı. Bu sözlerden sonra Sabahattin Ali'nin Türklükle alakası olmayan ve Türk milletine fenalık için harice kaçmak isteyen bir canavar olduğunu anladım. Zaten elinde de şişkin bir çantası vardı, bu çantada mevcut olması muhtemel olan muzır evrakı düşündüm. Heyecanım üzüntüye dönüştü. Titremeye başladım. Her geçen saniye asabımı bir kat daha sarsıyordu. Gözlerim kararır gibi oldu. İşte bu milli düşünce ile birdenbire irademi kaybederek elimdeki sopa ile kitap okumakta iken kafasının sol tarafına yüzüne doğru şiddetle vurdum. Suratı, gözlükleri, kulağı kan içinde kalmıştı, arkasından aynı yere şiddetle bir daha vurdum. Bu iki darbeden sonra Sabahattin Ali sağ tarafına doğru yıkıldı. Ağzından burnundan kanlar boşandı. Dikkat

ettim. Hafif hafif nefes alıyordu. Bu defa üçüncü bir darbeyi ensesine vurunca nefesi tamamen kesildi. Ölmüştü.»

Olayın(?) tarihi, 2 Nisan 1948'dir.

Ceset, Sorgu Yargıçlığı kararnamesine göre, şöyle bulunmuştu:

«16 Haziran 1948 günü Kırklareli'nin Üsküp nahiyesi halkından Çoban Şükrü, Nahiye Jandarma Karakoluna müracaatla Sazara köyü civarında hayvan otlatmakta iken Hedye köyü yoluna 50 metre mesafede ormanda bir çatak içerisinde 4, 5 ay evvel öldüğünü tahmin ettiği bir ceset gördüğünü ihbar etmesi üzerine tahkikat açılmış ve Beypınar köyünden Şakir Kumral, Adapazarı'nın Selahiye köyüne gitmek üzere 28 Nisanda evden ayrılan babası Mustafa Kumral'dan mektup ve haber almadığından bulunan cesedin babasına ait olması ihtimalini ileri sürmüşse de ceset üzerinde bulunan eşya ve altın dişin babasına ait olmadığını beyan etmesi üzerine keyfiyet tahkik edilerek, Mustafa Kumral'ın Adapazarı'nın Selahiye köyünde hayatta olduğu anlaşılmıştır.

Gereken tahkikat yapıldığı halde cesedin hüviyeti tespit edilememişti. Hükümet Tabibi adli muayene neticesinde, ... iskelet haline dönüştüğünü, ancak... iskeletin dağıldığını ve yüz kemiklerinden bazılarının eksik olduğunu ve kafada sağ kemik civarında bir çöküntü ve buna tekabül eden iç safihada da bir muhaddebiyet görmüş, bundan maada diğer kemiklerde ezici, kesici, delici ve yakıcı yara izi tespit olunmadığını, ölüm sebebinin fennen tayinine imkân olmayıp adli tahkikatla meydana çıkabileceğini beyan etmiştir.»

Duruşma ve Karar

Ali Ertekin 9 Ocak günü Sazara köyüne götürülerek olay yerinde keşif ve uygulama yapıldı. Burada özellikle dikkati çeken nokta, Ali Ertekin'in Sabahattin Ali'yi sınıra çok yakın bir yerde öldürdüğünü söylemesine karşılık, cesedin sınırdan 35 kilometre içerde bulunmasıydı.

30 Nisan 1949 günü Kırklareli Ağır Ceza Mahkemesi'nde başlayan, basının büyük ilgi gösterdiği duruşmalar sırasında Ali Ertekin, ısrarla Sabahattin Ali'yi «milli hislerin tesiriyle» öldürdüğünü söyledi. Dinlenen kimi asker tanıklar, Ertekin'in hırsızlık suçunu işlediği için ordudan uzaklaştırıldığını, «ufak bir menfaat karşılığı her şeyi yapacak, hatta cinayet bile işleyebilecek karakterde» olduğunu söylediler.

Sanık avukatlarından biri, mahkemeye verdiği dilekçede Ali Ertekin'in uzun süre Milli Emniyet Teşkilatı'nda çalıştığını, ülke çıkarlarına hizmet ettiğini ifade ederek bunun bir kere de ilgililerden mahkeme huzurunda sorulmasını, gerekirse gizli oturum yapılmasını istedi. Bu istem kabul edildi ve bir saat süren gizli oturumda Milli Emniyet görevlileri dinlendi.

Olay yerinde mahkemece yapılan keşifte de, Ali Ertekin'in ifadeleri arasında gerçeğe uymayan noktalar bulundu. Cesedi bulan çoban, bunu ilk kez Ali Ertekin'in gösterdiği yerden içerde ve çukurda gördüğünü söylüyordu. Ali Ertekin, kayalıkların dibinde oturduklarını, oradan yolun göründüğünü öne sürmüştü. Gerçekte, o dolayda yol yoktu.

Bu arada İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nden gelen bir yazıdan, Ali Ertekin'e Emniyetçe iki kez 50'şer lira ikramiye verildiği anlaşıldı.

Duruşma aşamaları gözden geçirilirse,[351] sanık Ali Ertekin'in ve onunla ilişkide bulunan kişilerin Emniyet'le bağlantıları bulunduğunu ortaya koyan kimi bulgular dışında, olayın aydınlanmasını sağlayacak ipuçları elde edilemediği söylenebilir.

14 Ekim 1950 günlü oturumda mahkemenin kararı açıklandı: Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra çıkarılan Af Kanunu'nu ve kimi «hafifletici sebepler»i gözönüne alan yargıçlar, Ali Ertekin'in dört yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilmesine karar vermişlerdi. İki yıldır hapiste bulunan Ali Ertekin, kararın okunmasından sonra «sağolun» diyerek teşekkür etti.

Cinayetin Ardındakiler

Sabahattin Ali'nin bir cinayet sonucu öldürüldüğünün anlaşılması üzerine çeşitli söylentiler yayıldıysa da, cinayette resmi makamların parmağı olduğu tezi açıkça ortaya atılamadı.

Sabahattin Ali'nin kitapları ancak 1960 sonrasında yeniden basılabildi; cinayet üzerindeki kuşkular da açıkça 1968'lerde dile getirilmeye başlandı.[352]

Konu, 1970'lerin sonlarında uzun uzun tartışıldı, pek çok görüş ve varsayım ortaya atıldı.[353]

Bu görüş ve varsayımları özetlemekle konuya bir aydınlık getirileceğini sanmıyoruz. Ancak, önemli bulduğumuz bir iki yazı üzerinde durmamız gerekiyor.

Rasih Nuri İleri şunları öne sürüyor:[354]

«1. Sabahattin Ali Bulgar sınırında Ali Ertekin tarafından öldürülmedi.

2. Elimizdeki belirtilere göre, sınırı geçtiğini sandığı bir anda Milli Emniyet tarafından yakalandı.

3. Kırklareli Emniyet Müdürlüğü'nde sorgusu sırasında işkence edilirken öldü, konuşmadan öldürüldü.

4. Mart 1948'in son günleri ile Nisan 1948'in ilk haftası arasında vuku bulan bu cinayet kendisi ile birlikte kaçmak isteyen iki kişiyi yakalayabilmek için gizlendi, cesedi sınır civarında bırakıldı, çürüdü ve orada köylüler tarafından bulundu. Kendisi ile kaçacak iki kişi yakalanamayınca, Sabahattin'i yakalatan Milli Emniyet ajanı Ali Ertekin bu kez katil rolünü üstlendi. Bu sıfatla kendisini yakalattı.»

İçeri alınıp bırakılmaların, gizlenip yakalanmaların, davaların, sonunda arka arkaya gelecek mahkûmiyetlerin Sabahattin Ali'yi az tanıdığı bir hapishane arkadaşının (berber Hasan Tural) yardımıyla Bulgar sınırını geçmeye kalkışacak kadar düşüncesizce davranmaya zorladığını ifade eden Rasih Nuri İleri'ye göre olayın içyüzü şöyleydi:

«...Bir arkadaşının sağladığı kamyonla nakliyatçılık yapmaya kalkıştı. Güneye, Antep'e kadar gitti, oysa Milli Emniyet bunu fırsat bilip adım adım izliyor, yanlış bir adım atmasını bekliyordu, artık olaylar çok hızlı oluştuğu sırada birçok basın davası beklemekteydi, politik ortam ise... gitgide kötüye gidiyordu. Bu kez Sabahattin Trakya yolunu denedi, bunda bir süre önce hapishane arkadaşlığı ettiği Bulgaryalı Berber Hasan'ın ve Ali Ertekin'in rolü büyüktür. Bunlar sınırdan adam kaçırmaktan sanıktırlar, hırsızlık nedeniyle ordudan atılan Astsubay Ali Ertekin ile beraber. Kaçırdıkları kişiler ise aslında görevle Bulgaristan'a sokulan Milli Emniyet ajanlarıydı. Tuzak hazırdı, Sabahattin böylece bu hapishane arkadaşına kanıp son yolculuğuna hazırlandı. Gözaltına alma alına, gire çıka, üstelik önünde uzun tutukluluk yılları kesinleşen Sabahattin Ali, bir odaya kısılmış kedinin duvardan duvara atlaması psikolojisi içinde sınırdan sınıra koşmaktaydı. Bir bakıma uzun bir tutukluluk, bu yıpratıcı gir çıklardan ve bekleyişten çok daha kolay gelir insana. (...) Sabahattin Ali'nin örgüt adamı olmayışı, bunun sonucu kaçışını kendi başına hazırlaması ve kendi zekâsına fazla güvenmesi olumsuz etkide bulunuyordu.

Bir gün eve geldi, kaçacağım anlattı, bana *Sırça Köşk*'ün müsveddelerini hediye etti, iki mektup ve onlarla ilgili talimat bıraktı ve bana emanet

ettiği toplu tabancası ile bir kutu mermiyi aldı. Talimatı açık açık ve ayrıcalı idi, sınırı geçtiğinde mektuplardan biri Ankara'da oturan karısına iletilecekti, diğeri ise kendisine kamyon temin eden Cimcoz'lara verilecekti, ikisi de sonradan gazetelerde yayımlandı, ikinci mektupla birlikte kamyon hesapları, faturaları, evrakı vardı, mektubun nedeni de buydu.

Sınırı geçip geçmediğini, Berber Hasan'ın getireceği imzalı bir kartvizitten anlayacaktım. Plan şöyle idi: Sabahattin Ali sınırı geçince Ali Ertekin'e yeşil kalemiyle imzalayacağı bir kartvizit verecekti. Ertekin ise onu Hasan'a verip ondan ücretini alacaktı. Oysa o kartın benim için anlamı başka olacaktı, imzadaki noktalamadan sınırı geçip geçmediğini anlayacaktım ve ona göre mektupları yerlerine ulaştırıp ulaştırmama kararını verecektim.

Bu ayrılış Martın son günlerine rastlar, Nisanın ortalarına kadar bekledim, sonra, ne olur ne olmaz deyip yanıma bir arkadaş aldım, surların dışındaki Berber Hasan'ın dükkânına gittik, traş olduk, bu arada konuşurken parolayı verdim, aynadan, arkadaşı traş eden berberin eliyle 'hayır' veya 'dikkatli ol' dercesine bir işaret verdiğini gördüm, hesabı ödeyip çıktık. Meydanda durup düşündüm, tehlike varsa yeniden gelmek sakıncalı olurdu, aniden karar verip dükkâna döndüm, 'para verirken cebimden küçük bir kâğıt düşürmüş olacağım, süpürdüğünüz saçlara bir baksanıza' dedim, 'nasıl bir kâğıt' diye sordu Hasan, 'küçük yeşil, yazılı bir kart' dedim, paravananın arkasına gitti ve Sabahattin Ali'nin imzalı kartını verdi. İşarete göre sınırı geçmiş olacaktı, rahat ettik. Mektubun birini elden Ankara'ya ilettim, diğerini ise elde eldiven kontrol edip yeni bir zarfa aktardım ve Cimcoz'ların kapısının altından attım. (...)

Sabahattin Ali nasıl oluyor da bize bu mesajı iletmişti, ve nasıl yakalanmamıştık. 19 Kasım 1948 günlü *Cumhuriyet* gazetesini okuyalım: 'Çekoslovakya'dan kaçmak isteyenler sahte Amerikan hudut karakollarında avlanmaktadır' şeklinde bir haber çıkmıştı o günkü gazetede. Bu varsayımla Sabahattin buna benzer bir tuzağa düşürülmüş, sınırı geçtiğini sanmış ve bunun üzerine Ali Ertekin'e kaçırma bedelini alması için imzalı kartı vermiş olacak. Aksi takdirde, nokta meselesini ancak ben bildiğimden, zorla imzalatılacak bir kartta bana o işareti vermezdi. Yok yakalanıp çözüldüğünü varsayacak olursak, o takdirde benim yakalanmamam olanaksızdı.

Amaç sadece Sabahattin'i öldürmek olsaydı, oracıkta kurşunlanır ve sınırı geçmeye uğraşırken vuruldu diye ilan edilirdi, bu yapılmadığına göre

onun yakalandığı, sorgusunun yapıldığı, görkemli bir antikomünist dava tasarlandığı apaçıktır. Bu nedenle ben ilk günden Sabahattin Ali'nin Kırklareli Emniyetinde veya başka bir yerde sorgusu yapılırken işkence sonucunda öldüğüne kani oldum. Davanın o kadar geç açılması ise duruşmalarda sözü geçen ve berber Hasan tarafından bizimle karıştırılan Sabahattin Ali'den sonra Ali Ertekin tarafından sınırı geçecek olan iki arkadaşının yakalanması gayreti yüzünden olmuştur sanırım. (...)

Cezai sorumluluğunu azaltmak isteyen Ali Ertekin Bulgaristan'a kaçırdığı kişilerin Türk gizli ajanları olduğunu, kendisinin güvenlik kuvvetleri ile ilişkili bulunduğunu ispat ederek gerçeğin bir yönünü de olsa açıklamak durumuna girmiş, işlemediği halde üstlendiği bu cinayetten ucuz kurtulma yolunu seçmiştir, en doğrusu senaryo öyle tertiplenmiştir.»

Uğur Mumcu da Rasih Nuri İleri'yi doğrulayan anlatımlardan söz etmektedir:[355]

«Sabahattin Ali'nin yakın çevresi, Sabahattin Ali'nin Kırklareli'nde Milli Emniyet tarafından sorgulanırken işkence sırasında öldüğüne, olayın Sabahattin Ali'nin, Ali Ertekin tarafından öldürülmüş gibi sunulduğuna inanırlar.

Ben de olayın bu yorumunu hem emekli Kurmay Yarbay Talat Turhan'dan hem de Talat Turhan'ın arkadaşı Adnan Çakmak'tan dinlemiştim.

Adnan Çakmak, Mareşal Fevzi Çakmak'ın yeğeniydi. Eski bir emniyet müdürü olan Çakmak, 12 Mart günlerinde Talat Turhan ile birlikte Faik Türün'ün İstanbul'daki Ziverbey işkenceevinde sorgulanmışlardı.

1973 yılında Ankara'da bir akşam Adnan Çakmak bu öyküyü uzun uzun anlatmıştı. Yıllar sonra öyküyü Çakmak'tan dinleyip yazmak istediğimizde Çakmak konuşmuyordu.»

Sabahattin Ali'nin yakın arkadaşlarından Aziz Nesin ise şu görüştedir:[356]

«Bana göre Sabahattin Ali'yi devlet ya da devletin herhangi bir kuruluşu öldürtmüş olamaz. Çünkü, devlet eliyle işlenecek böyle bir cinayetin hiçbir mantıksal nedeni yoktur. Ancak, katilin sonradan korunmuş olduğu da, gerek dava duruşmalarının gidişinden, gerek katile dört yıl gibi çok az hapis cezasının verilişinden ve iki yıl sonra da tahliye edilmesinden belli olmaktadır.» Aziz Nesin, Prof. Faruk Erem'den aktarılmış, kendisinin inanmadığını belirttiği bir söylenti üzerinde de durmaktadır.

Prof. Faruk Erem, *Bir Ceza Avukatının Anıları* adlı kitabında[357] ad vermeden şunları anlatır:

«Olayı, otuz beş yıl kadar evvel ölenin yakınları anlatmıştı: Adam, bedence çelimsizdi. Fikirleri tehlikeli sayılıyordu. Birkaç kez mahkemeye verilmiş, beraat etmişti. Susturulmalıydı.

Bir akşam üstü, evine beş kişi geldi. Yurt dışına gitmesi isteniyordu, hem bu kendisi için de iyi olacaktı. Adam durumu anladı. Küçük bir valize birkaç çamaşır, birkaç da kitap koydu. İstasyonda trene bindiler, kompartmanın perdeleri çekildi, kapıya 'hizmete mahsustur' levhası asıldı. Gece bir istasyonda indiler. Birkaç saat karanlıkta yürüdüler. Uzaktan köpekler havlıyor, çok ilerde, tek tük ışıklar gözüküyordu. Gün hafifçe ağarmıştı. Adama, sınırı rahatça geçebileceği yolu tarif ettiler, elini sıktılar, 'yolun açık olsun' dediler.

Adam dört beş adım atmıştı, arkasından beş el ateş edildi, yüzükoyun yere düştü. Beş kişi adamın yanına gittiler, adam sol kürek kemiğinin altından giren tek kurşunla ölmüştü. Muayene ettiler. Başka kurşun yarası yoktu. Halbuki yakından ateş etmişlerdi, Beş kişi bir süre bakıştılar. Anlaşılan, dördü boşa, biri doluya atmıştı.

Daha sonra zabıt tutuldu. Adam gizlice sınırdan kaçmak isterken vurulmuştu.»

Bu anlatılanların, maddi olgularla pek bağdaşmadığını belirttikten sonra, son olarak Samet Ağaoğlu'nun günlüğüne yazdıklarından söz edeceğiz.

1934'te Sabahattin Ali'yle tanışıp dostluk kuran Samet Ağaoğlu, anılarında ona da yer verir:[358] «...Sabahattin Ali o günden sonra ... İstanbul Pasta Salonundaki köşemizde ve aramızda kaldı ve o yarı tok yarı aç avareliğinden kurtularak cebi biraz para görünceye ve ben Sulu Han'da üstüste sefertası gibi iki odadan ibaret evimi Yenişehir'de bir apartmana taşımak imkânını buluncaya kadar hapishanede yazdığı bir şiirin teraneleri arasında hemen hemen beraber yaşadık: 'Geçmiyor günler geçmiyor.'»(*)

Samet Ağaoğlu aşağı yukarı otuz yıl sonra, Sabahattin Ali olayını

(*) Mediha Esenel yıllar sonra şunları yazacaktı: «S. Ali'nin ölümü ortaya çıkar çıkmaz günlük gazetelerden birinde, hem de birinci sayfada bir yazı gördüm. Yazının adı 'Mukaddes Katil'; yazan, Samet Ağaoğlu. Bu yazıda katilin vatanseverliğini(!) övüyor, ne kadar 'kutsal' bir iş yaptığını anlatıyordu. Evinde defalarca yemek yediği sayısız sohbetler yaptığı bir büyük yazar hakkında. Beynimden vurulmuşa döndüm, insanlığımdan utandım.» (Filiz Ali-Atilla Özkırımlı: *Sabahattin Ali*, İst. 1979, s. 83).

aydınlatmak amacıyla bir kitap hazırlığına girişen Kemal Bayram'la (Çukurkavaklı) konuşurken,[359] «Ölümünün benim üzerimde bıraktığı tesir büyük olmuştur. Yalnız beraber geçirdiğimiz arkadaşlık sahnelerinin tesiriyle değil, ölümünün şekli olarak. Gerçekten kaçıyor mu idi? Belli değil. Yoksa kaçıyor gösterilerek, hudutta, hududa kadar götürülüp orada öldürüldü mü? Bu da belli değil,» diyordu.

Bu sözleri üzerine yöneltilen «Siz devletin en yüksek kademelerinde görev almış bir kişisiniz. Bu merakınızı acaba o dönemde giderebilme olanağı bulabildiniz mi?» sorusunu şöyle yanıtlıyordu Samet Ağaoğlu:

«Hayatta öyle hadiseler vardır ki, bunların üzerine eğilmenin bir faydası yoktur. Olan olmuştur. Eğildiğimiz zaman, çıkacak olan neticeyi bilmede hareket daha ağır neticeler doğurur. Öyle mi oldu, böyle mi oldu? Şahidi yok. O zaman şüpheniz iftira halini alır. Veya ispat edemeyeceğiniz bir iddia halini alır.»

Ve bu konuşmadan aşağı yukarı on beş, ölümünden (Ağustos 1982) on yıl sonra (Nisan 1992) Samet Ağaoğlu'nun *Siyasi Günlük*'ü yayımlandı. «Eski yazı ile küçük cep defterlerine not» edilen bu günlüğe, Sabahattin Ali'nin siyasal bir cinayet sonucu öldürüldüğü haberinin basında yer aldığı günlerde, 14 Ocak 1949'da yazdıkları şöyle:[360]

«Dün Menderes, Sabahattin Ali'nin hükümet tarafından öldürüldüğünü, hadisenin on gün kadar evvel olduğunu, hükümetin bu işi nasıl meydana çıkaracağını çok düşündüğünü, eğer geçmişte 33 kişinin öldürülmesi hadisesi olmasaydı, meydana çıkartmamak yolunu tutacaklarını, fakat buna imkân bulamadıklarını, bunun için de hadiseye gazeteye yazılan şekli verdiklerini anlattı. Açılan yolun fena olduğunu söyledim. 'Doğru, inşallah bununla ebediyen kapanır' cevabını verdi.»

Buradaki «hadisenin on gün evvel olduğu» sözünün «on ay kadar evvel» diye düzeltilmesi gerekir. Asıl dikkati çeken şudur: Güçlü muhalefet partisi Demokrat Parti'nin liderlerinden biri bu sözleri söylemiş ve Samet Ağaoğlu bunları yayımlanmak üzere kaleme alınmayan günlüğüne geçirmiştir. Bu, önemli bir *tanıklık*tır.

O dönemde işbaşında bulunan Şükrü Saraçoğlu hükümeti kadar, kısa bir süre sonra Adnan Menderes'in başbakanlığında iktidara gelen Demokrat Parti hükümeti de olayı örtbas etmiş olmaktadır. Dolayısıyla, tarih önünde her iki iktidar da sorumludur.

Bu önemli tanıklığa karşın, Sabahattin Ali cinayetinin nasıl işlendiğini aydınlatacak bilgilerden yoksunuz.

BULGARİSTAN'DAN KAÇIRILAN UÇAKTA CİNAYET

Bulgaristan, İkinci Dünya Savaşı'nı siyasal çalkantılar içinde geçirdi. Mart 1941'de Anti-Komintern Pakt içinde yer aldı ve Alman birliklerinin Yugoslavya ile Yunanistan'a karşı ülkede üslenmelerini sağladı. O yıl Hitler'in Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından, Bulgaristan da ABD ve İngiltere'ye savaş ilan etti.

Kral III. Boris'in «esrarengiz» ölümü (28 Ağustos 1943) üzerine, altı yaşındaki «yeni kral II. Simeon yetişkinlik dönemine erişinceye kadar» kaydıyla yönetimi Naipler Konseyi ele aldı. Bu tarihlerde sol kanat ve komünistler güçlenmeye başladı; Vatan Cephesi kuruldu. İç savaş tehlikesini gözönüne alan Bojilov hükümeti Mayıs 1944'te istifa etti. Yeni Başbakan Bagrianov Almanlarla ilişkileri kesti; çok geçmeden de ülkenin savaştan çekildiği açıklandı. Bagrianov'un yerini alan Muraviev ise hemen Bulgaristan'ın tam tarafsızlığını ilan etti. Ardından da Almanya'ya savaş açtığını belirterek Sovyetler Birliği ile barış antlaşması imzalamak istedi. Bunu kabul etmeyen Sovyetler, Bulgaristan'a bir ordu gönderdiler.

2 Eylül 1944'te Vatan Cephesi bir genel ayaklanma başlatarak kimi bölgeleri ele geçirdi. General Stançev komutasındaki birliklerin 8/9 Eylül gecesindeki harekâtı sonucu, Vatan Cephesi duruma tümüyle egemen oldu; Georgiev'in başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Ekim sonunda da Müttefiklerle ateşkes imzalandı. Eski kral naipleri, siyasal ve askeri yöneticiler, devlet memurları ve işadamları Aralık 1944'te tutuklanıp yargılandılar. 2 Şubat 1945'te 3 kral naibi, 22 bakan, 68 Meclis üyesi ve Kral Boris'in danışmanlarından 8'i idam edildi. Yargılamalar sonucu 2 bin 680 kişiye idam, 6 bin 870 kişiye hapis cezası verildi.

Dimitrov'un Sovyetler Birliği'nden 16 Mart 1945'te dönüşünün ardından, 8 Eylül 1946'da yapılan referandumda halkın yüzde 92'si ülkenin cumhuriyetle yönetilmesi yönünde oy kullandı. II. Simeon ve Kraliçe Bulgaristan'dan ayrıldılar. Ekim seçimlerinden sonra hükümeti Dimitrov kurdu. 4 Aralıkta yeni Anayasa yürürlüğe girdi. 1946 sonunda Sovyetler ülkeden ayrıldılar.

Hızlı bir sanayileşme ve kolektifleştirme programı yürürlüğe konul-

muştu. Antikomünistler ve eski rejim dönemindeki çıkarlarından yoksun bırakılanlar, dışarda açık, içerde gizli bir muhalefet hareketi başlatmışlardı.

Genel Sekreteri Dr. G.M. Dimitrov'un Amerika'ya sığınması dolayısıyla, Milli Çiftçi Birliği Partisi ileri gelenleri gözetim altında yaşıyorlardı. Bunlardan biri, Sofya Barosu eski avukatlarından Popov, yine eski bir avukat olan Grançarov, Balsamov, eski Hava Albayı Mihalakiev ve tüccar Boşanov'la anlaştı; Bulgaristan'dan kaçış planları hazırlamaya başladılar. Bu arada tabancalar sağlandı. Eş ve çocuklarla Avukat Balsamov'un Avusturya kökenli eşi Madam Herta'nın da katılmasıyla dokuz kişiye ulaşan topluluk uçak kaçırmaya karar verdi. Hazırladıkları plana göre, kuşku çekmemek için, kaçıracakları uçağa ayrı ayrı yerlerden bineceklerdi.

30 Haziran 1948 günü iç hat seferi yapan yirmi dört kişilik Junkers tipi yolcu uçağına kimisi Varna'dan, kimisi Sofya'dan, kimisi Burgaz'dan bindi. Beş tabanca sokmayı da başardılar. Uçakta şimdi korsanlardan başka yedi yolcu daha vardı...

Bir süre sonra tüccar Boşanov, Grançarov'un oğlu öğrenci Peter Grançarov, Mihalakiev ve Popov tabancaları çantalardan çıkarıp eyleme geçtiler.

Grançarov ile Mihalakiev'in pilot kabinine gidip uçağın Türkiye'ye inmesini sağlamaları planlanmıştı.

Kabinde iki pilot, bir makinist, bir telsizci vardı.

Mihalakiev içeriye girip «Eller yukarı!» diye bağırdıktan sonra ardına baktı. Grançarov içeriye girmemişti. Kabin kapısını açmaya çalıştı; açılmadı. Arkadaşı dışardan kilitlemişti.

Telsizci Nedelko elindeki tabancayı almaya kalkışınca, Mihalakiev telsizcinin ağzına üç el ateş etti. Nedelko yere düşerken makinist Maznev hava korsanının üzerine atıldı. Ancak o da başından ve elinden vurularak yere yuvarlandı. Mihalakiev hemen ardından pilotlardan Şiroplev'e ateş ettiyse de isabet ettiremedi. Boğuşmaya başladılar. Uçağı kaptan pilot Albay Ganev kullanıyor, bu nedenle arkadaşına yardım edemiyordu.

Tabancasındaki kurşunlar artık bitmiş olan Mihalakiev, «İmdat!» diye bağırmaya başladı.

Kapıyı kilitleyip onu içerde yalnız bırakmış olan Grançarov korkuyla, şaşkın şaşkın içeriye girince, Mihalakiev onun tabancasını alıp önce pilota yardım etmeye çalışan yaralı telsizci Nedelko'nun üstüne boşalttı. Ve rast-

gele ateş etmeye başladı. Albay Ganev de yaralandı. Ancak tabanca tutukluk yapmıştı. Şimdi tabancanın kabzasıyla vuruyordu...

Grançarov, oğlunun yardımıyla ağır yaralanmış olan Nedelko'yu yolcu bölmesine alırken makinist öldü. Peter (oğul) Grançarov, ölünün üzerine bir el ateş etti. Ardından, ellerini başı üzerine kaldırttıkları Şiroplev ile makinist Maznev'i kabinden çıkardılar. Maznev'in eli yüzü kanlar içerisindeydi. Peter Grançarov tabancasını bunlar üzerine de doğrulttuysa da Madam Herta ateş etmesini engelledi.

Tabancayı Grançarov'a veren Mihalakiev, uçağı 200-300 metreye indirmiş olan Albay Ganev'den kumandayı aldı; yerden ateş açılacağını düşünerek, yükselmesini sağladı.

Şimdi Albay Ganev de yolcular bölmesinde kanlar içinde yatıyordu. Uçak yolcularından Doktor Madam Petkova, üç yaralının yaralarını sarmaya çalışmaktaydı. Bu sırada Popov, kadınların bel kuşaklarını alarak makinistle telsizcinin ellerini bağladı. Ganev kımıldayacak durumda değildi, yerde yatıyordu.

Grançarov, iki elindeki iki tabancayı yolcu bölmesindekiler üzerine çevirmişti; yerinden kımıldayan olursa ateş edeceğini söylüyordu. Uçağın ortasında duran eli tabancalı Boşanov da, eyleme başladıkları andan beri aynı sözleri söylemekteydi.

Mihalakiev, uçağı aşağı yukarı bir buçuk saat sonra, 18.00 dolayında Yeşilköy üzerine ulaştırdı; ama bir türlü yere indiremedi. Makinist Maznev'den yardım istemek zorunda kaldılar.

Uçak, bir yüzbaşı komutasındaki askerler tarafından çevrildi. Yaralılar Bakırköy Hastanesine taşındı.

O gece saat 01.00 dolayında Ganev de öldü, böylece ölü sayısı ikiye ulaştı.

Türkiye'de kalacak olan hava korsanları öteki yolculardan ayrılarak Emniyet Müdürlüğüne götürüldü ve geniş odalara yerleştirildi. Dinlenip uyumaları için battaniyeler verildi...

Yirmi gün sonra Grançarov ile oğlu Peter, Mihalakiev ve Boşanov tutuklandı. Ötekiler salıverilip Sirkeci'deki Çiçek Palas'a yerleştirildiler. Bir süre sonra bunlardan Avukat Popov, Avukat Balsamov ve Madam Herta da tutuklandı.

Bulgaristan hükümeti, Türkiye ile imzalanan 1929 tarihli adi suçluların geri verilmesine ilişkin anlaşmaya dayanarak, sığınmacıların geri verilmesi istemiyle birkaç nota gönderdi. Türk hükümeti ise, bunların adi suçlu olup olmadıklarını mahkemenin belirleyeceğini bildirdi.

1948 Eylülünde İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesinde başlayan dava aynı yılın 15 Ekiminde sonuçlandı ve uçak korsanlarının beraatine karar verildi.[361]

İki kişiyi öldüren, iki kişiyi yaralayan uçak korsanlarının serbest bırakılmış olması bugün şaşkınlık uyandırabilir. Ama o dönem, soğuk savaşın en soğuk yıllarına rastlıyordu; o tarihlerde kimi iç olaylar ve tüm dış olaylar bu ölçütle değerlendiriliyordu.

SÜTLÜCE'DE İNFİLAK: NURİ PAŞA İLE 26 KİŞİNİN ÖLÜMÜ ARDINDAKİ KUŞKULAR

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti için bir «yan cephe» niteliği taşıyan Trablus ve Kuzey Afrika kıyılarına şehzade Osman Fuad Efendi ile «aktif» subaylar gönderilmişti. Libya kıyılarındaki Mısrata cephesinin kumandanı olan -Enver Paşanın kardeşi- Yarbay Nuri Bey, savaşın son yılında Güney Kafkasya cephesine çağrıldı. O tarihte amcası Halil Paşa (Kut) da bu cepheye Şark Orduları Grup Kumandanı olarak atanmıştı.

Azerbaycan yönünde bağımsız bir kuvvet oluşturmak isteyen Enver Paşa, bu kuvvetle Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'a doğru ilerlemeyi umuyordu.

Yarbay Nuri Bey, «bir şekil düzenlemesi»yle Nuri Paşa oldu: Sultan V. Mehmed tarafından kendisine Kafkas İslam Orduları ve bölgeleri için «bir vekâlet veya bir nevi emirlik fermanı» verildi. Halil Paşa, onun üstü durumundaydı. Böylece Nuri Paşa, buyruğuna verilecek birliklerin ve kurulacak gönüllü birliklerinin oluşturacağı, «İslam Ordusu» (bazan da «Kafkas İslam Orduları») adı verilen ordunun komutanı oldu.

Ocak 1918 başında Kuzey Afrika'dan hareket eden Nuri Paşa, Anadolu-Suriye-Irak yoluyla döndü ve 3 Haziran 1918'de Aras nehrini geçerek Güney Kafkasya'ya ulaştı.

1917 Kasımında başlayan Sovyet ihtilalinin ardından Rusya savaştan çekilmişti. Bu aşamada Almanlar, bölgeye ilişkin bazı önemli konularda Osmanlı Devleti'ne cephe almaya başlamışlardı. Kafkas sınırında düzeltim yapılarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda savaş tazminatının bir bölümüne karşılık Rusya'ya bırakılan Kars, Ardahan ve Batum'un geri alınmasına bile karşı çıkıyorlardı.

Azerbaycan'ın Gence kentinde karargâh kuran Nuri Paşa, bu sıralarda yerel Bolşevikler ve İngilizler elinde bulunan Bakû'yu ele geçirmek, öte yandan gerilla harekâtı yürüten Ermenilerle çarpışmak zorunda kaldı. Ermeni kuvvetleriyle çarpışırken önemli kayıplar verdi.

«Kafkas İslam Ordusu Harekâtı» başlığını taşıyan rapor ya da anılarında şunları yazmaktadır:

«Azerbaycan'ın Türk kıtaları tarafından işgaline muhalif olan Almanlar, aleyhimizdeki siyasetlerine devamla, her fırsatta bunu açığa vurmaktan çekinmediler. Hatta oradaki Alman esirlerini almak bahanesiyle, Bakû'daki mahalli Bolşevik idaresi ile de temasa geçtiler. Gönderdikleri heyetin cepheyi geçememesi üzerine, diğer bir heyeti Tiflis'ten tayyare ile Bakû'ya gönderdiler.»

Buna karşın, Bakû önlerindeki şiddetli bir çarpışmadan sonra Nuri Paşa ordusu kente girdi. Çok geçmeden de kentin yönetimi konusunda Almanlarla anlaşmazlıklar başgösterdi.

Bu dönemdeki olaylardan kısaca Torlakyan Davası bölümünde söz etmiştik.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Enver Paşa, Halil ve Nuri Paşalara, «Belki zahiren (görünüşte) Azerbaycan'dan ve Kuzey Kafkasya'dan çekileceğiz. Kuvvetlerimizi çekmiş görünmeye mecbur olacağız,» diye yazıyordu. Savaşın yenilgiyle sonuçlanıp Talât Paşa kabinesinin düşmesinden on iki gün sonra, 26 Ekim 1918'de Nuri Paşaya gönderdiği şifreli telgrafta ise, «Burada çalışacağım mühim bir iş olmazsa, sıkılmamak için, Azerbaycan'a gelerek hem orada, hem Kuzey Kafkas'ta çalışmak hatırıma geliyor,» diyor ve onun görüşlerini soruyordu.

Oysa kısa bir süre sonra Nuri Paşa da buralardan çekilmek zorunda kalacak; Sovyetlerle anlaşmaya, sosyalist görünmeye (Halk Şûralar Fırkası), Enver Paşanın Anadolu'ya geçmesini sağlamaya çalışma serüvenlerinin ardından, umudunu kesip Almanya'ya yerleşecekti. Enver Paşa bir ara Berlin'e kardeşleri için para göndermiş, burada ailesinin kalması için tutulan on altı odalı konutun kirasını da ödemişti.[362]

II. Dünya Savaşı'nda Almanlarla İlişkiler

Nuri Paşa, Türkiye'ye döndükten sonra işadamı olarak tanınmaya başladı. 1938'de satın aldığı Zeytinburnu'ndaki kok kömürü üreten işyerini, daha çok askeri gereçler (matara, gaz maskesi, mermi vb.) yapan bir madeni eşya fabrikasına dönüştürdü.

Bu sıralarda, «Von Papen'e Suikast» bölümünde değinildiği üzere,

Almanya ile Türkiye'deki Turancılar arasında ilişkiler kuruldu ve hızla gelişti.

Alman elçisi Von Papen'le sık sık görüşen Nuri Paşa, elçinin önerisi ve Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un onayıyla Berlin'e giderek uzun görüşmeler yaptı: 10, 11, 18 ve 25 Eylül 1941'de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Weizsaecker ve Müsteşar Yardımcısı Woermann ile görüştü. Bu görüşmeler Ribbentrop'a aktarıldı. Paşa ayrıca Berlin'deki Türkiye Büyükelçiliği ile bağlantı kurdu. Başbakan Refik Saydam'a da bu geziyle ilgili bilgiler verilmişti.

Alman belgelerindeki notlara göre (DZA Potsdam, AA, Pol, no. 61174, Bl. 62) şöyle demişti: «Panturanist hareket, bugünkü Türkiye'nin sınırları dışında bulunan Türk halkları için *özerk devletler* kurmak istiyor. O halde bu bölgeler, bazı sınır düzeltmeleri dışında, *Türkiye topraklarına katılmayacak*, ama belki de *siyasal yönlerini Türkiye'ye göre saptayacaklar.*» Şu bölgelerin ele geçirilmesini öngörüyordu: Azerbaycan, Dağıstan, Kırım, başkent Kazan ile birlikte Volga ile Ural arasındaki bölge, tüm Sovyet ve Çin Türkistanı, yani Orta Asya ve Sinkyang ile İran'ın kuzeybatı kısmı. Bunlara Musul ve Kerkük bölgesini, Suriye'nin dar bir kuşağını da ekledi. Bunlar için «belli sınır düzeltmeleri» kavramını kullanıyordu.

Ordunun geniş bir kesiminin de bunu hedeflediğini öne süren Nuri Paşaya göre, zamanı gelince Türkiye'de bu hedeflere Almanya ile birlikte yürümeye hazır bir hükümet işbaşına geçecekti.

Almanlar bu geniş hayallerin gerçekleşeceği yolunda bir umut vermekten kaçınmakla birlikte, «Türkiye'nin çaba gösterdiği her alanda, daha baştan Almanların alkışını mutlaka duyacağı»na ilişkin söz verdiler.

Hitler Almanyası'nın başka hesapları da vardı: Türkiye'nin «Panturanist ilişkileri ancak Almanya ile ittifak ilişkisi içinde gerçekleştirebileceği»ni, tarafsızlığını korumaya çalışan ülkenin «zorunlu olarak Alman yanlısı bir Türkiye olmak zorunda bulunduğunu» öngörüyorlardı.

Woermann'a göre, «Türkiye'nin suyunda gidecek Türk kökenli halkların devletlerinin» kurulmasma ancak Hazer Denizi'nin öte yanındaki bölgede izin verilebilirdi. Bu devletler ilerde Hindistan'a yapılacak bir saldırı için üs olarak kullanılabilirdi.

Nuri Paşanın öteki görüşleri, özellikle Kafkas ve İran petrolleriyle ilgili olanları kabul edilmedi. Bunlar Alman tekellerinin çıkarlarıyla çelişiyordu.

Ribbentrop, Nuri Paşanın «Faşist politikanın ve savaş yönetiminin

gerektirdiği ölçüde» desteklenmesini uygun gördü ve onun «Alman makamlarına Kafkasya'yı ilgilendiren bütün konularda danışmanlık yaparak yararlı olması» yolundaki öneriyi kabul etti; «Dışişleri Bakanlığına katılmasını ve onun için bir irtibat memuru atanmasını» buyurdu. Ayrıca Von Papen'e, «Nuri Paşanın Turancılık çalışmalarını, Sovyetler Birliği'ndeki Alman savaş yönetimini ve işgal politikasını destekleme alanına kadar yayması halinde» Türk hükümetinin buna göz yumup yummayacağını öğrenmesi görevi verildi.

Almanya'ya, Doğu Cephesine bir gezi yapmak üzere çağrılan iki generalden biri olan Hüsnü Erkilet de «Türk Turancılarının bir elçisi» gibiydi. Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırısından sonra Von Papen'e başvurarak Turancılık alanında kendisine görev verilmesini istemiş; Hentig ile birlikte Doğu Cephesine yaptığı geziler sırasında da «Alman-Türk işbirliğiyle kurulacak büyük bir Turan imparatorluğu»na ilişkin amaçlarını açıklamıştı.

Almanların kendilerine fazla güvenememesi ya da «Türklerin toprak istekleri uğruna yollarından dönmeye istekli olmayan Alman militaristlerinin kaba sömürü ve yoketme politikası yüzünden», ve kuşkusuz ki Doğu Cephesinde beklenen ölçüde ilerleme sağlanamaması nedeniyle, önemli bir gelişme kaydedilemedi.

1942 Haziranında Nuri Paşa, Almanlara kimi isteklerinden vazgeçtiğini bildirdi. Artık yalnızca Sovyetler Birliği'nin Müslüman bölgelerinde «Türkiye'nin kültürel etkide bulunmasının» ve Kırım ile Kafkasya'nın «bağımsızlığının» kendisini ilgilendirdiğini açıkladı. Almanya bu konularda Türkiye'ye olumlu davranırsa, bunun sonucunda iki ulusun işbirliğine gitmesi, başka bir deyişle Türkiye'nin Almanya safında savaşa katılması kaçınılmazdı. *Fabrikasındaki işçilerin Sovyetler Birliği'nde sabotaj eylemlerine girebileceğini bile söyledi.* (DZA Potsdam, AA, Pol, no. 61175, Bl. 215).

Bu tarihte Kafkas «ganimet»ini kendilerinin ele geçirmek üzere olduklarını düşünen Alman emperyalistleri, herhangi bir söz vermediler.

Ayrıca Hitler yönetimi, Türkiye için Turancı amaçlardan çok, kendilerinin yayılma çabalarının önem taşıdığını çok iyi biliyordu. Bu yüzden Hitler, Ribbentrop'un 12 Eylül 1942'deki önerisi üzerine, «Türkiye savaşan devletler karşısında tüm siyasal tutumunu kendi istedikleri gibi değiştirmeyi» kabul etmediği sürece, Von Papen'in bu konular üzerinde Türk hükümetiyle bütün görüşmeleri durdurması buyruğunu verdi. (DZA Potsdam, AA, Pol, no. 61173, Bl. 184). Bu, Alman Dışişlerinin Turancılık çalışmalarını durdurması anlamına geliyordu.[363]

Savaşı kimin kazanacağının anlaşılmasından sonra Türk hükümeti, «bir ölçüde tarihsel gelişmeye uyabilmek için», daha önce değindiğimiz gibi Irkçılık-Turancılık davası açacak, General Erkilet bu davanın sanıkları arasına alınacak, ancak Nuri Paşaya (Killigil) ilişilmeyecekti.

Turancıların Almanlarla ilişkilerinin sürdüğü dönem içerisinde, Nuri Paşanın evinde ve Türk Kulübü'nde «Rus seferi» konusunda toplantılar yapılmaktaydı. Bu toplantılara Nuri Paşanın yanısıra Sovyet devriminden sonra ülkelerinden kaçıp Türkiye'ye sığınmış kişiler (İdris Alemcan, Dr. Ahmet Temir, Hilal Münşi, Abdurrahim Gökçay, Azerbaycanlı Mehmet Togar, Miralay Kâzım, Müstecip Ülküsal) katılmaktaydı.[364] Bunlar da Irkçılık-Turancılık davası dışında bırakıldılar.

Meclis'in Gizli Oturumunda Neler Konuşuldu?

Nuri Paşa, Zeytinburnu'ndaki, sözü edilen fabrikasını 1945'te Haliç kıyısına, Sütlüce'ye taşıdı. Artık brand havanları, havan topları, mermi ve tabanca üretiyor, bunları Milli Müdafaa Vekâleti'ne (Savunma Bakanlığı) satıyordu. Ayrıca dış ülkeler için üretim yapmaktaydı. Mısır, Suriye ve Pakistan'dan siparişler almıştı.

2 Mart 1949 günü saat 17.00 dolayında fabrikada korkunç bir patlama oldu. Neredeyse bütün İstanbul'dan işitilen, Eyüp, Sütlüce, Hasköy ve Halıcıoğlu'ndaki, hatta Kasımpaşa'daki evlerin camlarının kırılmasına yol açan bu patlamayı bir ikincisi izledi. Gökyüzüne simsiyah dumanlar yükselmeye başladı.

Patlamadan sonra Haliç'e ve çevreye demir parçaları, ceset parçaları savruldu. Bu demir parçalarından yaralananlar oldu.

Patlamalar birbirini izliyordu, ama bunlar ilk iki patlama şiddetinde değildi. Ortalığa yoğun bir barut kokusu yayılmıştı. Yoğun duman arasında olay yerine gelen ifaiye, su sıkamıyor, eli kolu bağlı bekliyordu. Yakınları fabrikada çalışanların çoğunlukta bulunduğu bir kalabalık da çevreden koşup gelmiş, olay yerinin yakınında toplanmıştı.

Söndürme çalışmalarına girişen itfaiyecilerden altısı, sürüp giden patlamalar sırasında öldü.

Fabrikanın çevresi kordon altına alındı ve elden bir şey gelmeden, yangının sönmesi beklendi. Yangın ve patlamalar ertesi gün de sürdü.

Kentin ortasında cephane fabrikası kurmak da, buna izin vermek de

başlı başına birer cinayetti. Buna «ihmal» denildi. Soruşturma raporuna göre, ilk patlama kimyahanede olmuş, buna da «tav dolabındaki fulminata fazla cereyan verilmesi» yol açmış, çok geçmeden ateş cephane deposuna sıçramıştı.

Fabrikanın Galvano Kısmı Şefi Hamdi Aknesil ise şunları söylüyordu:[365]

«Fabrika beton bir bina idi, fakat döşemeleri tahtadandı. İlk patlamanın olduğu yer iki kanattan ve bunları birleştiren bir koridordan oluşur. Sol kanatta kimyahane, bunun altında ise patlayıcı maddeler deposu vardı. Bu iki katı birbirinden ayıran döşemelerin tahta oluşu, patlamaya yol açan etkenlerin başında gelmektedir. Öte yandan işin garip yanı da şudur ki, dünyanın en tehlikeli işinin görülmekte olduğu bu fabrikada bir kalorifer tesisatı bile yoktu. Odalar sobayla ısıtılmaktaydı. Bu bakımdan patlamaya değil, bu olayın nasıl olup da şimdiye kadar vuku bulmamış olmasına şaşıyorum!»

Ölü sayısı üzerine değişik rakamlar verildi. Resmen 17 ölü, 10 kayıp (sonuçta 27 ölü), 27 yaralı saptandığı açıklandı. Nuri Killigil de ölenler arasındaydı.

Konu, 18 ve 23 Martta Meclis'te tartışıldı. Kimi milletvekilleri «Olay örtbas edilmeye çalışılıyor,» diyorlardı. Başbakan Refik Saydam, 23 Mart günlü oturumda bilgiler verdikten sonra kapalı oturuma geçildi. Bu oturumda neler konuşulduğu bilinmiyorsa da, olayın kamuoyuna yansıması uygun görülmeyen yönleri üzerinde durulduğu açıktır. Gizli oturumların tutanakları ancak elli yıl sonra açıklandığından, belki de gizli perdesi ardında kalmış kimi noktalar 1999 yılında aydınlanacak.

Olay üzerinde birtakım soru işaretleri bulunmaktadır. Bunun «ihmal» değil, «suikast» ya da «sabotaj» olduğu öne sürülmüştür. Silah satışının kimi devletlerin silahlanmasına yol açması ve bunun birtakım başka devletleri tedirgin etmesi dolayısıyla, ilk akla gelen bu gibi olasılıklardır.

Bir başka olasılığa daha işaret edelim: Nazi Almanyası'na ait Dışişleri Belgeleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetlerin eline geçmişti. Savaş sırasında Sovyetler Birliği'ni parçalama planlarına katılan, sözkonusu belgelerde -yukardaki alıntıda görüldüğü üzere- «Fabrikasındaki işçilerin Sovyetler Birliği'nde sabotaj eylemlerine girişebileceğini» bile söylediği ifade edilen Nuri Killigil'e Sovyetlerin iyi gözle bakmayacakları kuşkusuzdur.

AHMET EMİN YALMAN'A SUİKAST

Gazeteciliğe 1907'de başlayan Ahmet Emin Yalman (1888-1972), İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'ta öğrenim gördükten (1910) sonra ABD'ne giderek Columbia Üniversitesi'nde felsefe okudu. Türkiye'ye dönünce (1914) Darülfünun-ı Osmani'de (sonra İstanbul Üniversitesi) Ziya Gökalp'e sosyoloji asistanlığı yaptı, Mekteb-i Mülkiye'de (sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi) istatistik dersi verdi.

1917'de Mehmed Asım'la (Us) birlikte *Vakit* gazetesini çıkaran Ahmet Emin Bey, Ateşkes Döneminde kimi aydınlar gibi Türkiye'nin Amerikan mandasına girmesini savundu. 1919'da Malta'ya gönderildi ve bir yıl sürgünde kaldı.

İstanbul'a dönünce, başyazarlığını da üstlendiği *Vatan* gazetesini çıkardı (26 Mart 1923). İktidarı eleştiren yazılarından dolayı İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Beraat ettiyse de, gazetesini yeniden çıkarmasına izin verilmedi.

On yıl aradan sonra *Kaynak* dergisini yayımlayan Yalman, 1936'da üç ortağıyla birlikte *Tan* gazetesini satın aldı. 1940'ta *Vatan*'ı yeniden çıkardı.

Zaman zaman iktidara ve öteki yayın organlarına karşı sert polemik yazıları yayımlayan,[366] zaman zaman da ılımlı bir yayın çizgisi izleyen Yalman'ın bu çelişkili tutumu, özellikle Demokrat Parti'nin işbaşında bulunduğu 1950-60 arasında dikkati çekti. Bu tutarsızlığı, «Başbakan Menderes'le arasının iyi olduğu dönemler»le «Menderes'le bozuştuğu dönemler»in yansımaları olarak değerlendirilir.

1959'da on beş ay hapse mahkûm edilen Yalman, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden bir süre sonra ortaklarıyla anlaşmazlığa düşerek *Vatan*'dan ayrıldı, *Hür Vatan*'ı çıkardı (1961). Ertesi yıl bu gazeteyi de kapatmak zorunda kaldı.

Yazılarında Batı demokrasisini ve liberalizmi savunan bir gazeteci olarak tanınıyordu.

Malatya'da Suikast Girişimi

Demokrat Parti'yi iktidara gelişinden bir süre sonra bazı konularda eleştirmeye başlayan Ahmet Emin Yalman, dönemin «besleme basın»ı

(devlet olanaklarıyla yayımlanması sağlanan gazete ve dergiler) tarafından yöneltilen saldırılarla karşılaşmaktaydı. Bunların başında, örtülü ödenekten para aldığı 27 Mayıs 1960 harekâtından sonra açıklanmış olan Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu*'su geliyordu. Şeriatçı bir çizgi izlemekte olan *Büyük Doğu*, *Vatan*'da yayımlanan bir yazıdan sonra saldırısını şiddetlendirdi. İsviçre'de çıkan *Tagblatt* gazetesinden aktarılan bu yazıya göre Moskova, Özbekistan'da kurduğu bu merkezden, yobazlık örtüsüyle, Müslüman memleketlerinde, özellikle Türkiye'de ikilik yaratmak için kışkırtmalara girişmişti.

Bir süre sonra Necip Fazıl *Büyük Doğu*'yu geçici bir dönem için kapattığını açıkladıysa da, *Büyük Cihad*, *Serdengeçti* gibi yayın organlarındaki saldırılar sürdü. Mahkeme kararıyla kapatılmış olan İslam Demokrat Partisi çevresinde toplanmış olanların da Yalman'a karşı kampanyaya katıldıkları gözleniyordu.

Bu arada *Vatan*'ın Ekim 1951'deki yayınlarından, Yalman'la Menderes'in barıştıkları anlaşıldı.

12 Aralık 1951'de *Vatan* gazetesi, yarım gazete boyutunda 12 sayfalık «Vatan Memleket İlaveleri» yayımlamaya başladı. Türkiye'nin 64 ilini birer birer gezerek ekleri hazırlayan *Vatan* ekibinin başında Ahmet Emin Yalman vardı.

Vatan ekibi 20 Kasım 1952'de Malatya'ya gitti. Demokrat Parti il kongresi dolayısıyla Başbakan Adnan Menderes'in Malatya'ya gelişi de aynı günlere rastladı.

22 Kasım akşamı Başbakan onuruna verilen yemekten çıkan Yalman, postaneye giderek Menderes'in söylevinin özetini telefonla gazetesine yazdırdı ve kaldığı Malatya Palas'a gitmek üzere dışarı çıktı. Otel, postanenin önündeki genişçe alanın karşı tarafındaydı. Basamakları inip bir iki dakikada otele ulaşacak ve yatacaktı. Saat 23.30 olmuştu.

Kapıdan çıkar çıkmaz eline taş parçası gibi bir şeylerin çarptığını hissetti. Görünürde kimse yoktu. Birtakım «münasebetsiz» kişilerin birbirine taş attığını sanarak, «Artık yeter, bu manasızlığı bırakalım!» diye bağırdı. Tam bu sırada elinin kanlar içinde olduğunu gördü. Karnından ve bacaklarından aşağı sıcak bir şeyler akıyordu. İlk anda vurulduğunu anlamamıştı. Ama bir tehlike karşısında olduğu belliydi. Postanenin basamaklarını hızla inerek bir koşuda meydanı geçti, otelin kapısına yaklaştı...

Yalman'ı izleyen iki kişi tabancalarını hazırlayıp postanenin kapısında beklemişler, o kapıda görünür görünmez tetikleri çekmişlerdi. Silah

seslerini işiten bekçi Osman, postanenin kapısına yaklaşıp «Hey ne oluyor orada? Dur!..» diye bağırınca, üzerine bir kurşun geldi. Bekçi kendini duvar dibine atarak siper aldı, kurşunun geldiği yöne doğru ateş etti. Bu sırada suikastçilerden biri karanlığa karıştı, öteki ise bekçinin kurşunlarına karşılık verdi. Biraz sonra o da izini kaybettirdi.

O sırada Yalman, otelin kapısının bulunduğu pasaja gelmişti. Pasajın önünde birtakım adamlar duruyordu. Onlara seslendi: «Taksi... Doktor...» Hiçbiri oralı olmadı. Sonradan bunların, suikastçilerin yandaşları oldukları ve cinayeti izlemek için geldikleri tahmin edilecekti. Kimsenin aldırış etmediğini gören *Vatan* başyazarı, koşarak oradan uzaklaşıp İş Bankası binasına doğru gitti ve yere düştü. Çok kan kaybetmiş, bu yüzden kendinden geçmişti. Giysileri ve ayakkabıları kan içindeydi, meydanın çeşitli noktalarında kan birikintileri vardı...

Yalman'la birlikte postaneye gelmiş olan *Vatan* çalışanlarından biri, buradaki işini bitirince, yaralının başında toplanmış kişiler arasına karışarak ne olup bittiğini öğrenmek istedi ve yerde yatan Ahmet Emin Yalman'la karşılaştı.

Yalman Malatya Memleket Hastanesine kaldırılırken, olayı öğrenen Menderes, İçişleri Bakanı Ethem Menderes, Bağlık Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ, Malatya Valisi, Belediye Başkanı ve öteki ilgililerle birlikte olay yerine, oradan hastaneye gitti.

Ameliyathanede ilk muayenesi yapılan Yalman'ın, karın bölgesine rastlayan bir kurşun yüzünden çok kan kaybettiği anlaşıldı. Bu kurşun, ciğerin bir bölümünü yaladıktan sonra dışarı çıkmıştı. İki kurşun ayağına, iki kurşun da koluna rastlamıştı.

Başbakan Menderes hemen Ankara'ya telefon edilmesi ve iki doktor istenmesi buyruğunu verdi. Cumhurbaşkanlığı doktorlarından Prof. Kâmil Sokullu ile Prof. Recai Ergüder olaydan bir saat on beş dakika sonra, 00.45'te askeri bir uçakla hareket ediyorlardı. Uçakta Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, Emniyet Genel Müdürü ve Ankara Valisi de vardı...

Suikastçiler Yakalanıyor

Ciddi bir soruşturma yürütüldü. *Büyük Doğu* gazetesinin yayınları üzerinde, Necip Fazıl'la bir arkadaşına Anadolu'dan paralar gelmesini sağlayan ve Necip Fazıl'ın kumarhanede basılması skandalının ardından ken-

di kendini fesheden Büyük Doğu Cemiyeti'ne üye olmuş çok sayıdaki Malatyalı üzerinde özellikle duruluyordu.

Postanenin çok yakınında, bir sokak içinde bulunan plakasız bir bisikletin kime ait olduğu araştırıldı ve sonunda sahibi bulundu. Bu, duvarcı ustası Şerif Dursun'undu.

Bu kişinin Büyük Doğu Cemiyeti ile kapatılan İslam Demokrat Partisi'nin üyelerinden olduğu anlaşıldı.

Emniyet Genel Müdürü Kemal Aygün yönetimindeki polis ve jandarma, Şerif Dursun'un ve kardeşlerinin konutlarını aynı anda bastı. Şerif'in İzoli köyündeki evine girmeleri kolay olmadı. Kadınlar, güvenlik güçlerini uzun süre içeriye sokmadılar. «Takviye» ekipleri istendi, kadınlara karşı zor kullanılarak eve girildi ve İslam Demokrat Partisi'ne ait kimlik kartıyla *Büyük Doğu* dergileri, bir kutu da -Yalman'a sıkılanla aynı markayı taşıyan- tabanca kurşunu ele geçirildi.

Şerif hemen her yerde aranırken, İslam Demokrat Partisi'ne ve Büyük Doğu Cemiyeti'ne üye olmuş birçok kişiyle birlikte Şerif'in kardeşleri Osman ve Hasan da Malatya Emniyet Müdürlüğü'ne getirilip sorguya çekildi. Osman Dursun'un, Menderes Malatya'ya geldiği gün Valilik ve Belediye önünde dikkati çekici birtakım hareketlerde bulunduğu, Başbakanın önüne atılarak «Senin yüzün gülüyor ama benim içim kan ağlıyor. İslamiyet...» gibi sözler söylediği saptanmıştı. Polis yöntemleriyle «konuşturulan» Osman, sonunda şu itirafta bulundu: «Gece yarısı Şerif bana, eve geldi. 'Ben postane önünde birini vurdum, Git ölüsünü kaldır, bisikletim de sokak ortasında kaldı, onu da al' dedi.»

Osman ve Hasan kardeşlerinin nereye gizlendiğini bilmiyorlar, Kermik dağında bir mağaraya sığınmış olabileceğini tahmin ediyorlardı. Dağ didik didik aranıyor; şehirde ve köylerde aramalar, kimlik denetimleri yapılıyordu.

İki gün sonra Emniyet Genel Müdürü Kemal Aygün, kurnazca bir plan hazırladı: Ziraat Dairesi şoförlerinden İbrahim Pikap'ın Şerif Dursun ailesiyle yakın ilişki içinde bulunduğunu öğrenmişti. İbrahim'e, «İzoli köyüne, Şerif'in ailesine git,» dedi. «Senin sözünü dinlerler. Şerif'in kaçmakla bütün suçu üzerine aldığını söyle. Ortada ölüm yok. Şerif kendiliğinden gelip teslim olursa kurtulur. Bunları söyle, saklandığı yerden çıkarsınlar.»

Çok geçmeden Şerif teslim oldu. Olayla ilgisinin bulunmadığını, ruhsatsız mavzerinin yakalanmasından korktuğu için gizlendiğini söyledi.

Uzun süren sorgusu sonunda itiraf ettirildi: Silahı kullanan, Elazığ Lisesi öğrencisi Hüseyin Üzmez'di. O, Hüseyin'e yardım etmiş, silah çekerek bekçiyi oyalamış ve Hüseyin'in kaçmasını sağlamıştı.

Büyük Doğu Cemiyeti üyelerinden olan ve bir yıl önce Malatya Lisesi'nde okurken müdürle çatışan Hüseyin, Elazığ Lisesi'nin on birinci sınıfında öğrenciydi. Evinde yapılan aramada *Büyük Doğu*, *Hür Adam* gibi yayınlar bulundu. Sonunda kendisi de yakalandı.

Suikasti, hepsi de Büyük Doğu Cemiyeti'nin üyesi olan on beş kişinin planladığı sonucuna varılmıştı. Bunlardan on biri Malatya'da, dördü Elazığ'daydı. Kısa sürede hepsi de gözaltına alındı.

Şerif'in gözaltındayken yazıp Hacı Emin adlı birine gönderdiği mektup, bir örgütün varlığını ortaya koyuyordu.

Bu mektup üzerine yetmişi aşkın dükkân ve evde arama yapıldı; çok sayıda kişi gözaltına alınıp sorguya çekildi. İtiraflardan, Musa Çağıl adlı yirmi yaşındaki gencin örgüte başkanlık ettiği anlaşılıyordu. Musa Çağıl, örgütün çalışmalarını ve olayın nasıl planlandığını şöyle anlattı:

«22 Aralık 1952 cumartesi günü terzi Feyzi'nin evinde on bir arkadaş toplandık. Ahmet Emin'in Malatya'ya geldiğini biliyorduk. Toplantıya Şerif Dursun, Feyzi Özer, İlhan Civelek ve öteki arkadaşlar, Mustafa Özmansur, Abdülvahap Yabancı, Mahmut Şentürk, Abdullah Özmansur da geldiler. Hüseyin Üzmez de oradaydı. Üzmez'in Yalman'ı öldürmesi kararlaştırıldı. İlhan Civelek, Mahmut Şentürk bunlara yardım edeceklerdi. Bu işi daha evvelden Elazığ'da kararlaştırmış bulunuyorduk. Fakat orada bir fırsatını bulup netice alamadık. (Yalman, Malatya'ya gelmeden önce Elazığ'a uğramıştı). Oradaki Abdülkadir Akçiçek, İbrahim Kova, Fehmi Albayrak, Üsteğmen Muhittin bu işi başaramayınca Hüseyin aynı vazifeyi üzerine aldı. Yalman'a Malatya'da tecavüz hadisesi kararlaştırıldı.»

Sorguya çekilenlerden biri, Hüseyin'in olaydan sonra bir alacağı için Elazığ'a gittiğini, kendisinden önce oraya gelmiş olan dört arkadaşına, «Ahmet Emin'e beş el ateş ettim, yere yıktım,» dediğini söyledi.

Hüseyin Üzmez sorgusunda bunları doğruladı; «Onu öldüremediğime yazık doğrusu!» dedi. «Suikaste hangi etkenler altında giriştiğini de şöyle anlattı:

«O adam İslam ilkelerine, geleneklerine karşı çıkıyormuş. Gazetesinde açık saçık resimler yayımlayarak dinimize saldırdı, güzellik kraliçesi Gelengül'ün Amerikan askerleri tarafından öpülüşünü gösteren fotoğrafla-

rı basarak(*) İslamlığı incitti. Dolayısıyla vücudunun ortadan kaldırılması gerektiğine inandık.»

Aralarında bir üsteğmenin de bulunduğu sanıklar mahkemece tutuklandıktan sonra, Malatya ve Elazığ'dan başka İstanbul, İzmir ve Bursa'da da birtakım kişiler «irtica» sanığı olarak gözaltına alındı. *Büyük Doğu*'yu yayımlayan Necip Fazıl Kısakürek de İstanbul'da tutuklanıp yargılandı.

Ameliyat edilen Ahmet Emin Yalman, ölüm tehlikesini atlatmıştı. Biraz iyileşince Malatya'dan İstanbul'a, oradan İsviçre'ye giderek tedavi oldu.

Sanıklardan Mahmut Şentürk ele geçirilememişti. Önceden tasarlayarak (taammüden) adam öldürmeye tam teşebbüs ve devletin temel esaslarını değiştirmek amacıyla gizli örgüt kurmak suçlamalarıyla yargılanan Hüseyin Üzmez ile öteki on bir sanık, mahkûm edildiler. Bunların Büyük Doğu Cemiyeti'ne, İslam Demokrat Partisi'ne ve kısa sürede örgütlenip Doğu illerinde seksen kadar şube açmış olan Türk Milliyetçiler Derneği'ne(**) üye oldukları anlaşılmıştı. İlk iki örgüt daha önce kapanmış ya da kapatılmıştı; Türk Milliyetçiler Derneği, dava başladıktan sonra sanıklardan bazılarını üyelikten çıkarma kararı aldı.[367]

Bu olayda, on beş kadar kişinin *Büyük Doğu* gibi yayınların etkisi altında kalarak kendiliklerinden mi örgütlendikleri; arkalarında başka örgütlerin, yurt dışı bağlantılarının bulunup bulunmadığı sorusunun cevabı hiçbir zaman alınamadı. Çoğunca, «irtica»nın -iktidardaki Demokrat Parti'nin de hoşgörüsüyle- uyanıp eyleme geçtiğine inanılıyordu.

(*) Güzellik kraliçesini *Vatan* gazetesi seçiyordu. Sözü geçen fotoğrafların *Vatan*'da yayımlanmasından sonra *Büyük Doğu*, «Resmen ve alenen taahhüt ediyoruz ki, Türk kızına edilen bu iftiranın intikamını nasıl alacağımızı pek yakında göreceksiniz!!!» diye yazmıştı (9 Temmuz 1952).

(**) 1 Nisan 1951'de kurulan dernek, Ocak 1953'te Ankara C. Savcılığınca kapatıldı ve Yönetim Kurulu üyeleri mahkemeye verildi. Mahkemece, ırkçı amaç taşıyan derneğin milletvekili dokunulmazlığı bulunan ikisi (Said Bilgiç ve Tahsin Tola) dışındaki beş yönetim kurulu üyesini para cezasına çarptırdı ve kapatma kararı aldı. (Alpay Kabacalı: *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, İst. 1992, s. 122-123).

GAZİANTEP VE TOPKAPI OLAYLARI

İktidar partisi (Demokrat Partisi) ile ana muhalefet partisi (Cumhuriyet Halk Partisi) arasındaki ilişkiler, 1956'dan sonra büyük ölçüde gerginleşti. Bu gerginlik her geçen gün daha da artacak, 27 Mayıs 1960 askeri harekâtı öncesinde doruğuna ulaşacaktı.

1950 seçimlerinde ezici bir çoğunlukla iktidara gelen, 1954 seçimlerinde oy oranını ve milletvekili sayısını artıran Demokrat Parti'nin (DP) artık düşüşe geçtiği gözleniyordu.(*) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bundan yararlanarak muhalefetine hız veriyor, DP ise muhalefete dayanamıyor, gittikçe hırçınlaşıyordu. İki parti liderlerinin kişilikleri ve birbirlerine karşı tutumları da bu gerginlikte rol oynuyordu. DP'nin iki liderinden biri olan ve cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturan Celal Bayar, eski bir İttihatçıydı. «Komitacılık» anlayışını, İttihatçılığı yaşamının sonuna kadar bırakmamıştır. Başbakan Adnan Menderes ise, bir yandan DP'nin 1950'deki zaferinin sarhoşluğundan hiç kurtulamamış, bir yandan da gerçek anlamda demokrasiyi benimseyememiş, gerçek devlet adamı kimliğine ulaşamamış bir kişidir. Antidemokratik yasaları yürürlükten kaldırma sözü vererek iktidara gelen DP, antidemokratik uygulamalara ve çeşitli baskılara yönelmekten geri kalmamıştır; bunda Menderes'in rolü büyüktür. Bu iki liderin karşılarındaki İsmet İnönü ise, her zaman ve her yerde tarihi kişiliğinin ağırlığını hissettiren bir lider niteliği taşımaktadır; -sekiz yılı «Milli Şef» sıfatıyla ve tek adam olarak geçmiş- on iki yıllık iktidar döneminden sonra muhalefet liderliğini de benimsemiş, gözüpek, sabırlı ve sorumluluğunun bilincinde bir kişilik ortaya koymaktadır. Parti örgütü ve CHP milletvekilleri onun bu kişiliğinin ve demokrasinin -hiç olmazsa- onsuz olunmaz koşullarına uyulması yolundaki ısrarcılığının etkisi altındadırlar.

1957 genel seçimleri öncesinde tırmanan gerginlik, seçimlerdeki yolsuzluk söylentileri üzerine, seçimler sonrasında eylemli saldırılara dönüştü. Bunun en belirgin örneklerinden biri Gaziantep olaylarıdır.

(*) Resmi sonuçlara göre, 1957 seçimlerinde Demokrat Parti oyların yüzde 48.10'unu, CHP yüzde 41.03'ünü, Cumhuriyetçi Millet Partisi yüzde 7,03'ünü, Hürriyet Partisi yüzde 3,78'ini almıştır.

Gaziantep Olayları

27 Ekim 1957 günü yapılan seçimlerin ardından, CHP Genel Merkezine seçimlerde hile yapıldığı yolunda başvurular geliyordu. Bu arada iktidar partisinden yana radyo yayınlarıyla da seçmenlerin etkilendiği ifade ediliyor ve seçimlerin yenilenmesi isteniyordu. Sonunda DP'nin 424, CHP'nin 178 milletvekili çıkardığı, Gaziantep'te seçimi «tam liste halinde» CHP'nin kazandığı ilan edildi. Ertesi gün, DP'nin itirazı üzerine Nizip ilçesinde oyların yeniden sayıldığı bildirildi. Sonuçta, Gaziantep genelinde DP'nin CHP'den 230 oy fazla aldığı, bu durumda seçimi «tam liste halinde» DP'nin kazandığı açıklandı.

Bu açıklama, Gaziantep'te CHP'lilerin büyük gösteriler yapmalarına yol açtı. Sonuca bu kez CHP itiraz etti. Oyların yeniden sayılması gerekiyordu. Tam bu sırada oy pusulalarının ve tutanakların toplandığı Adliye binasında yangın çıktı; içerdeki *bekçi yanarak öldü.*

DP iktidarı, olayın bütün Türkiye'de tepkiler yaratacağını gözönüne alarak, savcılara bu konudaki haberler için yayın yasağı koydurdu. Başka olaylar da birbirini izlediği için, kamuoyu olayların içyüzünü hiçbir zaman öğrenemedi.

Uzun yıllar Ankara'da gazetecilik yapmış olan Emin Karakuş, olayları yaşamış olanlardan dinlediklerini anılarına aktarmaktadır:[368]

«DP'nin tam liste halinde kazandığı ilan edilir edilmez, Akyol DP ocak binası önünde davul zurnayla gösteriler başladı. Gece saat 20.30 sıralarında, CHP'liler büyük bir kalabalık halinde şenlik yapılan yere geldiler ve davul çalınmamasını ihtar ettiler. Bunun üzerine DP Akyol ocak başkanı Mahmut Bostancı'nın verdiği emre uyarak bekçiler havaya 21 kez ateş açtı ve CHP'liler bu silah sesleri üzerine dağıldı.

Seçimlerden iki gün sonra, Cumhuriyet Bayramı günü, CHP'liler büyük bir çelenk yaptırarak şehitliğe koydular. Bir gün önce başlayan olaylar, seçime hile karıştırıldığı iddiaları üzerine bu kalabalık daha da büyüdü ve geçit resmi yapılacak olan alana doğru yürüyüş başladı. Bu sırada başta Vali Hıfzı Ege'yle o zamanki DP milletvekili Ekrem Cenani'nin istekleri üzerine geçit törenine dahil süvari birliğine, CHP'lilerin önünün kesilmesi için buyruk verildi. Mikrofonun açık olduğunun farkında olmayan Vali Hıfzı Ege'nin, CHP'lileri göstererek, 'Atın şu hergeleleri' dediği duyuldu. Bunun üzerine topluluk çılgına döndü. Halkla güvenlik kuvvetleri ve süvari birliği arasında itişip kakışmalar başladı. Arazözler halkın üze-

rine su püskürtüyor, bu durum halkta tam bir panik havası yaratıyordu. Arabaların gürültüsünden süvari birliğinin atları ürkmüş, bir çocuğun yaralanmasına ve bir kadının yere düşerek eteklerinin açılmasına neden olmuştu.

Bölge halkının bir anlayışına göre, su birleşmekte olan köpeklerin üzerine sıkılırdı. Yere düşen ve her tarafı açılan bir kadının bu şekilde üzerine su sıkılması, bir çağrışım yaparak halkı daha çok sinirlendirdi. 'Biz köpek miyiz? Üzerimize su sıkıyorsunuz!' diye bağıranlar oldu ve buldukları taşlarla arazözlerin üzerine doğru saldırıya geçildi.

Süvari birliğine verilen buyrukla, süvariler kılıç çekip halkın üzerine doğru yürüdüler, güvenlik kuvvetleri de validen aldıkları buyrukla göz yaşartıcı bomba kullanıyorlardı. İşte tam bu sırada Gaziantep savaşına katılmış uzun boylu, 55-60 yaşlarındaki mücahit Akyollu Kara Ahmet diye biri öne fırladı, 'Fransızlar bile bize böyle davranmadılar!' diye bağırıyordu. Halk da, 'Oy hırsızlarından hesap sorulmalıdır!' diye feryat ediyordu.

Arazözlerin suyu bitince oradan uzaklaşmaya, halk da onları izlemeye başladı. Kalabalık 10 bin kişi kadardı. Yürüdüler, bir anda belediye binasıyla itfaiye binasının kapı ve pencereleri aşağı indirildi. Halk arasından, 'Adalet isteriz, hürriyet isteriz!' sesleri yükseliyor, 'Hırsızlar hesap vermelidir!' diye bağıranlar oluyordu. Belediye binasından DP binasında bulunanlara durum telefonla bildirildi. Halk DP binası önüne geldiğinde, binanın içinde bulunan DP milletvekili Ekrem Cenani, Ali Şahin, Kâmil Ocak ve İhsan Mahmut adındaki kişiler dört tabancayla ateşe başladılar. Bu nokta 3.11.1957 günü Gaziantep Savcı Yardımcısı Ömer Çapanoğlu'yla bilirkişi Kıdemli Yüzbaşı Oğuz Yücel tarafından yerinde yapılan keşif ve uygulamayla saptanmış bulunuyordu. Bu sırada birçok yerden silah sesleri duyulmaya başladı. Ve nereden atıldığı bilinmeyen kurşunlarla *bir komiser yardımcısı ve bir çocuk öldü.* Altı kişi de çeşitli yerlerinden bıçak, sopa ve taşlarla yaralanmışlardı. Bundan sonra halk DP binasına doğru yürüdü, bir anda bu binanın da cam ve pencereleri aşağı indirildi. Bunu DP milletvekili Ekrem Cenani'nin eviyle vali konağının yıkımı izledi.

Olayların çığırından çıkması üzerine askeri birlikler duruma karışmak zorunda kaldılar ve sıkıyönetim ilan edildi. Bundan sonra, bir anda beliren jet uçaklarının çok alçaktan uçarak büyük gürültülerle ve halkın sinirinin daha çok gerilmesine neden oldukları görüldü. Kadınlar ve çocuklar çığlıklar atarak sığınacak bir yer aramaya başladılar. Halk üzerinde sözün tam anlamıyla bir dehşet havası estirildi. Toplantı halinde bulunan

ve yer yer sokakları dolduran halk bir anda çil yavrusu gibi dağılmaya başladı.

Bu durum Valilik tarafından Türk kamuoyuna 'Gaziantep'te isyan var' şeklinde duyuruldu ve gelişigüzel ihbarlarla yetmiş üç kişi tutuklanarak Adana Cezaevine gönderildi. Bunlar arasında CHP milletvekili adaylarından Cemil Sait Barlas, Ali İhsan Göğüş, Refik Daniş, Osman Bilal ve Cemil Cahit Güzelbey de vardı.

Tutuklular bir süre sonra Yozgat Cezaevine nakledildiler. Sanıklar hakkında,

1. Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek,
2. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki Kanuna karşı koymak,
3. Halkı hükümet aleyhine tahrik etmek,
4. Hükümet kuvvetlerine cebir ve şiddetle karşı koymak,
5. Devlet malını toplu halde tahrip etmek,
6. Türk bayrağına hakaret etmek,
7. Hükümetin ve adliyenin manevi kişiliğini tahkir etmek suçlarından

dolayı dava açıldı. Yapılan soruşturmalar sonunda, altışar ay yatan sanıklar Yozgat Asliye ve Ağır Ceza Mahkemeleri tarafından salıverildiler. Hiçbir suç işlemedikleri belli olduğundan, hepsinin ayrı ayrı aklanmalarına karar verildi.»

Topkapı Olayları

Gaziantep Olayını 1959'da başka üzücü olaylar izledi. Bunlar, daha çok muhalefet lideri İsmet İnönü'nün yurt gezilerinde sıcak gösterilerle karşılanmasına katlanamayan iktidar partisinin bu gezileri engellemeye girişmesinden, kışkırtmalara yönelmesinden ileri geldi. Uşak Olaylarında, istasyonda aleyhte gösterilere hedef olan İnönü, atılan taşlardan biriyle başmdan hafif yaralandı. 1960 Nisanında Kayseri-İncesu'da yer alan gösteriler de, Uşak Olaylarında olduğu gibi, subayların müdahalesiyle önlenebildi.

Burada üçüncü bir olaydan, İsmet İnönü'ye suikast girişimi iddiasına da yer verilen ve Yassıada duruşmalarına konu olan Topkapı Olaylarından söz edeceğiz.

Uşak Olaylarının ardından, İsmet İnönü'nün 5 Mayıs 1959 günü

İstanbul'a geleceği haberi, kentte olağanüstü önlemler alınmasına yol açtı. Yeşilköy Havaalanı ile İsmet İnönü'nün Maçka-Taşlık'taki evi arasına, yollara barikatlar kuruldu. Muhalefet liderine karşılama düzenlenmesini istemeyen DP ileri gelenlerinin verdiği emir üzerine polis, üç dört kişinin biraraya toplanmasına bile izin vermiyordu. Otomobille Yeşilköy Havaalanına gidilmesi de yasaktı; yollar Edirne yönünden gelip İstanbul'a gitmek isteyen araçlarla doluydu. Yalnız milletvekilleriyle gazetecilere gidiş izni vardı. Buna karşın, kimi CHP'liler ve İstanbullular, ara yollardan ve tarlalardan geçip de Yeşilköy'e doğru gidiyorlardı.

İsmet İnönü'yü İzmir'den getiren uçak saat 14.00'te havaalanına indiğinde, karşılayıcılar terminal çevresindeki polis kordonunu yarıp alana doğru koşmaya başladılar. Polis önüne geleni copluyor, kalabalığın ilerlemesini engellemeye çalışıyordu.

İstanbul yönüne hareket eden İsmet İnönü'nün otomobili ardında büyük bir konvoy oluşmuştu.

Muhalefet liderinin otomobili Topkapı'ya geldiğinde, öndeki trafik arabası yan dönüp yolu kapadı. DP'nin önceden yaptığı hazırlık sonucu, burada ellerinde İnönü'yü yeren pankartlar bulunan bir kalabalık toplanmıştı. Aralarında sarhoşlar, taşlı sopalı kişiler vardı. Bunlar İnönü'nün arabasının çevresini aldı. Küfürlerle girişilen saldırı, arabanın taşa tutulup camlarının kırılmasıyla sürdü. Saldırganlardan bazıları kapıları açmaya çalışırken içlerinden biri de otomobilin üstüne çıkıp zıplamaya başladı. Tavan yer yer çöktü. Polis en küçük bir harekette bulunmuyor, olup biteni kayıtsızca izliyordu.

O sıralarda Süvari Binbaşısı Turhan Bayraktar ortaya atılıp yanındaki bir grup askeri harekete geçirerek saldırganları dağıtmasaydı, İsmet İnönü linç edilecekti... İsmet İnönü'nün otomobili şimdi askerlerin açtığı yolda yavaş yavaş ilerliyordu...

Muhalefet liderinin otomobili önde, Yeşilköy'den sonra onu izlemiş olan otomobiller arkada, büyük bir konvoy Sultanahmet'e doğru ilerledi. Yol üzerinde bekleyen, apartmanların pencerelerinde toplanan İstanbullular çiçekler atıyorlardı. Üniversiteli gençler «Hürriyet isteriz... Adalet isteriz!...» diye bağırıyorlar, polis tarafından coplanıyorlardı. Polis zaman zaman gaz bombaları atarak otomobillerin yanında, ardında koşan öğrenci kalabalığını dağıtmaya çalışıyordu.

Sultanahmet'teki CHP il merkezinin (şimdi Turizm Müdürlüğü) önünde de büyük bir kalabalık toplanmıştı. Kalabalığı yararak binaya

giren İsmet İnönü, balkondan yaptığı kısa konuşmada toplananlardan dağılmalarını isteyerek «Zulümle iktidarda kalmak mümkün değildir. Güzel günler, hürriyet dolu günler yakındır,» dedi.

Polis, toplananların üzerine gözyaşartıcı bomba atmaya başlamıştı. Bir yandan da ele geçirdiklerini acımasızca dövüyor, gözaltına alıyordu. Polise taş ve sopalarla karşı koyanlara rastlanıyordu.

İsmet İnönü, o gün Maçka'daki evinde yaptığı basın toplantısında şunları söyledi:

«Vatandaş hakkına, idare tarafından tecavüz edilmektedir. Bir devleti temeline kadar sarsan, bundan daha vahim bir arıza olamaz. Devlet kuvvetlerinin müsamahası ile tecavüz, ancak çok zararlı surette hasta olan bir cemiyet bünyesinde olabilir.»

Bir gazeteci, İnönü'ye yeniden geziye çıkıp çıkmayacağını sordu. İnönü, «Ömrümün seyahat ile geçeceğinden şüphe etmeyin,» cevabını verdi.

İstanbul Savcısı Hicabi Dinç, Topkapı Olaylarının incelendiği gerekçesiyle, o dönemde sık sık rastlanan yayın yasaklarından birini daha koydu.

CHP, Başbakan Adnan Menderes hakkında Meclis soruşturması açılmasını isteyen bir önerge verdiyse de, bu önerge Meclis'te DP'lilerin oylarıyla reddedildi.

Yassıada'daki Yargılama

27 Mayıs 1960 askeri harekâtından sonra Demokrat Parti ileri gelenlerini yargılamak üzere Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanı'nın baktığı 19 davadan biri de Topkapı Olayları davasıydı.

2 Aralık 1960'ta başlayan davanın 60 sanığı vardı. Başlıcaları Celal Bayar, Adnan Menderes, Vali Kemal Aygün, Ethem Yetkiner, Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç, polis şeflerinden Zeki Şahin'di. Başsavcı Altay Ömer Egesel, sanıkların İsmet İnönü'yü Topkapı'da öldürmeye çalıştıklarını öne sürdü. Yeşilköy'e ve Topkapı'ya bu amaçla adamlar getirildiğini, ellerinde sopalar, şişeler ve şişler bulunan bu adamların Topkapı'da İnönü'nün arabasını çevirdiklerini, suikaste ordu birliklerinin engel olabildiğini ifade ederek, aralarında yukarda adı geçen sanıkların da bulunduğu 12 kişinin idamını istedi.

22 oturum süren davada 166 tanık dinlendi. Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan, Çanakkale milletvekili Safaeddin Karanakçı, eski Ankara

Valisi Dilaver Argun, eski Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes de tanıklar arasındaydı.

Celal Bayar, İnönü'ye saygı duyduğunu, bu olaylar sırasında onu öldürmek kastıyla davranılmadığını söyledi. Adnan Menderes'in avukatı, eski başbakanın geç de olsa artık ibret dersi almış olduğunu ifade etti.

Adnan Menderes, savunmasında bunun bir karşı gösteri olduğunu söyleyerek İnönü'yü övdü: «Uzun yıllar İnönü ile çalışmanın ona karşı bende uyandırdığı bir bilinçaltı saygı ve sevgi duygusu vardır. Kimvurduya getirmekle İnönü ortadan kalkmaz. Allah saklasın. Sonra, mademki İnönü bir dava açmadı, bunu bir küçüklük saydığına mı yorarsınız, yoksa hakimlere karşı bir güvensizliği mi vardı. Hayır. Öyleyse İnönü de bunun bir suikast olduğuna inanmıyordu.»

Öteki sanıklar da olayların önceden planlanmadığını, bunun bir gösteri olduğunu öne sürdüler.

Dava 17 Nisan 1961'de sona erdi ve Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç'ün de içlerinde bulunduğu 16 sanık için beraat kararı verildi. Bayar, Menderes, Kemal Aygün ve Ethem Yetkiner'le ilgili olarak bu dava, «Anayasayı İhlal» davasıyla birleştirildi (bu davada da Anayasayı ihlal suçunun «maddi vakıa»sı kabul edildi). Geri kalan sanıklar iki gruba ayrılarak 7'şer yıl 6'şar ay ve 3'er yıl 9'ar ay hapisle cezalandırıldılar.

BAŞBAKAN İSMET İNÖNÜ'YE SUİKAST GİRİŞİMİ

27 Mayıs 1960 askeri harekâtından sonraki ilk genel seçimler 1961 Ekiminde yapıldı. 19 Kasım 1961'de İsmet İnönü'nün Başbakanlığında Cumhuriyet Halk Partisi Adalet Partisi (CHP-AP) koalisyon hükümeti kuruldu. Albay Talât Aydemir öncülüğündeki 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimlerinin ardından, 2 Aralık 1963'te koalisyon hükümeti istifa etti. 25 Aralıkta, yine İsmet İnönü'nün Başbakanlığında ikinci koalisyon hükümeti oluştu. Bu kez AP dışarda kalıyor; hükümete CHP ve bağımsızlar katılıyordu.

Yassıada'da mahkûm edilen Demokrat Partililerin büyük çoğunluğu Kayseri Cezaevine gönderilmişti. Eski Demokratların kurduğu, artık koalisyon ortağı olmayan Adalet Partisi'nin sözcüleri sürekli olarak Kayseri'deki mahkûmların serbest bırakılması gerektiğini öne sürüyor; bu konuda kamuoyu yaratmaya, iktidara baskı yapmaya çalışıyorlardı. Bunların sonucu olarak eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın koşullu olarak salıverilmesi (meşruten tahliyesi) üzerine Kayseri-Ankara yolunda ve Ankara'da büyük gösteriler yapılmış; hâlâ iç politika üzerinde etkin olan askerlerin de baskısıyla Bayar yeniden cezaevine gönderilmişti.

22 Şubat 1964 günü («garip bir tesadüf» olarak 22 Şubat 1962 darbe girişiminin yıldönümünde) saat 11.45'te Mesut Suna adlı kişi, Başbakan İsmet İnönü'ye Başbakanlık binası önünde, dört metre uzaklıktan tabancayla üç el ateş etti.

İsmet İnönü, Özel Kalem Müdürüyle birlikte Başbakanlıktan (eski bina) çıkmış, binanın önündeki terasımsı düzlükte bekleyen gazetecilerin sorularını birkaç cümleyle cevaplayıp merdivenleri inmiş, aşağıda bekleyen otomobiline yerleşmişti. Kapıdan çıkışıyla arabasına girişi arasında iki dakikalık bir süre geçmişti. Tabanca, işte o sırada patladı... Ne olup bittiğini anlayamayan İsmet İnönü telaşlanmadı. Kurşunlar kapıya rastlamıştı...

Polisler hemen suikastçının üzerine atıldılar. Kısa bir boğuşmadan sonra tabancasını alarak polislere ait bekleme kulübesine soktular.

İsmet İnönü bu boğuşmayı izlerken şoförü Halil Altınoğlu telaşlan-

mıştı. Başbakan «Ne acele ediyorsunuz, durun bakalım bu adam ne istiyor,» dediyse de, gaza bastı ve İnönü'nün ilk bindiği sırada eliyle gösterdiği yöne, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne doğru otomobili hızla sürdü. Yolda İnönü, «Kim bu adam?» diye soruyordu.

Suikastçı Mesut Suna, Kayseri'den gelmişti. Başbakanlık binasına hiçbir engelle karşılaşmadan yaklaşmış, kalabalığa da karışmayıp polislere ait kulübeye girmiş ve İsmet İnönü otomobiline bininceye kadar beklemişti.

Uzun uzun sorgulanan suikastçinin hiçbir örgütle bağlantısı bulunmadığı anlaşıldı. Kayseri'de elektrik işçiliği yapan Mesut Suna, dinlediği söylevlerden, kahvelerdeki konuşmalardan, hocaların vaazlarından etkilenmiş ve İsmet İnönü'yü öldürmeyi kutsal bir görev saymıştı. Eski Demokrat Partililerin -İsmet İnönü'yü hedef alan- propagandalarının etkisinde kaldığı seziliyordu.

Kısa süren bir yargılamadan sonra mahkûm edilen Mesut Suna'nın giriştiği suikastin ardındaki etkenler bunlardı. Şevket Süreyya Aydemir, İsmet İnönü'yü konu alan *İkinci Adam* adlı kitabında[369] olayı, Mesut Suna'nın ve benzerlerinin psikolojisiyle toplum psikolojisi arasında bağlantı kurarak çözümlemektedir:

«(Suikastçinin) Benlik duyguları yıllardan beri yanlış haberler ve heyecanlarla ayaklandırılmıştır. Kalabalıklardan, sokak adamlarından biridir. Ve enaniyetleri (benlik gururları) yanlış ayaklandırılan bütün sokak kalabalıklarında, binlerce Mesut Suna bugün de bulunabilir. Ve bunlar, toplumun sakin ve durgun halinde değil, fakat hareketli ve nizamını kaybetmiş, galeyan hallerinde, su içer gibi kan dökebilirler. Mesela vaktiyle kendisine Bedi-üz-zaman Said-i Kürdi adını veren, hem külahlı hem silahlı adamın (Said-i Nursi) 31 Mart 1909 hareketinde ayaklandırdığı askerlerin öldürdükleri mektepli subaylar, böyle öldürüldüler. İstiklal Savaşı içindeki iç ayaklanmalarda da, bunların binlerce ve binlercesi harekete geçmedi mi? (...) Hulasa, Mesut Suna'lar, toplumun alt kalabalığında daima vardır ve daima olacaklardır. Bu kalabalıkları yanlış dalgalandırmaya gelmez... Çünkü o zaman Mesut Suna'lar, hemen bataklığın yüzüne çıkarlar. Ve sonra, artık yığın psikolojisinin vahşi kanunu işler...»

ONİKİ MART'A DOĞRU...

Bir sabah uykusunda
Polise saldırdılar
Demircioğlu Vedat'ı
Coplarla öldürdüler
Coplarla yumruklarla
Vurdular öldürdüler
Gencecik çocuklardı
Belki siz de gördünüz
Ellerinde pankartlar
Yolda gidiyorlardı
Özgürlük istiyorlar
Özgürlük diyorlardı
Ellerinde pankartlar
Özgürlük diyorlardı

RUHİ SU

«Gaziantep ve Topkapı Olayları» başlıklı bölümde belirtilen nedenlerle tırmanan iktidar-muhalefet çekişmesinin ardından, iktidardaki Demokrat Parti'nin oylarıyla, 27 Nisan 1960 günü Anayasanın üstünde yetkiler taşıyan Meclis Tahkikat Encümeni kuruldu. Basının ve muhalefetin tümüyle susturulması amacını taşıyan bu girişim, üniversiteyi «isyan» ettirdi. İstanbul'da 28 Nisanda, Ankara'da 29 Nisanda büyük gösteriler yapıldı.

28 Nisanda İstanbul Üniversitesi bahçesinde toplanan gençler, «Yaşasın hürriyet! Kahrolsun diktatörler, kahrolsun Menderes!» diye bağırarak gösteriye başladılar. Polisin üniversite bahçesine girmesi ve gençlere karşı şiddet kullanması üzerine gösteriler -sonradan «Hürriyet Meydanı» adı verilecek olan- Beyazıt Alanına taştı. Burada Turhan Emeksiz adlı genç, polis kurşunuyla öldürüldü. 27 Mayıs 1960 askeri harekâtından sonra Yassıada'da görülen «Anayasayı ihlal» davasında bu olayların da hesabı sorulacaktı.[370]

Vedat Demircioğlu'nun Ölümü

1961 Anayasasının düşünce ve anlatım özgürlüklerini güvence altına almasından sonra sağ ve sol akımlar su yüzüne çıktı, yavaş yavaş gelişti. Ancak, en masum sosyal demokrat düşüncelerin ortaya konulması bile belirli çevrelerin «komünistlik» suçlamalarında bulunmasına yol açıyor; suçlamalar giderek saldırıya, cezalandırmaya dönüşüyor, bunlara karşı doğan tepki sonucu eylemli olarak sağ-sol çatışması başlıyordu. Çatışmanın belirgin örnekleri Türkiye İşçi Partisi toplantılarının basılması ve politize olan öğrenci kuruluşlarının -başlangıçta sağdan gelmek üzere- birbirlerine karşı giriştikleri savaşımlardır.

1968 Mayısındaki «Dünya gençliğinin başkaldırısı»nı izleyen günlerde Türkiye'de de üniversite ve yüksekokullarda girişilen boykot ve işgaller bir dönüm noktası olarak değerlendirilmek gerekir. Boykot ve işgal, soldaki gençliğin gizilgücünü (potansiyelini) ortaya koyması yönünden önemliydi. Böylece hem soldaki gençlik kendi gücünün ayırdına varıyor, hem de karşı tarafa ürküntü vererek önlemler düşünülmesine ya da alınan önemlerin sertleştirilmesine yol açıyordu.

Boykot ve işgallerin hemen ardından, 15 Temmuz 1968'de Amerikan 6. Filo'sunun İstanbul'a gelmesi sırasında girişilen protesto eylemlerini toplum polisinin adeta düşmanca bir tutumla bastırmaya girişmesini, yirmi beş yıllık bir zaman diliminin ve bu dönem içerisinde yer alan olayların perspektifinden değerlendirdiğimizde, gençlere yönelik şiddetin bu etkenlere dayandığı sonucuna varıyoruz. Bu tutumun, gençlerin tepkisini birlikte getirmesi kaçınılmazdı.

Yeni dönemin ilk siyasal cinayeti böyle bir ortam içerisinde işlendi.

Amerikan 6. Filosu'na yönelik daha önceki protesto eylemlerinde ılımlı davranan toplum polisi, en etkin protestocu kesimin kaldığı İstanbul Gümüşsuyu'ndaki Teknik Üniversite Öğrenci Yurdu'nu 17 Temmuz 1968 akşamı kuşattı. Öğrenciler buna aldırış etmeyip protesto eylemlerini sürdürdüler. Gece saat 01.00 sıralarında toplum polisi, yurdun önünde birkaç öğrenciyi ekip otomobiline sürükledi; öğrenciler de caddenin ortasında bir öğrenciyi yakalamaya çalışan ve sonradan emniyet amiri olduğu anlaşılan bir sivili sürükleyerek yurt binasına soktular.

Biraz sonra olay yerine bir inzibat birliği geldi; gençlerle polis arasma barikat kurdu. Birlik komutanı albayla görüşen öğrenciler, polisin elindeki iki arkadaşları geri verilirse, öğrenci yurdunda bulunan emniyet amirini serbest bırakacaklarını söylediler.

Albay, polisle öğrenciler arasında arabuluculuk yaptı. Polis, ellerinde yalnızca bir öğrenci bulunduğunu söyledi. Öğrenciler emniyet amirini, polis de bir öğrenciyi serbest bıraktı. Bu genç, polisin aldığı öteki arkadaşının feci şekilde dövülüp başka bir yere götürüldüğünü bildirdi.

Bu sırada öğrenci liderlerinden biri, polis telsiziyle «En kısa zamanda bütün polis birlikleri Gümüşsuyu'nu kuşatsın. Gümüşsuyu'na girilecektir» emri verildiğini işitti. Bu, askeri birlik komutanı albaya duyuruldu. Albay, kaygılanmamalarını, herhangi bir baskına engel olacağını söyledi. Öğrenci Birliği Başkanı Harun Karadeniz, İTÜ Rektörü Bedri Karafakioğlu'nu aradı. Durumu anlattı; araya girmesini ve daha büyük olayların çıkmasını önlemesini istedi. Rektör, «Durumun daha evvel Emniyetçe kendisinden sorulduğunu ve Senato üyelerinden bazılarıyla da görüştükten sonra Gümüşsuyu yurt binasını üniversite kabul etmediklerini» ifade etti.

Baskın yapılacağı artık kesindi. Nitekim emniyet amiri bırakılır bırakılmaz bin kadar polis büyük bir uğultuyla, «tam bir galeyan halinde», dört yüz kişinin kaldığı yurda girdi. Bu uğultuya kırılan camların ve bağrışan insanların sesleri karıştı.

Çatırtılar, uğultular, çığlıklar bir süre devam etti. Polis birçok genci öldüresiye dövmüş, Vedat Demircioğlu'nu dövdükten sonra ikinci kat penceresinden atmış, daha sonra bu genç ayaklarından sürüklenmiş ve öldü diye postane önünde bırakılmıştı. En sonunda üzerlerinde iç çamaşırlarından ve pijamalarından başka bir şey bulunmayan otuz kadar genç gözaltına alınıp götürüldü.

Geri kalan öğrenciler, giyinmeden, saat 05.30'da Taksim anıtına yürüyüp ellerindeki pankartları bıraktılar ve tedavi için hastanelere dağıldılar.

Vedat Demircioğlu, Alpaslan Ertuğrul ve Kerim Taşgören, ağır yaralandıkları için yoğun bakıma alındılar.

Baskından sonra gözaltına alman 32 öğrenci, İstanbul 8. Sulh Ceza Hakimliği tarafından «polise fiili mukavemet, devletin emniyet kuvvetlerini tahkir ve tezyif, hürriyeti tahdit, darp ve müessir fiil» suçlarını işledikleri gerekçesiyle tutuklandı.

Öğrencilerin 6. Filo'yu ve baskını kınayan gösterileri sürdü.

Baskın sırasında komaya sokulan ve on gün kadar Beyoğlu İlkyardım Hastanesi'nde (şimdi Taksim Hastanesi) yatan Vedat Demircioğlu, 24 Temmuz günü öldü. Polis, cenazesini gizlice memleketine, Konya'nın Taşkent bucağına gönderdi. Bunu öğrenen öğrenciler şiddet eylemlerine giriştiler. Sokak çatışmaları çıktı; yirmi beş kadar polis, kırkı aşkın öğrenci yaralandı; çok sayıda öğrenci gözaltına alındı.

Kanlı Pazar: İki Cinayet

1968'in ikinci yarısından sonra sol-sağ çatışması alevlendi. İki kişinin ölümü ve yüzlerce kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan 16 Şubat 1969 «Kanlı Pazar»ı bu hava içerisinde ve yine 6. Filo'yu protesto eylemi sırasında yaşandı.

O gün değişik alanlarda etkinlikte bulunan 76 kitle örgütü (çoğunluğu işçi ve gençlik örgütleri oluşturuyordu), Valilikten aldıkları izinle, Beyazıt'ta başlayıp Taksim'de sona erecek «Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü»nü düzenlemişlerdi. Sağ kesim de, iktidardan aldığı destekle, bir karşı kampanya yürütmekteydi.

Saat 14.00'te, Beyazıt'ta miting başladığı sırada, birtakım sakallı kişilerin Dolmabahçe Camisi'yle çevresinde toplu namaz kıldıkları görüldü.

Beyazıt'tan yürüyüşe geçen göstericiler, Sultanahmet - Sirkeci - Karaköy - Tophane - Dolmabahçe yoluyla Taksim'e ilerlediler. Sayıları 40 bini bulmuştu. Öndeki yürüyüşçüler Taksim'e gelmişler, Sular İdaresi'nin önünden dönüyorlardı ki, bombalar patlamaya başladı. Bunların çoğu Ayazpaşa'dan Taksim Alanına çıkılan yerde patlıyor ve yürüyüşçülerin büyük çoğunluğunun Taksim'e çıkışı engelleniyor, bu arada üzerlerine taş ve sopalar atılıyordu. Çok geçmeden kalkanlı toplum polisleri de kalabalığa saldırdı. Kalabalık ara sokaklara kaçışıp dağılırken ezilenler, yaralananlar oldu. Birtakım siviller de polislerle birlikte saldırıya geçtiler. Bunlar özellikle Taksim'e ilk gelenlere taş, sopa ve bıçaklarla saldırdılar.

Duran Erdoğan ve Turgut Aytaç öldü, yüzlerce kişi yaralandı.

Gazetelerde yayımlanan fotoğraflarda, bir polis memuru, Turgut Aytaç'ın öldürülüşünü izlerken görülüyordu. Elinde bıçakla görülen kişinin ise Belediye Zabıta Memuru Seyit Atmaca olduğu açıklandı ve bu kişi ilk sorgusunda tutuklandı.

Başka «fail» ya da «failler» yakalanmadan, Kanlı Pazar dosyası kapatıldı.

Buna karşılık, olayın sorumlularının bulunmasını isteyen sol yayınlar için polise hakaret, hükümete hakaret gibi savlarla dava açıldı. Köktendinci *Bugün* gazetesindeki kimi yazılar nedeniyle de, halkı suç işlemeye kışkırtmak gerekçesiyle kovuşturma başlatıldı. Gazetenin o günkü sayısında, «Cihada Hazır Olun» başlığı altında, «Büyük bir fırtınanın başlamak üzere olduğu, topyekûn savaşın kaçınılmaz hale geldiği ve silahlanmak gerektiği bir dönemde yaşıyoruz. Allah yolunda cihad farzdır ve silahlar patlayacaktır,» deniliyordu.

Olaydan sonra iktidar partisi AP dışındaki siyasal partilerin hepsi, İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın istifasını istediler. Sükan ise, Meclis'te yaptığı konuşmada, olayın sorumluluğunu solculara ve basına yükledi.

1969'un Öteki Cinayetleri

1969 Eylülünde de, Milliyetçi Hareket Partisi güdümündeki, kendilerine «Komandolar» adını veren, «Ülkü Ocakları» içerisinde örgütlenmiş sağcı grup, Beşiktaş'taki Işık Mimarlık ve Mühendislik Yüksek Okulu'nu basarak öğrencilere ateş açtı. Mehmet Cantekin öldü, yedi öğrenci yaralandı.

Aynı grup Aralık 1969'da Yıldız Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi öğrencisi Mehmet Büyüksevinç ile Battal Mehetoğlu'nu öldürdü.

1969 Eylülünde, polisin İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği genel kurulu dolayısıyla Beyazıt'ta, Marmara Öğrenci Lokali çevresinde toplanan kimi öğrencileri gözaltına almak üzere harekete geçmesi sırasında kaçmak isteyen Orta Doğu Teknik Üniversitesi öğrencisi Taylan Özgür, bir polis memuru tarafından öldürüldü. Kaçmasının nedeni, belki de üzerinde silah bulunmasıydı. Sonradan, polise tabanca çektiği için öldürüldüğü öne sürüldü. Öğrenciler ateş eden polisin olay yerinden uzaklaşmasına engel olmak istedilerse de, araya toplum polisi girdi. Daha sonra soruşturma açıldı, ancak kimi öğrencilerin ve olayı gören kişilerin tanıklıkları arasında çelişkiler bulunduğu, daha doğrusu Taylan Özgür'ü öldüren polis kesinlikle saptanamadığı gerekçesiyle, olay örtbas edildi.

1970'de İşlenen Cinayetler

1970 Martında, Ankara Yüksek Öğretmen Okulu'ndaki çatışmada, sağcı gruptan, Ziraat Fakültesi öğrencisi Süleyman Özen öldü.

12 Nisanda on iki silahlı «Komando» Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bastı. Fikir Kulübü Başkam'nı alıp götürmelerine engel olan Doktor Asteğmen Necdet Güçlü'yü tabancayla beyninden vurarak öldürdüler. Daha sonra Türk Ocağı binasındaki Ülkü Ocakları Merkezi polis tarafından basıldı ve Güçlü'yü öldüren İbrahim Doğan silahıyla birlikte ele geçirildi.

30 Nisanda Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'ni basan «Koman-

do»larla fakülte öğrencileri arasında çatışma çıktı; Yaşar Serpin adlı öğrenci, sonradan sivil polis olduğu öne sürülen kişi tarafından tabancayla vurularak öldürüldü.

Mayıs ayında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi Mustafa Kuseyri tabancayla vurularak öldürüldü.

8 Haziranda İstanbul'da solcularla «Komandolar» arasında çatışma çıktı; Yusuf İmamoğlu adlı öğrenci öldü, 11 kişi gözaltına alındı. Ülkü Ocakları'nın bildirisinde, İmamoğlu'nun komünistler tarafından öldürüldüğü öne sürüldü.

Kasım ayında birçok fakültede boykot kararı alınırken «Komando» baskınları ve öğrenci olayları hız kazandı. 10 Aralıkta İstanbul'daki Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'nu basan «Komandolar», Hüseyin Aslantaş adlı öğrenciyi tabancayla vurarak öldürdüler.

25 Aralıkta Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi önünde sağcı ve solcu öğrenciler çatıştı. «Komandolar»ın açtığı yaylım ateş sonucu Eğitim Fakültesi öğrencisi Nail Karaçam öldü, Mehmet Demir ve Recep Sakın ağır yaralandı.

27 Aralıkta İlker Mansuroğlu adlı öğrenci Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi önünde «Komandolar» tarafından vuruldu ve ertesi gün öldü.

1971 başında eylemlerin niteliği tümüyle değişmişti. Bunlar artık gençlik hareketleri ya da sağ-sol çatışması olmaktan çıkıp anarşi hareketlerine dönüşmüştü. Artık «faili meçhul» patlamalar birbirini izliyordu. THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu), THKO/THKC (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu / Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi), TİİKP (Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi) gibi örgütler eyleme geçmişler, «kır gerillası» hazırlıkları başlamıştı...

Bu ortam içerisinde Kuvvet Komutanları tarafından «12 Mart Muhtırası» verilerek hükümet düşürüldü ve ordu güdümlü, antidemokratik bir rejime yönelindi.

12 Mart rejimi de başlangıçta siyasal cinayetleri önleyemedi. Bunlardan ilki, İsrail Konsolosu Efraim Elrom'un kaçırılıp öldürülmesi olayıydı...

DİPNOTLAR

GİRİŞ

(1) Bkz. Ahmet Mumcu: *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl,* İst. 1985; Ömer Lütfü Barkan. «Türkiye'de Din ve Devlet İlişkileri», *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri,* TTK, Ank. 1975; Taner Akçam: *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence,* İst. 1992.

(2) T. Akçam, agy, s. 48-49

(3) Ahmet Akgündüz: «1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'-i İrtikâb Kanunnamesi». *Belleten* (TTK), S. 199, Nisan 1987.

(4) Bkz. Kürşat İstanbullu: *Gözaltında Kaybolanlar,* İst. 1986; Özcan Sapan: *Beyaz Ölümün Güncesi,* İst. 1992.

KULELİ VAKASI

(5) Cevdet Paşa: *Tezâkir;* Halûk Y. Şehsuvaroğlu: *Sultan Aziz,* İst., bty, s. 9-10.

(6) Ali Rıza - Mehmed Galib: *13. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli.* Yeni bas. haz. Fahri Çetin Derin: *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız,* C. II, İst. 1977, s. 26.

(7) Tarık Zafer Tunaya: *Türkiye'de Siyasi Partiler* adlı kitabında (İst. 1952, s. 89-90) bu adı vermektedir.

(8) H.Y. Şehsuvaroğlu, agy, s. 11.

(9) Aktaran H.Y. Şehsuvaroğlu, agy, s. 14.

(10) Ebululâ Mardin: *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa,* s. 45; Ahmet Akgündüz, agy, s. 165; H.Y. Şehsuvaroğlu, agy, s. 14'te yanlış olarak 1840 Ceza Kanunu diyor. Bu olgu, kimi kaynaklarda yer alan birinci derecede suçlu bulunanların idama mahkûm edildikleri yolundaki savı geçersiz kılmaktadır.

(11) Bu yoldaki görüşler ve eleştirisi için bkz. Uluğ İğdemir: *Kuleli Vak'ası Hakkında bir Araştırma,* TTK, Ank. 1937. Ahmet Bedevi Kuran da aynı görüştedir. Bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* İst. 1959, s. 59-63.

(12) Bkz. Not 6'da agy.

(13) U. İğdemir, agy, s. 34.

(14) Ali Rıza - Mehmed Galib, agy.

SELANİK OLAYI

(15) Enver Ziya Karal: *Osmanlı Tarihi,* C. VII, 2. bas., Ank. 1977.

(16) Bkz. Alpay Kabacalı: *Türkiye'de Gençlik Hareketleri,* İst. 1992, s. 19-22.

(17) Olayın ayrıntıları çeşitli kaynaklarda değişik biçimlerde anlatılır. Bkz. E.Z.Karal, agy, s. 98-99; Ebüzziya Tevfik: *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. III, Haz. Ziyad Ebüzziya. İst. 1974, s. 250-253; Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu: *Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar,* İst. 1964, s. 314-331.

(18) Aktaran. N.N. Tepedelenlioğlu, agy, s. 315-316.

(19) Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi* adlı kitabında (TTK, Ank. 1979, s. 112) «14 kişinin asılmasına ve birçoklarının çeşitli cezalarla tutuklanıp sürgün edilmesine karar verilir» derken yanılıyor.

(20) N.N. Tepedelenlioğlu, agy, s. 323 vd.

(21) E.Z. Karal, agy, s. 99.

(22) E.Z. Karal, agy, s. 101

ABDÜLAZİZ'İN ÖLÜMÜ

(23) Haz. Bekir Sıtkı Baykal: *İbretnümâ-Mabeynci Fahri Beyin Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*, TTK, Ank. 1968, s. 15-17

ÇERKEZ HASAN VAKASI

(24) İbnülemin Mahmud Kemal İnal, «Cevdet Paşanın takdim ettiği ariza müsveddesine onun evrakı arasında tesadüf ettiğimden derc eyledim» kaydıyla aktarıyor. *Son Sadrazamlar,* F. IV, İst. 1943, s. 572-574.

ÇIRAĞAN VAKASI

(25) E.Z. Karal, agy, s. 365.

(26) Alpay Kabacalı: *Türkiye'de Basın Sansürü,* İst. 1990, s. 28.

(27) Ali Suavi: *Hive,* Paris 1290/1873; yeni bas. *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması,* haz. M. Abdülhalik Çay, İst. 1977.

(28) Midhat Cemal Kuntay: *Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi,* İst. 1946, s. 43.

(29) *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıları,* haz. M. Kayahan Özgül, İst. 1991, s. 411.

(30) Abdülhak Hamid: *Mektuplar*, C. II, s. 255. Aktaran: M.C. Kuntay, agy, s. 164.

(31) T.Z. Tunaya, agy, s. 98.

(32) Aktaran: M.C. Kuntay agy, s. 162-163.

(33) Mehmet Hocaoğlu: *Abdülhamit Han'ın Muhtıraları,* İst., bty, s. 18-21.

(34) Bkz. (Basiretçi) Ali Efendi: *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar,* yeni bas., İst. 1976.

(35) M.C. Kuntay, agy, s. 150-151.

(36) Ali Rıza - Mehmed Galib, agy, s. 102-103.

(37) *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s. 414-415.

KLEANTİ SKALİERİ - AZİZ BEY KOMİTESİ

(38) Alıntılar ve konuyla ilgili bilgiler Orhan Koloğlu'nun *Abdülhamit ve Masonlar* başlıklı araştırmasından (İst. 1991).

(39) O. Koloğlu, agy, s. 150.

(40) O. Koloğlu, agy, s. 151.

(41) Bkz. O. Koloğlu, agy, s. 163-165. Skalieri'nin V. Murad'la ilişkileri ve başlangıçtaki «Yunan ve Türk unsurları kaynaşması sonucu kurulacak yeni bir Bizans Devletini gerçekleştirme çabası» için bkz. M. Şükrü Hanioğlu: *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İst. (1986).

MİDHAT VE DAMAT MAHMUD PAŞALARIN BOĞDURULMASI

(42) Bilgi ve belge için bkz. Bilal N. Şimşir: *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşanın Sonu*, Ank. 1970.

(43) B.N. Şimşir, agy. s. 43. Asıl metin: İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar*, 2. bas., TTK, Ank. 1987, s. 20.

(44) B.N. Şimşir, agy, s. 147.

(45) Özellikle bkz. Midhat Paşa: *Tabsıra-i İbret ve Mir'at-ı Hayret*, yay. Ali Haydar Midhat, İst. 1325/1909; İ.H. Uzunçarşılı: *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK, Ank. 1967; Ali Haydar Midhat: *Hatıralarım*, İst. 1946; B.N. Şimşir, agy.

(46) Taif'teki hayatları için belgelere dayanan geniş bilgi: İ.H. Uzunçarşılı: *Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları*, TTK, Ank. 1950.

(47) B.N. Şimşir, agy. s. 152-159.

(48) İ.H. Uzunçarşılı, ... *Taif Mahkûmları*, s. 50.

(49) İ.H. Uzunçarşılı, ... *Taif Mahkûmları*, s. 56-57.

ABDÜLHAMİD'E BOMBALI SUİKAST GİRİŞİMİ

(50) Samih Nafiz Tansu (Anlatan: Hüsamettin Ertürk): *İki Devrin Perde Arkası*, İst. 1957, s. 42-43.

(51) *Temmuzun Sekizinci Cuma Günü Selâmlık Mevki-i Âlisinde İcra Kılınan İşti'al-i Cinaî Hakkında Bâ İrade-i Seniyye-i Hazret-i Hilâfetpenâhî Teşekkül Eden Komisyon-ı Mahsus Tarafından İcra Kılman Tahkikatın Fezlekesidir*, İst. 1321/1905.

(52) Tahsin Paşa: *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İst. 1931, s. 116.

TEVFİK NEVZAD'IN KUŞKULU ÖLÜMÜ

(53) Ziya Somar: *Tevfik Nevzat - İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı*, İzmir 1948.

(54) Z. Somar, agy; Bezmi Nusret Kaygusuz: *Bir Roman Gibi*, İzmir 1955, s. 9-10; Halit Ziya Uşaklıgil: *Kırk Yıl*, yeni bas. İst. 1969, s. 378-381; Alpay Kabacalı: *Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref*, İst. 1988.

(55) Hakkı Tarık Us: «Eşref», *Aylık Ansiklopedi*, No. 41, Eylül 1947.

(56) Eşref: *Deccâl, İkinci Kitab*, Mısır (Kahire) 1907.

(57) A. Kabacalı, 54 no.da agy, s. 55-56.

(58) H.Z. Uşaklıgil, agy, s. 380-381.

(59) B.N. Kaygusuz, agy, s. 10.

ŞEHREMİNİ RIDVAN PAŞA CİNAYETİ

(60) *Doğru Söz*, S. 2, 5 Nisan 1906.

(61) Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*'de (5. bas. İst. 1979), annesinin ilk kocası Ali Şamil Paşanın aile yaşamı üzerine ilginç bilgiler verir: evi sürekli polis ablukası altında tutulan kızıyla kimsenin görüştürülmediğini anlatır.

(62) *Emir Bedrhan,* Neşreden: Lûtfi, Matbaa-i İctihad, Kahire, bty. 62 s.

MAKEDONYA'DA SİYASAL CİNAYETLER

(63) Sina Akşin: *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İst. 1980, s. 58-59.

(64) S. Akşin, agy, s. 61.

(65) S. Akşin, agy, s. 71.

(66) Mithat Şükrü Bleda: *İmparatorluğun Çöküşü,* İst. 1969, s. 36-37.

(67) Kâzım Nami Duru: *«İttihat ve Terakki» Hatıralarım,* İst. 1957, s. 22.

(68) Anılarda, olayın ayrıntıları birbirini tutmaz. Krş. M.Ş. Bleda, agy; K.N. Duru, agy; *Enver Paşa'nın Anıları,* haz. Halil Erdoğan Cengiz, İst. 1991; Resneli Niyazi: *Balkanlarda Bir Gerillacı* (Hatırat-ı Niyazi), haz. İhsan Ilgar, İst. 1975; *Halil Menteşe'nin Anıları,* İst. 1986.

(69) Süleyman Külçe: *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet,* İzmir 1944, s. 39.

(70) S. Külçe, agy, s. 44-45.

(71) Kendisi, yıllar sonra «Hiçbir kimseden, hiçbir teşkilât merkezinden ilham ve telkin almadan kararımı verdim. Yalnız silahım olmadığından tabur ve teşkilât arkadaşlarımızdan biri vasıtasıyla Merkeze haber gönderip revolver istedim, fakat cevap beklemeden tabur mülâzımlarından Prevezeli Ahmed Talât Beyin rovelverini alıp şehre girdim,» diyecek. S. Külçe, agy, s. 48.

(72) Bu olayın ayrıntılarıyla ilgili anılar da birbirinden değişiktir. Krş. 68 no.da agy; Fethi Okyar: *Üç Devirde Bir Adam,* haz. Cemal Kutay, İst. 1980; Tahsin Uzer, agy; Tahsin Paşa: *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları,* İst. 1931.

(73) M.Ş. Bleda, agy, s. 38-39.

(74) S. Akşin, agy, s. 74.

(75) Resneli Niyazi, agy, s. 51-52; Ahmet Bedevi Kuran: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* İst. 1959, s. 458, 469.

(76) A.B. Kuran, agy, s. 459; *Halil Menteşe'nin Anıları,* s. 122.

(77) A.B. Kuran, agy, s. 461.

(78) *Enver Paşa'nın Anıları,* s. 115; aynı kaynaktan aktaran: Şevket Süreyya Aydemir: *Enver Paşa,* C. I, 2. bas. İst. 1972, s. 550.

(79) Feroz Ahmad: *İttihat ve Terakki,* 1908-1914, çev. Nuran Ülken, İst. 1971, s. 27; Murat Çulcu: *Osmanlıda Çağdaşlaşma-Taassup Çatışması,* C. I, İst. 1990, s. 226.

(80) K.N. Duru, agy, s. 27.

(81) K.N. Duru, agy, s. 33

(82) K.N. Duru, agy, s. 33.

FEHİM VE İSMAİL MAHİR PAŞA CİNAYETLERİ

(83) İbnülemin Mahmud Kemal İnal: *Son Sadrazamlar,* F. IX, s. 1609.

(84) Ziya Şakir (Soko), *Yarım Asım Evvel Bizi İdare Edenler* adlı kitabında (C.2. İst. 1943), Fehim Paşaya geniş yer ayırır (s. 36 vd, 144 vd.). Burada anlatılan olayların hangisinin gerçeğe ne ölçüde uygun olduğunu kestirmek güçtür.

(85) Ahmed Naci: *Fehim Paşa ile Margarit,* İst. 1330/1914; Ziya Şakir, agy, s. 44-46; M.Çulcu, agy, s. 211.

(86) Hariciye Nazırı Tevfik Paşanın bu konudaki «arıza»sı için bkz. İ.M.K. İnal, agy, s. 1613-1615.

(87) İ.M.K. İnal, agy, s. 1610.

(88) İ.M.K. İnal, agy, s. 1610.

(89) Ziya Şakir, agy, s. 156.

(90) Mehmed Tevfik Biren'in, torunu Sayın Fatma Hikmet Hürmen tarafından yakında yayımlanacak olan anılarından.

(91) M. Çulcu, agy, s. 232.

(92) K.N. Duru, agy, s. 26.

(93) Feroz Ahmad, agy, s. 19-20.

(94) Hasan Amca: *Doğmayan Hürriyet.* Alpay Kabacalı: *Bir İhtilalcinin Serüvenleri* içinde, İst. 1990, s. 120-122.

(95) Ali Cevat: *İkinci Meşrutiyet'in İlam ve Otuzbir Mart Hâdisesi,* haz. Faik Reşit Unat, TTK, Ank. 1960, s. 21.

(96) H. Amca - A. Kabacalı, agy, s. 123.

(97) Hüseyin Cahit Yalçın: *Siyasal Anılar,* haz. Rauf Mutluay, İst. 1976, s. 54.

(98) S. Külçe, agy, s. 55.

(99) M. Çulcu, agy, s. 230.

(100) Konuyla ilgili Cemal Kutay'ın kaleminden çıktığını sandığımız, kaynak göstermeyen ve kimi noktaları bizim dayandığımız kaynaklarla uyuşmayan bir yazı için bkz. *Çağımız,* S. 5, Şubat-Mart 1955.

GAZETECİ HASAN FEHMİ CİNAYETİ

(101) Bkz. Tarık Zafer Tunaya: *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. I, İst. 1984, s. 131-141; Münir Süleyman Çapanoğlu; *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi,* İst. 1964, s. 21-36; Sina Akşin: «Fedakâran-ı Millet Cemiyeti», *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* C. XXIX, S.1-2; M. Çulcu, agy.

(102) T.Z. Tunaya, agy (1984), s. 150.

(103) Ahrar Fırkası için bkz. T.Z. Tunaya, agy (1984), s. 142-170; M.S. Çapanoğlu, agy, s.39-42.

(104) Kimi örnekler için bkz. Hasan Amca: «Meşrutiyette Vurulan Gazeteciler» tefrikası, *Dünya* gazetesi.

(105) Ali Cevat, agy, s. 39-41.

(106) Celal Bayar: *Ben de Yazdım,* C. I, İst. 1966, s. 407.

(107) Kâzım Karabekir: *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909,* İst. 1982, s. 429.

(108) H. Amca - A. Kabacalı, agy, s. 129-133.

(109) H.C. Yalçın, agy. s. 71.

(110) 28 Mart 1325/10 Nisan 1909 günlü *Mizan*'dan aktaran: Murat Çulcu, agy, C. II, s. 209-210.

(111) H.C. Yalçın, agy. s. 71.

OTUZ BİR MART OLAYI

(112) Başlıca araştırmalar: Sina Akşin: *31 Mart Olayı,* İst. 1972: Yunus Nadi: *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî,* İst. 1325/1909; Doğan Avcıoğlu: *31 Mart'ta Yabancı Parmağı,* Ank. 1969; Mustafa Baydar: *31 Mart Vakası,* İst. 1955; İsmail Hami Danişmend: *31 Mart Vakası,* 3. bas., İst. 1986; Ecvet Güresin: *31 Mart İsyanı,* İst. 1969. Biz bu özette, *Milliyet*'in «Yakın Tarihimiz» ekine (F. 23, 1983) yazdığımız yazıdan yararlandık.

(113) M. Çulcu, agy, C. II, s. 221.

(114) *Cumhuriyet Kitap Eki,* S. 70, 27 Haziran 1991.

(115) Sina Akşin: *31 Mart Olayı*, s. 96.

(116) Çankırılı Şeyhoğlu Ahmet Talât (Üçok): *Görüp İşittiklerim,* C. IV, Çankırı 1934, s. 44.

(117) A(hmed) R(efik) (Altınay): *11 Nisan İnkılâbı,* İst. 1325/1909, s. 36-37; S. Akşin, agy, S. 186.

(118) Fuad Talât: *31 Mart İrtica,* İst. 1327/1911, s. 14-15.

(119) H. Amca - A. Kabacalı, agy. s. 140.

(120) Ali Cevat, agy, s. 58-59.

(121) *Servet-i Fünun* gazetesini kaynak gösteren *İkdam*'dan (21 Nisan 1909) aktaran: S. Akşin, agy, s. 225.

(122) Ali Cevat, agy, s. 59.

(123) Ali Fuat Türkgeldi: *Görüp İşittiklerim,* 2. bas., TTK, Ank. 1951, s. 26.

(124) Aktaran: H.C. Yalçın, agy, s. 88.

(125) S.Akşin, agy, s. 77.

(126) Bu görüşü savunan Yalçın Küçük *(Aydın Üzerine Tezler,* C. 2, İst. 1984, s. 638-647), s. 640'ta Mehmed Arslan ve Hüseyin Cahid'in Meclis-i Mebusan albümündeki fotoğraflarını da veriyor. Bizce bu iki mebus birbirine benzemektedir.

(127) A.B. Kuran, agy, s. 514 vd; S. Akşin, agy, s. 125-130.

(128) Ali Cevat, agy, s. 59-61.

(129) S. Akşin, agy, s. 130.

(130) Ahrar Fırkasından Mevlânzade (Mulanzade) Rifat, Prens Sabahaddin'le Ali Kabuli'nin daha önce görüşmüş olduklarını öne sürüyor ve şunları yazıyor: «Abdülhamid pencereden başını uzatarak Ali Kabuli Beye, 'Hain, ben sana ne yaptım ki, sarayı topa tutmak istemişsin,' dedikten sonra, askerlere: 'Götürün evlâtlarım gözüm görmesin,' ferman-ı nemrudanesinde bulundu. Eli ile de bir işaret eyledi; mânası nasıl isterseniz öyle yapın demekti.» *(İnkılâb-ı Osmanî'den Bir Yaprak...).*

(131) T. Uzer, agy, s. 254.

(132) Şevket Süreyya Aydemir: *Enver Paşa,* C. II, İst. 1971, s. 146-147.

GAZETECİ AHMED SAMİM'İN ÖLDÜRÜLMESİ

(133) Hasan Amca'nın *Dünya* gazetesinde yayımlanan «Meşrutiyette Vurulan Gazeteciler» tefrikasından.

(134) Sina Akşin: *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İst. 1980, s. 179-180.

(135) S. Akşin, ...*Jön Türkler,* s. 182.

(136) Bkz. H. Amca - A. Kabacalı, agy, s. 146-153, 176-184.

(137) H.C. Yalçın, agy, s. 158-159.

(138) Fazıl Ahmed (Aykaç): *Kırpıntı,* İst. 1924, s. 79-81.

(139) Fazıl Ahmed, agy, s. 72-75.

(140) Refi Cevat Ulunay: *Sayılı Fırtınalar,* İst. 1955.

(141) Fazıl Ahmed, agy, s. 76.

(142) Ahmet İhsan (Tokgöz): *Matbuat Hatıralarım,* C.II, İst. 1931, s. 101-102.

(143) «Meşrutiyette Vurulan Gazeteciler» tefrikası, *Dünya* gazetesi.

(144) Refik Halid Karay: *Bir Ömür Boyunca,* İst. 1990, s. 47.

(145) R.H. Karay, agy, s. 50; Hasan Amca. *Dünya,* tefrika 17.

(146) R.H. Karay, agy, s. 48.

(147) Bkz. Rıza Nur: *Cemiyet-i Hafiye,* İst. 1330/1914, 548 s. Ayrıca bkz. Şerif Paşa: *Bir Muhalifin Hatıraları,* İst. 1990, s. 66-73.

(148) S. Akşin, ...*Jön Türkler,* s. 183.

(149) İşkenceler konusunda bkz. Hafız Kemal: *Cemiyet-i Hafiye İşkenceleri yahud Bir Sergüzeşt-i Hûnin,* İst. 1327/1911; Said: *Cemiyet-i Hafiye Mezalimi,* İst. 1328/1912.

GAZETECİ ZEKİ BEYİN ÖLDÜRÜLMESİ

(150) Ziya Şakir (Soko), Abdülhamid döneminde Zeki Beyin, ilerde sözü edilecek olan Fehim Paşanın adamlarının saldırısına uğradığını anlatır: *Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler,* C.2, İst. 1943, s. 47-48.

(151) Ali Birinci: *Hürriyet ve İtilâf Fırkası,* İst. 1990, s. 45.

(152) Zafer Toprak: «Bir Evrak-ı Muzırra: Şehrah Gazetesi», *Tarih ve Toplum,* S. 37, Ocak 1987; Alpay Kabacalı: *Türkiye'de Basın Sansürü,* İst. 1990, s. 88-89.

(153) *Dünya* gazetesinde «Meşrutiyette Öldürülen Gazeteciler» tefrikası, 29-38.

(154) R.H. Karay, agy, s. 257.

(155) T. Uzer, agy, s. 304-305.

(156) Ziya Şakir (Soko): *Yakın Tarihimizin Üç Büyük Adamı: Talât, Enver, Cemal Paşalar,* 2. bas., İst. 1944, s. 52-54.

ŞAİR HÜSEYİN KÂMİ'NİN ÖLÜMÜ

(157) İbnülemin Mahmud Kemal İnal: *Son Asır Türk Şairleri,* C. 2, 2. bas., İst. 1970, s. 776-777.

(158) *Yirminci Asırda Zekâ,* S. 7, 28 Mayıs 1328/10 Haziran 1912. Bkz. A. Kabacalı: *Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref,* İst. 1988.

(159) Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Hüküm Gecesi,* 4. bas., İst. 1983, s. 156, 157.

(160) R.H. Karay, agy, s. 258.

BÂBIÂLİ BASKINI

(161) S. Akşin, *...Jön Türkler,* s. 224.

(162) Başlıca kaynaklar: Ziya Şakir (Soko): *Yakın Tarihimizin Üç Büyük Adamı: Talât, Enver, Cemal Paşalar,* 2. bas., İst. 1944: Mustafa Ragıp Esatlı: *İttihat ve Terakki* (2. bas.), İst. 1975; Ali Fuat Türkgeldi: *Görüp İşittiklerim,* agy; *Kendi Mektuplarında Enver Paşa,* haz. M. Şükrü Hanioğlu, İst. 1989; Cemal Paşa: *Hatıralar* (3. bas.), haz. Behçet Cemal, İst. 1977; Mithat Şükrü Bleda: *İmparatorluğun Çöküşü,* agy; Hüseyin Cahit Yalçın: *Siyasal Anılar,* agy; Ali Haydar Midhat: *Hatıralarım,* İst. 1946; Hasan Amca - A. Kabacalı: *Bir İhtilâlcinin Serüvenleri,* agy; Tahsin Uzer: *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi,* agy; Ahmet Bedevi Kuran: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* agy; Kâzım Nami Duru: *«İttihat ve Terakki» Hatıralarım,* agy; Tevfik Çavdar: *Talât Paşa,* 2. bas., Ank. 1984; Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi: *Siyasi Hatıralar,* haz. Ziyaeddin Engin, İst. 1978; Yusuf Hikmet Bayur: *Türk İnkılâbı Tarihi,* C. II/2, TTK, Ank. 1991; Sina Akşin: *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* agy; Tarık Zafer Tunaya: *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. III, İst. 1989.

(163) Ali Haydar Midhat, agy, s. 243-246.

(164) M.Ş. Bleda, agy, s. 74. M.R. Esatlı, agy, s. 290'da İsmail Hakkı Beyin (Paşa) gönderildiğini yazıyor.

(165) M.R. Esatlı, agy, s. 292.

(166) A.F. Türkgeldi, agy, s. 77-78.

(167) A.F. Türkgeldi, agy, s. 80.

(168) Örneğin, Bezmi Nusret Kaygusuz: *Bir Roman Gibi,* İzmir 1955, s. 112.

(169) M.R. Esatlı, agy, s. 315-316.

(170) M.R. Esatlı, agy, s. 308-309.

(171) Cemal Paşa, agy, s. 12.

(172) *Kendi Mektuplarında Enver Paşa,* s. 224-229.

(173) T. Çavdar, agy, s. 288.

(174) H. Amca - A. Kabacalı, agy, s. 32.

(175) Geniş bilgi için bkz. H. Amca - A. Kabacalı, agy; Halâskâr Zabitan Grubu için bkz. Tarık Zafer Tunaya: *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. I, İst. 1984.

MAHMUD ŞEVKET PAŞAYA SUİKAST

(176) Cemal Paşa, agy, s. 22 vd.

(177) H. Amca - A. Kabacalı, agy, s. 43-44.

(178) *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü,* İst. 1988, s. 38.

(179) Cemal Paşa, agy, s. 45.

(180) Bkz. Ali Birinci: *Hürriyet ve İtilâf Fırkası,* İst. 1990, s. 211-215.

(181) Cemal Paşa, agy, s. 48-49.

(182) Bkz. A. Birinci, agy, s. 215-216.

(183) S. Akşin, *...Jön Türkler,* s. 237.

(184) M.R. Esatlı, agy, s. 90-95.
(185) Burhan Felek, *Cumhuriyet,* 17 Mart 1961; H. Amca - A. Kabacalı, agy, s. 21-22.
(186) S. Akşin. ...*Jön Türkler*, s. 237.
(187) Ziya Şakir (Soko): *Mahmut Şevket Paşa,* İst., bty, s. 190-191.
(188) Bkz. Cemal Paşa, agy, s. 53-57.

CADI KAZANI

(189) *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü,* s. 108.
(190) *Balkanlarda Bir Gerillacı,* İst. 1975, s. 237.
(191) *AnaBritannica,* «Niyazi Bey» maddesi, C. 16, s. 555.
(192) *Tarih Konuşuyor* dergisi, C. I, S. 1, Şubat 1964.
(193) Asaf Tugay'a göre (*İbret*, C.2, İst. 1962, s. 64), 21 Mart 320/2 Nisan 1904'te Yıldız Sarayına «elinde önemli evrak olduğu» yolunda telgraf çekerek Abdülhamid'e yanaşmak istemiş, ancak başaramamıştır.
(194) *Silah*'ın Süngü, Top, Tüfek, Bomba gibi adlarla da çıktığını öne sürenler vardır. *Süngü* Manastır'da, *Top* Üsküp'te başka kişilerce çıkarılmıştır. Öteki adlara süreli yayın kataloglarında rastlanmıyor.
(195) A. Tugay, agy, C.2, s. 64.
(196) Resneli Niyazi. agy.
(197) Nurdoğan Taçalan: *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,* İst. 1970, s. 133.
(198) Taner Timur: «Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi», *Tarih ve Toplum,* S.72, Aralık 1989.
(199) Mehmed Selahaddin: *İttihat ve Terakki' nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim.* 1918'de Kahire'de yayımlanan kitap, dili Ahmet Varol tarafından yalınlaştırılarak yeniden yayımlandı. İnkılâb Yay., İst., bty, s. 130-131.
(200) T.Z. Tunaya, agy, C.I, İst. 1984, s. 224.
(201) Süleyman Nazif'e yazdırıldığı anlaşılan bir formalık *Boş Herif* 1910'da üç kez basılıp dağıtılmıştır. İlk baskı Bursa'da (Süleyman Nazif o sırada Bursa mektupçusuydu), sonraki İstanbul'da yapılmıştır; basıldığı matbaa ve yer belirtilmeyen üçüncü bir baskısı daha vardır.
(202) T.Timur, not 199'da agy.
(203) H. Amca - A. Kabacalı, agy, s. 54-55.
(204) Şerif Paşa muhalefetinin o dönem koşullarında değerlendirilmesi için bkz. T.Timur, not 197'de agy.
(205) A.B. Kuran, agy, s. 634-636.
(206) M. Selahaddin, agy, s. 129.
(207) *Mémorandum sur les Revendications du Peuple Kurde,* Paris 1919; T. Timur, not 197'de agy.
(208) Bkz. Alpay Kabacalı: *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları,* İst. 1991, s. 25.
(209) H.C. Yalçın, agy, s. 154.
(210) A.E. Yalman'ın *Havalarda 50.000 Kilometre Seyahat*'inden aktaran: Zeynel Kozanoğlu: *Anıt Adam,* İzmir, bty, s. 59-60.

(211) N. Taçalan, agy, s. 135-136.

(212) «Düşmana ilk kurşunu atan kişi» olduğu yargısı benimsenmiş sayılabilirse de, Ege yöresindeki kimi «İlk Kurşun» anıtlarına (bkz. İlhami Soysal: *Günün İçinden,* Ank. 1971, s. 56) ve Celal Bayar'ın yazdıklarına («... ilk kurşunu atan, Aziz Efendi adında bir vatandaşımızdır,» *Ben de Yazdım,* C.6, s. 179) dikkati çekmek isteriz.

(213) A. Faik Hurşit Günday: *Hayat ve Hatıralarım,* İst. 1960, s. 102-103.

(214) Alpay Kabacalı: *Arap Çöllerinde Türkler,* İst. 1990, s. 16-17.

(215) *Tarih ve Coğrafya Dünyası,* C.1, S.1, 15 Nisan 1959'daki «Atatürk'ün Kalemiyle Yahya Kaptan» başlıklı yazıdan da yararlanılmıştır.

(216) Mahmut Goloğlu: *Üçüncü Meşrutiyet* (Milli Mücadele Tarihi, 3. kitap), Ank. 1970, s. 352-357.

TKP LİDERİ MUSTAFA SUPHİ VE YOLDAŞLARI

(217) Olayla ilgili çok sayıda yayın vardır. Bunlardan kaynak değeri taşıyan beşini anacağız: Ali Fuat Cebesoy: *Moskova Hatıraları,* İst. 1955; Kâzım Karabekir: *İstiklal Harbimiz,* İst. 1959; Mete Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925),* 2. bas., Ank. 1967; Mahmut Goloğlu: *Cumhuriyete Doğru 1921-1922* (Milli Mücadele Tarihi, 4. Kitap), Ank. 1971; Hikmet Bayur: *Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar,* Belleten, S. 140'tan ayrı basım, Ank. 1971.

(218) K. Karabekir, agy, s. 58.

(219) K. Karabekir, agy, s. 623.

(220) «Tarihi Mektuplar», *Tanin,* 5 Aralık 1944; H. Bayur, agy, s. 608.

(221) M. Tunçay, agy, s. 112-114.

(222) «Tarihi Mektuplar», *Tanin,* 26 Aralık 1944; H. Bayur, agy, s. 631.

(223) «Tarihi Mektuplar», *Tanin,* 7 Aralık 1944; H. Bayur, agy, s. 631-632.

(224) M. Tunçay, agy, s. 110; H. Bayur, agy.

(225) *Ali Fuat Cebesoy'un Milli Mücadele Hatıraları,* C.1, İst. 1957, s. 472 vd.

(226) M. Tunçay, agy, s. 118.

(227) M. Tunçay, agy yeni bas., s. 234.

(228) K. Karabekir, agy, s. 834.

(229) İsmet Bozdağ: *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü,* İst. 1992, s. 92, 95. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, no. 3570.

(230) İ. Bozdağ, agy, s. 93-94. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, no. 3571.

(231) A.F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* s. 40-41.

(232) K.Karabekir, agy, s. 909-910.

(233) M. Goloğlu, agy, s. 42.

(234) M. Goloğlu, agy, s. 43-44.

(235) *Tarih Dünyası,* S.2, Ocak 1965.

(236) M. Goloğlu, agy, s. 397.

(237) M. Goloğlu, agy, s. 397.

(238) M. Goloğlu, agy, s. 44.

(239) M. Gologlu, agy, s. 45.
(240) İ. Bozdağ, agy, s. 78-83.
(241) Dr. Samih Çoruhlu: «İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti». *Yeni İstanbul,* 16 Temmuz 1966; M. Tunçay, agy, s. 121.
(242) M. Tunçay, agy, s. 122.
(243) H. Bayur, agy.
(244) M. Tunçay, agy, s. 121.

HİNDLİ CASUS MUSTAFA SAGİR

(245) S.N. Tansu (anlatan H. Ertürk), agy, s. 281.
(246) *Tarih Konuşuyor,* C.I, S.2, Mart 1964.
(247) *Tarih Konuşuyor,* agy.
(248) Kılıç Ali: *İstiklal Mahkemesi Hatıraları,* İst. 1955, s. 84-86.
(249) S.N. Tansu (anlatan: H. Öztürk), agy, 288-291.
(250) Damar Arıkoğlu: *Hatıralarım,* İst. 1961, s. 210.

BEHBUD HAN CEVANŞİR CİNAYETİ

(251) *Bitmeyen Savaş - Halil Paşa'nın Anıları,* haz. M. Taylan Sorgun, İst. 1972; Murat Çulcu: *Ermeni Entrikalarının Perde Arkası - Torlakyan Davası,* İst. 1990.
(252) M. Çulcu, 251 no.da agy.
(253) Süreyya Ağaoğlu, *Bir Ömür Böyle Geçti* adıyla yayımladığı anılarında olaya değinmektedir.

İTTİHATÇI LİDERLERE SUİKASTLER

(254) Şevket Süreyya Aydemir: *Enver Paşa,* C. 3, İst. 1972, s. 487-489.
(255) Ş.S. Aydemir, agy, s. 487.
(256) *Talât Paşanın Anıları,* haz. Alpay Kabacalı, 2. bas., İst. 1990, s. 144.
(257) H. Amca - A. Kabacalı, agy, s. 56-57.
(258) Ş.S. Aydemir, agy, s. 497-498. Aydemir iki ayrılış tarihi verir: 8/9 Kasım (s. 493) ve 15 Kasım (s. 496). Her iki tarih de yanlıştır.
(259) Ş.S. Aydemir, agy s. 498-499.
(260) Tevfik Çavdar: *Talât Paşa,* 2. bas., Ank. 1984, s. 482.
(261) Y.H. Bayur, agy (Belleten), s. 635, 631.
(262) Bu görüşmenin A. Herbert'in *Ben, Kendim* adlı kitabında (İngilizcedir, Londra 1924) yer alan notları *Talât Paşanın Anıları*'nın sonuna eklenmiştir.
(262a) Bu kitap baskıya girerken, Dilek Zarfçıoğlu'nun Alman kaynaklarına dayanarak hazırladığı «Talât Paşa Davası» başlıklı yazı dizisi *Cumhuriyet*'te yayımlanıyordu (20 Nisan 1993 vd).
(263) «Tarihi Mektuplar», *Tanin,* 1-10 Kasım 1944; Y.H. Bayur, agy (Belleten), s. 632.
(264) M.Ş. Bleda, agy, s. 145-146.
(265) D. Avcıoğlu, agy, C.3, s. 494-495.
(266) Bkz. Hülya Baykal: «Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa

Arasında Yazışmalar», *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 14, Mart 1989.

(267) Kâzım Karabekir: *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, İst. 1990, s. 354.

(268) Ş.S. Aydemir, agy, s. 678.

(269) Ş.S. Aydemir, agy, s. 680-682.

(270) K.Karabekir, agy *(İttihat ve Terakki)*, s. 354.

(271) Örneğin bkz. *Yenigün*, 5 Haziran 1931; Cemal Paşa'nın *Hatıralar*'ının önsözü, İst. 1977, s. 7.

(272) *Talât Paşanın Anıları*, s. 203-208. Sorgu tutanaklarından.

(273) «Sadrıazam Sait Halim Paşayı Kimler Öldürdü», *Tarih Konuşuyor*, C. 1, S. 1, Şubat 1964.

YAHYA KÂHYA CİNAYETİ

(274) Mahmut Goloğlu: *Cumhuriyete Doğru 1921-1922* (Milli Mücadele Tarihi, 4. Kitap), Ank. 1971, s. 265.

(275) Ebubekir Hazım Tepeyran: *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İst. 1982, s. 268-269.

(276) Rahmi Apak: *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK, Ank. 1988, s. 261.

(277) E.H. Tepeyran, agy. s. 124-125.

(278) M. Goloğlu, agy, s. 300.

(279) R. Apak, agy, s. 261-262.

(280) E.H. Tepeyran, agy, s. 125-126.

(281) M. Goloğlu, agy, s. 411.

(282) M. Goloğlu, agy, s. 301-302.

(283) *Kâzım Karabekir Anlatıyor*, haz. Uğur Mumcu, İst. 1990, s. 190.

ALİ KEMAL'İN LİNÇ EDİLMESİ

(284) Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın: *Siyasal Anılar*, İst. 1976, s. 27-29; Ali Kemal: *Ömrüm*, haz. Sinan Kuneralp, İst. 1985; Murat Çulcu: *Osmanlıda Çağdaşlaşma Taassup Çatışması*, C.1, İst. 1990, s. 291-294.

(285) Olay, şu kaynaklarda polisiye bir hikâye gibi anlatılmaktadır: Sadi Borak: *İktidar Koltuğundan İdam Sehpasına*, İst. 1962; *Suikastlar ve Ayaklanmalar Tarihi*, İst. 1973.

(286) R.Apak, agy, s. 262-265.

İŞTİRAKÇİ HİLMİ'YE SUİKAST

(287) Mehmet Ö. Alkan: «Bir İttihat ve Terakki Muhalifi Olarak Liberal-Sosyalist Hilmi», *Tarih ve Toplum*, S. 81, Eylül 1990.

(288) M. Tunçay, agy *(Sol Akımlar)*, s. 55-56.

(289) Zeki Cemal (Bakiçelebioğlu): «Memleketimizde Amele Hareketleri Tarihi I» *Meslek*, S. 21, 5 Mayıs 1925; M.Ö. Alkan, agy.

(290) Yalçın Küçük: *Aydın Üzerine Tezler*, C.2, İst. 1984, s. 499-500.

(291) *İleri*, 9 Ekim 1923; M.Ö. Alkan, agy.

(292) İştirakçi Hilmi konusunda başlıca kaynaklar: Bezmi Nusret Kaygusuz: *Bir Roman Gibi*, İzmir 1955; Münir Süleyman Çapanoğlu: *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İst. 1964; Mete Tunçay, agy *(Sol Akımlar)*, s. 25-38; M.Ö. Alkan, agy.

ALİ ŞÜKRÜ BEY - TOPAL OSMAN OLAYI

(293) Bkz. Mete Tunçay: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ank. 1981, not 41, s. 45-46.

(294) Damar Arıkoğlu: *Hatıralarım*, İst. 1961, s. 316-317.

(295) Tan gazetesi için bkz. M. Tunçay, agy *(Tek Parti Yönetimi)*, s. 61-63.

(296) *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları* (C.I). İst. 1957, s. 287.

(297) Topal Osman'ı konu alan yayınlar: Ömer Sami Coşar: *Atatürk'ün Muhafızı Topal Osman*, İst. 1971; Mehmet Şakir Sarıbayraktaroğlu: *Osman Ağa ve Giresun Uşakları Konuşuyor*, İst. 1975; Cemal Şener: *Topal Osman Olayı*, İst. 1992; Erdem Menteşeoğlu: *Osman Ağa*, Giresun 1991.

(298) C. Şener, agy, s. 61.

(299) C. Şener, agy, s. 77.

(300) *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, Ank. 1985, s. 247-248; Alpay Kabacalı: *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, İst. 1991, s. 36.

(301) Ali Fuat Cebesoy, agy, s. 295.

(302) «Rauf Orbay'ın Hatıraları», *Yakın Tarihimiz*, C. 4, s. 82.

(303) A.F. Cebesoy, agy, s. 299.

(304) Feridun Kandemir: *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İst. 1965, s. 106.

(305) *Milliyet*, 16 Kasım 1968. Aktaran: M. Goloğlu, agy, s. 165.

(306) M. Goloğlu, agy, s. 168.

(307) M. Goloğlu, agy, s. 165-166.

(308) Ö.S. Coşar, agy, s. 75.

(309) Rıza Nur: *Hayat ve Hatıratım*, C. 3, İst. 1968, s. 1171 - 1191.

(310) Bkz. Kadir Mısıroğlu: *Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey*, İst. 1978. Hüseyin Yıldız ise, «Ali Şükrü Bey ve Osman Ağa hakkında bir araştırma yaptık, yahut yapmaya çalıştık. Birçok kaynak suskun, birçoğu da yasak altında. O günleri yaşayanlar, aradan altmış küsur yıl gibi muazzam bir zaman geçmiş olmasına rağmen korku içindeler. Kendilerine sorarsanız, hayatlarını bu korkuya borçlular,» demekte ve -konuya hiçbir katkı getirmeyen- araştırmalarını anlatmaktadır: *İnkılab Kurbanları*, 2. bas., İst. 1991.

(311) Mahir İz: *Yılların İzi*, 2. bas., İst. 1980, s. 92.

HALİT PAŞANIN MECLİS'TE VURULMASI

(32) Mahmut Goloğlu: *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ank. 1972, s. 94.

(313) Aktaran: M. İz, agy, s. 108-109.

(314) Cemal Kutay: *Halit Paşa - Ali Çetinkaya Vuruşması*, İst. 1955, s. 58-59.

(315) *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10 Şubat 1925; M. Goloğlu, agy. s. 98.

(316) C. Kutay, agy, s. 71.

(317) C. Kutay, agy, s. 109.

İZMİR SUİKASTİ

(318) Yalnızca suikasti ve yargılamaları konu alan kitaplar: (Feridun) Kandemir: *İzmir Suikastinin İçyüzü*, C. 1-2, İst. 1955; Azmi Nihat Erman: *İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri*, İst. 1971; Uğur Mumcu: *Gazi Paşa'ya Suikast*, İst. 1992.

HACI SAMİ ÇETESİNİN SUİKAST GİRİŞİMİ

(319) Bkz. Kâzım Karabekir, agy (*İttihat ve Terakki Erkânı*), s. 348; Ş.S. Aydemir, agy, s. 622.

(320) (Feridun) Kandemir: *Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast*, İst. 1955, s. 54-55.

(321) Cemal Kutay: *Çerkez-Ethem Dosyası*, İst. 1989, s. 323-332.

MENEMEN OLAYI

(322) Konuya geniş yer ayıran başlıca kaynaklar: Kemal Üstün: *Menemen Olayı ve Kubilay*, 2. bas., İst. 1978; Mustafa Baydar: *Kubilay*, İzmir 1954; Reşat Hallı: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, (1924-1938)*, Genelkurmay Yay. Ank. 1972; Cemalettin Saraçoğlu: «Menemen İrticaının İçyüzü», *Cumhuriyet*, 23-30 Aralık 1958; Hikmet Çetinkaya: «Menemen'de Bir Devrim Şehidi: Kubilay», *Cumhuriyet*, 23-25 Aralık 1983.

(323) Cemalettin Saraçoğlu'nun *Cumhuriyet*'teki yazı dizisinden alınıp dili yalınlaştırılarak Kemal Üstün'ün *Menemen Olayı ve Kubilay* adlı kitabında verilmiştir. Buradan aktarıyoruz.

VON PAPEN'E SUİKAST GİRİŞİMİ

(324) Selim Deringil: «İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası». *Tarih ve Toplum*, S. 35, Kasım 1986.

(325) Johannes Glasneck: *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Ank., bty, s. 126.

(326) J. Glansneck, agy, s. 203-204.

(327) *AnaBritannica*, C. 17, s. 395.

(328) «2. Dünya Savaşı'nda Ankara'da Alman Diplomatıydım», *Yakın Tarihimiz* (*Milliyet* eki), F. 3.

(329) *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri* (dış kapakta: Gizli Belgeler), çev. Muammer Sencer, İst. 1968, s. 68-70.

(330) Emin Karakuş: *İşte Ankara*, İst. 1977, s. 36-39.

(331) Ahmet Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 3, İst. 1970, s. 296.

(332) Asım Us: *1930-1950 Hatıra Notları*, İst. 1966, s. 507.

ÖZALP OLAYI (33 KURŞUN OLAYI)

(333) «Milli Şef ve Ben (Suat Hayri Ürgüplü'den Anılar)» başlıklı yazı dizisi, haz. Sadun Tanju, *Hürriyet*, 29 Aralık 1986.

(334) Kenan Esengin: *Orgeneral Muğlalı Olayı*, İst. 1974.

(335) Orhan Erkanlı: «Mustafa Muğlalı Olayı», *Güneş*, 4 Aralık 1986.

(336) Günay Aslan: *Yas Tutan Tarih - 33 Kurşun*, İst. 1989, s. 16-17.

(337) İsmail Beşikçi: *Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı - Otuzüç Kurşun*, İst. 1991.

(338) Raporun dili, İ. Beşikçi tarafından yalınlaştırılmıştır: Agy, s. 70-91. Beşikçi, raporu başlıca şu noktadan eleştiriyor: «Raporun tümünde, dikkati çeken en önemli husus, araştırmanın adi, sıradan bir suçun araştırılması tavrıyla yürütülmüş olmasıdır. Halbuki suç tamamıyla siyasal niteliktedir. Bir jenosid suçudur. Bir ulusun yok edilmesi eyleminin bir parçasıdır.» (s. 91-92).

İŞKENCEDE ÖLÜM: HASAN BASRİ ALP

(339) Bkz. Mihri Belli: *Savcı Konuştu Söz Sanığındır*, Ank. 1967; Alpay Kabacalı: *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, İst. 1992, s. 92-102.

(340) M. Belli, agy, s. 26-27; E. Karakuş, agy, s. 86-89.

(341) Uğur Mumcu: *40'ların Cadı Kazanı*, İst. 1992, s. 185-186.

(342) E. Karakuş, agy, s. 85.

(343) *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, C. 6, s. 59.

ANKARA CİNAYETİ

(344) Mahmut Goloğlu: *Demokrasiye Geçiş 1946-50*, İst. 1982, s. 59.

(345) Bu olayla ilgili başlıca kaynaklar: Avukat Ensarioğlu H. Celal Yardımcı: *Ankara Cinayeti İşinden Sanık Reşit Mercan'ın Müdafaası*, İst. 1945; «Tandoğan Niçin İntihar Etmişti», *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1949; Münir Hayri Egeli: «Nevzat Tandoğan Niçin ve Nasıl Öldü», *Haftalık Gazete*, S. 4-8 ve 10, 8 Mart 1948 vd; Emin Karakuş, agy. s. 103-118; M. Goloğlu, 344 no.da agy, s. 56-59; Uğur Mumcu: *40'ların Cadı Kazanı*, İst. 1991, s. 171-177; *Yakın Tarihimiz (Milliyet* :ki), F. 30, s. 474-475; «Kanla Örtülen Sır», *Erkekçe*, Mart 1986 - Nisan 1986.

SABAHATTİN ALİ CİNAYETİ

(346) Asım Bezirci: *Sabahattin Ali*, 3. bas., İst. 1987, s. 37.

(347) Bkz. Alpay Kabacalı: *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, İst. 1992.

(348) A. Bezirci, agy, s. 68.

(349) A. Bezirci, agy, s. 70.

(350) Kemal Sülker: *Sabahattin Ali Dosyası*, İst. 1968; *Gerçek*, 22 Şubat 1950, A. Bezirci, agy.

(351) Bkz. K. Sülker, agy.

(352) Bkz. K. Sülker, agy: Zekeriya Sertel: *Hatırladıklarım*, İst. 1968; Sabiha Sertel: *Roman Gibi*, İst. 1969.

(353) Bkz. Kemal Bayram (Çukurkavaklı): *Sabahattin Ali Olayı*, Ank. 1978; Filiz Ali - Atilla Özkırımlı: *Sebahattin Ali*, İst. 1979; Yalçın Küçük: «Sabahattin Ali ve Ölümü», *Edebiyat Cephesi*, S. 33-34, Temmuz 1980; Aziz Nesin: «Dünyanın En Borçlu İnsanı», *Edebiyat Cephesi*, S. 35, 1-15 Ağustos 1980; «Sabahattin Ali ve Ölümü» üzerine tartışma, *Edebiyat Cephesi*, S. 37, 1-15 Eylül 1980; Rasih Nuri İleri: «Sabahattin Ali Nasıl Öldürüldü?», *Vatan*, 13-14 Mart 1978; Rasih Nuri İleri: «Sabahattin Ali Sınırda Değil Sorguda Öldü», *Yazko-Somut*, 4 Mayıs 1984; Yalçın Küçük: *Bilim ve Edebiyat*, İst. 1985, s. 269-304, 353-378; Yalçın Küçük: *Aydın Üzerine Tezler*, C.3, İst. 1985, s. 44-46, 137-166; agy, C.4, İst. 1986, s. 135-145, 218-227, 353-360.

(354) *Vatan*, 13-14 Mart 1978.

(355) Uğur Mumcu: *40'ların Cadı Kazanı*, İst. 1991, s. 146.

(356) *Edebiyat Cephesi*, S.35, 1-15 Ağustos 1980.

(357) Faruk Erem: *Bir Ceza Avukatının Anıları*, 5. bas., Ank. 1986, s. 19, 21.

(358) Aktaran: K. Sülker, agy, s. 110-112.

(359) Kemal Bayram, agy, s. 302-303.

(360) Samet Ağaoğlu: *Siyasi Günlük - Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, haz: Cemil Koçak, İst. 1992, s. 296-297.

BULGARİSTAN'A KAÇIRILAN UÇAKTA CİNAYET

(361) Bu konuda başlıca kaynak: Panayot İsvetkof: *Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kaçırılan Yolcu Uçağı*, çev. Mahmut Necmettin Deliorman, İst. 1953, 45 s.

SÜTLÜCE'DE İNFİLAK

(362) Ş.S. Aydemir. *Enver Paşa*, C. 3, s. 381 vd.

(363) Johannes Glasneck: *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen. Ank., bty, s. 194-213. Ayrıca bkz: U. Mumcu: *40'ların Cadı Kazanı*, agy.

(364) *İkinci Dünya Savaşı'nda 1941-1942 Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Destanı*, İst. 1976, s. 12-13. U. Mumcu, agy, s. 51.

(365) Baha Kayserilioğlu: «Bir İhmalin Acı Akıbeti», *Röportaj* (haftalık dergi), S. 18, 30 Mart 1949.

AHMET EMİN YALMAN'A SUİKAST

(366) Yalman'ın *Vatan*'daki polemik yazıları dolayısıyla dağıtılmış, onu hedef alan iki yayını analım: *Ahmet Emin Yalman'ın Mütareke Devrinde Yazdıkları*, Ank. 1945; «Maskesiz Ahmet Emin Yalman», 5 Temmuz 1953 günlü *Yeni Sabah* eki.

(367) *Vatan*, 23 Kasım 1952 vd; Ahmet Emin Yalman: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 4, İst. (1971); G(avsi) Ozansoy - H. Cemal Beydeşmen (hazırlayanlar): *Malatya Suikastının İçyüzü*, İst., bty (1953).

GAZİANTEP VE TOPKAPI OLAYLARI

(68) Emin Karakuş: *İşte Ankara*, İst. 1977, s. 391-394.

İSMET İNÖNÜ'YE SUİKAST GİRİŞİMİ

(369) Şevket Süreyya Aydemir: *İkinci Adam*, C. 3, 5. bas., İst. 1988, s. 563-564.

ON İKİ MART'A DOĞRU...

(370) Bu bölümde sözü edilen olaylar için bkz. Alpay Kabacalı: *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, İst. 1992.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Şeref: *Tarih Musahabeleri,* İst. 1339/1923. (Yeni harfli baskılar: *Tarih Konuşmaları,* haz. Eşref Eşrefoğlu, İst. 1978; *Tarih Söyleşileri,* haz. Mübeccel Duru, İst. 1980)

Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Selek Yay., İst. 1960.

Adıvar, Halide Edib: *Mor Salkımlı Ev,* 5. bas., İst. 1979.

Ağaoğlu, Samet: *Siyasi Günlük - Demokrat Parti'nin Kuruluşu,* haz. Cemil Koçak, İst. 1992.

Ahmad, Feroz *İttihat ve Terakki 1908-1914,* çev. Nuran Ülken, İst. 1971.

_____: *İttihatçılıktan Kemalizme,* çev. Fatmagül Berktay, 2. bas., İst. 1986.

Ahmed Hilmi, Şehbenderzade: *Muhalefetin İflası,* İst. 1331/1915.

Ahmed Naci: *Fehim Paşa ile Margarit,* İst. 1330/1914.

A(hmed) R(efik) (Altınay): *11 Nisan İnkılâbı,* İst. 1325/1909.

Ahmet İhsan (Tokgöz): *Matbuat Hatıralarım,* C. 1-2, İst. 1930-1931.

Ahmet Talât, Çankırılı Şeyhoğlu (Üçok): *Görüp İşittiklerim,* C. 4, Çankırı 1934.

Akçam, Taner: *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence,* İst. 1992.

Akşin, Sina *31 Mart Olayı,* İst. 1972.

_____: *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İst. 1980.

_____: «Fedakâran-ı Millet Cemiyeti», *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* C. XXIX, S. 1-2.

Ali Cevat: *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi,* haz. Faik Reşit Unat, TTK, Ank. 1960.

Ali Efendi, Basiretçi: *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar,* yeni bas, İst. 1976.

Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları, haz. Metin Kayahan Özgül, İst., bty (1991).

Ali, Filiz - Atilla Özkırımlı: *Sabahattin Ali,* İst. 1979.

Ali Kemal: *Ömrüm,* haz. Sinan Kuneralp, İst. 1985.

Ali Rıza - Mehmed Galib: *13. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali,* yeni bas. *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız,* haz. Fahri Çetin Derin, C. 1-2, İst. 1977.

Alkan, Mehmet Ö.: «Bir İttihat ve Terakki Muhalifi Olarak Liberal-Sosyalist Hilmi», *Tarih ve Toplum,* S. 81, Eylül 1980.

Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri - Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943), çev. Levent Konyar, İst. 1977.

Altay, Fahrettin: *On Yıl Savaş ve Sonrası,* İst. 1970.

Amca, Hasan - Alpay Kabacalı: *Bir İhtilalcinin Serüvenleri Doğmayan Hürriyet ve Yanda Kalan İhtilal,* İst. (1990).
Amca, Hasan: «Meşrutiyette Vurulan Gazeteciler» tefrikası, *Dünya* gazetesi.
Apak, Rahmi: *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları,* TTK, Ank. 1988.
Arıkoğlu, Damar: *Hatıralarım,* İst. 1961.
Aslan, Günay: *Yas Tutan Tarih - 33 Kuşun,* İst. 1989.
Atay, Falih Rıfkı *Başveren Bir İnkılapçı,* Ank. 1954.
_____: Çankaya, İst. 1969.
Atılhan, Cevad Rifat: *İttihat ve Terakki'nin Suikastleri,* İst. 1971.
Avcıoğlu, Doğan *31 Mart'ta Yabancı Parmağı,* Ank. 1969.
_____: *Milli Kurtuluş Tarihi,* C. 3, İst. 1974.
Aydemir, Şevket Süreyya *Enver Paşa,* C. 1-3, İst. 1971-1972.
_____: *Tek Adam,* C. 3, İst. 1965.
_____: *İkinci Adam,* C. 3, 5. bas., İst. 1988.
Bayar, Celal: *Ben de Yazdım,* C. 1-8, İst. 1965-71.
Baydar, Mustafa *Kubilay,* İzmir 1954.
_____: *31 Mart Vakası,* İst. 1955.
Baykal, Bekir Sıtkı (haz.): *İbretnümâ-Mabeynci Fahri Beyin Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler,* TTK, Ank. 1968.
Baykal, Bekir Sıtkı: *Mithat Paşa,* Ank. 1964.
Baykal, Hülya: «Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar», *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S. 14, Mart 1989.
Bayur, Yusuf Hikmet *Türk İnkılâbı Tarihi,* C. 1-3, yeni bas., İst. 1988-1991.
_____: *Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akıncılar,* Belleten, S. 140'tan ayrıbası, Ank. 1971.
Belli, Mihri: *Savcı Konuştu Söz Sanığındır,* Ank. 1967.
Beşikçi, İsmail: *Orgeneral Mustafa Muğlalı Olayı - Otuzüç Kurşun,* İst. 1991.
Bezirci, Asım: *Sabahattin Ali,* 3. bas. İst. 1987.
Birinci, Ali: *Hürriyet ve İtilâf Fırkası,* İst. 1990.
Bleda, Mithat Şükrü: *İmparatorluğun Çöküşü,* İst. 1969.
Bolayır, Ali Ekrem: Bkz. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları.*
Borak, Sadi: *İktidar Koltuğundan İdam Sehpasına,* İst. 1962.
Boş Herif, (yazan: Süleyman Nazif), İst. 1326/1910
Bozdağ, İsmet: *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü,* İst. 1992.
Cebesoy, Ali Fuat *Moskova Hatıraları,* İst. 1955.
_____: *Siyasi Hatıraları (Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları),* (C.1), İst. 1957.
_____: *Milli Mücadele Hatıraları,* İst. 1953.
Cemal Paşa: *Hatıralar* (3. bas.), haz. Behçet Cemal, İst. 1977.

Cemaleddin Efendi, Şeyhülislam: *Siyasi Hatıralar,* haz. Ziyaeddin Engin, İst. 1978.
Cevdet Paşa *Tezâkir,* C. 1-3, Ank. 1953-1964.
_____: *Ma'rûzât,* haz. Yusuf Halaçoğlu, İst. 1980.
Coşar, Ömer Sami: *Atatürk'ün Muhafızı Topal Osman,* İst. 1971.
Çavdar, Tevfik: *Talât Paşa,* 2. bas., Ank. 1984.
Çavlı, Emin Âli: «Abdülhamid'e Yapılan Suikast», *Cumhuriyet,* 30 Temmuz 3 Ağustos 1959.
Çetinkaya, Hikmet: «Menemen'de Bir Devrim Şehidi: Kubilay», *Cumhuriyet,* 23-25 Aralık 1983.
Çulcu, Murat *Ermeni Entrikalarının Perde Arkası - Torlakyan Davası,* İst. 1990.
_____: *Osmanlıda Çağdaşlaşma - Taassup Çatışması,* C. 1-2, İst. 1990.
(Çukurkavaklı), Kemal Bayram: *Sabahattin Ali Olayı,* Ank. 1978.
Danişmend, İsmail Hami *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C. 4, İst. 1955.
_____: *31 Mart Vakası,* 3. bas., İst. 1986.
Deliorman, M. Necmettin: *Meşrutiyetten Önce Balkan Türkleri,* İst., bty.
Doğan, İsmail: *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi,* İst. 1991.
Dumont, Paul: *Grand Orient de France Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu - 19. Yüzyıl Ortası ile Birinci Dünya Savaşına Yakın Dönemde İstanbul'da Fransız Obediyansı'na Bağlı Mason Locaları,* İst. 1985.
Duru, Kâzım Nami: *«İttihat ve Terakki» Hatıralarım,* İst. 1957.
Ebüzziya Tevfik: *Yeni Osmanlılar Tarihi,* C. 1-3, haz. Ziyad Ebüzziya, İst. 1974.
Eliot, Henri: *Mithat Paşa'ya Dair - Bir Hakikatin Tezahürü,* İst. 1946.
Emir Bedrhan, neşreden: Lûtfi, Matbaa-i İctihad, Kahire, bty.
Enver Paşa'nın Anıları, haz. Halil Erdoğan Cengiz, İst. 1991.
Erem, Faruk: *Bir Ceza Avukatının Anıları,* 5. bas., Ank. 1986.
Erman, Azmi Nihat: *İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri,* İst. 1971.
Esatlı, M. Ragıp: *İttihat ve Terakki,* (2. bas.), İst. 1975.
Esengin, Kenan: *Orgeneral Muğlalı Olayı,* İst. 1974.
«Eski Bir İttihadcının İfşaatı», *Cumhuriyet,* 27 Mayıs 1924 ve 4 Ağustos 1924.
Fazıl Ahmed (Aykaç): *Kırpıntı,* İst. 1924.
Fuad Talât: *31 Mart İrtica,* İst. 1327/1911.
Gençosman, Kemal Zeki: *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi,* C. 1-10, İst. 1971.
Glasneck, Johannes: *Türkiye'de Faşist Almanya Propagandası,* çev. Arif Gelen, Ank., bty.
Goloğlu, Mahmut *Üçüncü Meşrutiyet 1920* (Milli Mücadele Tarihi 3. Kitap), Ank. 1970.
_____: *Cumhuriyete Doğru 1921-1922* (Milli Mücadele Tarihi 4. Kitap), Ank. 1971.
_____: *Türkiye Cumhuriyeti 1923* (Milli Mücadele Tarihi 5. Kitap), Ank. 1971.

_____: *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ank. 1972.
_____: *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İst. 1982.
Gövsa, İbrahim Alaaddin: *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İst., bty.
Günday, A. Faik Hurşit: *Hayat ve Hatıralarım*, İst. 1960.
Güresin, Ecvet: *31 Mart İsyanı*, İst. 1969.
Hafız Kemal: *Cemiyet-i Hafiye İşkenceleri yahud Bir Sergüzeşt-i Hûnin*, İst. 1327/1911.
Halil Menteşe'nin Anıları, haz. İsmail Arar, İst. 1986.
Hallı, Reşat: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ank. 1972.
Hanioğlu, M. Şükrü: *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İst., bty (1986).
Herbert, Aubrey: *Ben, Kendim* (İngilizce), Londra 1924.
Hiçyılmaz, Ergun: *Başverenler Başkaldıranlar*, İst. 1993.
Hocaoğlu, Mehmet: *Abdülhamid Han'ın Muhtıraları*, İst., bty.
İbrahim Temo: *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılab-ı Milliye Dair Hatıralarım*, Romanya 1939.
İdikut, İhsan: *Türk Lavrensleri*, İst. 1953.
İğdemir, Uluğ: *Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma*, TTK, Ank. 1937.
İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri (Gizli Belgeler), çev. Muammer Sencer, İst. 1968.
İleri, Rasih Nuri «Sabahattin Ali Nasıl Öldürüldü», *Vatan*, 13-14 Mart 1978.
_____: «Sabahattin Ali Sınırda Değil Sorguda Öldü», *Yazko-Somut*, 4 Mayıs 1984.
İnal, İbnülemin Mahmud Kemal *Son Sadrazamlar*, F. 1-14, İst. 1940-53.
_____: *Son Asır Türk Şairleri*, C. 2, 2. bas., İst. 1970.
İz, Mahir: *Yılların İzi*, 2. bas., İst. 1980.
Kabacalı, Alpay *Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref*, İst. 1988.
_____: *Türkiye'de Basın Sansürü*, İst. 1990.
_____: *Arap Çöllerinde Türkler*, İst. 1990.
_____: *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, İst. 1991.
_____: *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, İst. 1992.
Kandemir, Feridun *Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast*, İst. 1955.
_____: *Siyasi Cinayetler*, C. 1-2, İst. 1955.
_____: *İzmir Suikasti*, C. 1-2, İst.
_____: *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İst. 1955.
Karabekir, Kâzım: *İstiklal Harbimiz*, İst. 1959.
_____: *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, (yeni bas.), İst. 1990.
_____: *Kâzım Karabekir Anlatıyor*, haz. Uğur Mumcu, İst. 1990.
Karakuş, Emin: *İşte Ankara*, İst. 1977.

Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi,* C. V-VIII, yeni bas., Ank. 1988.
Karaman, Sabit Sami: *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922. İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa,* İzmit 1949.
Karay, Refik Halid: *Bir Ömür Boyunca,* İst. 1990.
Kaygusuz, Bezmi Nusret: *Bir Roman Gibi,* İzmir 1955.
Kendi Mektuplarında Enver Paşa, haz. M. Şükrü Hanioğlu, İst. 1989.
Keratry, Comte de: *Mourad V,* Paris 1878.
Kılıç Ali (Ali Kılıç): *İstiklal Mahkemesi Hatıraları,* İst. 1955.
Kırçak, Çağlar: *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik (1876-1950),* C. 1, İst. 1989.
Koloğlu, Orhan *Abdülhamit Gerçeği,* İst. 1987.
_____: *Abdülhamit ve Masonlar,* İst. 1991.
Kozanoğlu, Zeynel: *Anıt Adam,* İzmir, bty.
Kuntay, Midhat Cemal *Namık Kemal,* C. 1 - 2/2, İst. 1944-1956.
_____: *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi,* İst. 1946.
Kuran, Ahmet Bedevi: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele,* İst. 1959.
Kut, Halil: *Bitmeyen Savaş,* (Halil Paşanın Hatıraları), haz. M. Taylan Sorgun, İst. 1972.
Kutay, Cemal *Halit Paşa - Ali Çetinkaya Vuruşması,* İst. 1955.
_____: *Birinci Dünya Harbi'nde Teşkilat-ı Mahsusa,* İst. 1962.
_____: *Lavrens'e Karşı Kuşçubaşı,* İst. 1978.
_____: *Örtülü Tarihimiz,* C.1, İst. 1975.
Küçük, Yalçın *Bilim ve Edebiyat,* İst. 1985.
_____: *Aydın Üzerine Tezler,* C. 1-4, İst. 1984-1986.
Külçe, Süleyman: *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet,* İzmir 1944.
Lûtfi Simavi *Devr-i İnkılâb,* İst. 1334/1918.
_____: *Osmanlı Sarayının Son Günleri,* yeni bas., İst., bty.
M.Z.: *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fıtıldakları yahud Tarih-i Matem,* İst. 1328/1912.
Mahmud Celaleddin Paşa: *Mir'at-ı Hakikat,* C. 1-3, İst. 1326-27/1910-1911.
Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İst. 1988.
Mazıcı, Nurşen: *Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926),* İst. 1984.
Mehmed Galib: *Sadullah Paşa yahud Mezardan Nida,* İst. 1327/1909.
Mehmed Selahaddin: *İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim,* haz. Ahmet Varol, İst., bty.
Menteşeoğlu, Erdem: *Osman Ağa,* Giresun 1991.
Mevlanzade Rifat: *İnkılab-ı Osmanîden Bir Yaprak yahud 31 Mart 1325 Kıyamı,* Kahire 1329/1911.
Mısıroğlu, Kadir: *Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey,* İst. 1978.
Midhat, Ali Haydar: *Hatıralarım (1872-1946),* İst. 1946.

Midhat Paşa: *Tabsıra-i İbret ve Mir'at-ı Hayret,* yayımlayan: Ali Haydar Midhat, İst. 1325/1909.
Midhat Paşa ve Damad Mahmud Paşa Hazeratının Sultan Abdülhamid'in Emriyle Keyfiyet-i Şehadetleri, Cenev(r)e 1314/1898.
«Midhat Paşanın Son Seneleri», *Cumhuriyet,* 22 Haziran 1929 vd.
Mumcu, Ahmet: *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl,* İst. 1985.
Mumcu, Uğur *40'ların Cadı Kazanı,* İst. 1991.
_____: *Gazi Paşa'ya Suikast,* İst. 1992.
Müftüoğlu, Mustafa: *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler,* C. 1, 2. bas., İst. 1987, C.2, İst. 1977.
Nesin, Aziz: «Dünyanın En Borçlu İnsanı», *Edebiyat Cephesi,* S. 35, 1-15 Ağustos 1980.
Niyazi (Resneli): *Balkanlarda Bir Gerillacı,* haz. İhsan Ilgar, İst. 1975.
Okyar, Fethi: *Üç Devirde Bir Adam,* haz. Cemal Kutay, İst. 1980.
Ozansoy, G(avsi) H. Cemal Beydeşmen (hazırlayanlar): *Malatya Suikastinin İçyüzü,* İst., bty (1953).
Öymen, Örsan: *Bir İhtilal Daha Var,* İst. 1986.
Öztuna, Yılmaz: *Bir Darbenin Anatomisi,* İst. 1984.
«Rauf Orbay'ın Hatıraları», *Yakın Tarihimiz,* C. 2-4, 1962-63.
Rıza Nur: *Cemiyet-i Hafiye,* İst. 1330/1914.
_____: *Hayat ve Hatıratım,* C. 1-4, İst. 1967-68.
Said: *Cemiyet-i Hafiye Mezalimi,* İst. 1328/1912.
Saraçoğlu, Cemaleddin: «Menemen İrticaının İçyüzü», *Cumhuriyet,* 23-30 Aralık 1958.
Sarıbayraktaroğlu, Mehmet Şakir: *Osman Ağa ve Giresun Uşakları Konuşuyor,* İst. 1975.
Sayılgan, Aclan: *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1973),* 3. bas., İst. 1976.
Sertel, Sabiha: *Roman Gibi,* İst. 1969.
Sertel, Zekeriya: *Hatırladıklarım,* İst. 1968.
Sloane, Willam M.: *Bir Tarih Laboratuvarı: Balkanlar,* çev. Sibel Özbudun, İst. 1987.
Somar, Ziya: *Tevfik Nevzat - İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı,* İzmir 1948.
Suikastlar ve Ayaklanmalar Tarihi, haz. Turgut Etingü Nurdoğan Taçalan, İst. 1973.
Sülker, Kemal: *Sabahattin Ali Dosyası,* İst. 1968.
Şehsuvaroğlu, Bedi N.: «İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey», *Belleten,* S. 90, 1959.
Şehsuvaroğlu, Haluk Y.: *Sultan Aziz,* İst., bty (1949).
Şener, Cemal: *Topal Osman Olayı,* İst. 1992.
Şerif Paşa: *Bir Muhalifin Hatıraları,* İst. 1990.
Şeyh Muhsin-i Fani (Hüseyin Kâzım Kadri): *10 Temmuz İnkılabı ve Netayici,* İst. 1336/1920.

Şimşir, Bilal N.: *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu,* Ank. 1970.
Taçalan, Nurdoğan: *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken,* İst. 1970.
Tahsin Paşa: *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları,* İst. 1931.
Talât Paşa'nın Anıları, haz. Alpay Kabacalı, 2. bas., İst. 1990.
Tanju, Sadun: *Atatürk'ün Yanındakiler ve Karşısındakiler,* İst. 1981.
Tansu, Samih Nafiz (anlatan: Galip Vardar): *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler,* İst. 1960.
_____: (anlatan: Hüsamettin Ertürk): *İki Devrin Perde Arkası,* İst. 1957.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 1-4, Ank. 1985.
Temmuzun Sekizinci Cuma Günü Selâmlık Mevki-i Âlisinde İcra Kılınan İşti'al-i Cinaî Hakkında Bâ İrade-i Seniyye-i Hazret-i Hilâfetpenâhî Teşekkül Eden Komisyon-ı Mahsus Tarafından İcra Kılınan Tahkikatın Fezlekesidir, İst. 1321/1905.
Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif: *Sultan İkinci Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Komitacılar,* İst. 1964.
Tepeyran, Ebubekir Hazım: *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları,* İst. 1982.
Tevetoğlu, Fethi: *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960),* Ank. 1967.
Timur, Taner: «Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi», *Tarih ve Toplum* S. 72, Aralık 1989.
Tugay, Asaf: *İbret,* C. 2, İst. 1962.
Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasi Partiler,* İst. 1952.
_____: *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1-3, İst. 1984-1989.
Tunçay, Mete: *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925),* 2. bas., Ank. 1967.
_____: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931),* Ank. 1981.
Turan, Mustafa: *Taşkışla'da 31 Mart Faciası,* İst. 1964.
Türkgeldi, Ali Fuat: *Görüp İşittiklerim,* 2. bas., TTK, Ank. 1951.
Ulunay, Refi Cevad: *Sayılı Fırtınalar,* İst. 1955.
Us, Asım: *1930-1950 Hatıra Notları,* İst. 1966.
Uşaklıgil, Halit Ziya: *Kırk Yıl,* yeni bas., İst. 1969.
Uzer, Tahsin: *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi,* TTK, Ank. 1979.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı *Midhat ve Rüşdü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar,* 2. bas., Ank. 1987.
_____: *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi,* Ank. 1967.
_____: *Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları,* Ank. 1950.
_____: «Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendinin Bir Rilasesi», *Belleten,* S. 28, 1943.
_____: «Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası», *Belleten,* S. 29, 1944.
_____: «V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skali-

yeri - Aziz Bey Komitesi», *Belleten*, S. 30, 1944.
_____: «Beşinci Murad ile Oğlu Selahaddin Efendiyi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan Sarayına Girmek İsteyen Şahıslar», *Belleten*, S. 32, 1944.
_____. «Çerkes Hasan Vak'ası», *Belleten*, S. 33, 1945.
_____: «Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü», *Belleten*, S. 37, 1946.
_____: «Beşinci Murad'ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar. 1876-1905», *Belleten*, S. 38, 1946.
Üstün, Kemal: *Menemen Olayı ve Kubilay*, 2. bas., İst. 1978.
Yalçın, Hüseyin Cahit: *Siyasal Anılar*, haz. Rauf Mutluay, İst. 1976.
Yalman, Ahmet Emin: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 1-4, İst. 1970-1971.
Yardımcı, H. Celal: *Ankara Cinayeti İşinden Sanık Reşit Mercan'ın Müdafaası*, İst. 1945.
Yılmaz, Hüseyin: *İnkılâb Kurbanları*, 2. bas., İst. 1991.
Yunus Nadi (Abalıoğlu): *İhtilal ve İnkılab-ı Osmani*, İst. 1325/1909.
Ziya Şakir (Soko) *Çırağan Sarayı'nda 28 Sene: Beşinci Murad'ın Hayatı*, İst. 1943.
_____: *Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler*, C. 1-2, İst. 1943.
_____: *Yakın Tarihimizin Üç Büyük Adamı: Talât, Enver, Cemal Paşalar*, 2. bas., İst. 1944.
_____: *Mahmut Şevket Paşa*, İst., bty.
Zürcher, Erik Jan: *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, İst. 1987.

SÜRELİ YAYINLAR:

Akşam, Dün ve Bugün, Cumhuriyet, Edebiyat Cephesi, Haftalık Gazete, Milliyet, Resimli Tarih Mecmuası, Röportaj, Tarih Dünyası, Tarih ve Coğrafya Dünyası, Tarih Konuşuyor, Tarih ve Toplum, Vatan, Yakın Tarihimiz, Yeni Sabah, Yeni Tarih Mecmuası.

FOTOĞRAF
VE BELGELER

Abdülaziz

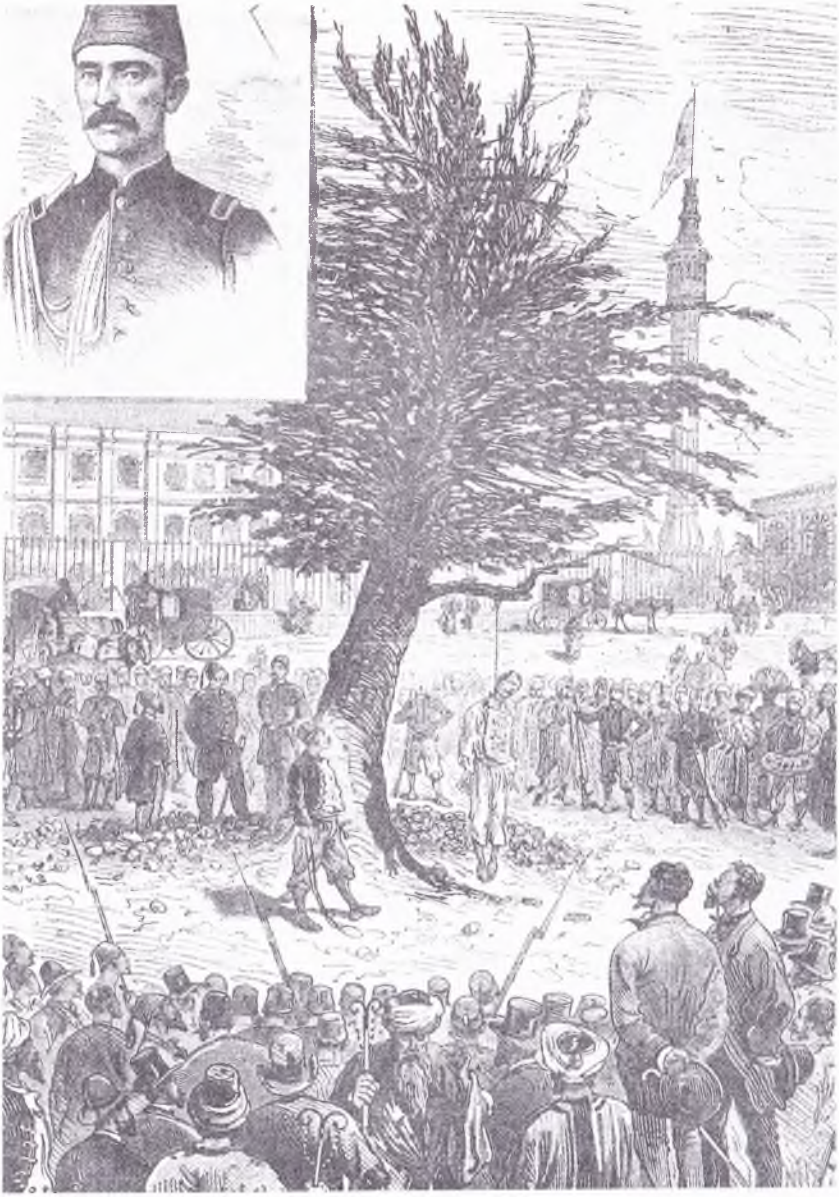
V. Murad

Sultan Reşad (V. Mehmed)

II. Abdülhamid

ÇERKEZ HASAN VAKASI - 16 Haziran 1876 gecesi vükela (bakanlar kurulu) toplantısını basan Yüzbaşı Çerkez Hasan (sol üstte), Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Hariciye Nazırı Raşid Paşayı öldürdü. Olay sırasında üç görevli de yaşamını yitirdi. İki gün sonra Çerkez Hasan, Divan-ı Harp kararıyla Beyazıt alanında idam edildi.

ÇIRAĞAN VAKASI - V. Murad'ı tahta çıkarmak için çevresine topladığı Rumeli göçmenleriyle birlikte 20 Kasım 1878'de Çırağan Sarayı'nı basan Ali Suavi, Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa tarafından sopayla öldürüldü. Ele geçirilen öteki eylemciler Taşkışla'da yargılanıp çeşitli cezalara çarptırıldılar.

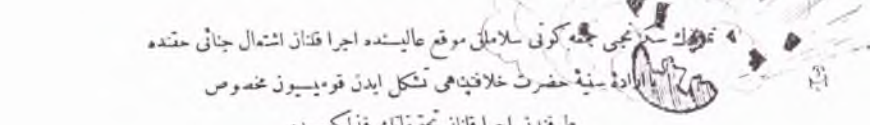
Ali Suavi

Midhat Paşa

ABDÜLHAMİD'E SUİKAST - Ermeni komitacılarının II. Abdülhamid'i öldürmek amacıyla harekete geçirdikleri «Cehennem Makinesi» 26 kişinin ölümüne yol açtı; Abdülhamid kurtuldu. Sağda, olayın bir Jön Türk karikatüründe yankısı; altta soruşturma kurulu «Fezleke»si.

İTTİHATÇILARIN TERÖRÜ - Gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet öncesinde Makedonya'da bir dizi suikast gerçekleştirdi. Kimi subaylar, bu arada Resneli Niyazi Bey (soldan 3.) birlikleriyle dağa çıktılar. II. Meşrutiyet'ten sonra Manastır'a giden «Trabzon heyeti»yle birlikte görülen Ömer Naci (ortada oturan) ve Eyüp Sabri (Ö. Naci'nin solunda) Beyler de gizli cemiyetin önde gelen eylemcilerindendi.

GAZETECİ HASAN FEHMİ - İttihat ve Terakki iktidarını eleştiren yazıları nedeniyle 6 Nisan 1909 akşamı Köprü üstünde öldürülmesi geniş tepkilere yol açtı; büyük bir cenaze töreni düzenlendi (altta). Bu ilk «basın şehidi»nin katili bulunamadı(!).

Hüseyin Cahid'e (ortada) benzetilen Lazkiye Mebusu Arslan Bey (solda) ve Nâzım Paşa (sağda) olayın ilk günü, ayaklanan askerlerce öldürüldüler.

Mülazım-ı Sani
Selahaddin B.

İspatari Ef.

Ali Kabuli Bey

Muzaffer Bey

Memduh Bey

Muhtar Bey

31 MART AYAKLANMASINDA ÖLDÜRÜLENLER

VURULAN YABANCI GAZETECİ - 31 Mart Ayaklanmasından sonra, Hareket Ordusu'nun İstanbul'u işgali sırasında Taksim Kışlası önünde fotoğraf çekerken kaza kurşunuyla vurulan Graphic gazetesi muhabiri Mister Bot.

DİVAN-I HARB KARARIYLA - 31 Mart Ayaklanmasına katılanlar, sıkıyönetim mahkemesinde (Divan-ı Harb-i Örfi) yargılandılar. Elli dolayında kişi idama mahkûm edilerek Köprü başında (üstte) ve Ayasofya alanında asıldı. Volkan gazetesini çıkaran Derviş Vahdeti (sağda) de bunlar arasındaydı.

«Hürriyet Kahramanı»
Resneli Niyazi Bey
Arnavutluk'ta öldürüldü

Gazeteci Ahmed Samim
Basının ikinci şehidi

Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa
Suikastten kurtuldu

BÂBIÂLİ BASKININDAN SONRA - 23 Ocak 1913 günü yer alan olay sırasında Nâzım Paşa (karşı sayfada), Mustafa Necib, Binbaşı Nafiz, Kıbrıslızade Tevfik ve bir komiser öldü. Olaydan sonra Saraya giden Enver Bey (Paşa; fotoğrafta İngiltere Askeri Ataşesi ve Illustration dergisi muhabiriyle o gün Sarayın girişinde), Mahmud Şevket Paşanın sadrazam olmasını sağladı.

MAHMUD ŞEVKET PAŞA - Sadrazam, 11 Haziran 1913 günü Beyazıt alanında, şimdi Askeri Müze'de bulunan otomobili (yanda) içinde öldürüldü. Olay sırasında yaveri İbrahim Bey de yaşamını yitirdi.

Nâzım Paşa

SUİKASTTEN SONRA - M. Şevket Paşanın öldürülmesinden sonra ilk ele geçirilen Topal Tevfik (en üstte, sağda) oldu. Adını verdiği kişilerden Hakkı (en altta, soldan 2.) Pire Mehmet Sokağı'ndaki bir eve (x ile işaretli) uğrayınca ev sarıldı; suikastçiler teslim oldular. Çerkez Kâzım (ortada, soldan 2.), Mehmed Ali (altta, soldan 1.), Ziya (altta, sağdan 1.) yüzlerine karşı, Nazmi (altta, soldan 3.) yokluğunda idama mahkûm edilenler arasındaydı.

Talât Paşa
Berlin'de öldürüldü

Cemal Paşa
Tiflis'te öldürüldü

Mustafa Suphi
14 yoldaşıyla Karadeniz'e
gömüldü

Said Halim Paşa
Roma'da öldürüldü

LİNÇ EDİLDİLER - Fehim Paşa (üstte) II. Meşrutiyet'ten sonra Bursa'da; Ali Kemal Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İzmit'te linç edildi.

OSMAN NEVRES
ya da
HASAN TAHSİN

Osman Nevres, Hasan Tahsin adını kullanarak Bükreş'e gitti ve gazeteci Bowtone Kardeşlere suikast girişiminde bulundu. İzmir'in işgalinde ölümü göze alarak düşmana kurşun atan da odur.

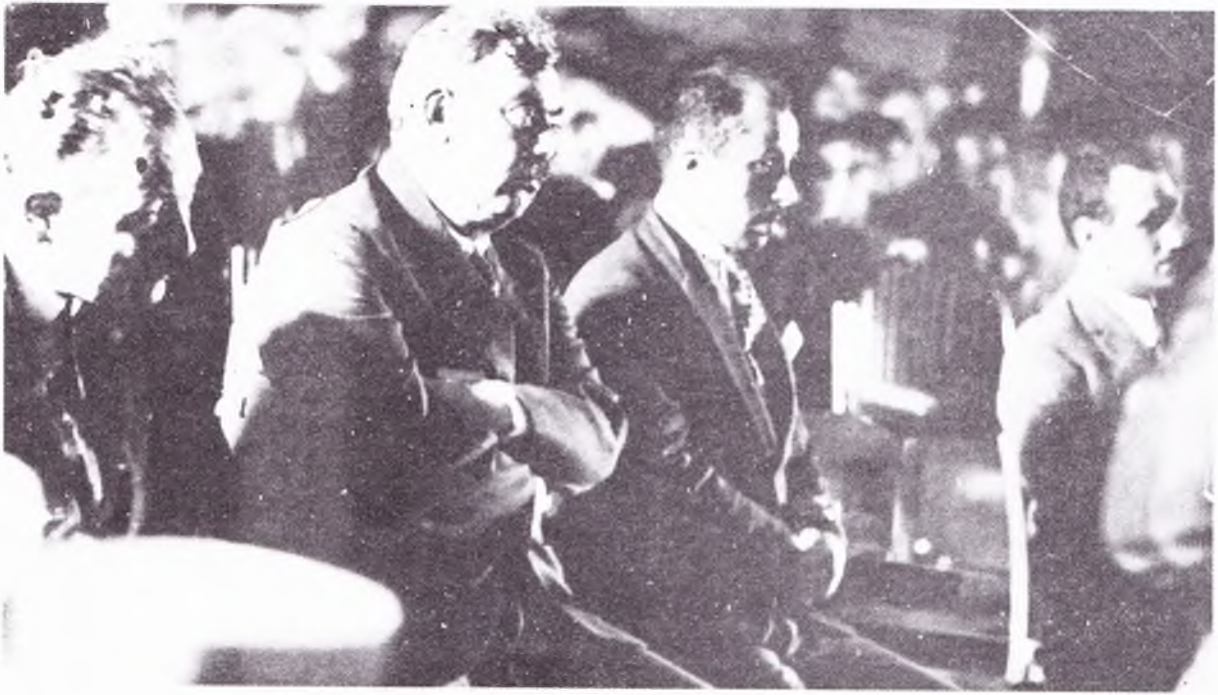

ESAT PAŞA TOPTANİ - Resneli Niyazi Beyi öldürttüğü yolunda kuşkular vardır. Arnavutluk'ta bir siyasal cinayete kurban gitti.

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA - Suikast girişimlerinden kurtuldu.

İZMİR SUİKASTİ DAVASI - Gazi M. Kemal Atatürk'e suikast düzenleyenler İzmir'de yargılandı ve birçoğu idam cezasına çarptırıldı. Ortada görülen, suikastçilerden Abidin Beydir.

Başdan

HAFTALIK SİYASİ MAGAZİN

Salı günleri çıkar siyasi Halk gazetesi — 1- Ocak 1-4 — Yıl 1 Sayı 24

Gazetenin bu sayısı Sabahattin Ali'nın aziz hatırasına ayrılmıştır

SABAHATTİN ALİ ÖLDÜRÜLDÜ!

Gelecek sayıda

[illegible]

HİFAT İLGAZ

Dost Sabahattin Al[illegible]

Aziz Nesin

SABAHATTİN ALİ CİNAYETİ - Ali Ertekin adında ordudan kovulmuş bir zat, ünlü hikâyecinin katili olduğunu kabul etti ve pek az bir ceza ile kurtuldu. Cinayet, bütün yönleriyle aydınlanmadı.

Sabahattin Ali, askerlik döneminde bir arkadaşıyla.

BULGAR UÇAĞINDA CİNAYET - İki kişiyi öldürüp iki kişiyi yaraladıktan sonra kaçırdıkları uçağı İstanbul'a indiren (30 Haziran 1948) hava korsanları beraat ettirilmişti!

MALATYA SUİKASTİ DAVASI - Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a (solda) Malatya'da düzenlenen suikastin sanıkları, köktendinci yayınların yönlendirmesiyle eyleme geçmişlerdi. Sanıklar arasında Necip Fazıl Kısakürek de vardı (üstte).

İSMET İNÖNÜ'YE SUİKAST - 22 Şubat 1964'te Mesut Suna adlı kişi İnönü'ye tabancayla üç el ateş ettiyse de kurşunlar Başbakana rastlamadı.

Alpay Kabacalı, 1942'de Antalya'da doğdu. Dergi çıkardı; gazetecilik, yayınevlerinde redaktörlük yaptı. Uzun yıllardır serbest yazar olarak çalışıyor. Gazete ve dergilerde siyasal yazılar, kültür sorunlarını, yayın dünyasını konu alan deneme, eleştiri ve incelemeleri yayımlandı. Daha sonra, yirmiyi aşkın kitabıyla titiz bir araştırmacı olarak tanındı.

Kitaplarının başlıcaları şunlar: *Türkiye'de Yazarın Kazancı* (1981), *Türk Yayın Tarihi* (Gazeteciler Cemiyeti Basın Üzerine Araştırma Ödülü, 1987), *Neyzen Tevfik* (1987), *Şair Eşref* (1988), *Bir İhtilâlcinin Serüvenleri* (1989), *Türkiye'de Basın Sansürü* (1990), *Arap Çöllerinde Türkler* (1990), *Kürtler ve Ayaklanmaları* (1991), *Türkiye'de Gençlik Hareketleri* (1992, Altın Kitap Ödülü).

TÜRKİYE'DE SİYASAL CİNAYETLER

Bu kitap, Tanzimat sonrasından 12 Mart askeri rejimine kadar uzanan aşağı yukarı 125 yıllık zaman dilimini kapsıyor. Bu dönemin siyasal gelişmeleri ve olayların perde arkası verilirken, toplumda derin yankılar uyandıran siyasal cinayetler ve suikast girişimleri belgelere dayanılarak birer birer ele alınıp tarafsız bir bakış açısıyla inceleniyor: Cinayet neden ve nasıl işlendi, tanıklar ne dedi, katilin kimliği, öldürülmenin siyasal yaşamdaki yeri, olaydan sonraki gelişmeler, ortaya atılan çeşitli görüşler ve bunlarla ilgili değerlendirmeler...

Bütün bunlar, elinizdeki kitaba, son yirmi yıl içerisinde işlenen ve çoğunun dosyasına "faili meçhul" damgası basılan siyasal cinayetler üzerinde kafa yoranlara ipuçları verebilecek bir *tarih laboratuvarı* işlevi kazandırıyor.

Uğur Mumcu cinayetinden sonra toplumumuzun çeşitli kesimleri, tarihin hiçbir döneminde rastlanmayan görkemli bir kararlılıkla, teröre, düşüncelerin silahla susturulmasına karşı çıktı. Bu bakımdan, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler* güncel bir kitaptır ve UĞUR MUMCU'nun anısına adanmıştır.